

57818

1. Telje

52830

D

A. M. TUDOM. AKAD. ÉVKÖNYVEL.
TIZENKETTEDIK KÖTET. — I. DARAB.

12 1864 1

REGULY ANTAL
HAGYOMÁNYAI.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

KIADTA

HUNFALVY PÁL.

I. KÖTET.

A VOGUL FÖLD ÉS NÉP.

PESTEN 1864.

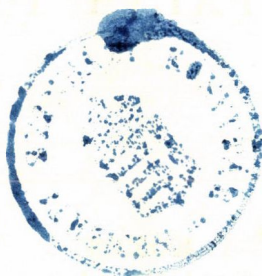
EGGENBERGER FERDINÁND M. TUD. AKADEMIAI KÖNYVTÁRSNÁL.

57818

REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI.

REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI.

A' MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

KIADTA

HUNFALVY PÁL.

SzEK duplum

I. KÖTET.

PEST,

NYOMATOTT EMICH GUSZTÁV, MAGYAR AKADEMIAI NYOMDÁSZNÁL.

1864.

A'

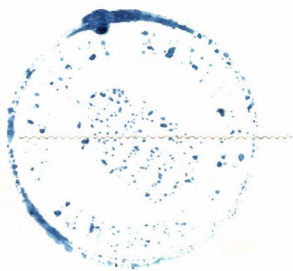
VOGUL FÖLD ÉS NÉP.

REGULY ANTAL

HAGYOMÁNYAIBÓL

KIDOLGOZTA

HUNFALVY PÁL.

PEST, 1864.

EGGENBERGER FERDINÁND AKADEMAI KÖNYVÁRUSNÁL.

SzEK duplum

ELŐSZÓ.

Regulyval, a' kinek utazásait mind növekedő érdekekkel kísértem volt, 1851-ben ismerkődém meg itt Pesten. Az olta igen gyakran ösztönzém utazásainak leírására 's gyűjteményeinek kidolgozására. De teste kifáradva 's szelleme meglévén törve, arrul néha szinte hallani sem akart: másszor meg szívesen elbeszélle tapasztalásaibul egyet-mást, a' minek érdekessége még inkább fokozza vala az óhajtatást, bár Reguly leirná utazásait. Még nálam is jobban ösztönzé folyvást Toldy Ferencz, sajnálkozással látván, hogy idő multával mind bajosabbá válik majd a' munka a' betegeskedőnek. Végre az 1857-diki ősz egyik napján nagy örömmel hozza nekem Toldy egy csomó írást Regulytul, azon üzenetével, hadd készítssem el kiadásra. Megragadván az alkalmat mindjárt hozzá sieték, 's arra kérémm, hogy olvassa velem a' vogul szövegeket, hogy megtanulhassam a' nyelvet, mert csak azután lehetnék segítségére. Reá álla kérésemre Reguly — a' ki, ha néha elbeszélle is valamit úti kalandjaibul, még sem szereti vala közleni hozományait —, 's azon naptul fogva szorgalmasan olvasók a' vogul mondákat. E' foglalatosság felvidítá őt, 's nagy munka-kedv szállá meg. Fáradhatatlanul kezdé rendezgetni szó- és nyelvtani jegyzeteit; emlékezetei megújulának; 's úgy látszék, hogy testileg szellemileg felidül. De ez a' jó kedv csak az 1858-diki év tavasz-utóhaváig tartá. Ezután megszűnék hozzám járni, avval bízattván engemet, hogy a' nyári szűn-idő alatt a' budai hegyeken fog mulatni és épülni, 's majd ősszel megújult erővel folytatjuk a' munkát. Én is nyárhóban falura menék, 's ott nem sokára az a' szomorú hír ére, hogy Reguly august. ho 23-kán meghalt.

A' magyar Akademia általvevén a' boldogultnak hagyományait, azok lehető kidolgozásával és kiadásával engemet biza meg.

Mint utazásai úgy hagyományai is három osztályra oszthatók: *finn, éjszak-urali* és *volgai* osztályra. *Finn* (lap és eszt) utazásárul naplói és tanulási jegyzeteket hagyott hátra, a' mellyek közt a' nyelvtanulási jegyzetek leginkább a' finn nyelvet illetik. Kidolgozásuk és kiadásuk szükségtelen. Ámde *éjszak-urali* utazása, mellyet Reguly a' finnországi és pétervári hosszas készülések után tön, az ő életének és működésének fénye. Leginkább a' vogul földet és népet tűzte volt ki magának tárgyul; a' szamojédoktól csak néhány nyelvtani jegyzeteket, 's az osztjákoktól egy rakás szöveget hozott, a' mellyet Obdorszkban az adófizetés végett oda összegyűlt osztjákoktól íra le rövid idő alatt.

Kár, hogy Reguly, visszatérőben, a' Volga mellékein a' csuvasok, cseremiszek és mordvinok közt is gyűjtögete, mert az elvonta éjszaki tanulmányaitul, 's kifáradt testét és lelkét új-új munkára erőtette: de engede a' magyar Akademia óhajtatásának, a' melly Regulynak egészségi állapotját nem ismeri vala. Az ott összegyűjtött nyelvadatok becses toldásai a' már megvolt csuvas, cseremiszek és mordvin nyelvanyagnak.

Itt a' vogul földet és népet illető hagyományait közlöm, a' mellyek reánk 's a' nyelvtudományra nézve legnyomósabbak, 's a' mellyeket Reguly segítségével tanultam megérteni. Munkám kelletinél is lassabban haladt, mert Reguly egyetlen egy vogul szöveget sem fordított volt le; a' szó-jegyzeteket sem találám betű-sorban össze írva, hanem külömbféle kategoriákba szedve. 'S jöllehet már 1859-ben adtam ki egy mutatványt, ezen cím alatt: „*Egy vogul monda, vogul nyelvtani és szótári kísérettel*“, lásd az 1859-diki akad. Értesítőt: mégis csak most veszi az olvasó mind azt, a' mit a' Reguly hagyományaiban a' vogul népről találtam 's meg bírtam fejteni. A' következő kötet, a' mellyet mendtül előbb fogok elkészíteni, a' vogul nyelvtant és szótárt foglalja magában. Az értelmezés, fordítás, egy szóval, az egész kidolgozás és nyelvtani felfogás enyém: az esett hibák és tévedések is tehát csak engemet terhelnek.

Reguly a' vogul szövegeket félig magyar, félig német helyesírással írta. Én a' mássalhangzókra nézve azt a' helyesírást követtem, a' melly általánossá kezd válni a' nyelvészeti munkákban. A' magánhangzókra nézve kénytelen voltam a' Reguly írását megtartani, különösen az *á*-t, *é*-t és *â*-t, a' mellyek két elsejét magyarosan ejti vala, az utolsót, az *â*-t, pedig úgy, mint az *a* hangot, csak megnyújtva. Elvértve *â* helyett a' finnes írásmódu *aa*-t is találni nála, miből azt lehet következtetni, hogy az *aa*- (*â*)-nak magyaros ejtése van. Nagy ingatagságot vehetni észre az *ü* és *e* hangok írásában, mert Reguly hol *â*-vel, hol *e*-vel írta ugyanazt a' szót és szótagot. Én, a' hol az *e* hang *e*-vel, *v*-vel és *i*-vel váltakozik, ott sohasem írtam *â*-t, hanem csak *e*-t, p. o. *menem* (ment, menet), mert van *menum*, *menim* is, 's *olem*, mert van *olom*, *olum* is. Az alhangu *î*-t sehol sem találom nála: azért azt kell gondolnunk, hogy Reguly füle azt nem hallja vala. A' Reguly írta vogul szövegekben tehát csak *a*, *o*, *u*; *ü*, *e*, *i* rövid magánhangzók, 's *â*, *á*, *ú*, *é*, *î* hosszú magánhangzók fordulnak elő; *ö* és *ü* nem találhatók azokban. Nem kérkedem avval, hogy mindenütt helyesen írtam le a' szókat: de talán a' tévedések se lesznek nagyok. Egyébiránt a' helyes kiejtésről és írásról a' nyelvtanban lesz szó: de itt legalább egyre akarom még figyelmessé tenni az olvasót. A' 300 és 301. lapon azt találjuk, hogy a' *hol* kérdésre *n*, a' *horá* kérdésre *ne* ragok állanak. A' *ne* rag helyett azomban igen sokszor csak *n* áll; valamint az ígésnévi *ne* képző is (p. o. *min-ne* men-ő, *vau-ne* hív-ó, *káng(e)-ne* hág-ó stb.) néhol elhagyja az *e*-t. Én a' *horá* kérdésre felelő ragot ilyenkor így írtam: *n'*, hogy különbözzék a' *hol* kérdésre felelő *n*-től. De néha nem világos, mellyik ragot követeli a' nyelv; néha tévedhettem is: innen gyakran van talán csak *n*, *n'* helyett, 's megfordítva.

Egyébiránt sem hiányoznak nyomtatási és más hibák; az olvasó szives lesz azokat kijavítani, a' mellyeket kijegyezve talál. Minthogy a' Reguly hozományait utóbb más rendben adám elő a' 67—70. lapokon, a' könyvben lévő hivatkozások nem illenek jól: de az nem okozhat zavart, mert könnyű kitalálni, hogy mellyik hivatkozás mire czéloz.

Sokáig bár, de nagy örömmel dolgoztam e' kötetten; azomban reménylem, hogy az itt közlött dolgok a' nyelvészeken kívül is találhatnak olvasókra.

Pesten, 1863 nyárutó havában.

HUNFALVY PÁL.

TARTALOM.

	Lap		Lap
BEVEZETÉS.		14. §. A' vogul élet, a' vogul nyelven . . . 107	
Mit tudunk a' vogulokról Reguly előtt?		I. Vadászat 107	
1. §. Herberstein	1	II. Rubázat 108	
2. §. Strahlenberg	3	III. Lakás, falu, város 110	
3. §. Messerschmidt	8	IV. Család, társadalom, állam . . . 111	
4. §. Fischer	9	MÁSODIK SZAKASZ.	
5. §. Schlözer	13	A' VOGULOK SZELEMI MARADVÁNYAI	
6. §. Pallas	13	Bevezetés 115	
7. §. Gyarmathi	16	I. Fejezet.	
8. §. Klaproth	16	Hitregék és vallási szertartások.	
9. §. Vogul szók		1. §. Világ, ég-föld, isten 116	
I. A' Fischer szógyűjteményéből . .	18	2. §. A' teremtés 119	
II. A' Klaproth szógyűjteményéből .	33	A teremtesi monda. 119	
III. Gyarmathynál találhatók . .	38	3. §. Istenfiak, óriások 136	
10. §. Tanúság	38	4. §. A' Káltes-nő monddája 148	
11. §. Reguly készülétei	43	5. §. Erdei és vízi lények 153	
ELSŐ SZAKASZ.		6. §. Az özönvíz 155	
A' VOGUL FÖLD ÉS NÉP.		7. §. Az özönvíz monddája 156	
1. §. Források	49	8. §. A' máncsi (vogul) istentisztelet . . 159	
I. Fejezet.		I. A' fajtok 159	
Reguly utazása a' vogul földön.		II. Igézések 162	
2. §. Reguly Vszevolodszkojban. . . .	50	III. Áldozat, imádság 163	
3. §. Reguly, tobolszki utazása után Pelimben	54	IV. Eskü és állatok tisztelete . . . 164	
4. §. Reguly az éjszaki voguloknál . . .	59	V. A' keresztyénség 165	
5. §. Reguly az osztjások közt	65	VI. Néhány sátmel és küj-sau (imádság és dicséret) 165	
6. §. A' Reguly hozta nyelvemlékek . . .		II. Fejezet.	
A) Vogul nyelvemlékek	67	A' vogulok társadalmi emlékezetei.	
B) Osztyák nyelvemlékek	70	A' váta-kum, kereskedő ember monddája 169	
II. Fejezet.		III. Fejezet.	
A' vogul föld leírása.		Vogul énekek.	
7. §. Tulajdon nevek	71	Általános észrevételek és egybehason-	
8. §. A' vogul föld határai	78	lítások 185	
9. §. A' középső és éjsz. Ural részei meg folyóji	79	A' medvetisztelet 194	
10. §. Az Ob folyam	83	I. Az égből leszállásnak éneke 199	
11. §. A' vogul föld növényei	85	II. A' Tarom fíja üldözésének éneke . . 208	
12. §. A' vogul föld állatai	87	III. Kaszlah-ének 215	
III. Fejezet.		IV. Munkesz-ének 220	
A' vogul nép.		V. A' Kélyim főveny éneke 225	
13. §. Az utazók leírásai és ítéletei . . .	91	VI. Toldalék	
Strahlenberg	91	Monda. Az asszony kedves unokája	
Pallas	92	Énekek.	
Reguly	96	Alp tettei 237	
Castrén	98		
Ahlqvist	101		

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
A' föld és ég fölállításának éneke	238	7. §. Foglalatosságra és miveltségre vonat-	
Toma éneke	239	kozó szók	295
IV. Fejezet.		8. §. A' nyelvnek saját eredeti szókínese, 's	
Vogul fordítások.		kölcsönvett szavai	296
Vogul Miatyánk	241	B) Nyelvészeti bizonyítékok nyelvtani	
Satigin fordításai:		tekintetben.	
Isten imádsága	243	9. §. Tájékozás	298
A' tíz parancsolat	248	10. §. A' névszó viszonyragjai	300
HARMADIK SZAKASZ.		11. §. A' birtokos ragok	305
A' VOGULOK VISZONYAI A' MAGYAROKHOZ.		12. §. Némely névszói képző	306
Bevezetés	257	13. §. Az igező ragjai	310
I. Fejezet.		I. A' finn nyelvcsoporthoz igeragozása .	310
Nyelvészeti bizonyítékok.		II. Az ugor nyelvcsoporthoz igeragozása	312
1. §. Melly nyelveket 's mire nézve vallas-		III. A' török nyelvcsoporthoz igeragozása	317
sunk?	259	14. §. Az igező képzője	318
A) Nyelvészeti bizonyítékok szótári te-		C) Eredmény.	
kintetben		15. §. A' bizonyítékok összefoglalt tanúsága	319
2. §. A' számnevek	261	II. Fejezet.	
3. §. Viszonyszók	278	Történelmi bizonyítékok.	
4. §. Az emberi test 's a' természeti tárgyak		16. §. A' finn, ugor és török népek földrajzi	
nevei	282	viszonyai a' jelenben	325
5. §. Az élet működéseit kifejező igék . . .	289	17. §. A' vogul történelmi bizonyítékok . .	329
6. §. Nemet és rokonságot jelentő szók . .	293	18. §. A' magyar történelmi bizonyítékok .	335
		19. §. Végeredmény	353

BÉVEZETÉS.

Bévezetésül elő akarom adni, mit tudhattunk a' vogulokrul, de kiváltkép nyelvökrül Reguly utazása előtt; mert úgy látszik nekem, abban találjuk meg indító okát, hogy Reguly Pétervárában az Uralon túli vidékek kinyomozására száná el magát. Ugyanis történelmi jelentőségre akadunk annak egybehasonlításában, a' mirül külömbféle utazók és írók három század óta értesítették az európai közönséget a' vogulokra nézve. Abbeli tanúság annál teljesebb volna, minél inkább egybehozhatnám az idevágó értesítéseket: de összeszerzésökre mind hosszabb idejű utánajárás kellene, mintsem neki szánhattam, mindig tartván attul, hogy majd kezem közt is félben marad a' munka; mind nagyobb irodalmi készlet is volna szükséges annál, mellyel rendelkezhettem, ki előtt szinte az egész orosz irodalom ismeretlen. Be kell tehát érnem avval, mit adhatok, úgy lévén meggyőződve, hogy az sem szűkölködik tudományos érdek nélkül.

1. §. *Herberstein.*

Herberstein Zsigmond, ki mint Miksa meg V. Károly császárok 's Ferdinánd osztrák főherczeg és utóbb magyar király követjök majdnem valamennyi európai országban járt 's a' budai udvart is mind Ulászló mind Lajos alatt igen jól ismeri vala, két ízben, 1516-ban és 1529-ben visele követségi tisztet a' moskvai nagyfejedelemnél is, hogy azt fegyvernyúgvásra vagy békekötésre bírja Zsigmond lengyel királylyal. Jártas lévén a' szláv nyelvben 's hamar boldogulván az oroszszal is, mind írott mind szóbeli tudósításokat gyűjte, mellyekből nevezetes könyv lett ¹⁾. Abban orosz kézirat után leírja a' Pecsóra, éjszaki Ural és az Ob folyam vidékeit is, elmondván az utat, mellyen a' Pecsórából fölfelé az Usza folyóba, 's ezen a' Scsugorába lehet jutni, 's általkelvén az Uralon a' Szibut folyóhoz, onnan a' Lepin várhoz 's tovább a' Szoszva folyóhoz érni, mellynek mellékein vogulok vannak ²⁾. A' Szoszva, úgymond, jobbrul lefelé, azaz éjszak felé, hajolván az Ob-ba szakad; az Ob folyamon fölfelé utazván annak mellékein is vogulokat, jugorokat (vogulici et ugritzchi) találni egész az Irtis torkolatjáig, mellybe

¹⁾ *Rerum Moscovitarum Commentarii Sigismundi Lib. Baronis in Herberstein, Neyperg et Guetenhag stb. Basiliae 1556.* Ez második kiadás. Az előszót Herberstein Bécsben 1549-ben írta.

²⁾ *A Czilmae ostiis usque ad ostia fluvii Ussa per Pecorum eundo est iter unius mensis. Ussa autem fontes suos habet in monte Poyas Semnoi, qui ab ortu aestivali ad laevam est, fluitque ex ingenti ejusdem montis saxo, quod Camen Bolschoi vocant. Ab Ussae fontibus usque ad ejus ostia ultra mille uerst numerantur. Porro Pecora a meridionali hac hyemali parte fluit, a quo ex Ussae ostiis ascendendo usque ad ostia Stzuchogora fluvii, est iter trium hebdomadarum. Qui hoc itinerarium conscripserant, dicebant, inter Stzuchogora et Potzscheriema fluviorum ostia se quievisse, atque ad vicinum castrum Strupili, quod ad litora Ruthenica in montibus ad dextram situm est, commeatum, quem ex Russia secum portaverant, deposuisse. — A' 81. lapon.*

a' Szoszva omlik. Azon tájon két vár van, Jerom és Tumen, mellyekben jugor kenézek, a' nagy fejedelem adozóji, parancsolnak ³⁾).

Az Ural hegységéről mondja, hogy *világövének* (cingulum mundi) híjják, 's hogy ott fészkelnek a' híres *kerecset solymok*, millyeket láta is a' nagy fejedelmi vadászaton ⁴⁾).

A Jugariának fekvése, mellyet az oroszok Juhrának ejtenek, az előbbiből érthető, úgy-mond. Ez az a' *Juharia*, mellyből hajdan kijöttek a' magyarok, kik elfoglalták Pannoniát 's Atilla vezér alatt Európának sok országait háborgatták. Erre a' moskoviták nagyon büszkék, hogy alattvalójik pusztítják vala hajdan Európának nagy részét. Első követségem alkalmával, alkudozásaink közben, egy görög nemzetségu Kis György, fejedelmének jogait Litván, Lengyel és más országokra be akarván bizonyítani azt állítá, hogy a' magyarok a' moskvai nagy fejedelem alattvalói voltak, kik azután meghódíták Pannoniát, Morvát és Lengyel országot, 's kikerül Pannoniát Hungáriának nevezik, valamint Atilla öccséről Budáról Buda városa veszi nevét. Csak előadom, mit hallottam, úgy-mond Herberstein. Azt is mondják, hogy a' jugorok mai napig azon nyelven szólnak, mellyen a' magyarok, mi ha igaz-e, nem tudom; mert bár nagyon jártam is utána, odavaló embert nem birtam előszerezni, kivel magyarul tudó inasom beszélhetett volna ⁵⁾).

Herberstein jól értesült a' tartományról, mellyben a' vogulok laknak vala, mert a' *Szibut* nevet kivéve a' többiek bizonyosak, mint annak helyén látni fogjuk; földirati viszonyaik is világosak. Megnevez két Szoszvát (Sossa), az éjszakit, melly az Ob-ba szakad, 's a' délit, melly szerinte az Irtisbe foly, de melly most a' Pelimmel egyesülvén Tavda néven a' Tobol-ba foly, 's evvel az Irtisbe. Herberstein kútforrása az Uraltul kezdve veszi a' déli Szoszvát, 's végig megtartja nevét; lehet, akkor így tekintik vala e' folyói összeköttetést. A' forrás biztonságán nem is csudálkozunk, tudván, hogy a' tájban húsz éve vala, hogy Iván Vasziljevics a' harmadik hadjáratot indította a' jugorok ellen (1499—1500), 's tette volt adózókká a' jugor fejedelmeket. Inkább azon lehet csudálkozni, mint jutott azután feledésbe Jugoriának fekvése, hogy azt az újabb időben Lehrbergnek kelle kinyomoznia, mint annak helyén elő fogjuk

³⁾ Hunc quoque (Oby fluvium) vuogulici et ugritzschi gentes accolunt. Ab Obea castello secundum Oby fluvium ascendendo, usque ad Irtische fluvii, in quem Sossa ingreditur, ostia, est trium mensium iter. In his locis duo castra sunt, Jerom et Tumen, quibus praesunt domini Knezi Juhorski, magno Duci Mosco (ut ajunt) vectigales. Multa ibi animalia, pellesque quam plurimae. — A 82. lapon.

⁴⁾ Hi (montes) etsi variis in locis varia nomina habeant, communiter tamen *Cingulum mundi* vocantur. In his montibus nidificant Gerofalcones (83. lap.). Aderant quoque (a' fejedelmi vadászaton) complures falcones, alii albi, alii phoenicei coloris, magnitudine excellentes, quos nos Girofalcones, hos illi *Kretzet* appellant, quibus venari cygnos, grues, et alias id genus aves capere solent. . . . Illud quidem experientia ipsa constat, si quis venatur accipitre aut niso aut aliis falconibus, et interim Kretzet, quam a longe volantem continuo sentiunt, advolaverit, quod praedam ulterius nequaquam insequuntur, sed pavidae subsistunt. 132. lap. Még elbeszéli, hogy viszik Moskvába, hogy étetik stb.

⁵⁾ Jugariae provinciae situs ex supradictis patet. Rutheni per aspirationem Juhra proferunt, et populos Juhrici vocant. Haec est Juharia, ex qua olim Hungari progressi, Pannoniam occuparunt, Atillaque duce multas Europae provincias debellarunt. Quo nomine Moscovitae multum gloriantur, quod eorum subditi magnam Europae partem olim sint depopulati. Referebat Georgius Parvus dictus, natione Graecus in priori mea legatione, inter tractatus volens jus Principis sui deducere ad magnum ducatum Lithuaniae, regnum Poloniae etc. Juharos subditos magni ducis Moskoviae extitisse, et ad paludes Maeotis consedis; deinde Pannoniam ad Danubium, et inde nomen Hungariae accepisse, demum Moraviam ex fluvio sic nominatam, et Poloniam a Polle, quod est planities, occupasse; de fratris Atillae nomine Budam nominasse. Relata saltem volui referre. Ajunt Juharos in hunc diem eodem cum Hungaris idiomate uti, quod an verum sit, nescio. Nam etsi diligenter inquisierim, neminem tamen ejus regionis hominem habere potui, quocum famulus meus, linguae Hungaricae peritus, colloqui potuisset. — A 85. 86. lapokon.

adni⁶⁾. — De ha jól értesült Herberstein a' vogulok lakta földről: hol veheté annak híré, hogy onnan jöttek ki a' magyarok? Nyilván csak örökölt hírből vehette azt, mellynek nagyon közönségesnek kell vala lenni az oroszok közt, nem csak Herberstein idejében, hanem azután is. De Nestorbul, az első orosz történeti íróbul (1056—1113) nem terjedhetett az a' hír, mint látni fogjuk.

2. §. Strahlenberg.

Strahlenberg, ha nem csalatkozik, első ad sziberiai nyelvekből egybehasonlító szóhasonlatokat, 's igyekszik azok szerint osztályozni a' népeket, 's köztök a' vogul népet is⁷⁾. Svéd katonatiszt létire a' pultavai csata után (1709, nyárhava 8.) orosz fogságba kerülén, 's Oroszország belsejébe sőt Sziberiába vivődven, hol tizenhárom évig élt, szabadon utazgathat vala szerte, mint könyve hosszú címében is elmondja. Megfordula a' vogulok közt is, hol jelen volt egy vogul áldozatnál; jára az osztjakok, szamojédek, jakutok, sok tatár és mongol népek közt. A' mit látott hallott és tapasztalt, arrul kapható könyvek olvasgatása által is bővité ösmeretét, meg akarván világosítani a' görög és keleti írókat; mi alkalmasint legtöbb tévedésbe ejtette. Már 1715-ben készíté Szibériának térképét, mellyet azomban Gagarin kormányzó elvett tőle, ki nem akarja vala, hogy a' külföld az orosz állapotokrul tudomást vegyen. Még 1723. előtt elküldé Európába tapasztalásainak leírását, de az sem jutott közönség elé. Kiszabadulása után adá ki a' jegyzetben kitett munkát.

Annak 31. lapján ezt írja: „Ha eleve kell valamit mondanom az úgynevezett tatárokrul, tudni kell, hogy Európa és Ázsia éjszakkeleti részeiben *hat* osztálybeli fő népek vannak, melyeket Európában mind tatároknak neveznek.“ A' hat osztály pedig, polyglottai táblája szerint is, mellyet munkája végéhez csatolt: 1) az *Ujgur*, 2) a' *Török-tatár*, úgymint *Baskir*, *Kirgisz*, *Turk*, *Jakut*, *Csuvas*, 3) a' *Szamojéd*, 4) a' *Mongol-mandsu*, 5) a' *Tunguz* és 6) a' Fekete és Káspi tenger közt lakozó népek osztálya. Az első, vagy ujgur, osztályhoz tartoznak, úgymond, az Európában lakó *mordvinek*, *cseremiszek*, *permiek*, *votjakok*, és az Ázsiában lakó *vogulok*, *osztjakok* és *barabai*⁸⁾ népek, mellyek mindnyájan a' finn, lapp, eszt, magyar-székely, és a' kevés megmaradt liv néppel együtt hajdan egy népet tettek volt, mellyhöz a' hunok vagy unok is tartoztak, kik azonkép, mint ezek, nem valának tatárok. A' *hun* név nem tulajdon, hanem köz név, melly akkor ragada az annak előtte *ujgurnak* nevezett népre, midőn ez a' Volgán túl kétfelé, az *un-ujgur* és *nokosz* vagy *dokosz-ujgur* népre oszlott, 's mellynek Atilla vezérlete alatt történt berohanásáru Európa eleget szólnak a' történetek.“ — Hogy ezen *ujgur* vagy *ujgur* név, úgy folytatja Strahlenberg a' 34. lapon, két névre oszlott, az

⁶⁾ Untersuchungen zur Erläuterung der ältesten Geschichte Russlands von A. C. Lehrberg. St. Petersburg, 1806.

⁷⁾ Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia, insoweit solches das gantze Russische Reich mit Siberien und der grossen Tartarey in sich begreiffet, in einer historischen geographischen Beschreibung der alten und neuen Zeiten, und vielen andern unbekannten Nachrichten vorgestellt, nebst einer noch nie ans Licht gestellten *Tabula Polyglotta* von Zwey- und Dreyszigerlei Arten Tatarischer Völkersprachen, und einem Kalmuckischen Vocabulario, — Sonderlich aber einer grossen und richtigen Land Charte von den benannten Ländern, und andern verschiedenen Kupferstichen, so die Asiatisch-Scythischen Antiquitæet betreffen; Bey Gelegenheit der Schwedischen Kriegsgefangenschaft in Ruszland, aus eigener sorgfältigen Erkundigung auf denen verstatteten weiten Reisen zusammengebracht und ausgefertigt von Philipp Johann Strahlenberg. Stockholm in Verlegung des Autoris 1730.

⁸⁾ Barabának hitták azon síkságot, mellyet az Ob és Irtis összefolyása képez nyugatrul keletfelé, 's melly nevét egyik, a' tatárok által Nagy-baramának (Baraba) nevezett, vízválasztékrul vette. Lásd *Fischer Siberische Geschichte*, 280. lapján.

un-ujgur és dokosz- vagy nokosz-ujgurra, azt tudják az európai írók is, jóllehet elferdítik a neveket, majd *uth-urgurt* és *kuth-urgurt*, majd *honagart* és *hunigart*, majd *igurt* és *inagurt*, irván. — Az ujugurok ösatyja *Oguz-khan*, úgymond a' 121. lapon, ki az ázsai történetekben annyira ismeretes, mint nálunk Nagy Sándor vagy Julius Caesar.

E' népek együvértartozásáról maga győződék meg Strahlenberg, midőn számneveiket gyűjtögette, mellyek, úgy hiszi, legalkalmasb tanúság a' nyelvek és az illető népek rokonságáról. Összeállítja tehát a' polyglottai táblán (*gentium boreo-orientalium harmonia linguarum*) a' székely, finn, vogul, mordvin, cseremis, perm, votják és osztják nyelvek számneveit, újra elmondván, hogy ezek mind a' *felső magyar* vagy *finn* néphöz tartoznak, mellyek egymással egyező nyelven beszélnek, 's mellyek ősei a' *hunok* vagy *unok* voltak hajdanában. Most, úgymond, a' vogulok, kik *Ugoria* nevű szibériai tartományban laknak, *máncsi*, a' nisnejgorodi területben lakó mordvinok *mordua*, a' kazáni területben lakó cseremiszek *more*, a' Nagypermiában lakó permiek *komi*, a' Viatka fejdelemségben lakó votjakok *ari*, végre az Irtis mellett lakó Osztyjakok *chonti* névvel nevezik magokat. — Álljanak itt a' vogul-osztják, 's a' megfelelő magyar és finn szók, úgy mint azokat Strahlenberg írta; rekeszbe a' helyesen írt szókat teszem. Előbb azomban meg kell mondani, hogyan fogom e' munkában a' nem-magyar nyelvbeli szókat leírni. A' nem-magyar szók leírásában következő rendszert tartok: A' *magánhangzókra* nézve alapul veszem a' magyar írás rendszerét, megtartván a' finn és más nyelvek rendszerét is, miszerint a' finn

			a' magyar
a	o	u	a o u-nak
ä	ö	y	e ö ü-nek
e	i		é i-nek
aa	uu	ää yy	„ a' hosszú a u e ü-nek.

A' finn ikerhangzók ezek: *uo ie yö, ai äi ei, au äu, eu*; a' vogul ikerhangzókat úgy írom mint a' magyarokat: *aj, ej, oj* stb. Egyéb nyelvbeli hosszú magánhangzókat így jelölöm: *â, ê, î, û*; mikor a' vogul szóban magyarosan jelölöm, p. o. *áj* lány, akkor magyarosan is ejtem, tehát: *tárom aj* isteni lány, így kell ejteni: *taarom aj*.

A' *mássalhangzókra* nézve tartsa meg az olvasó, hogy *s = sz, š = magyar s; c = cz, č = cs; z magyar z, ž = zs; ġ = dz, ģ = dzs*; továbbá *d', l', n', r', š, t' = gy, ly, ny, rj, szj, ty*.

Tehát ezeket közli s' így írja Strahlenberg:

Székely (magyar).	Finn.	Vogul.	Osztyják.
ecki, egi (egy)	yx (yksi, yhte)	aku (äkve)	ith
kettő	kax (kaksi, kahte)	kitta (kit, kiti)	kät
három	kolm	korum	kolem
neli, negi (négy)	nellye (neljä)	nilla (nile)	nile
oet (öt)	wys (viisi, viite)	et, öt	vet
kaht v. haht (hat)	kuhs (kuusi, kuute)	katt (kat)	kot
heht (hét)	zeitzeme (seitsemän)	zaht (sât)	labet
nioltz (nyolcz)	kadhexen (kahdeksän)	niollola (nala-lu)	nilla
kilentz (kilencz)	ydhexen (yhdeksän)	antolo (anta-lu)	killien
tíz	kymmene (kymmenen)	loo vagy lou (lou)	yang (jong)
száz	ssata (sata)	schat (sat)	—
isten	jumala	thor (târum)	torum
atya	aja (äijä)	—	—
anya	aiti (äiti)	anomati? (anom, angom?)	—

sogoek (talán sógorok?)	suku	—	—
keritit (kerített?) város	caupungi (kaupunki ⁹)	—	—
tuz (tűz)	tuli	datt (tol)	—
wiz (víz)	wesi (vesi, vete)	ütia (ujt', vit)	üth
mäzo (mező)	ma (maa)	—	—
szell (szél)	tuli (tuuli)	—	—
czillag (csillag)	—	—	—
saude? (eső)	sade (satehe)	—	—
szem	silmä	—	—
nyelo (nyelv)	kyeli (kieli)	—	—
czakall (szakál)	—	—	—
keez (kéz)	käsi	—	—
lap (láb)	jalka	—	—
wau (vaj)	voi	voj	—
pa (fa)	pu (puu)	—	—
medve	karhu	—	—
zarka (szarka)	harakka	—	—
hames-lo ¹⁰)	hewoiset (hevoinen, töb- bes szám : hevoiset)	—	—

Ezeket kívül felhozza még a' vogulbul a' *nair* (nájr) menny, *worr* (uor) erdő, *nian* (nán) kenyér, *roma* (? talán voant) nő, *ain* (áj) lány, *sorr* (säur) tehén, *jackse* (jähtsä) kard, (azaz vágó, mert *jähtsém* vágók), *liol* (naul) hús.

A' nyelveken felül a' népek arczszínét és haját is tekintetbe vevé Strahlenberg. Szerinte az obi osztjások, permiek, szirjänök és votjások szőke vereses hajúak és kék szeműek : ellemben a' vogulok, mordvinok, szamojédek, lappok és finnek egy része fekete hajúak, és barna szeműek. Honnan lehet ezen különbség, holott a' nevezett népek nyelveikre nézve rokonok, nem tudja. De mert a' baskirok is, kik most tatár-bulgár nyelven beszélnek, szőkéek, a' miért is őket más rokon nyelvű (tatár) népek *szari-istek*, azaz sárga vagy szőke osztjásoknak nevezik : azért azt hiszi Strahlenberg, hogy a' baskirok is hun eredetű nép voltak, jóllehet most a' tatárok közzé számíthatók. Ugyanis az osztjások minden ott lakozó népek közzül a' sárga (szőke) haj által tűnnek ki, 's élnek mai napig a' hun nyelvvel; annál fogva bizonyosan a' szőkehajú baskirok is a' hunokhoz tartoztak hajdanában. (Lásd munkája 61. és 167. lapjait).

Strahlenberg állításai több oldalról feltetszők. Először azt kérdezzük : hol vette annak hírét, hogy a' magyar és finn nyelvek közt rokonság van? mert ő egyik nyelvet sem tudja, mit, úgy szólván, minden szavából ki lehet érezni. — Alkalmasint a' svéd író Rudbeck Olaf szolgált neki forrásul a' magyar és finn nyelv rokonságára nézve. Rudbeck t. i. az 1717-ben megjelent munkájában azt mondta volt : „Én ugyan a' magyar és finn nyelvet olly közel állóknak találom egymáshoz, hogy méltán rokonoknak lehet mondanunk“, — melly állítását azután finn-magyar szóhasznításokkal is támogatja¹¹).

⁹) Az ó skandináv *kaupa*, németül *kaufen*; 's azon *kaupa* szó van a' finn *kaupunki* város-ban. A' vogul és osztják *uos*-nak nevezi a' várost, mit Strahlenberg, mint látszik, nem tudott.

¹⁰) Strahlenberg a' *hewoiset* szó megfelelőjét a' magyar *hames*-ben gondolja feltalálni. A' *hames lo* alkalmasint hámos ló, mit Str. nem értett. A' finn *hevoiset* a' *hevoinen* többese, az pedig a' *hepo*, *hevon* kicsinyítője. A' magyar *ló*, vogul *lu*, a' finn *hepo*, *hevo*-val és eszt *hoo*-val egyezhető csak.

¹¹) Olavi Rudbeckii Specimen usus linguae Gothicae in eruendis atque illustrandis obscurissimis

Másodszor kérdezhetjük : hogyan lett az, hogy Strahlenberg a' székelyeket emlegeti a' magyarok helyett, 's hogy a' székelyeket, 's azokkal együtt a' rokon nyelvű finn és más népeket a' hunok utódjainak tartja? Ebben a' köz híren kívül *Bél Mátyásunk* volt szövétneke, kinek munkáját „De vetere litteratura Hunno-Scythica, Lipsiae 1718“ az 57. lapon idézi. Abban Bél azt igyekszik bebizonyítani, hogy volt hun-scytha írás, 's hogy az a' székelyek közt is divatozott, mert ezek a' hunok közvetlen utódjai. — Ismerte Strahlenberg a' Pétervárában lakó tudós Bayert, lásd munkája 161. lapját; ismerhette tehát Bélnek ahhoz írott leveleit is. Úgy de az még 1726-ban azt írta többi közt Bayernak : „Hogy a' hun név hajdan tömérdek népeket foglalt magában, mindenki tudja. Valahol *Hornius* a' hun birodalom (civitas) népeinek az alánokat, finneket, lappokat, lukumorokat, tatárokat, tunguzokat, molgzomokat(?), szabereket, magyarokat, és a' Jeges tenger partjain élő valamennyi népeket mondja. *Nicephorus* is mind rokon mind határos népeknek állítja az avarokat, barsziltokat, hunokat, magyarokat, unigurokat stb.“ Bél mindent elfogad, csak hun eredetűek legyenek a' magyarok. „Sunt, qui audierunt, így folytatja eme' levelében, *Petrus Russorum imperatorem Francisco Rákóczi principi, in Polonia tunc exuli, jocabundum affirmasse : Hungaros suae ditionis homines esse, eosque ex Juhria profugos. Non refugit hoc, quidquid est criminis, gens Hungarica : si tamen crimen est pro eorum temporis ingenio armis novas sedes quaerere, modo ei sarta reliquatur origo Hunnica*“¹²⁾. (A' görög Kis György kérdését, melyet Herberstein hallott, Nagy Péter ismétli Rákóczi előtt).

Ha azon időbe helyezzük magunkat, melyben Strahlenberg és Bél élnek vala : szinte tapasztalni véljük az érdeket, mely a magyarok és svédek közt fejlődött. A' magyarok a' Rákóczi-féle mozgalom által újra és inkább feltűnének a' néző Európa előtt; a' svédek pedig XII. Károly alatt mint égi tűnemények úgy világolának szerte. A' száműzött Strahlenberg, svéd katonatiszt létire, csak nem kételkedhetett Bél, a' nagy hírű magyar tudós, állításaiban. Ha Bél szerint a' székelyek a' hunok utódai; 's ha Rudbeck szerint rokonság van a' magyar és finn nyelvek közt : tehát a' magyarokkal együtt a' finnek is a' hunok utódai. Abban pedig, hogy Strahlenberg a' nyelvek rokonságát leginkább a' számnevek által hitte bebizonyíthatni, nincsen vétek. Egyébiránt, mint látók, Bél már *Hornius*-ra hivatkozhatott; maga Strahlenberg is *Neuhoff Jánost* idézi a' 282. lapon, ki *Legatio Batavica* című munkájában a' bulgárokat, hunnokat, ujugurokat és magyarokat egy eredetűeknek mondta; végre már Kis György is azt állította volt Herberstein előtt.

Harmadszor kérdezzük : mi vehette Strahlenberget arra, hogy a' tatár író *Abulgazi-Bahadur-khan* ujugurjait a' hunnokkal és magyarokkal egyeztesse? Ő ezen írónak német fordítását újra átnézte Tobolszkban, mint maga beszéli; jól tudta tehát, mit az az ujugurokról felhoz. Könnyű vala Strahlenbergnek az ujugur, és jugor nevet egynek vennie, miből legott következett, hogy a' Jugoriában lakó vogulok, kiknek számneveit annyira egyezőknék találta a' magyarokkal, hasonlókép a' hunok utódai. Hogy saját állításai szerint téved, azt nyelvtudásának hiányai miatt nem vehette észre. Az Európa és Ázsia éjszak-keleti részeiben lakozott hat osztálybeli népeket előszámlálván, az első osztályba az ujugurokat tette, azaz, szerinte, a' hunokat, kiknek utódai a' finnek, magyarok, vogulok stb. volnának; — második osztályba a' török-tatár népeket, azaz a' baskir, kirgiz, turk, jakut, csuvas népet. Bár rokonnak véli vala is az ujugur és török tatár osztályt : különbséget tett még is köztök, minél fogva nem mondja

quibusdam Sacrae Scripturae locis; addita Analogia linguae Gothicae cum Sinica, nec non Finnicae cum Ungarica. Upsalis, 1717. Az idézett hely és a' szóhasonlatok a' 77—81. lapokon vannak.

¹²⁾ Bél, *Apparatus ad historiam Hungariae* p. 408—418.

hunnak a' török-tatárt, mint mondja az ujugurt. Ha már némileg tudta volna az Abulgazi-Bahadur-khan ujugurjainak számneveit : azokat legott nem a' hun, hanem a' török-tatár osztályhoz vetötte volna; 's akkor azt sem állítja, hogy a' hunok, kik a' magyarok, finnek stb. elődjei, azon időben válták a' régi ujugur név helyett a' hun nevet, midőn *un-ojgur* és *dokosz-ojgur* népre oszlottak, mert az un (اون) és dokosz (طوقوز) csupa török szó) mellyek lehető rokon-ságát a' magyar és finn nyelvbéli szókkal ő nem is sejtette.

Ha Strahlenberg imez okoskodásainak hiányosságát az illető nyelvek tudásának hijával lehet mentegetni : nem mentegethető amaz okoskodása, melly szerint a' baskirok, mert szöke hajúak, azért valaha nem török eredetű népek, hanem ujugurok vagy hunok voltak. Pedig maga beszéli nekünk, hogy a' finnek egy része fekete hajú és barna szemű, más része szöke hajú, és kék szemű, holott nyelveikre nézve rokonok. Csudálkozik ezen a' tényen, de nem tagadhatja : mégis a' baskirok szökeségéből eredeti nem-törökösségüket következteti, mintha lehetetlen volna török-tatárul beszéllő népnek vagy törzsnek szökének lenni. Ha a' baskirok nemzetiségének változása nem történeten, hanem csak afféle okoskodáson alapszik : az alkalmasint a' mesék országába való. A' testi szín, a' hajnak és szemnek barnasága szökesége nem határoz semmit nálunk, minthogy van szöke és barna magyar, van szöke és barna német, van szöke és barna szláv : hogyan tehet a' szín nemzetségi különbséget más európai és ázsiai népek közt, mellyek azonkép keverődtek mint amazok, 's úgy mint azok, meleg és hideg tartományokban, hegyeken és síkságon élnek? Reguly p. o. barna és szöke cseremiszeket, barna és szöke votjákokat láta. Mi a' baskirokat illeti, Pallas, ki 1770-ben járt köztök, nem találá szökének; Ahlqvist sem, ki 1858-ban vala köztök. Pallas arrul is biztosít bennünket, hogy nyelvökben a' tatártul idegen elemet nem vehete észre, azért is úgymond : „ha a' baskirok igazán az Uralhegyi lakosok (osztjások vogulok) ivadékai : úgy valóban nevezetes, hogy a' tatárokkal való közlekedés nemcsak régi nyelvöket enyészttette el egészen, hanem külsejüket is teljesen egyenlővé tette a' tatárokéval, holott sem lakhelyöket sem életmódjokat nem változtatták el“¹³⁾. Ahlqvist is azt mondja róluk : „Külsejökre, nyelvökre, hitökre, szokásaikra tökéletesen megegyeznek ama' vidékek tatárjaival, 's erős képzelődésű, vagy a' mi hihetőbb, a' baskirokat keveset ismerő emberek voltak, kik őket finneknek vagy legalább eltatárosodott finneknek mondták Nyelvök tekintetéből egészen egyek az ottani tatárokkal, mert értik azokat és viszontag; nem úgy mint a' tatár és csuvas, vagy az erszá és moksa, kik egymással oroszúl beszélnek“¹⁴⁾ hogy egymást megérthessék.

Mit tartsunk hát emez állításául Strahlenbergnek, hogy a' rokon nyelvű tatár népek a' baskirokat *szari-istek*, azaz sárga vagy szöke osztjáknak nevezik? Klaproth valahol azt jegyzi meg reá, hogy nem találta meg ezt a' nevezetet a' tatár nyelvben. Az ugyan nem bizonyítana semmit is Strahlenberg ellen, minthogy ennek idejében élhet vala e' szó *istek* a' tatárok közt, a' nélkül hogy Klaproth idejében is élnie kellett, vagy ő azon helyre került legyen, hol talán még élt. Szolgálhatunk mi is hasonló példával. Strahlenberg a' *kilencz* szót osztjákul *killien-*

¹³⁾ Pallas, II. köt. 2. rész, 63. l.

¹⁴⁾ Ahlqvist, *Muistelmia Matkoilta Venäjällä*. Helsingissä, 1859. (Emlékezések Oroszországban tett utazásairul). „Ulko-näössä, kielessä, uskossa ja tavoissa on tämä (Baschkirien) kansa aivan yhtä, kuin näiden tienotten Tatarit, ja jotenkin väkevä kuvastus-aistin, eli, joka on uskottavampi, vähä tieto Baschkiristä oli niillä kirjoittajilla ollut, jotka heitä päättävät joko suorastaan Suomalaisiksi eli tataristuneiksi Suomalaisiksi. . . . Kielen taas vakuuttivat niin Baschkirit kuin täällä tavattavat Tatarit heillänsä olevan aivan yhden, joka kyllä näkyi siinäkin, että he keskenänsä s. o. Baschkir Tatarin kanssa, puhuivat sillä, ei Venäjäksi, niinkuin Tatarit puhuu Tschuvaschin kanssa, eli Ersäläininkin Mokschalaisen kanssa.“ U. o. a' 197. lapon.

nek írja. Fischernél nem találom e' szót, Castrén sem hallotta: hol vette hát Strahlenberg? költötte-e maga? Bizonyára nem, ki a' többi számneveket sem költötte. Csak azt lehet mondani, hogy vagy többé nem él a' szó az osztjások közt, vagy azt a' föld és nép zugát nem érte újabb európai ember, hol talán még él. Ha az *istek* valóban osztjákat jelent vala Strahlenberg idejében némelly tatároknál, az alkalmasint az osztjákoktól került volt hozzájuk. Castrén és Reguly után tudjuk, hogy *ász* nagyobb folyót jelent, kiváltképp az Obot, 's hogy az obi osztják így nevezi magát: *ász-jah*, az az obi nép. Van *avas* *ász-jah* alsó obi nép, a' Berezov körül, *num* *ász-jah* felső obi nép, a' Szurgut körül, van *tangat* vagy *tanget-jah* Irtisi nép, mert *tangat*, *tanget* az Irtis, 's erről nevezi az obi osztják az irtisit. Látjuk immár, hogy az *ász-jah*-bul lett az *osztják* szó. Strahlenberg azt mondja, hogy az irtisi osztják magát *chonti*-nak hívja. Ez is csak az előbbi mellett szól. *Konda* vagy *Chonda* azon folyónak neve, melly jó darabig egyenközüleg foly a' Pelimmel, de azután éjszakra fordul 's az Irtisbe szakad. Már a' *Konda* melléki osztják *konda-ku*-nak, azaz kondai embernek hívja magát, 's *konda-si* volna kondai nép vogul nyelven. Innen származik a' Strahlenberg *chonti*-ja, 's lehet, hogy éppen ott hallotta azt, hol a' *Konda* az Irtisbe foly. Akármint van is a' dolog, a *szari istek*-ből nem sokat lehet kiokoskodni, 's kár volna azt *sárga üstökre* magyarázni.

Egyébiránt azt igen eltalálá Strahlenberg, hogy a' számnevek leginkább bizonyítják a' nyelvek rokonságát.

3. §. Messerschmidt.

Messerschmidt, mint Klaproth mondja, szinte hihetetlen csekély gyámolítással első tevé tudományos utazást Sziberiában, azon idő alatt, mellyben azt Strahlenberg járja vala, ki vele találkozók is (lásd munkája 394. lapját). Messerschmidt 1723-ban a' Jeniszej folyó mellékein, 1725- és 1726-ban az osztjákoknál és voguloknál tartózkodék. Naplójából Klaproth idéz, 's innen veszem a' vogul szókat, mert Messerschmidt munkáját nem ismerem, nem is tudom, ki van-e adva.

1726. tavasz hava 4-kén *Verhno-Lajlszka-Voguliczában*¹⁵⁾ következő vogul szókat gyűjte Messerschmidt, mellyeket itt úgy adok, mint Klaprothnál találom, melléjük rekeszbe a' Reguly-féle olvasást tevé az itt elfogadott írás szerint:

iramszarvas	khónnna	(kunä)
jávör szarvas	šarba	(sarp és šoarp)
torkos borz	kymmedt	(kimt)
farkas	zeas	(šés és sés)
medve	haba	(aba, azaz öreg, vagy apa)
hiúz	balán	(rész)
nyuszt, zobel	niohsa	(ňohs)
nyest, Marder	khonca	—
hölgy, Hermelin	šaltsa	(sálsi)
evet	léene	(lin, lén)
csíkos evet	várta	—
vakondok	padtkadam	(máhrúj)
egér	tanggar	(tänger)
hód	khundel	(kuntél, vagy vit-uj = vízi vad)
vidra	vandrath	(vuanter)
ló	loh	(lú)

¹⁵⁾ Egy *Lyüla* nevű kis folyó a' Turába szakad; a' *Lyüla-közön* Pallas jára 1770-ben (lásd II. 218 és 219. lapj.). Talán a' Messerschmidt *Lajl(-ja)* egy a' Pallas *Lyüla* nevű folyójával; 's ha úgy van, a' Verhno-Lajlszka-Vogulicza annyi mint Felső Lyül, vagy Lajl-vogul falu.

sas	čargeš	—
(női) homlokkötő	bom quaille (talán punkuáli = hajkötő)	
fejér	sajreng	(saríeng)
fekete	čemel	(šemel)
veres	urbipe	(urpe, mert úr = vér, uripe vagy urpe, vagy urp vérü, veres)
sárga	khačeme	(käsem)
nagy	jénnig	(jäni és jänig)
daru	sabrae	(täri)
lúd	lundt	(lunt)
harkály	khaárgoj	—
fekete harkály	čemel khargoj	—
kakuk	kakkuh	—
czibolya fenyü	olbah	(uľpä)
(pinus cembra)		
fenyü	tarim	(tari)
fejér fenyü	nuilla	(ńuli)
veres fenyü	kholda	(kaut)
bárag	ńih	(ńih és ńiš)
(pinus larynx)		
nyírfa	kheille	(kaí)
égerfa	khorchta	(korhta)
nyárfa	kheipe	(káp)
vas	kéere	(kér)
réz	herren	—
ón	háttuš ¹⁶⁾	(aln)
ólom	čemel háttuš	(šemel aln)
	(fekete ón)	
isten	thoron	(târom)
ördög	khul	(kuí)

Ezen kevés szóból is látni lehet, hogy az a' nyelv, melyet Messerschmidt Lajlszka-Voguliczában 1726-ban halla, igen megegyez avval, melyet Reguly 1844-ben tanúla, jóllehet amaz olyan vidéken hallott vogulokat, ha t. i. a' Turába szakadó Lyäla folyórul van itt szó, melyben Reguly idejében már nem valának vogulok, mert ott Pallas ideje óta is eloroszosodtanak már. Azért nem lehet kétségünk a' szókra nézve, melyeket Regulynál nem találtam még, millyenek vártá csikos evet, čargeš sas, khargoj harkály, herren¹⁷⁾ réz; vagy melyeket Reguly másképp fejez ki, millyenek balán hiúz, Reguly rěš, padtkadam vakondok, Regulynál máhruj, sabrae daru, Regulynál täri. Messerschmidt megkülömbözteti a' zobel'-t és a' marder'-t, amazt nóhsa, ezt khonca-nak írván vogulul; Regulynál nem talállok ilyen külömbiséget; a' magyar nyelvben is nyuszt és nyest hasonlít egymáshoz, 's mindkettőnek megfelelhet a' vogul nóhs.

4. §. Fischer.

Azok közzül, kik Reguly előtt értesítettek a' vogulokrul, Fischer tűnik ki leginkább, kinek előadásán épül nagyobb részint mind az, mit névszerint Schlözer az éjszak-ázsiai népekrül és országokrul tud.

Fischernek három munkája vonatkozik ide: Szibériai történetei, a' Pétervári kérdések, 's Szibériai szótára.

¹⁶⁾ A' Messerschmidt háttuš-ja talán halnuš, magyarul ólom és ón; Reguly szerint aln ezüst, az után pénz.

¹⁷⁾ Talán írásbeli hibából türen helyett, lásd a' 9. §-ban a' 47. számot.

Szibériai történeteinek ez volt keletkezésök. Müller Gerhard Fridrik 1735-ben a' kamcsatkai küldetés tagja levén, kikutatá a' szibériai levéltárakat, a' mellyekben az orosz hódításokrul tudósítást reménylett találni. Eme' gyűjtögetéseinek alapján hozzá foga azután a' szibériai történetek kidolgozásához, 's ki is ada belőle némelly részt orosz nyelven. Utóbb Fischert szőlítá fel munkájának rövidebb szerkesztésére, ki azt végre elvállalá 's 1757-ig be is fejezé. Fischer ezen munkája ¹⁸⁾ Szibéria történeteit annak fölfedezésétül fogva meghódolásáig adja.

Munkája bévezetésében azt írja Fischer (121—136. és 161. stb. lap.) a' vogulokrul : A' vogulok a' jugor hegyen (éjszaki Uralon) innen és túl laknak, részint az Irtisbe és Ób-ba, 's így a' Jeges tengerbe omló folyamok, részint a' Kámába és ezzel a' Volgába és a' Káspi tengerbe szakadó folyók mellékein. Ha igaz, mit Abul-Gazi-Bahadur-khán beszéll, hogy az ujugrok egyszer az Irtis mellé vonultak, 's ott vadászatbul éltek vala : azok lehetnek a' vogulok elődjei. 'S van hasonlatosság az ujugur és vogul nyelvek közt. De ez ujugrokat meg kell különböztetni amaz ujuguroktul, kik a' Kis Bukharság és Turfán egy részének lettek urai : mert Abul-Gazi világosan mondja, hogy az ujugrok elszakadtak egymástul, részök az Irtis mellett maradván, másik részök pedig *Bis-balik* nevű országba költözvén ; amazok eredeti vadságukban és tudatlanságukban vesztegeltek, ezek a' meghódított lakosoktul rendesebb életmódot és írást tanultak el, mellyet tőlük azután a' mongol népek elfogadtak.

Félbeszakasztván itt Fischer előadását, megjegyezzük, hogy föltévéen, miszerint az ujugrok éjszak-nyugati csapatra oszlottak, melly az Irtis mellékein maradt, és a' vogulok elődjei lehetnek, 's kelet-déli csapatra, melly Bis-balikban nagyobb míveltségre tett szert : azon valószínűtlenségbe jutunk, mellyben a' baskirok nemzetiség-változtatására nézve voltunk ; mint-hogy a' föltevés szerint azt kellene gondolnunk, hogy a' bis-baliki ujugrok eltatárosodtak. Mert a' voguloknak, kik állítólag az irtismelléki ujugrok utódjai, 's a' bis-baliki ujugroknak következők a' számneveik.

Vogul számnevek.	Ujugur számnevek.	Vogul számnevek.	Ujugur számnevek.
1. äk, äkve	bir	20. kús	igirmi
2. kit, kiti	iki	30. vát	otuz
3. korom	üč	40. nelimen	khirkh
4. ñile	tört	50. ätpen	ellik
5. ät	biš	60. katpen	altmiš
6. kat	alti	70. sátlau	jitmiš
7. sät	jidi	80. ñol-sät	sekiz-on
8. ñala-lu	sekiz	90. antel-sät	tokhuz-on
9. anta-lu	tokhuz	100. sät	juz.
10. lau	on		

A' melly tanúságot a' nyelvekbül, kiváltkép számneveikbül, vonhatni ki, az tehát nem támogatja a' föltevést, miszerint az Irtismelléki és bisbaliki ujugrok valaha egy azon nép voltak volna.

Folytatja Fischer : A' vogul nyelv leginkább az Irtis és az alsó Ób mellett lakó osztjokokéval egyez meg, azután a' csüd nyelvekkel, vagyis az eszt, finn, lapp, szürjän, perm, votják, cseremisiz, mordvin, és csuvas nyelvvel ; végre nem kicsiny az olyan szók száma is, mellyek közösek a' magyar nyelvvel. Ez alkalmat nyújt, úgymond Fischer, ama' kérdés meghányására, vajjon a' magyarok nem rokonai-e a' voguloknak ?

Az orosz történetekbül tudjuk, hogy a' IX. század vége felé az ugrok vagy jugurok Kiev mellett elvonulván, a' Kárpáti hegyeken költözének által, 's összetűzvén az ottani oláhokkal, lakhelyet foglalának a' Duna mellett, az országot magokrul nevezvén el. Lehet tehát,

¹⁸⁾ Fischer János Eberhard, Sibirische Geschichte. St. Petersburg, 1768.

hogy a' régi jugurok a' mai magyarok eleji voltak. Az orosz tudósítással megegyez sok német és magyar író is, kik alítják, hogy a' magyarok (ugrok) előbbi lakhelyeikből a' besenyők által kiszorulván, telepődének Pannoniában. Ámde a' besenyők akkorában a Jajk mellett laknak vala; tehát a' magyarok (ugrok) lakása is ott volt előbb. A' Jajk folyó (most Uralfolyó) az Ural hegyekben ered, mellyekhez a' *Jugoria* hegység, a' vogulok mostani hazája, kapcsolódik. A' távolság nem épen nagy a' vogulok és jugrok közt; sőt a' jugrok határa dél felé tudva nem lévén, alaposan lehet gondolni, hogy ők mind a' Jajk, mind a' rólok úgy nevezett *Jugor* hegyek mellékein laktak. Ha tehát ezen jugrok, ugrok a' mai magyarok eleji: abból okvetetlen foly, hogy a' mai vogulok is a' magyarok elejihöz tartoznak.

Carpin és *Rubruquis* utazók a' XIII. század első felében a' magyarok régi hazáját *Basart*-nak vagy *Paskatir*-nak nevezik, mellyet a' Jajk mellé helyeznek, hol még most is a' régi baskirok maradékai laknak. *Basart* és *Paskatir* egy; a' *basart* név a' magyar (keletiesen *madzar*) névhöz szít, *b* és *m* váltakozván, mint kitetszik e' példákbul: buszurmán és muszulmán, bahmut és mahmet, barama és baraba stb. Abulgazi két népnek tartja ugyan a' *baskirt* és *mad-sart*, mégis mindkettejét a' tatároktól külön eredetűek közzé sorolja, 's lakhelyeiket is ugyan oda teszi, hová más írók. Külömben is tudjuk a' baskirokról, hogy nem tatár eredetűek, ámbár most tatár nyelven beszélnek, a' miért is a' kirgizek *ustük* (osztják), azaz *idegen*-nek hívják. (Hogy ez nem áll, lásd a' 7. lapot). Nem is kétlem, mond Fischer, hogy ha nyomai volna a' régi baskir nyelvnek, azokban sok közöst találnánk a' mai magyar nyelvvel, mint találunk a' vogulban; mert a' *szembeszökő dolgok neveinek szinte fele úgy hangzik a' magyarban mint a' vogulban és csúd nyelvekben*.

Abban nincsen nehézség, folytatja, hogy az ugrok magokat *magyaroknak* nevezik. Így van az igen sok népnél; másképp hívják az idegenek, másképp önmagok. Többet nyom a' következő nehézség: Az orosz tudósítás szerint a' jugrok (ugrok, magyarok) a' IX. század vége felé jutának azon országba, mellyet meghódítván maig laknak: úgyde már *Jornandes*, ki *Justinianus*, és *Nicephorus*, ki *Mauritius* császár idejében éltek, említik őket, tehát 300 száz évvel előbb, mintsem a' magyarok Pannoniát elfoglalták. — Erre az a' felelet, hogy az ugrok valóban már akkor ismeretesek valának, de nem mint európai nép. Nem is azt mondja a' két író, hogy az ugrok a' VI. században foglalának el valamely európai tartományt, hanem csak, hogy ismeretessé lőnek Európa előtt. Ebből csak is azt lehet következtetni, hogy akkorában azon népnek egy része kiköltözék hazájából; de hogy nagyobb része ott maradt régi hazájában, onnan is kitetszik, mert *Khoszru* perzsa királlyal hadakozának.

Mondám, folytatja Fischer, hogy a' szembe szökő dolgok neveinek szinte fele úgy hangzik a' magyarban, mint a' vogulban és a' csúd nyelvekben. Itt van mutatóványul a' számnemek sora (mellyet mi a' magunk helyesírása szerint közlünk):

Magyar.	Vogul.	Irtisi Osztják.	Votják.	Cseremisiz	Finn.
egy	aku	ejet	odik	iktat	yhte
kettő	kiteg ¹⁹⁾	katn	kük	koktat	kahte
három	kurom	khulom	kvin	kummut	kolme
négy	nille	nilha	nill	nillet	neljä
öt	at	uvät	vit	viset	viite
hat	kot	koth	kvat	kudat	kuute
hét	sát	sabat (labat?)	sizim	šimet	seitsemän
nyolcz	nol-lou	nilha	kikjamas	kandaš	kahdeksan
kilencz	ontol-lou	artjan	ukmüs	indeš	yhdeksän
tíz	lou	jong	dos	lu	kymmenen.

¹⁹⁾ Rendeszen *küi* = kettő, és *kü* = két; a' *kiteg*-ben a' *eg* a' kettős szám ragja, melly *eg* előbb *ej*-re azután *i*-re változott.

De a' magyar nyelvben sok tatár, sőt perzsa szó is fordul elő, p. o. a' számnevek közt perzsák: *tíz, száz, ezer*; az *isten* szó is a' perzsa *jisdan*-nal egyez, melly jó istenséget jelent. Abbul azt lehet következtetni, hogy hajdan a' jugrok nemcsak közelebb laktak a' perzsákhoz, hanem hogy a' mágusi vallást is tartották, — mit én ugyan, mond Fischer, más jelenségekből is hihetővé tudnék tenni, ha itt a' magyarok és vogulok közti rokonságnál egyebet is akarnék felmutatni.

Eddig a' magyar és csúd nyelvek egyezését csak számnevekkel mutattam fel, most, úgy mond a' 161. stb. lapon, a' szembeszökő dolgok neveivel is fel akarom azt mutatni, miből ki fog tetszeni, hogy e' szókra nézve a' magyar nyelv majd egyik majd másik csúd nyelvvel egyez meg. De mit mondok, majd egyik majd másik csúd nyelvvel! Van háromszáz szóbul álló gyűjteményem, mellyet negyven szibériai nyelvből szerkesztöttem, 's azt találok, hogy alig van magyar szó, melly eredete szerint nem volna csúd, tatár vagy osztják. Ezen találkozás csak megerősíti hitemet, hogy az ujugrok, ismeretlen időben, eredeti fészkekből kivonulván, Szibériának és a' Nagy Tatárságnak sok részeit kalandozták be, 's azután háboru vagy mi által kényszerülve mind tovább tovább vonulának, míg a' szamojédek mellé telepődének, ujonnan elfoglalt országukat *jugur, ugur* névvel nevezvén el."

Azután közöl Fischer szóhasznalatokat *először* a' magyar, vogul, irtisi-osztják, perm, votják, cseremis, mordvin és finn (162. l.); *utána* a' magyar és tatár (167. l.); *utóbb* a' magyar, tomi-osztják, kamasin és szamojéd (168. l.); *végre* a' 170. lapon a' magyar, jéniszeji-osztják, kojbal, arin és aszan nyelvekből, hol az nevezetes, hogy *isten* a' jéniszeji osztjában *ejs*, a' kojbalban *es*, az arinban *es*, az aszanban *ös* ²⁰⁾.

Fischernek ide vonatkozó második munkája a' *Pétervári kérdések* ²¹⁾, mellyek első szakasza a' magyarok eredetéről értekezik külön. Ebben újat és egyebet nem mond, csupán többi közt a' Bél és Strahlenberg által vitatott föltevést akarja lerontani, melly szerint hajdan a' magyar, finn, szóval a' csúd, meg a' vogul, osztják stb. népek a' *hun* nép tagjai voltak volna. Tudni illik Bél és Strahlenberg ideje után a' franczia *Déguignes* (*Histoire des Huns* stb.) azt bizonyította volt sinai kútforrásokból Európa előtt, hogy a' hunok a' sinai birodalom éjszaki határaitól származtak. Fischer ugyanezt így mondja: „A' hunok azon sivatagokban költöztek vala, mellyek éjszak felől a' Senszi, Sanszi és Pecseli sinai tartományokat érik. Bizonyítják ezt a' sinai évkönyvek, mellyeket sok évvel a' híres *Déguignes* hun történetmunkája előtt az orosz tudományos akadémia sinaiból oroszra fordított volt és bír. Megmondjam-e, mi bal végzet által történhetik az, hogy a' mit mi előbb tudtunk, azt mások hamarabb teszik közre? — A' hunok és ujugrok, kik meg Turfánból valók, a' Gobi sivatag által el voltak választva, 's különböztek testi alakkal is egymástul. Valóban sérti a' mai magyarokat, a' ki a' Marcellinus által leírt hunokat a' magyarok elejének állítja ²²⁾. A' nyelv kétség kívül legvilágosabban bizonyítana: de nincsenek a' hun nyelvnek maradványai.

Az látszik valószínűnek, hogy a' Pannoniából kivert hunok a' baskiok közzé is vehettek magokat, 's hogy Atillához jugrok vagy ugrok is tartoztak. — Az ugrok az értelemben scythák, mellyben az esztek, finnek, lappok, szürjänek, permiek, mordvinok, cseremiszek, vótok, vogulok, 's az Irtis és Ob melléki osztjások. — Egyébiránt Fischer itt

²⁰⁾ Castrén szerint is a' jéniszeji osztjában az *isten* és *menny es*, a' felhő *es-chaj*. Ellemben a' kojbalban, Castrén szerint az *isten d'un, d'äjün, t'äjün*; a' *menny tiger, teger*.

²¹⁾ Quaestiones Petropolitanae. Kiadá Schlözer, 1770.

²²⁾ Atrocem hodiernis Ungris mihi facere videar iniuriam, si vel sola cogitatione comparationem cum deformibus illis Hunnis instituere velim. Lásd. a' 7. lapot.

is azt hozza fel, a' mit Szibériai történeteiben olvasunk, 's támogatja ugyanazon nyelvi mutatóványokkal.

Harmadik munkája a' Szibériai szótár²³⁾, melyet mi Schlözerbül alább fogunk közölni.

5. §. Schlözer.

Ha Fischer Szibériai történetei talán kevesbbé váltak ismételtesekké földieink előtt : a' göttingai Schlözer híres *Egyetemes éjszaki történetei*²⁴⁾ bizonyosan magokra vonták a' hazánkbeliek figyelmét is, minthogy Göttinga mind 1771. tájban mind utóbb is a' külföldi egyetemekre járó magyarok előtt nagy tiszteletben áll vala.

Miután a' dán Schöning után előadta Schlözer, a' mit a' görög és római írók az éjszaki országokrul tudtak és irtak volt, az éjszaki történelmet vonalozza körül mint *skandináv, szláv és lett* történetek, az utóbbi szakasz alatt a' finnek, magyarok és oláhok történeteit rajzolván. Azután a' második fejezetben az ősnépek fogalmát fejtegetvén, olyanoknak alítja a' szamojédeket, finneket, letteket, szlávokat, germánokat és kimereket az európai éjszakon. A' finnek tizenkét tagbul állanak, mellyek : lappok, finnek, esztek, livek, szürjének, permiek, vogulok, vótok, cseremiszek, mordvinok, kondaiak (osztjások), magyarok ; 's itt adja Schlözer, Fischer szógyűjteményébül a' 300 vogul és kondai osztják szót (a' 308—325. ll.). — A' harmadik fejezetben Stritter után a' szláv történeteket adja a' 495—1222. években Kr. u. — A' negyedikben közli Fischer után éjszaki Ázsiának történeti vázlatát, elmondván azt a' vogulokrul és a' magyarokkal való rokonságukról, a' mit Fischernél talált. — Az ötödik fejezetben közelebbrül írja le a' finn éjszaki tartományokat. — A' többiekben az oroszokat, részint nyugat-éjszaki, részint bizántinus írók szerint; és a' skandinávok utazásait Konstantinápolyba stb.

Ha lehetett tájékoztató munka abban az időben, a' Schlözeré volt az; 's ha valamely munka vizsgálásra, tanulásra ösztönözhetett, akkor bizonyosan Schlözer Egyetemes éjszaki történetei ösztönöztek arra. 'S úgy látszik vala, majdnem az európai tudomány egyik főkérdésévé vált a' magyarok eredete és nyelvbeli rokonsága. Mert Fischer Szibériai történetei 1768-ban, Quaestiones Petropolitanae-je 1770-ben, Sajnovics Demonstratio, idioma Uugarorum et Lapporum idem esse nevű munkája ugyanez 1770 évben jelene meg Kopenhágában és Nagy-Szombatban²⁵⁾; végre a' Schlözer szóban lévő munkája 1771-ben juta közönség elé: mégis hazánkban nem támada olytán mozgalom, melly a' magyar tudománynak új tért szerzett volna akár a' történelem, akár a' nyelvészet mezején.

6. §. Pallas.

Pallas az 1768—1774 évek folytán utazgata az Orosz birodalom ázsiai részeiben²⁶⁾. Az 1770-dik év nyarában a' vogulok földjét éré, a' Tura folyó balpartján Verhoturjába, 's onnan

²³⁾ Negyven szibériai nyelvbeli háromszáz szóbul álló szótár, melly kéziratban Göttingában van. Ebbül közlöttes Schlözer azt a' részét, melly alább fog következni; ebbül merített Gyarmathi is.

²⁴⁾ Allgemeine Nordische Geschichte. Aus den neuesten u. besten nordischen Schriftstellern, und nach eigenen Untersuchungen beschrieben, und als eine geographische und historische Einleitung zur richtigen Kenntniss aller Skandinavischen, Finnischen, Slavischen, Lettischen und Sibirischen Völker, besonders in alten u. mittleren Zeiten herausgegeben von Aug. Ludw. Schlözer. Halle 1771.

²⁵⁾ A' Nagy-Szombati kiadás a' 33—37; 46—51; 80—83; 107—110; 119—131. lapjain némi bővítésekkel nagyobb lett a' kopenhagainál.

²⁶⁾ P. S. Pallas, Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs. Három rész, 4. kötetben. St. Petersburg 1771—1776.

Petropavlovszkba menvén; az 1772-dik év telén az obi osztjácoknál tartozkodék. Azon vogulok, kiket Pallas látott, különösen *Tarja-paul*-ban (Tarja-falu), a' Tarja patak mellett, melly a' Turába foly, már orosz nyelven szeretnek vala beszélni, 's keresztyének valának. Leírja termetöket, életmódjukat, zenéjüket. A' vogulok kis termetűek, úgymond; arczaik, kivéve hogy fejérebbszínűek, kalmukosak. Képeik többnyire gömbölyűek, a' nőnemnél kellemesek. Hajuk hosszú, fekete vagy barna, némellyiknek azomban vereses szakála és szőke haja van, de szakáluk nem erős, nem is korán mutatkozik. Dallamaik egyszerűek, de hangidomosak, 's tatár izlésűek. Nyelvök, mennyiben egy abbul készült szótár szerint ítélteték, úgymond, sokban egyez a' finnel; de sokféle nyelvjáráson beszélnek, 's már a' Szoszva melléki vogulok nyelve különbözik, nemcsak ejtésre, hanem sok szóra nézve is a' Tura melléki lassu vértü vogulokétul²⁷⁾.

Az Ob melléki osztjácokat jobban ismeri, és hosszasan írja le. Nyelvök, mint tudva van, úgymond, rokon a' finn, vagy csüd nyelvekkel, leginkább a' vogullal. Vidékenként más-más nyelvjáráson beszélnek; a' Berezov feletti vegyes a' vogullal. A' távolabbi finn nyelvek között egy sem hasonlít annyira az osztjához, mint a' mordvin. Mutatványul szójegyzéket közöl az osztják, vogul és mordvin nyelvekből, a' vogul szokat egy a' Szoszva mellékein készült szótárból vevén. (Adjuk úgy mint Pallas írta).

	<i>Berezovon aluli osztják</i>	<i>Berezovon felüli osztják</i>	<i>Szoszva melléki vogul</i>	<i>Mordvin</i>
1.	it	yhoi	aeku	weigke
2.	kat	kathoi	kytti	kaffta
3.	cholym	kulumhoi	chorum	kolma
4.	nell	nithoi	nilä	nille
5.	wet	wethoi	att	wjette
6.	chot	hothoi	chot	kota
7.	labyt	tabethoi	ssat	ssisim
8.	niil	nilehoi	nyulolau	kauksa
9.	ertjang	orjonhoi	ondolau	weiksa
10.	jang	jonhoi	lu	kümen
20.	chos	kushoi	chusu	komäs
30.	chulmijang	kalmynjanhoi	woat	kulmengemen
40.	nelijang	nilijanghoi	naliman	nillingemen
50.	wettijang	wotjanghoi	attipan	wjetgemen
60.	chutjang	kotjanghoi	chotpan	kotgemen
70.	labytjang	tabetjanghoi	sadolum	ssisgemen
80.	niiljang	niilsothoi	njulschat	kauksingemen
90.	ertsat	orjothoi	ondolschat	weipingemen
100.	ssat	sothoi	schott	ssjada
1000.	tschoross	tschurus	schodara	toschen
isten	torom	turum	torom	tora
ördög	kul	—	kul	kul
menny	num	turum	numi	menil
felhő	pelyng	pillem	tull	pjel
szél	wat	wot	wot	warma
hó	lois	ltoitsch	tujt	lo
nap (sol)	chat'l	chottel	chodel	ko
hold	tyls	tylesch	jungop	tiltsche
tűz	tut	tüt	ulä	tol
víz	eng	jjing	wity	wjed
folyó	jugan	sigengalt	ja	juger

²⁷⁾ II. Rész, I. könyv, 260. stb. 1.

tó	tuwu	lätör ²⁵⁾	marävitör ²⁵⁾	erke ²⁵⁾
tenger	tschäris	sarytsch	tschäris	taris
föld	muu	myg	mag	moda
hegy	soigom	palta	niltyg	panda
kő	kéwu	kiw	achtysch	kjäw
vas	karti	wog	ker	kort
ember	cho	choijet	elymchols	loman
férfi	cho	—	chum	mirdem
fül	pel	pelt	pel	pilä
szem	ssem	ssem	schem	ssjelma
ajak	toryp	pellem	pitmi	turwa
nyelv	nulym	nälem	nelom	kjel
férfiszemérem	mon	utscha	wysi	mona
(mony)				
nőiszemérem	non	nun	non	pad
város	wasch	osch	wosch	oschi
ház, kunyhó	chat	chot	kol	kardas
nyíl	njul	njul	näll	nall
ív, íj	jugol	jugol	jugyt	jonk
hal	chull	chul	chul	kal
eb	aemp	amp	aemb	pinä
farkas	ewur	euwr	purnewoi	uru
medve	jemwoi	jemuai	törog	wjarges

Ha első jelentésü szónak azokat nevezzük, melyek elébb való jelentéseit legalább mostani nyelvtudományunk segítségével nem tudjuk p. o. nap, éj, szem, kéz, láb : akkor második jelentésüek az ilyenek : ragadozó állat, légy, azaz (len-, len-dül, lendít) repülő, ünnep nap, hétfő, kedd stb. Szóhasznításokban a' második jelentésü szók zavart okoznak, ha első jelentésüek gyanánt vesszük, azaz első jelentésüekkel hasonlítjuk azokat. E' zavart nehezen kerülheti el, a' ki mélyebben nem ismeri a' nyelvet. A' Pallas által felhozott szók közt vannak második jelentésüek is az első jelentésüek között. Illyen a' vogul *marävitör*, melyet a' Berezo-von aluli *tuwu*, és a' mordvin *erke*-vel hasonlít. Vogulban *tör*, *tür* tó, ennek hasonmása a' *tuwu*; már a' *marävitör*-ban nyilván rejlik a' *tor* szó, melly *vit* víz, és *marä*-vel van összetéve, miszerint a' szó ez : *marä-vit-tor*. A' *marä*, gyaníthatólag mocsárt teszen, mert Regulynál a' *marah* és *marakä* szokat találom, melyek elsejének jelentése sárgát teszen (lásd a' 9. §-ban a' 244. szót), *marah-pil* mocsáron termő bogyo vagy sárga bogyo, 's *vit-marah-luopt* vízi sárga (mocsáros?) levél; második, *marakä*, teszen vízi öreg nőt, valamely vízi félistent. E' szerint *marä-vit-tor* mocsáros vízü tó volna; tehát semmikép sem lehet az egész szót a' *tuwu*-val, magyar tó, tav-val hasonlítani. Ebből már világos, hogy a' Berezo-von felüli *lätör* szó is összetett.

A' kő a' két osztják nyelvjárásban *kéwu*, *kiv*, a' mordvinben *kjäw*, ezek hasonlíthatók; de nem a' vogul *achtysch*. Reguly szerint *ahtos*, *ahtes*, *ahts* kő; e' vogul szó is másodjelentésü, *ah*, *üh* hegy levén, 's *tos*, *tes* alkalmasint a' török-tatár *طاش* *taş* (= kő)-höz tartozván. *Ahtes*, *ahtos* tehát hegyi kő, mint mi *bérzi sziklát*, vagy *kősziklát* mondunk.

Az ember az osztják nyelvben *cho*, *choijet*, mellyel a' vogul *elymchols* semmi viszonyban sem áll, hanem a' *kum* ember, férfi, és *chuj* hím. A' felhozott szó másodjelentésü és összetett, ebből : *elm* és *hols*, *chols*, *kals*. Az első tag levegőt, levegő eget jelent; a' másik igenév (nomen verbale), a' *kalém*, *holém*, *cholém* igétül = halok, 's jelent holt-at vagy halandót. *Elm-kals* vagy, Pallas szerint, *elymchols* tehát légi, vagy égi halandó. Miért nevezi így a' vogul nyelv az embert, az annak helyén a' hitregéből lesz világossá.

²⁵⁾ *Lätör*, *marävitör* hihető így : *lä-tör* (tó), *marä-vit-tör*; *erke* = finn *järvi*.

A' farkas a' szoszvai vogulban *purnevoi*. Ez is másodjelentésű és összetett szó, *pur* ném-bul falok, harapok, és *voj* vad-bul. Külömben a' farkas *šes*, finnben *sute* (susi). Ebből az is világos, hogy a' medvének osztják neve: *jemwoi*, *jemuai*, mely *jó vadat* jelent, hasonlóképp nem első jelentésű szó.

Ugyan csak Pallas szerkeszté a' nagy egybehasonlító szótár első részét is, melynek latin czíme: *Vocabularia linguarum totius orbis comparativa, Augustissimae cura collecta 1786*. Ő az ilyen munkának bajosságát érezhette, mert mint Klaproth az *Asia Polyglottaja* előbeszédében mondja, csak Katalin czárnő nagy sürgetésére vállalta el.

7. §. Gyarmathi.

Ez író²⁹⁾ látván, hogy kik a' népek költözéseinek történeteit nyomozzák, mind abban egyeznek meg, hogy a' magyar és a' számos úgy nevezett finn népek egy közös fészekből származtak, akár éjszakon, akár keleten van is az: tehát Sajnovics után, ki a' magyar nyelv rokonságát a' lappal, 's Beregszászi után, ki meg annak rokonságát a' keleti nyelvekkel igyekezett volt megmutatni, azt akará kitudni, mennyi és milyen rokonság van a' magyar és az éjszaki (finn stb.) nyelvek közt. Annál fogva munkája 189. stb. lapjain vogul szókat is hoz fel, más rokon nyelvű szókkal együtt, azt állítván, hogy a' vogul szók különös figyelmet érdemelnek, mert valóban hangjaik szerint leginkább megegyeznek a' magyar szókkal; azért úgy mond, abban a' véleményben vagyok, hogy a' vogulok hajdan sokkal közelebb laktak vala a' magyarokhoz, mint bármelyik néphöz, azok közzül, melyek nyelveit összevetötte a' magyarral. Nyelvhasználati elve a' legalaposabb, mert nem helyezé a' nyelvrokonságot szókbá, hanem képzők név- és igeragozás, ragok és viszonyítók meg szófüzés hasonlatosságába. De azt is lehet mondani, hogy elve jobb mint eljárása. — Alább közöljük az általa felhozott szókat is.

8. §. Klaproth.

Klaproth Gyula több rendbeli munkájával gerjeszte figyelmet. Kaukazusi utazásában értéközék az *ujgurok nyelvével és írásáról*, mit külön is kiadott³⁰⁾. Még inkább tartozik ide *Asia Polyglottaja*³¹⁾.

Az ujgurok nyelvét és írását tárgyalván megrójjá azokat az írókat, kik a' bizantinusok *ugurjai*, az orosz évkönyvek *jugorjai*, meg a' török *ujgur*-ok nevének hasonlatossága által tévedésbe esvén, azokat mind egy népnek tartják. Az *Ugor* vagy *Jugor* országot hibásan helyezik, úgy mond, a' Pecsóra és Ob folyók közzé, holott az orosz évkönyvek tanúsága szerint azt az *Ural* és *Ob* meg *Szin-ja* közt kell keresnünk, hol a' vogulok és osztjákok laknak. A' *jugra* vagy *jugoria* név alkalmasint az osztják *ogor*, azaz magas, szótul származik, miszerint a' *jugor föld* csak *fel-földet* jelentene. Azután úgy hiszi, csak kényelemből számították a' vogulokat és osztjákokat a' finn népekhez, mert nyelvek majd egészen különböznek a' finnekétül, valamint a' törökhöz sincsen hasonlatossága; de a' középázsiai ujgurok nyelve szinte maga a' török. Ezt szóhasználatokkal is bizonyítja, p. o. a' *menny* vogulban *tarom*, osztjákban *torom*, finnben *taivas*, töröktatárban كوك (kók) stb. (Ha eszibe jut Klaprothnak a' görög *ovgarós*, latin *coelum* és német *himmel*, talán nem okoskodik az előbbi szókból). Nem lehet tehát összeza-

²⁹⁾ Affinitas linguae Hungaricae cum linguis Fennicae originis grammaticae demonstrata. Auctore Samuele Gyarmathi. Gottingae 1799.

³⁰⁾ Abhandlung über die Sprache und Schrift der Uiguren. Paris 1820. fol.

³¹⁾ Asia Polyglotta. Zweite Auflage. Paris 1831. Sprachatlas 1831.

varni a' szibériai jugurokat a' török ujugurokkal; de akkor, úgymond, nem is lehet többé a' hunokat ujuguroknak vagy törököknek állítani, hanem a' hunok hazáját és rokonait a' nyugati Szibériában, az Ural hegyek mellékein, kell keresni. Így ítélte Klaproth 1814 és 1820-ban, az ujugurok nyelvérül és írásáról való értéközése elején.

Azomban „Asia Polyglotta“-jában eltér előbbi állításától, 's nem mondja többé, hogy a' vogulok és osztjákok nyelve majdnem egészen különbözik a' finnekétől, hanem azokat is ezekhez számítja, kiket öt törzsre oszt el, jöllehet csak hármat nevez meg, úgymint:

germánosodott Finnekre, kik a' lappok, finnek, esztek, karjalánok volnának, szóval a' csudok, (mi germánosodást lelt ezek nyelvén, azt alig mondhatta volna meg);

volgai Finnekre, kik is a' permiek, votjákok, szirjänek, 's

ugor Finnekre, kik a' vogulok, magyarok és az Ob melléki osztjákok.

Atila birodalmának eloszlása után 462. körül Kr. u. törének elő az ugor népek a' Volgán túli vidékekből, úgymint: az *unogurok*, *saragurok* és *urogok*. Leghatalmasabbjai, úgy látszik, az unogurok, kik utóbb ugorok, ujugurok és ungorok neve alatt lőnek ismételtesekké, 's a' mai magyarok eleji, kiket is az orosz évkönyvek ugoroknak hínak. Valószínű, hogy egyik részük régi hazájában maradt, 's tőle származnak a' mai baskirok, kik ősi nyelvüket elfelejtötték, 's elfogadták a' tatárt. Mert az 1253-ban ott járt szerzetes *Ruysbroek* (Rubruquis) azt beszéli, hogy az Etilia (Volga) folyótul tizenkét nap járásnyira menvén, más nagy folyóhoz ére, mellynek neve *Jagag* (Jajk), 's melly éjszakról a' Paskatir országrul folyik alá. A' Paskatir lakosai nyelve egy a' magyarokéval; — e' Paskatir országból jöttek volt ki a' hunok, kiket azután magyaroknak neveztek. Hasonlókép *Plan Carpin* is, ki 1246-ban ment a' Nagykhánhoz, a *Belersch* (bolgárok) földjét Nagy Bolgárországnak, a' bastarkokét (Baskird) pedig Nagy Magyarországnak nevezé. Tehát a' középkorban az Ural körüli vidékek egész a' Jajkig *ugor* vagy *unger* névről valának ismételtesek. Látni való, hogy Jugria vagy Jugoria azon ország az Ob mellett, mellyet a' vogulok és osztjákok mai napig laknak; az ugorok vagy magyarok ősi hazája pedig annak déli folytatása a' Jajk folyóig. A' jugurok, azaz vogulok és Ob melléki osztjákok, egy nyelven beszélnek, mellynek gyökszavai valamennyi finn nyelvek között leginkább az igen egyes magyar nyelvvel egyeznek. Azok tehát a' magyarok törzsbeli és nyelvbeli rokonai.

A' vogulok lakhelyei az Ural nyugati oldalán kezdődnek a' *Visera* és *Káma* folyók felrészsein és Szolikamszk körül, honnan délfelé húzódnak a' felső *Koszván* a' *Csuszovája* forrásáig. Az Uralon túl délről az *Iszet* folyót érik; keletről a' *Tavdát*, *Kondát*, a' kis és nagy *Vogulkát* bíriák, egész a' *Szoszváig* éjszakon. A' vogulok magokat és az osztjákokat *manszi*, vagy *mans-kum*, a' törököket *nyürma-kum*, a' szamojédeket *jorgan* vagy *jorran-kum*, az oroszokat *rus*, az Ob folyót *asz*, az Irtist *sap*, a' Tavdát *tágget*, a' Kondat *chonda* névvel illetik. 'S előhózá a' Messerschmidt által gyűjtött vogul szókat (lásd 3. §.), a' *szajreng*, fehér, szó mellé tett jegyzetben azt mondja Klaproth: „Minthogy a' khazarok hihetőleg az ugorfinn néptörzshöz tartoztak, a' vogul *szajreng*-ben megtaláljuk a' „fehér“ szót, melly a' *Szarkel* khazar névben fordul elő, 's a' mellyet Constantin Porphyrogeneta „*fejér szállás*“-ra fordít³²⁾.

Az Ob melléki osztjákok *asz-jah*-nak nevezik magokat, mi az *asz-chuj* (Obi ember) szó többese³³⁾. Innen származik az osztják név az idegen népeknél. Mert Fischer állítása

³²⁾ Const. Porphyrog. De Administr. Imp. XLII. *Σάρκελ* = ἄσπερον ὀσπίτιον = fehér szállás.

³³⁾ Hol veszi Klaproth e' tudományát, nem mondhatom meg. A' *jah*, vagy *jach*-nak többes száma nem lehet *chuj*, mi az összes finn nyelvek természete ellen szól. Az *asz-jah* jelentését a' 2. §. mondtuk meg; *asz-chuj* annyi mint *asz-kum*, *asz-ku* = Obi ember. Amannak többesszáma *asz-jagot*, ezé *asz-chujt*.

(lásd a 11. lapot) alaptalan, mely szerint e' nevezet a' szibériai török nyelvből való 's idegent vagy bárbárt jelent; ott sem a' szót, sem jelentését nem ismerik (Asia polygl. 184—192. l.).

A Klaproth Sprachatlas-jában felhozott vogul szokat a' következő §-ban adjuk.

9. §. Vogul szók.

E' czím alatt együtt adom a' Schlözer által közlött Fischer gyűjteményében, azután a' Klaprothnál és Gyarmathynál levő vogul szokat, miszerint a' teljességet unalmas ismétlések nélkül érhessem el. Adom pedig három szakaszban: I. alatt lesznek a' Schlözer (Fischer)-nél lévők, még pedig számozva és azon rendben, a' melyben ott vannak. A' mely szó mind háromnál megvan, annak előfordultát F. (Fischer), Kl. (Klaproth) és Gy. (Gyarmathi) bötükkel jelen-tem; hozzá teszem R. bötü alatt a' Reguly olvasását is. A' hol szükséges, vagy nekem lehetséges, ott útba igazító felvilágosítást is adok. — II. alatt következnek azok a' vogul szók, melyek a Klaproth Sprachatlas-a XII. osztályában vannak, és Fischernél nem voltak. III. alatt végre lesznek a' Gyarmathynál (190—212. l.) levő vogul szók, melyeket sem Fischernél sem Klaprothnál nem találtam. Egyébiránt mind Klaproth mind Gyarmathy az orosz nagy szógyűjteményből, melyet Pallas szerkesztett volt (l. a' 16. lapot), írták ki a szokat.

I.

deus F. torom; Kl. tarom, sajreng tarom, torm, tórom, torim; Gy. torom R. tarom.

Mínthogy Gy. mondja: *torom* = teremő 's Kl. *sajreng tarom*-ot hoz fel, a' szó iránt megjegyzem, hogy az eredetileg a' kiterjedt *eget*, azután *nagyot*, és másodjelentése szerint a' személyesített *eget*, vagy *istent* teszen, miről annak helyén bővebben. A' Kl. *sajreng tarom*-ja annyi, mint R. *sarni tarom*-ja, azaz fehér, vagy arany tarom, ki máskép *sarni ater* is, kiről hasonlókép maga helyén.

diabolus F. uitkas; Kl. —; Gy. uitkas; R. kul', vagy kul'-ater.

Gy. kinek nincsen fogalma a' szók képzőjiről, azt *vétkes*-nek magyarázza. A' szó összetett: *ujt*-bul, víz, és *kás*-bul, mely utolsó akaratot, tehetséget is jelent. Hogy a' rosz szellem az osztjások, szirjánék és permieknél vízi lény, bizonyítja Castrén, ki szerint azon nyelvekben a' *kul'* vízi lény és rosz szellem. A' vogul monda szerint, mint látni fogjuk, a' halált hozó isten *kul'* és *kul'-ater* (egy másik *ater* 1. alatt a' *sarni ater*). Lehet azomban, hogy a' déli voguloknál még Fischer idejében hasonlókép vízi lénynek tartották a' rosz, kártékony szellemet, 's azért nevezték *ujt-kás*-nak.

nubes F. tul; Kl. — Gy. pul; R. tul, innen tuling felhős, borus.

Honnan vette Gy. a' *pul* szót, nem tudom, talán írásbeli hibából áll *tul* helyett, jöllehet Fischer szerint a' kondai osztjákban *püllen* = felhő, 's így a' *pul* szó sem volna lehetlenség, megegyezvén az említett osztják *püllen*, finn *pilvi*, magyar *felhő*-vel.

coelum F. numma; Kl. tarom, numma-tul, és soum; Gy. —; R. tarom, és koros.

Láttuk az 1. alatt, hogy *tarom* a' kiterjedt ég és isten, tehát az mind deus mind coelum; 's *ater tarom* derült ég, tiszta idő; miből látjuk egy úttal, hogy az *ater* szó is (az 1. alatt) az égre vonatkozik, 's azután személyesítve is vevődik. — A' *num* szó felsőt jelent, innen *numi tarom* felső isten, és felső ég. Ez magyarázza a' F. és Kl. *numma*-ját, tehát *nummatul* felső felhő. — A' Kl. *soum*-ja hasonlít a' num-hoz, mert *soum*, *soma* és *suoma* meredekséget, magas meredek partot, hegyet stb. jelent, mi ezekből is kitetszik: *kangne soma* hágó hegy, hegy, melyre föl kell hágni; *jole vajlen soma* lefelé menő hegy.

5. **ventus** F. wot; Kl. woata, mot, uát, wot; Gy. — R. vuat.

pluvia F. rhächuj; Kl. rak-kujo, raghp, rag, rak; Gy. —; R. rähu, és rah.

Rügví esik az eső, *rähu* eső, *rähupe*, vagy *rähp* esőjü, esős. Látni való, hogy F. és Kl. szavai ezen szóra vonatkoznak, csak hogy a' rhächuj, és rak-kujo talán a' p képzővel bírnak, mit sem F. sem Kl. nem érthetett. Mondják p. o. *sau rahp kátel* esős nap, szó szerint : sok esőjü nap.

nix F. tuit; Kl. toita, tud, toit, tuit; Gy. —; R. tujt.

grando F. tuit šam, ezen magyarázattal : globuli nivei, szószerint : hó-szem; Kl. jankomani šutšon, koučošp, polšjem; Gy. —; R. ähtäžung = kö-esni, jég-esni.

A' F. tuit šam-ja (*tujt-sem*, vagy *tujt-šam* = hószem) világos; nem úgy Kl. szavai. Azomban a' jankomani-ra nézve alig csatlakozom, ha *mán jank* v. *jang*-ra taglalom, azaz : apró jég, miszerint *jank mán* = a' jég apró. A' jankomani-ban olyan szó-szerkezet rejlik talán, millyen a' *táletuj* = esztendő, lásd a' 22. szót. A' *šutšon*, *koučošp* merő ismételtenek előttem. De a' *polšjem* a' *polyém* fádom, fagyok-ra látszik mutatni.

tonitru F. čahlo; Kl. aui, čahlo, čohl; Gy. —; R. šahl és čahl = mennydörgés.

10. **fulgur** F. čahlo taut, ezen magyarázattal : ignis ex tonitru, szószerint : mennydörgés tüze; Kl. saloi és sale; saly és sely; Gy. —; R. säli.

E' szavak talán *sal'* = szeg, nyíl; miszerint a' vogulok a' villámot, úgy mint a' magyarok isten nyilának neveznék.

sol F. kótol; Kl. koštál, chotál, kótal, chódal; Gy. —; R. katel, katl.

tuna F. jonkup; Kl. jankaby, jankoba, jankop, jenkop, jonhu; Gy. —; R. jonkop, jonkep, jonkp.

A' Kl. jankaby, jankoba szavában talán *aj*, *äj* képző van, mert *jonkopaj* azt teszi: holdféle, olyan mint hold.

stella F. sau; Kl. kenzä, sowwa, sou, sôu; Gy. — R. sau; innen *saung* és *sauing* csillagos.

A' Kl. kenzä-je talán a' *kanzä*, *känzä*-hez tartozik, melly fényt, szint jelent, p. o. *katel kanzeng* napfényes, napszínü.

dies F. kótol; Kl. kótal, kótol, katol, tokatol, chódal; Gy. —; R. katel, katl.

A' sol és dies a' vogulban is katel szóval van kitéve. — A' Kl. *tokatol*-ja tulajdonkép : *to katel*, azaz finnül : *tänä päivänä*, magyarul *ma*, vagy mai nap. A' magyar *ma* elavult mutató névmás *az* helyett; *ma* tehát, *hodie* jelentésében, *mai nap* helyett áll. *Ragosa már, mára* helyett.

15. **noa** F. ji; Kl. gi és jy, ji, ipši, at, öti; Gy. ji; R. i, iét, és ét, melly estvét is jelent.

A' Kl. *ipši*-je bizonyosan a' R. *ipša*-ja, melly sötétet teszen; *ipšem*, *ipsem* sötétség; *ipšiü* homályos.

mane F. kolta; Kl. kyláta, kula, kotla, kolt, cholita; Gy. —; R. kolita, kolt.

A' vogul szó a' magyar *hol* (mane, holval = reggel, reggel), és *ta*, *t* idő-rag, melly a' val vel-nek felel meg, a' reggel, holval, tavasszal stbiben. A' vogul *kula* épen = magy. *hol*.

meridies F. šup-kótol; Kl. —; Gy. — R. katel kvot'l (nap közepe).

A' mennyiben a' szók alakaibul lehet következtetni, annyiban alítom, hogy a' F. vogulsága a' déli vogul nyelvhez tartozik. Ennél fogva a' F. *šup kótol*-ja (šup-kótol), annyi mint sup-katel = darab nap, vagy a' nap azon része, hol az ketté válik, délelőtti és délutáni részre. Mert az éjszaki vogulban *sup* darab, azután el, p. o. *supi jähtém* el(-e)vágok, mint a' hajdani magyarban *mege szakasztja*, e' helyett; megszakasztja. Hogy a' *sup* ez értelemmel is jár, mutatja az *iu sup* = darab fa, melly keresztül van ketté vágva, ellentétben az *iu pal*-lal = darab fa, melly hosszában van ketté hasítva.

vesper F. iti; Kl. ete és et, iti, ivšit, edi és öti-pal; Gy. iti; R. ét, jétmes = esteledett.

A' Kl. *ivšit*-je elüt a' többiektől, melyek a' finn ehto, eszt odik, magy. estvé-vel egyezhetők. A' Kl. *öti-pal*-ja = este-fél, estefelé.

media nox F. šup-ji; Kl. —; Gy. — R. i-kvot'l és iét-kvät'l = éj közepe.

A' F. šup-ji-je a' 17. alatti šup-kotol által van magyarázva.

20. hebdomas F. sat, ezen magyarázattal : 7; Kl. —; Gy. sät; R. sät = hét.

mensis F. nille sat, ezen magyarázattal : quater septem (tulajdonkép : quatuor septimanae); Kl. —; Gy. —; R. jonkop.

Reguly a' hónapra (mensis) és hóldra (luna) csak *jonkop*-ot tud = hó, finn kuu. A' F. *nille sat*-ja = 4 hét, igen becses tanúság az áltaji népek időszámítására, melyről maga helyén.

annus F. thal; Kl. ita taal és tuita, tal és taletui, tal és talytug; Gy. —; R. jis és táletuj.

A' F. és Kl. thal, taal, és tal-ja nem egyéb mint a' finn *talvi*, a' magyar *tél*. Ez maga nem teszen esztendőt, hanem a' *tuj* = nyár szóval együtt, miszerint *táletuj* = tél-nyár = esztendő. A' R. *jis*-je a' magyar év-nek, és a' finn *vuote* (vuosi)-nak felel meg.

ignis F. taut; Kl. taut, tat, nai, ule, tatnas, uljä és ulgä; — Gy. taut; — R. náj, taut, tol, tul, és ul'e.

fumus F. pošem; Kl. — Gy. pošem; R. pošim és posim.

Gyarmathy, a' maga módja szerint a' *pošem* szót „füstöm“-re magyarázza, nem tudván, hogy „füstöm“ vogulban *pošimem*, vagy *pošmem*.

25. pruna F. išim tótoch; Kl. — Gy. — R. latak, vagy lotah.

A' Fischer *išim tótoch*-ja szó szerint „tüzesen (melegen) égni“; mert *išem* és *isém* melegszen, izzó vagyok, innen *isem* meleg, p. o. *isem vit* meleg víz, azaz leves; — a' *tótoch* pedig az, mi az éjszaki nyelvben *tótung*, vagy *tautung*, azaz „égni“, mert *tót* = *taut* = tűz. A' Reguly *latak*-jára nézve, nem tudom izzó szén-e vagy csak általában szén. A' melly mondatokban előfordul, ott csak szenet, kormos szenet jelent.

aer F. —; Kl. šachatal, at, uat, lil; R. tarom, vuat, lil.

A' Kl. *šachatal*-ja nyilván a' *sakutém*, *säkutém* = lélekzem, lehellek ígéhez szít; *at*, *uat*-ja szél, lásd az 5-et; = *lil*-je pedig a' *lél*-ek szónak édes testvére. Valósággal levegőt, léget, melly a' felhők hazája, *tarom* teszen, melly tehát mennyet, istent, időt és léget jelent; lásd az 1. és 4.

aqua F. uti; Kl. utä, wyt, agel(?), wit uit, wity; Gy. uti; R. vit, ujt.

Itt az *agel* szó bizonytalan előttem.

terra F. ma; Kl. mag; R. má.

A' *mag* az osztják *meg*-hez szít; külföldben a' *mag* szó úgy viszonylik a' finn *maa*, vogul *má*-hoz, mint a' vogul *pong* (pog) a' finn *pää* és magy. *fej*-hez.

mons F. aah, jelping; Kl. jaru, ur, och, aach, keras, nyuldyn; Gy. —; R. úr, uor, nál, ah és äh, nilteng.

F. *aach*-ja, és Kl. *och*, *aach*-ja csak az, mi R. *ah*, *äh*-jä; F. *jelping*-je pedig tulajdon-ságnév, és teszen szentet, így : *jelping* (jälping) *úr*, *jelping nál*, *j. ah* stb. szent orom, szent hegy. — A' Kl. *jaru*-ja talán *jar* *úr* nagy hegy, óriás hegy; valamint *nyuldyn*-je bizonyosan *nülteng*, *nülteng* hegyoldal, part; és *keras*-ja *keres*, *küres* = magas, és szikla, p. o. *ahts keres* köszikla.

Egyébiránt maga helyén (Első könyv második fejezetének 9. §.) látni fogjuk, hogy a' vogul nyelv igen gazdag a' hegy fogalom kifejezésében.

30. collis F. us-äch; Kl. sal és wuaanka, enserma, us-ach, ech-sait, nurnär, molima, mašochl, man-nulding; Gy. —; R. tump = domb, páj = part, nilteng a' 29. alatt, šagur.

A' F. us-âsh-ja = us, vagy us = kicsiny, és ah = hegy; ez előfordul Klaprothnál is. Továbbá a' Kl. sal-ja talán sal', sol' = fok, hegyfok; — wuaanka-ja vagy az osztjában is előforduló vant, unt = domb, vagy ha nem az, lehet a' vogul vuonga, de az nem dombot, hanem gödröt jelent, 's a' feljegyző, ki talán nem elegendő érti vala a' nyelvet, „hegyes völgyes“, „dombos gödrös“-féle válasz által eshetett tévedésbe; — az enserma = talán enser-má = enszer (?) föld, ha csak enser nem = anžer agyar, 's anžer-má talán = kiálló hely, szirt; — az ech-sait nyilván äh (hegy) säjt és sajt (szél), tehát = hegy széle; — a' nurnür-t nem értem; — a' molima bizonyosan moli-má, azaz muli-má = körülmehető hely, tehát domb; a' mašohl pedig má-sohl lehet, de nem bírom értelmezni a' sohl szót, hacsak nem sokt-ot kell olvasni, mi „igenes“, 's miszerint má-sokt föligenesedő hely volna; — a' man-nuldng = mán (kicsiny) és nilteng (part, hegy).

campus F. ossa-ma; Kl. a' német „acker“ szó alatt tepkan, tes, tat joli; tep-chan; totinu, todnu, njorim; Gy. ossa-ma, mit hosszú mezőre értelmez; — R. tépmä (déli vogul).

Reguly tudtomra nem tanult semmit szántó-vető voguloktól, kik az ő idejében mind el voltak már oroszosodva. De azért ott van nála is a tépmä 's mi értelmezhetjük részben a' felhozott szókat. Az ossa-má nem hosszú mező, hanem os-má, vagy ospe-má igenes színű föld, nem erdős föld. — A' Kl. tep-kan, tep-chan-ja nyilván tép-kän; tép étel, eledel, élet, kän valaminek alja, helye, p. o. kvol-kän ház helye, paul-kän falu helye, mintegy belső telek, uos-kän város tere, minél fogva tép-kän azon hely, hol élet terem. A' lapos és lápos hely, a' hegynek ellentéte, norim, mert Reguly szerint nor és nur kopasz, norop sima, nurm rét. Kl. többi szavait nem bírom értelmezni. Végre R. tépmä-je = étel-föld.

desertum F. —; Kl. —; Gy. —; R.

via F. lionk; Kl. —; Gy. —; R. l'ang.

sylva F. wor; Kl. war, jout, olna, uarjo, wor, us; Gy. vor; R. vuar, vor.

Kl. uar-jo-ja talán vuar-iu, vagy vuar-jiu, azaz erdei fa, vagy hegyes erdő, mert iu erdő is; jout, olna, us érthetetlenek előtttem.

35. **arbor** F. jju; Kl. imasjo, io, rynž-u, eu, suy, eu; Gy. —; R. iu, jiu, ju.

Látni való, hogy Kl. imas-jo, io, rynž-u, eu, szavaiban a' ju, jiu, iu = fa, finn puu lappang, de milyen fa az imas-ju, rinž-ju? nem tudom. Úgy értem a' gim-et is; mert gyanítom, hogy giv helyett áll, miszerint giv = jiv = jiu = iu fa; legalább a' 192. alatt a' gyökeret giv-tárnak írja Klaproth; a' suj Reguly szerint fenyőfa erdő.

lignum F. taut-jju, mit így magyaráz: Brennholz; Kl. —; Gy. —; R. ul'e iu, taut iju = tüzi fa.

mare F. — Kl. utä, ut, wit, as, sars, čaris, čaras. Gy. —; R. sariš.

A' Klaprothnál lévő utä, ut, wit vizet tesznek, lásd a' 27.; as nagy folyó, 's mint ilyen, az Ob-nak tulajdonneve.

lacus F. tú, Kl. —; Gy. tut, tu; R. tuo, túr.

A' Gyarmathy tut-ja talán írásbeli hibából túr helyett áll.

fluvius F. ja; Kl. gei és gä, e, ja, jeä, laten, polym. Gy. ja; R. já = kisebb folyó, as nagy folyó, taut, vagy tajt folyó ága, 's így nevezik a' vogulok a' folyókat, mellyek az Irtisbe és Ob-ba szakadnak. A' déli Szoszva, Loszva és Pelim-bül támadt Távda folyó tulajdonkép a' táget vogul szó oroszos alakja (tauet, távet, távda), azaz taut, tüüt, tajt, tüjt.

A' Kl. gei, gä, jeä-ja csak változatai a' já-nak, mellynek megfelel az áltaji nyelvekben a' kám, kem, gem = folyó. Innen Oroszországban a' Káma, Finnországban Kemi; a' török-magyar géma, is ide tartozik.

40. **fons** F. ut-jaš; Kl. —; Gy. ut-jaš; R. vit-vuong kút, já-tül'äh folyó töve = forrása, šoša tül'äh.

Az *ut* = ujt, ujt', vit, lásd a' 27. a' *jaš* Reguly szerint a' *šaš*, *šoas* = patak szóval jár, így *šaš-jaš* a' patak csatornája, csatorna; ennél fogva Fischer *ut-jaš-ja* = víz-csatorna.

puteus F. kylum wonga; Kl. —; Gy. —; R. kélim vuonga = ásott (víz)gödör.

arena F. šopacht; Kl. jema, em, syi, šopaht, chulma, sej, ros; Gy. šoppacht; R. jém, sej, rač.

A' *šopaht*-ot nem értem; a' *jema*, *em*, *chulma* szókban a' török *kum* كوم magyar *hom*-ok megfelelőit sejtem. Reguly *sej*-e homok, és *rač*-a fővény, azután rév, kikötő hely.

argilla F. sul; Kl. —; Gy. —; R. suol'.

lapis F. áchtoš; Kl. ku, kow, achtoš, echtyš, és achtos, achtyš; Gy. is; R. ahtes, ahtos.

Szinte föltetsző, hogy Reguly nem akadt a' *ku*, *kov*-féle szóra a' voguloknál, holott a' közel osztjájában is *keu* a' kö. Az *ahtes*, *ahtos*, szók megfejtését lásd a' 6. §. (15. lap). — Gyarmathy *is*-je inkább szirjän szó, 's előfordúl a' vogulok közt, mert azok a' szirjänek határosai; ámbár az Ural azon részeiben, melyekben e' két nép érintkezik, a' szirjän nevek mellett a' vogul nevek is divatosak.

45. **aurum** F. surn; Kl. sornich, sorni; Gy. — R. sarí; honnan saríeng aranyos.

argentum F. alna; Kl. alna, oln, olm; Gy. alna; — R. aln.

Gyarmathy az alna ólom-, ón-ra érti, 's talán nem helytelenül, ha Klagroth *olm*-ja bizonyos. Most, Reguly szerint, *aln* = ezüst és pénz. V. ö. a' 16. jegyz.

cuprum F. táren; Kl. —; Gy. —; R. tární, és ärgin, ärn, p. o. *tární šangt* réz húrok, és *ärgin aln* réz pénz.

orichalcum F. táren, Kl. —, Gy. —; R. —.

stannum F. átkuš; Kl. —; Gy. —; R. áthuš.

50. **ferrum** F. ker; Kl. — Gy. — R. kér és kért.

chalybs F. intam, votjákul andam; Kl. —; Gy. —; R. iemtem.

pecunia F. ochtschä; Kl. —; Gy. —; R. aln, lásd 46. alatt.

Az *ochtschä* (okšä) a török-tatár *aksa* اكسا = fehérke, kis ezüst pénz, mely az 1466 körüli magyar nyelvben is előfordúl.

ducatus F. —; Kl. —; Gy. — R. —

E' szó helyett a' vogul *sájt* = rubel járna, p. o. *sarí sájt* arany rubel.

rublus F. šätlin, šät; Kl. —; Gy. — R. sájt. — Látni, hogy *šüt* = sájt, azaz száz; 's hogy *šätlin* = *šüt-lin* vagy *len* = száz evet (= pénz), mirül mindjárt.

55. **kopeka** F. lin, lin-ochtscha; Kl. — Gy. —; R. lén v. lin evet. Az evet-bőr pénz gyanánt szolgált és szolgál mai nap nem csak az urali népek közt, hanem egész éjszaki Ázsiában. Az evet az osztjájában *tanga* és *tlenki*, jakutban *ting*, ujugurban *teing*, tatárban *tein* تيين. Ezen nyelvekből jutott az orosz nyelvbe, melyben *dengi* = pénz. — Az Árpádok korában is a' *mardurinae* = nyestbőrök adó-pénz gyanánt kelnek vala; II. András 1222-dik törvényének 27 czikkhelyében: „*Mardurine* juxta consuetudinem a Colomanno rege constitutum solvantur.“

A' Fischer *lin-ochtscha*-ja = lin akša, azaz evet-pénz.

homo F. kum; Kl. klas, chollas, kolys, irigolos, kum, chum, ellemcholles; Gy. kum; R. kum férj és férfi, kales, kolos halandó, elmkales, elmkols ember.

Már a' 6. §-ban (15. lap) megkülönböztettem a' másodjelentésű szokat az első jelentésüektől, 's ott magyarázám Pallas *elym-chols*-át is. Itt azt látjuk, hogy „ember“ *kum*, *chum*, magyarul *him*, és más szó, mely vagy magában is áll, mint a' Kl. klas, chollas, kolys-ja (mind = kols, kals, azaz holt, halt, halandó) vagy össze van téve *elm*, *ilm* és *kum*, *iri*, né szókkal. Az *elm*, *ilm* a' vogulban is levegő, lég, finn *ilma*, p. o. *tějne ilm* = evő levegő, azaz csipő, hideg levegő; tehát *elm-kales*, *ilm-kales* levegői ember. Nevezetes a'

lapp *alm-uš*, *olm-uš*, a' finn *ihm-is*, *inhim-is*, *im-eis* = ember. Vajjon egyebet találunk-e a magyar *em-ber*-ben?

A' vogul *kum-kols-t* (ember), *né-kols-t* (nő) is mond; ilyenféle a' Klaproth *iri-golos*-ja is, csakhogy nem tudom, tesz-e az tulajdonkép *papot*? mert *iri* áldozat, *irém* áldozom, *iri* áldozik, tehát *iri-golos* áldozó ember; — vagy tatáros-vogul szó-e? miszerint *iri* ایر *v.* *ر* = kum, férfi.

pater F. jäg; Kl. zasim, ijag és iegu, eig, ea; Gy. jäg; R. jäg, jägä, jāj.

A' Klaproth *zasim*-ja talán *šáš* = szülő, nemző, *šaši* szüle és *šášim* szülém; a' többiekben a' *jäg* szó lappang.

mater F. ank; Kl. ankóm, awaty šuga, ank; Gy. ank; R. ang, angve.

Kl. ankóm-ja annyi, mint *angum* = anyám. Az *awaty* inkább mordvin szó; a' *šuga* ismételten előttem.

filius F. pu; Kl. puum, pu, py; Gy. pu; R. pu és pi = fi.

Itt is *púm* = fiam.

60. **filia** F. a; Kl. ajn, aá, agi; Gy. — R. aj.

frater F. jögm pu; Kl. jowae, jögan-pu, jap (báty, úgymond), eai, eupa, emai, küngä bátya, opsi öcs; Gy. jögm pu.

soror F. jöggma, iša (puella, úgymond); Kl. jubowo, iogma, iša, is, eip, euma, ebawy, jeg-agi (das ist: Vaters Tochter).

E' két szórul együtt. Mint a' magyar, úgy a' vogul nyelv is különbséget teszen az atyafi és testvér, azután a' báty, nén, és öcs, hug között. — *Atyafiak* = proles carnales, egy atyának fiai; *testvérek* = proles uterinae, egy anyának fiai. Vogulban az atyafi gyermek (fiú) *jäu-pi* = atya-fi, az atyafi leány *jäg-áj* = atya-lány; atyámfia vogulban *jäum-pi*, vagy *jägm-pi*, atyám leánya *jäum-áj* vagy *jögm-áj*. Amaz Fischernél *jögm-pu*, ez *jöggma* = *jögm-á*, Klaprothnál *iogmä*, *euma* (azaz äum [jäum = atyám] aj).

A' báty vogulban *käng*, *känk*, az öcs *apsi*, *apsi*; a' nén *nin* és *ob*, a' hug *ježi*. Castrén szerint osztjákul nén *opa*, *oba*, hug pedig *ńenga*, *ńengi*. Ezeket F. és Kl. nem tudták; tehát Ficher nem érthette többi közt az *iša*-t (*is* = kis, és *á* lány), valamint Klaproth nem az *iša*-t (*is-á*), ki a' frater *jowae*-nak is írja, melly talán = *jov* = *jau* atya, és *ae* = *áj* lány.

vir F. kum; Kl. kom, koomöm, chum, ančuh, hum, num; Gy. —; R. kum, ojkä.

A' vogul nyelvben „ember“ és „férj“ egy. A' Klaproth *koomöm*-ja nyilván csak „kóm (kum)-öm = férjem“; *anšuh*-ja pedig = *anšuh* = öreg, 's így híjják a' medvét is, hogy erdei öreg, *vuar anšuh*. A' *kum*, *chum*, *hum* egy, de a' *num*, mi föl, fel, kétséges. — R. *ojkä*-je tulajdonkép férj, azután házi úr, gazda.

uxor F. want; Kl. —; Gy. —; R. voant = asszony, égva = házi asszony.

Úgy kell venni a' szókat, hogy a' *kum*-nak (ember, férfi, férj) a' *né* (nő) felel meg, az *ojkä*-nek (férj, házi úr) pedig az *égva* (asszony).

65. **infans** F. hujschar; Kl. —; Gy. —; R. aj-pi (leányfi), nyaurem, karkve, kirk.

A' F. *hujschar*-ja = *hujš* (kicsiny) és *kar*, *char*, *har* (him, mén, bika); tehát *hujš* *char*, *kar* = kis him, kis ember, fiú. A' *kar* másképp *kär* is, kicsinyítője *kärkve*, és *kirkve*, *kirk*, mellyek Regulynál megvannak. Ennek *nyaurem*-je általában fiatal, gyengét teszen, 's ez értelemben gyermeket is.

puer F. hujschar; Kl. —; Gy. huischar; — 's

puella F. hujscha; Kl. —; Gy. huischa.

Az *infans*, *puer*, *puella* úgy különböznek a' vogulban mint a' magyarban. Ebben az alapszó a' *gyermek*; azután van *fi-gyermek*, *leány-gyermek*. Vogulban *nyaurem* vagy *iš*

(hajdan *huiš*, most *vuš*, *uš*, *iš*) gyenge vagy kicsiny az alapszó; azután van *nyaurem pi* fiú, *nyaurem áj* leány, vagy *hujš-kár* fiú, *hujš-áj* leány, *hujš*, mint a' 65. alatt láttuk, kicsiny lévén, török-tatárul كچك vagy كچك. Mondják *hujš-kum*, *hujš-né*, vagy *iš-kum*, *iš-né* is, azaz kis ember, kis nő.

dominus F. köen kum; Kl. —; R. ojkä (lásd a' 64.) és *kvolinj kum* házas, azaz házbirtokos ember.

A' F. *köen* szó-ja gyanús, lehet hogy írásbeli hiba, *kvolen(g)* = házi helyett.

servus F. inkgi-kuss; Kl. —; Gy. —; R. enke, inke szolgál, *enke-áj* szolgáló, *kuš* szolgál.

70. **serva** F. inkgi; Kl. —; Gy. —; R. enke-áj.

caput F. pank; Kl. bankun, pank, panga, ponke, tus, šeny šem; Gy. pank; R. pong, pang, päng.

A' Kl. *bankun*-ja alkalmasint *bankum* = fejem; *tus*-ja száj, *šeny*-je = *seni*, vagy *šeni* száj és orr, németül schnautze, különösen *ńol-seni* (orr-száj) az; *-šem*-je = szem.

capillus F. át, Kl. äta, paikaot; at, öt; Gy. —; R. át, át.

Kl. *paikaot*-ja talán *panka-ot* = fej-haj.

pilus F. pun; Kl. e' szót a' következő alatt hozza elő; Gy. pun; R. pun.

barba F. tus-pun (lásd a' 78. és 73.); Kl. tos-pon, tos-pun, tosmon, ein, tuš, arušč; Gy. tuss-pun; R. tús-pun.

A' *tus* = száj, *pun* szőr, gyapju; tehát *tús-pun* = száj szőre. Gyarmathy a' *pun* szót a' magyar *fon*, *fan*-hoz hasonlítja. A' Klaproth *ein*-je = *égn*, *éjn* azaz *íny*, ha lehetne mondani: ínypeca, állkapeca; — *arušč*-ja ismeretlen.

75. **oculus** F. šam; Kl. šam, šem; Gy. šam; R. sem és šem, sām.

auris F. päll; Kl. bal, bäl, pal, pel, päl; Gy. päll; R. päl', pel, päl.

nasus F. nioll; Kl. nol, njol, nijäl, nel, niöl; Gy. niol; R. úal, íol.

os F. tuss; Kl. tož, tos, tús, tob; Gy. —; R. tús, tuos; innen a' 74. alatti *tús-pun* szakál.

labium F. pitim; Kl. —; Gy. —; R. pit'im, pitim, kuorm = felső ajak.

80. **lingua** F. nielm; Kl. nelma, nilm, ilm; Gy. nielm; R. íelm.

gena F. pjaut; Kl. olos, innä, patpal, šampun, poita, paut, wottem, paitpal; Gy. pjaut; R. vátpen, pájta, uoliš = állkapeca.

A' Fischer *pjaut*-ja nyilván egy a' *poita*, *paut*, *pait*, *pat*-tal, melyek mind *pájta* = pof; a' *pait-pál* = *pájt-pál* = pofa-fél. — A' Kl. *olos*-ja (R. *uoliš*-ja) nem tudom, egybevetető-e a' magyar *áll* szóval; *innä*-je talán a' 74. alatti *égn*, *éjn* = áll-kapeca, ínhus; *šampun*-ja pedig szem és pun = szem-(szőr) szakál, azaz pofaszakál, mert mintegy a' szem végén kezdődik.

mentum F. in; Kl. —; R. égn, éjn, én, jén, magyarul *íny*, finnül *iken*, és *ikenet*.

Klaproth ezen szót a' 74. és 81. alatt hozta elő.

bracchium F. šlóper; Kl. —; Gy. —; R. numi kät lu = felső kéz-csont és siri parkom.

A' *šlóper*, már kettős előhangu mássalhangzója miatt is gyanús. Ha *saper* helyett áll, ez meg czomb-ot jelent, 's nem tudom, mondták-e vagy mondják még most is: *kát-saper* *bracchium*, *lajl-saper* femur.

manus F. kät; Kl. káta, kat; Gy. kät; R. kät.

85. **digitus** F. túlie; Kl. bae, tulet, katul, paja, tula; Gy. —; R. tul'e.

A' Kl. *bae*, *paja* = *päjä* hüvelykujj; *tulet*-je a' *tule* többes száma = ujjak; *katul*-ja bizonyosan csak *kät-tul'e* = kéz-ujj, mert van *lajl'-tul'e* = lábujj.

pectus F. mágla; Kl. —; Gy. mágla; R. májl, magyarul mál, mály, melly.

Gyarmathy a' *mágla* szót a' magyar *máj* szóval (hepar) veti egybe, megfeleltkezően

a' mály-rul (íróink máj-bőrt irnak, mál- vagy mály-bőr helyett); holott a' máj vogulban májt. Tehát a' vogul májl magyarban mály, és melly; a' vogul májt magyarban máj.

cor F. šim; Kl. šyma, šim, postes; Gy. šim; R. sim és šim.

A' Kl. postes-e talán a' pohti-hoz szít, 's jelent sár-belet: különben gyanús.

venter F. köchra; Kl. kakár, kokkor, kachr, chochr, soryg, sary; Gy. köchra; R. käher, keher, keur, kuhr és sari (sarij, sarig).

A' käher, keher, keur, kuhr valaminek bel-je, onnan keur = ben is.

umbilicus F. —; Kl. —; Gy. —; R. puhlä; (tur puhli a' torok csutkája).

90. **intestina** F. sagk; Kl. —; Gy. sagk; R. sák, különben kuhr, keurä = has bele.

vesica F. pochta kuri; Kl. —; Gy. —; R. kuš kuri (kuš húgy, kuri zacskó) vagy vuášem.

A' pochta lehet puhti, azaz fűj, kuri pedig zacskó, hólyag, a' kondai osztjájában Fischer szerint, kauwach, vagy Castrén szerint komlang = hólyag; R. kau, 's kau kuri = tők.

penis F. veši; Gy. veši; R. voši.

Gyarmathy a' veši-t vesére magyarázza, pedig voši = penis.

cunnus F. nonn, Kl. —; Gy. nonn; R. non.

dorsum F. šiš; Kl. — šiš; Gy. —; R. sis és šiš.

95. **pes** F. ljäle; Kl. lal, lyl, layl; Gy. ljäle; R. lajl (= gyal-og).

vestris F. kópten; Kl. —; Gy. —; R. mäsem, ulem.

A' Fischer kópten-ja a' török-tatár قفطان kaftan. A' mäsem a' mäsem öltök 's az ulem az ulém öltök igétül vannak. Az első ott van a' magyar mez-telen, mez-itlen-ben.

vestis pellicea F. ošjjäh; Kl. —; Gy. —; R. saki.

Az ošjjäh = oš = juh, és jäh = vágás? mert jähtém szegek, vágok.

mitra F. ket; Kl. — Gy. —; R. ként és két. Innen kér-két vas süveg, sisak.

femoralia F. šantor; Kl. —; Gy. —; R. sans vagy šanš-kvert (térd-üng).

A' Fischer šanstor-ja nyilván šanš = térd, és tor (ellen?), tehát: térd-ellen?

100. **tibialia** F. vaj; Kl. —; Gy. —; R. vaj, botos.

Innen szügin vaj = szőtt, kötött harisnya.

calcei F. bošmak (orosz); Kl. —; Gy. bošmak; R. josä.

ocrae F. polkas; Kl. —; Gy. polkas; R. pol'oks sari csizma szár.

Gyarmathy a' polkas-t a' bocskor-hoz hasonlítja.

urbs F. uš; Kl. janka, končuška, uš, važ, voš; Gy. —; R. voš, uoš.

A' Kl.-féle janka és končuška szók gyanúsak.

vicus F. paul, Kl. —; Gy. paul; R. paul = falu.

105. **domus** F. —; Kl. chot, kölla, kvalpaul, jonj kual, kol, kjvöl; Gy. —; R. kvöl, kval, kväl.

A' Klaproth chot-ja finn koti, magy. ház; kval-paul-ja = ház-falu; jon-ja = hon, p. o. jone mini haza megyen.

hypocaustum F. kval.

A' két szám alatti szó vogulban csak kvöl, kväl.

balneum F. poiln kval; Kl. —; Gy. —; R. —.

Pojlém fülök, fülö, tehát pojln kval fülö ház.

fenestra F. küšnes; Kl. —; Gy. —; R. ihnes és küšnes.

mensa F. pässin paort; Kl. —; Gy. —; R. päsä.

A' paort, part = pad; (a' deszka szláv szó, oroszul doszká) tehát pässin paort asztal deszkája, csakhogya a' pässin in ragja gyanús.

110. **sellä** F. unlupju; Kl. —; Gy. —; R. unles. Unlupju = unlup, unlep ülő, és ju fa, tehát ülőfa; unles tulajdonkép ült, azután ülő eszköz. Ezen szók törzse unl = ül; unlém = ülök stb.

scamnum F. pal; Kl. —; Gy. pal; R. pál; muli pál = fél, oldal; vendég fél, vendég oldal.

Gyarmathi a' *pál* szót a' magyar *pad*-dal hasonlítja (a' *pad* vogulban *paort*, *part* lásd 109.), nem tudván, hogy *pál* a' magyar *fél*, *oldal*, 's hogy a' vogul a' kunyhónak egyik oldalát vendégeinek szánja, azért ezen oldal *mul*i *pál* = vendég oldal.

janua F. äau; Kl. núwe, awa, öau, šarp aui; Gy. äak; R. aui.

A Kl. *núve*-je és *šarp*-ja ismételtenek előttem.

clavis F. ossmüs lásd a' következő; Kl. —; Gy. —; R. tuman és a' szláv kulč.

lectus F. narp; Kl. —; Gy. —; R. *kujne má* = fekvő hely, és *ösmä*.

E két szóra nézve talán megtévedtek Fischer leírói, vagy szedőji, hisz *narp* = *clavis*, *ossmüs* pedig = *lectus*. Mert Reguly szerint *narep* és *narap* zár, *aui narap* ajtó retesze, 's *narp* a' loszvai nyelvjárásban lakat. Ellenben *osmä* vánkös, *osmäng jal* olyan hely, mellynek vánkosa van, tehát *ágy*, *nyugvó hely*.

115. **lebes** F. put; Kl. —; Gy. —; R. pot = faz-ok.

dolium F. bočka (mi orosz szó), šelech; Kl. —; Gy. bočka —; R. kaše vagy *kénes* = kád.

A *šeleh* ismételten.

culler F. kăči; Kl. —; Gy. kăči; R. käsaj = kés, käsaj nál kés-nyél.

cochlear F. wojňser; Kl. —; Gy. —; R. unšer, kuop.

forfex F. kapt; Kl. —; Gy. kapt, R. kopta és kit elmip käsaj = két élű kés.

120. **charta** F. nepoy-šas; Kl. =; Gy. —; R.

A *nepoy* szót alkalmasint *nepog*-nak kell írni, minthogy ugyanott Fischernél a' kondai osztjások *nübeg*-nek, Castrén szerint pedig *nëbek*, *nëbak*, és *nipek*-nek híjják a papirost. A' *šas* pedig nyírhéj. Ebből azt látnók, hogy a' vogulok és osztjások nyírhéjből készítették anyagot, mellyre írtak. 'S hogy az írás némi faja nem volt ismételten előttök, bizonyítja a' vogul *kanzém* = írók, *kanzü* him, jegy, festék, *kanzeng* tarka, iromba.

annulus F. tulie; Kl. —; Gy. tulie; R. tul'e csak ujj (lásd a' 85.); de *tüle-nur* ujj-gyűrű, és *juonskatne tule* (*juonsém* varrok, *juonskatém* varrogatok) gyűszű.

candela F. pollus; Kl. —; Gy. —; R. nert = gyert-ja (mint *nur* = gyűrű), szilánk, mint : *t'ä nihpe iu jomas nert* e' szurkos fenyű fa jó gyertya.

A' Fischer *pollus*-ja bizonyosan *polus*, *pojlus*, vagy *pojles* azaz égő (eszköz), a' *polém* *pojlem* fülök, égek igétül.

cereus F. torom pollus, értelmezésünk szerint *tarom-poles* isten-gyertya, egyházi gyertya, mit a' vogul már a' keresztyén isteni tisztelet látása után nevezett volna így el. — Kl. —; Gy. —; R.

arcus F. jäut; Kl. —; Gy. jäut; R. jaut, jajt.

125. **sagitta** F. njel; Kl. —; Gy. niel, njel; R. nál, nál.

currus F. órob (tatár szó); Kl. tut, tajl-tut, tajt, talintuï; Gy. —; R.

Reguly nem látott kocsit vagy szekeret a' vogulok közt; a' Klaproth felhozta szók is szánt jelentenek, mit láss a' 129. traha alatt.

rota F. órob (szekér, nem kerék). Kl. —; Gy. —; R. —.

navis, linter F. kap, kerep; Kl. —; Gy. —; R. káp = csónak, *porä-káp* kettős csónak, komp; karábli (orosz korábl, a' görög *καράβιον*) = hajó.

traha F. šun, lušun; Kl. —; Gy. šun, lušun; R. šun és sun = szán.

Reguly szerint : *tujt* ló-húzta szán (lásd a' 126.) *talín*- vagy *tajlín-tujt* egész fedelű ló szán, híjják azt *tajt*-nak is, a' *lú-šun* szó szerint ló-szán; — *sun* v. *šun* szarvas húzta szán; *narta* könnyű szamojéd szán, melyet kutják húznak; *kurem* terhes szán.

130. **funis** F. rasn, Kl. —; Gy. —; R. kuáli = kötél.

A' *ražen*, *ražn* szót csak révnek, fővenynek ismerem, hol kikötik a' hajót, és rakodnak. Lehet, hogy Fischer félreértésből a' rév helyett kikötő kötelet gondolt.

ascia F. šágra; Kl. basin, bjäsin, šarp, šarypy, saktep, šagrat, šagrob; Gy. —; R. sajrep és šajrep.

A' *basin*, *bjäsin* a' magyar fejszére emlékeztet; a' *saktep* gyökere *sükém*, *sakém* szegem, szegik, *süktém*, *saktém* szegek, *süktep* és *saktep* szegő. A' többi mind a' *sajrém*, *sagrém*, *šajrém*, *šagrém* szótul származik. Nevezetesen a' Fischer *šágra*-ja = *šágrene* = vágó, mellynek többese a' Klaproth *šagrat*-ja. A *šarp*, *šagrob* = *šajrep*, *sajrep*, a' *p* képző által lett eszköz-szó = vágó, vagy tulajdonkép *sar*-ló; mert a' magyar *sar*-(lani) = vogul *sagr*, *šagr*, *sajr*, *šajr*.

fremum F. aigwun; Kl. —; Gy. —; R. äjven, äjun.

Az *aigwun*-t az *äjun*-nal értelmezhetem; a' szó első tagja lehet = *égn* = iny, állkapcza.

equus F. lu. Kl. lo, lu, ljuv; Gy. lu; R. lú.

caballus F. kär, Kl. —; Gy. —; R. kar, kár, kär (lásd a' 65.).

135. **cantherius** (herélt ló) F. pojtal; Kl. —; Gy. —; R. —.

A' *pojtal* nyilván *poj-tál*, a' *tál* = talan, tehát az első szónak tagadása. De mit jelent a' *poj*, nem tudom, hanem ha *poj* gazdagság, tehetség, 's *pojtál* tehetetlen.

equa F. pojtál; Kl. —; Gy. —; R. né-lú = nöstény ló.

mannulus F. náur; Kl. —; Gy. náur; R. náur.

Gyarmathy e' szót a' maga módja szerint *ni-aur*-nak, azaz nöstény jávornak magyarázza, azt hívén, hogy *aur* = *jaur* = jávor. Láss e' szórul alább a' 151. szám alatt.

bos taurus F. ker saur; Kl. oška, ker-saur, už, chummis, charmis; Gy. —; R. säur és mis = tehén, kár-saur és kár-mis bika.

A' Kl. *oška*, *už*-ja ismételten előttem, ha csak nem lehet a' török okuz-ra *اوکوز* vonatkoztatni; *chummis*-ja = kum-mis = him tehén, charmis-je bikatehén, a' *tehén* szót köznemű szónak vevén, mellyben vesszük a' *tehén*-húst = rindfleisch.

vacca F. posna-saur; Kl. sour, nosnasaur, misje; Gy. —; R. mis és saur.

A' Fischer *posna-saur*-ja *pasne-säur* = fejős tehén, mert *posém* (*pasém*) fejek. Ebből világos, hogy a' Kl. *nosnasaur* csak írásbeli hibából áll *posnasaur* helyett.

140. **vitulus** F. saur pu; Kl. —; Gy. saur-pu; R. säur-pi = tehén-fi.

porcus F. —; Kl. boros, porš, port; Gy. —; R. poriš, pors (finnül porsas, porsaha).

ovis F. oš — neoš; Kl. —; Gy. oš, neoš R. oš.

A' juh = oš *né-oš* = nő-juh, anyajuh; Gyarmathy a' maga módja szerint a' *né-oš*-t né kos-ra, nöstény kos-ra értelmezi.

aries F. kum oš; Kl. —; Gy. kum-oš; R. kum-oš.

A' kum-oš = him juh; de Gyarmathy bak-kosnak értelmezi.

agnus F. hujš-oš, pu-oš; Kl. —; Gy. huiš-oš, pu-oš; R. —.

A' *hujš-oš* = kis juh; a' *pu-oš* = fi-juh.

145. **capra** F. —; Kl. —; Gy. —; K. kožol (?)

lepus F. žešva; Kl. —; Gy. —; R. saur és šésva.

A' *žešva* alatt talán *šés-va*, *šés-uj* = (fi-állat) kis állat lappang, mi szerint a' vogulok a' nyulat olyképen is nevezték volna, mint mi a' szárnyas házi állatokat *barom-fi*-aknak nevezzük.

sciurus F. line, leina; Kl. —; Gy. —; R. lén. Lásd az 55. számot.

lupus F. žeš; Kl. —; Gy. —; R. šés (finnül susi, sute) és purne uj = maró, harapó vad.

ursus F. jelpung uj, hoba; Kl. —; Gy. —; R. uar anšuh = erdő örege, aba = apa, öreg.

A' Fischer *jelpung uj*-ja szent állatot teszen, az tehát *másod jelentésű* szó (lásd a' 6.

§. a' 15. lapon). A' vogulok előtt a' csuka, a' kígyó is szent állatok, mint a' maga helyén látni fogjuk.

150. **rangifer** F. kunnä; Kl. —; Gy. —; R. kunnä és šáli.

alces F. süss; Kl. —; Gy. —; R. sus, äls és šorp vagy šoarp.

Reguly szerint vidékenként más-másképen híjják a' jávort. Az *äls* szó annyiban nevezetes, hogy külsőleg hasonlít a' latin és german szóhoz. A' skandináv nyelvekben *elg*, *aelg* a' jávor, de innen nem származhatik a' vogul *äls*, melly a' vogul *älem* = ölk, vadászok-tul jő. Kell, hogy *äl* is annyi legyen mint *äls*, mert ezt a' mondást találom: *äm äleng kärke kulta*, *susing kärke kulta* nekem jávoros gyermekem maradt, mellyben az *äleng* és *suseng* = jávoros, azaz jávorral bíró, egymás mellett van, tehát egymást értelmezi. Azt hiszem, hogy a' jávor ama' vidékek főbb vadja, húsa és bőre miatt, 's azért híjják kiváltkép *vad*-nak (äls). — A' *šorp*, *šoarp* talán a' finn *hirvi* (cervus és cervus alces), és a' lapp *sarv*-hoz vethető.

camelus, F. —; Kl. —; Gy. —; R. —. Ez éjszaki vidékek nem ismerik a' tevét.

canis F. amp; Kl. emba, amba, amp, ampa; Gy. ampt; R. amp = eb, és ágár = házi kutya.

Gy. az *ampt* a' magyar accusativussal veti össze, pedig az többesszám: ebek.

felis F. mäčih; Kl. mäčik, kat, kyt; Gy. mäčih; R. kät'i.

A' mäčik = macska.

155. **mus** F. lankyr; Kl. tengär, tankir, tanger, tangir; Gy. lankyr; R. tänger.

glis F. —; Kl. —; Gy. —; R. jäni tänger = nagy egér.

glis aquaticus F. —; Kl. —; Gy. —; R. —;

martes F. sausar; Kl. —; Gy. —; R. —.

Messerschmidt szerint *khonca*, a' 3. §. a' 9. lapon, orosz. kunica.

martes scythica F. njochsa; Kl. —; Gy. niochsa; R. nöhs.

160. **piscis** F. kul; Kl. kol, kwol, kul, chul; Gy. kul; R. kul, kol.

sturio F. šubpi; Kl. —; Gy. šubpi; R. šupi és supi.

sturiolus F. karri; Kl. —; Gy. —; R. —.

ova sturionis F. marna; Kl. —; Gy. marna; R. marnä és pór, poar = hal-ikra.

Az *ikra* orosz szó, 's jelent mint nálunk: láb ikrát és hal ikrát.

alburnus F. už; Kl. —; Gy. —; R. —.

165. **avis** F. —; Kl. oija, toulanui, toulmui, tolyntoi, tulinuj, nichyl; Gy. —; R. taulung uj = szárnyas (tollas) állat.

A' Kl. *oija* és *nichyl*-je isméretlenek előtttem; a többiekben a *taulung uj* lappang.

ala. F. taul; Kl. —; Gy. taul; R. taul = talu (mint paul = falu).

gallus F. choim tókš; Kl. choim tókoch, kom tokut, chollüm; Gy. chuj-tauach; R. kajm kvärah = him tyúk; lásd a' következőt.

gallina F. neu tókoch; Kl. tokuch, neu tokoch, sys kore; tauach; R. kvärah.

Reguly, úgy látszik, nem látott tyúkokat az éjszaki voguloknál, a' kvärah a' déli-eknél van csak. Külömben a *tókoch*, *tokut*, *tauach* szók a' török *tavuk* طاق, uigur *tacho*, dsagatai *dakuk* داقوق, tatár *tavok* طاق, magyar *tyúk*, *tik* hasonmásai. A' vogul szó előtt áll a' *chojm*, *chujm* (hím) és *neu* (nöstény). A' *kore* szó nyilván szláv eredetű, mert oroszúl *kurica* a' tyúk, votjákul is *kurek*. A nyugati finnben *kana* a' tyúk.

anser F. l. lunt; Kl. lonta, lunt, liint, klont; Gy. lunt; R. lunt = lúd. — A' *klont*, lunt helyett, olyan, millyen az ismeretes *chlodwig*, ludwig helyett.

170. **anas** F. poat; Kl. batta, poat, wisje, pot, nasse, wag; R. vás.

Mind e' szók a' magyar *fű*-ra emlékeztetnek, melly P. P. szerint *fulica*, *anas sylvestris*.

columba F. —; Kl. koptär, maskuk-warah, filimgipy, soprakar; Gy. —; R. kalapt, himje : kajm kalapt. A' Klaproth szavait nem bírom értelmezni; a' *filimgipi*-t én is találtam egy Reguly hozta orosz vogul szójegyzékben.

noctua F. —; Kl. —; Gy. —; R. a' déli vogulban : ibü.

vespertilio F. wyup; Kl. —; Gy. wyup; R. sau-tänger = bőr egér, és tartulp.

orum F. monp; Kl. maua és mowa, monn, muj, mungi; Gy. mong; R. mongi = mony.

Minthogy Gyarmathi *mong*-ot irt, azt hiszem, a' Fischer *monp*-ja írásbeli hiba.

175. **lac** F. ööchuit; Kl. syrtai, surat, sächuit, ööchuit, misuit, čegvu; Gy. —; R. šäk-vit.

A' *šäk* (F. és Kl. ööh, čeg) = csecs, *vit* = víz, *šäk-vit* tehát : csecs-víz = téj. Ezt találjuk a' *ööch-uit*, *säch-uit*, *ööch-uit* és *čeg-vu*-ban; *mis-uit* = téhen-víz. A' többi nem értem.

butyrum F. čachuič voj; Kl. —; Gy. woj; R. voj, vuaj.

A' *tschachuitsch-voj* bizonyosan *säkvit-voj*, azaz téjzsír, mert a' vogul minden zsírt *voj*-nak nevez.

oleum F. ponlotaim voj; Kl. —; Gy. —; R. —.

A' *ponlotaim* szó alatt, lehet, hogy *ponsitem*, *ponsotim* = világító, lappang, miszerint az egész „világító zsírt” tehetne.

panis F. njän; Kl. nän, nen; Gy. —; R. náán.

secale F. orš; Kl. orož, rečach; Gy. orš; R. orš és räših = rozs.

180. **triticum** F. putej; Kl. —; Gy. putei; R. —.

hordeum F. ošlach; Kl. —; Gy. —; R. ašlah.

avena F. sul; Kl. sulo, sul, syl; Gy. sul; R. sul.

farina F. muka (orosz szó) Kl. —; Gy. —; R. pasn, koles; *sëming koles* = szemes liszt, azaz

cepa F. česteg (orosz); Kl. —; Gy. —; R. —.

[dara.

185. **allium** F. —; Kl. —; Gy. —; R. —.

fragum F. ket pank pul; Kl. —; Gy. bori; R. pul és pil = bogyó.

A' földi eperj szóra nem találtam még kifejezést Regulynál. A' Fischer szója *süveg-fejü bogyót* teszen, mert *ként* = süveg, *pank* = fej, *pul* = bogyó. — Gyarmathy a' *bori* szót ebori-nak gondolja, hogy *eperj*-t hozhasson ki; de hol vette a' *bori* szót, nem tudom. Gyanítom, ő a' *šori* szóból, mely bogyó-virágot jelent, csinált *bori*-t, vagy már forrásában állott *šori* helyett *bori*.

quercus F. —; Kl. —; Gy. —; R. —.

betula F. käl; Kl. —; Gy. —; R. käl', käl'.

abies F. kaut; Kl. —; Gy. —; R. kaut.

190. **pinus** F. täri; Kl. —; Gy. —; R. täri.

folium F. lopt; Kl. lopta, lupta; Gg. lupt; R. luopta.

radix F. tár; Kl. tara, tar, giw-tar; Gy. tar; R. tár.

A' *giw-tar*-ban a' *giv* = *jiv* = *jü* van, lásd a' 35.

pomum F. —; Kl. —; Gy. —; R. —.

gramen F. pom; Kl. inta, lupta, njur-pim, wozerma, när; Gy. pom; R. pom és pum.

A' pum = fü (füv), mint *nielm* = nyelv, *näm* = név, *sim* = szív, *tolmah* = tolvaj; Gyarmathy *gyom*-ra akarja érteni. — A' Kl. *inta*-ja isméretlen előttem; *lupta*-ja level (a' 191. alatt), *wozerma*-ja = *vošerm* = zöld, és *má* föld, hely; *njur-pim*-je = *nür*-pum, gyenge fü; a' *nür*-t nem értem.

195. **foenum** F. póm; Kl. —; Gy. póm; R. tasem pum = száraz fü.

cauda F. lüh; Kl. —; Gy. —; R. ling, lig, lih, li.

caro F. njaul; Kl. nool, njaul, newl; Gy. —; R. nául.

sal F. čiah; Kl. sich, sal, säk, sech, solwyw, solwul; Gy. —; R. šäh, és solvel.

mel F. pól; Kl. —; Gy. —; R. mau, má, pol, púl³⁴).

200. **cerevisia** F. ssara; Kl. —; Gy. ssára; R. sar és pusä, melly tatár szó.

hydromeli F. pajtem pól; Kl. —; Gy. —; R. —.

A' *pajtem pol* = főtt méz.

vinum adustum F. óroku (tatár szó), Kl. —; Gy. —; R. vine, a' Losva mellékein aragva = arak, török. عرقى arakī.

esuriens F. tétal; Kl. —; Gy. tétal; R. tétal = ét-telen.

sitiens F. aijuch; Kl. —; Gy. ajjuch; R. äjtäl = it-talan, ital nélküli.

Gyarmathi az *aijuch*-ot igyuk-ra magyarázza, pedig az az *äjém*, iszom szó infinitívusa, tehát *äjuh*, vagy *äjung* inni. Az *étlen*, *ítlan* vogulban : *tétäl*, *äjtäl*.

205. **satur** köchrn taintz; Kl. —; Gy. —; R. pojtém jól lakom, pojtsem jól laktam; *täjn-tém* telem stb.

A' Fischer *köchrn taintz*-ja = *kehrem tajntes* = hasam megtelt, lásd a' 88. és 90. szót.

ebrius F. pónkalas; Kl. —; Gy. —; R. nuk-ajhtem (déli v.) = felivott, ittas.

A' következő hét szót egy észrevétel alá foglaljuk. Tehát:

edere F. tain; Kl. tem, tejuch, tain, tengut, tenut; Gy. —; R. téng, vagy téjuh.

bibere F. ain; Kl. ajach, aigim, asach, ain, aem, ajuch; Gy. —; R. äjung vagy äjuh.

scribere F. chanšen; Kl. —; Gy. —; R. kanzeng v. kanzuh.

210. **dormire** F. kuin; Kl. alalach, elkwajoch, gilkočim, jolkuis, tonga; ulym, ulma, chujen

Gy. kuin; R. alung, al'ung, vagy aluh, al'uh; ulem = álom.

loqui F. láttan; Kl. —; Gy. láttam; R. látung vagy látah;

vehi F. mennen, *equo vehi* = lul mennen; Kl. —; Gy. mennen; R. menung, minung v. menuh, minuh.

silere F. sütal (imperativus, úgymond); Kl. —; Gy. sütal, azaz (suttogni, úgymond).

Ezeket Fischer, Klaproth, és (Fischer után) Gyarmathy azért adják így elő, majd a' szenvedő alakot a' cselekvő helyett, majd a' mutató mód jelenidejének első személyét, majd a' névi mód első, majd annak más-más alakját hozván fel, mert nem értették az ige-razást. Az *edere* szót Fischer *tain*-nak nevezi, pedig a' cselekvő ige névi módjának első alakja *téng* vagy *téjuh* enni, *tain* ellenben a' szenvedő ige első participiuma „evődő.“ Klaproth ugyan azt *tem*-nek mondja, azaz *eszem*, de *téjuh* = enni, *téngut* vagy *ténut* = enni való.

A' *dormire* alatt két különböző vogul szó van egybekeverve, az *ajlém*, *além*, = alszom, *ulem*, vagy *ulom* = álom, meg a' *kujém*, *kulém* = hálok. Így Klaproth mondja : *alalach*, mi = *el-aluch* = elalunni; *elkwajoch*, mi = *el-kvajuh* (kujuh) = elfekünni; *jolkuis*, mi = *jol-kujes* = le(alá)feküdt. A' *loqui*-t Fischer *láltan*-nak írja, mit Gyarmathy a' maga módja szerint (szól)-*láltam*-nak értelmez, mintha rokon nyelv a' törzsöt elhagyván azt a' képzők és ragok által fejezhetné ki! Látni ezekből, hogy itt minden tévedést helyreigazítani, anynyi volna, mint az egész vogul ige-tant előadni, mi a' II. kötetbe való.

A' furcsaság kedvéért csak egyet még. A' *silere*-t Fischer *sütal*-nak írja, 's úgy magyarázza, hogy az imperativus; Gyarmathy jobban akarja tudni, 's *suttogni*-ra értelmezi. Pedig a' szó *suj-täl*, azaz hangtalan. (*Suj*, *sij* hang, *sujém*, *sijém* hangzom, *siv*-ítok).

³⁴) Jegyezzük meg itt, hogy Fischer és mások tanúságai szerint nincsen méh Szibériában. De hol vették a' vogulok, osztjások a' mézet jelentő szót? Tehát volt egyszer ott is méh. A' *pol*, *pal* a' tatárok-tól kerülhetett hozzájuk, mivel oszman t. bal a' méz; de a' *mau*, *ma*, osztjákul *mag*, mellyek mézet tesznek, eredeti szók.

Ugyan ez okbul el kell hagyni a' 219—238-ig szokat, mert e' számok alatt az igergozás is van, melyet Fischer nem tudott. Külömben a' felhozott igékből következő igékre lehet ráismerni: *meném* megyek, *joamém* lépek, *tuńšém* vagy *tunšém* állok, *unlém* ülök, *kujém* hállok, fekszem, *vojém* látok (Fischer nem tudta, hogy *voj-l-ém* látom), *majntém* vagy *mauintém* mevetek, nevetek (mit Gyarmathy *montamra* (!) értelmez). A' *lacrumo* lűsum ígét is a' Regulynál levő *lunžém*-mel igazolhatom.

albus F. sairen; Kl. sairan és sairem, sarni, sorny, vojkan, waigan, jang; Gy. —; R. sarni arany és fehér, sarneng aranyos, fehéres, vojkan. (Lásd a' 17. l.).

240. **niger** F. šemel; Kl. šemel; Gy. —; R. šemel, — šemel karpe = fekete színű.

ruber F. ur; Kl. uwor, auk, uren, iur, keln, ur, wyr, wygrir, kelban; Gy. wr; R. ur = vér, vur és vajr = vér, kelp = vér, kelping, uring = véres és veres.

viridis F. nárpum; Kl. nərbuma, kuppa, nartomosp, njurpym, nāršich, wosirmašp, woserman; Gy. —; R. nār = gyöngye, nárpum = zöld fű, nárpum-osp = zöld fű-színű, vošrem = zöld és epe, vošrem-osp = epe-színű. Tehát csak a' Kl. *kuppa*- és *nāršich*-je homályos.

caeruleus F. ötrošp; Kl. —; Gy. —; R. ater-osp.

Az *ater* szót már az 1. és 4. alatt láttuk. *Ater*, *äter* levegő ég, azután derült ég, végre kék, mint a' török كوكب kök = ég és kék. *Ater-osp* tehát ég színű, 's ez lappang a' Fischer *ötrošp*-jában.

flavus F. morochošp; Kl. —; Gy. —; R. marah, és marah-osp = sárga színű.

245. **magnus** F. jani; Kl. inna, enunk, junynk, janich, eny; Gy. —; R. jani és janeng.

parvus F. hujš; Kl. müsökkul, učkva, uskok, jany, morsä, man; Gy. hviš; R. uš, iš, uškve = kicsike, mán.

A' Klaproth *jany*-ja inkább a' 245. alá tartozik; *morsä*-je pedig Reguly szerint *morš*, és *moš* = kevés. — Egyébiránt a' Fischer *hujš*-ja és Reguly *uš*, *iš*-je a' hangok változását mutatják a' vogul nyelvben. A' *hujš* még közelebb áll a' török-tatár كوكب kucsuk, kücsük-höz és a' magyar *kicsiny*-hez, mint az *iš* = kis.

altus F. tuńšing; Kl. tonsän, tonči, numan, tunče, molin, tunsit, molint, morše, köris; Gy. —; R. tuńšing, vagy tuńsung és tuńši.

A' 213—238-ig való igék közt ott van *tuńšém*, *tunšém* = állok, ennek származéka *tun'šing*, *tun'sung* és *tun'si* = felálló, magas. — A' Klaproth *numan*-ja a' *numi*-hoz (felső) szít; *köris*-e már a' 29. alatt, mint *keras* hegy, volt, hol megjegyeztük, hogy magas-t jelent; *molin*- és *molint*-ja is a' 30. alatt a' *mol*-má-ban találta már hasonlóját; a' *morše* pedig alkalmasint el van hibázva, keveset jelentvén az, lásd a' 246.

humilis F. tálku; Kl. toljdtkko, talkwy, ellim, telkok, jalyn, talkku, tungan, lel; Gy. tálku; R. tálku és tálkve = alacsony.

A' melly szók még ezenkívül előfordúlnak Klaprothnál, azok lehetnek a' *jol* = le, és *lu* = le-nek másai. Az *ellim* gyanús.

lucidus F. possing; Kl. —; Gy. — R. posing = fénylő.

250. **obscurus** F. jipš; Kl. —; Gy. R. ipša és ipšia = homályos.

calidus F. máltep; Kl. —; Gy. maltep; R. réjing és máltep, máltip = meleg.

frigidus F. äčerma; Kl. jatlä, polem, aserma, tepecho; Gy. —; R. pol'em = fagyott, hideg, äčerma = hideg.

A Kl. *jatlä* és *tepecho*-ja gyanúsak.

[teltung nedvesíteni.

humidus F. tites; Kl. —; Gy. tites; R. viting, ujting = vizes, pel'tituh = nedvesedni, pel'ti-

Vajjon a' Fischer *tites*-je nem *tis* = sík-e? mert ott a' sík föld az, mi a' magyar alföldön a' rét, azaz vizes. Gyarmathy *tötés*, *töltés*-re magyarázza.

siccus F. tošem; Kl. —; Gy. —; R. tasem, tošem.

255. **vicus** F. lilling; Kl. —; Gy. lilling; R. liling = lelkes, élő, mert *lil* = lél-ek.

mortuus F. kolleng; Kl. kalam, chalal, sarym, sorym; Gy. kollong; R. kalem = holt.

A' Klaproth *sarym*, *sorym*-ja = *sarem* halál, finnül *surma*. Érdekes a' *chalal*, melly azonos a' magyar *halál*-lal, ha emlékezünk a' régi „hadlava choltá“-ra; 's azt igazolni is lehet, nem szokatlan lévén a' vogul *l* képző, minél fogva *kalel*, *chalal* = halál. [kozik.

sero F. jigwus; Kl. —; Gy. —; R. jatl. A' F. jigvus-a a' *jégui* (*sau*) esti (csillag)-ra vonat-

mane F. kolta; Kl. kylata, kula, kotla, kwolt, kolt, cholita; Gy. —; R. kol = hol, kolitá = hol-val, reggel.

hodie F. tigótal; Kl. —; R. ti katel = ez nap, lásd a' 12. hol a' Klaproth *tokatal*-ja = hodie, áll.

260. **cras** F. kolten kótal; Kl. —; Gy. —; R. kolteng katel = holi (holnap) nap.

perendie F. kurumt kótal; Kl. —; Gy. —; R. kormit katel = harmad nap.

heri F. molkotl; Kl. —; Gy. —; R. mol, és mol katel = múlt nap, tegnap.

nudius tertius F. kurumt kótal (lásd a' 261.) Kl. —; Gy. —; R. —.

antorsum F. elkótal; Kl. —; Gy. —; R. —.

Az el-kotal = el-nap, vagy nap elve, nap után való nap, mint havas-el-föld = havas után, vagy túl való föld.

265. **retrorsum** F. mololh; Kl. —; Gy. —; R. mol'ah = múlt.

unum F. aku; Kl. aku, aiwa; R. äk, äkve;

duo F. kiteg³⁵); Kl. kit, kitai; R. kit, kiti;

tria F. kurom; Kl. kórom, kúrm; R. kórom;

quatuor F. nille; Kl. nila, nile; R. nüle;

270. **5** F. at; Kl. at; R. ät, at;

6 F. kot; Kl. kot, chot; R. kat;

7 F. sat; Kl. sat, sata; R. sät;

8 F. nöllou; Kl. nilonu, njollou; R. nälalu;

9 F. ontollou; Kl. ontolu; R. antalu;

275. **10** F. lou; Kl. lu, lawa, lou; R. lau;

11 F. akukuip-lou; Kl. —; R. äu kuip-lu

12 F. kit kuip-lou; Kl. —; R. kit kuip-lu;

13 F. kúrom kuip-lou; Kl. —; R. kórom kuip-lu;

20 F. kus; Kl. —; R. kús;

280. **21** F. kus aku; Kl. —; R. kús äri äkve;

22 F. —; Kl. —; R. kús äri kiti;

30 F. wuät; Kl. —; R. vat;

40 F. nélmen; Kl. —; R. nelimen;

50 F. átpen; Kl. —; R. ätpen;

285. **60** F. kótpen; Kl. —; R. kátpen;

70 F. satlou; Kl. —; R. sätlau;

80 F. nelsät; Kl. —; R. nöl-sät;

90 F. ontolsät; Kl. —; R. antel-sät;

100 F. sät; Kl. —; R. sät;

³⁵) A' *kiteg*-ben a' kettős számú *g* rag van még épen, melly *kiti*-ben már elkopott. Vesd össze a' 196 alatti *ling*, *lig*, *lih*, *li*, 's lásd a' 19. jegyzetet is.

290.	101	F. šät aku;	Kl. —	R. šät äri äkve;
	200	F. kit šät;	Kl. —	R. kit šät;
	1000	F. šótr;	Kl. —	R. sater;
	2000	F. —	Kl. —	R. kit sater;
	10,000	F. lou-šótr;	Kl. —	R. lau sater;
295.	100,000	F. šät-šótr;	Kl. —	R. šät-sater;
	1,000,000	F. šótr-šótr;	Kl. —	R. sater-sater

II.

A' Klaproth szógyűjteményéből (Sprachatlas, XII. osztály.) való szók, melyek nincsenek meg Fischernél.

szemöld kasyntow, kasyntul, šam-kasył, kasyntol; R. šem kasem tulä, sem-kul'm.

A' Kl. és R. szójit nem igazolhatom. *Kasim*, *kasep* jelent ugyan függönyt, takarót, minélfogva *šam-kasył* (az *l* képzőre nézve lásd a' 256.) szem-takaró lehetne: de a' Regulý *sem-kul'm*-ja, a' finn *silmä-kulma* által hiteles.

vér ur, ure, kelb, wyr, kélbe; R. ur, vujr, kélp. Lásd a' 241.

rosz, gonosz lülnamasym, lülnamyt, ljoil-amsy, kandyk, lelnoipta; R. l'ul'.

A' Klaproth három első szója bizonyosan *lul* (rosz)-bul és *names, nomt* (elme)-bül van összetéve; ennélfogva az utolsó: *lelnoipta* is lehet: *lul-nojta*, azaz rosz bűvész. — A' *kandyk* ismételten előttem.

300. **szélesség, széles** kontyngo, kwont, pangum, pang; R. pang = bő.

A *kontyngo*, *kwont*, úgy látszik nekem, a' *kosü*, *kvosä*-re mutat, mi = hosszú, finnben *kauka*.

tolvaj tolmyk, aç, tulmynt, tulmych, käjr, tolmach; R. tolmah = tolvaj, tolmantem = tolvajlok, lopok.

Itt az *aç* ismételten előttem; a' *käjr* vagy *kájr* pelimi szó.

te nan, nei, ny, nänk, nyngi; R. näng.

jég anka, janka, jagnk, jang; R. jang. Lásd a' 8.

tallu, toll tulla, towl, toul, tuul; R. taul. Lásd a' 166.

305. **légy** siriwarop, syrwarop, serwirap, seliwarop, seuart, seriwari; R. serivárpi, sirvuorp.

A' méh *mau-várpi*, *má-várpi*, *pal-vuorp* azaz méz-csináló (l. a' 199.), mint finnben *mesiäise*, *mesiläise*: a' légy pedig *seri-várpi*, azaz *seri* vagy *sir*-csináló. A' *seri* szürke, de talán *csér* = sár is, úgy hogy a' légy vogulul = piszok-csináló.

nő né, näm, ekun, want, eglua; R. né, né-kum (nő-ember), égva = asszony, voant = feleség.

A' Klaproth *ekum*-ja vagy *né-kum*, vagy az *égva*-nak személy-ragosa, így: *égvam*, *égum* = asszonyom. Az *eglua* talán írásbeli hibából áll *égva* helyett. Lásd a' 64. is.

termés, gyümölcs kuálym, telne, pul, syrsyban.

Regulýnál nem találtam még erre szót. Külömben *kudlim* kelt, a' mi ki van kelve; *telne* levő, szüleség; *pul* bogyó (lásd a' 186.); a' *syrsyban* gyanús.

tavasz toja; R. tója és tuója.

kiabálás, hangozás kathat, chóttachna, sui, sujti, rong, rongeim; R. suj, sij = hang, hír, rang = kiáltás, sujti = hallik, lásd a' 213. alatt; rangém kiáltok, p. o. *náñ rangém* = kegyeret kiáltok = koldulok.

A' *kathat*, *chottachna* ismételtenek előttem.

310. kép, arczkép nore, neltos, njultys, njulšam, neolšam; R. vélt' = homlok és kép, többesben vélt'et oreza; innen vélt'ing nur = arczképes gyűrű, pecsét.

A' Klaproth nore-je talán csak nur = gyűrű, elmaradván a' vélt'ing féle szó; nel, nul, neol-ja pedig talán hal, hol = orr, melyhez járul tos, tys = tus = száj (tehát orr-száj = kép); vagy šam (tehát orr-szem = kép). Az eszt is mondja: kargas verd keik suud sil-mad täis = vér feccsente be mind száját szemét, azaz, egész arczképét. Lásd a' 75. 77. 78.

ép, egészséges sol, pušn, ol', ountal'; R. pus = ép, honnan pusem egészséges, pusemeltém = gyógyítok; — továbbá aum-tál, azaz aum = betegség, és tál = talan, tehát egészséges.

A' Klaproth sol-ja gyanús, de pus sol = ép has volna; ol'-ja érthetetlen; ountaly-ja pedig = aum-tál.

adj mien, meem, main, myim, maen; R. mim adok, min adsz, mí ad, min adj.

Az m ragu meem, myim, az, mi adva van; a' main, maen szenvedő alakuk.

fény bos, pos, kotlant, posyng; R. pös, pösing, vesd össze a' 249.

Klaproth a' vogul bos, pos-t a' görög φῶς-szal egyezetteti. Nem gondolván avval, mennyiben vethető egybe ezen vogul szó a' görög φῶς, φάω, φάω-ral, mellyben az ε nem gyök-böttü, azt tesszük ide, hogy a' vogul pos a' finn paista hasonmása, 's rokona a' magyar főz, fény. — A' kotlant talán katelij = napféle, vagy katls, katels = napfényes.

árok kamkarsy, wonka, wonko, som, ur; R. vuonga = gödör, völgy (l. 41.), a' város árka pedig nála uos jähtil.

A' Kl. kamkarsy-ját, som-ját nem bírom értelmezni; 's hogy az ur, mely különben hegyet, orr-ot, ormot jelent, gödör is volna, nem tudom.

315. határ maet, mypas, untmit, paža, mapos; R. pás.

A' Klaproth maet-je talán többes számban áll; 's ha ez való, talán igazolhatja Messerschmidtet, ki az Ob melléki osztjakokat, kik határosak a' vogulokkal, 's nyelvökre nézve is legrokonabbak ezekhez, kerületekre találá elosztottaknak, melly kerületek neve, az ő írása szerint, megh, úgymint: luhung megh, waghü megh, agon megh, tormiogon megh, pyhm megh, endl'agon megh, ay megh stb. Vajjon e' megh rokon volna-e a' magyar megye szóval 's a' vogul szó mae nem mage-e? Ha igen, akkor érthető a' Kl. maet-je miért jelent határt. A' többi három szóban a' Reguly pás-a = vég, van meg, my és má-nak összetételében, miszerint má-pás, és my-pás = föld, kerület vége. — Az untmit Reguly szerint uont-mit, azaz a' fák megjegyzése által kijelölt út, 's annyiban határ is, mennyiben az erdő részeit így szokták megkülönböztetni vagy elosztályozni.

torok tor, tur, išim; R. tur = tor-ok; tasim tur száraz torok, azaz lég-gég. — Gyanítom, az išim szó is tulajdonság-név, 's úgy kell írni: išim-tur = meleg torok, azaz nyelő torok, hogy különbözzék a' tasim-tur-tul.

öv inton, intekkwali, itkuál, sipenkuál, entyp, entonkoal; R. entep, intep.

Entém, intémm, sőt bizonyosan itém is övedzek. Ez magyarázza a' Klaproth szavait. Inton = intene övedző; intekkwali = inte-kuáli övedző kötél; ugyanez az it-kuál, és entonkoal is. A' sipenkuál = sip nyak és kuáli kötő, kötél, 's teszi az iramszarvas nyakhevederét, a' mellyen az húz.

jó emos, jamos, jonys, sistym, jomas, emas; R. jomas.

A' jonys talán = janes külön, maga, ugyan, átvitt értelemben igen. A' sistym talán sistom = tiszta. A' többi Reguly jomas-ával társul.

nyak šyblo; šiplu; šeblun és šoplo; šibalu; R. šip és sip nyak, lú csont; tehát šip-lú, vagy sip-lú nyakcsont, nyakcsiga. Lásd az öv alatt a' sipenkuál-t a' 317.

320. páncél juntpmasna; jontep és ityp; R. kerkvart = vas üng, pancél, de juontep-tajl =

varrott egész ruha, mert jountém (és intém, itém) varrok, öltök. — A' 317. alatt fejezém ki alításomat, hogy az *entém*, *intém* szó *itém* alakú is lehet, miután Klaprothnál *it-kuáli* az öv. Itt ugyan e' szónak *juontém* alakját is találjuk, a' *varrni* jelentéssel. A' vogul *juontém*, *entém*, *intém*, *itém* tehát magyarul *öltök*, mert *öltés* = varrás. Ugyde van-e viszony az *öltök* és *öv* között, mint van a' vogul *entep* (juontep), *intep* (öv) és *entém*, *juontém*, *intém* (öltök, varrok) között? Van. Az *öltök* szó akképp lett az *öv*-tül, mint az *oltalom* az *óv*-tul. — Végre a' Klaproth *juntpmasna*-ja nem más, mint: *juontep-mäsnü* varrott öltöny. A' *masém*, *mäsém*-re nézve lásd a' 96.

bör, haj toul; towl; toul; sou. R. taul = német. leder, sau = német. haut.

tűzhely olyn, jupar, učech; kurwata, kur; R. ar, ari, areš tűzhely, arinš tűzhelyestül való, arinšt földiek. — A' Kl. szavai közzül csak *kúr* isméretes, melly kályhát jelent; *kurvata* = *kurvuat* kályha széle-e? Az *učech*-ről mondja, hogy török, hol *ożak* اوجاق kémény, tűzhely.

ősz takus; R. täksi és takus.

forróság, melegség wesom; pesem; katrachty; rei. R. isim és išim; réj. — A' *katrachty* gyanús.

325. **magasság** tonsjow; tončet; tonš; ljulin, tunsin; R. l'ul'it magas. Lásd a' 247.

szarv anta; onit; ant; and, ont; R. ańt; ańting szarvas.

igenis o; tenu, am; tyl; am. R. á. — A' *tyl* lehet *tauli* = elég.

én am. R. äm.

amazok tyngo, ton, tam, kai, tán, taugi — 's

330. **amaz** tjo, tel, tau, mynkje; tau, teu, tawa; R. *tüu* az, *tü* ez; kettős számban *tén*, többesben *tán*.

tik nen, nen; man, non, nan; R. *näng* te, *nén* tí ketten, *nán* tik.

ben, ban te, tje, ate. R. t, n.

iga ešekaty, neurwutar, taruıym, tarwyıt. R. — Az első két szót nem értelmezhetem; az utóbbi kettő ehhez tartozik: *tarut*, és *tarvıt* teher, *tarutıng* terhes.

van techkarach, tüchwa, joktys, oly, oly, olyt; R. oli. — Itt az első három vadonat vad; az *oli* = van, *olit* = vannak.

335. **ifju** wer, ujar, werkum, manchum; R. *vér* ifju, *vérkum* fiatal ember; *mán* kicsiny; *mánkum* kis ember.

térd šanši, šanš, šanšipang; R. sans és šanš; sanspong térd feje = térd kalácsa.

csont losem, lusam, lusyn; lu; R. lú, a' pelimi nyelvjárásban *lušm*, p. o. kuhr poág *lušm* = hasoldal-csont = oldalborda.

főzni beıtak, petim; pait és pindacht, panten és petengu; R. pajteng, poteng. — A' mit a' 207. után következő igékrül megjegyeztem, az itt is áll. A' *beıtak*, *pindacht* és *petengu* névi módok = *bejtah*, *pındah*, *penteng* helyett; a' többi más-más alakban van.

sár rächta, wočag, sul, ošylty, wočlech, ráchta; R. *rähu* eső, *rügäsi* nedves; *vošlah* sár. Lásd a' 6. alatt.

340. **had, háború** kanspa, chontlachna, chontlachty, chont, chondy; R. kant = had, kantlém és kantalahtém hadakozom. — A' Kl. szavai *kans* és *chont*-ra vihetők vissza; a' kanspa = hantpe = hadu, p. o. *sao kantpe* sok hadu; a' második és harmadik szó *kantlahtne*, és *kantlahté*, hadakozó és hadakozik, helyett van.

hosszú kuša, koš, kvoštur, és kose, kvoče és choša; R. kosä és kvosä, lásd a' 300.

lassu lasy, lačem, las, és lazel, lačel, tau és tavoit; R. lážel, lášil, lášel. — Lehet, hogy a' felhozott *lazel*, *lačel* szók *l*-je rag. A' *tau* és *tavoit* isméretlenek még.

élet mach, elmalna, olant, uš és olna; R. olem, alem, olne, alne. A' Kl. *mach* és *uš*-ja talán *šah*

és *um*, mert ő a' sürü *s*-et orosz jeggyel írván, azt a' szedő *m*-mel cserélhetette föl. *Šak* R.-nál lélekzet, *šakuh* lélekzeni, lásd a' 26.; *um* = olem, *ulem* = élet.

Továbbá érdekes az *elm-alna* az *elm* miatt, melly előfordul az *elm-kales* = ember szóban, lásd a' 56. *Elm-alne* = ember-élet.

könnjü kunna, kunne, kunnank, kiina, koinit, ken. R. kinegu, és koapnit.

345. **szeretet** ereptin, eritilm, irtach tyja, küna, almam; 's

szeretni erepčang, erptom, nüš-irtachtä, éri, erptom, erpys; — R. éri kell; *érem* kellek, *érne* kellő, kedves; *éreptem* és *érptém* szeretek, *érptem* szeretet. Kl.-nál vannak ilyen alakok is: *iritilém* szeretgetek, *irtahtém* szeretközöm. — A' *kiinna* almam talán *kina* almam = könnyü életem.

levegő šachatal, at, uat, lil; R. vuat = szél, lil = lél-ek. — A' *šachatal* = šakatal = lég, mert šakuh lélekzeni, lásd a' 26. és 343.

köröm košker, kvašker, koškil; — R. kvonz, kvos, kos köröm, kvonz kér, köröm kérge.

szög lich, terleg, leg, leng, kotóu; R. sol' = szög, lenk = ék.

350. **név** nammi, nam, nyam, nema; R. nām.

köd išim és ri, jank. R. šeng, šik.

venni wach, wain, wyin, wyglim, wyingu, wym; R. vim veszek, *ving* vagy *vih* venni. — A' *wyglim* = *vilém* veszem és veszek.

nem akem, atim, atym; R. át nem, áte áte sem sem, át'im nincsen.

nélkül, talan asry, sjorka, dig, kul. — Ezt mind nem értem. — R. tál = talan, melly fölveszi a' személyi ragokat, így: tálom tálon tála = nélkülöm nélkülöd nélküle; tálmen tálén tálén kettőnk nélkül stb. tálu tálén tálánl nélkülünk stb.

360. **czőrek, leütött fa** nikim, šopla, sura, pudmeslam, šar; R. sur, sir = rúd; *putém* szurok, *putném* u. a. *putmeslem* leszúrtam (a' fát).

eke sopan, socha (szláv), masyldalsm, 's

szántani ušloch, učalug, šilšy, tepkan; R. sopen = eke; šilti, karti = szánt.

kéreg, héj karša, sem, sul, giw-sam, sou; R. kér = kéreg, sau = haj, sul egy bizonyos fának héja, a' mellyből iskátulyát, kosarat csinálnak.

magot vetni rutoch, routuch, routy, toui; routan; R. tép-rautim földmivelés. Az ige volna: *rutém* vagy *routém* vetek, és *touém* vetek. Az utóbbival egyez a' finn *touko*, *touvon* vetés és *toukoan*, *touvata* vetni; azért *touko-kuu* vetés hava = május hava.

365. **homok** jema, em, syi; šopocht, chulma, sei, ros. Lásd a' 42. R. sej homok; rah kavics. — A' *chulma* megfelel talán a' magyar *homok*-nak, török *kum* قوم és *komak*-nak قوماق; 's ennek a' *jema*, *em* talán csak kopott alakjai.

verekedés taur, ratkatna, rytykat, alchatangu, alchadais, wochatet; R. *rátém* ütök, *rátkatém* verekedem, *rátkatne* verekedő, *rátkatem* verekedés; — továbbá *ülém* ölk, vadászok, *ülkätém* verekedem; a' Kl. alchatangu, alchadais = *ülkätung* verekedés és verekedni, *ülkütes* verekedett. A' *taur* = *tar*, *tor* ellenvaló; a' *wochatet*-et nem bírom értelmezni.

fájdalom kuman, lün, šuch, aum, agym; R. kojtem = betegség, szenvedés; aum u. o. — Az *agym* azt mutatja, hogy *aum* = *agim*, mellynek törzse *ag*, minélfogva *agém* = *auém* ígét lehet föltenni; vesd össze a' török آجي aži-t.

vágni jachčag, jecht, jechty, jektym, echtlan, eutangu; R. jähtém szegek, vágok; jähiti árok, jähiti szegély.

gyors, sebes šonül, torka, palk, moljeh; R. kura (madárrul), jor (lórul), aung (vízrül).

370. **váll** belenkow, oim, woia, uim, wagén. R.?

győzelem postz, pansor, wernleszlim, ispala. R. ?

énekelni érräch, at, ir, ergin, eruch, erisngu; R. éri = ének, éring és éruh = énekelni; érisém egyszer énekelek, érising egyszer énekelni.

katona atyk, pogar, šarkat, potar. R. -- Ezeket nem értelmezhetem, kivéve hogy *pogar* talán *pogatur* = *bahadur* = bátor.

nyár tue, tui, tuntorn, tui, not; R. tú, tuj. — A' *tuntorn* talán *tune-torne* = *nyár felé*; a' *not* általában kor, idő. Vesd össze a' 22.

375. **hegyes** karby, ilmy, šytyn, nelp; pelp, pelbis, tolchan, pyim; R. élm, ilm él, ilming éles; nal, nál orr, nálp hegyes orru, p. o. a' metsző szél = *nalp náling vuat*; pél fulánk, hegy, pelp, fulánku, hegyü, innen *pélm* darázs.

por šiny, tusel (török *تور* toz por, *تورلو* tozlu poros), pošoch, sečt, watynasz. R. ipirti = porzik. **fatörzs** ahkol; ankul; R. angvil.

állj tonsin; tončan; tungant; tungan, ljuolen. R. tunšn, l'ul'en, mert *tunšém* és *lul'ém* állók. Lásd a' 247.

homlok antop, welt; wylt; na. R. antep agyvelő, vélt arcz. — A' *na* ismeretlen előttem.

380. **szélvész** tolkan, burkái, ljuol, napy, terüm, ljuol-torom, čjuch = lopez, purga-uat. Regulynál nem találtam eddig külön szót a' szélvészre. Az itt felhozottak közül a' *ljuol-el-t lul lil-re* = rosz levegő, szél, a' *ljuol-torom-t lul tarom-ra* = rosz levegő, rosz szél, (lásd 4. alatt az *ater tarom* = tiszta idő), a' *purga-uat-ot purge vuat-ra* = forgó szélre értelmezhetem.

völgy koša, cholme-meim, arinož; koš, choža, kwage. R. vuonga? v. ö. a' 30. A' Klaproth féle szókat nem értem.

mély aura, agir, mil, melle és mil; R. mil. — Az *aura* = mély, üres.

hordani altintn, tatyln, achymt és alteis, totylin, insingu; R. altém emelek, hordok, almtém u. a. totém és tatém hozok.

fel, túl neulonta, nälomt, eris; R. pái = felé, num föl, äri túl, sok. — A' *neulonta, nälomt* szók gyanúsak, talán *neu, nür* és *lont* szókbul állanak, 's nem tudom, *neu, nür* = num? *lont* = luon, le? úgy hogy *neu-luon* annyi volna, mint fölfelé-lefelé?

385. **part, folyó partja** wata, achwaga, wytwat, uatym, wada, syr, wyttywáde; R. váta part, sir szél. Az *achwaga* = ahváta? hegy partja?, a' wytwat, wytty-wáde = *vit váta* víz part.

alant, alá batyd, reitwisen, mamva, kurpart, R. lu le, luong alá stb. — A' Kl. szavai érthetetlenek, mert p. o. *kur part* kályha vagy kemence padját tehet.

nép klasot, makum, irmyolos, kolach, chumy; R. mákum, mágom = nép, föld népe. — A' *klasot* = *kaleset* halandók, emberek; az *irmy olos*? — *kolah* talán *kalah* halni; *chumy* = chum, kum ember, férfi.

hab, hullám irian, lup, chou, chump, pap, ouljung, chulp. R. kump. A' *chump*, kump = török. *كوم* kum = hab.

rét norm, niörma, njorum, ros és choroma. R. nürm = rét, legelő, gyp.

390. **mi** (miv, mink) am, men, my; mam, man; R. mán.

féreg bjerko, uj, perk, tonš, tonša, nynas, nynk, mátar; R. périk = féreg; níng = nyü, németül made; má-tár szószerint: földi gyökér, azaz földi féreg.

kor, idő, időfolyás bosakim, pos, orn, kose, ašty, asym, orma; R. arm = kor, idő. Ezt a' szót az *orn* és *orma*-ban is fölismerem. Az első és második szó a' *pos*, *poas*-ra tartozik talán, melly véget, idő-véget jelent; *kose* = kosä = hosszú, sokáig tartó, p. o. kosäi almen juj poált = sokáig éltök (kettős szám) után.

dézsá, kád palys, čaleg, kenas, kenys. R. kénes = kád.
ág tyl, tou, to, tawy, tjel, tuu, tuuši; R. taj, tau, tal', tāj ág.

III.

Gyarmathynál, a' már eddig felhozott szókon kívül, vannak még (190—212. l.) a' következők, mellyeket legalább figyelmeltetés végett kell ide igtatni :

395. **rövid** ain. — E' szót talán ragos állapotban látjuk itt, mert R. á kicsiny, osztjákul ain. Külömben *vát* = rövid, osztjákul *van*.

ökör, jávor, bika aur. Gyarmathy, úgy látszik, költi ezen szót. Mert mivelhogy *háur* csikó (= kicsiny), azért ő azt *ni-aur*-ra meri taglalni, 's az *aur*-ban a' *jávor*-t sejtí. Azután *monyas aur*-t gyárt, mi „caballus“ volna, *ni-aur*-t, mi „ürü jávor“, *kärs-aur*-t, mi tehén volna. Kérde az olvasó, mikép eshetett az Gyarmathynál? Akkép, mert észrevevén, hogy a' vogul szók, hangjaikra nézve, leginkább egyeznek a' magyar szókkal, azt mondja a' 189. lapon : „Notet velim lector . . . adjecta esse vocabulis quibusdam latinis alia etiam vocabula, vicinam significationem habentia. Ratio uno alteroque exemplo evidens est.“ Például a' „folyó“ cseremiszbén *enger*, tehát Gyarmathy a' „fluvius“ mellé a' *tenger* szót teszi. Azért csinál szókat is, mint a' következőből látjuk :

tehén posnas-aur = borjas jávor = borjas tehén. Úgyde a' 139. alatt a' tehén *posna-saur* = fejős tehén, mert, *posém* = fejek, és *saur* = tehén, osztjákul *ságar*, törököül *sigir*, finnül *teura-ha* vágó márha. A' vogul *posna* tehát épen nem *borjú*, mi *saur-pi*, vagy *mis-pi*; a' magyar *borjú* szó pedig a' török *بورزاغو* buzagu-ban és finn *vasika*-ban találja megfelelőjét.

állani malotlam, mit Gyarmathy „állottam“-ra fordít. Hol vette a' *malotlam*-ot, nem tudom; vogulban *tunšém* (lásd a' 214—238. szókat) és *lulém* állók.

ülni unlam, mit, úgy gondolja, hogy *ünlak* = aversor te. *Ülök* vogulban *unlém*.

hallgatni šütal, mit *suttogni*-ra fordít. Mi láttuk, hogy a' vogul *suj-tál* annyi, mint hangtalan, csendes, lásd a' 213.

Gyarmathybul nem tanulhatunk tehát semmit azon kívül, mit már Fischernél találunk; 's a' hol ő ujat akar mondani, ott mindannyiszor nagyon csalatkozik.

10. §. Tanúság.

A' mit Reguly előtt a' vogulokrul, de leginkább nyelvökrül tudhattunk, abbul két rendbeli tanúságot vonhatunk ki, egyiket magára a' vogul népre és nyelvére nézve, másikat a' vogul nyelv más nyelvekkel való rokonságára és arra nézve, mit eme' rokonságbul ki lehet okoskodni.

Az első tanúságot nem használhatjuk még e' helyen, hanem csak ott, hol megfogjuk ismerni a' vogulokat, úgy a' mint Reguly találta. De a' másik tanúságot itt kell felmutatni, ennek már itt vesszük hasznát.

Az idézett tudósítások mind abban egyeznek meg, hogy a' vogul nyelv rokon a' magyar és finn nyelvekkel. 'S mibül hozzák ki az írók ez alításukat? Szóhasonlításokbul. Érdekünk tehát fölvenni alításukat és az alapot, mellyre támaszkodva fejezték ki azt.

Lehet-e szóhasonlításokbul nyelvrokonságra következtetni? Hogy erre bizvást felelhessünk, a' közlött szóhasonlításokat kell megvizsgálnunk.

Legelőször is azt mondhatjuk a' felhozott szók után, hogy ezek igazolják az illető írók felfogását, jeles ellenőrségül szolgálván egymásnak. Strahlenbergtől fogva Reguly-ig mindenik jó helyen szedte tudósítását a' vogulok nyelvéről. A' mi különbséget láttunk a' közlött szókra nézve, azt egyfelől az idő távolsága okozza, másfelől azon egy nyelv különböző tájnyelvei fejtik meg. Mert a' melly nyelvnek nincsen irodalma, az a' benne rejlő hajlam szerint annyiféle tájnyelvre oszlik, a' mennyi körülmény vagy ok részekre osztja az eredetileg egy népet. A' tájnyelvek mind azt a' szellemet tükrözik ugyan vissza, a' melly a' nyelvnek ősi magvában tüntette ki magát: mégis az néha olly különbféle külső alakban jelenik meg, hogy azt szinte nem bírjuk más alakkal egyeztetni. Például a' 337. alatt Klaproth a' *csontot* lošem, lušam, lušyn, és lu-nak írja. Reguly szerint a' csont lú; finnben is luu. Ki ne gyanítana hibát a' lošem, lušam, lušyn-ben, 's nem gondolná, hogy tán Klaproth a' *csont-om* alakot (loš-em, luš-am) és *csont-od* alakot (luš-yn) vette tőnek? A' finn *luu*, vogul *lú*, melly a' magyarban *csont*, osztjákban *tlouh*, föltehet *luš* alakot, ha tudjuk, hogy a' magyar *hó* (nix) a' finnben *lumi*, osztjákban *tlont*, de Pallas szerint egyik déli vogul nyelvben *loiš* is (lásd a' 6. §. 14. lapot); 's ha tudjuk, hogy a' finn *pää*, magyar *fej*, törökben *bas*, és vogulban *pong*, *päng*; 's ha végre tudjuk, hogy a' magyar *ló*, vogul *lú*, melly a' finnben *hevo*, esztben *hoo*, osztjákul *tlauh*. Az említett szók viszonya tehát ez:

vogul <i>lú</i> ,	magy. <i>ló</i> ,	finn <i>hoo</i> , <i>hevo</i> ,	osztják <i>tlauh</i> ,	
1 vogul <i>lú</i> ,	finn <i>luu</i> ,	2 vog. <i>luš</i> ,	osztják <i>tlouh</i> ,	magyar <i>csont</i>
magyar <i>hó</i> ,	finn <i>lumi</i> ,	1 vog. <i>loiš</i> ,	2 vogul <i>tujt</i> ,	osztják <i>tlont</i>
finn <i>pää</i> ,	magy. <i>fej</i> ,	török <i>bas</i> ,		vogul <i>pong</i> .

E' szók szembevető viszonyánál fogva, a' vogul *lú* = *csont*, igen is lehet egy másik vogul tájnyelvben *luš*: de a' *lušem*, vagy *lošem* alakot nem mernők elfogadni tőnek, hanem csak a' *luš*, *loš-t*, 's az *m*-et személyi ragnak vennők. Azomban találom Regulynál, hogy Pelim vidékén az oldalbordát *kuhr-poag-lušm*-nak nevezik, mi annyit teszen, mint has (kuhr, keher, keur, törökben karin قارین)-oldal (poág)-csont (lušm). Ime, igazolva van Klaproth *lošem*, *lušam*-ja. Ennél fogva a' vogulban a' csont *lu*, (*luš*) és *lušm*, *lušem*. Meg lévén alapítva a' tény, annak azután hasonlóját is felmutathatom. P. o. a' magyar *szű*, *szív*, melly vogulban *šim*, finnben *sydäm* és *syöm*-. Mint a' magyar hosszú *ű*-nek (szű) a' finnben nemcsak *yöm* (syöm-), hanem *ydäm* is (sydäm-, mellynek *d*-je kiesvén marad *yä* = *yö*) megfelel: úgy a' finn hosszú *uu*-nak (luu) megfelel vogulban nem csak *ú* (lú), hanem *ušem*, *ušom*, *ušm* is (lušem, lušom, lušm). Az utóhang *m* a' magyar utóhang *v*-nek felel meg, mert *fű* (fűv) = vogul *pum* stb. Számba vévén tehát a' tájnyelvek különbségeit, nem lehet mindenkor egyik írónak tudósításait másik íróval megczáfolni, nagyon is lehetséges lévén, hogy a' két író nemcsak különböző időben, hanem különböző tájnyelvről is kutatott.

Azután azt kell mondanunk a' közlött szóhasonlításokról, hogy igen különböző állapotú szókat foglalnak magokban, mi a' hasonlítást nehezíti. Vannak köztök lehető *csupasz állapotú* szók, azaz, szinte tö-szók; de vannak *képzőket öltött*, vannak *összetett*, vannak *másodjelentésű* szók (lásd a' 6. §. a' 15. lapon) is. Az összetettek gyakran másodjelentésűek egyszersmind. Kiki legott bélátja, hogy a' *képzőket öltött* szók nem mindjárt hasonlíthatók, hanem ki kell előbb vetköztetni képzőjükből, mert csak a' gyökér- és tö-szók hasonlíthatnak egymáshoz. Úgyde a' vetköztető munka nem sikerülhet, csak a' nyelvvel és rokonaival való mélyebb megismérlődés után. Hasonlókép nem lehet mindjárt a' másodjelentésű szókat értelmezni; tehát azoknak rögtöni hasonlítása is lehetetlen: pedig gyakran a' legközönségesebb szók *összetettek* és *másodjelentésűek*, p. o. a' magyar *özvegy*, *ember*, *isten*, *imádni* stb. Így a' magyar *tudom*, *tudod*, *tudja*, *tudjuk*, *tudjátok*, *tudják*-féle igeragozást hogyan lehetne más rokon nyelv igerá-

gozásával összevetni, ha nem tudjuk, hogy abban az alanyi ragon kívül tárgyi rag is van, 's ha ilyen tárgyi ragot nem keresünk a' másik rokon nyelvben?

Ha ez így van, mit lehet már a' közlött szóhasznításokra építeni? Valóban semmit sem lehetne rájuk építeni, ha nem volnának köztük csupasz állapotú szók is. Illyen csupasz állapotú szók a' *számnevek*, melyeket Strahlenberg-től fogva mindenik legerősebb hasonlítási alapnak vett, 's méltán. A' melly nyelvek számnevei hasonlítók, azok bizonyosan rokonok. E' számnévi hasonlítás ellenére lehetetlen tagadni a' magyar és vogul és finn nyelvek rokonságát; 's a' ki mégis tagadja, az bizonyosan még nem hasonlította végig p. o. az árja nyelvek, vagy a' sémi nyelvek és az áltaji nyelvek számneveit.

Van azonban a' számnevek hasonlításában is sok bökkenő; a' látszat itt is csal, 's a' legjelentőbb hasonlóság nem tűnik föl mindjárt. A' látszat után itéle Fischer, midőn a magyar *tíz*, *száz*, *ezer* számneveket a perzsa nyelvből valóknak alította. A' *tíz*-et és *száz*-at bizonyosan nem a' magyar vette a' perzsáktól, mert íme a' *tíz* szó megvan a' magyar *hú-sz*-ban, de megvan a' vogul és osztják *kú-s*, *hú-s*-ban, meg a' mordvin *kom-s*-ban is; a' *száz* pedig megvan valamennyi nyugati és keleti finn nyelvben, még a' török nyelvekben is; az oszmanli törökben *یوز* *juz*, a' jakutban *sús* stb. Ha tehát a' perzsáktól való kölcsönvét forog itt fenn, kölcsönvevők voltak a' lapp, finn, eszt, szürjän, votják, mordvin, vogul, osztják, magyar, török stb., mi ugyan lehetséges, de nem bizonyítható; mindenesetre pedig azt tanúsítja, hogy a' magyar egy lépéssel sem állott közelebb a' perzsákhoz, mint többi rokonai. 'S hogy itt végig kövessük Fischer okoskodását, ennek másik részét is felhozzuk, azt t. i. hogy a' magyar *isten* is a' perzsa *jisdan*. Fischer ingyen sem gondolhatta, hogy az *isten* szó talán összetett szó, mellynek első részét maga mutatá fel a' jéniszej osztjákban, lásd a' 12. lapot és a' 20. jegyzetet: de megengedve is hogy *isten* perzsa szó, még úgy sem állott közelebb a' magyar a' perzsához, mint a' vogul, mellynek nyelvében ott van például a' *žán* = lélek, perzs. *جان*; *hán* = kenyér, perzs. *نان*; *tusmen* = rozslékű, perzs. *دشمن* stb., mellyeknél fogva a' vogul közelebb állott volna a' perzsához a' magyarnál. Hátra van még az *ezer* szó, melly külsőleg ugyan nagyon egyez a' perzsa *هزار* *hezár*-val; de mielőtt ebből ítélhetnénk, szükség a' többi rokon nyelvek „ezer“ szóját tekintenünk, mit a' maga helyén fogunk tenni. — Legjelentőbb hasonlóság azonban rokon nyelveink számneveiben az, hogy a' fő számnevek csak hétig egyszerűek, azon túl összetettek, mint a' nyol-cz = nyol-tíz, vogulul *nyala-lu* (tíz), *kilen-cz* = *kilen-tíz*, vogulul *anta-lu*, miről hasonlóképp a maga helyén kimerítőleg. Illyen összetételeket nem mutatnak sem az árja, sem a' sémi nyelvek; minél fogva ez okból sem lehet a' magyar nyelvet akár valamelyik árja, akár pedig sémi nyelvhez rokonítani.

Lehető csupasz állapotú szók vannak még azok közt is, mellyek az emberi test részeit 's a' természet tárgyait jelentik, millyenek:

ji (15.) éj	angu (58.) anya
kol-ita (16.) hol-val	päng, pong (65.) fej
ét (18.) est	pu, pi (59.) fi
sát (19.) hét (hebdomas is)	sem (75.) szem
tul (22.) tűz	päl' (76.) fül
pošim (23.) füst	ńelm (80.) nyelv
lil (26.) lélek	égn, ín (81.) íny
vit (27.) víz	kát (84.) kéz
tú, túr (38.) tó, tava	tul'e (85.) ujj
ku (44.) kő, köve	mál' (86.) mály, melly
sarrí (45.) arany	sim (87.) szív

lajl (95.) gyal-og	mau (199.) méz
mäs (96.) mez(-telen), ruha	ajlém (210.) alszom,
uoš, voš (103.) vár-os	ulem álom
paul (104.) falu	meném (212.) menek, megyek
part (109.) pad	ur (240. 298.) vér
käsäj (117.) kés	hujš (246.) kis
put (115.) faz-ok	tolmah (301.) tolvaj
šun, szán	né (306.) nő
lú-šun (129.) ló-szán	toja (308.) tavasz
lú (134.) ló	tor, tur (316.) tor-ok
amp (148.) eb	kant (340.) had
ňohs (155.) nyuszt	kinegu (344.) könnyű
taul (166.) tallu, toll	näm (350.) név
lunt (169.) lúd	kér (363.) kér-eg
šäk-vit (175.) csecs-víz, tej	mil (382.) mély
voj (176.) vaj	kump (388.) hab
pum (193.) fü, fűv	perik (391.) féreg,

mellyeket szinte lehetetlen első tekintetre is nem látni rokonoknak; 's mellyekre nézve, úgy mint a' számnevekre nézve, bátran föl lehet szólítani akárkit is, mutasson akár árja, akár sémi nyelvből hasonló rokonokat. 'S azonkép első tekintetre meglátja a' figyelmes szem, hogy *lil* (lél-ek), *lajl* (gyal-og), *put* (faz-ok), *tor*, *tur* (tor-ok), *kér* (kér-eg) a' gyököt mutatják; ellemben a' megfelelő magyar szók némi képzővel bírnak, melly a' vogul *per-ik* fér-eg-ben is látható; — hogy a' magyar utóhangú *v* a' megfelelő vogul szókban *m*, mint nyelv *nielm*, sziv *sim*, fűv *pum*, név *näm*, minélfogva a' vogul *tolmah* rendes bötti-változást mutat a' magyar *tolvaj* ellenében; hogy némelly vogul szók utóhangja *n* vagy *m*-mel van bővítve, p. o. *pang* = fej, *amp* = eb, *lunt* = lúd, *kant* = had, *kump* = hab; hogy más szókban áttétel mutatkozik, p. o. *paul* = falu, *taul* = talu, — melly jelenségek a' hangváltozások törvényeiről tanúskodnak, millyenek csak rokon nyelvekben kerülnek elő. Tehát, egybefoglalván az eddigi szóhasonlítási tanúságot, a' számnevek és a' csupasz állapotú szók hasonlóságánál fogva, lehetetlen nem alítani, hogy a' magyar és vogul ('s *evvel együtt a' finn*) nyelv közt van olyan rokonság, millyet sem az árja sem a' sémi nyelvek köréből egyik sem mutathat a' magyarhoz.

'S a' képzőket öltött, vagy épen másodjelentésű szók még nevelik azon alítást a' rokonságról; minthogy a' nyelvszellem azonos, legalább igen egyező járását mutatják a' képzők alakulása és szereplése, meg a' szók jelentéseinek átköltözése. De ennek észrevétele mélyebb ismérkődést föltételez a' nyelvvel, azért nem adhatunk neki helyet a' bévezetésben.

A' nyelvrokonság nem akarva is az illető népek eredetére utasítja a' gondolkozót; valamint látjuk is, hogy Strahlenberg-től kezdve mindenik író a' magyarok eredetét közösnek alítja vagy általában a' finnekkal, vagy különösen a' vogulokkal; csak a' hunokra nézve térnek el egymástul. Mert Strahlenberg a' finnt és magyart a' többi rokonaival együtt a' hajdani hunokban gondolja egyesülteknek: ellemben Fischer, a' sinai tudósítások szerint, különbözőknek tartja a' hunokat a' finnektől és különösen a' magyaroktól. Klaproth, ki aránylag újabb író, megint urali népnek gondolja a' hunokat, kik lehettek a' magyarok elődjei. Felhozhatnak-e az állítók és tagadók a' hunokra nézve is szóhasonlításokat? Nem; mert a' hunok nyelvének nincsen tudva lévő maradványa, a' tulajdon neveken kívül, mellyek azomban, mint általában valamennyi nyelvnek tulajdon nevei, csak magából a' nyelvből volnának megfejtethők, a'

mellyhez tartoznak. Tudva lévő nyelvből sikerülhet a' saját tulajdonnevek magyarázata : de nem tudva lévő nyelvet vagy igen bajos, vagy épen lehetetlen tulajdonnevekből kitalálni.

De mi veheti a' gondolkozót arra, hogy nyelvrokonságból vonjon következtetést az illető nemzet eredetére ? 's vétettek-e Strahlenberg, Fischer, Schlözer, Klaproth, midőn nyelvrokonságból a' magyar nemzet eredetére következtettek ? — Lehet képzelni, hogy az emberi nem több helyütt egyszerre támadt ; mert létrejövésére 's fentartására a' földnek légnek bizonyos, hogy úgy nevezzem, érettsége kívántatván meg, az több helyütt egyszerre is állhatott elő. De azt még képzelni sem lehet, hogy hasonló szellemű nyelvek is, azaz rokon nyelvek, több helyütt egyszerre támadjanak, minthogy a' nyelv nem születik az emberrel, hanem az születésénél későbbi szellemi termény, mellyre az indulaton kívül a' helybeli viszonyok szolgáltatják a' hanganyagot. A' rokon nyelvek tehát, bármily távoli földön találjuk is most egymástul, szűkséggép közös fészket tesznek föl. Úgyde a' rokon nyelveken beszéllő népek azok alanyai ; ennélfogva a' népek is, ha rájuk nem bizonyíthatjuk, hogy időközben más nyelvet vettek föl, eredetük szerint közös fészkekre utasítanak. Talán nem lehet meghatározni, hol volt az eredeti közös fészkek : de azt nem lehet tagadni, hogy a' rokon nyelveken beszéllő népek, ha csak idő közben más nyelvet nem vettek föl, közös fészkekből indultak ki. Az is lehet, hogy eleinte rosszul értelmezik a' nyelv-rokonságot, 's ezzel együtt az illető népek kölcsönös viszonyát, egymástul származtatván olyanokat, kik testvérek, vagy épen oldal rokonok : de a' rokonság általában minden kétségen felül való.

Ha a' magyar, vogul, finn stb. nyelvek számnevei, 's az emberi test részeit meg a' természet tárgyait jelentő csupasz állapotú szavaik közti tagadhatatlan hasonlóságból nyelvrokonság következik : Strahlenberg, Fischer, Schlözer, Klaproth épen nem vétnek vala, midőn ezen nyelvrokonságból a' magyar nemzet eredetét közösnek állították a' rokon nyelvű népekével. Hibáztak talán az illető népek kölcsönös viszonyának meghatározásában, miszerint a' magyart hol a' hunoktól, hol másoktól származtatják elegendő ok nélkül : de általában a' létező rokonságra nézve nem hibáztak.

A' nyelvbeli rokonság a' magyar és vogul meg a' finnek közt világossá levén azokból az adatokból is, mellyeket Reguly előtt lehetett az utazóknál és más íróknál találni, a' felköltött érdek még vonzóbbá lett a' Herberstein közlött híre által, melly szerint a' magyarok arrul a' földről jöttek volna elő, mellyet a' vogulok laknak, 's mellyet Ugornak, Juhariának neveztek. Ez a' hír nem keletkezhetett Nestor krónikájából, ki az 1056—1113. években élt első orosz történet-író. Ez — fordításból idézem ³⁶⁾ — azt mondja a' 45. lapon : „A' szláv népekre, melyek a' Duna mellett laknak vala, némelly scythák törének, tudniillik Kozáriából, kiket bolgároknak neveztek, 's kik a' Duna mentiben letelepödének, erőszakoskodván a' szlávokon. Azután menének oda a' fehér ugrok, 's meghódíták a' szláv földet, elhajtván az oláhokat, kik annak előtte magokhoz ragadták volt a' szláv földet. A' fehér ugrok Heraklius uralkodása idejében, ki a' perzsa czár Chosroával hadakozik vala, kezdének ismételtesse válni.“ 'S megint az 53. lapon mondja Nestor „6396—6406, azaz Kr. u. 888—898-ban elmenének az ugrok Kiev mellé, azon hegységen által, mellyet máig Ugornak neveznek Keletről érkeztek volt . . . 's általmenvén nagy hegyeken, melyeket Ugor hegyeknek hínak, hadakozni kezdének az ott lakozó oláhok és szlávok ellen ; mert ott a' szlávok laktak volt előbb, kikre az oláhok következtek, miután amazokat legyőzték vala, — 's így a' föld Ugor országnak nevezteték.“ Nestor, ki tudja, hogy 899—892-ben Leo czár (görög császár) a' magyarokat a' bolgárok ellen felhívá,

³⁶⁾ Des heiligen Nestors, . . . und der Fortsetzer desselben älteste Jahrbücher der Russischen Geschichte vom Jahre 858 bis zum Jahre 1203 . . . übersetzt von Joh. Benedict Scherer. Leipzig 1774.

midőn is a' magyarok legyőzék a' bolgárokat; ki tudja, hogy csapatjaik 934-ben és 943-ban Konstantinápolyig érnek ³⁷⁾: alkalmasint igen hiteles zárdai és más éviratokbul merített, de a' magyarok eredetéről csak azt tudja mondani, hogy keletről érkeztek.

Azomban a' magyarok *Ugor* vagy *Juhar*, *Juhr* oszágbul kijövetének híre nemcsak közönséges, hanem tartós is vala Oroszországban, mert Nagy Péter czár is emlegeté; az abbeli öröklött hír tehát némi biztos forrásbul keletközhett, mellyet nem ismerünk. 'S az orosz hír épen nem ellenközik a' byzantinusok tudósításaival, sőt nem ellenkezik a' hazai legelső tudósításokkal sem. Mert ha a' *Nevetlen* azt mondja: „A' Scythia igen nagy föld, mellyet keletfelül Dentumogernek neveznek, 's mellynek határa éjszaktul a' Feketetengerig ér, 's háta meggett a' Tanais van nagy lápokkal, melly annyira bővelkedik nyúsztokban, hogy nemes nem nemes, még a' csordások, kanászok és juhászok is nyusztos ruhában járnak“; ha Kézai Simon így írja le Scythiát: Az kelet felé nyúlik, egyik oldaláról a' Jeges tenger (ponto aquilonali), másik oldaláról a' *Rifei* (montibus rifeis) hegyek által foglaltatik be, távul van a' meleg tartományoktul, 's kelet felé Ázsiához tartozik. Támad ott két folyó is, *Etul* és *Togora* Egész Szuszdalig szinte járhatatlan föld az, hol kilencz hónapig sűrű felhők hevernek, 's a' napfény csak nyárelőben, nyárhóban és nyárutóban látszik meg néhány óráig; e' kietlen föld hegyeiben kristályt találunk, 's a' grif madár fészkel 's a' Jaegerfalk nevü madarak költenek ott, mellyeket magyarul *kerecset*-nek neveznek. Egy ugyan a' szittyaföld (regnum sciticum), de három országra van elosztva: Barszacziára, Dencziára és Mogoriára (in Barsaciam, Denciam et Mogoriam) stb.; ha, mondjuk, a' legrégibb hazai források így írják le az országot, mellyből származtak ki a' magyarok: nem nevezik ugyan, mint Herberstein, Juháriát, de nevezik a' *kerecset* madarat, 's jelölnek általában éjszaki tartományt, melly nyusztjairul volt híres. Tehát már ennyi hazai útmutatás után is — lesz pedig maga helyén még több — csak növekedhetett a' tudományos érdek azon kérdés iránt, mellyet a' vogul nyelv és nép támasztott vala.

11. §. *Reguly készületei.*

Alig tehetni föl, hogy Reguly itthon olvasta légyen azokat a' könyveket, mellyekből a vogulokat illető 's itt összehordott tudomást magának megszerezhetne volna. Mert Sajnovics ólta, ki lendített volt ugyan valamit, de nem folytatta a' lapp nyelv tanulását, 's Gyarmathy ólta, ki jót rosszat kapdosván össze, azonkép abba hagyta volt a' dolgot, csak az egy Révai tudott derekasan a' nyelvtudományhoz: de annak sem voltak se társai se utódjai. Jól jellemzi Toldy a' magyar tudomány abbeli veszteglését, ezt írván: „A' finn rokonság, ha alapos czáfolókat nem is, de hasonszenvet sem támasztott; az újabb történetiróktul könnyeden elvettett vagy érintetlen hagyatott, az iskola 's az élet által pedig teljesen mellőztetett, úgyhogy ma is elmondhatjuk, mit Horvát István harmincz évvel ez előtt mondott: „Olly karban áll eddig a' kérdés, hogy azt se hinni se tagadni nem lehet“ ³⁸⁾. Ámde a' magyar tudomány veszteglését

³⁷⁾ Der Zar Leo berief die Ugren wider die Bulgaren. Die Ugren überschwemmeten also das ganze Land der Bulgaren. Als aber Simeon Nachricht davon erhalten hatte, so kehrte er um, und zog gegen die Ugren, die Ugren aber zogen gegen die Bulgaren und überwandten sie, so dass Simeon kaum bis an den Dniester entlaufen konte. 56. lapon.

Im Jahre 6438—6442 (930—935) kamen die Ugren zum ersten Male vor Zaragrad (Konstantinápoly) und verwüsteten ganz Thracien: Roman aber machte mit den Ugren Friede. 67. lapon.

Im Jahre 6451 (943) zogen die Ugren abermal vor Zaragrad: sie machten aber mit Roman Frieden, und kehrten in ihr Land zurück. 69. lapon.

³⁸⁾ Reguly-Album, Pesten, 1850. a' XXI. lapon.

nem igazolja a' tárgy kétes volta; az egész hiba a' magyar tudományt terheli. Nem tudom, vitatkoztak volt-e annyit a' Colomb ideje előtt azon kérdésről: az Átlánt-tengeren túl van-e földrész vagy nincsen? de azt bizonyosan tudom, hogy semmiféle vitatkozás nem bírt olly győzőleg megfelelni, mint a' Colomb odautazása; azt is jól tudom, hogy a' Colomb fölfedezése után senki sem tagadta többé az új földnek létét, de sokan a' fölfedezőnek nyomait követvén, csakhamar egész Amerikát ismerték meg. A' magyar tudomány különben akart tenni; az vitatkozik vala a' finn rokonságról, de nem akarta megtanulni a' finn nyelveket; sőt miután a' magyar Colombok, Sajnovics, Gyarmathy és Révai, megtették volt már fölfedező utjaikat, még azután is beérte a' vitatkozással, csak a' finn nyelveket nem tanulta. Hogy mint lehet az olly tudományon segíteni, azt legalább én nem mondhatom meg. „Az én hitem régtől fogva az volt, így folytatja ugyanott Toldy, hogy eldöntő szavazat adására csak magyar vagy csüd (finn) van meghívatva, de ollyan, ki a' másik nép egyediségét is fel tudta magába venni. A' sors nekünk kedvezett; a' meg nem fejtett csomó feloldójának, úgy hisszük, *Reguly Antal*³⁹⁾ volt rendelve“, — tegyük nyomban hozzá, ha ezentul tanuljuk a' kérdéses nyelveket; mert ha azt nem tesszük, hijába oldozzák a' csomót.

Reguly már az 1837. és 38-ki évek nyári szünidejét utazással tölté el Felső Magyarországon, Ausztriában, Morvában, Galicziában. Az 1839-ki szünidőben hosszabb utazásra készüle, melly szülejének akaratjával négy hónapra volt tervezve, melly után a pozsonyi országgyűlésre fogott visszatérni, hogy megkezdje a' magyar ember köz pályáját. Elindúla tehát nyárhó közepe táján, 's Bécsen, Drezdán, Lipcsén, Berlinen, Rostokon által Hamburgba ére, honnan visszafelé tartozott volna utazni. De Hamburghoz közel van Skandinávia, 's 'ez olly regényes a' régi korban, 's olly figyelemre méltó az új korban is, kivált alkotmányos magyar előtt; Reguly tehát Kopenhágába, Gothenburgba és Stockholmba mene. Úgyde itt a' királyi könyvtárakkal *Arwidsonnal* ismerkedék meg, egy tudós finnel, ki örül a' fiatal tetszős magyarnak (mert Reguly szép ember vala), 's nem hagyja érintetlenül a' finn-magyar kérdést. „Hogy Stockholmban, így írá később 1841-ben Reguly, többször lön alkalmam finnekkel találkozni, 's közelebb-közelebb tudomást vennem nyelvökről, érdekesebbnek látszik vala végre a' tárgy, hogysen bizonyosabb adat nélkül utazhattam volna el. Kezdem tehát forgatni Sajnovicsot, Gyarmathyt, 's meglepe az, mit különösen az utóbbinak fáradozásai eredményeztek. Ő csak a' nyugati finneket, 's ezeket is csak tökéletlenül ismerte; a' keleti finnekről alig vannak némelly adatai: mégis a' rokonság annyi jeleit mutatja föl, 's főkép a' keleti finnek olly közelségét a' magyarhoz, hogy a' kérdés igen nyomósnak látszék hazánkra nézve, miszerint a' munka nemcsak érdemel, hanem nemzeti ügy lévén, követel is folytatást.“

Hogy térjen már Reguly Stockholmbul vissza, mikor Hamburgbul is Skandinávia vonta volt éjszak felé? nem kell-e Finnországnak még vonzóbbnak lenni előtte? Finnországba fog menni, kell mennie; Helszingsforszban, az ország fővárosában, hol tudományos egyetem van, ott egybegyűjti a' szükséges adatokat, megszerzi magának az általános tájékozottságot, 's úgy tér haza, feldolgozni az anyagot, folytatni és megtökélleni Gyarmathy munkáját. — Egy havi mulatás után Stockholmban, Finnország felé indul tehát, 's télelő közepe táján érkezik Helszingsforszba. De itt nem boldogul úgy, mint képzelte volt; érezni kezdi a' nyelvészeti előkészület hiját, a' tanulás nehézségét; nem tud svédül, pedig minden újabb finn nyelvtan idegenek számára, svéd nyelven van írva; a' társaság is igénybe veszi, szívesen látják mulatsá-

³⁹⁾ Reguly születék Zirczen, Veszprém megyében 1819. nyárhó 13-kán; 1828—1834. a' székesfehérvári gymnasiumban, 1834—1836. a' győri akademiában, 1836—1839. a' pesti egyetemen 's itt a' jogi és politikai tudományokat tanulá.

gokon a' szép ifjút, viszik ide viszik oda repülő szánokon : de a' tudományt nem adja neki senki, a' mellyet keres ; sőt Castrén, az utóbb híressé lett Castrén, ki tanítja néha, nem is talál benne mindenkor buzgó és elkészült tanítványt, 's azért ha nem rágalmazza, de nem is dicséri Regulyt. Ez elhagyá most Helszingsforszt 1840. tavaszelő közepén, 's háromszáz verszt-nyire éjszakfelé Laukas egyházi községben, Lamasaho faluban, *Juntunen* nevű finn parasztnál fogad szállást, hogy a' nép közt tanulja meg a' nyelvet ; 's itt csak ugyan tíz hét alatt megtanúl finnül beszélteni. A' finn földmives tanyája húsz harmincz külön álló épület szokott lenni ; Reguly olly kényelemmel és tisztaságban él ott, millyennel magyar parasztnál nem élhetne. Tavaszutóban elhagyá vendéglátóját, 's éjszaki Finnországba és Lappországba utazék, Rautalampiban Korhonen Pált, a' finn nép híres földmives költőjét látogatván meg, ki 70 éves vala, 's darab útig elkisére utazónkat. Nurmis-ban töltvén a' pünkösztöt, folytatá az utat Sotkamó-n, Kuusamo-n, Kemijärvi-n, Sodankylä-n, Kittilä-n által Muonioniskába és Karesuantuba, hol az ismeretes fűvésznél Laestadiusnál tölte néhány hetet. Itt élvezé a' lapp nyarat, melly alatt éjféli napfény bájolja el a' vidéket. „Egy emberrel sem vitatkoztam még annyit, mint Laestadius, így ír Reguly nyárhó 11-kén, 's mennyit tanulok tőle. Beszédje ollyan előttem, mint rég ohajtott kincs ! Én semmit sem tanultam oda haza !“ sohajt fel.

Nyárhó vége felé odahagyá a' Lappföldet, 's a' Muonio és Torneå folyókon Torneå-ba és Kémibe utazék, hol prépost Castrén-nél (az előbb említett Castrén rokonánál) tölté a' nyárutót. Innen Uleåborgon által Vasa-ba mene, hol eleinte a' telet akará töltetni, magát egy másik lapp útra készítvén, de elmaradván a' hazulról várt segítség, 1841. elején Helszingsforszba tére vissza. Itt csudálkozást ébreszte maga iránt a' finn és svéd nyelvek tudásával, különösen a' finn nyelv tiszta ejtésével. A' régvárt leveleket és pénzbeli segítséget tavaszutóban megkapván, Helszingsforszbul gözhajón Réválba, innen Dorpatba és Narvába utazék, e' rándulással az Eszt földet és népet is megismerélvén, 's nyárelő 11-kén Pétervárába érkezék.

Teljesebb irodalmi eszközökkel fordula most az általános hasonlító nyelvtudományra és történelemre, hogy a' szélesre terjedő finnségről alapos átnézetet szerezhessen magának ; mert már érni kezde szándéka, a' keleti finnekhez nyomozó utat tenni. És az 1841. év ősze felé megírta a' magyar Akademiának, mellyel az évben jutott volt viszonyba, eddigi felfogását és további szándékát ; mit nagyon kell, hogy lényege szerint ide igtassunk. — „A' Magyar Akadémia megbízásait nyárhó 26-kán vevém kezemhez, így ír, 's minthogy részök a' magyarok eredetére és nyelvrokonságára vonatkozik, mire tanulmányom is irányzik, a' kérdés mivoltáról, mennyiben róla az efféle tanulásra igen kedvező Pétervárában alapos nézetem lehet már, értesíteni akarom az Akademiát, hogy ítélhessen, ha jó uton járok-e vagy sem.“ A' népek rokonsága kiösmérésére és meghatározására, úgymond, biztosabb mód nincsen, mint a' nyelvek tudása és egybehasonlítása. 'S miután Gyarmathy csekély nyelvismeretével is a' magyarok rokonságát a' nyugati finnekkel valószínűvé tette : azt hiszi Reguly, itt már az ideje, hogy félszázad múlva teljesebb tudomány által döntessék el a' kérdés. — „Mit nem nyerhetne nyelvtudományunk, ha valódi a' rokonság ! A' finn nyelvek közt lehet talán olyanra találni, melly régibb testvére nyelvünknek ; vagy lehet, úgy gondolom vala, a' finn nyelvek összehasonlításból az ős-nyelvre következtetni, mellyről a' mienk is kisarjadzott. Mennyit nyernénk, ha nyelvünk eredetét, alakulásának és változásainak törvényeit adhatnók elő ! Eltökélém tehát magamat Gyarmathy folytatására ; beállok a' munkába, mint kincs-kereső, ki nem tudja ugyan, mit fog találni ; de ki, ha eredmény nélkül dolgozandik is, legalább azt mondhatja majd földieinek : ott ne keressetek, ott nem találtok semmit.“ — A' nyelvészeti célhoz, így folytatja, a' történelmi és néprajzi cél kapcsolódik ; ha meggyőződünk a' nyelvrokonságról, azután kell a' néprajzi kérdést is tárgyalni, mire hasonlóképpen mindenféle nyomozások szükségesek, 's

ő, úgymond, ezekre is kiterjeszti gondját. „Ámde ez az, miről hazánkban nem szívesen hallunk beszélni. De ki az igazságot keresi, annak nem szabad előítéleteknek hódolnia, melyek úgyis csak tudatlanságbul erednek. A' népek változnak idővel, mint változik külső állapotuk. Mennyi különbség van a' nyugati finnság közt is! Van szöke 's van barna törzs; a *hümei* (tavasztlandi) ember magába zárkozó, ügyetlen, tisztátalan: ellemben a' *karjalai* nyílt, tiszta, szeretetre méltó, pedig finnül beszéll mindegyik. Csuda-e ha évek százai, ezerei leforgása közben 's más más éghajlat alatt legnagyobb különbségek fejlődtek volna ki a' finnek és magyarok közt: de abbeli különbségek nem dönthetnek a' rokonság kérdésében. Milly különbség van az Áltajin lakó vitéz szojot, és a' Jeges tenger partjain élő szamojéd közt, vagy a' török és jakut közt: pedig nyelvbéli testvérek.“

„Miután a' nyugati finnekről meglehetősen tudományom van már, itt Pétervárában a' keleti finnekről gyűjtöm a' kapható ismereteket, hogy lássam, nyelveik mennyivel állanak közelebb a' magyarhoz amazokénál. De csak a' szirjánt és mordvint ösmérhettem meg némileg; a' cse-remiszrül valamicskét tudok; a' vogulról néhány adataim vannak csak. Ámde már ebből is azt látom, hogy a' nyugati és keleti finnek a' magyarral együtt egy sort képeznek. Hogy mutatvánnyal is erősítsem állításomat, felhozom az infinitivus verbi-t, mely a' finn nyelvben *ta tä*, esztben *da ma*, szirjában *nä*, vogulban *ni*, 's így a' magyarral találkozik. A' hangváltozásokat hozzá véve, így áll a' verbum *tudni* az említett nyelvekben:

	<i>Lapp.</i>	<i>Finn.</i>	<i>Eszt.</i>	<i>Mordvin.</i>	<i>Szirjän.</i>	<i>Magyar.</i>
<i>infinitivus verbi:</i>	tetet	tietädä	teadma	sodamo	tödnä	tudni
<i>participium actoris:</i>	teteje	tietävä	teadav	sodaz	tödäs'	tudó
<i>substantivum actoris:</i>	teteje	tietäjä	teadja	sodaz	tödäs'	tudós
<i>substantiv. passivum:</i>	tetem	tietämä	teadma	sodamo	tödöm	tudoma.

A' szirjän nincs még úgy kimerítve, hogy ösmérhetnők minden szóalakjait, 's tovább vihetnők az egybehasonlítást: de a' finn és magyar alakok sem távoznak messzire egymástul, mint p. o.

tietämüs	tudomás
tietäminen	tudomány
tietämäisüs	tudományosság
tieto	tudat
tietüs	tudás
tietäisüs	tudósság.

'S mint egyeznek az alakok jelentéseikre nézve is, azt is megakarom mutatni:

puoli fél	täütän töttöm (töltöm)
puoliso feleség	täütös töttés
puolikoitten felezem	täüteh tötet
(kieliköitten nyelveskedem,	täüsi teli
koitten = kedem)	täüdelinen teljes
puollan felelek	täüdelisüs teljesség.
puoltaja felelő.	

Így a' vogulban az első személy úgy van mint a' magyarban, p. o. *cholüm* = hallom, finn *kuulen*⁴⁰⁾. Így elegendőleg bebizonyúl a' keleti finnek ösméretének haszna, mely szinte előre

⁴⁰⁾ Reguly nem jól adá elő a' dolgot. Az infinitivus verbi nagyon gazdag a' finn nyelvekben, de kettő a' képzője: *ta* (tä) és *ma* (mä), melyeket nem szabad hasonlítani, mert azok két különböző képző, így:

<i>finn</i>	tietä-dä'	<i>eszt</i>	tead-da	<i>lapp</i>	tete-t
"	tietä-mä	"	tead-ma	"	tete-m,

is látható vala.“ — — Azon rokonság, mely a' közép ázsiai nyelveket, a' törököt, mongolt, mandsut csatolja a' finnekhez, kétségen kívül áll, de nem kielégítő, mivel csak osztály rokonság (Classenverwandschaft)⁴¹⁾. Belsőbb és közelebb kötelek vonnak bennünket a' finnekhez.“

„Mennyire közeledtem már czéломhoz, röviden előterjesztém az Akademiának. Ha lehetne, egyenesen az Uralra utaznám most, hogy a' vogulok és osztjákok nyelvét megtanuljam. Igen keveset tudunk e' nyelvekről, de a' mit tudunk, az nyelvtani és szótári tekintetben legnagyobb nyomosságúnak látszik. Ezután járulnék a' magyar és finn nyelv hasonlításához mind nyelvtanilag mind szótárilag, mi béfejezné a' kérdés nyelvészeti oldalát. Következne azután történelmi oldala, mely tekintetből épen a' vogulok látszanak legérdekesebbeknek. Ők szirjén határosaiknál a' *jögra* nevet viselik, mi nagyon emlékeztet a' régi *ugor* vagy *jugor* névre, legalább az orosz, kinek *ö* hangja nincsen, ezt csak így ejtheti. A' *jögra* népről nevezték hajdan az egész tájékot *Jugriának*. De nevezetes az is: az oroszok a' magyart is *jugrinak* nevezik; 's minthogy a' vogul magát *mansi*-nak nevezi: talán így a' *magyar* név eredetére is juthatunk⁴²⁾. . . . De illy utat illy messze földekre tennem, másnak segítségére nélkül, lehetetlen, 's félbe kell hagynom a' munkát, ha az Akademia, ha a' haza nem segít.“

Reguly Péterváratt 1841. nyárelő 11-kétül fogva 1843. őszhő 9-kéig múlata, készülés, tanulás, de segédeszközök miatti emésztő aggodalom között is. A' magyar Akademia bizottsága,

mellyek hát megvannak mind e' három nyelvben; de a' *ta* infinitivus, a' hangtörvényeknél fogva lesz: a' finnben *tietä-ä'* (tietä-tä', tietä-dä' helyett) és az esztben *teada* (teada-da helyett). Ez a' *ta*, *tä* képzőjü infinitivus nincsen meg a' magyarban, szirjénben, mordvinban, vogulban, hanem helyette van az első kettőben *ni* és *nä* (tud-ni, töd-ni), a' vogulban *ng* (ung, eng, ing) p. o. kanšt-ung = tudni, a' mordvinban nincs is helyettese. A' *ma*, *mä* infinitivus megvan ezekben is, így:

<i>lapp.</i>	<i>finn.</i>	<i>eszt.</i>	<i>mordvin.</i>	<i>szirjén.</i>	<i>magy.</i>	<i>vogul.</i>
tete-m	tietä-mä	tead-ma	soda-mo	tödö-m	tudo-ma-	kanšte-m

Reguly elhibázá itt a' tudó és tudós megfeleltet is. A' finnben és esztben az *ó*-nak *va*, *vä*, meg *ja*, *jä* felel meg, amaz tulajdonságnévi, ez dolognévi, így:

<i>lapp.</i>	<i>finn.</i>	<i>magyar.</i>	<i>szirjén.</i>	<i>mordvin.</i>	<i>vogul.</i>
tete	tietä-vä	tudó	tödüs	sodai	kanšt-ne
teteje	tietä-jä	tudó	tödüs	sodai	kanšt-ne

miből látjuk, hogy csak a' finn (*lapp* és *eszt*) különbözteti meg a' *va* és *ja* alakut. — Az *és*-nak pedig a' finnben és esztben *vais*, *lappban* sok *s* és *š*-es képző felel meg, így:

finn: tietävä = tudó, tietäväs = tudós.

Végre a' szókra nézve is meg kell jegyeznünk, hogy a' magyar *tud* igének finnben három ige felel meg, *tiet*, *tait*, és *tunt*, a' norvég-lappban kettő: *diet* és *dovd*, svéd-lappban is kettő: *tet* és *tait*; ennélfogva leghe-lyesebben hasonlíthatók:

<i>lapp.</i>	<i>finn.</i>	<i>magyar.</i>	<i>szirjén.</i>	<i>volják.</i>	<i>mordvin.</i>
dovd	tunt	tud	töd	tod	sod;

's *lappban* *dovd-o-s* = ismeret-e-s, *dovd-o-s-vuot* = ismeretesség stb. Volna még más észrevétel is a' Reguly hasonlította képzőkre nézve, de itt sok volna; csak még azt jegyzem meg, hogy nem lehet a' magyar *hallom*-ot a' vogul *cholöm*-mel hasonlítani, mivel *hallok* vogulban = *kolem*, és *hallom* = *kolilem*.

⁴¹⁾ A' mit Reguly az *osztályrokonságon* ért, azt az *alakulási fok* világosabban fejezi ki. Ha t. i. a' szókást követve, a' nyelveket, alakulások fokjai szerint, *egytaguakra* (sinai nyelvek), *ragozókra* (finn-magyar-török-mongol-mandsu nyelvek) és *hajtógatókra* (árja nyelvek, a. m. szanszkrit-görög-latin-germán-szláv, 's sémi nyelvek, u. m. héber, arab) osztályozzuk: akkor igen is lehet, hogy az egy fokon álló nyelvek nem rokonok egymást közt, a' rokonságon fajbelit vagy származásit értvén. Reguly nyilván azt akarja itt mondani, hogy a' nyugati és keleti finn meg a' magyar nyelvek közt származási rokonság van, de azok közt és a' török, mongol, mandsu nyelvek közt nincsen ilyen rokonság, habár ezek is ragozók, mint amazok. — Mi viszonyban állanak, különösen a' török nyelvek a' magyarhoz, 's ez által az összes finnséghez, annak megvizsgálására Reguly se akkor se utóbb nem ért reá, mint hagyományai mutatják.

⁴²⁾ Mennyiben találja a' valóságot Reguly sejtése, a' maga helyén fogjuk látni.

melly utazónk terveinek vizsgálása, és számára utasítás készítése végett volt kiküldve, 1842. tavaszutó 4-kén ajánlá ugyan őt az akadémiai tanácsnak, azt a' pénzt jelölván ki arra, melyet az Akademia, szabályai értelmében, tíz akár húsz év alatt utazásokra költhetne : ámde az akadémiai pénztár állapota nem engedé azt végrehajtani. A' mit az Akademia küldhete, az csekély vala, 's annak értéke még az által is csökkene, hogy nem egyszerre küldte el; kevés vala a' királyi segítség is, mit azután küldének utána. Természet szerint a' késedelmező és kicsi magyar gyámolításon elcsudálkoznak vala az orosz tudósok, kik gazdag kormány által dúsan felkészült Akademiának tagjai. A' pétervári német ujság 1842-nek másik feliben összehasonlítást tön Körösi Csoma és Reguly közt, elmondván, hogy mint amaszt úgy ezt is elhanyagolja a' magyar nemzet, mellynek pedig dús mágnásai vannak. 'S valamint a' hazája által elhagyott Csoma az angoloktól volt kénytelen szolgálatot elfogadni, úgy aligha Reguly is az oroszokra nem fog szorúlni. Rajta is valónak a' derék pétervári tudósok, hogy Regulynak az ottani Akademiánál vagy másutt szerezzenek megbízást és költséget az urali utazásra; sőt midőn az már elutazott volt is, 's elkésett a' magyar pénz, gyámolítására aláírást nyitának maguk között, mire azomban még sem szorúla Reguly. Különösen *Baer* vala folyvást legnagyobb szívesseggel és barátsággal Reguly iránt, nem kevésbbé *Frähn*, *Schmidt*, *Köppen*, *Krug*, *Sjögrén* 's mások, kik köszönetünket nagyon megérdemlik.

A' szemrehányást, mellyet az orosz tudósok Körösi Csoma és Reguly miatt a' nemzetnek tőnek, legalább részben háritja el az, hogy egyiket sem küldte volt ki maga a' nemzet vagy az Akademia; tehát eleve nem is gondoskodhatott utazási költségek fedezésértül, mellyet, sajátos viszonyaink szerint, csak magánosok adakozásaibul lehetett volna összeszerezni. De a' megrótt hanyagságnak lélektani alapja is van, mellyet nem árt felismernünk. Inkább a' képzelődésnek mintsem a' tudományos vagy gyakorlati tapasztalatnak vagyunk emberei; 's azt érezzük tudjuk mindnyájan, szegények úgy mint gazdagok. Innen hajlandók vagyunk ugyan fejszédítő tervekre mind gyakorlatban mind tudományban : de nem bízunk tervezéseinkbe, nem várható eredményeikbe. Az, hogy a' képzelődés emberei vagyunk, fejt meg Körösi Csoma tervét; másfelül, hogy tervezéseinkbe nem bízunk, az fejt meg embereink általi mellőzését; ugyan az támasztja vala Reguly iránt is a' kérdést : nem lesz-e második Körösi? Mert a' mivel ez utóbbi érdemesült, azt *nem* terve követköztében hajtotta végre. Tehát rendesen vagy feljebbre vagy alábbra becsüljük az eszméket; tulságoskodunk a' tervezésekben, kétségeskedünk a' tervek életrevalóságán.

ELSŐ SZAKASZ.

A' VOGUL FÖLD ÉS NÉPE.

1. §. Források.

Reguly nem írta le utazását, melyből magunknak némi képét alakíthatnók ama' vidékeknek, melyeket, hagyományait élvezni és tanulni akarván, okvetlenül ismernünk kell. De van neki „*az északi Ural vidékeinek nép- és földirati térképe*“¹⁾, mely nagy böcsü. Azt használá 1847. 1848. és 1850-dik években az északi Ural megvizsgálása végett elindított orosz tudományos küldöttség; az vezérle 1858-ban a' legújabb finn utazót *Ahlqvist Ágostont* is a' vogul földön²⁾. A' térkép gazdag tartalma szinte fölér egy úti leirással. Felöle így nyilatkozik az említett orosz tudományos küldöttség vezére 's vizsgálatainak kiadója, *Hofmann*: „Vállalatunkra különös szerencse volt az, hogy azon időben (midőn tudniillik reája készülődnek vala) Reguly Antal úr érkezék északi utazásából Pétervárába. A' vogulok, osztjások, szürjének és szamojédek közt tett népi és nyelvi nyomozásai a' legészakiabb Uralra és a' Jeges-tenger partjaira vitték volt. Naplójában a' szemmel látottakon kívül egész kincse van az északi Ural felől szerzett tudósításoknak. Nemcsak legnagyobb készséggel közle velemin-dent, a' mi küldetésünk sikeresítésére tartozhatott, hanem Lüttke tengernagy kérésére, naplója szerint, az éj. széless. 50°—70° közti Ural térképét is szerkeszté. Ezen, bár egyetlen egy mérésen, sőt még kevés látotton is, hanem leginkább csak gondosan tett tudakolások helyes alkalmazásán alapuló térkép nem tarthat ugyan igényt helyességre, a' hegyek irányának sem adhatja hű képét: mégis a' küldöttség kitünő hasznát vette azért, hogy nagy számú folyó- és hegyneveket foglal magában, melyeket ha meg nem nevezhetünk, soha sem értethettük volna meg kalaúzainkkal, hová vezessenek“³⁾.

Reguly térképén kívül használhatom szójegyzeteit, a' melyeket kategoriák szerint szerkesztett, úgymint: *ember, családja és élete*; azután *hite*; továbbá *lakása, ruházatja, élelme*; foglalatossága, tehát *vadászata, halászata*; végre *állatok, növények*. Ezek nem csak pusztaszók, hanem néhol, kivált a' hit kategóriájában, egyes szók mellett eredeti vogul idézetek is vannak énekekből és mondákból, melyeket magyarra fordítván némi összefüggő előadásba

¹⁾ Német czíme: Ethnographisch-geographische Karte des Nördlichen Ural-Gebietes, entworfen auf einer Reise in den Jahren 1844. und 1845. von Anton v. Reguly. St. Petersburg 1846.

²⁾ Muistelmia matkoilta Venäjällä. Kirjoittanut Aug. Ahlqvist. Helsingissä 1859. Azaz: Emlékezések Oroszországban tett utazásairól. Írta Ahlqvist Ág. Helsingforsban 1859.

³⁾ Der nördliche Ural und das Küstengebirge Pae-Choi. Untersucht und beschrieben von einer in den Jahren 1847. 1848. und 1850. durch die Kaiserl. russische Geographische Gesellschaft ausgerüsteten Expedition. Band II. Verfasst von dem Leiter der Ural-Expedition Dr. Ernst Hofmann. St. Petersburg, 1856. — A' 4. lapon.

lehet önteni. Már ezek nyomain is leírhatnám annyira mennyire a' vogul földet és népet. Ámde vannak egyéb forrásaim is, úgymint Reguly levelei a' pétervári tudós Baerhez 's ennek azokbul készített akadémiai tudósításai, valamint Reguly levelei a' magyar akadémiai titkárhoz, Toldy Ferencz úrhoz is.

Mind ezeket Toldy e' cím alatt „*Reguly utazásai*“ szorgalmasan és helyesen szerkeszté össze és adá ki 1850-ben a' Reguly-Albumban ⁴⁾; 's minthogy e' munka a' Reguly életében, sőt némi segítségével is, jött létre, azt méltán olyannak vehetjük, mintha maga dolgozta és adta volna ki, tehát mindenkép hitelesnek tarthatjuk. Azért én többnyire a' Reguly-Albumra fogok hivatkozni.

A' földirati tudósításokat, melyekre a' Reguly térképén csak neveket találók, Hofmannbul fogom teljesíteni, mit nemcsak lehet sőt kell is tennem.

A' népiratiakra pedig Reguly érdekes jellemzésein kívül, hol Ahlqvistot, hol Hofmannnt, hol más régibb és újabb írókat is fogok idézni, kik közzül Castrén tűnik ki.

I. FEJEZET.

REGULY UTAZÁSA A' VOGUL FÖLDÖN.

2. §. *Reguly Vszevolodszkojban.*

Reguly 1843. őszhava 9-kén indula ki Pétervárábul ama' vidékek felé, hová tanulmányai és vágyai ösztönözték, de a' mellyektül a' segédeszközök szüke sőt hiánya, úgy látszik vala még akkor is, inkább távol akarja tartani. „Képtelen vagyok, — így írja Baernek Moszkvából őszhó 17-kén — Ön előtt a' hálaérzést méltóan kifejezni, mellyel magamat Ön iránt lekötelve érzem megbecsülhetetlen jótéteményeért, hogy engem Pétervárábul kiindított. Minden lépéssel, melly a' várostul tovább visz, szabadabbnak és erősebbnek érzem magamat; fejem tiszta és könnyű, szemem olyan mint a' sokáig vaké, ki ismét az Isten ragyogó napja sugárait veheti be!“ (Reg. Alb. LXII.) Azon hó 21-kén Nisni-Novgorodba 's 27-kén Kazanba érkezék, melly városbul csak őszutó 8-kán távozek el. Itt tartózkodása alatt nemcsak tudós férfiakkal, a' kazani egyetem tanáraival, ismerkedett meg, hanem a' cseremisiz és csuvas nyelveket illető munkákrul is szerzett magának tudomást, mellyekre nézve azt írá onnan a' magyar Akademiának: „Ha visszatértemkor az Uralbul (tavaszelő hóban) költségeim engednék itt néhány hónapot töltenem, az Akademiának csakhamar egy cseremisiz és csuvas szótárt terjeszthetnék elő, úgy t. i. hogy a' cseremisiznek kidolgozását a' szerzők segítségével, kik ugyane' megyében laknak, magam vállalnám magamra, t. i. azt a' munkarészt, mellyet az orthographia, kritika 's a' magyar és német fordítás kíván; a' csuvaszt pedig, csak csekély költségem legyen rá, mások által hozatnám olly állapotba, hogy bátran lehessen nyomatni. Így hamar gyülnének egybe nyelvünknek a' finn nyelvekkel való összehasonlítására szükséges anyagok; 's ez mind nyelvünkre mind történeteinkre, és mindenre, mit nemzeti tudománynak nevezhetni, megbecsülhetetlen következményekkel fogna bírni. Mind eddig keveset gondolkodtunk arról, melly

⁴⁾ Reguly-Album. Történeti és Szépirodalmi tartalommal Jászay, Jókai, Jósika, Lugossy, Petőfi, Rischel, Szigligeti, Vahot I. és Wenzel Gusztáv által. Megelőzik Reguly utazásai Toldy Ferencztől. Kiadta a' Reguly-Társaság. Pesten, 1850. Emich Gusztáv bizománya.

különböző szláv, byzant, olasz stb. műveltség magvai azok, melyek jelen magyar műveltségünket és társadalmi formáinkat előhozták; de melyek az elemek, mely a' szülőföld, melyből e' vidéki vetőmagok mostani gyümölcsös formájukra fejlődtek, 's mi tehát a' *valódi eredeti magyar*, arról eddig még csak nem is álmadozhattunk, mivel tudományi állásunk szerint ez mind eddig fogalmunk felett volt." (Reg. Alb. LXVII.) Utazónk még mind nagyon is könnyűnek tartja a' munkát, mellyel az általa olly talpraesetten jelölt czélt el lehetne érni: az eszme már világos előtte, de a' munka bajait az eszme valóítására még ezután fogja megismerni, 's talán belé is halni!

Kazanbul a' votyákok földén keresztül Permbe siet Reguly, hol egy hétig mulatott, 's onnan 1843. őszutója 20-kán Szolikamszka érkezék. Az olvasó könnyen reátalál e' városra, ha Oroszország térképén a' Kazan-on alul a' Volgába eső Káma folyón fölfelé megyen Permig, 's azontul még az é. sz. 59°-án túlra. Itt *Uzsolka* nevű kis folyó mellett van *Szolikamszk*.

A' XVI. század elején a' Káma eme' vidékét *Sztroganov Anika* foglalá vala el, 's szerze magának reá fejedelmi adományt *Iván Vasziljevics*-től. Innen kezde azután kereszködni az Uralon túli népekkel, 's ez által a' Sztroganov család nyitotta meg az Uralon túli vidékek orosz fölfedezéseit. Sőt a' kozák *Jermák* 1578-ban innen intézé első hadjáratát a' Tobol tájaira, 's lön azután Szibériának meghódítója. Kísérjük hát Szolikamszkból Regulynkat is a' vogulok közzé, ki számunkra tudományos hódítást fog tenni.

Utazónk Szolikamszkon által Uzsoljéba tarta, 's ott a' sztroganovi híres sófőzés igazgatójánál *Volegovnál* négy napot tölte. Volegovtul négyezer szót foglaló permi szótárt nyere ajándécul Reguly, ki itt a' permiek néprajzi képét, mennyiben azok e' megyében laknak, vázoló, 's számos adatot jegyezgete a' tájak történeteiről. A' szolikamszki protopopát nem találá otthon. E' férfiú t. i. sokáig élt a' permiek közt, 's grammatikát is készített volt nyelvökrül. Annál fogva fíjánál, ki hasonlókép pap, hagyta utazónk néhány kérdő pontot; 's folytatván útját, két nap múlva az Uralt eléré, 's azon télelő hó 4-kén szerencsésen át is kele.

Az éjszaki Ural hegysége sehol sem magas, legemelkedőbb csúcsai alig négy ezer lábnyi magosak a' tenger színe fölött. A' XVI. században a' *Pecsóra* folyótul az ebbe szakadó hegyi vizek mentiben szoktak vala átkelni az Uralon. Legéjszakiabb átkelő az *Uzán* fölfelé a' *Szob* folyóhoz, melly az Ób-ba siet. A' közepő átkelő vala a' *Scsugorán* fölfelé a' *Szigva* folyóhoz, 's az éjszaki *Szoszvához*, melly a' vogulok földén foly. A' déliebb átkelő az *Ilisán* fölfelé a' *Vogulka* folyóhoz, honnan szintén a' Szoszvához érhetni, az vala az úgynevezett *szirjünek útja*⁵⁾. De a' *Káma* és *Kolva* vidékeiről is voltak és vannak máig átkelők, melyek már országutakká lettek. *Cserdintül* az éjszaki *Loszvához* bajosnak találják vala az utat. 1597-ben közelebb és kényelmesebb utat födezőnek föl⁶⁾, melly Szolikamszkból a' *Tura* folyó mellékeire vezet, 's mellyet most Reguly követé. A' legdéliebb átkelő Permből Jekaterinenburgba viszen, melly közön az Ural csak domborodó erdők által jelenti magát, 's az út hat-hét mérföldig a' legszebb erdős partokon és völgyeken által vezet.

Reguly legelőször *Verhoturjében* állapodék meg a' Tura mellett, melly folyót, Pallas tudósítása szerint⁷⁾, a' vogulok *tér*-nek neveznek, mit, úgy látszik, Reguly idejében már nem

⁵⁾ Lehrberg Untersuchungen zur Erläuterung der ältesten Geschichte Russlands. Petersburg, 1816. — A' 13. lapon.

⁶⁾ Fischer, Sibirische Geschichten, 298. lapon.

⁷⁾ Ich ging hier durch die Wuja und längst dem Tura, oder wie die Wogulen sagen, *Teerefluss* durch immer dichtere und hügelichere Waldungen nach dem Wogulischen Dorfe *Palkina*, welches mit einigen Höfen zu beiden Seiten des Tura liegt. Die daselbst wohnenden Wogulen oder Wogulzen haben keinen Ackerbau Sonst sind sie der Wohnung, Kleidung und Lebensart nach vollkommen russisch geworden, und

tudnak vala. *Verhoturje* (fel-tur) egy vogul vár romjain épült, úgymond Reguly; 's hatósága alá az Ural ezen részének minden vogulai tartoznak. Levéltár lévén a' városban, Reguly abbul adatokat reményile kapni a' vogulok egykori számáról, költözéséről, keresztyén hitre mikor hogyan téréséről: de csalatkozott, mert rendetlenségben vala minden; tehát csak ígéretet tevének neki, hogy majd visszajöttekor megtalálja kérdéseire a' kész feleleteket.

Verhoturjéből a' mintegy 15 mérföldnyire éjszak felé levő *Bogoszlovsk*-ba mene, hol Protaszov bányaigazgatót látogató meg, ki több évig főnöke volt az éjszaki Uralon az arany főveny végett vizsgálódó küldöttségnek, melly 1829 óta majd nem évenként szokott vala tenni kirándulásokat, egész a' *Szertán*-ig, a' *Szin-ja* egyik mellék folyójáig⁸⁾. E' vizsgálódó járatok-rul Reguly szebbnél szebb térképeket talála ott, mellyeknek számára való lemásolását is megrendelvé gazdája. Két vogul koponyát is nyere ajándékba, mellyeket egyik tett kirándulásból hozott volt a' küldöttség.

Innen Reguly az ottani protópópa tarsaságában, ki harminczöt év óta ismervén a' vogulokat, igen alkalmas kalaúznak látszik vala, megint éjszak felé indula, 's télelőhő 15-kén reggel behajta *Vszevolodoz-Blagodaczki*-ba, hol a' *Vszevolodszkij* család jószág-igazgatója, Borovkov senator úr, rendeletéhez képest a' felügyelőség ritka vendégszeretettel fogadá, és szállással meg minden egyébbel tartá, mi az életre, sőt kényelemre kívántatik. A' szükséges megpihenés után Reguly visszabocsátá papi társát, nagyobb sikerrel reménylven magánosan kirándulni majd a' *Loszva* mellékeire, mint egy pap kíséretében, kitül a' nép tart, mivel pogány szokásainak büntetője. Külömben is a' loszvai út egyelőre feleslegessé lön, mivel a' jószág-felügyelőség két tiszta vogult rendelt be Reguly számára.

E' két vogul a' *Loszva* melléke hét mérföldnyi távol vidékéről valának; egyike *Jurkina* nevű, hetven kilencz éves, másika *Bahtjár*⁹⁾ nevű, hatvan éves. Hajuk fekete, bőrük barna, mint valamennyi voguloké; könnyű és élénkebb kedélyűek, mintsem a' finn népek soktak lenni; gyors felfogásuak, a' kérdésekre nagy készséggel és könnyűséggel felelők. — Ha nem mondom is meg, magátul képzelheti az olvasó, hogy a' beszéd Reguly és a' két vogul közt csak oroszul folyhatott; de azt nehezen képzelheti az olvasó, millyen bajos így tanulni el nyelvet. Ügyes legyen ám a' kérdezősködés, a' melly illyen emberektől akar nyelvet kicsalni. Castrén beszél p. o. mint járt egy szamojéddel. Kérdezé oroszul: hogyan mondd ezt nyelveden: feleségem beteg? — Az én feleségem nem beteg, válaszola oroszul. — De ha beteg

hedienen sich auch schon mehr der russischen als ihrer eigenen Sprache, wenigstens schämen sie sich derselben vor Russen zu gebrauchen. Sie sind vorlängst zur Griechischen Kirche bekehrt, aber sehr unwissende und laue Christen. Pallas II. 217.

⁸⁾ Más helyütt (R. Alb. XCV.) *Szorteng* vizének írja Toldy, mi helyesebb. Hofmannál, a' 106. lapon *Szortinge* falu is említettik. Egyébiránt Hofmann munkája bévezetésében előadván, kik mennyire ismertették meg az Uralt, azt írja: „Andersweitige, aber ebenfalls vereinzelte Nachrichten von diesem Theile des Gebirges verdankt man den von Bogoslawsk aus mehrere Jahre hindurch unternommenen Expeditionen, deren nächster Zweck das Aufsuchen bauwürdiger Goldsandablagerungen war. Diesem Zwecke nachzukommen mussten die ausgeschiedten Bergleute, laut ihrer Instruction, im Meridian von Bogoslawsk nach Norden vordringen . . . Der Anblick des noch weit gegen West gelegenen Ural blieb ihnen meist entzogen, und man hätte von demselben nur sehr wenig erfahren, wenn nicht Capitän Strashewsky 1834. seine Untersuchungen mit einer directen Excursion in denselben beschlossen hätte. Er überstieg im Anfang September am obern *Sakur* (Schtchagor) im 64° NB zwei Parallelketten des Uralgebirges, und sah jenseits des genannten Flusses eine dritte, die westlichste und höchste von allen. 26 Werst ging er auf dem Rücken der mittlern Kette nach Norden, dann zwang ihn der mit Macht eintretende Winter seinen Rückweg anzutreten. Hoffmann. 1. 2.

⁹⁾ Ez új perzsa szó; *باخت* *baht* szerencse, és *يار* *jár* (képző), tehát *باختيار* *bahtjár* szerencsés, boldog.

volna, hogyan mondanád azt nyelveden? — De mikor egészséges, válaszolja újra oroszul, lehetetlen betegnek mondanom.“ A' milly tanúságos lélektani eset az ilyen, olly boszantó és késleltető lehet a' kérdezősködőnek feladatára nézve. Reguly nem panaszkodik vogulainak felelni nem tudásán vagy nem akarásán, sőt inkább nagyon dicséri őket. Társaságukban olly jól érzi vala magát, úgymond, hogy őszintén megvallotta utóbb, mikép az egész úton igazán jó kedvű és derült csak velők volt. Azomban Jurkina haza kívánczozott, elbocsátá tehát néhány nap mulva, miután fejrül gipsznyomatot vett volt: Bahtjár független és szabad lévén, nála marada. A' jó öregnek kedve és türelme fogyhatatlan vala, 's feleleteiben olly fáradhatatlan, mint Reguly a' tudakolásban és jegyezgetésben. „A' mennyi érdeme van körülöttem, így íra 1844. télhó 24-kén, olly nevezetes ő népénél mint dálnok, sőt lóáldozatnál, melyet esztendőnkint tartanak, gyakran papi minőségben működik. E' kettős tulajdonsága reám nézve több irányban tudományos okulásnak gazdag forrása. Szájából összeírt külömbféle énekeim, imádságaim és dalaím már húsz ivre ¹⁰⁾ terjednek; és nem csak a' nép életére és szellemi állapotára vetnek meglepő világot, de nyelvi tekintetben is felette nyomosak, mert bennök sok szó és kifejezés fordul elő, mellyekről eddig csak felületes magyarázatot adott, ezen nyelvanyagból pedig azok mélyebb megismerésére vezettetünk. Szótáram már 2600 czikkből áll ¹¹⁾; nyelvtani adataim is a' beszédrészek mindenikére szép számmal gyűlnek. Már beszéllgetni is kezdek vogulul, 's meglehetősen vagyok tájékozva a' nyelv természete körül. Rokonsága a' magyarral minden kétségen felül áll, 's általa valóban tudományos magyar nyelvbúvárlat leszén lehető. A' finn nyelv etymológiája is gyarapszik a' vogulnak teljesb ismerete által, sőt az egész finnismusra fontos az.“ (Reg. Alb. LXXIII—IV.)

Vszevolodsz-Blagodaczki, vagy rövidebben *Vszevolodszkoj*, az oroszok urali telepeinek végpontja, Verhoturjétől éjszakfelé kétszáz negyven versztnyi (mintegy 38 mérföld) távolságban van az éjszak. széless. 61° alatt, a' (déli) Szoszva és Ivdel vizei között. — Az *Ivdel* talán a' *Visera* folyó egyik ága, talán a *Szoszváé*, mert határozott tudósítást róla Reguly térképén sem találhatok, mellyen a' Vszevolodszkoj körüli vidék a' hegyek rajzolásaitul szinte olvashatatlan. — A' természet zord, de nagyszerű, Európától az Ural hegyei által elzárva; a' helység azokon a' magasságokon fekszik, mellyek keletnek a' Tobol- és Irtis- síkság felé lapulnak el, hováfelé valamennyi víz siet, 's a' Tavdában egyesülvén az Irtisbe szakadnak.

Míg Reguly itt a' szíves vendégszeretettel élve, Bahtjár társaságában apró kirándulásokat teszen vala, egyszer az Ivdel felé utaztában két vogul járula elébe az éjszaki Szoszva mintegy 30—40 mérföldnyi távol vidékéről, kik a' végett érkeztek Vszevolodsz-Blagodaczkiba, hogy megismerkedjenek azon férfival, ki „népökhöz küldetett“, 's őt az éjszaki Szoszva látogatására felkérjék, melly esetre Berezovba iramszarvasokat akartak eleibe küldeni. A' berezovi vogulok eme' követeit Reguly két napig tartá magánál, népök lakjai iránt részletesen kikérdezé, 's

¹⁰⁾ Kézirati hagyományaiban nem mutathatom ki az itt említett húsz ívet; 's Bahtjátul való imádságot csak egyet találtam, mellyen meg van jegyezve, hogy töle van, 's egy dalt „šoarp jéri“, azaz jávorszarvas ének. Továbbá mi külömbiséget lát vala akkor Reguly a' vogul *dal* és *ének* közt, nem tudom, mind csak *éri* = dal vagy ének, lévén. Jurkinátul valónak két imádság van jegyezve „Târom szâtmel“ és „Ujt szâtmel“ (azaz égi Istenhez való imádság és vízi istenhez való imádság), meg hat ének: „vuat'p kum jéri (özvegy ember éneke), „Alp jéri“ (Alp = hős ember éneke), „Mänikem jéri“, *Pimentän jéri*, *Jévr jéri*, *Ag jéri*. — 's három egyéb darab: *Tuhtit-náj*, *Suäl'päng tining kum*, 's *Rešpoag*.

¹¹⁾ Hagományai közt 66 félívnyi szógyűjtemény van, ilyen szerkezettel. Első sorban a' német szók állanak betűrendben, második sorban orosz jelentéseik, harmadik sorban vogul jelentéseik. A' német szók száma felülmúlja az ötezert; az orosz jelentés mindenütt ki van írva; a' vogul jelentések külömböző időben irattak hozzá, 's hibáznak is sok szó mellett. Bizonyosan a' német és orosz szókat már előbb írta volt, hogy lassankint hozzájuk jegyezhesse a' vogul szókat. 'S ezekből most már 2600-at írt volna.

gondosan bejegyzé közléseiket a' térképibe. — Főlebb az Ivdel mellett egy még kellemeteseb látogatója volt, t. i. a' kelet sokat járt kelt királya, e' vidékek dúsgazdagja, *Kaszimov Elek*, kit az oroszok *bogattyin*ak (= dúsgazdagnak) neveznek vala, mert szerintök 19,000, az osztjások mondása szerint 10,000 iramszarvas birtokosa. E' férfi a' *Szigva* forrásai körül a' szamojédek közt nevelkedett volt, 's mindinkább délfele vonulván, utoljára rendszerint a' Visera és déli Szoszva között lakott. Minthogy nyájai messze terjednek, részint a' Pecsóra, részint az Ób körül, 's a' bőr-adó (jaszák) lefizetésére évenként nagy utakat kénytelen tenni: ő vala azon férfi, ki e' vidékekről, egész a' szamojédekig, a' legteljesebb ismérettel bírt. Azt tehát öt napig tartá magánál Reguly, kikérdezvén őt az Ural éjszaki részei 's minden egyes telep, magasság és folyó iránt ¹²⁾.

Valahára télutó 15-kén érkezék el a' királyi segély (1000 pforint), melyet Pestről Pétervárába, 's onnan, a' neki tett előlegezések levonása után, 330 ezüst rubelben (= 532 o. f.) az Ural hegyek közt mulatónak kezéhez küldének. Ujitott erővel folytatá most munkáját, névszerint vogul szótárának, mely azonközben 5000 czikkre növekedett, és harmincz ívre terjedő vogul énekeinek rendezését és tisztázását, mellyel tavaszelő 2-kán a' cserdini ¹³⁾ vogulokat illető tanulmányait szerencsésen befejezé.

3. §. *Reguly tobolszki utazása után Pelimben.*

Tavaszelő 4-dikén, majdnem három havi mulatás után, hagyá el Reguly a' vszevolodszkii jószágokat, a' mellyeken annyi vendégszeretettel tartották volt, 's délnek vevé útját az 57. szélességi fok alatti *Irbít*be, hol vásár vala, mellyre európai és ázsiai Oroszország minden vidékéről, Bukháriából, sőt Perzsiából is gyűlnek az adók vevők. Öt napi tartózkodás után Turinszkon át a' Tavda vizének vevé útját, hol az oda való vogulok közt mulata rövid ideig; azután a' Tavda és Tobol vizei mentében Tobolszkba sieté, hová tavaszelő 17-kén megérkezék. Ide leginkább két férfiú híre vonzotta volt, egyike *Vologodski*, ki az Ób vize mellékein sok évig

¹²⁾ E' Kaszimov Elek nevű vogullal (már neve mutatja, hogy keresztyén) Hofmann utazásában is találkoztunk. Tudniillik az orosz tudományos küldöttség 1847. tavaszhavában, vele 260 ezüst rubelért szerződék, hogy az egész nyáron által két-két iramszarvas fogatu husz nartát (könnyű szánt) a' szükséges vezeték szarvasokkal együtt tart készen a' küldöttség számára, mellyet köteles oda vinni, hová parancsolják, melléjük a' kellő napszámosokat, egy a' vogul és osztják nyelven beszélő tolmácsot, 's a' vidékeket ismerő kalaúzt is adván. Ő, úgymond Hofmann, a' permi kormányzósághoz tartozó Uralban az egyetlen ember, kinek poggyász szállítására elég iramszarvasai vannak. Hofmann Berezovbul ide költözött vogulnak (osztják) mondja, kit *dús Elek*nek neveznek. (Dieser Ostjak, *Alexei Jeremejew Kaszimov*, gemeinlich nur *Alexei der Reiche* genannt). — Tudja meg már itt az olvasó, hogy az éjszaki Szoszva melléki, vagy berezovi vogulokat osztjásoknak nevezik az oroszok; innen van, hogy Reguly is, Kaszimovról beszéltében, azt mondja, hogy ez az *osztjások* mondása szerint 10,000 iramszarvas birtokosa.

Dús Elekünk azomban már nyárhó 19-kén kötelőzködni kezdé az oroszokkal, azt állítván, hogy csak a' Pecsóra forrásáig ígérkezett vinni a' küldöttséget, már most egy tapodtat se megyen tovább. Hofmann szelíden volt kénytelen vele bánni, mivel a' hegyeket ismerő más ember nem vala; külömben is a' rendőrséggel való fenyegetés mindjárt meghajtá „dank dem gewohnten Rechtsverfahren dieser Behörde“ úgymond Hofmann.

Különös, hogy Kaszimov Elek egy szót sem mondott Regulyról Hofmannnak, vagy ha neki szólt róla, hogy Hofmann nem említi: de hasonló, sőt még nagyobb feledékönységet fogunk a' Pelimieknél is tapasztalni.

¹³⁾ A' vogulokat Reguly a' városok után nevezi el, a' mellyekben székelő hatóságok alá tartoznak. Így vannak *verhoturjei*, *cserdini*, *berezovi*, *pelimi* stb. vogulok. Az 5000 czikkre növekedett szótár csak a' 11. jegyzet alatt említett szógyűjtemény lehet. A' harmincz ívre terjedő vogul énekeket külön nem mutathatom fel; maga helyén, a' 6. §-ban, elő fogom sorolni, a' mi megvan.

papi hivatalban élven az osztják nyelvvel húzamosabb ideig foglalkozott, 's néhány évvel az előtt a' pétervári akademiának osztják szótárt küldvén be, *Sjögrén*¹⁴⁾ előtt úgy nyilatkozott vala, hogy osztják nyelvtan készítésében is fáradozik. A' másik *Satigin*, a' mult nyárban meghalálozott utolsó Konda melléki vogul fejdelem tudományosan művelt fíja, ki néhány év oltá Tobolszkban mint császári tanár lakik, 's többféle munkákat anyanyelvére fordított vala. Azomban Reguly Vologodskit nem találá itt, minthogy két hóval előbb Petropavlovszkba költözött volt által; azonkívül azt is megtudá felőle, hogy nehezebben a' munkát nem készített osztják nyelvtant. A' nyájas tobolszki püspök ajánlkozék ugyan, hogy fel fogja szólítani Vologodskit, másoltatná le Reguly számára osztják szótárát: de ez, Vologodski osztják nyelvtudásának igen rossz hírét vévén itt, 's rossz munkának bírását inkább károsnak tartván mintsem hasznosnak, megköszöné e' szíveséget¹⁵⁾. *Satigin* úrban, ki Regulyt vogul fordításaival ajándékozta meg, jeles férfiúval ismerkedék ugyan össze, de ki honátul hosszas távolléte alatt már felejteni kezdi anyanyelvét. Tehát abban és egyéb tekintetben is kevés fölvilágosítást nyervén tőle, e' rándulat nem felelt meg Reguly várákozásainak: az tartozik még is itteni örömei közzé, hogy *Castrén*-nel találkozott¹⁶⁾.

Tobolszkból az Irtis folyóján lefelé Demianszkba, 's innen szárazon a' Konda vizéhez utazék Reguly, mindig Bahtjár, hű vogul tanítója, által kísérve. A' Konda mellett Bolcsarova

¹⁴⁾ *Sjögrén András János* finn országi tudós, a' pétervári akademiának tagja. Munkái közzül említettem: Über die finnische Sprache u. Literatur, St. Petersburg 1821. — Über den grammatischen Bau der syrischen Sprache, mit Rücksicht auf die Finnische. St. Petersburg 1830, az Akad. kiadásában. Über die finnische Bevölkerung des St. Petersburgischen Gouvernements, und über den Ursprung des Namens Ingermanland. St. Petersburg 1833. — Anteckningar om Kemi Lapparna, Helsingfors, 1828. = a' kemi Lappokról való jegyzések. — Osset nyelvtana ismeretlen előttem. Lív nyomozásait nem fejezhette be, azokat Wiedemann fogja kiadni. — Azólta hogy ezt írtam (1860.), a' pétervári Akademia kiadta *Sjögrén* munkáit, e' cím alatt: Joh. Andreas *Sjögrén*'s Gesammelte Schriften. B. I. Historisch-ethnographische Abhandlungen über den finnisch-russischen Norden. St. Petersburg 1861. nagy 4-rétben. Benne vannak e' kötetben: 1. Über die finnische Sprache und Literatur, lásd feljebb; 2. Andr. *Sjögrén*'s Rechtfertigung gegen Johann Strahlmann (ki német nyelven finn nyelvtant adott ki, 's *Sjögrén* 1. alatti munkáját megírálta volt). — 3. Bericht über die Übersetzung des Evangeliums Matthaei in die twerisch-karelische Mundart. — 4. Bericht über drei Werke des Pastors Jac. Fellmann in lappischer Sprache. — 5. Bericht über die wissenschaftliche Reise zur Untersuchung der finnischen Völkerschaften in Russland. — 6. Aufzeichnungen über die Gemeinden in Kemi-Lappmarken, mit svédül adott volt ki, Helsingforsban 1828, lásd feljebb. — 7. Die Syrjänen ein historisch-statistisch-philologischer Versuch, — mellynek én itt nem kevés hasznát vehetem; mert *Sjögrén* maga kutata a' szirjänek között, kik a' vogulok nyugati határosaik. — 8. Über die ältern Wohnsitze der Jemen — 9. Wann und wie wurden Sawolotsche und die Sawolotschen Tschuden russisch? — 10. Über die finnische Bevölkerung des St. Petersburgischen Gouvernements und über den Ursprung des Namens Ingermandland. — 11. Was bedeutet das in den russ. Chroniken unter dem Jahre 1024 vorkommende Wort luda? — 12. Zur Metallkunde der alten Finnen und anderer tschudischer Völker. — Band II. Theil I. Livische Grammatik nebst Sprachproben; Theil II. Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch. St. Petersburg 1861. — *Sjögrén* halála után 1856-ban, Wiedemannra bízta az Akademia a' lív nyelvtan és szótár kiadását, mellyet itt veszünk.

¹⁵⁾ Talán sietve ítélte utazónk, 's talán nem volt egészen alapos a' hír, mellyet Vologodskiról vőn. Jó munkát sehol és senkitől sem kaphatott, de segítségére minden munka lehetett. Legalább Schiefner, a' *Castrén* osztják nyelvtana második kiadásához írt előszóban arról értesít, hogy ennek halála után *Sjögrén* szándékozta eme' nyelvtant kiadni, 's arra *Castrén* jegyzetein kívül Vologodski két osztják szótárát, és Máté evangéliumának megkezdett osztják fordítását is volt használandó. Meghalván *Sjögrén* is, úgy reményli Schiefner, Wiedemann fogja feldolgozni ez anyagot, ha *Sjögrén* hagyományát kiadandja. — Wiedemann reménylett munkáját én is szeretném elérni, mert az talán hozzá segít Reguly osztják gyűjteménye értéséhez.

¹⁶⁾ *Castrén Sándor* Regulynak finn tanítója, mint látók a' 45. lapon. Az egyike a' legszorgalmasabb finn

egyházasként mulata, megismérkedvén a' kondai osztjások nyelvével, melyről azt állította, hogy vogul testvérére nagy világosságot derít ¹⁷⁾. — Bolcsarovából fölfelé, t. i. a' Kondába siető kisebb folyók ellenében, ismét vogulok közt folytatván útját egész *Sájmig* halada, 's innen szárazon a' Pelim vizéhez csapa által, 's ott a' Pelim folyó melléki vogulokkal is megismérkedvén, tavaszhoz 11-dikén Pelim városában állapodék meg, hogy tapasztalásait följegyezze és tanulásait folytassa.

Midőn Reguly most másodszor, és pedig keletről érkezett a' vogulok közzé, a' föld népe nem fogadá oly nyájasan, mint az Uralban. Tudniillik azon babonás hír terjedt volt el fölé, hogy oly férfi utazgat e' tájakon, ki határtalan hatalmat gyakorol, az embereknek tetszése szerint vagdalja le fejeiket, azokat gipszbe takarja, 's ládában magával viszi; hogy nyolcz vasas, tehát sérthetetlen nyolcz ember, kíséri. A' hír bizonyosan úgy támadt, mert Reguly gipsz lenyomatokat vevegete vogul fejeikről, 's a' végett gipszet rendelt volt Irbitből, mit azomban a' megbízott nem teljesített, alkalmasint meg akarván akadályozni az emberekre vészhozó mütétet. E' bal hír következtében egy faluban az asszonyok emelt késekkel fogadák Regulyt, 's alig lehete őket megnyugtani. Utóbb mégis megbarátkoztak vele az emberek, 's egy vogul nagy áldozatnak is tanúja lehete.

tudósoknak, és híres éjszaki utazó. Meghalt 1852-ben. Számos munkáját nehezen számlálhatom elő. Ismérem a' következőket:

Dissertatio academica de affinitate declinationum in lingua Fennica, Esthonica et Lapponica. Helsingforsiae, 1839.

Elementa linguae Tscheremissicae.

Elementa grammaticae Syrjaenae. Helsingforsiae 1844.

Vom Einflusse des Accents in der Lappländischen Sprache, St. Petersburg 1845.

Kalevala svéd fordítása, e' cím alatt „Kalevala öfversatt af M. A. Castrén. Helsingfors 1841.“

De affixis personalibus linguarum Altaicarum dissertatio. Helsingforsiae 1850.

Nagy emléke a' pétervári Akadémia által kiadott: *Nordische Reisen und Forschungen von Dr. M. Alexander Castrén*, melyekre Schiefner ügyel föl. Ezen cím alatt megjelentek már:

Versuch einer ostjakischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterbuch, St. Petersburg 1849. Második kiadása u. o. 1858.

M. Alexander Castrén's *Reiseerinnerungen* aus dem Jahren 1838—1844, herausgegeben von A. Schiefner. St. Petersburg, 1853.

M. Alexander Castrén's *Vorlesungen über die finnische Mythologie*, herausgegeben von A. Schiefner. St. Petersburg, 1853.

M. Alexander Castrén's *Grammatik der Samojedischen Sprachen*, herausgegeben von A. Schiefner. St. Petersburg, 1855. két kötet.

M. Alexander Castrén's *Reiseberichte u. Briefe* aus dem Jahren 1845—1849, herausgegeben von A. Schiefner. St. Petersburg, 1856.

M. Alexander Castrén's *Grundzüge einer Tungusischen Sprachlehre*, nebst kurzem Wörterbuch, herausgegeben von A. Schiefner. St. Petersburg, 1856.

M. Alexander Castrén's *Versuch einer Burjätischen Sprachlehre*, nebst kurzem Wörterverzeichnis, herausgegeben von A. Schiefner. St. Petersburg, 1857.

M. Alexander Castrén's *Ethnologische Vorlesungen über die altaischen Völker* stb., herausgegeben von A. Schiefner St. Petersburg, 1857.

M. Alexander Castrén's *Versuch einer Koibalischen u. Karagassischen Sprachlehre*, nebst Wörterverzeichnis, herausgegeben von A. Schiefner St. Petersburg, 1857.

M. Alexander Castrén's *Versuch einer Jenissei-Ostjakischen und Kottischen Sprachlehre*, nebst Wörterverzeichnis. Herausgegeben von A. Schiefner. St. Petersburg, 1858.

M. Alexander Castrén's *Kleinere Schriften* készülöben valának 1858-ban.

¹⁷⁾ Mennyire Regulyt megösmertem, azt mondhatom róla, hogy kevéssé tanulta az osztják nyelvet. Nem is igen talállok valamit hagyományai közt, mi a' kondai osztjásokra vonatkozik. Nagy csomó osztják szöveget az éjszakiabb őbi osztjásoktól hozott, lásd utóbb a' 28. jegyzetet.

Regulyt utazásában gyakran kellemetlenül érték a' pénzgondok. Láttuk, hogy Vszevolodskban télutó 15-kén vevé ugyan a' királyi segedelemből megmaradt 330 ezüst rubelt, melyen Irbitbe, Tobolszkba, 's most ide Pelimbe utazott. De várva várta az Akademiától ígért segítséget is. Ez innen Pestről 1842. tavaszeli havában küldték el (gr. Széchenyi előlegezte volt az 1000 pf.) Pétervárába, 's onnan Tobolszkba. A' pétervári tudós Baer, Regulynak hő gyámolója, azon kéréssel küldé ugyan a' pénzt a' tobolszki kormányzóhoz, hogy ez Reguly után gyorspostát indítson, ki ötöt bár ezer verstnyire is nyomban kövesse. Ez intézkedés a' bogoszlowszki póstamester hibájából, ki Reguly irányarul előre értesítve volt, de megbetegedvén helyettesét nem utasította, siker nélkül marada. Levelek és pénz ide-oda tévelygés után visszakérülének Pétervárába, 's újra elküldve csak 1844. téleli 22-kán érkezének Berezovban Reguly kezéhez, míg lelkét adósságainak gondja és a' bizonytalan jövőre újra aggsággal töltik vala el. Megfoghatjuk, hogy Pelimből 1844. tavasz hava 23-kán így írta a' magyar Akadémia titkárának: „Mi oka a' megfoghatatlan hallgatásnak és a' segedelem halasztásának? Nem tudom, mire vagyok felhatalmazva, annál kevesebb a' költségek mennyiségét, a' melyekre számot lehet tartanom, 's az időt a' mikorra várhatom; nem tudom, mihez szabjam kiadásaimat, egész utamat. Gondolja el Kegyed e' helyzetet. Künn állani egy végtelen pusztában, nagy feladásokra hivatva, 's egyszersmind megfosztva minden szükséges eszköztől, sőt személyem biztossága is gyakran kockáztatva! Vissza nem térhetek, nincs módom; előre mennem szinte kétséges; helyt ülnöm nem enged a' tervemben alapodó folytonosság és haladás szüksége. Ha szegény is hazám, gazdagabb mégis nálamnál stb.“ (Reg. Alb. LXXXIII.)

Pelimben tavasz hó 11-kétől nyárelő 24-kéig mulatott, gondok közt tanulván és irogatván. Míg itt hagyjuk ötöt, tanuságos lehet finn utódját, a' már említett Ahlqvist-et, kísérnünk ugyancsak ide Pelimbe.

Ahlqvist 1858. tavasz hava 27-kén indúla ki Kazanbul, 's Permbe érvén, innen nem ment éjszak felé Szolikamszkba 's úgy az Uralra, mint Reguly, hanem kelet felé tartván *Jekaterinenburgba*, melly várost I. Péter alapított a' Tobolba folyó Iszet mellett. Ahlqvist sokkal déliebbé mene által az Uralon, szép nyári időben, mikor az Ural völgyei legnyájasabbak. Jekaterinenburg az urali bányászatnak fővárosa, bányászati iskolával, pénzverdével, melly az egész Oroszbirodalom számára veri a' rézpénzt, gőzgép- és más gyárokkal, melly intézetek aránylag sok mivelt és tanult embert gyűjtenek ide, többek közt sok németet, kiknek itt evangélikus egyházuk van, mellyben Ahlqvist hosszú időköz után először halla jeles vallási szónoklatot. Jóllehet e' város csak kerületi város, még is finn utazónk ítélete szerint Moszkvától egész idáig nem találni hozzá foghatót; Kazant és Permet sokkal felülmulja. Utczáji ki vannak kövezve, 's a' trágya nem büzől a' város körül, melly két előny, úgymond Ahlqvist, nagy haladásra mutat Oroszországban.

Jekaterinenburgon túl hirtelen változik a' természet. A' föld majd homokos agyag, majd mocsáros, de sík mint a' pad. Hijába keresi a' szem az erdei zöldet meg a' sokféle dús növényt, mellyhez az Uralon szokott volt; itt csak fenyvesek, hangafák és füzesek uralkodnak. Tobolszk vidékébe jutván az ember, az út is silányul, 's Ahlqvistet, kinek addiglan legszebb időben esett útja, az ellenébe fúvó éjszakai fagyos szél, melly hideg esőt hajt vala, nagyon is emléközteté, hogy már Szibériában van. Egyébiránt más jelensége is van a' szomorú országnak, t. i. az elítéltek, kiket egész Oroszbirodalombul hoznak ide. Az ottani lakosok szolgálai alázattal viselkednek minden úri féle ember iránt, mintegy jól tudva, hogy az úri rendnek hatalmas szövetségese a' bot. A' falvakban nem zeng énekszó, mit az utas másutt mindenütt hall. A' Szibériába ítélték száma esztendőnkint vagy 12,000-ret, néha „jó évben“ 15,000-et teszen. Azok minden felől Kazan városába gyűlnek, 's a' kinek kedve telik azokat nézni, az

minden hétfőn és csütörtökön láthatja, mint viszik őket az utcákra el, trombita szóval, melly előttök jár, 's mellyet a' férfiak, négyesével összebilincselve, és nők, vegyest követnek, utánok öt hat szekér a' betegekkel, gyenge asszonyokkal és gyermekekkel; az egész csapatot pedig lovas kozákok körülnyargalják. Tobolszkba érkezvén, onnanelindítják őket, kitkit rendeltetése helyére. Hogy ezen emberek, 's az őket zabolázó intézkodések az eredeti lakosok jellemére roszul hatnak, 's hogy szinte a' föld jellemét is, vagy legalább külső színét, némileg megváltoztatják, könnyű elképzelni.

Hozzá illő is Tobolszk városának külseje, mivolta, úgymond Ahlqvist. Annál irtózatossabb, nedvesebb és boldogtalanabb lakó helyet alig lehet találni. Nyárelő 10-kén éjjel érkezvén Ahlqvist csak irgalombul kaphata szállást egy magános embernél, miután ez nagy szorgalommal kitudakozta, hogy meddig fog nála lakni, 's mit fog érte fizetni. Nem is vala kedve utazónknak ott mulatni, hanem elvégezvén dolgát a' kormányzó irodájában, már azon hó 12-kén folytatá útját *Turinszkba*, melly fő helye a' kormányzóság legnyugatiabb kerületének, a' mellyben vogulok vannak. Itt végződik a' posta-út is; innen mezei utakon *Tabari* falujába mene a' Tavda folyó mellett. A' 19. verstnyi közben egyetlen lakra sem találá, két helyen lévő egyes fürdő házon kívül, mellyekben egy-egy ember van az utasok elfogadására. Tabariban megszűnik a' szárazon utazhatás is. „A' ki mint én, úgymond Ahlqvist, harmadfél ezer verstnyi (mintegy 350 mérföldnyi) utat kocsin vagy szekéren ment, 's tagjait összerázogatta, az örömet lép sajkába, kivált födelesbe, mellyben a' nap hevétül és az esőtül biztosítva van. Kéjesen nyújtózik ki abban, 's úgy látszik neki, mintha illy kényelemmel még soha nem utazott volna. Ámde vajmi hamar észre veszi, hogy nincsen háborítatlan nyugalom. Az első és legnagyobb alkalmatlanság a' szúnyog, melly ezernyi ezerivel tódul reája, 's neki pillanatig sem hágy békét. Ettől a' bajtul nincs más szabadulás, mint tüzet gyújtani az ajtó előtt. Azomban ennek füstjét behajtja a' szél, mi alig kisebb alkalmatlanság az előbbinél. (Reguly télben érkezvén az Uralra nem panaszkodik a' szúnyog baj ellen). A' Tavda folyó, melly az Uralnak két folyójából, a' Loszvábul és déli Szoszvábul lesz, a' Tobolnak ága. Bövizü folyó ez, de partjai unalmasok, egyebet nem lát a' szem fenyünél meg fűznél. Falucsát, melly itt öt hat lakhelybül áll, gyéren találni: lakosaik merő oroszok, kik nem földmiveléssel, hanem vadászattal és halászáttal tengetik életüket.

Így kétszáz verstnyire (28—29 mérföldnyire) utazván Pelimbe érkezék Ahlqvist nyárelő 24-kén. Itt két hónapot szándékozáék tölteni a' vogul nyelv tanulásával, mellyre egy a' Loszva mellékérül szerzett vogul volt segédeszköze. Ez már buzgó keresztyén vala, a' szentek napjait a' csárdában töltvén égett bor mellett, mellyre, Ahlqvist szerint, a' vogul úgy áhitozik, mint a' légy a' mézre.

A' pelimi egyháza félszigeten van, a' (Szoszvábul és Loszvábul keletkező 's) nyugatrul érkező Tavda, meg az éjszakra folyó Pelim vize közt. A' falu 14—20 nyomoru házbul áll, mellyek ki-bedülő falai és papirossal foltozott ablakai a' lakosok szegénységét és tunyaságát bizonyítják. Hajdan külömb hely volt, szomorú nevezetösségét jól tudja az orosz történetek olvasója. Fa-vár volt ott néhány ágyúval és néhány száz katonával az engedelmességhez még nem szokott vogulok ellen. Megkeresztelkedvén ezek a' mult század közepe táján, a' várat romlani hagyták. Még híresebb volt Pelim az által, hogy Berezovon kívül itt volt a' számüzöttek tartózkodó helye. A' Pelim folyó szomorú partjain elmélkedtek vala *Biron* és *Münich* ¹⁸⁾

¹⁸⁾ Biron a' kurlandi özvegy fejdelemnő 's utóbb 1730—1740. Anna orosz czárnőnek kedvese vala. Anna uralkodását Münich és Ostermann gyakorlák. A' czárnő III. Ivánt, két hónapos gyermeket, nevezé ki utódjának, 's szüléjinek mellözésével Biron tév a' gyermek-czár gondviselőjévé. Azomban Münich megbuktatá Biron, és számüzé Szibériába (Pelimbe), hol 20 évig élt, 's Iván anyját helyezé a' kormány-

is a' földi nagyság mivoltán. Ahlqvist is találta ott egy száműzöttet, ki Sándor császár nagy kegyelemosztásában sem részesült, de ki a' gothai almanakot és az Annuaire des deux mondes-t hordatja magának, 's szabadulását 1862-ben várja, mikor az Orosz birodalom ezer éves létét fogják ünnepelni, melly ünnepélyre a' birodalom történeteit dicsőítő nagy eposzt készít¹⁹⁾.

A' pelimi társaság ezen száműzöttön és egy hivatalnokon kívül, a' kikkel t. i. beszélni lehetett, a' papbul, korcsmárosbul, íródeákbul, seborvosbul, kovácsbul, és bába asszonybul állott, kinél Ahlqvist lakott. A' pap nem egyéb parasztnál, ki az isteni tiszteletet sem teljesíti vala; a' korcsmáros a' vidék tulajdonképi ura, az íródeák egy mocskos száju ficzkó; a' seborvos az által teszi vala magát érezhetővé, hogy éjjelenként részeg korában megverte nejét, kinek kiabálása mindenkor fölverte az egész szomszédságot; a' kovács hatalmas szakálával tűnik vala föl. Reguly idejében különb volt-e Pelim úri rendje? nem tudom.

4. §. *Reguly az éjszaki voguloknál.*

Pelimben két hónál tovább időzván Reguly, az éjszaki vogulokhoz az éjszaki Szoszva és ágai mellékeire 's úgy Berezovba kívánta folytatni utazását. Két iránynak lehet menni, hogy oda eljusson az ember. Vagy t. i. Pelimből vissza Tobolszkba, 's onnan az Irtis folyón lefelé az Óbba, 's így Berezovba, melly út kerület ugyan, de kényelmesebb, azonkívül szokott is. Vagy pedig Pelimből éjszak felé mehetni a' hasonnevű folyón fölfelé odáiglan, hol az legközelebb ér az éjszaki Szoszva folyó ágaihoz. De, úgymond Reguly: „Pelimben nem hitte senki, hogy a' Pelimfolyó hosszában a' Tapszijához²⁰⁾, a' Szoszva egyik ágához, lehessen jutni, miután itt ez irányban soha közlekedés nem folyt, sőt nyáron ez utazást senki meg sem kísértette; csak télen, mikor a' lápok befagynak, a' hó a' darabos síkokat kiegyenlítette, történt némelly évben, hogy a' Tapszijá mellékének lakóji szánon lerándultak, hogy itt áldozataikhoz egy-egy lovat vásároljanak, melly szét daraboltatván, szánra rakva haza vitetett; mert lónak lehetetlen volna a' hosszas útatlan hópályán, melly csak az iramszarvasnak járható, haladni. De rám

zóságba. De még ugyan azon évben 1741. Nagy Péter leánya Erzsébet foglalta el a' hatalmat, 's száműzvé Iván szüléjét és Münchenet. Így követé ez Biront Pelimbe.

¹⁹⁾ Mint tudjuk, az ünnepélyt a' mult, 1862-ki év, nyarán tarták meg. Ez mint tény nem nagyon ide való, ámde az ünnepély dicsőítésére kiadott nagy népirati munkát itt is meg lehet említeni, mellynek czime következő: „Description ethnographique des peuples de la Russie. Par T. de Pauly, membre effectif de la Société Géographique Imperiale de Russie, publiée à l'occasion du Jubilé Millénaire de l'Empire de Russie. St. Pétersbourg, 1862.“ A' bennünket érdeklő vogulok leírása nem sok helyet foglal el abban, 's úgy reményelem, e' jelen munka is olly adatokat közöl, mellyek abban nincsenek meg.

²⁰⁾ E' folyó neve Reguly térképén *Taplja*-nak van írva, 's így íratta ki Köppen is orosz nyelven kiadott nagy néprajzi térképén („Ethnograficeskaja Karta evropeiskoi Rosszii“ = az európai Oroszországnak néprajzi térképe, Pétervárat 1851.). Ahlqvist, ki, mint azonnal látni fogjuk, Regulyt követte az éjszaki vogulok közzé, úti emlékezéseinek 221. lapján megjegyzi, hogy Reguly térképén, „joka yleisesti on sangen tarkka = melly általában igen pontos“, ezen név *Tapliának* van írva, „mint egyéb más vogul nevekben is az l és s bötü közt föltetsző csere fordul elő, például *Maslau*, e' helyett: *Massau*, *Lepliü* e' helyett: *Lepsje* stb., mi annál is csudálatosabb, hogy Reguly maga volt ezen helyeken, 's a' vogulok szájaiból eléggé hallotta az igaz neveket“ (niinkuin eräissä muissakin vogueililaisissa nimissä on kumallinen vaihdos, esim. *Maslau* pitää olla *Massau*, *Leplia* pitää olla *Lepsje* j. h. e., joka on sitä ihmeellisempi, kuin herra Reguly on itse paikoilla ollut ja Vogueulien suusta oikeat nimet kyllä kuullut). Tartozom kimondani, hogy ebbeli hiba nem eshetik Reguly rovására, hanem nyilván kézírásának félreértéséből támadott, tehát azoknak tulajdonítható, kik a' térképet köre irták, mit legvilágosabban bizonyít a' jelen eset. Toldy úr t. i. csak Reguly leveleiből szerkesztötte utazásának leírását, 's abban a' LXXXVI. lapon *Tapszija* áll; már pedig csak nem gondolhatjuk lehetségesnek, hogy Toldy úr Reguly hibáit a' tulajdonnevek írásában megigazította volna.

nézve eldöntő volt, hogy így majdnem kétszáz földrajzi mérföldet nyerek ²¹⁾, melyet, hogy czélomat elérjem, a' tobolszki fő-úton meg kellett volna járnom.“

„Kiindulék tehát Pelim városából június (nyárelő) 24-kén (1844). Vizen *Átimjü-paulig* haladék, a' Pelim vize legéjszakibb telepéig, hol vállalkozó derék segédekkel szerezvén éjszak felé folytatám a' vízi utazást. Öt napig dolgoztunk keményen a' sebes folyamon fölfelé, mely itt vadon, egészen lakatlan földeket hasít keresztül. A' vidék pusztaságát csak itt-ott szakasztja félbe egy-egy magános viskó a' parton, mely ősszel és tavasszal az itt vadászónak hajlékot nyújt, 's emberi nyomokra emlékeztet. Végre hatodik nap a' *Poszerjü* patak torkolatánál, azon ponton, hol a' Pelim vize öt mérföldnyire közelít a' Tapszjához, partra szállánk, hogy a' két folyót elválasztó közön átkeljünk. A' sajkát kihúzó a' szárazra, 's biztos helyen elrejtők, batyunkat a' szükséges élelemszerekkel hátainkra vevők, 's a' hét főből álló társaság jó kedvvel hozzá láta a' gyalogláshoz. Utunk eleinte egy domb-hát száraz oldalán vezetett el, az idő szép vala, az ég derült, 's mi könnyű sikerültét hittük a' vállalatnak. De nem sokára változott az állapot. A' dombsor ellapult, 's posványos föld váltotta fel; az ég elborula 's váltva záporokban önté fejünkre vizeit. Nem sokára úszó vagy függő ingoványokban övig láboltuk a' vizet, majd ritka lombu elsatnyult bokrokkal fedett nedves mohokon kelle keresztül hatolni, hol minduntalan térdig süllyedtünk a' fák gyökerei közzé, majd csekély de sebes patakokon haladánk által, majd csendes mély vizeket kelle áthídlanunk, a' parton álló fákat kivágván, 's azokat a' csermelyen keresztbe fektetvén, míg földrajzilag nem tetemes, de végtelen akadályokkal járó három napi út után a' váltig elfaradt társaság *Kulyim-paul* (Kulyim falu) irányában megérkezvén, örömrivallását áthangoztató a' Tapszjá folyamán, mi által a' népesség figyelmeztetve átsiette csónakain, 's bennünket a' vizen áttett. Rövid pihenés és halak meg sárga mocsári bogyókból ²²⁾ álló táplálkozás után elbucuszék derék, 's a' súlyos uton kétszeresen megkedvelt társaintól, 's még az nap a' Tapszjá torkolata felé indulék, hol számos nép gyülekezett volt a' halak tavaszi költözését és szerencsés halászatot beváró.“

„Az e' vidéken divatozó életmódot bárkinek, kit csupán szükség vagy kötelesség vet oda, tűrni nehéz volna. Egy füstös fa ház zugában meghúzódni, iramszarvas bőrén háltni, vízben főtt vagy szárított halat enni, só és kenyér nélkül, folyvást és változat nélkül, olly föltételek, melyek finomabb szokásainkkal ellenkeznek, sőt rövid időn elviselhetetlenekké lesznek. Csak olly ember, kit valamely eszme iránti lelkesedés vezérlett oda, kinek ez új világ, mely sok évi ohajtásának czélja volt, szellemi szükségek gazdag kielégítését nyújthatja; csak olly ember felejtethi el azon anyagi inséget, mely ott körülveszi, 's érezhet megelégedést, sőt boldogságot.“ (Reg. Alb. LXXXVIII.)

„Majd húsz napi ott tartózkodás után, mely az ottani nyelvjárás szorgalmas tanulása közt tölt el, a' *Szoszván* föl a' *Szigva* torkolatáig utazám, 's innen *Szakerjü-paul*-ig, e' folyam egyik legéjszakaiabb falváig, a' *Jujl* erősség maradványai átellenében, mely e' vidékek legutolsó megerősített pontja volt.“

„Az alatt az ősz egész zordonságában béköszönt. Hideg éjszaki szél kezdé a' víz tükrét könnyű jéggel bevonni, és magas hó borította a' vidéket. Sietnem kelle tehát, hogy a' hegységet még nyári lakóival népesítve találjam; 's őszelő 11-kén ezen embereik által nekem olly kedvesekké lett folyó-mellékektől elválván, a' hegyek felé vevém utamat. A' hó el volt ugyan

²¹⁾ Ez első hallásra soknak tetszik; két száz földrajzi mérföld Magyar, Német vagy Franciaországban iszonyu távolság. Ámde tekintsük, hogy Tobolszk és Berezov közt szinte 6 fok van (éjsz. sz. 58°—64°) azaz 90 mérföld igenes vonalban, tegyük hozzá az utat Pelimből Tobolszkba, meg a' folyók tekervényeit 's nem találjuk soknak a' 200 mérföldet.

²²⁾ Talán vogulul *marah pil*?

ismét olvadva, 's így az út a' mi fogalmaink szerint nem szán alá való, de ott más szokások divatoznak. Az iramszarvasos nomád nyáron is szánon jár, mert ez állat kerekesszekér elé nem alkalmas, erre nem csak húzó, de visszatartó erő is kívántatván, mellyel az iramszarvas könnyű mozgékonyaságánál fogva nem bír. Szánon történt tehát az én utazásom is, mellyet a' vogulok, alacsony nartjaik (szánaik)-tul megkülömböztetés végett, *jarn-szun*-nak = szamojéd szánnak, neveznek. Ez t. i. magas és rövid, vékony de szilárd fából van készítve, hogy szint-úgy nyáron a' mély hegyi vizeken át szolgálhasson, mint télen a' puha mély hóban, 's könnyűsége által a' terhet ne nevelje. Bajjal és lassan haladánk. Fogatunk négy jól táplált iramszarvas volt, mégis ritkán ügetve, hanem többnyire csak léptetve mehetünk. Az iramszarvasnak t. i. ősszel újra be kell gyakorlódnia, mert a' nyarat legelőn töltvén, 's csak a' költözésekre mulhatlanul szükséges állatok használtatván, a' húzástul elszokik és elrestül.²³

„Eleinte iszapos helyen haladtunk a' *Mán-já* vize hosszában; lassanként szárazabb térekre értünk, mellyek az Ural legvégsőbb lejtjeire vezetnek, mellyek innen éjszak felé mindenütt hirtelen meredekségekbe végződnek, mintha el volnának vágva. Ezekről a' *Lonhla* szép völgyébe ereszkedtünk le, majd több, már kopasz hegyhátakon haladtunk; mindig több és nagyszerűbb kilátások és hegyi tájak nyíltak, míg a' *Jenszur* mellékén az Uralnak közvetlen folyamválasztó lánczát érők el, 's ennek huzamát követve negyedik nap estvéjén egész a' *Porne* völgyéig nyomulánk előre, a' nélkül, hogy emberi nyomokat fedezhettünk volna fel. Elhatároztam tehát, hogy egy éji pihenés után, a' merre jöttünk, ismét visszatérjünk, nehogy veszedelmesen eltévedjünk. A' szükség nevelé felhívta, 's élesíti vala szemünk erejét, míg csakugyan nem sokára a' kis *Mán-já* völgyének távol oldalán egy nagy falka iramszarvast fedezünk fel, majd a' hegységnek egyik elészőkö része mögött zöld síkon a' pásztorok táborát, melly három sátorbul áll, 's a' vogul *Tyóbing*-nak, e' vidékek leggazdagabb férfának és családjának nyújt vala hajlékot. Ekkép öt napi bajos haladás után, midőn az ételhiány már-már arra kényszerített, hogy egyik iramszarvasunkat levágjuk, csakugyan czélt érünk, 's hajlékra találánk a' *Mán-já* forrásai körül, hol az Ural legmagosabb és legzordonabb.“

„Itteni nyolcz napom nem a' sátorokban és ülő foglalkodásban, hanem a' hegység magassaira tett kirándulásokban és *Tyóbing* nomád gazdasága körüli forgolódásban telék. E' vendégszerető gazdám mindenütt velem vala, 's mint fáradhatatlan tolmács és kalaúz minden tekintetben tökéletesen kielégíte. Különösen vogul nyelvtudományom nem kevésbé gyarapodott az alkalmazás kitanulása által, mellyet e' nyelv a' hegyi és nomád élet körül lel. Itt születvén és gyermeksége óta itt lakván, nem vala bércz vagy ösvény, mellyet vezérem nem ismert volna. A' nyarat az Ural nyugati oldalán szokta tölteni, melly lassu eséssel ellapulván felsíkhöz hasonlít 's mohos téreivel jeles nyári legelőül szolgál az iramszarvasoknak; ellemben ősszel annak keleti oldalára tér vissza, honnan tavasszal kiindult, hogy az ennek völgytorkaiban megszöggelő napsugarakat, mellyek nyáron a' levegő elrekedése miatt az iramszarvasnak türehtelenek lennének, fölkeresse, 's a' felnyúló sziklafalak mögött a' szelek ellen oltalmat találjon²⁴).“

²³) Hofmann is megismérvé *Tyóbing*-gal, kinek nevét „*Tjöbin*“-nek írja. „Auf dem Szopak-Nyöl hegegnete ich dem Ostiaken Tjöbin mit seinen Brüdern Titama und Ojo, die jeder mit 28—30 Rennthieren zu unserer Unterstützung kamen.“ Ügyességének példáját következőleg beszéli el: „Egyszer *Tyóbing*-gal egy nartán (kis szánon) ülök, mert vizsgálódásaim visszatartóztattak volt. Elestveledvén *Tyóbing* sebesen hajtata az előzők után, midőn szánja egy fában megakadván egyik talpa és két küllője eltört. Legnagyobb nyugalommal hozzá foga a' kijavításhoz. Szerszámai egy balta, kés, fűrész és néhány szíj valának. Előbb tüzet rak, hogy melege és világossága legyen; azután fiatal sima jegenye-fenyőt vág le talpnak, és egy száraz fát küllőknek; kellően kiidomítá, a' talpot a' tűzben megmelegíté, azután két fa közt meghajtá, hogy a' szükséges alakot megkapja, megfűrá a' lyukakat, mellyeket késsel kinégszegeze, belégazítá a' küllőket stb. szóval az egész munka másfél óra alatt meglőn.“ A' 98. lapon.

Már a' déli vogulok közt igyekeztem volt részint saját észlelés, részint minél több értesülés által a' földrajzi viszonyokról és a' földszín alakulásairól helyes képet szerezni magamnak, minthogy e' vidékek rajzait az eddigi térképeken olly hibásaknak és hiányosoknak találtam, hogy azokat néprajzi czélokra, hol főleg a' viszonyok helyes átnézete szükséges, épen nem használhattam. A' Szoszva és Szigva mellékein, mellyek éjszakiabban fekszenek, 's felette ritkán látogattatnak, e' munka még mellőzhetőlenebb volt, 's még ennél is inkább a' hegyi részekben, mellyeket európai ember még soha meg nem járt. Délfelől megközelítötte ugyan azt a bogoszlóvszki utazó küldöttség, melly Strazsevszki hadnagy és bányamérnök vezérlete alatt 1836-ban egész a' *Szorteng*²³⁾ vize forrásáig előnyomult; gróf Keyserlingh pedig, ki 1842-ben a' Pecsóra mellől kiindulva a' Szauka magasságain megfordult, látta azt nyugat felől: de sem itt sem a' távolabb éjszak felé mívelt utazó által megjárva mindeddig nem volt soha. Nem mellőzhettem tehát itt olly munkát, mellyet előbb másfelé is megtettem, 's mellyhez itt egy *terra incognita* ingere is járult. Ezért iparkodám részint saját szemlélet, részint Tyóbing és emberei által hű átnézetet nyerni, 's ugyanezért, midőn utamat éjszak felé folytattam, azt magán a' hegységen tettem, és csak akkor ereszködém le az úgy nevezett *alj-vuar*-ba (alsó erdőbe, vagy erdő aljba), mikor a' lakosok ezen, télen lakhatatlan, vidékeket oda hagyván, a' tovább szállíttatás lehetetlenné vált. Nomádtól nomádhöz költözvén, 's egymásután valamennyi a' Szigvába omló hegyi patakokon átkelvén, végre a' harmincz földirati mérföldet meghaladó azon tartományon csapék át, melly a' *Szigva* és *Szinja* telepei közt elnyulva, a' vogulok és osztjások határát képezi. E' két népnek egymástul való elszigeteltsége csak a' télen állataikat itt legeltető nomádok által enyhíttetik annyiban, a' mennyiben szükség idején csakugyan lehetséges lesz némi élénkebb közlekedés is, mint ez előtt kevés évvel történt, midőn a' Szigva halakban nagy szükségét látván, a' Szinjábul oda tetemes küldések eszközöltettek.

„Ezen új népvidékekkel, mellyet a' Szinja mellett értem el, vogul utazásom be volt fejezve. Ezzel t. i. mögöttem fekszik egy 3780 □ mérföldnyi, az éjsz. széles. 58°—66°, a' keleti hossz. 76°—85° közt levő, 's e' területen csak mintegy 6342 lakost tápláló tartomány, mellyet kilencz hónap lefolyása alatt, legdélebb végéig fogva, a' Tavda torkolatától t. i., legéjszakiabb csúcsáig, a' Szigva forrásáig egész hosszában, szélessége szerint pedig két irányban, délen az Uraltul a' Loszván, Pelimen, és Kondán az Irtisig, éjszakra a' Szigvától a' Szoszva²⁴⁾ torkolatáig átjártam. 'S ezzel új tanulmányhoz, az osztják nyelv és népélet vizsgálatához mentem által.“ (Reg. Alb. LXXXVIII—XCVI.)

Most lássuk, hogy Ahlqvist merre fordul Pelimből.

1858-ban nyárutó 19-kén bucsúzik el gazdaasszonyától, ki neki előre ajánlkozott, ha majdan betegen fog vissza térni. Hasonló biztatással válék el Ahlqvisttől a' szaszedatel is, ki ötöt a' csolnakhoz elkísérte, mosolyogva mondván, hogy nem sokára viszont fogják látni egymást. Ugyanis senki sem hiszi vala lehetségesnek azt az utat, mellyet Ahlqvist teendő volt, ki

²³⁾ Hofmann *Sortong*-nak nevezi a' 98. lapon.

²⁴⁾ Toldynál a' XCVII. lapon így van: a' *Szigvától* a' *Kis-Szoszva torkolatáig* átvándoroltam. Ez így pusztán kétséget támaszt. A' *déli Szoszva*, melly egyesülten a' Loszvával a' Tavdát teszi, nyilván kicsi az *éjszaki Szoszva*-hoz képest, melly Berezovon felül az Ób-ba szakad, az tehát *nagy Szoszva*, 's ezt értheti csak Reguly. Van még egy harmadik *Szoszva* is, melly a' szél. 63° alatt a' vogul határon ered, 's az osztjások földjén dél-keleti hajlásban éjszakra fordulván, a' hosszúság 82° és néhány perezé alatt megint a' vogul földön a' nagy Szoszvával egyesül, hol ez hirtelen éjszakra veszi folyását, és Berezov felé halad. Ez az osztják Szoszva lehetne *kis Szoszva* amahhoz képest, a' mellybe szakad.

Reguly-t követve Pelimből igenesen szándékozáék tartani Berezovba; tehát a' pelimi társaság vagy egészen megújult volt Reguly óta, vagy nem szokott emlékezni arra, mi vagy 15 évvel előbb történt; pedig azt gondolhatnók, hogy ott idegen utasnak feltűnte, millyen volt Reguly 's millyen Ahlqvist, olly ujság lehet, melyet nem kellene ollyan hamar elfelejteni. Azomban kitetszik Ahlqvist előadásából, hogy ott létekor Pelimben már semmi emlékezete nem vala többé Regulynak, különben nem tarthatták volna lehetetlennek az utat a' Pelim folyón fölfelé odáig, úgymond Ahlqvist, hol az nyugat-délre hajlik el, 's fölveszi a' keletről érkező folyóágot, a' *Poszer-jü-t*, melynek forrása közel esik az éjszaki *Szoszvába* siető *Tapszi-já* forrásához, melyek közt csak mintegy 4—5 mérföldnyi választék van. Ezen útnak világos előnye az, okoskodék Ahlqvist, hogy közepén viszen el a' vogul földnek, 's bő alkalmat nyújt mind a' tartománynak, mind népének és nyelvének megismerésére: holott ha Pelimből visszafelé Turinszkba és Tobolszkba menne, a' melly úton ide ért volt (lásd a' 58. lapot), 's Tobolszkból vízen igyekeznék Berezovba, nemcsak felette nagy területet tenne, hanem a' vogulokkal sem ismérködhetnék meg, minthogy az Ób folyam két partján osztjások laknak, nem is láthatna előbb vogulokat mint csak Berezovban. — Íme, Ahlqvist ép úgy okoskodék mint Reguly.

Fogadott sajkán, melynek közepe földes vala, elindula tehát Pelimből. Az első három nap szünet nélkül szakada az eső *Fel-pelim*-ig; azután egy hétig változó vala az idő, melyet utóbb egy hétig tartó derült ég követe, mi alatt a' Poszerjä és Tapszijá közéhez ért.

Fel-Pelim, egyházas falu, utolsó helység, mellyben oroszok vannak, azaz pap és egyháziak; a' vogul falu valamennyire távolabb esik. A' Pelim folyó eléggé nagy víz, de ott a' ropant Ób és annak ágai mellett kicsinynek látszik, mi csak ebből is kitetszik, hogy a' Pelim a' Tavdá-ba, ez a' Tobolba, megint ez az Irtisbe, 's csak az Irtis szakad az Ób-ba. Egyéb mozgalom nincsen a' Pelimen, mint az apró vogul sajkácskák eviczkelése, mellyek egy-egy kivájt fa. Partjait véghetetlen erdő borítja, melly különböző nemű fenyvekből és néhol nyirekből áll. A' vogul falvacskák igen távol vannak egymástul, úgy hogy Ahlqvist *Fel-Pelim*től fogva négy napi uton csak kettőre talált, 's az is csak két-két kunyhós. Azután öt kunyhóból álló faluhoz ére, melynek neve *Maszau*, 's melly azért nevezetes, hogy abban egy földmivelő vogul lakik, kinek jó földjei vannak, öt lova, három tehene, orosz módra épült szobája, thea-főzője, csészéji 's egyéb házi eszközei, mellyeket más voguloknál nem találhatni.

Megpihenvén egy napig Maszau-ban, két napi utazás után *Ätimjü-paul*-ba (*Ätim-jä* vagyis felsőviz-falu) ére. A' Pelimben fogadott emberei ki voltak fáradva, nem is elegenden a' batyúk átzipelésére a' közön, azért Ahlqvist itt többeket akara fogadni. De nem találta otthon csak nőket és gyermekeket, a' férfiak mind vadászatban valának. Mégis megtudá, hogy kettő közülök az útba eső nyári kunyhójában tartózkodik, vadászat végett, kiket kalaúzul reményli fogadhatni; azért elvivé két lányukat, kik odáig ajánlkoztak evezni. Úti társai valának tehát: három erős fiatal férfi, három öreg, kiknek ketteje már munkatehetetlen, és két virgoncz leányzó. Azomban az utat egyik sem ismeri, csak azt tudják mindnyájan, hogy mintegy napi távolban a' Poszerjä mellett vogul lakik, ki már a' berezovi területbe tartozik, 's ki néha lisztért hozzájuk is lejár. De a' Pelimnek mellyik folyóága a' Poszerjä, azt nem tudta senki, kitalálni pedig nem könnyű, minthogy számos kisebb nagyobb patak és folyó siet keletről és éjszakra a' Pelimbe. Azomban, úgy vigasztalódék Ahlqvist, tudja azt a' két *ätimjü-paul*-i ember, kiknek kunyhóijához nem sokára érnek.

Egy napi utazás után el is jutának az elsőbbséghez, melly gerendákból volt építve mint téli kunyhó, 's mellynek körülötte álló három pajtája gazdájuk tehetőségét mutatta. De az nem vala hon. A' sajkán lévő leánya kihoza egyik pajtából egy jó darab iramszarvas húst — ezen a' földön a' kunyhók és pajták nincsenek bészárva 's a' lopás isméretlen a' vogulok közt,

kiket az oroszok még nem civilisáltak²⁵⁾. — Mig főtt a' hús, előjöve a' gazdának másik leánya és fija, kik az erdei fajd-fogót voltak nézni, 's kiktől azon hirt vevé Ahlqvist, hogy atyjok már négy napja oda van vadászaton, 's nem tudják, mikor jö meg. Ezzel tehát meghiusúla az egyik kalaúzhhoz való reménysége.

Két napi utazás után a' másik ätim-jä-pauli ember kunyhójához érének, hol se a' gazdát se mást nem találtak hon. Oda lön a' másik kalaúzhhoz való reménység is. Innen negyednap, vagyis Ätimjä-paul-tul hetednap mulva jókora folyóhoz érének, mellyet, úgymond Ahlqvist, Poszerjänek vélék, Reguly nagyon pontos térképe szerint. De hamar meggyőződém, hogy az kisebb, hogysen Poszerjä lehetne. Tovább mene tehát, 's egykét óra mulva olyan folyóval találkozék, mellyet bizonynyal Poszerjä-nek tarthatott, 's kifordulván a' Pelimbül, abba kezdenék fölfelé evezni. Sok akadálnak legyőzése után másnap csakugyan megtalálák a' Bere-zov-kerületbe tartozó vogulnak kunyhóját. Szerencsére nem csak maga volt hon, hanem atyafija is ideérkezék akkor a' maga fiaival együtt. Ezek kalaúzolák tehát Ahlqvistet a' Poszerjä és Tapszija közén keresztül, mellynek mocsárjait szüntelen esőzés közt meggázolván öszelő 7-kén *Sohtel-tit*-be (Sohtel folyó, tit = tö) jutának. A' vogulok „száraz útnak“ nevezik vala azt, mert csak bokáig jártak vízben; nálok a' „vizes úton“ övig gázol az ember a' vízben.

Sohtel-tit-ben elereszté Ahlqvist a' pelimieket, közzülök egy félszemü öreget tartván meg tolmácsnak *Szorting-jä* egyházáig. Mert a' szoszvai vogulok nem tudnak még oroszul, csak néhány orosz káromkodást ferdítenek el; miért gunyolják is őket az eloroszosodott pelimiek, azt mondván róluk, hogy olyan szótlanul ülnek mint az erdei fajd. — Két evezővel és a' tolmáccsal indúla *Sohteltit*-bül lefelé a' Tapszija. Négy napi fáradságos munka után érének a' folyó szájához, hol a' Tapszija a' nyugatrul érkező nagy Szoszvával egyesül. Itt egész fakéreg-várost találá, mintegy harmincz nyári kunyhót, mellyekben a' környék voguljai az egész nyarat töltik a' halászat végett. Ott vala egy Szoszva-melléki szirjän is lisztes csónakjával, ki a' liszt pud-ját (40 font) 11 eveten, azaz 63 ezüst kopeken árulja vala²⁶⁾. — Tobolszban, úgymond Ahlqvist, mult ősszel egy pud liszt 30, és a' kerület déliebb részein 15 ezüst kopeken kelt volt. — Mégis panaszkodék a' szirjän szatócs, hogy lassan kél lisztje, minthogy az evetfogás nem haladt volt még előre, ámbár külömben jó evet-termő év (finnül: oravi vuosi) vala. A' szatócs, születésére nézve szamojéd, kinek szüléji még kis korában szegődtek vala szirjän szolgálatba, ő tehát a' szirjänek közt növekedett. Igazán soknyelvü tudós is ő, mert beszéli a' szamojéd, szirjän, vogul, osztják és orosz nyelveket, 's ez utóbbit is egészen tisztán.

²⁵⁾ Ezt tapasztalá Hofmann is. A' Pecsóra patakjai körül utaztában, vogulai egy az orosz vizsgálók által három évvel előbb elhagyott kunyhóra találván, annak ajtaját csak az ő engedelmevel nyiták ki, 's vivék el, a' mi még használható volt. „Ich war zweifelhaft, worüber ich mich mehr verwundern sollte, darüber, dass sie (a' vogulok) sich mit so altem Gerümpel behängten, oder darüber, dass die nur durch hölzerne Nägel verschlossene Thüre einer, wie sie wussten, für immer verlassenen Hütte, drei Jahre hindurch hinreichender Schutz für Dinge gewesen, deren Besitz ihnen wünschenswerth war, und die doch hier unbenutzt verkommen mussten. Es spricht sich darin die hohe Achtung für öffentlicher Treue anvertrautes Eigenthum aus, die dem Jaeger und Nomaden inne wohnt, der oft gezwungen wird seine Beute und seine Vorräthe unbewacht zurückzulassen.“ 29. 30. l.

²⁶⁾ Abbul is, mit a' 22. lapon az 55. szó alatt megjegyzénk, már sejtettük, hogy ott az éjszaki vidékeken az evetbőr a' kelő pénz. Hofmann azt írja a' 34. lapon: „Az erdős vidékek vadászára nézve a' legközségesebb bundás állat az evetke, mellynek bőrére, bár legolcsóbb is, vadászatának fő nyereségét alapítja, s mellynek bőségébül vagy szűk voltából nyárban gazdag vagy szegény esztendő jósol. Az evet bőre szerint, mellyet pénz darab gyanánt veszen, határozza meg az áruk értékét; azt nem érti, ha mondják, hogy egy pud liszt annyi meg annyi kopekbe van, de igen is azt, hogy annyi meg annyi evetbőrön kapható. Orosz pénzre váltva egy evetbőr 5—6 ezüst kopek.“

Itt végződék Ahlqvist és emberei insége is, mert már kenyerek elfogyott volt. Lisztet vevén, kenyeret sütének, melly pár nélküli lepény, parázsos hamuban sülvé, 's mellyet Ahlqvist igen jónak talál. Így sütik a' kenyeret a' vogulok, mert sütő kemenczét egyik téli vogul kunyhóban sem lehet találni. — Nagyobb és fa kéreggel fődött sajkát bérelvén, jó kényelemmel utazék *Szorting-jü*-be, hová hat nap mulva értek őszhó 16-kán. *Szorting-jü* az első, 's addiglan szinte az egyetlen, hely a' Szoszva mentiben, hol oroszok vannak, t. i. papi család, egyházfiak, 's néhány más orosz, kik hat-hét házban laknak. Van azonkívül ott vagy tíz vogul kunyhó is. A' Szoszva nagy folyó, szélességre a' Volgához hasonlít Kazan mellett; *Szorting-jü* a' szélesség 63° 30' és a' hosszúság 81° alatt van.

Egy hétig a' szoszvamelléki vogul nyelv tanulásával mulatván, Berezov felé indula Ahlqvist, miután őt a' papné jószívűsége bő eleséggel ellátta volt; Berezovba ősz elő 26-kán ére. Ez a' tobolszki kormányzóság éjszaki kerületének fővárosa, mellyben a' kerület tisztviselői, egynehány kereskedő, félszázad kozák, és másfélezer városbeli laknak, kik részint halászatbul, részint cserekereskedésbul élnek, mellyben lisztért, sóért, dohányért, fejszékért stb. a' voguloktól, osztjások- és szamojédektől halakat és vadak bőreit vesznek. Jóllehet Berezov nem fekszik éjszakiabbra mint a' finn Kajaani város, még sem terem ott semmi, miért is minden eleséget Tobolszkból kell hozatni. Egyébíránt híres hely az a' Mencsikov, Dolgoruky és Ostermann idevaló száműzetésök által.

Ezzel végezte Ahlqvist a' vogulok közti utazását, — mert Berezovból Obdorszkba mene az osztják nyelv tanulása végett, honnan őszutó 12-kén visszatérvén, az Ób folyón fölfelé Tobolszkba, innen Verhoturjén és Permen keresztül Pétervárába siet.

5 §. *Reguly az osztjások közt.*

Reguly utazását a' vogulok közt, osztják utazása egészíti ki, azért közöljük ezt is a' Reguly Album nyomán. 1844. ősz előhava 18-kán Tildomba érkezvén a' Szinja vize mellett, 's onnan csak hamar a' Vojkár, Lárusz és Szob vizein, azon hó 27-kén pedig a' nagyszerű Óbon átkelvén még az nap estve Obdorszkba érkezék, negyven házbul álló helységbe, mellynek lakosai kereskedést üznek. A' vidék a' Szinjától fogva változik; mert a' Vojkár vize szinte határa levén a' szálas erdőnek, 's azontul cseplyésnél egyéb nem teremvén többé, a' vadászélet is szűnik, 's a' halászáletnek enged helyet, kivált az Ób mentiben. Obdorszkból már őszhó 10-kén kiindulván megint az Ural felé irányozá útját, míg a' *Ményesi* hegynél annak legéjszakiabb kúpos csúcsát elérte. Szándéka vala az Ural nyugati oldalán a' Kara, Usza és Szob vizeinek forrásain által a' nagy átkelőhöz jutni, mellyen a' szürjének Obdorszkba szoktak volt járni, mellyet a' 2. §-ban, mint egyik legéjszakiabb átkelőt, említettünk (az 51. lap.), 's azon tért vissza Obdorszkba: de a' körülmények megváltoztatták az útját egy hegyháton, a' Kara víz baloldalán egész a' Vajgacsi tengerszorosig. Ezt a' szorost *Sarnak*, 's a' reátámaszkodó hegyhátat *Sarhoj*-nak nevezik ²⁷⁾. Megfordulván, a' Kara mellett utazék fel, 's még déliebbre az Usza erdős környékébe, honnan a' Lahorta szoroson keresztül az Uralon átkele, 's Berezovba siet, a' telet ott töltendő. „Itt, írta Reguly, egész buzgósággal feküdtem osztják tanulmányaimnak.

²⁷⁾ Reguly, mint látjuk, sebbel futja át az Ural hegység legéjszakiabb részét és a' tundrát (mohos síkságot) a' Vajaczi szorosig, melly a' szamojédek birodalma. Hofmannék sokkal több kényelemmel vizsgálják a' hegyeket, folyókat stb. Ők a' *Ményesi* kúpot *minissei*-nek hallák nevezni (a' 138. lap.), a' *Kara*-t is, mellyet így írnak közönségesen, *hara* (chara)-nak ejtik, mi görbét tenne. Végre a' *Sār* szó tengert teszen a' szürjén nyelvben, a' *hoj* vagy *choj* (ХОИ) pedig hegységet jelent, mi szerint *Sarhoj* annyi volna, mint tengeri hegység. De Hofmannék szerint a' szamojédek azt *pae-hoj*-nak = sziklás hegynek híjják.

Miután a' nyelvben jó formán tájékozva voltam, az osztják költemények gyűjtéséhez láttam, mellyek nagy érdekű tartalmuk miatt nem sokára kizárólag elfoglaltak, mert az a' nép elmúlt életét olly alakban mutatja fel, mellyet annak jelenéből ítélve feltenni soha sem bátorkodtam volna. A' legnagyobb éjszának egy népét, mellynek, nézeteink szerint, már életmódjánál fogva is, egészen más irányúnak kellene lenni, hő lelkesedéssel látjuk ősei harczos tetteit elbeszélni, 's bajnokainak, kik részint mint istenek külső ellenségek, úgymint szirjának és szamójédekkel, részint mint fejedelmek testvéreik és szomszédjaikkal küzdöttek, majd gyászos, majd szerencsés sorsukat megénekelni. E' nép, melly számos fejedelmek alatt állott volt, kik fa váraikból és töltésekkel kerített helyeikből uralkodtak vidékeik felett, urinak sorsát osztja; 's valamint ezek sikerült vállalatjai, úgy balszerencséjük is tárgyai majd lélekemelő majd vigasztoló énekeknek, mik apárul fiúra szállván, a' szép tettek és veszedelmek évnappjain ünnepiesen énekeltetnek. A' tünemény azért is érdekes, mert a' finn népcsalád egy törzsökénél olly szellemirányt fedezünk fel, melly a' többi finneknek nemcsak nem sajátja, hanem tőlök idegen, sőt természetökkel épen ellenkező. T. i. míg a' finnek költészete, a' világtól való elszigeteltségben, egészen a' társadalmi élet körén kívül fejlődve inkább az ember belső és egyéni életének kifolyása 's ekkép csak kedélye és szíve mozgásait 's a' természet ártalmas erőji 's a' gonosz szellemek behatásai elleni küzdelmeit tárgyalja: addig az osztják költészet nem foglalkodva az egyének bel életével csak társadalmak, városok és vidékek sorsát énekl meg, 's mindenkor munkás, kifelé ható élet szemléletéből indulva, annak harczos mozgalmait, viharait és viszontagságait festi. Az ember nem tör itt rejtélyes fellengésben bűverő és mesterség által szellemi felsőségre világ és természet felett, mint amott: hanem képzelme bájos képeitől izgatva, melly fényes tetteket és szerencsés merényeket kápráztat elébe, inkább világi uralomra törekszik népek és földek felett, bátor elszánás és fegyverek ereje által. Ekkép ismervén meg az osztják költészet magas becsét, feltételelem vala annak egyes agastyánok emlékezetében még élő valamennyi maradványait birtokomba keríteni; 's az ő szájokból leírt énekek száma csakugyan meghaladta már a' nyolczvan ívet, midőn pétervári levelek által ügyem állásáról értesítve, kénytelen voltam munkámat félbeszakasztani, 's rögtön Kazanba visszakészülni²⁸⁾.

Elindula tehát Berezovbul tavaszelo 3-kán, 's az éjszaki Szoszva és Loszva mellékein Vszevolodszkojig, azon helységig mene, melly éjszakuráli utazásának kiinduló pontja volt, onnan pedig Jekaterinenburgon és Permen keresztül Kazanba. Ennyi tartozik ide Reguly utazásáról.

6. §. *Reguly hozta nyelvemlékek.*

Utazónk nem csak szógyűjteményeket, nyelvtani jegyzeteket, föld- és néptani adatokat hozott keleti-éjszaki útjáról, mint más utazók, hanem ollyan emlékeket is, millyeneket onnan

²⁸⁾ A' nagy csomó osztják szöveg, melly Reguly hagyományai közt van, innen származik. Azt, mit Reguly az osztják énekek tartalmáról mondott, addig, míg a' szöveg érthetetlen előttünk, nem igazolhatjuk. Reguly ismételve úgy nyilatkozik vala vogul olvasásaink közben, hogy az osztják nyelv kedviért még egyszer kellene Berezovba és Obdorszkba mennie. Annál inkább lehet sajnálnunk, hogy akkor ideje előtt szakasztá félbe abbeli tanulását. Így állván a' dolog, természet szerint az sem lehet alapos, mit Reguly a' finn és osztják költészetek egybehasonlításáról mondott. Eddigél az osztják nyelvről nem tudhatunk többet annál, mit Castrén közölt róla, ki azt írta osztják nyelvtana előszavában: „Az ugor nyelvek előttem csak mellékügy valának, sok évi mulatásom alatt Szibériában csak néhány hetet tölthetvén az ugor osztjások közt. E' rövid időben gyűjték kis anyagot az eddig annyira ismételten nyelvről stb.“ 'S Castrén inkább a' déli osztjásokat ismerte meg, Regulynk ellemben az éjszaki osztjásoktól hozta a' szöveget. Castrén nyelvtana és nyelvyaga becses segédeszköz a' vogul nyelvre is, mellyet értek, de korántsem elég az osztják szövegre nézve, mellyet nem értek. Vess össze a' 15. jegyzetet az 55. lapon.

ő előtte senki sem hozott, 's utána sem fog hozni senki, mert már nem fog többé olyanokat találni. Ott is kialvó félben van az eredeti sajátosságos élet és annak szellemi világa. Reguly azt hozta el onnan, mi ha kivész az emberek emlékezetéből, örökké oda van; a' természet és terményei maradnak, az emberek változnak 's feledik régi állapotukat, hitöket, szellemi terményeiket. De hogy nem hozta el mind, mi valaha sajátja volt a' vogulnak és osztjáknak, az bizonyos: avagy lehetne-e gondolnunk, hogy a' feledés egész Regulynak odaérkeztéig nem enyészett volna semmit a' két nép tudományaiból? Mióta az orosz hódítás érte 's a' keleti egyház papjai tértitgetik: azólta mind a' vogulok mind az osztjások nagyon vesztek már; ők most árnyékát sem teszik előbbi mivoltuknak. Ezt tudván csudálkozunk kell Reguly hozományán; de ösmérve a' hozományt, képzelünk lehet, mennyivel bírhattak ők csak két száz évvel is az előtt!

Elősorolom itt a' vogul és osztják nyelvméleket, mellyeket Reguly vagy elhozott, vagy mellyekről tudomása lett, a' nélkül, hogy hozzájuk fért volna.

A) Vogul Nyelvmélekek.

a) Éjszaki vogul nyelven.

I. *Mondák* (majtet).

- 1) *Má kul'item majt*, a' föld teremtésének mondája; — a' 119—134. lapokon.
- 2) *Jelping vit majt*, a' (szent) özön víz mondája; — a' 156—158. lapokon.
- 3) *Kältes majt*, a' Kältes-nő mondája; — a' 143—152. lapokon.
- 4) *Váta-kum*, a' kereskedő ember; — a' 169—182. lapokon.
- 5) *Egy rövidebb teremtési monda*; a' 136. lapon.
- 6) *Az órjások lorainak leírása*; a' 141. lapon.

II. *Énekek* (érit vagy jérit).

a) A medve-tiszteletre vonatkozók:

- 1) *Numel vajlím éri*, az égből leszállásnak éneke, melly a' medvének eredetét énekli; a' 199—207. lapokon.
- 2) *Tárom pit váltim éri*, a' Tarom fia (a' medve) üldözésének éneke; a' 208—214. lapokon.
- 3) *Kaslah éri*, Kaszlah ének (a' Kaszlah nevü helységről neveztetik így); a' 215—220. lapokon.
- 4) *Munkes éri*, Munkesz (helység) éneke; a' 220—224. lapokon.
- 5) *Kél'im raz éri*, a' Kélyim-rév éneke, a' 225—233. lapokon.

β) Más énekek:

- 1) *Lunt-ater éri*, vagy *lunt éri*, a' lúd-fejedelem éneke, vagy a' lúd ének. A' *Lunt-ater-rül* lásd a' 137. lapot;
- 2) *Térning éri*, a' térning, azaz, bűbajos ének, lásd a' 136. lapon a' rövidebb teremtési mondát, 's a' 140. lapon 4. alatt.

Ezeket nem hozta el Beguly, de világosan meg vannak említve.

III. *Igézetek*.

Ezekből csak hármát találtam, két igen rövidet, 's egy hosszabbat; lásd a' 162. lapot.

b) Déli vogul nyelven.

I. *Monda*.

Jégva pipirish, az asszony kedves unokája, lásd töredékét a' 235. 236. lapokon.

II. *Énekek*.

a) *Kantlahtem jérit* (hadakozás énekei, azaz hősi énekek, úgymint:

- 1) *Kanting ater jéri*, a' hadas fejedelem éneke, a' kit Reguly egy jegyzetben *kondai fe-*

jevedelemnek nevez. Az éneknek három szakasza van : a) *Laáš ašepiš jéri*, a' melly a' fejedelem születését adja elő ; b) *Pernäntum jéri*, a' melly annak keresztelezéséről ; 's c) *Turüşlem jéri*, a' melly dalairól szól. Ezekből látjuk, hogy a' *hadas fejedelem éneke* a' keresztyénséggel érintkezik. A' szöveg még érthetetlen előttem.

2) *Alp jéri*, Alp éneke; Jurkinátul írta le azt Reguly. Az *alp* szó hős jelent a' tatároknál, 's látjuk, a' voguloknál is. — A' szöveget nem értem még.

3) *Alp tettei*, vogul cím nélkül való ének ; lásd töredékét a' 237. 238. lapokon.

4) *Näming ater*, neves, azaz, híres fejedelem. Reguly *vogul fejedelemnek* nevezi.

A' szöveget nem értem még.

5) *Vuor-já jérit*, szószerint : erdő-folyó énekei. Az ének fölibe Reguly ezt írta : A' három osztják hős atyafi. — A' szöveget nem értem : de látom, hogy e' *Vuor-já* hős nemzetség más mint a' *Vuor-já-ater*-ek, kiket a' 137. 138. lapokon előhozok, 's kik az órjasok korába valók.

β) *Uj anšuh jérit*, medve dalok. *Uj anšuh* annyit teszen, mint *vad-öreg*, *vad-gazda*; így hívják a' medvét, a' kinek saját nevét kimondani nem merik a' vogulok, lásd a' 105. lapot. Hogy a' medve nagy jelentőségű vad a' voguloknál, nem csak az éjszaki vogul nyelven való énekekből, a' mellyek a' medvetisztelethez vonatkoznak, tetszik ki, hanem más sok egyébből is. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy a' vogulok a' nagy gönczöl szekeret *šoarp saut*-nak, azaz jávorszarvas hügyaknak *), csillagoknak, 's a' kis gönczöl szekeret *abü-saut*-nak, azaz medve hügyaknak, nevezik. — A' medvére vonatkozó dalokat nagy gonddal gyűjté Reguly; annál sajnálatosabb, hogy nem értem még a' déli nyelven valókat, mellyek is a' következők :

1) *Müi-tarmi sangomlem jéri*, a' föld-ég (világ) felállításának éneke. Ez hát a' világ teremtetését tárgyzná, mint a' 238. 239. lapokon közlött töredéke is mutatja; de nem tudom, miért sorozta Reguly a' medvedalok (Bärenesänge) közé.

2) *Toma jéri*, Tamás éneke, még pedig nótástul. A' név már keresztyén. Lásd töredékét a' 239. 240. lapokon.

3) *Rěš-poag*, Jurkinátul. — A' címet nem értem.

4) *Käsmäh vuor jéri*, a' Käsmäh erdő (hegy) éneke.

5) *Ul' täl'üh anšuh jéri*, az Uly folyó töve (foka) öregének (medvének) éneke.

6) *Jéri setšen*, — a' címet nem értem.

7) *Jévur jéri*, Jurkinátul.

8) *Säul't-päng tining kum jéri*, a' Säulyt-fő árus ember éneke, Jurkinátul. Én a' *Säul't-päng*-et találomra veszem tulajdonnévnek.

9) *Ag jéri*, Jurkinátul.

10) *Mänekem jéri*, Jurkinátul.

11) *Uj kinžemlem jéri*, a' medve nyomozásának éneke.

12) *Pimenten jéri*, Jurkinátul. A' címet nem értem; *pimenten* igésnévi (participiumi) alak.

13) *Tuhtit náj*. A' *Tuh* folyó tövének asszonya; Jurkinátul. Ezt medvetánczhoz éneklük, úgymond Reguly egyik jegyzetében.

Hibáznak még, Reguly szerint :

14) *Täretem jéri*, az eredet éneke, azaz a' medve teremtetésének éneke; melly olyanféle ehetne, mint a' *Numel vajlim éri* az éjszaki nyelven.

15) *Šinker šanker uj jéri*, a' sinker-sanker vadnak éneke. A' *sinker-šanker*-t nem értem.

16) *Torkuri anšuh jéri*, a' Torkuri öreg (medve) éneke.

*) Legyen szabad ezt az avuló magyar szót használnom, mellyet még a' *Visolyi* bibliában is találunk. A' *hügy* (csillag) szónak vogul megfelelője a' *sau*, vagy *sauh*; mint a' *haj*, *hég*-nak hasonlóképp a' vogul *sau*, 's a' *hél*-nek a' vogul *sát* felel meg. — *Saut*, vagy *sauht* tehát *hügyak*.

III. *Imádságok* és *dicséretetek* (sátmelt és káj-saut *).

- 1) a) *Tarom sátmel*, Jurkinátul, lásd a' 165. lapon.
- 2) b) *Tarom sátmel*, lásd ugyan ott.
- 3) *Ujt' sátmel*, a' vízi istenhez való imádság; lásd az *Ujt-rul* a' 155. lapot.
- 4) *Sarhu* vagy *Sarhi ater káj-sau*, az arany fejedelem dicséneke; lásd a' 165. lapot.
- 5) *Kul' ater káj-sau*, a' Kuly-ater dicséneke, lásd a' 166. lapot.
- 6) *N'ari káj-sau*. A' *N'ari*-t nem értem.
- 7) *Tälem tit oáj*, a' Tälem (folyó) tövének leánya, — hasonlóképp ismeretlen isteni lény.

IV. *Jéhu jérit* (táncz énekek), és *tulilpet* (játékok, bohózatok).

1) *Kát-poál jéri*, a' félkezünek éneke, Jurkinátul. Az éneklő elmondja, hol és hogy vészett el félkeze, azt játszias taglejtésekkel utánozván.

2) *Tarom kunnü saát pi jéri* az Isten iram-szarvasának hét fijárul való ének, Jurkinátul. Ezt a' medvetánczhoz éneklük.

3) *Raše jéhu jéri*, a' Rase-táncz éneke. Egy jegyzetben azt mondja errül Reguly, hogy *Rase* annak neve, ki valamit képvisel; ő aluszik, egy másik költőgetvén elmondja az ének szavait, míg *Rase* föleszmél; azután mindketten elszaladnak.

- 4) *Vuorne jüeltem kum jéri*, az erdőbe ment embernek éneke. Tánczéneke.
- 5) *Luoptit jéri*, a' Luop (Lobva folyó) tövének éneke, Jurkinátul.
- 6) *Jiészikve* (?); a' jegyzet azt mondja róla, hogy hintázó játék a' *Raše jéhu*-nál.
- 7) *Kasku tulilp*, *Kasku* bohózat, énekkel.
- 8) *Saát soarp ük lajln tušts*, hét jávorszarvas egy lábon állt; énekes tréfa, Jurkinátul.
- 9) *Kimt jéhu*, a' rozamár táncz. — Éneke nincsen meg.
- 10) *Käl'm tulilp*, nyírfajd bohózat. — Éneke nincsen meg.
- 11) *Sären*, vagy *säreng tulilp*, szirjän bohózat. — Éneke nincsen meg.

Elöttem nagyon nevezetesnek látszik az, hogy a' voguloknál (és osztjácoknál) bohós és utánozó játékok vannak, mellyeket táncz és ének által adnak elő. Ezek színi előadásoknak kezdetei volnának, a' mellyek kifejesztésére tehát nem a' vogulok elméje volt fogyatékos, hanem a' külső viszonyok nem kedveztek. Mint képzeljük ezeket a' mimikus játékokat és tánczokat, Pallas tanít reá, lásd a' 95. lapot.

V. *Vegyes dalok*.

Reguly nevezte így, azért meghagyom e' czímet. E' dalok következők:

- 1) *Sint-jü áj voarom jéri* a' Szint-folyónak lánya csinálta ének, — nótástul.
- 2) *Tahting jéri*, — a' czímet nem értem.
- 3) *Taulung paš-ker jéri*, a' tollas kesztyü (?) köröm éneke (?). A' czím homályos, ha jól for-
- 4) *Ív-tit kum voarom jéri*, az Ív (folyó) tövének embere csinálta ének. [ditom is.
- 5) *Vuüt'pe kum jéri*, özvegy embernek éneke, — Bahtjártul.
- 6) *Šoarp jéri*, jávorszarvas-ének, Bahtjártul.

Nincsenek meg, úgymond Reguly:

- 7) *Pešü jéri* (?).
- 8) *Marko anku jéri*, Marko-anya éneke.
- 9) *Tarah pajl oáj voarom jéri*, a' Tarah falunak lánya csinálta ének.
- 10) *Anna Ošipovna jéri*, Anna Josipovna (keresztyén név) éneke.
- 11) *Raht-jü oáj voarom jéri*, a' Raht folyónak lánya csinálta ének.

*) A' *sau* szó nevezetes a' vogulban. *Sau*, vagy *sauh* = hugy, csillag; *sau* = haj, héj, bőr; *sau* = dal-lam is, vagy azért, hogy az ének a' szavak *haja*, vagy hogy *szót* jelent, mint a' magyarban is az *én ch-sz* divatozik, mi hát azonos volna a' vogul *káj-sau*-val; — továbbá *sau* = sok; *sau* = baj.

VI. *Pelimi dalok.*

Így nevezi Reguly a' Pelim vidékén gyűjtött dalokat; a' többiekről, ha azokat kiveszszük, a' mellyeket Jurkinátul és Bahtjártul írt le, nem mondja meg, kitől hol írta le.

- 1) *Kajs jéri*, Muratkov Ivántul, Felpelimbén.
- 2) *Nastaze Feodorovna voarom jéri*, Anasztazia Feodorovna csinálta ének.
- 3) *Ätim-já pual jéri*, Ätim-ja falu éneke.
- 4) *Agsinja Apanasaja voarom jéri*, Agsinja Afanaszia csinálta ének. Ezt Äkpaulbeli Afdokia Perszinitül írta le Reguly, a' Vágla folyónál.
- 5) *Agapi Stepanova voarom jéri*, Agapi Stefania csinálta ének. — Ezek már mind keresztényekké vált vogulok dalai, mint neveik mutatják.

c) *Vogul fordítások.*

Reguly Tobolszkban Satigintul, ki az utolsó Konda melléki vogul fejedelemnek fia vala, vogul fordításokat vön ajándékba (lásd az 55. lapot), mellyeket sok tekintetben érdemeseknek találtam a' közlésre. Az igen bágyadt tintájú orosz írást Budenz József úr vala szíves leírni, 's az orosz szók magyarázatával együtt nekem használhatóvá tenni. A' Satigin fordításai a' *Miatyánk* és a' *Tíz parancsolat*, nyilván az orosz egyház hivatalos kátéjában foglalt tanításokkal együtt. Tehát :

- I. *Torim kvoshin*, isten imádsága (a' Miatyánk); a' 243—247. lapokon.
- II. *Lov zapoved' Torim*, az isten tíz parancsolatja; a' 248—254. lapokon.

A' vogul nyelvemlékeket nagyságra nézve felülmulják az osztják nyelvemlékek.

B) *Osztják Nyelvemlékek.*

- 1) *Polm tarom ar*, Polm isten éneke; három ív;
- 2) *Nating ar*; nyolcz ív;
- 3) *Tajt kvüt'l éri*, ez vogul nyelvü czim = a' Szoszva közepe-ének. Tizenkilencz ív.
- 4) *Munkes kant tarom éri* (vogul czím), a' Munkes hadi isten éneke; hét ív;
- 5) *Puling-aut éri*, Puling (?) csücs éneke; tizenhat ív;
- 6) *Lung-aut hal éri*; négy ív;
- 7) *Sames vas ar*, melléje vogul nyelven ez van jegyezve: *As-jah ater éri* = az osztják fejedelem éneke, vagy fejedelemről való ének; — tizenkét ív;
- 8) *Šaper naj ankem ar*, mellé van jegyezve: *Angve Pulingaut né ols* = Angve, Pulingaut neje volt; 's hogy *Pulingaut mám* = a' Pulingaut föld, a' *Térning eri*-ben (lásd a' vogul nyelvemlékek II. β) 2) *Šaber mám*-nak neveztetik. — Két ív.
- 9) *Urt enmem ar*, vogulul: *Ater jünimem éri* = a' fejedelem nagyra nőttének éneke. — Nyolcz ív.
- 10) *Uort ar*, vogulul: *Ater éri*, eme' jegyzettel, hogy ezt az Uort-ot, ater-t = fejedelmet, Berezovban *num hó-nak*, 's Berezovon felül *üli kum-nak* (mi vogulul van), azaz fel-embernek, nevezik. — Tíz ív.
- 11) *Tomä kaltmem küli ki*, — három ív.

Mind a' vogul mind az osztják emlékek sűrűn vannak írva, de fordítás nélkül; néhol a' sorok felibe ónnal vagy tintával egyes szók jelentései vannak kitéve oroszul; de ez is csak a' vogul szövegben találhatik. Az osztják szöveg minden sorközi jegyzet nélkül van. Itt annyit kísértünk közölni a' vogulbul, mennyit értelmezhattunk; talán segít majd az itt nyujtott fonál a' többinek értelmezésére is.

II. FEJEZET.

A' VOGUL FÖLD LEÍRÁSA.

7. §. Tulajdon nevek.

Az elnevezések mindenha és mindenütt annál több bajt és tévedést okoznak, mennél ismételtebb a' föld, melyet le akarunk írni 's ismételtebbek az emberek jelenvolta és történei, kik a' leírandó földet lakják. Szükséges ennél fogva, eleve némi tudósítást adnom a' tulajdon nevekről, melyek értelmezése nélkül nem sokra mehetni a' föld külső leírásában. Valamint a' föld és annak természeti tulajdonságai nagy hatással vannak az emberek jellemére : úgy viszontag az emberek nyomai, melyeket a' természeti tárgyak elnevezéseiben találunk, a' földnek mintegy emberi történeteit teszik, a' mellyeknél fogva nem lehet azt a' lakosaitul elválasztani.

Reguly hamar észre vé, hogy a' külföld előtt ismételtes, tehát szokott, földirati neveknek saját vogul nevek felelnek meg; 's azt alítá, hogy a' szokott nevek *permi* eredetűek. Ebből azt következteté, hogy a' mostani vogul föld nem eredeti hazája a' vogul népnek, hanem az oda béköltözött idegen nép. E' nézet összevágván az osztjákok hagyományával, melly szerint ezek is délnyugatrul mentek volna lefelé az Irtist és Obot követve, „akaratlanul is, úgymond Toldy úr, a' baskírok földére utasítottunk, mint e' két (vogul és osztják) legkeletiebb finn ág végeelőtti hazájára“²⁹⁾.

Reguly észrevétele és következtetése az orosz irodalomba is bejutván Ahlqvist is olvasá (a' Baer und Helmersen Beiträge zur Kenntniss Russlands, X. kötetében), de azt jegyzé meg hozzá, hogy annak nincsen alapja. E' földön, úgymond a' finn utazó, legrégebb időtől fogva él a' vogul nép, melly hajdanában, közeli rokonával, az osztjakkal együtt, a' távolabb népek előtt is *jugor* vagy *ugor* néven volt ismételtes; melly magát mañsi (manyszi)-nak (Ahlqvist írása szerint *manjsi*) nevezi. A' *vogul* névről annyit akarok itt mondani, folytatja Ahlqvist, hogy ott helyben senki sem él vele; mert Pelim környékén az oroszok csak *inoroczi*-nak, azaz idegennek, nem oroszoknak, nevezik a' vogult, a' berezovi területben pedig mind a' vogult mind az osztjákat *osztják*-nak nevezik. Reguly úr ama' véleményével, miszerint a' vogulok nem ős lakosai a' földnek, melyet most laknak, hanem hogy valami déliebb földről költöztek volna oda, nem csak a' még vogul lakta földnek, hanem sokkal déliebb és nyugatiabb tartományoknak is, mellyekben már rég nem laknak vogulok, folyó-, tó- és hegységei ellenkezik, mert azok azt bizonyítják, hogy valaha vogulok neveztek el, tehát első lakosaik vogulok voltak. Végre a' vogul nyelv bősége is ezen földek természeti sajátosságainak elnevezésében azt tanúsítja, hogy igen rég óta él itt e' nép³⁰⁾.

Viszontag egy svéd ezredes, *Schönström*, ki 1741-ben hadi foglyul éle Szibériában, azt állítá, hogy még vala szóhagyomány a' vogulok közt, melly szerint ők és rokonaik, az osztjá-

²⁹⁾ Reguly-Album LXXII. lap.

³⁰⁾ Ahlqvist, Muistelmia, 222. lapon.

kok, eredetileg a' Dvina és Jug folyók mellékein laktak volna, 's hogy onnan költöztek által az Ural keleti síkságára ³¹⁾). Ez el nem fogadható, mond Castrén, mert a' Dvina mellékein nincsenek nyomai a' voguloknak; 's mert általában a' népköltözések keletről nyugat felé ³²⁾).

Nem bocsátkozván itt a' vélemények megítélésébe, avagy az ősi meg béköltözött népek fogalmának meghatározásába, miről utóbb maga helyén lesz szó: a' földíratí és nép-neveket hozzuk fel, hogy a' jelent megérthessük.

A' vogulság nyugati határosai a' szirjének; éjszaki és keleti határosai az osztjákok, Tobolszk környékén tatárok; 's tudjuk, hogy a' hol most körülötte oroszok laknak, ott is hajdan vagy vogulok, vagy más rokon nép lakott volt. Elnézve a' fajrokonságtul, melly a' szirjän, osztják, vogul és tatár-török nyelveket összeköti: a' szirjän, vogul és osztják nyelvek különöbben is rokonok, — melly állítást itt előre csak kimondunk, de maga helyén meg is fogunk bizonyítani. Még e' közelebb rokonságban is a' szirjän, permi és votják nyelvek egyfelül, a' vogul és osztják másfelül úgy állanak előttünk mint testvérek; a' két testvér-csoport nyelvei tehát unoka-testvérek egymás irányában. Azért nem csak tanúságos, hanem szinte szükséges is összefoglalni az unoka-testvér nyelvekből való nevezeteket, ha talán együtt többre segíthetnének bennünket.

A' votják **ud-murt**-nak nevezi magát. *Murt* embert ³³⁾ jelent, innen *söd murt* fekete ember, azaz paraszt. Az *ud*-bul nyilván lett a' *vot*, *votják* szó, miszerint *ud-murt* annyi, mint *vot*-ember. — Castrén is azt mondja, hogy a' votják magát *ud*- vagy *ud-murt*-nak nevezi, 's nagyobb részeit a' felső Káma és Vjatka folyók mellékein lakik ³⁴⁾. Klaproth többet tud; azt mondván, hogy a' votják magát *uhd-murt*-nak nevezi, az *uhd* szót vendégszeretőnek magyarázza, miszerint az egész szó *vendégszerető ember*-t jelentene. — *Ud* jelent ugyan magy. *ad*, finn. *ant*, de azért nem tudjuk, hogy a' votják adakozó embernek nevezi-e magát; legalább igen különös volna az. — Továbbá azt mondja Klaproth, hogy a' török-tatárok a' votjákat *ar*-nak, azaz távollévőnek, nevezik, mit hasonlókép se czáfolni se igazolni nem fogunk. Érdekesebb reánk, 's bizonyosabb a' valóságra nézve az, hogy Klaproth szerint is a' votják a' Káma folyót *bužim-kam*, azaz nagy kama-nak, 's a' Vjatka-t *viatka-kam*-nak, a' Vjatka és Káma között pedig *Kam-kozip*, szószerint = *Káma-köz*-nek nevezik ³⁵⁾. — Az *ud* szó, a' következő nép-nevek hasonlatossága szerint, bizonyosan folyót teszen, még pedig a' mostani *Vjat*-ot (Vjatka), úgy hogy *ud-murt* = Vjat folyói ember. Ha most a' Vjatkát *viatka-kam*-nak híjják, ez csak annyit tenne, hogy: *ud*-folyó.

A' kis folyóvíz votjákul *šar*, szirjänül is *šor*, a' nagy folyó pedig *kam*. Tehát a' Káma folyónak neve köznév. 'S erre másutt is találunk. Castrén szerint a' Jeniszejt a' szibériai tatár-

³¹⁾ Müller, der ugrische Volksstamm I. 163. ezt így hozza fel: „A' Kámától keletre egy nép lakik, mellyet az oroszok *voguliczának* neveznek. Az a' nép, mint némelly emberei mondák nekem, annak előtte a' Dvina és Jug mellékein lakott volt, 's akkor az utóbbi folyórul *jugor*-nak neveződik vala. 'S a' voguliczák olly nyelven beszélnek, melly tájnyelve a' finnek.“

³²⁾ Castrén, Ethnographische Vorlesungen über die altaischen Völker, 128. 129. l.

³³⁾ Wiedemann, Grammatik der votjakischen Sprache. Reval. 1851. A' VI. és 328. lapon.

³⁴⁾ Castrén Ethnolog. Vorlesungen über die altaischen Völker. A' 137. l.

³⁵⁾ Klaproth, Asia polyglotta. Második kiadás, Paris 1831. A' 185. lapon. A' votják nyelvben megvan a' kusp = köz, p. o. kuspün közötté, kuspī közzé stb. Arra nézve, hogy a' török-tatár a' votjákat *ar*-nak nevezi, ha igaz, érdekes Strahlenberg tudósítása, ki azt mondja a' 76. lapon, hogy a' votják maga nevezi magát így, 's földjét *ari ma*-nak.

rok *kemnek* híjják; Finnországban is *kymi*, *kem* a' nagyobb folyók nevei; sőt azt hiszem, a' török *كیمی* *gemi* = hajó és magyar *gémia* (Molnár Alb. navis oneraria) is ezen szóhoz csatlakoznak, mint a' *sajka*, *csajka* a' چای *csaj* = folyó szóhoz. A' török-tatár nyelven اتل *etel* folyó, innen a' Volga *etel*; Strahlenberg szerint (93. lap.) a' Kámát ak-edelnek اتل *etel*, azaz fehér edel (folyó)-nak nevezték volt.

A' *permi* magát *komí murt-* vagy *komí mort-*nak nevezi, mi nem más, mint kámai ember, mert a' Káma folyó mellékein lakik.

A' *szirjän* is, ki a' perminek éjszaki szomszédja, úgy nevezi magát, hogy *komí mort*, *komí jas*, és *komí vojtır*; a' vogulokat és osztjákokat együtt *jögra jas*-nak nevezi. (Castrén Ethn. Vorl. 129. és 136. l.) A' *komí* szó nem más, mint a' votják *kam*, azaz nagy folyó, 's itt különösen a' *Káma*; tehát a' *szirjän* is *komí mort* = kámai ember. A' *jas* népet jelent: *komí jas* tehát = kámai nép. A' *vojtır* szó ugyanazt teszi, mit a' *jas*³⁶⁾. Ennélfogva a' vogul és osztják *szirjänül jögra-jas* lévén, ez *jögra-nép*-et teszen. Ha *ug-murt*-nak is nevezik akár a' votjakot akár a' *szirjän*t, az *Jug-embert* jelent, a' *Jug* folyóról, mely a' Szuchonával egyesülvén a' Dvinát teszi.

Szirjän folyó-nevek:

as-va	oroszul	chydmor	kos-va	oroszul	—
ež-va	"	wycsegda	lem-va	"	—
iž-va	"	ižma	lis-va	"	—
jaj-va	"	—	mil-va	"	—
jem-va	"	vym	sej-va	"	—
koj-va	"	—	us-va	"	—
kolva	"	(hal-víz)	vil-va	"	—

A' *va* szó a' *szirjän* nyelvben vizet teszen, e' folyó-nevek tehát: Asz vize, Ezs vize stb. Minthogy a' vogul földön is ilyen nevű folyók vannak: két *Loszva*, három *Szoszva*, úgymint a' déli, az éjszaki vagy nagyobb, 's a' keleti vagy kicsi, melyet osztják Szoszvának neveznék, mert az osztjákok földéről siet az éjszaki Szoszvába; azután *Szigva*, *Lobva* stb. 's e' folyóknak többnyire külön vogul neveik is vannak: Reguly azt ítélé, hogy a' vogulok nem ősi lakosai ezen földnek. De utazónk kettőt nem vett észre, azt, hogy nálunk is vannak *va* nevű folyók, mint *Szin-va*, *Zagy-va*, *Zsit-va*, *Lend-va*, *Bit-va*, *Bód-va*, *Csor-va*, (a' csorvási pusztán volt folyó-ér), mellyek szakasztott szirjänesek, 's mégsem mondhatjuk, hogy a' magyarok előtt szirjännek lakták volna hazánkat; — másodsor azt, hogy a' szirjännek útján jutott az első tudomás az Uralon túli népekről Európába, mi elegendé megfejtí a' vogul tulajdonnevek szirjän fordításait.

Egyébiránt, arra nézve, hogy szirjänes nevek vannak a' vogul földön (és Magyarországon), a' nyelv-rokonság is tekintetbe vehető. A' rokon nyelvekben sokszor kerülnek elő szók, a' mellyek most idegeneknek látszanak, de hajdan bizonyosan nem azok valának. A' magyar *Bit-va*, *Bód-va*, *Lend-va* stb. nem kevesbbé idegenek most a' magyar nyelvhez képest, mint a' *Szoszva*, *Loszva*, *Szigva* stb. a' vogul nyelvhez: de hajdan nem voltak idegenek, mert akkor a' rokon nyelvek közelebb állnak vala egymáshoz, mint most. Hasonlót találunk a' számnevekben, p. o. a' *nyol-cz*, *kilen-cz*, *húsz*, *negy-ven*, *hat-van* stb. idegenek most a' magyar nyelvhez képest, azaz a' magyar nyelvből nem magyarázhatók meg: de hajdan nem lehettek idegenek, mert megvannak a' rokon nyelvekben (a' *nyol-cz* a' vogul *nyala-lu* = 8, a' *kilen-cz* az osztják *killien*, lásd a' 4. lap.; a' *húsz* a' vogul és osztják *húsz*, *chúsz*, *kúsz*, mordvin *komsz*, = két tíz; a'

³⁶⁾ Máté szirjän fordításában *jöz* a' nép, p. o. 5. 14. *ti emöz jugid jözli* = ti vagytok világosság(-a a') nép-nek; Castrén szirjän nyelvtanában *jöz* = peregrinus, 's az idézett hely: *ti vjümäs jugid vojtırjas-li*.

ven, van a' török, jakut, csuvas on , von = 10, melly megvan a' vogul neli-men = negyven, öt-pen = öt-ven stbiben is). 'S a' mi áll a' magyar nyelvről, az áll magára mindenik rokon nyelvről más rokonokhoz képest. — Szirjänül va az, mi vogulul já = víz, folyó. Vogul folyók nevei tehát: Aun-já, Luopš-já, Mansi-hum-já (oroszul Pocserem), Motju-já stb. De ilyenek vannak a' szirjän földön is, mint Un-já, Pecser-já, oroszul Pecsóra; vannak az osztjások földjén is, mint Sin-já stb. Mind ez nem csuda rokon nyelvekben, sőt a' rokonság igenes következése. Mi például két folyónak közét az egyik folyórul nevezzük, így van Mura köze, Rába köze, (Csallóköz) stb. a' votják is a' Vjátka és Káma közét kam kosip-nak (szó szerint: folyóköz-nek) nevezi.

A' mi a' másodikat illeti, hogy a' szirjännek elnevezései jutottak nyugati Európába az Uralon túli népekről, azt ama' vidékek és népek hajdani viszonyai fejtik meg. Tudniillik az oroszok (szlávok) elhatalmazása előtt a' régi Perm országban nagy kereskedés folyt vala nyugat és kelet közt, 's azon kereskedésnek nagy tényezője volt a' becses bőrök adása vevése, a' melyek az Uralon túlul származnak. E' vidékekhez legközelebb laknak a' szirjännek, ők valának akkor az Ural keleti és nyugati vidékeinek közvetítői. A' szirjännek a' vogul népet jögra-jasnak, azaz jögra népnek, hívják ugyan, de megismerkedvén a' vogulokkal legelőbb a' Vogul-já mellékein, melly a' Szigvá-ba foly, azokat vagol vagy vogul népnek is nevezték 's így jutott a' vogul név az oroszokhoz és a' többi nyugati népekhez³⁷⁾. Az ott folyt kereskedésről már Nestor említést teszen az 1096-ki év történetei közt, miből azt hozhatni ki, hogy a' novgorodiak már a' XI-dik század folytában adót szednek vala a' Pecsóra vidékeiről, 's hogy ott ismerik vala az Uralon túli jugorokat vagy vogulokat, kik az Uralon innen is laktak³⁸⁾. A' monda, mellyet Nestorbul a' 38. jegyzetben felhoztunk, az Uralon át vezető út csudáját jelenti, melly nyilván arra való, hogy elijessze a' novgorodiakat. Azt az utat később is szirjän út név alatt ismerték, melly a' nagy Pecsórától a' Mánja, Szakuja és Szoszva folyók mentiben Bere-zovba vezet, 's mellyen a' Pecsórától a' Mánjáig szánon és iramszarvassal egy nap alatt mehetni³⁹⁾. Annaira könnyű most ez az út, hogy Ahlqvist tudósítása szerint, azon évenként sok ezer pud lisztet szállítanak Szibériából, hol olcsóbb, a' Pecsóra mellekeire; 's innen vissza fejszékét, puskákat, üstöket stb. Szibériába.

A' szirjännek keziben lévén az Ural kereskedése, az ő elnevezéseik után ismerték meg Oroszországban a' Szigvát, Loszvát, Szoszvát, Óbot stb. a' vogul nevek csak a' vogulok közt maradván föl. Ebből azomban nem lehet következtetni, hogy a' vogulok előtt szirjännek vagy

³⁷⁾ Lehrberg, Untersuchungen zur Erläuterung der ältesten Geschichte Russlands. St. Petersburg, 1816. A' 22. 23. lap.

³⁸⁾ Nestor, älteste Jahrbücher der russischen Geschichte stb. übersetzt von Scherer. Leipzig 1774. „El akarom beszélni, a' mit négy évvel azelőtt egy novgoroditól, kinek neve Togorovics György, hallottam. Ez, így beszélt, elküldte volt szolgáját a' pecsórakhoz, kik a' novgorodiak adózói, ki is odaérvén által mene a' jugorokhoz is. A' jugorok néma (azaz idegen nyelvű) és pogány nép, kik éjszakfelül a' szamojédekkel határosok. Ezek a' jugorok ezt mondák szolgámnak: Szokatlan csudát vettünk észre, melyet annak előtte nem ismertünk volt; de most három éve, hogy nyomára értünk. A' Lukomoriába vivő úton égis magasodó hegyek vannak, 's azokban emberek dolgoznak nagy zajjal, mintha utat akarnának keresztül vágni. 'S ha valaki vasat vagy kést vagy fejszét ad nekik, bundabőrt adnak érte. A' hegyekre való út járhatatlan a' sok mélység, nagy hó és rengeteg erdők miatt, azért is nem igen megyünk oda.“ A' 155. lapon.

³⁹⁾ Ahlqvist, Muistelmia, a' 233. lap. Itt Ahlqvist ezen utat a' Szigva-, azaz Szakujá-tul menőnek mondja a' Pecsórára. De csalatkozik, maga nem járván a' Szigván 's nem tudván, hogy abba szakad a' Mánja, 's hogy ez esik közel a' Pecsórához. Reguly, mint a' 4. §. maga beszéli, a' Szoszvából a' Szigvába és Mánjába utazék.

más nép lakta volna a' mostani vogul földet. Csak is a' nagyobb, és a' kereskedő utakat esz-
közlő folyóknak vannak szirjän és vogul neveik; a' félreeső folyókat csak vogulul nevezik.
Ugyanez áll a' hegyekről is; a' kitünőbb hegyek, csúcsok mind szirjän mind vogul nevűek.

A' szirjännek már mind a' vogulokat mind az óbi osztjakokat *jögra-jas*-nak, azaz jögra
népnek híjják. A' vogulok meg magokat és az óbi osztjakokat *mansi kum*, vagy *manši kum*-
nak, azaz manszi vagy mansi embernek nevezik. Az Ób nálok *ás*, a' Szoszva és Tavda *tajt*;
a' kisebb folyók neveihez *já*-t tesznek, mi annyit jelent, mint a' szirjän *va*, azaz víz, folyó, p.
o. Mán-já, Šuker-já, Saku-já, Taps-já stb. A' folyó vizek nevei tehát *ás*, *tajt* és *já*, melyeket
meg lehet magyarázni.

Ás öreget, nagyot teszen; ugyan azt teszi a' szirjän *aba* és vogul *abä*; a' vogulok külö-
nösen a' medvét is, melly ott legnagyobb vad, *abä*-nek nevezik. Nagyon rá illik az Ób folyamra
az *ás* szó. Még a' sokott Ób, Obi is csak a' szirjän-vogul *abä*, azaz öreg, nagy.

Tajt, *taut* újj, p. o. ruhának újja; innen vogulban *tajt-tit*, újj töve, az újj felső vége,
mellyel a' ruhához van varrva, *tajt-sunt*, újj szája, az újj alsó nyílása. Reguly némi csudálkozás-
sal adá elő, hogy a' Szoszvát *tajt*-nak, újjnak nevezik: de az nyelveink felfogása szerint
nagyon helyes. A' magyar is az *újj*, *fi* szóval kicsinyét fejezi ki annak, mi ahhoz képest öreg,
nagy; p. o. *vásár fi*, *asztal fiók*, még *kukoricza-fiú* is van, azaz gyenge kukoricza-hajtás;
azután *ruha újja*, *kéz, láb újja*. A' vogul nyelv is *kaut-pi* = fennyü *fi* = fennyü fácskárul, *ulpe-pi*
= czirbolya fácskárul beszél. Mi ugyan az *újj*-at (digitus, manica) kettős *j*-vel írjuk, de szó-
tani ok nélkül, 's ha volna is némi oka, mellyet nem tudok, az *új* (novus) és *újj* (digitus,
manica) akkor is rokonok, ha nem is azonosak. Egyébiránt azon szemléleti felfogást, melly-
szerint a' kicsi a' nagyhoz képest fiú, 's a' nagy ehhez képest öreg, a' német nyelv is tudja,
mikor valaminek „verjüngtes“ mértékét (p. o. verjüngter Mass-stab) veszi. A' törökben *يکي*
jeñi = új, novus, *يك* *jeñ* vagy *ينك* *jenek*, újj, manica; a' jakutban *sanga* új, novus, és *siäh*
újj, manica. A' vogulban még inkább különbözik a' *tul'e* újj, digitus, a' *tajt* újj, manica szótul.

De mellyik Szoszva minek újja? Reguly jegyzeteiből azt tudom, hogy az éjszaki Szoszvát
híjják *tajt* vagy *taut*-nak; de Ahlqvist megmondja nekünk, hogy a' délit is így híjják, sőt hogy
a' vogul *taut* szó megvan az orosz Tavda szóban is, melly a' déli Szoszva és Loszva egyesülésé-
ből lett folyót jelenti, mellybe a' Pelim is foly⁴⁰⁾. Még más tudósításunk is van. Klaproth sze-
rint a' Tavdát a' vogulok *tágget*⁴¹⁾-nek, Castrén szerint pedig a' déliebb osztjakok az Irtist is
Tangat-nak⁴²⁾ híjják. A' *taut*, *taget*, *tangat* szók azonok, mert a' vogul és a' rokon nyelvek-
ben a' torok hangnak két magánhangzó közti elolvadása nem ritkaság, 's megfordítva ugyan-
ott a' torokhang *n* hanggal szeret megbővülni, p. o. *tag* és *tau* ág, *jäg* atya, *jägm* helyett *jäum*
atyám; így *taget* = *tauet*, *taut*, *tajt*. Az *n*-nel való bővülést igen világossá teszi a' magyar *fog*,
dens, vogulul *ponk*, a' magyar *egér* (finn. *hiir*, votj. *šir*, mordv. *šejer*) vogulul *tänger*, 's magá-
ban a' vogulban *täuném* és *tängném* csengek, zengek; így *taut*, *tajt*, *taget* és *tangat*. Ezeknél
fogva újat jelentenek: az Irtis neve (*iangat*), a' Tavda (mi csak *taut*), és a' két Szoszva. —
'S ezek mind az Ób-nak az öreg-nek, nagy-nak újjai, mintha nálunk a' Tiszát, Vágot stb. a'
Duna újjainak neveznők.

⁴⁰⁾ „Voguulin kielessä kutsutaan kummaistakin Sosvaa ilman eroituksetta *Tayt*, ja Venäjäsikin
otaa eteläinen Sosva Losvan kanssa yhdyttyänsä tämän alku-peräisen nimensä takaisin, sillä siitä lähtien
kutsutaan sitä *Tavdaksi*. — A' vogul nyelvben mind a' két Szoszvát, különbség nélkül, *Taut*, *Tajt*-nak ne-
vezik, 's a' déli Szoszva, miután a' Loszával egyesült, oroszul is visszaveszi őseredeti nevét, mert azontul
öt *Tavdának* híjják.“ A' 221. lap jegyzetében.

⁴¹⁾ Asia polyglotta, 192.

⁴²⁾ Castrén, Versuch einer ostjakischen Sprache, II. kiadás, Pétervára 1858. A' 91. lapon: *Tangat*
= Irtis, *tangat-jah* irtisi osztják; így híjják őket az óbi osztjakok, kik *as-jah* = óbi osztják.

Miért nevezi már a' vogul mind magát mind az óbi osztjákat *man-si* vagy *mán-si*, sőt *mán-či*-nak, holott a' szirjän *jögra-jas*-nak, azaz jögra-népnek, 's az orosz vogul-nak nevezi? Ahlqvist a' *man-si* szónak sok alaptalan fejtegetését nem akará egy újjal szaporítani⁴³⁾: én majdnem kénytelen vagyok azt tenni, mert úgy hiszem, fejtegetésem nem alaptalan.

Tudván, hogy az osztják név innen van: *as-jah* (lásd a' 8. lapon) 's annyit teszen: óbi nép; tudván, hogy *ud-murt* = vot (vjat-ka)-ember, *ug-murt* = jug-ember, *komi-mort* = kámai ember, *komi-jas* vagy *komi-vojtir* is = kámai nép, a' Vot, Jug, Káma, Ób folyókrul neveződven így: vajjon a' *man-si* vagy *mán-si*, *mán-či* név nem származik-e hasonlóképp folyókrul? De van-e *man*, *mán* nevü folyó? Van kettő; egyik *Ol's-mán-já*, a' másik *Tajt-mán-já*. A' *Tajt*, mint tudjuk, a' Szoszva (itt éjszaki Szoszva), a' *Tajt-mán-já* az éjszaki Szoszvának egyik ős patakja. E' közt és az *Ol's-mán-já* közt egy földköz van, mellyet *Kel'i-sori*-nak, Kelyi vontatónak neveznek, mert azon húzzák vagy vontatják a' sajkákat a' *Tajt-man-já*-bul az *Ol's-man-jába*, melly meg a' Pecsórába foly. Úgyde épen a' két *Man* az a' folyó, mellyet a' szirjänek *jögrá*-nak, 's az oroszok *vogul*-nak, *vogulká*-nak neveznek⁴⁴⁾; ezeken folyt hajdan is a' keredés, a' mellynek útjárul Nestor az említett csudát beszéllette. Reguly mind a' két *Mán-já*-n jára, mellynek egyikét *Kis Mán-já*-nak nevezi, de mellyiket, azt nem mondhatom meg (lásd a' 61. lapot). Úgy látszik nekem, a' helyirati utasítás, mellyet a' *Mán* = Vogul-folyó névben találunk, nem megvetni való; 's ha még a' *man-si*, *mán-si*, *mán-či* szónak *si*, *ši*, *či* tagját sikerülne megfejtenünk, a' valót egészen megfognók.

A' vogul mondában nyoma van egy régibb népnek, melly a' vogulokat megelőzte, 's melly vad és erős volt. Azt a' monda *uro-si*, vagy *uro-či*-nak, azaz erdei népnek (*ur*, *urem* erdő, orom) nevezi; jelzője *puning-sempe* = szőrös szemü. A' babona most erdei félistent tisztel benne, ha mondják: *puning sempe uro-si äkit néjles*, vagy *puning šempe uro-či äkit néjles* = a' szőrös szemü erdei öreg látszék meg. Ismeri a' monda az *ut'-či*-kat is, kik szám szerint heten, 's kik az *ujt' jelping*-et (víz szentjét) szolgálják, 's kiket így jelöznék: *kér majlpe sät ut-či* (*ujt'-ši*, *si*, *či* = víz *ši*, *si*, *či*) vas mellyü hét vízi ember. Ezekbül kitetszik, hogy a' *si*, *ši*, *či* értelmes szó, 's embert, népet jelent; ezt bizonyítja Strahlenberg tudósítása is, melly szerint az óbi osztjások magok mondák neki, hogy *chue*, *csu*, *tyu*, *si* emberek, lásd a' III. fejezetet. Ennél fogva *mán-si*, vagy *mán-či*, annyi mint a' *Mán* embere, népe. A' vogul tehát a' *Mán* folyókrul nevezte magát *mán-si*-nak, mint a' votják az *Ud*, *Ut* [Vjatka], a' permi és szirjän a' *Kam* [Káma], az osztják az *Âs* [Ób] folyókrul.

De miért a' kicsi *Mán*-rul, melly nem mérközhetik az *Ud*, *Ut*, annál kevesbbé a' *Káma* vagy épen az *Âs* folyóval? Erre is a' vogul monda felel. Mint a' *Jelping vit majt* (szent víz monda)-bul látni fogjuk, a' vogulok is özönvízkrul tudnak. Az emberek az Ural csúcsaira menekülnek, természetösen, 's a' mondanak egyik töredéke az Ural azon vidékére teszi a' történetet, a' hol a' két *Mán* egymáshoz közeledik. Mindenesztül ide teszem forrásomat. Regulynál a' *Jelping vit majt* (özönvíz mondája) után e' töredék van följegyezve:

„Az özönvízkor a' Sähü (Szaku, Szigva) mellékiek a' Sörteng Nankiš-án vagy N'ais-nilting-jén menekülének.

Täu ät ámeráus, nongo läps; äkmós tote ätkätét. Kateng sip-lu l'ul'it, kitäh taras-kém l'ul'it má kul'tsals, tasem mátä. Tä porät Su-	Ez nem merült volt el, föl birt állani; mind oda gyülnek vala (az emberek). Hat könyök- nyi magasra, két arasznyi magasra állott ki a'
---	--

⁴³⁾ Voguulin kansa nimitäksen *Manjsi*, josta niin kuin Voguulinkin nimestä tehtyjä monia perättömiä selityksiä minä en rupean vielä lisämään uudella semmoisella. A' 222. l.

⁴⁴⁾ Castrén, Ethnolog. Vorles. 104. lapon.

kerjä as Kangle, Mán-já mágom olset. Liliän toti nejlest. Já nalmi supit tont paul át'im ols, tuop Lopmus ols; Munkes pásnel Munkes as ols."

föld, a' száraz földje. Az időben a' Szukerjá és Kangle és Mánja népei voltak. Életeik oda menekülének. A' folyó (Szigva) alsó részein akkor nem volt falu, alig volt Lopmusz; Munkesz határánál Munkesz város is volt."

Ha a' Szähu (Szaku-já), vagy Szigva torkolatátul, hol az éjszaki Szoszvába szakad, fölfelé megyünk, a' *Kórupaul*-t (Háromfalu) elhagyván, mely a' Szigva jobbik partján épült, és a' *Kaszlah*, *Kangle*-falukat elértük, ott a' folyó jobbik oldalába ér a' *Šorteng* patak, mely a' hasonló nevű *Šorteng* hegyről jö; a' *Šorteng* patak után következik a' *Sukur-já* (Köppen térképén *Šukur*), a' Sukurjá-faluval, 's utána a' *Mánja*, mind a' Szigva jobbik oldalába folyván nyugat felül. — Ez a' monda-töredék helyisége; itt voltak a' Szuker vagy Szukur-já, a' Kangle és a' Mánja népei, kik a' *Sorteng* hegyre menekültek a' vízből. Ezen *Mán-já* a' *Tajt-mánja*, mely az *Ol's-mán-já*-tul egy rövid vontató által van elválasztva, 's az *Olysz-mán-já* jobbán ott áll a' *Mán pubi-nyär* = a' vogul bálvány hegy, melyet a' szirjának *Bolvano-Íznek*, azaz bálvány kőnek neveznek. — A' monda szerint akkor a' folyó (Szigva) mentiben nem voltak falvak, tehát nem voltak még a' Szuker-, Kangle-, Kaszlah-, Kórom-paul falvak: de voltak Lopmusz és Munkesz. Munkesz a' Kóropaul-tul nyugatra van jegyezve a' *Reguly* térképén, Lopmusz nincsen kitéve, talán nyomai sincsenek már.

Alig lehet még kétség a' felül, hogy a' *mán-si*, *mán-csi* a' két *Mán* nevű folyórul származik (mit *Reguly* Pétervárában nem sejtette még, lásd a' 47. lapot, 's mire tudtomra utóbb sem eszmélt). A' Mán vidékeire helyezi a' monda a' nevezetes eseményt, mellynek következtében onnan szaporodtak az emberek a' Szaku-já és *Tajt* (Szoszva) alsó vidékeire. 'S kell, hogy eseménnyel álljon kapcsolatban az a' körülmény is, mely szerint a' szirjának a' Mán folyórul, melyet *Jögra* (*Jugra*) névvel illettek, az egész Uralon túli vidéket *Jögrának*, *Jugoriának* neveztek el. Valamint az is ez okból történt, hogy az oroszok a' Mán-t Vogul folyónak nevezvén el, az Uralon túli vidéket és népet a' vogul névről híjják. Hofmann tehát nem csatlakozott, véleményem szerint, midőn ezt írta:

„A' délről érkező *Motju-ja*, 's az igenesen keletről kizúgó Kis Pecsóra, egy nagyságúak; a' legnagyobb víz éjszakra jö, 's azt Nagy Pecsorának híjják. Az éjszakra menő völgyet, mellyben a' Nagy Pecsóra lejö, az én evezőim, 's utóbb tolmácsom is, ki született vogul, *jugrai átmenetnek* (*jugrinskij perechod*) nevezék, mert úgymond, azon érhetni ama' hegyhez, mely a' Pecsóra vizeitől a' Jugra vizeit elválasztja. Minthogy e' név nyilván a' régi jugriak lakóhelyeire mutat, hadd térhessek el utazási előadásomtól, nem azért, hogy véleményemet tekintélyek ellen kivíjjam, hanem csak azért, hogy az illetőket olly helyiségekre figyelmeztessem, a' melyekről én adhatok első tudósítást. A' szóban levő folyó, melyet azután megnéztem, 's mellynek széles völgye a' *Mán-Pubi-Nyär*-t (szirjánul *Bolvano-Íz*) a' nagy Pecsóra völgyétől elválasztja, az *Iliesbe* (vogulul *Olysz*-ba) szakad, 's a' vogulok által *Ol's-mán-já*-nak, a' szirjának által *Joegra Laega*-nak, az oroszok által *Jugrának* neveztetik, 's még most is nagyon nevezetes a' Pecsóra vidékiek előtt, a' vogulokkal való kereskedés miatt, minthogy az Uralon túli Szoszva melléki vogulok, midőn a' tél vége felé az erdős síkságot elhagyják, leginkább a' Jugra forrásait keresik föl, a' mellyen azután lefelé, a' szúnyogok ideje alatt, Európába is vonulnak, egész az *Ebel-Íz*-ig, a' mellyről már elment a' hó, midőn a' hegységet még lepi, 's mert a' Pecsórától kezdve a' Jugra beszakadásaig az *Ilies* (*Olysz*) nyáron is elég mély, nagyobb sajkák hordására.

„A' Jugra forrásai a' *Tajt-mán-já*-éval, mely a' Szoszva egyik ős patakja, 10 versztnyi

hosszu vontató út által vannak egybekapcsolva, melyen (*Kelyi-Szorinak* nevezik) a' vogulok most egyik földrészből a' másikba vonják sajkájikat.

„A' hegységnek azon része, melyből a' Jugra, Pecsóra, Unja, Visera, Loszva és Szoszva forrásai erednek, a' hozzája tartozó erdőségekkel együtt, máig az egész Ural legvadassabbja, mely bővelkedik evet, nyuszt, nyest, vidra, róka, iramszarvas, jávorszarvas, medve, torkosborz féle vadakkal. Ez előnye régtől fogva nevezetessé tették vala a' Jugrát a' Pecsórávidékiek előtt; ők tehát azon népet, mely partjain lakott, a' folyórul nevezték *jögra-jas*-nak. Hogy vajjon már a' régi novgorodiak változtatták-e el a' jögra szót jugrára, vagy a' szirjāneknél lett-e idő folytával jugrából *joegra*, arról nem ítélnék . . .

„A' vogulok és a' läpinaik ⁴⁵⁾ osztjások egy nyelven beszélnek, a' mint fülembé hangzik; ők *egy* nép, mely sokat lakott hegyek közt, mi nyelvökből kitetszik, mely a' sokféle hegyi alakok elnevezésére igen gazdag. De most, mennyiben kiösmérhettem, el vannak választva lakásaik. A' vogulok a' Visera forrásainál déliebben laknak; hajdan, mint meg lehet mutatni, az Ural hegység mind két oldalában laktak volt, most csak keleti oldalain tartózkodnak. Novgorodból ezekhez a' Káma útján jutottak, ők lakták a' „zakami“ (Kámán túli) földet. A' läpinaik osztjások [vogulok] most a' Pecsóra forrásaitul éjszakra laknak, a' hegység keleti oldalain: de a' vidék alakában és minőségében nincsenek ok, mely miatt nyugati oldalain nem lakhattak volna, a' mellyeket máig tulajdonuknak állítanak, és vadászatra legelőre használnak, jelesen az Olysz [Ilics], Mán-szi-hum-já [Pocserem] és Szakur-já [Sesugor] hajókázható és halas folyók mellékeit. Csak midőn szoritották a' novgorodiak, akkor vonulának a' hegység megé, hová nehezebb volt nagy sajkákon üldözni őket, 's velők együtt a' *jugra* név is a' hegyen túl-ra költözik vala ⁴⁶⁾.

Kitaláltuk volna tehát, miért híjják az oroszok azt a' népet, a' mellyel itt foglalkozunk, *vogul*-nak, miért a' szirjānek *jögra-jas*-nak, 's miért híjja az maga magát *mán-si* vagy *mán-či*-nak.

8. §. A' vogul föld határai.

A' vogulok lakta föld, Reguly meghatározása szerint, mellyet Köppen is az Oroszbirodalom néprajzi térképén ⁴⁷⁾ elfogadott, szabálytalan hosszukás alak, melly délfelé három csúcsban kinyúlik. Legdélebb csúcsa a' széless. 58°-át éri el, tehát két fokkal esik déliebbre Péterváránál; legéjszakiabb csúcsa pedig a' 65°-ot jóval felülhaladja. Nyugati határát az Ural hegység vonja, melly a' hosszúság 77° alatt 's a' széless. 58—64° között szinte igenes vonalt képez. Azontul keletre hajlik, 's a' hossz. 80° alatt elhagyván a' vogul föld legéjszakiabb csúcsát, az osztjások földjén folytatja éjszak-keletre vett irányát egész a' Jegestengerig. Éjszakerül és keletről a' vogul föld az osztjások földjével határos, természeti elválasztó nélkül, miért is a' két irány felé bizonytalanok lehetnek a' végek.

Reguly szerint az éjszaki határvonal, a' nyugati csúcstul kezdve fokozatonként hajlik délfelé az Ób folyóig, Berezov városán alul, hol is a' vogul földnek legnagyobb éjszak-keleti terjedése van. Itt hét hosszúsági foknyira szélesedik ki a' 76° 84° közt, úgy hogy itt az Ób is átfolyja igen sok ágaival, mellyek másutt nem érik a' vogul földet. Azomban e' terjedés hamar fogy, 's a' széless. 62° alatt, a' vogul föld közepe táján, az csak négy hosszúsági fokot teszi. Déli felében, a' széless. 59° alatt ismét nyolcznál is több foknyira kiterjeszkedik, a' hosszús. 76°—85° között.

⁴⁵⁾ Ahlqvisttől is azt tanuljuk, hogy a' felső éjszaki Szoszva melléki vogulokat is osztjásoknak nevezik. A' 222. lap.

⁴⁶⁾ Hofmann, a' 47—50. l.

⁴⁷⁾ ЭТНОГРАФИЧЕСКАЯ КАРТА европейской РОССИИ. Petersburg, 1851.

Délről sincsen természeti határa, 's a' vogulság délfele nyuló csúcsai világosan annak elolvadását jelentik az oroszország közzé. A' nyugat-déli csúcs nem éri el a' 60° széless. fokot; a' középső túl nyúlik az 59°-on; végre a' délkeleti koczás vég a' széless. 58°-át éri el a' Tobolszki környéken. A' vogul föld e' szerint az éjszaki széless. 58°—65° 's a' keleti hosszús. 76—85° fokai közt terjed el.

Egész mostani területét Reguly 3780 □ mérföldre becsüli (lásd a' 65. lapot); de hajdan mind nyugat mind kivált dél felé sokkal nagyobb lehetett, mit már is alkalmunk volt észrevenni, p. o. *Pallas* elbeszéléséből (a' 13. lapon). Így az orosz nagy szógyűjtemény (lásd a' 16. lapon a' 6. §. és a' 18. lapon a' 9. §. elejét) a' vogul szókat leginkább a' Csuszovaja folyó, a' Cserdin és Verhoturje városok környékei szerint hozza fel, mellyeken Reguly már igen kevés vogult találta.

Most a' vogulságot délkelet felől a' tobolszk-vidéki tatárok veszik körül, délről mindentől az oroszország, valamint nyugatról is a' széless. 60°-ig; azután végig a' szirjánok; éjszakeről és keletről az osztjákok.

A' vogul föld jellemét egy felől az Ural hegység, más felől a' nagy Ób folyó teszi. Az Ural a' földnek tagosulását határozza meg, 's most a' vogulságnak utolsó rejtekeit képezi; de táplálja a' vadakat is, mellyeket a' vogul vadászgat, 's az iramszarvast, melly neki leghasznosabb házi állatja. Az Ób a' vogul föld kis részén foly ugyan csak keresztül: de fölveszi annak vizeit és folyóit, mellyeket viszontag tengeri halakkal tart.

9. §. A' középső és éjszaki Ural részei meg folyói.

Az Uralt, melly a' Jegestengertől dél felé vonulván Európát Ázsiátul elválasztja, három részre szokták osztani: délire, középsőre és éjszakira. Minthogy az nem lehet feladatunk, hogy természettudományilag írjuk le az Uralt, hanem az, hogy a' vogulok hazáját ismertessük: azon adatokra szorítkozunk, mellyek az említett ismertetésre tartoznak, egyszersmind tudvák előttünk.

Mit jelent az *Ural* szó, 's miféle néprajzi tudósítást rejt magában? Az *ural* szó, azt mondják⁴⁸⁾, a' dsengizkháni kor által és után lett csak ismeretessé, 's jelent a' tatár nyelven *övet*. Ezt a' nevet lefordították az oroszok, kik az Uralt *kamenoj-pojasz* (köszikla-öv), vagy *zemnoj-pojasz*-nak (föld-öv) nevezik, még pedig már Herberstein ideje óta (lásd a' Bevezetés 1. lapján a' 2. jegyzetet 's 2. lapján a' 4. jegyzetet). Szorosabb értesülés után azt lehet gondolnunk, hogy nem az egész hegységet híjják így, hanem annak némely részeit. Bogoszlovszkon túl éjszakra a' nép nem ismeri többé az *Ural* szót, *köszikla-övn*ek sem nevezi általában, hanem csak a' vízvázastékokat, ha egymással összekapcsolódó hegyekből állanak, mellyeket keresztül folyó víz nem szakaszt el; ilyen egybekapcsolódó hegyek tehát *köszikla-öv* = *pojaszovij kamen*, 's azok nem is mindenkor a' magasabb hegyek⁴⁹⁾. — De az éjszaki Uralnak a' dsengizkháni kor előtt már régen volt neve: a' *Jugor hegység* (jugorszkoj chrebet). A' vogulok, ha Reguly jól értesít, csak *jüni-nár* = nagy hegynek, nevezik. Ámde a' *Má kul'item majé* XIV. XV. szakaszaiban gyönyörű megfejtését találjuk annak, miért híjják *öv*-nek az Uralt.

A' déli Ural, a' széless. 50—55° alatt, a' baskirok erdős hegysége; a' középső Ural, a' sz. 55—61° alatt nyúlik el, végre az éjszaki Ural a' 61°-tul fogva a' Jeges tengerig tart. A' középső Ural tehát az *Ufa* és *Pecsóra* folyók forrásai között van, 's mintegy két részre szakad. Mert a' *Csuszovaja* forrásainál alacsonyodik és szűkül, hol a' Jekaterinenburgba vezető

⁴⁸⁾ Müller. Der ugrische Volksstamm. I. 18.

⁴⁹⁾ Hofmann. Der nördliche Ural, II. 22. jegyzetben.

országút viszen által; a' Tura forrásainál megint nagyobbodik, 's ott *Verhoturjei Uralnak* nevezik, melly hajdan már a' Jugor név alá foglaltatott. Itt a' sz. 59°—60° alatt vannak az Ural legmagasabb csúcsai, úgymint a' *Pavdinszkoj Kamen*, 6400 párisi láb magas, mellynek keleti tövén a' *Lobva* és *Ljala*, a' déli Szoszvába siető folyók, erednek; éjszaki-nyugati tövén pedig a' *Koszva* foly el, mely a' Káma felé siet. Azután a' keletre eső *Konsekovszkoj Kamen*, mellyet *Szuchoj Kamen* (száraz kősziklá)-nak is neveznek; továbbá éjszakra a' *Koszvinszkoj Kamen*, mellynek tövén a' *Koszva* ered; végre a' *Vosztroi Kamen*, Szolikamszktul keletre, a' déli Szoszva forrásainál. Ezek hát mind a' vogulok Uralján vannak már, de vogul neveiket nem tudom.

A' középső Ural folyóji vagy a' Káma felé folynak, 's azért *permi folyók*, vagy a' Tobol és Irtis felé, 's azért *szibériai folyók*.

A' középső Ural permi folyóji:

A' *Cuszovaja*, vogulul *Šuša*, mint Müller mondja ⁵⁰⁾, miben kétségünk nem lehet, mert Reguly szerint is *šoas*, *šós*, *šaš* patak, folyó. A' Cuszovajával a' dél felül érkező, 's a' *Kungur* régi permi város mellett folyó *Szilva* egyesül, 's az így nagyobbodott folyó Perm felett a' Kámába szakad.

A' *Visera*, melly éjszakiabb folyó az előbbinél, mert forrásai közel esnek a' Pecsóra forrásaihoz. Miután Cserdin városa mellett a' *Kolva*-val egyesült, Szolikamszkon felül hasonlókép a' Kámába szakad.

A' középső Ural szibériai folyóji:

Az *Uj*, az *Iszet*, a' *Tura*, mellybe jobb felől a' *Tagul* vagy *Tagil*, azután a' *Nicza* folyanak, ez utóbbi a' *Nejva* és *Kecs* egyesüléséből származván. A' Tura a' *Tobol*-lal egyesül. — A' *Tavda*, melly a' 62° alatt eredő *Pelim*-ből és a' 61° alatt eredő déli *Szoszva*-ból származik; 'a Szoszva meg jobb felől a' *Lobvát* és *Ljalát*, bal felől pedig a' *Loszvát* veszi fel. A' Tavda, mellynek nevét már a' 75. lap. magyaráztuk, a' Tobolba foly.

Az éjszaki Uralnak déli része, a' Pecsóra és éjszaki Szoszva forrásai körül, legérdekesebb reánk nézve, nem csak azért, mert itt van még a' vogulok sértetlen hazája, mellyet Reguly járt meg elsőben szorgalmasan, hanem azért is, hogy erről legtöbb ismeretünk van, mire nézve Hofman leírásának sokat köszönünk. A' vogul nyelvnek a' hegyek elnevezésére igen sok kifejezése van, mellyeket itt elő fogunk adni, mint Hofmannál találjuk ⁵¹⁾, ki azokat részint tolmácsai részint saját tapasztalásai után megismerte, 's mint azokat Reguly jegyzeteiben is találhatni; mert a' két forrás egymást igazolja.

Ur H. szerint általában hegység, egy névvel nevezett szikláshegyek csoportja; vajjon esetleges-e annak hasonlítása az *Ural* szóhoz? kérdezi H. — Reguly szerint *ur* hegység, de *urem*, *urom* orom, hegyhát, *uring* magas; *vuar*, *vor*, *úr* erdő is. Az *ural* szót nem lehet ebből kimagyarázni, hacsak az *ur-aj*-t nem vesszük, melly „hegyféle.“ R. (a' 62. lap.) *alj-vuar*-t (alsó erdő-t) írt ugyan: de többi tudósításai nem igazolják az *al* szót, melly helyett *joli* = alsó, fordul elő, úgyhogy a' *vuar-al*-t „erdő, hegy-al“-ját, miből vált volna *Ur-al*, nem merem a' szók közzé fölvenni.

Tump H. szerint egy hegycsoportból elváló hegy, mellynek teteje lapos. R. szerint *tump* domb, és sziget-hegy, különösen *púr tump* vagy *jangtū tump* = körülmehető hegy.

Njer H. sz. hegy, mellynek teteje vagy háta sziklás. R. sz. *nyar*, *nyär* (*ñar*, *ñar*) nagy hegy, 's körülbelül az, mi *ur*, mert mondják: „*pü ñarne kudlém*, *pü urne kudlém*, föl a' hegyre kelek. Úgy látszik azomban nekem, hogy *ur*, *vuar*, *vor* hegyhát, melly erdős is lehet; *ñar ñär*,

⁵⁰⁾ Müller. Der ugrische Volksstamm, I, 81.

⁵¹⁾ Hofmann az 69. 60. és 282—284. l.

pedig sziklás tetejü hegy, tehát kopasz hegy, mert *ñar*, *noar* kopasz, p. o. *noar pängpe* = kopasz feju.

Njöl H. sz. egy hegysorból kiálló orr, vagy hegy-vég. R. sz. *nyal* (*nal*) orr, és hegy, innen *nal-sem* orr-szem, azaz arczkép, *páspeng nal* villaféle hegyorr, villás hegy.

Csahl (tschachl) H. sz. hegynék szikla-csúcsa; R. sz. *čahl*, *šahl* (*čahol*, *čahl*, *šahl*) mennykő. A' *csahl* tehát kiváló, 's látszólag megfogható kőszikla lehet a' hegy csúcsán.

Keresz H. sz. folyó sziklás partja; R. sz. *käresz*, *kürsz*, *keresz* magas, meredek, p. o. *ahts keres* kőszirt a' folyóban. De *kärs iju* annyi mint *luling iju* = magas fa.

Szori H. sz. két hegy közti hát, hágó, néha völgy is. R. sz. *szori* (sori) szoros, mint *auing sori* folyó szorosa, *soring má* szoros föld.

Káp kartne, mit H. külön nem hoz elő, de előadása közben meg-megemlít, R. sz. *sajka húzó*, azaz vízvázasték, mellyen egyik folyóból a' másikba húzzák által a' sajkát. Illyen hely a' sori is, millyen Hofmannál a' *káp-kartne keli sori*, a' Kelyi szoros, mellyen áthurezolják a' sajkát.

Achutasz H. szerint szikladarab, kő. R. sz. *kő*. A' szó a' legkülömbözőbb alakban fordul elő, így: *ahutas*, *ahtos*, *ahtas*, *ahtes*, *ahts*, sőt *ahots* és *ahoč*, *ahož*, *ahtäš*, *ühoč*, *ühteš*, úgy hogy bizonytalanná válik az *ah*-ból és *taš*, *tas*-ból való fejtegetés (l. a' 15. lapot). Föltetsző, hogy a' *kő* szó, melly a' finnben *kivi*, mordvinben *kev*, votjákban *kő*, osztjákban *keu*, a' vogulban nem közönséges, hanem a' pelimi nyelvjárásban malomkövet jelent (mint a' votjákban is), innen *keu néruh* = követ hajtani, azaz örteni.

A' mit a' vogul nyelv *ur*, *ñar*, *nal*, *keres*-nek hí, az a' szirjában mind *isz* (is), 's az obdorszki osztjákban *keu*, *kő*.

A' folyók elnevezésére vannak a' vogul nyelvben H. sz. is: *já* folyó, *šoš* patak, kis folyó, *já toläh*, vagy R. sz. *já tüläh* folyó feje, forrása, *jáhtel* folyó zúgója, mert *jáhtém* vágok, *jáhtel má* meredek (elvágott) hely. Azonkívül ott van a' *taut*, *tajt* név, a' nagyobb folyó mellékfolyójára, ágára (mint láttuk a' 75. lapon), mit H. nem vett észre, ki csak az Uralt vizsgálgatá; 's az *ász* (*ás*) név, melly a' legnagyobb folyót, az Óbot jelenti.

Tur H. szerint tó, R. sz. is az; a' tavadai voguloknál *tuo*, mi külsőleg is azonos a' magyar *tó* szóval (tov, tou). De Reguly a' tó külömbőségét is tudja, miszerint *ajtä tur* réti tó, vagy is *láp*, *ruar tur* erdei, hegyi tó, melly vagy *sunting tur* = szájas tó, ha elfolyása van, vagy *märäui tur* veszteg tó, dugult tó, ha nincs elfolyása. A' *märäui* szót egyelőre a' „*märäuin sop*”⁵²⁾ *helmtäl unli* = dugult száj nyelv nélkül, azaz némán, ül " 's a' „*märäui katel* = felhőbe merül a' nap" — magyarázzák.

Az éjszaki Ural ama' részének, mellyet itt különösen szeretnénk tárgyalni, következő folyóji vannak:

1. A' *Pecsóra*; eredete a' széless. 62° alatti három ős folyó: a' déli, a' *Motju-já*, mellybe utóbb az *Un-já* is foly; a' keleti, vagy *Kis-Pecsóra*, vogulul *Pešer-*, vagy *Pečer-já*, mellynek három forrása van; 's az éjszaki, vagy a' *Nagy-Pecsóra*, melly a' 2887 lábnyi magas *Pešer-já-toläh-ur-on*, azaz *Pecsóra*-forrás-hegy-en, ered. A' *Pecsóra* folyó neve tehát a' vogul *pečer-já* = *pecser*-folyó. — A' *Pecsórával* egyesülnek az éjszakról jövő *Usza*, azután a' *Pocserem*, vogulul *Manszi-gum-já*, azaz vogul-férfi-folyó, 's a' *Scugora*, vogulul *Szakur-já*⁵³⁾. Az éjszakról érkező

⁵²⁾ A' száj vogulul *sunt* és *sop*; ez utóbbi az ember száját, az előbbi bármi nyílást jelent. *Sunt* a' szóalakot tekintve = finn *suute*, magyar *szád*, a' szádlani szóban; *sop* meg = száj, mint *n'uoop* = finn nai.

⁵³⁾ Hofmann a' *Manszi-gum-ját* egyszer *Manszi-hum-jának* is írja. — Figyelmeztetem itt az olvasót az 1. lapon lévő 2. jegyzetre, mellyből látjuk, milly biztos tudósítása volt Herbersteinnek azon messze vidékekről. De figyelmeztetem *Kései Simon-ra* is, mellyben (Endlicher kiadta „*Rerum Hungaricarum* VOGUL NÉP.

Nagy-Pecsóra völgyét *jugor út*-nak (oroszul : jugorszkie perechod) nevezik, mert azon érhetni egy hegyháthoz, mely a' Pecsóra vizeit a' *Jugra* vizeitől elválasztja. A' hegyhát neve : *Mán-pubi-nyär*, azaz vogul-báb = bálvány-hegy, mely 2562 láb magas. A' *Jugra*, mint tudjuk, a' szirjén *jögra*-(laega)-nak, azaz *Jögra* (folyó)-nak orosz ejtése, mely *Jögrát* vogulul *Mán-já*-nak, vagyis *Vogul* folyónak, oroszul *Vogul* kának neveznek : 's mivel az *Olysz*-ba, oroszul *Ilcs*-be szakad, 's evvel együtt a' Pecsórába, azért hijják *Ol's-mán-já*-nak. Ebből a' *Mán-já*bul = *Vogulká*bul, egy sajka-vontatón, a' *Kelyi szori*-n, keresztül egy másik *Mán-já*-ba (*Vogulká*ba) érnek, melyet *Tajt-mán-já*-nak neveznek, mert a' *Tajt*ba, vagyis éjszaki Szoszvába foly. Van tehát *Ol's-mán-já* (ilcsi *Vogulka*) és *Tajt-mán-já* (szoszvai *Vogulka*), 's ezeken vezet az egyik átkelő a' Pecsóra vidékeiről a' Szoszva és az Ób vidékeire. Van még ezenkívül a' Pecsórábul két más átkelő, úgymint a' Scsugorán (*Szakur-ján*) fölfelé a' Szigvába, mely hasonlóképp a' Szoszvába foly; ez tehát az előbbi átkelővel egyesül. A' harmadik az *Uzán* megyen fölfelé addig, hol egy átkelő a' *Szob* vizére vezet, mely *Obdorszkon* felül az Óbba foly.

A' Kis-Pecsórának három forrása van : az éjszaki a' *Jäni Hacset-úr-csahl*-on (= nagy *Hacset*-hegy-csúcs); a' középső a' *Many Hacset-úr-csahl*-on (= kis *Hacset*-hegy-csúcs). A' két hegy közötti nyeregből (*szori*) ered a' harmadik, a' déli forrás, mely a' legnagyobb.

2. Az éjszaki, vagy *Nagy-Szoszva*. Ennek egyik forrása a' *Jäni Hacset-ur* megett van, másik ös folyója az említett *Tajt-mán-já*. A' *Jäni Hacset-ur* mellett a' *Pot-uorn-szori*-n (fazék-örző szoros, vagy átkelő-n) átmenvén a' *Pot-uorn-csahl*-ra ér az ember. A' *Pot-uorn-szori* keleti oldalán a' *Tajt-mán-já* ered, nyugati oldalán van a' Kis Pecsóra éjszaki forrása, és a' *Pot-uorn-já*, mely a' nagy Pecsórába foly. A' Szoszva két ös folyója a' 3929 lábnyi magas *Jelping nyär*-nél (szent hegy) egyesül, 's kibontakozván az Uralhegységéből előbb keletnek tart, míg a' délről érkező *Tapszi-ját* fölveszi; azután éjszakra fordul, mindenütt fölszedvén az Ural hegységéről lesiető vizeket; de a' széless. 63° 45' alatt körülbelül megint keletnek, utóbb dél-

Monumenta Arpadiana“ 87. lapján) ezt olvassuk : „Scitica enim regio in Europa situm habet. Extenditur enim versus orientem, ab uno vero latere ponto aquilonali, ab alio montibus Rifeis includitur, a zona torrida distans. de oriente quidem Asia jungitur. Oriuntur etiam in eodem duo magna flumina, uni nomen *Etul* (Káma, itt a' 73. lap.), et alterius *Togora* (vajjon az orosz Scsugora, vogul Szakur-ja?). Gentes siquidem in ea procreate ocia amplectuntur, vanitatibus dedite, nature dedignantibus artibus venereis intendentes rapinas cupiunt, generaliter plus nigre colore, quam albe. Scitico quoque regno de oriente jungitur regnum *Jorianorum*“ stb. stb. — A' 88. lapon. „Scicia enim solo leta est, nemoribus, silvis, herbis venustata, et bestiis diversi generis mirabiliter dives ac referta. habet etiam de occidente vicinos Bessos et Cumanos albos, sed circa mare aquilonis, quod eidem vicinatur, usque regnum Susdalie, est desertum silvestre, humano generi immeabile, quod ad magnum spacium extendi perhibetur, ubi nubium densitas per novem menses jacet, ibi nec sol cernitur, nisi tantummodo in Junio, Julio, ac Augusto, et id in tanta diei hora, quantum a sexta est usque nonam. in montibus etenim deserti memorati cristallus invenitur, et *Grifo* nidum parat, avesque legerfale (jägerfalk), que hungarice *kerechet* appellantur, procreate pullos dignoscuntur (vesd össze a' 2. lapon lévő 4. jegyzetet). Sciticum enim regnum comprehensione una cingitur, sed in regna tria dividitur, principando scilicet in Barsaciam, Denciam et Mogoriam.“ — Nem azon kell megakadni, hogy Kézai könnyen a' Jeges tengertől a' Donra úgrik által, hanem inkább azon, hol vette tudósítását az író, ki III. László, vagy Kún László idejében, a' XIII. század vége felé ír? Mert hogy az ő *Jorianorum regnum*-ja a' Jugor országot illeti, azt, mellynek leírásával foglalkozunk, bizonyos, kivált ha még hozzávesszük az Anonymus jellemzését, mely így szól : „Scitica igitur maxima terra est, que Dentumoger dicitur versus orientem, finis cujus ab aquilonali parte extenditur usque ad nigrum pontum, a tergo autem habet flumen, quod dicitur Thanais, cum paludibus magnis, ubi ultra modum abundanter inveniuntur zobolini (magyarul nyuszt, vogulul *n'ohs* = nyohsz), ita quod non solum nobiles et ignobiles vestiuntur inde, verum etiam bubulci et subulci ac opiliones sua decorant vestimenta in terra illa.“ Endlicher, a' 3. l.

nek is hajlik, míg újra éjszak felé irányozván menetét, az Óbba egyesül. Az tehát S képi folyásával a' vogul föld legnagyobb részét járja be.

A' Pecsóra és Nagy-Szoszva forrásaihoz közel vannak: az *Un-já* forrásai, mely a' *Motju-já*-ba, vagyis a' déli Pecsórába foly; a' *Visera* éjszaki és patakja; a' *Loszva* forrása, mely a' déli Szoszvába foly, és a' *Pelim* forrása, mely a' déli Szoszvával egyesülten a' Tavdát teszi. E' folyók tehát egy magas hegycsoportból erednek, melyből a' 3417 lábra emelkedő *Kojp* tűnik ki, közel a' Pecsóra forrásaihoz. A' *kojp* szó vogulul bűvész dobát jelent; a' hegy alkalmasint ilyen dob alakjáról vette nevét. A' Viserán fölfelé menvén ott a' *Manszi-gum-nyöl* = vogul férfi-orr, van, mellyen a' *Manszi-gum-já*, vagy *Pocserem* ered. Az *Un-já* forrásainál ott van a' 3600 láb magas *Pure-mongit-ur* = áldozó tojások hegye. A' *Loszva* forrásainál van a' *Lunt chuszem úr* (lúd — ? — hegy) 's a' *Lunt chuszem csahl*, mellynek vizei a' Szoszvát és *Motju-ját* táplálják; attul nyugat felé van a' *Lunt-chuszem-szátem-nyöl-tump-csahl* = lúd — ? — teremtettt-orr-hegy-csúcs, — 's éjszak nyugat felé a' *Jüni pubi nyär* = nagy bálvány hegy, és a' *Many pubi nyär* = kis bálvány hegy. — Az *Olysz* folyó mentiben van az *Ebel-isz-tump* és a' *Paleng-joli-pál tump*, mellyet a' szirjének *Icset kozsem isznek* hinak, 's mellytől éjszakra van a' 4224 láb magas *Jüni pálang tump*. Erről szép kilátás nyílik, úgymond Hofmann. Éjszak felé meglátszik a' magas *Né pubi ur* (nő bálvány hegy), 's túlajta oldalt a' szirtes *Szablyä*. A' *Né pubi urt* a' szirjének *Tööl posz* = szél fészeknek híjják, mert azt hiszik róla, hogy nem szabad tetejére fölmenni; a' ki fölmerészel, azt azonnal a' támadó szél egy örvénybe taszítja le. A' vogulok meg azt hiszik, hogy az isten azért tiltotta el a' fölmenetelt, mert a' hegy kúpja egy igen jámbor és istenfélő ember neje, kit férje iránti engedetlensége miatt az isten kőbálvánnyá változtatott. A' *Né pubi ur* és a' *Szablyä* magasságát emígy fejezi ki a' nép. Ha valaki, úgymond, a' *Né-pubi úr* tövénél állván onnan akarja megnézni a' csúcsát, süvege esik le a' fejéről; de ha a' *Szablyä* tövénél állván ennek csúcsát akarja megnézni, maga esik el hanyatt. — A' *Luly-uontmit csahl* 4351 láb magas, a' *Luly-uontmit szori* pedig 3982 láb magas stb.

A' leírt hegycsoport és folyók vidéke leggazdagabb mindenféle vadakban is, kivált evetben és az annyira keresett nyusztban.

10. §. Az Ób folyam.

A' vogul-osztják földnek másik szembetünő nevezetessége az Ób folyam. Ez a' szélesség 50° innen, mintegy Lemberg éjszaki magasságában, eredvén, 's délnyugati útjában számos folyót fölvevén, a' 61° alatt az *Irtissel* egyesül, melly maga is órjási folyó. A' 63° alatt a' vogul földet, hol ennek éjszaki fele legjobban kiterjeszkedik, éri, 's azért vogul folyónak is lehet nevezni; még inkább azért, hogy az Ural keleti oldalairól induló valamennyi folyó, közvetve vagy közvetlenül, beléje szakad, 's tengeri halaikat az Óbból veszik, melly tehát a' halászó voguloknak igazán tápláló atyjok. „Egész Oroszországban és Szibériában nincsen folyó, ezt írja Pallas munkája III. 79. stb. lapjain, melly annyi költözködő hallal bővelkednék, mint az Ób. Lassu folyása, vizének és földjének minősége okozza bizonyosan, hogy némely halfajok vannak benne, mások meg nincsenek. A' Jeniszejbe olyanok költöznek a' tengerből, mellyek soha sem mennek be az Óbba, p. o. az *omul* (salmo autumnalis), jóllehet a' közeli tenger partjainál bőségesen találkozók. A' *csir*, vagy osztják nyelven *keg-kul* (salmo nasus, — vajjon az-e, mellyet alább vogulul *vangrep nál kul*-nak [= horog-orr-hal] nevezünk?) az óbi tenger-öbölben él, de a' folyóba nem megyen föl. A' *tokhal* (*szupi*) igen nagy mennyiségben van az Óbban; mégis saját halai: a' *mukszun* (salmo lavareto affinis, osztjákul is Castrén szerint *mohszang*), *szirok* vagy *sziroh* (salmo vimba), *jüni szem* (nagy szem, salmo albula, gemeine Moräne), *fehér lazac* (salmo nelma), *csuka*, *sigér*, *serincz*, *kárász*, piros szárnyu *keszeg* stb.

E' halak tavasszal vonódnak be az Óbba, midőn a' jég nyílni kezd, nyárelő-hóban Bereзов tájékára érnek, honnan azután feljebb mennek a' Szoszvába, Irtisbe stb. A' költözésből, mely közben a' halak csak ősz felé rakják le ikráikat a' homokos és köves fenékre, a' félig meg-nőtt halak, és az erőtlenedett ívók, őszelő-hóban, a' jég beállásakor, érnek vissza az alsó Óbba, mielőtt a' vizek a' jég alatt megbűzhödnek. Eme' megbűzhödés télhóban, sőt néha télelő-hó-ban áll be a' kisebb folyókban, mint Tobolszkon felül az *Om*, *Isim*, *Vagaj*-ban, a' berezovi vi-déken a' *Nadimban*, *Taszban* stb.; új év után az Ób folyam roppant víztömegét is megtámadja. Azt nyilván a' folyók mocsáros fenéke, és lassu vízfolyása okozza, 's azért nem költöznek az Óbba olyan halak, melyek tiszta vizet szeretnek. A' sebes vízü folyókban, melyek medre kövecses, nem bűzhödik meg a' víz, azokban télen annál több a' hal. Az Ób szélein csak ott élhetnek meg a' jég alatt a' halak, hol üdevizü kövecses források vannak, vagy ilyen vízü pa-takok ömlenek belé. Ilyen helyekre gyűlnek a' lakosok 's halászatnak télen által. A' bűz-hődt vizet oroszul „mertva voda“-nak, azaz holt víznek nevezik. A' holt víz pedig nem éled föl előbb mint tavasszal, mikor az olvadó hó megújítja a' vizeket.“ Csak ez érdekes tudósi-tás után értem meg Reguly jegyzeteiben a' *jelp* (jälp) *vit* (ép víz)-et, a' melyben a' jég alatt megélnek a' halak, ellentétül a' *kali vit* (holt víz)-nek, melyben azok a' jég alatt meghalnak.

Tudjuk már, hogy a' vogul felfogás szerint az Óbba szakadó folyók annak mind kicsi-nyei, újjai (tajt-jai), 's hogy azt azért Ób-nak hívják, mely név *opa*, *oba*, *aba*-t, azaz apát és bá-tyát jelent; vogul-osztják *ász* neve is egy az *ás* és *ászse*-vel, mi hasonlóképp atyát, öreg atyát teszen. Közvetve folynak beléje :

a' *Tura*, mely körülbelül az éjsz. széless. 59° alatt az Uralban eredvén, 's keletre foly-ván *Verhoturje*, *Turinszk* és *Tyumen* városokat éri, 's a' Tobolba szakad. Most a' Tura egész mellékén nincsen már vogul : még Pallas idejében (1770-ben) vogul falvak valának ott, 's a' vo-gulok *Tér* folyónak nevezik vala.

A' *Tavda*, mely a' déli Szoszva és Loszva egyesüléséből származik, 's orosz nevével a' régi vogul *taut*, *tajt* nevet örökíti; *Pelim* mellett az éjszakra érkező Pelimmel is egyesül, 's hasonlóképp a' Tobolba foly. Mekkora folyó lehet a' *Tavda*, megítélhetjük abból, a' mit Ahlqvist a' Pelim nagyságáról mond. „A' Pelim-et, írja ő, Európában a' közép nagyságu folyók közzé számítanak, mert 500 versztnyi hosszú, 's egyenlő, csendes, elég mély voltánál fogva igen alkalmas volna gőzhajózásra : de itt Szibériában, az Ób órjáshoz képest, csak harmadrendü mellékfolyó, mert az Óbba egyesülő Irtis a' Tobolt, 's a' Tobol a' Tavdát, végre a' Tavda a' Pelimet veszi föl.“ Miután a' déli Szoszva is nagyobb a' Pelimnél, 's a' Szoszvába még a' Loszva is foly : mind ezek egyesülése, a' Tavda, nem lehet kis folyó.

A' *Konda* és a' *Pelim* közt hegyhát vonul el, mely elválasztja vizeiket. A' Konda nem származik az Uralban, hanem a' vogul föld keleti oldalán, körülbelül a' 61° 30' alatt; eleinte a' Pelimmel, azután a' Tavdával egyenközüleg folyván, félkört képez, 's meghajolván a' déli irányt az ellenkező iránnyal cseréli föl, 's az Irtisbe foly, mely már fölvette a' Tobolt.

Közvetlenül az Óbba egyedül az *éjszaki* vagy *Nagy-Szoszva* foly, melynek ős patakjai az Uralban a' *Jelping nyär* (szent hegy) mellett egyesülnek. Előbb éjszaki irányban haladván balfelől az Uralnak sok vizeit magába veszi ; azután keletnek kanyarodik, de a' vogul föld kö-zepe táján megint éjszaknak hajlik, ottani hajlásába a' délről érkező *Tapszi-ját* vevén föl ; 's miután ez irányban majdnem másfél szélességi foknyira haladott, hirtelen kelet-délnek fordul, ez új hajlásába az éjszak-nyugatról érkező *Szigvát*, vogulul *Szaku-já*-t vagy *Szahu-já*-t vevén föl, mely a' *Mán-já*-t, *Szakur-já*-t (oroszul *Scugora*) 's egyéb urali folyókkal meggazdagodott volt, 's minthogy a' *Läpina* (hajdani) városfélét éri, mielőtt a' Szoszvába szakad, *Läpina* folyó-nak is neveztetik. A' Szoszva kelet-déli irányát is megváltoztatván 's ez utolsó hajlásába a' *Kis*

vagy osztják Szoszvát vevén föl, éjszakkak fordul, 's Berezovon felül az elágazott Óbba ömlik. Nagyságát, vagy inkább vízmennyiségét Ahlqvist a' Kazan városa melletti Volgáéval egyenlőnek tartja. A' Nagy-Szoszva tehát a' vogul föld legnagyobb folyója.

Vannak még más kisebb folyók; vannak tavak is, különösen Pelim mellett és a' Konda mentiben, mert a' térség általában mocsáros és lapos: de azokról nincs mondani valóm.

11. §. A' vogul föld növevényei.

A' Hofmann munkájához hozzá van csatolva Ruprecht értekezése az éjszaki Ural növevényeiről is ⁵⁴⁾, mely előadja, hogy millyen fa és növény meddig van elterjedve, vagy millyen ott sajátságos. Ennek nem vehetem hasznát, ki előtt csak a' vogul nyelv fűvészeti tudása érdekes. A' Reguly jegyzeteire kell tehát szorítkoznom, 's mellyekből annyi fa- és fű-nevet hozok fel, a' mennyit csak lehet.

Ruprecht azt érteti velünk (az 5. lap.), hogy a' Pallas óta elterjedt vélemény, mintha az Ural hegység elválasztaná az európai és ázsiai növényzetet, nem állhat meg, mert, úgymond, az Uralon inneni növények azon túl is találkoznak. — Lehet, hogy az Ural egyébre nézve sem teszen oly különbséget. Így, például, olvasom Fischernél, hogy egész Szibériában nincsen méh ⁵⁵⁾. Ámde a' vogul nyelv isméri a' *mau* szót, melly mézet jelent, szirjänül *ma*, votjákul *mu*, osztjákul *mag*, melly a' magyar *méz*-nek, mordvin *med*-nek, finn *mete* (mesi)-nek felel meg; isméri déli nyelvjárásaiban a' *pal* szót, melly mézet jelent, 's melly a' török-tatár *بال* *bal*-al azonos. Isméri a' *mau-várpi* szót, a' déli nyelvjárásban *pal-vuorp*-ot, melly szószerint mézcsináló, votjákul *muš*, mordvinül *meš*, finnül *mesiläinen*, magyarul *méh*. Az osztják *mag*, vogul *mau*, szirjän *ma*, votják *mu* = méz, honos szók, mellyek azt bizonyítják, hogy egyszer ott is honos lehetett a' *méh*, bár most nincsen. A' finneknek is divatozott hajdan a' méhészet, még a' Kalevalában is szerepel a' „mehiläinen mies kepeä“ azaz, a' méh, a' könnyű emberke: most nincsen ott méhészet. 'S a' vogul nyelv nem csak a' *mau-várpi* és *pal-vuorp* (= mézcsináló) szókat ismeri, hanem a' Szigvánál a' *mir* szót is, melly méhet jelent, 's melly a' magyar *méh* és *méz*, 's a' finn *mehi* és *mesi* (mete) közzé sorozható. — Így azt is mondja egy helyütt Fischer vagy Pallas, hogy Szibériában nincsen *rák*: ámde Reguly jegyzetei szerint a' Loszva mentiben azt *raka-kul*-nak = rák-hal, nevezik, tehát nyilván ismerik, sőt Reguly bizonyosan látott is rákot, különben talán nem is akadt volna módja a' feljegyzésére. A' *rák* ugyan nem áltaji szó, az szláv, 's az oroszbul ment be a' mordvinba, hol *raka*-nak, 's a' finnbe hol *raki*-nak ejtik, mint ott a' *krapu* is idegen szó, 's mint a' törökben az استاقوس *isztakosz*, a' görög *ἀστρα*, *xós*. De ott van a' finnben az eredetinek látszó *äyri*, miből van *äyriäinen* = rák. Azért a' magyar, a' mordvin, a' török csak úgy ismerik a' rákot, mint a' finn, az *äyriäinen* szónál fogva, 's mint ismerik a' déli vogulok a' *raka-kul*-nál fogva. Ezeket csak azért hozom elő, hogy Ruprechtnek igaza lehet, midőn Pallas ellenében a' szibériai növényzetet nem találja merőben ellenkezőnek attul, melly az Ural nyugati oldalain van.

A' finn Ahlqvist a' *Pelim* folyón felfelé a' *Tapsz-já* folyóba, ebből az éjszaki Szoszvába és ezen Berezovba utazván, bejárta a' vogul alföldet, melly nem csak lapos hanem lápos is. Útjában végig rengeteg erdőséget talál. „A' kietlenség (a' Pelimen fölfelé), úgymond (a' 211.

⁵⁴⁾ Flora Boreali-Uraliensis. Über die Verbreitung der Pflanzen im nördlichen Ural, nach den Ergebnissen der Ural-Expedition in den Jahren 1847—1848. Von F. J. Ruprecht.

⁵⁵⁾ Fischer, Sibir. Geschichte. A' 9. lapon: „Kräuter sowohl medicinische als gemeine, wie auch Wurzeln, welche die Wilden zu essen pflegen, findet man allenthalben: und doch sind keine Bienen in ganz Sibirien. Lásd itt a' 30. lapon a' 14. jegyzetet.

és 212. lapon), annyira üres minden emberi mozgalmat, mintha e' föld most került volna ki a' teremő kezéből; 's ámbár nem vagyok fával kereskedő, vagy hajó-építő, mégis olykor alig bírtam levenni szememet azokról az égbe nyúló, igenes, sima veres fenyvekről, a' melyek itt csak rothadnak, legfeljebb is annyit használnak, hogy töveiknél a' vogul ember tüzet rak, 's ott hál. " Ahlqvist tanúsága szerint, ez erdők fája leginkább a' *jegenye fenyü*, finn. kuusi; *erdei fenyü*, f. petäjä; *fehér*, vagy *lucz fenyü*, f. hopea kuusi; veres fenyü, f. lehti kuusi; *czirbolya fenyü* = pinus cembra, f. ketri puu; *nyírfa*, finn. koivu, és *fűzfák* f. paju. Regulynál nem találom a' fűzfát, annak tehát, legalább eddig elé, nem tudom vogul nevét. De ott találom a' következő fa-, bokor-, bogyó-, fű-, gomba-neveket:

kaut iu ⁵⁶⁾, finn. kuusi puu, jegenye fenyü fa, mellynek fűcskája *kaut-pi* = kaut-fi, fenyü-fi; az ilyen fenyvek erdeje *šälk*;

täri iu, finn. petäjä puu, erdei fenyü fa; leve *täri il*, 's erdeje *suj*;

huli iu, finn. hopea kuusi, lucz v. fehér fenyü;

nank iu, vagy *hiš iu*, f. lehti puu, veres fenyü;

ulbe vagy *ulpe iu*, f. ketri puu, cedrus siberica, vagy pinus cembra, czirbolya fa; *ulp-pi* a' fiatalja, *ulpše* czirbolyás erdő;

káp iu, f. haapa, nyárfa; ebből csinálnak sajkát (*μονόξυλον*, linter ex uno trunco), mellynek neve is *káp*, finnben haapio;

kal iu vagy *käl iu*, f. koivu, nyírfa, mellynek sokféle használatát veszik; *käl sül* a' kérge, *šoaš* vagy *šaš* a' héja; *kuarp* a' nyírerdő;

korah vagy *korhta iu*, f. leppä, égerfa;

má-sis-iu azaz föld hátán való fa, gyalog fenyü, latin. juniperus, finnül kataja vagy kativa. De az *vojnspe* is, 's a' gyalogfenyü bogyója *vojnspe-pul* és *mis pul*. Hogy van-e különbség a' *má-sis-iu* és *vojnspe* között, azt nem tudom;

sält iu, f. lehmus, niini puu, hársfa; *sältü* hársfa-héj.

Következzenek most a' bokrok: *hír-sau* vesszős bokor, *kélp pul* vagy *pil* = sárga bokor, R. szerint tengeri szőlő; *suj pul* vagy *pil* = fenyves erdőben való bokor, R. szerint veres afonya; *amp pil* = eb bogyó, fekete afonya (?); *meng pil* = a' hitregékben szó lesz a' *meng*, *meh*-ekről, erdei vad szellemekről, a' bokor tehát: meng-bogyó, R. szerint hamvas afonya (?); *jangelm pil*, szószerint: mocsár-bogyó, R. a' német Moosbeere-t irta mellé; *umiš pul* málna, a' Loszva mellékein; *marah pil* sárga bogyó, málna (?); *lám pil* zelnice, prunus padus; *kamlah* komló, idegen szó, vagy közös?

A' füvekből felhozhatom: *pum* és *pom* fű, *vanzi-pum* pázsit fű, *kangi-pom* sás, *lu-pom* = ló fű, nem mondhatom, mi az? a' *kunnä tép* iramszarvas étel, moh; — ismeretlenek még előttem a' *lajling pum* = lábas fű, *šaj-pum*, *kalilp-pum*, *t'engel-pum*; ez leíró név: *säjring ponkep pum* = szőrös fejű fű, azaz vad szegfű; *panel*, melly szó egy *paném* (= finnül punon, magyarul fonok) ígét föltételez, mert *manši panel* csalán, *ruš panel* kender, miből az a' nevezetesség látszik ki, hogy a vogulok a' csalán fonását ismerték. Nevezetes még: *pori* paréj, *téne pori* ehető paréj.

Luopta levél, *luopta kanzeng* = levél tarkája, virág; *šori* és *šar* bokornak virágja, mellyből bogyó lesz; *kasl* moh; *kasling* mohos.

Pang gomba, tulajdonkép: fej, de *seni* a' fa gomba és *taplah*, *tapläh* ⁵⁷⁾ *tapló*; *kanzeng pang* tarka gomba, mérges gomba (?), *lahs* ehető gomba.

⁵⁶⁾ *iu* fa, *pum* fű, *füv*; ezek a' vogulban úgy járnak az illető nevek után, mint a' magyarban, p. o. fenyűfa, fűzfá, ákácza stb. pázsit fű stb.

⁵⁷⁾ A' *tapló* vogulul *taplah*, *tapläh*, finnül *taula*; a' *komló*, vogulul *kamlah*, mordvinül *komlū*. Ha tehát

A' czirbolya fenyű, vogulul *ulpe iu*, mogyorója, melly bab alaku, igen keresett csemege Oroszországban. „A' ki Oroszországban utazik, az hamar észreveszi, hogy a' városokban, csemege helyett, valami különös veres, babféle szemeteket árulnak, mellyeket a' nép, kivált vásárnapon és ünnepen, ropogtatni szeret, 's mellyektől, azt mondják, híznak a' városi nők.“ Ezen czirbolya-mogyoró (vogulul *ulpe-här* vagy *págve*, azaz kis *poág*, *pág* = toboz, finnül *pähkinä*) nem kis keresetet ad a' szegény vogulnak és oroszoknak. „Ha jó termés van, egy-egy ház nép könnyen szedhet néhány tíz pudot (40 fontot), 's jó áron eladhatja“⁵⁸⁾.

A' földmivelést csak a' Tura és déli Szoszva mellékein üzik; éjszakiabban, még Pelim körül sem lehet sokat belőle látni. Azomban Ahlqvist a' széless. 61° alatt, a' Pelim folyó mellett *Maszau* faluban egy földmivelő vogult talál, kinek öt lova, három tehene vala, 's ki jó esztendőben el is adhat terméséből. A' buzgó munkás tehát mégis sokra mehetne, jóllehet a' kései fagyok gyakran megsemmisítik a' vetést. A' déli vogulok, kik üznek földmivelést = *tép-rautim*-et, isméri is a' rozst = *orš*-ot (Pelimnél), vagy *räsich*-et (Loszva); az árpát = *ašlah*-ot (Loszva), a' zabot = *sul*; a' borsót = *puršah* (Loszva), melly tatárul is *بورچاق* *burčak*, ujugurul *burčah*, törökül *بورچاق* és *برچاق* *burčak* = bükköny, a' pelimieknél *ańkes*; isméri a' *kasm*-ot = hajmát. A' szántóföldet (lásd a' 21. lapot is) *tép-mü*-nek, azaz étel földnek nevezik, mi a' finn *leipä-maa* = kenyér-földnek felel meg; a' gabona fejet *tép*⁵⁹⁾-*päng*-nek, tehát *päng*-nek, azaz *fej*-nek, mint finnül is *ohra-pää* = árpa-fej; de mi már sokszor a' tót *kalász* szót használjuk.

12. §. A' vogul föld állatai.

A' vogul föld, kivált az Ural azon része, mellyből úgy szólván valamennyi vogul folyó öspatakjai erednek, áros bőré vadakban igen gazdag. Ismernek a' vogulok házi állatokat is, ámbár a' földmivelés az ország legnagyobb részén nem sikerül, 's ámbár ott a' marhatartás egyéb bajjal is küzdök. A' déli voguloknál lovak is vannak; Ahlqvist *Ätimjä-paul*-ban, melly a' széless. 61°-án túl van, látá az utolsó lovakat; éjszakiabba az iram-szarvas pótolja a' lovat és szarvas marhát. De Berezov környékén megint talál az ember lovakat és teheneket a' vagyosabb voguloknál; jóllehet épen az Ahlqvist utazását előző két utolsó évben az Ób és Szoszva vízárjai olly sokáig állottak vala, hogy nem leheté szénát gyűjteni; minek következtében mind a' vogulok, mind az oroszok levágni vagy eladni kényszerülének marháikat⁶⁰⁾.

Lovakat még Regul idejében áldozatra is vágnak vala a' vogulok. „Télen mikor a' lápok befagynak, a' Tapszija lakóji szánon rándulnak le Pelimbe, hogy itt áldozataikra egy-egy lovat vásároljanak, mellyet szét darabolva szánon visznek haza, mert a' lónak lehetetlen volna a' hosszas járatlan hó-pályán haladni, melly csak az iramszarvasnak járható“⁶¹⁾.

Mi itt sem tehetünk egyebet, mint előszámolni az állatok vogul neveit, miből legalább az tetszik ki, miket ismernek a' vogulok, ha nincsenek is meg náluk.

ez utolsó a' *humulus* latin szó szláv testvéréből való is, legalább itt egészen a' mi nyelveink hangjai szerint alakult.

⁵⁸⁾ Ahlqvist, Muistelmia, a' 226. lap.

⁵⁹⁾ A' *tép* szót itt is fejtegetem. A' magyar *ev* (ev-ék ev-ni = enni) a' törökben *je*, a' finnben *syö*, votjában *si*, vogulban *té*, tehát: *e-sz-em* = *je-re-m* = *syö-n* = *si-o* = *té-m*, 's *evö* = török *jeüp* = finn *syöpä* = vogul *tép*, az *evö*-nek kettős értelmében, mint *edens*, és *edulium*, p. o. *evö*-hús. Így *tép-mü* = *evö* (*edulium* praebens) föld. Az előhangok ebbeli változását lásd ezekben is: *egér* finn. *hiir*, votják *šir*, mordvin *šejer*, vogul. *täger*, *tänger*.

⁶⁰⁾ Muistelmia, a' 227. l.

⁶¹⁾ Regul-Album, LXXXVI.

Lú a' ló, *lú-pi* (ló-fi) csikó, *kár-lú* és *kär-lú* mén, *pajtl* kancza;

kár, *kär* bika, *säur* és *mis* tehén, *mis-pi* borjú. Az ólat *urne*, azaz örzőnek nevezik, mert *urém* örzök; innen a' tehén-ól *säur urn*; a' tehén-tej *šäh-ujt'* = csecs-víz; a' tehenet fejk = *pasit*, mert *pasém* fejek. A' tehén *porgi* = bög.

kunnä és *sáli* iramszarvas, *vuár-sáli* erdei, vad iram; *kär-kunnä* bika, *nati* nöstény, *koapt* herélt iram, *paži* iramborjú, *surti* egy éves, *kit tál sáli* = két télü iram, azaz másodfü; *kunnä tép* = szarvas eledel, az a' moh, mellyet az iram eszik. Az iramrul is mondják, hogy *porgi* = szól, bög.

Äls és *sus* jávor szarvas, nevezik *jäne ujnak* = nagy vadnak is a' Konda mellékein. *Šorp* a' him, *oang* a' nöstény, *väsi* a' borjú; *tomil* két éves nöstény, *päul* két éves him; *uopka-ang* három éves nöstény, *ung-šorp* három éves him; *nämä taulem šoarp* teljes kora, 5—10 éves jávor, szószerint: neve-tölt jávor. A' jávor *ñusi* = szól. — Említők már, hogy a' gönczöl szerkeret *äls-saut-nak* = jávor csillagoknak nevezik. — A' *mš šoarp*, az erdei isten jávora, fehér és szürke, mellyet nem szabad löni.

oš jüh, finnül *uuhi*; a' jüh *päni* = béget.

porš vagy *poriš* disznó, finnül *porsah* (tője: porsaha), *porsas*; *kär-porš* kan, *neu-porš* emse disznó.

amp eb, *ágár* kis házi kutya; *neu amp* nöstény (oroszul: szuka). A' kutya *aruinti* ugat. A' külömbféle vadászat szerint van *ñohs amp*, melly nyusztot vadászik, és *šorp amp*, melly jávort vadászik. A' kutya mellé való a' *kät'i* macska.

šěšva nyúl, *neu šěšva* nöstény. Híjják *saur-nak* is, talán kétféle nyulat külömböztetvén meg.

ñohs nyuszt, osztjákul is *ñogos*; *kuj ñohs* a' him, *kal ñohs* a' nöstény; *ñohs alah*, vagy *ñohs pit'*, *ñohs pormem má* nyuszt fészek. A' nyuszt *mári* = szól. Babonás tekintetben áll a' *mš ñohs*, (lásd feljebb a' *mš soarp*-ot) nyuszt király, melly egészen fekete, vagy zöldes fekete, 's mellyet nem szabad löni; a' tapasztalt vadász már nyomárul megismeri, nem is üldözi.

šoaš hölgy-menyét, híjják *salsi-nak* is.

lén vagy *léjn*, *lín* evet, *lín pit'* evet fészek; azután *rész*, *rış* hiúz; *kimt* torkos hiúz, nevezik *tolmah* = tolvaj-nak is; *okser*, *ahser* róka, melly: *jomas ahser*, az első, minőségü (= jó róka), *vajgen toaku ahser* = fehér süvegü (?) róka, és *šemel ahser* = fekete róka;

abä (= atya, bátya) és *vuár anšuh* (= erdei öreg) a' medve, *neu uj* nöstény állat, azaz nöstény medve, *abä-pi* medve-fi, medvebocs, az anyja: *abä piš*, a' medve gödör *abä vuonga*, a' medve *kuri* = morog.

purne uj (= maró állat), farkas.

osjah vagy, *vit-osjah* jégmedve;

kuntel hód, vagy *vit uj* = vizi állat; *vanter vidra*, vagy *kul-tép* = halevő;

oše-lip, vagy *ase-lip* (= vastag farku) gyík, mondják: *oče-léjp-uj-nak* is, azaz vastag farku állatnak; mert *lég*, *lēj*, *lí* fark, *léjp*, *lip* farku.

jór tövises disznó, *juotping uj* (= tüs állat) süldisznó;

máhruj (= máh-ruj?) vakand, *tänger* egér, *tas-taul* (= bőr szárny) böregér. A' magyar *denevér* alkalmasint nem egyéb az orosz *neto-pir*-nél; *neto- dene-* (tenopir)-re változván;

ñali kigyó, és *jelping uj* = szent állat; *pori pane* béka (*pori* = paréj, *pane* ?); *šaurp* és *saurp* varas béka = szörös;

ñing nyü, *périk* féreg (*périm* = forgok), *kasvėj* és *kassi* hangya; *táhm*, *tákom* tetü, *šuš* és *sus* bolha, *lám-uj* szúnyog;

mau-várpi és *pal-vuorp* = mézcsináló, méh, de nevezik *mír-nek* is; *pälm* darázs, *auting*

pälm fulánkös darázs, *osing pälm* vastag, nagy darázs; *sir-vuorp*, vagy *seri-várpi* (= sarat csináló) légy; *nimser égva* és *ákširh* pók (égva, ák = asszony, nimser? és širk?); *pum taslep* (= fü szárító?) szöcske, *lapok* lepke.

Kul hal, *kul-lušm* hal szálla, *kul-äšlém* halat fogok, *kul-äšlen kum* halfogó ember, halász; *sart* csuka, nevezik *jelping kul-nak* = szent halnak is;

já-kul (= folyóbeli hal) cyprinus, ponty; *hüläh* és *meul* hering, *jäni semp hüläh* nagy szemű hering; *aln* czompóhal; *supi* kecsge és tok; *sí* menyhal; *simri* sigér; *süker* lazacz, mellynek egyik fajtája a' *vangrep hál kul* (= horog-orr-hal), *uos salmo nelma*; *tur-kul* kárász; *tárka* sérincz; *taulung kul* szárnyas hal; *ráka-kul* rák stb.

A' madarat csak *taujlung uj-nak* = szárnyas, tollas állatnak nevezik; a' him *kum* vagy *kajm*, a' nöstény *né* = nő. Legnevezetesebbek a' voguloknál:

köteng, *koating* hattyú, osztjákul is *kötteng*, *chöteng*. Hofmann költő hattyúkra találván az Un-jában, megtudá, hogy a' hattyúbőrért 25—30 ezüst kopeket is kapnak; 's az odavalók elbeszélék neki, hogy a' nöstény jobban szereti fiait, mint a him, amaszt a' még menekülni nem tudó fiai mellett könnyű megfogni; de ha nincsenek fijaik 's a' felesékből ellövik a' himet, a' nöstény odább repül, ha pedig a' nöstényt lövik el, a' him nem távozik tőle, azt evező rúddal is agyon lehet ütni.

Lunt lúd, *tari* darú, *vas* rúcza, *pat* kacs, *külm*, és *polte*, *pojte* nyírfajd, *šorken* vagy *šem külm* erdei fajd, *kanža külm* (= tarka fajd) császármadár, *taht* és *luli* buvármadarak, mellyeket a' monda említ; az említ még a' *kür-t* és *hohrüt-t* is, a' mellyeket nem tudok elnevezni. Más madarak még: *vuat-tatilp* pirók, *turi* fehér sas, *još*, *juoš* fekete sas; *kul-ňaul tép* hal húsevő, halászó sólyom, *kullah* holló, varjú, *kartkan* ölyv, *kajah* sirály, *šekajh* fecske, *sarni uj* hó-fajd, *kuk* kakuk, *t'asva* vízi veréb, *šulä* fű, hóda stb.

A' vogul föld lakóinak nagy alkalmatlanságára vannak a' szúnyogok, mellyektől nyáron se embernek se marhának nincsen nyugta. Hofmann azt mondja, hogy ő a' föld mind két felén szúnyogos vidékeket ismer, de az éjszaki Ural túl teszen mindeniken. Ott a' szúnyog-rajok az esővel és meleggel annyira szaporodnak, hogy az ember kesztyű, 's képere és nyakára húzott lószőr háló nélkül ki nem állhatja. Éjszaka csak szúnyog háló alatt lehet pihenni; még a' belföldi oroszok is vászon háló alatt hálnak, melly alatt azomban elszenvedhetetlen a' hőség⁶⁸). Ahlqvist nem kevesbbé panaszkodik a' szúnyogok ellen. Pallas a' Tura mellékén 1770-ben nyárhó 7-kén látá, hogy a' szénagyűjtő vogulok fazokot akasztanak magok elé, mellyben nyírtapló ég, a' szúnyogok ellen. Illyen füstölő nélkül nem bírnak dolgozni; a' marha körül is az füstölög⁶⁹). Kivált az iram szenved sokat, mellyet a' szúnyogok halálra kínoznak.

Az Ural tőzegrétegeiben egy előbbi kor nagy állatainak csontjait is találják. Ezek az úgynevezett *mamut*, *mammot* csontok. A' vogulok *má-kár*, *má-kür* (= földi bika) névvel nevezik, mint a' szamojédek is, kik *jan-gôra* = földi bika, vagy *jan-hâmd* földi szarv-nak híjják⁷⁰). De a' vogulok így is nevezik, *ut'se* vagy *ot'če*, innen *ut's-lušm* = mammut csont. Tudniillik a' vogul monda egy vad óriás népről tud, a' *vuor-já-mágum*-ról, azaz, az erdő-folyó-népről, mellyet *ut'se*-nek, vízi népnek is hí. Az elnevezés két félét foglal magában, a' *vuor-mágumot* = hegyi népet, 's a' *já-mágumot* = folyói népet; az *ut'se* tehát egyedül az utóbbit jelentheti. Ha mégis összefoglalja a' monda a' *vuor-já-mágum*-ot, azt nyilván azért teszi, mert a' kettő együtt

⁶⁸) Hofmann a' 20. lapon.

⁶⁹) Pallas, II. 222. lap.

⁷⁰) Castrén, Wörterverzeichnisse aus den Samojedischen Sprachen. 250. lap.

ellentéte a' közönséges népnek. Hogy a' monda az úgynevezett *mamut*, vagy *mammut* csontokra vonatkozik, akár ezek támasztották a' mondát, akár csak a' meglévő mondához hozzá simultak, szinte bizonyos. Kérdezhetjük hát, hol vette magát a' *mamut* szó? Már Strahlenberg föltevén e' kérdést, 's azt felelé reá, hogy nyilván az arabok, kik az éjszaki vidékeket mint utazók bejárták, 's ott az óriási csontokat találták, a' bibliai *behemot*-rul nevezték úgy el, melyet a' világ legnagyobb állatjának hisznek vala. A' *behemot*-bul, szokott betűcsere útján, lett azután *mehemot*, mit hajdan az oroszok *memot*-nak, 's ujjabb időben *mamut*-nak ejtenek. E' szófejtést Fischer is helyesli ⁷¹⁾. Azomban az arab utazók elnevezéseit csak könyveikből tudhatták volna meg az oroszok : úgyde a' XVII. vagy épen a' XVI. században nem igen olvassák vala még az arab írókat, kivált Oroszországban. Ha tehát a' nyugati tudomány az oroszoktól vette a' *mamut* szót : az oroszok hihetőleg ott vették azt, hol az éjszaki urali vidékek más elnevezéseit is, t. i. magoktól a' voguloktól, vagy közvetve a' szirjänektől, kik meg a' voguloktól hallották volt. Vogulul a' *mám-ujt* annyi, mint földi, földben levő állatok, 's valamint a' nyelv *mám kum*-ot, többesszámban *mám kumt*-ot (földi, földiek) mond, úgy mondhat *mám uj-t*, többesszámban *mám uj-t*-ot is ⁷²⁾. E' szóval nevezhették eleinte azokat a' csontokat, a' melyeket most *má kür*-nek neveznek, 's ama' szót hallhatták a' szirjänek és oroszok, 's ejthették akár *memot*-nak (*mám-ujt*) akár *mamut*-nak (*mám-ujt*). Ha az első *mamut*-csontokat a' vogul földön találták meg, 's onnan vitték Oroszországba : szinte bizonyos, hogy a' dologgal a' nevet is bevitték.

Toldat. Az ásványokat mellőztük, mert a' mostani vogulok nem ismerik a' bányászatot; ámbár a' *sarín* arany, *alín* ezüst, *ärgin*, *ärin*, *ärn* réz, *athuš* ólom, *ón*, *kér* vas nevek, melyek sajátok, azt bizonyítják, hogy hajdan a' bányászat sem volt ismeretlen előttök. Az Uralban régi bányászat nyomait találják, a' melyeket a' régi *csúd* népnek tulajdonítanak. Nem tudjuk ugyan, finn, ugor vagy török volt-e a' csúd nép : de azt tudjuk, hogy a' finn rún a' vas feltalálását éneкли, 's a' *Kälteš majt*-ban a' vogulok kovácsolásáról is lesz említés. Találtak vasból készített vogul bálványokat is, p. o. a' Tura forrásai körül, hol mágnes-hegy, 's abban *Hoba jelping* (abä jelping = medve szentje) nevű barlang van; eme' bálványokat hihetőleg magok a' vogulok készítették volt. (Gmelin, Reise durch Sibirien, IV. 417. 433. lásd : Müller, der ugrische Volksstamm, I. 94.) Rézbálvány is volt, mint Pallas beszéli, lásd itt a' 94. l.

⁷¹⁾ Fischer, Siberische Geschichte I. 10. lap.

⁷²⁾ A' vogul *mám*, *mäm* is földet teszen, mint *má*, *mä*, de teszen népet is. Így p. o. *mul'em mám* vendég nép, *n'uoplahtne mäm* násznép (fúop = finnül *nai*, mint *sop* = magy. száj; *n'uoplahtém* nőszülni, és nászkodni); továbbá *mám kum* és *mäm kum* földi, németül *landsmann*, *män mäm kumáu* a' mi földink = unser *landsmann*. E' szerint *mám uj* így volna alkotva, mint *mám kum*; többesben *mám uj-t*, mint *mám kumt*.

III. FEJEZET.

A' VOGUL NÉP.

13. §. Az utazók leírásai és ítéletei.

Minthogy a' vogulok mind ön magokat mind az óbi osztjákokat *mán-szi*-aknak híjják; minthogy az oroszok is az éjszaki, vagy nagy Szoszva melléki vogulokat osztjákoknak nevezik: mind két népről egyesíteni fogjuk itt az utazók leírásait, a' kik személyesen ismerkedtek meg velök. Ámde egyedül az éjszaki osztjákokat értjük ide, a' kik az Ób mellékein lakván, kelet és észak felől határolják a' vogulokat, mert csak is azok *mansziak*; kirekesztjük tehát az Irtis és a' Jeniszej mellékein lakó, hasonlóképp úgy nevezett, osztjákokat. 'S egymásután közöljük az utazók leírásait, hogy így az idő hatását is kivehessük a' népre, 's külön láthassuk a' vidékeket is, a' mellyeknek lakosait leírják.

Strahlenberg.

Strahlenberg több ízben jára az Ób mellékein, 's vala a' tulajdonképi vogulok közt is. A' vogulok, úgymond, pogány nép, melly Oroszország és Szibéria között lakik; az osztják nép pedig az Ób és Irtis mellékein tanyázik. Az osztják világos szöke vagy vöröshaju, millyen a' baskir is, úgymond a' 61. lapon, kit azért *szari-istek*nek, azaz szöke osztjáknak neveznek; a' baskirok tehát osztják eredetűek (melly vélemény alaptalanságát a' 7. lapon megmutatók). Strahlenberg általában együgyűnek és butának itéli a' vogult és osztjákot már azért is, hogy nem *évek*, hanem *telek* szerint számítják az időt, 's hogy a' medvét tisztelik. Ha valemellyiktől azt kérдем, hány éves? nem az esztendőök számával felel, hanem avval, hogy születése óta hányszor esett le a' hó, azaz a' telek számával, úgymond a' 375. lapon. Egyszer a' következőt látá a' voguloknál: Egy szerencsés medve-vadászat után a' vogulok egy fábul durván összeácsolt egyházban három kitömött medvét, fejeiket épen hagyván meg, állítanak fel egy gerenda emelvényre, mellyet Strahlenberg oltárnak néz vala. A' három medve két oldalán egy-egy ember állott fa dárdával. Azután belépe egy vogul, mintha fejszével meg akarná támadni a' medvéket, mellyeket meg az őrt állók hatalmasan védelmezőnek a' megtámadás ellen, mentegetőzván a' medvék előtt, hogy nem tehetnek vesztökrül, mert nyilak és vasak ölték meg, mellyeket pedig oroszok készítettek volt. A' közben künn sütik és főzik vala a' medvehúst, a' mellyből a' nők is illendő részt vevének, kik külön mulatnak vala (a' 84. lapj.). Az osztjákok-rul is más utazónak tapasztalását közli, ki az Óbon hajókázván egy nürnbergi zsebórát húza elő, mellyen ütéskor egy medve dobolt; az utazó üttetvén az órát, az osztják evezők imádkozva borulának le a' kis medve előtt (az 59. lap.).

Strahlenberg isteni tiszteletet is látá az osztjákoknál. Az egyház hosszúkás gerenda épület vala nyírhéj fedéllel. Az épület végiben asztal, 's azon férfinak és nőnek öltözött két fa báb áll vala, köröskörül sok szarvas, róka, nyúl és más állatok durván faragott képei voltak. Nem nagy tiszteletet mutatának az osztjákok a' bálványaik iránt; fel 's alá sétálnak az egyházban, sziszegve mint egerek, vagy füttyörészve. — Strahlenberg azt is hallotta, hogy az oszt-

jákok annak előtte évenként egy lányt fúlasztottak volna az Óbba, a' víz istene kiengesztelésére (a' 76. lap.).

Más alkalommal kérdeze egy osztjákat: holta után hova jut a' lelke? Felele az osztják: A' ki erőszakos halállal, vagy medve tusában mulik ki, az legott a' mennybe jut; de a' ki közönséges halállal és ágyán hal meg, az sokáig kénytelen szolgálni a' földalatti istennél, míg feljuthat a' mennybe (u. o.).

De ámbár (úgymond a' 279—281. l.) e' pogányok ostobák és az Istenre nézve tudatlanok, mégis őszinte jámborok, kik nem ismerik a' hamis esküvést, lopást, paráznaságot, dobzódást; 's ha van is köztök abbeli vétkes, az az oroszok közt lett azzá. „Becsületességöket magam tapasztaltam. Midőn 1722-ben azon hirre, hogy meg van kötve az éjszaki békesség, a' Jeniszej melletti Krasnojarszkból visszafelé mentem, elválván Messerschmidtől, kivel Tobolszkból Szibériába utaztam vala, egyetlen kísérőm, egy 14—15 éves svéd fiu, marada csak; mert a' krasnojarszki katonai főnöktől mellém adatott orosz kalaúz útközben elszökött volt. Tutajon menék a' Kemezig folyóból a' Csulimba, 's ebből az Óbba; csak előmutatám a' nyílt levelet, 's a' pogányok (osztjások) nyájasan fogadának, az evezők néha éjszaka aludtomban háromszor is felválták egymást, 's holmimból semmi sem veszett el. 'S midőn némi okból 14 napig veszteglenem kelle, mindenemet egy osztják kunyhóban rakám le, mellyben egész ház-nép lakik vala, a' nélkül, hogy valami eltévedt volna. Így nem mernék utazni Tobolszkból Moszkvába az oroszok közt.“ — „Hasonlót beszélt nekem, így folytatja, egy orosz tisztt, ki Tobolszkból Berezovba utazván, mi tizenkét napi út, egy osztjáknál meghála. Reggel tovább menvén, egy mérföldnyi távolban elveszté erszényét, mellyben mintegy száz rubel vala. Történetből azon osztjáknak fia hazatérvén vadászatrul, megtalálá az erszényt, de nem vevé föl, hanem megmondá atyjának, hol fekszik. Ez pedig nem tudván kié, visszaküldé fiját, rakjon gallyakat az erszényre, hogy megtalálhassa a' tulajdonos. Az orosz tisztt három hónap múlva visszajövé Berezovból ugyanazon osztjáknál hála, 's elbeszélé nek, hogy multkor millyen szerencsétlenség történt rajta. Te vagy hát az, a' ki elveszítette amaz erszényt? viszonzá az osztják, elküldöm veled fiamat, hogy magad vedd fel.“ Ennyi becsületességet nem igen találunk Izraélben, azaz a' keresztyének közt, úgymond Strahlenberg (a' 279—281. l.).

Eredetök és nevök iránt is kérdeze őket Strahlenberg. Jelesen az Ób mellékiektől kérdeze, hogy miért híjják magokat *kondi-chue*-nek vagy *konti-si*-nek, holott az oroszok osztjákoknak híjják? Mire azt felelék: mert a' Konda folyó mellől valók vagyunk. De az nem lehet ősi fészkek, okoskodék tovább Strahlenberg, miután magok állítgatják, hogy egy eredetűek a' permiekkal. Mire meg azt viszonozá, hogy ők *csu* (ču) emberek. — 'S mit jelent e' szó! A' *csu* vagy *tju* szó földet jelent, mert elsőben támadtunk a' földből (vesd össze a' 76. lapot). — Tomszk város mellékein pedig *Szauomisz*, azaz Szuomi (finn, vagy finn-lapp) földről valóknak mondák magokat (64. lap.).

Pallas.

Ez 1770-ben jára a' déli vogulok közt a' Tura folyó mellékein, hol most már nincsen vogulság, mert eloroszosodtak. Már Strahlenberg és társai oroszul beszéllettek vala a' vogulokkal és osztjákokkal. Pallas sok vogul helynevet írá föl, a' mellyek talán ma nem élnek többé. Ő tudja, hogy a' Tura a' voguloknál *Tére* folyó, II, 217. ismeri a' Turába siető következő vogulnevű patakokat: *Tar-já*, *Jelping-jä*, *Csourt-sos*, *Asz*, *Auringö*, *Seurongu-csos* stb.

1770. nyárhava 5-kén a' Tura mellett egy *Palkina* nevű vogul faluba ére, mellynek vogul lakosai nem üznek vala földmivelést, hanem vadászatból élnek, külömben a' lakásra, ruházatra és életmódra nézve már egészen oroszok, kik az idegenek előtt szégyenlik vala a' vo-

gul nyelvet, ámbár maguk közt még vogulul beszélnek. Már régen keresztyének, úgymond Pallas, de tudatlanok, 's nem igen buzgók. Ez eloroszosodott déli voguloknak valának lovaik.

A' *Tarja* folyó mellett lévő *Tarja-paul*-ban (Pallas *Tarja-pual*-t ír) időzvéen azon év és hó 15-kén, leírja a' vogulokat. Ők, úgymond, nemzetségenként laknak együtt; minden nemzetség addig terjeszti ki vidéke határait, a' meddig a' szomszéd nemzetség engedi; mert vadászatul élvén, nagy távolságban kénytelenek egymástul élni, hogy elég vadjak lehessen. Ámbár legtöbben közzülök eléggé vagyonosak a' nyusztvadászat által: mégsem tartanak lovakat, részint, mert a' járhatatlan mocsáru erdőségben gyalog könnyebben halad az ember, mintsem lóháton; részint a' legelő szűke miatt; részint a' medvék miatt is, melyektől lovaik alig lehetnének biztosak. Minden nemzetségnek rengeteg erdőben és alkalmas helyen néha 10—12 versznyi fa kerítése van, mellyen alkalmas távolságban egymástul kapuk vannak veremmel vagy csaptató fával, az arra járó vadak elejtésére; a' veremben néha a' jávortehén borjastul fogódik meg. A' jávorszarvas bőrével adóznak a' vogulok, a' fölöst eladják. A' melly húst nem mindjárt emésztetik meg, azt szalagokra vagdalják, 's levegőn vagy füstön szárítják só nélkül, mellyet azután vagy főtten vagy nyersen esznek. Lőnek madarakat és fognak halakat is. Azonkívül élnek czirbolyadióval és a' mocsárokon termett bogyókkal. Mégis egészségesek, úgymond Pallas; nem bántja a' súly, jóllehet mocsárok közt élnek, mit talán annak lehet tulajdonítani, hogy sóval nem élnek; ámde nagy kort sem érnek el. Az oroszoktól lisztet, még szívesebben szeszes italt vesznek; elfogadták már az orosz ruházatot is, annyira, hogy már nem is értenek a' bundabőr készítéséhez. A' jávorláb bőrből kesztyűt csinálnak, mellyet halzsírral puhítanak. Jávorbőrt ragasztanak a' fa talpokra is, mellyeken a' havon szaladnak.

A' vogulok mind kis termetűek, asszonyiasak, 's a' fehér bőrt kivéve, kalmukképűek. Arczok rendesen gömbölyű, a' nőnemé kellemes. Hajok hosszú, fekete, vagy sötétbarna; szakáluk gyönge; köztök néha szőke haj és vereses szakál is látszik. A' nők ruházata fehér vászon üng, melly földig ér, a' fejre kendőt borítanak, melly alatt kaláriszal ékes fekete homlokszorító van. A' leányok hajadon fővel járnak, 's orosz divat szerint fonják hajukat. Szívesebben járnak már az orosz, mint a' magok tánczát. Ez a' vogul táncz abban áll, hogy a' szorosan egymasmellé rakott láb lassan halad, melly mellett a' két tánczoló személy gyakran háttal fordul egymásfelé; közben fehér kendőt tartanak fel, a' mellyel, mint a' fejjel is, mindenféle mozdulatokat tesznek. Zeneszerők a' hat bélhúros *songurt*, melly kis sajkához hasonlít, mellyen hangfenék volna. Azt a' játzó a' térdére veszi, 's bal kezével veri az alhangot, jobb kezével pedig a' dallamot.

A' vogul nyelvnek sokféle tájnyelve van; már a' (déli) Szoszva melléki férfias vogul nyelv különbözik mind kiejtésben mind kifejezésekben a' Tura melléki hidegvérű vogulétul.

Házuk kétféle, téli és nyári. A' téli gerendákból ácsolt négyszegű tető nélküli lak, mellynek ajtaja keletre vagy éjszakra néz. Az ajtótul balra a' fal mellett alacsony kemencze van, 's kandalló, melly felett négyszegű nyílás fogja fel a' füstöt és ereszti be a' világosságot. A' kemenczével szemközt háló pad van, 's a' negyedik fal mentiben egy ülő pad. A' szoba előtt van rendesen még előház, 's abban mindenféle szerszám és eszköz. Legtöbbet készítenek nyírfából és nyírhéjből; nyírhéjből van a' bölcsű is, mellyet az anya vagy a' szoba gerendájára függeszt, vagy hátán viszen.

A' nyári kunyhó nyírhéjből van csinálva, melly előtt folyvást tűz füstölög, a' szűnyogok ellen.

Ősi vallásukról nem sokat bírtam kitudni, úgymond Pallas, mivel babonahitöket tagadják, s' magokat keresztyéneknek adják ki. De bizonyos az, hogy még vannak bálványaik, mellyeket különösen a' vadászaton tisztelnek; még pedig másokat a' jávorszarvas-, másokat

a' nyuszt-vadászaton. Azt mondják, hogy a' Szoszva mellett, egy Deniskin nevű gazdag vogul kunyhóinál, egy durván kifaragott kő jávorborju van, mellynek csudálatos kövé válásáról sok mesét tudnak, 's mellyhez sokan, messze távolbul is, áldozni járnak. De vannak emberalakú bálványaik is, mellyek fából vannak készítve; sőt taval (Pallas ezt az 1770. nyár hava 15-kéről írja) a' Szoszva és Loszva közön egy leégett erdőben egy magas fenyűfánál rézből öntött emberalakot találának, melly nyilván vogul bálvány vala. A' keresztyén hitre térésük előtt bálványaitat rendszeren barlangokban, vagy magas meredek kősziklán, vagy igen magas fenyűkőn tartották vala. A' Lobva folyó mellett, mindjárt a' *Sajtanka* nevű patak felett, mészkő hegyben egy barlang van, mellyről máig tudják, hogy a' vogulok szent helye volt, 's a' mellyben sok áldozati csontot és kis alakokat, rézgyűrűket stb. találnak, mellyeket a' vogulok ott titokban áldoznak. Szibéria e' részében számtalan patakot, hegyet, helyet máig *sajtanka* vagy *sajtanszkaja* névvel neveznek az oroszok és eloroszosodott vogulok, mellyek a' vogulok előtt szent helyek voltak: a' keresztyének pedig ördög (sátán) helyeinek tartják⁷³⁾ (Pallas, II. 257—261.).

Így írja le Pallas a' déli vogulokat, kiket Reguly már nem találta, mert addig egészen eloroszosodtanak.

Az osztjákat, kik még mind pogányok valának, bővebben ismérteti Pallas, de mi abból csak annyit közlünk, a' mennyi a' vogulok jellemzésére is tartozik. Nevezetesen az orosz uralkodás előtt mind a' vogulok, mind az osztjákok kis örökös fejedelmek alatt éltek vala. A' magvaszakadó fejedelem halála után az egybegyült vének mást választottak helyébe. Még most is (1770-ben) vannak ilyen örökös fejedelmek, de kicsi a' tekintélyök. — A' pereket vagy választott bírák döntenek el, vagy a' fejedelem. Ha orosz bíróság elé kerül az ügy, 's eskü kell, fa bálványt hoznak elő, a' vádlottat az eskü nagy voltára figyelmeztetik, azután arra kényszerítik, hogy baltával vagy késsel vágja el a' bálvány orrát, 's a' tolmács után ezt mondja el: „Ha nem mondom meg az igazságot, orrom így vesszen el, a' balta így vágjon darabokra, a' medve az erdőn tépjen el, 's minden szerencsétlenség érjen!“ Nagy szentségben tartják az ilyen esküt. — Katalin császárnő hűségére így esketék az osztjákat: Az egybegyült osztjákat körbe állíták, közepén vala egy balta, mellyel medvét öltek volt, azután késhegyen darabka kenyeret nyujtának mindeniknek, 's ezt mondaták veleik: „Ha holtomig nem maradok hiva a' császárnénak, ha nem fizetem adómat, vagy eltávozom a' vidékről, vagy más hűtlenséget követek el: a' medve szagasson el, fuljak meg e' harapáson, a' balta csapja le fejeimet, 's e' kés öljön meg.“ Ha a' körben medvebőr volt, az eskümondás után kiki a' bőrbe tartozék harapni. (Pallas III. 51—56. l.).

Az osztjákok a' legvakabb babonáságot űzik. A' kik még pogányok, azok kunyhójikban külön-külön bálványt tartanak, még a' nők is. A' bálvány fából durván faragott emberi alak, mellyet felöltöztetnek. Előtte szekrényke áll, mellyre a' jámbor osztják ajánlatait teszi, jelesen a' tobákos szarvat. Száját gyakran békenik halzsírral, hogy egyék. Még is veri, összetöri a' bálványt, ha szerencsétlenségben nem segít. Tisztelik a' holtakat is, kiknek fa képeit vendégeskődésben étellel tartják; sőt a' nő szeretett férjének faképével hál, 's azt rendszeren éteti. Fák és hegyek is, ha buzgóságra indítják, lehetnek a' tisztelet tárgyai, 's ha mellettök elmennek, egy nyilat lönek feléjük.

⁷³⁾ A' *sajtan* név a' muhammed-vallás útján jutott Szibériába. A' keresztyén hitre tért népek ott ismétlik azt, mit mások másutt tettek volt, 's fognak még tenni. A' pogány hit szent tárgyai az új keresztyén előtt ördögi tárgyak; mit tehát a' pogány vogul annak előtte *jelping* vagy *jelpung*-nak, azaz szentnek, üdvösnek tartott vala, az a' keresztyén vogul előtt oroszul *sajtanka*, azaz ördögös. Tehát a' régi *jelping* név mindenütt most *sajtanka*, vagy *sajtanszkaja*.

A' külön házi bálványokon kívül, közös fő bálványok is vannak, melyekhez nagy szerencsétlenségben folyamodnak. Illyen van jelenben, úgymond Pallas, Obdorszkon alul hetven versztnyire, melyet az osztjások és a' határos szamojédek egyaránt tisztelnek. Az két bálvány, férfi és nő; erdős völgyben állanak, melynek útjait gondosan rejtőgetik az oroszok elől. Mindenik külön fán áll egy kunyhó előtt, úgy hallotta Pallas. A' fák alul posztóval, felül fehér lemezzel vannak körül vonva; a' lemeztől csemettyű függ, melyet a' szél mozgat. A' férfi bálvány mellett van íj, tegez, nyíl, a' közellevő fákon különbözőféle ajánlatok függnék. A' férfiak ezt, a' nők a' női bálványt tisztelik.

A' hol bálvány áll, azon hely szent, 's ott sem vadászni, sem halászni, sőt még inni sem szabad. Más tárgy is különböző okbul válhat szentté. Például azon fa is szent, a' melyen egy sas néhány egymásutáni évben fészkel; a' sást sem szabad bántani. Alig lehet nagyobb vétek annál, mint ha valamely utas egy illyen sást lő, vagy fészkrét rontja.

A' babonaságnak őrzője a' bűbajosok vagy samánok. Minden, a' mi a' nép figyelmét felkölti, a' bűbajosnak magyarázatát igényli, ki azután álmaival és meséjével felel. Szerszáma a' bűvész dob, melynek verése által elragadtatásba helyezi magát, 's úgy veszi az isteni kijelentést. Az alatt a' körülte állók is zajonganak, és nevelik a' tébolyodást. A' bűvészek nagy áldozatokat is rendelnek köz bajokban. Illyen áldozatkor a' bűvész a' bálvány elé áll, és hangosan kiáltja feléje az áldozók kérését, kik őt hangjokkal kísérik. Az iramszarvas kötözött lábbal ott van, mellette valaki felajazott íjjal lesi a' bűvész jelét, 's mihelyt ez a' szarvas fejét bottal érinti, azonnal oldalba lövi. Azután a' bálvány körül háromszor hurezolják az áldozatot, 's leölvén azt, a' szívéből kinyomott vérrel békenik a' bálvány száját. Az áldozat fejét és bőrét egy közel fára akasztják, a' husát pedig megfőzik 's nagy örömkialtozások közt elemésztik. Énekölnek áldozati énekeket is; egyébiránt az osztják szájában minden énekké lesz, ha énekes hangon mondja el.

Áldoznak betegségben is. Ekkor az áldozati marhát a' betegnek kunyhója elé állítják, 's kezébe adják a' kötelet, melly annak lábához van erősítve. Ha a' beteg keze véletlen meg-rándul, leölik a' szarvast, hájjával békenik a' betegnek homlokát és szenvedő részeit, fejét egy leütött karóra tüzik, de husát és bőrét felhasználják.

Ha medvét ejtenek el a' vadászaton, azt sokféle szertartással tisztelik. A' medvebőr előtt, melyet magosra függesztenek egy fára, mentetetik magukat a' megölésért, 's így engesztelik a' vadnak szellemét, hogy ne ártson nekik.

De minden osztják szertartások közül legsajátságosabbak az osztják tánczok, melyek nagy ügyességet igényelnek, 's melyekkel előadják p. o. a' nyuszt-vadászatot, a' daru, jávorszarvas, vércse stb. erkölceit, mozdulatait, vagy gúnyolják az embereket, az orosz nők ruhamosását a' folyónál stb. Pallas nem látta azokat osztjájoktól, hanem csak oroszoktól, kik sokáig laktak volt azok közt. Ezen tánczbeli előadásokat zene kíséri, melynek hangidoma a' cselekvéshöz képest változó. Így látá Pallas a' nyuszt-tánczot, a' darutánczot, 's a' többi említett tánczokat. Legfáradtságosbnak tetszék előtte a' darutáncz. A' ki járja, az bekecse alatt leguggol, annak szárnyait egy bottal fölemeli, melyen egy darufej van ábrázolva, 's így utánozza a' darunak minden mozdulatait. A' jávorszarvas táncznál a' zene az állat lépéseit, futását, meg-megállapodását és a' vadász utáni fordulásait fejezi ki. Nem is gondolná az ember, hogy illyen művészies valamit talált ki az a' míveletlen nép, úgymond Pallas. Legkedvesebb előadások a' gúnyoló tánczok; énekeikben is, a' melyeket nagy készséggel rögtönöznek, szívesen gúnyolnak másokat. — Ezek hát a' *tulilpet* (lásd a' 69. lapon a' VII. alatt).

E' tánczokon és énekeken kívül még mesélésekkel is mulatják magokat, melyek rendszerint valami szerelmi kalandokat, vagy kérkedő hősi tetteket adnak elő. Így mesélik többi közt, hogy egy hatalmas és vitéz osztják hős, leány-nézőbe menvén, ugyanazon iramszarvaso-

kon Obdorszkbul a' Szoszván tul ötödfélszáz versztnyire nyargala, 's a' leány atyjával nem egyezködhetvén meg, azon sebességgel ragadá el kedvesét a' mellyel jött volt; hogy e' miatt az ipja rokonsága ellene támada, 's ő egymaga sok ezeret megöle bennök stb. (Pallas III. 59—65. l.).

Reguly.

Itt azon általános benyomást közöljük, mellyet Regulyra a' vogul nép tön, 's hogy mint gondolkodék felőle.

„Némellyek a' vogulokrul írtóztató képet festettek. De azokban nincs itélet, csak előitélet. Ők az idegen és egyéni felfogások szerint a' kellemetlen alakokat látják, 's e' mellett nem keresik a' tartalmat; nem sejtve, hogy itt emberibb és romlatlanabb természet hat, mint nálunk. Hogy a' vogul nem dolgozik, az fogalmaibul és nevelésébül következik. Így volt ez a' régi germánoknál, így van az a' mai baskiroknál, sőt némelly orosz nemesnél is. A' vogulnak t. i. a' lovagias életről saját fogalma van, a' munkát lealázónak tartja. E' mellett büszke, az oroszt megveti, mert dolgoznia kell és nem maga ura. A' vogul azt mondja: Csak két úr van, a' czár úr, és a' jaszasni úr, azaz jaszákat (vadak bőrét), nem pénzt adózó és munkával nem tartozó vogul. Igaz, hogy, ha oroszok közt van, félénk vagy inkább tartózkodó, de ez bizodalmatlanságbul származik. Egyébiránt a' vogulság kiháló félben van, többnyire eloroszosodik, valódiak (délen) csak a' Loszva és Pelim mellett laknak még.“ (Toldy LXXII és LXXII.). A' Loszvai vogulok már orosz dalokat énekelnek szélitiben. A' Pelim mellékiek dalainak nótáji a' csere-misz és osztják nótákhoz hasonlók; hangszerök egyik faja hárfa-alakú, a' másik, fekvő húrokkal, *szangur*-nak nevezetik, 's illyet Reguly küldött is az Akademiához, melly jelenleg a' nemzeti muzeumban látható. (u. o. LXXIII.).

„A' déli vogul törzsökök, az életmódra nézve, tetemesen elütnek a' polgárisodottabb oroszoktul, 's ezekkel hasonlítva jóformán ős állapotot mutatnak. Ez állapot mégsem elődeiké, a' régi voguloké, 's korántsem adja a' vogul népnek hű képét. Az élet itt átmeneti korszakban van. Táplálkozás, erkölcsök, szokások módosuló félben; egy egész nép, megzavarva élet- és világszemléletében, az emberi természet elemeivel küzdésbe sodorva, előbb nem jutandó szilárd belső tartalom és erkölcsi erő birtokába, míg a' feloszlás egészen új alakulásra nem fogott vergődni. Ez átalakulás minőségét pedig, fájdalom, nem nehéz előre kitalálni. Míg t. i. földművelés és marhatenyésztés, melly itt jóformán általánosan ismeretes, 's részenként üzetik is, a' vadak és halak naponkénti megfogyatkozásával együtt, a' népet a' halász- és vadász-élettől eltereli 's szántásra vetésre kényszeríti; míg a' nép öntudatába mélyebben-mélyebben beható keresztyén tan minden egyes emberben küzdést támaszt az apák régi pogány nézeteivel, 's az ekképen irány-vesztett és megingatott ember kebele minden idegen befolyásnak nyitva tárva áll: a' számos telepei által előnyomuló orosz elemnek nem lesz nehéz az újra alakuló életre saját bélyegét ütni, 's az új formákra saját nyelve új ruháját is adni. A' régi étellel a' régi nyelv is ki fog halni, 's ezzel e' nép nyomai néhány év-tized alatt végkép elenyészni.

„Másképp áll a' dolog az (éjszaki) Szoszva folyamrendszere vidékén. Nyugat felé az Ural, éjszak és dél felé ingoványos lakatlan dombsorok által védve, e' tartomány csak kelet felé a' Szoszva torkolatánál nyílik meg a' közlekedésnek, 's mindedig szabad minden orosz telep-vöktől, sőt egyes kereskedőktől is csak télen 's itt-ott látogattatik. Itt tehát e' nép napjai még korlátlanul, könnyen és belső nyomás nélkül folynak le, 's az ősök erkölcséhez való hű ragaszkodás a' régi élet formáit szerencsésen fentartotta. Itt az eke még nem barázdálja a' földet, nem tenyésztnek marhát, nem esznek kenyeret, nem viselnek len vagy gyapju öltözetet. Az ember itt csak a' vadászatot és halászatot ismeri, csak e' két forrását a' szerzésnek és táplál-

kozásnak; állatok bőrével ruházódik, a' ló helyét az eb és iramszarvas pótolja; atyái isteneinek áldozik, és sajátsága teljes birtokában, a' természetnek nem fél, hanem egész fia, boldog gondtalanságában nem sejtve azon küzdelmet, melyben a' polgárisodás déliebb testvéreit emészti, 's mely őt is egykor elkerülhetlenül bé fogja olvasztani. E' rövid érintésbül is felfoghatni azon okokat, melyek bármely nyelv- és népbuvárt arra bírhatnak, hogy a' földnek e' zugait bójárja, 's e' nép-törzsököt tanulmányai és tapasztalásai körébe bévonja: mennyivel inkább engem, ki nem csak az általános, hanem különösen a' hazai tudomány érdekében utazom.“ Toldy LXXXIV—LXXXVI.

A' Tapszija torkolatairul ezt írta: „Az e' vidéken divatozó életmódot bárkinek, kit csupán szükségesség vagy kötelesség vet ide, túrni nehéz volna. Egy füstös fa ház zugában meghúzódni, iramszarvas bőrén hálai, vízben főtt vagy szárított halat enni, só és kenyér nélkül, folyvást és változat nélkül, olly föltételek, melyek finomabb szokásainkkal ellenkeznek, sőt rövid időn elviselhetetlenekké lesznek. Csak olly ember, kit valamely eszme iránti lelkesedés vezért oda, kinek ez új világ, mely sok évi óhajításainak czélja volt, szellemi szükségek gazdag kielégítését nyújthatta; csak olly ember felejtethi el azon anyagi inséget, mely ott körülvette, 's érezhetett megelégedést, sőt boldogságot.“

„Majd húsz napi ott tartózkodás után, mely az ottani nyelvjárás szorgalmas tanulása között tölt el, a' Szoszván föl a' Szigva torkolatáig utaztam, 's innen Szüker-já-paul-ig, e' folyam egyik legéjszakaiabb falváig, a' Juil erősség maradványai átellenében, mely e' vidékek utolsó megerősített pontja volt. Nem hallgathatom el itt azt a' nyájasságot és szívésséget, melyel a' nép ezen egész vándorlásomon fogadott mindenütt, mert a' természet e' derék fiait híven és élénken kívánnám Kegyed elébe állítani. Kegyed, tisztelt titkár úr, emlékezni fog leveleimbül, hogy az Uralban megérkezésem után néhány héttel két vogul érkezett a' Tapszi-já mellékéről hozzám Vszevolodszkojba, kik, mint mondták, csak azért jöttek, hogy megismerkedvén azon férfúval, ki népökhöz ennek nyelve és életmódja megtanulása végett küldetett, őt kérjék, hogy őket és az ő tartományukat is meglátogassa. Kegyed aligha meg tudta egyeztetni e' tüneményt azon fogalommal, melyet magának e' néprül képezhetett. 'S valóban, ha a' benyomások ereje 's az érzés elevensége olly hathatós, hogy a' természet emberében nagyobb-kisebb mérték szerint lakó egykedvüséget és lomhaságot úgy legyőzze, miszerint az egy 30—40 földrajzi mérföldre terjedő útra vállalkozik, csak hogy lásson és halljon: ez olly mozgékony-ságát bizonyítja a' szellemnek, mely az éjszakai népekrül divatozó nézeteinkkel sehogy össze nem hangzik. Lélek tompasága, fellengzés és élénkség hiánya nem égövi befolyások következményei, mint közönségesen hisszük, hanem olly hatásoké, melyek alapja a' társadalmi életviszonyaiban kereshető. Ha tehát e' népeket míveletleneknek, vadaknak hívogatjuk, 's ez elnevezésnek bizonyos értelmet és tartalmat kívánunk tulajdonítani, az csak ez lehet: hogy az emberi táplálkozásnak és így magának az életnek alapja alacsonyabb és fejletlenebb, a' mennyiben bizonytalanabb, 's az embert a' természettől nem teszi olly függetlenné, mint az nálunk történik; nem pedig mintha az egyes ember, 's annak érzés- és gondolkodás-módja volna vad. Sőt bizonyossá tehetem Kegyedet, hogy az ember öntudata mint emberé, itt minden szellemi nyomtatástul szabad lévén, világosabb, 's annyiban személyessége teljesebb és fejlődöttebb, mint polgárisodott szegény embereinké. Ez, valljuk meg őszintén, azon aránytalanság által, melyben nevelése 's szellemének kifejlődhetésére kívántató eszközei társadalmi állásával 's azon nézetek magasságával állanak, melyre vergődni kénytelen, bel- és külsőleg függő, 's gyermeksége óta babona és értelmetlenség prédája. Ő sem azon sok tagu társas viszonyok összetett gépezetét, melyek közt él, nem bírja teljesen felfogni, 's többnyire alárendelt helyzetébül ki nem emelkedhetik, hogy azokat áttekinthesse; sem azon fellengő, elméleti elvonásokat, miket a' többnyire csekély

oktatás a' legfőbb igazságok lényegének ad ki, meg nem értheti; 's minthogy azokat hinni kell, a' nélkül hogy képesítették azt értelemmel tehetni, a' természetes kibontakozás folyama nem hogy előmozdították, sőt inkább gátoltatik, elnyomatik, 's a' belső élet, melly tán a' legsebbebb fejlődésre vala meghíva, elsatnyul. A' természet fiánál több egyensúly van a' külső és belső élet föltételei közt, 's azért nincsenek meg benne azon hatalmas ellenmondások, mellyek a' polgárisodott embert, fájdalom, jellemzik. Nála a' társas gép egyszerű; azon kapocs, melly embert emberhez köt, természetes, az egészséges értelemmel felfogható, mert mindenki magáért, nem másokért él; foglalkodása és munkája szinte egyszerű, 's azon egy mindnyájoknál, nem száz és ezerfelé osztott, választott, és tagolt. Nemde illy világban, mellynek viszonyai semmi rejtélyest nem nyujtanak, az embernek szükségkép függetlenebbnek és öntudatosabbnak kell lenni, mint nálunk! Ha másfelül lelke tehetségei természetes egymásutánban, nyugodt folyamán fejlődnek, semmi tekintély vagy kényszer által nem tolatva, tévútra nem szoríttatva, 's biztosítva szintűgy alacsony miveltségünk értelmetlenségétül, mint a' magasnak fonákságaitul: olly kibontakozásra vergődik, melly ismeretekkel nem fénylik ugyan, de természetszerű és öszhangzó, nem tür ingadozást meggyőződéseiben, nem félséget érzésben és jellemben, hanem valósággal tölti el 's hatja át belsejét, 's lénye egységét, személyessége tökélyét szükségessé teszi." (Toldy LXXXVIII—XCI.)

Castrén.

Ez utazó kevésbé ismeri a' vogulokat; többet forga az óbi osztjások közt. Pallas, úgy mond, az osztjákat halaványnak és veres hajúnak találta volt: de ő, Castrén, úgy találá, hogy az osztjások többsége barna, és koromfekete hajú, mint a' szamojéd. Találkozik ugyan szőke osztják is, kik az Ural nyugati vidékeiről ide menekült szirjének utódjai lehetnek, mint hiszi Castrén: de a' többség szerint alig van különbség az osztják és vogul közt, melly utóbbi barna bőrű, gömbölyű arcú, fekete hajú, gyenge szakálu. Castrén az óbi osztjásokat leírván, sok tekintetben a' vogulokat írja le, azért közöljük leírását (Ethnographische Vorlesungen über die altajischen Völker, St. Petersburg 1851, a' 106—129. l.).

Az osztjások nemzetségekre oszlanak, mellyek tagjait a' rokonság és kölesönös segítség tartja egybe. Minden nemzetség egy kis állami társaság, vagy nagy háznép; lelkeinek száma néha sok százra, vagy épen ezerre is megyen, úgy hogy a' vérség fokát sem tudják: de azért rokonok egymást közt, és nem házasodnak össze. A' rendet és törvényt a' nemzetség véne tartja fenn; perek nem igen támadnak köztök, mert közszokás szerint a' vagyonosabb fél a' szegényebb rokonnal megosztja a' mije van. 'S ez kéregetés nélkül esik meg, mert kiki jog szerint nyúl ahhoz, a' mi neki kell, ha van. Egy illyen nemzetség költözéskor is együtt marad.

Több nemzetség fejedelem alatt egyesül. Ezen méltóságot II. Katalin ünnepélyesen megerősíté az obdorszki és kunovati fejedelem számára. Mind a' fejedelem mind a' nemzetség véne örökös. Ha az örökös kis koru, a' község a' nagy bátyját vagy távolabbi atyafiját teszi gondviselőjévé; ha nincs örökös, a' nemzetségek vénei új fejedelmet választanak, kinél azután ismét örökös a' hivatal. (Mint történik a' nemzetségi vénnek kineveztetése, ha nincsen örökös, azt nem találom Castrénnél). Se a' fejedelem, se a' vének nem követelnek díjt, de ajándékokat fogadnak el. A' fejedelem tiszte: A' nemzetségek közti határ-pereket eldönti, a' vénekről hozzá történik a' fejebbhivatkozás, 's minden ügyben ítél, kivéve azokat, mellyek a' régi orosz törvény szerint főbenjárók. Közösén a' fejedelem, és a' vének az adót is tartoznak behajtani, mi végett a' költözködő nemzetségek az év utóháva vége felé Obdorszkba gyűlnek össze vásárra, mert akkor és ott fizetik az adót. Mindenik férfitul két szürke róka bőrt kell fizetni; de lehet az adót másféle bőrrrel is leróni. — A' fejedelem az orosz hatóság alatt áll.

A' rokonságon kívül a' közös vallási tisztelet egyesíti a' nemzetség tagjait. Minden nemzetségnek régtől fogva saját bálványai vannak, melyeket néha külön hajlékban tartanak. Ezen hajlékra némi ember ügyel, a' ki jós, pap és orvos, 's nagy tiszteletben részesül; ez a' sámán. Minden kétséges dologban a' bálványokhoz folyamodnak, 's feleletüket a' sámán közli a' folyamodókkal. A' fő vagy mennyei isten, kit az osztjások *Turm*-, *Tórum*-nak (a' vogulok meg *Tarm*-, *Tárom*-nak) neveznek, nem hallgat az emberekre; ő hajthatatlan, mert a' világot változtatlan törvények szerint igazgatja, 's az embereknek igazság szerint jutatja ki a' megérdemlett szerencsét; azért hijába folyamodnak hozzá kéressel, áldozattal. Ha tehát felsőbb segedelemre van szükség, az osztják a' saját vagy a' nemzetségi bálványhoz folyamodik. Ezek közt nincsen egyéb különbség annál, hogy a' nemzetségi talán jobban vannak fölékesítve. Fábul készülvék, férfi- és nő-bálványok; amazok néha kardot viselnek oldalukon, és vas ünget. Többször kunyhóban tartják, néha szabad ég alatt is; de rejtegetik az idegen előtt. Egyszer Obdorszkba mentemben, így beszélt Castrén, véletlenül osztják bálványokhoz juték, melyek veres fenyvesben állnak vala, mind meztelenek. Az osztjások *jiljan*-nak nevezik, megkülönböztetvén őket más bálványoktól, melyek neve *long*. A' *jiljan*-ok különbféle nagyságúak valának, a' legnagyobbak mintegy másfél réf magosak. A' fákön köröskörül iramszarvas bőrei és szarvai függnek vala, a' bálványok szemei felé fordítva. Nem messze e' ligettől egy szegény osztják nemzetség tanyázik.

A' saját vagy háznépi bálványok részint fa bálványok, részint föltetsző alaku kövek. Néha mindenik bálványnak külön-külön tiszte van. Egyik az iramszarvasokat őrzi, másik a' halászatra és vadászatra küld szerencsét; a' házasságnak is van istene stb.

A' háznépi bálványnak kiki maga áldoz; de a' nemzetségi bálványnak áldozatjait a' pap (sámán) intézi és teszi meg, mert csak az beszélhet vele. A' sámán szükséges szerszáma a' bűvészdob, minthogy közönséges hang nem ér az istenek füleibe, dob- és ének-szó közt kell vele beszélni. A' sámán elibe állított bálvány is szól néha, de azt közönséges halandó nem veszi észre, nem hallja, jöllehet látja is. Mert a' bálvány elé a' sámán botot szúr le, mellynek tetejéről szalag lógg; ha ez libegni kezd, a' bálvány szól. Az áldozat mindig egy vagy több iramszarvas, mellyeket a' sámán leöl. A' bőrt és szarvakat szent fákra aggatják, a' húst pedig megeszik, mellynek egy része természet szerint a' sámánnak jut. Az istenekhez imádkozni, és nekik áldozni, ebben áll az osztják isteni tisztelet. — Néha több nemzetség együtt tart ünnepet, rendszerint ősszel, midőn a' költözködő nemzetségek az Óbhoz térnek meg halászó rokonaikhoz. Ilyenkor a' nemzetségek külön istenei is meglátogatják egymást. Az ünnepelés éjszaka idején történik, mellyet egy szemtanú így ír le: „A' szertartás este nyolcz óra tájban kezdődék és tarta éjjel utáni kettőig. Elején gyerekek, mintha megijedtek volna, szaladának az egyes kunyhókhoz, vad hangokkal üvöltvén. Erre összegyülekezének az arra kijelölt hajlékban. Belépven, mindenik osztják háromszor megfordúla a' bálvány előtt, 's azután jobbra letüle a' földre vagy egyik oldalrekeszbe, beszélgetvén szomszédjával. A' nyugati oldal egy függönnyel vala elrekesztve, a' melly megé néhányan menének, miután hasonlókép háromszor megfordúltak a' bálvány előtt. A' bálvány előtt rudakon kardok és vashegyű dárdák valának. Miután mindnyájan egybegyülekeztek, a' sámán zörgetni kezdé a' kardokat és dárdákat, azután mindeniknek, az asszonyokat kivéve, a' kik hasonlókép egy függöny megett ott valának, egy-egy kardot és dárdát ada, maga pedig mindenik kezébe foga egy kardot. Azután háttal álla ki a' bálványnak, mi alatt a' többiek sort képezének a' hajlék hosszában. Most mindnyájan háromszor megfordúlanak a' kinyújtott karddal. A' sámán összecsapá két kardját, 's vezérszavára mindnyájan jobbra balra hajlongának, legkülömbözőbb hangokon ezt kiáltván: *haj!* hol rövidebb, hol hosszabb szünetek után, 's kardjaikat és dárdájikat majd fölemelvén,

majd leeresztvén. E' kiabálás és hajlongás mintegy órahosszig tart, mi alatt annyira magokon kívül lettenek a' férfiak, hogy képeiket nem nézhettem borzadás nélkül. Azután hirtelen elnémulának 's megszűnének hajlongani; megint egyet fordulának a' bálvány előtt, 's oda adák a' kardokat és dárdákat a' sámánnak, ki azokat az előbbi helyre raká. Most föllebbene a' függöny, a' melly megett az asszonyok valának, rákezdék a' dombrát, 's férfiak és nők tánczolóznak. Ezen táncz majd vad majd játszias vala, és sokáig tart. Erre alakosak lépének föl különböző jelmezben, kik ugyanolylan jeleneteket adának elő, millyeneket a' tánczban is mutattak volt. Azután még egyszer kiosztá a' sámán a' kardokat és dárdákat, 's újra kezdődék a' *haj!* kiabálás és jobbra-balra hajlongás."

Ez előadás, úgymond Castrén, különbözik azon tudomástul, mellyet maga szerzett az ünnepről. A' szerint az ünnep tíz éjtszaka tart folyvást; első éjtszaka egyedül a' sámán járja a' leírt fegyvertánczot, második éjtszaka ketten, harmadik éjtszaka hárman járnak, 's így tovább növekedő számmal, míg nem az utolsó éjtszaka férfiak és nők együtt járnak.

Az osztják alkudozik az istenével, ki néha sokat is követel adandó segítségért. Illyenkor a' sámán vagy bűvész kemény szóval sőt fenyegetéssel lejjebb alkuszik; mi neki sikerül is.

Az erdei isten *meang*, a' vízi isten *kuly* (kul'), melly utóbbit különösen gonosznak hiszik.

Szinte isteni tisztelet tárgya a' *medve* is, nem csak az osztjákoknál, hanem más rokon népeknél is (kivált a' vogulnál). Castrén az obdorszki osztjákoknál rézből való kis medveképeket is talált, mellyeket isteni lények gyanánt tisztelnek. A' hagyomány szerint ezen medveképek hajdan a' permiek és szirjänektől kerültek oda, mikor még azok is tisztelik vala a' medvét.

Vannak az osztjákok közt szent fák, és szent helyek is. Ha erdei fenyők közt magánosan egy czedrus (czirboly) fa van, az egész hely szent. Nagyon tisztelnek olly helyet is, hol hét veres fenyű áll. Tisztelet tárgyai az osztjákok közt még az elhunytak is, mi azon alapszik, hogy az elhalt és rendesen eltemetett ember még azután is szokott foglalatosságát folytatja és holmi nélkül szűkölködik. Azért vagy a' sirba vagy melléje egy szánkát, dárdát, fazékot, kést, fejszét, tüzi szerszámot tesznek le stb. hogy élelmét szerezhesse. 'S rokonai nem csak temetéskor, hanem azután is néhány év lefolytáig iramszarvasokat áldoznak a' síron. Ha előkelő öregebb személy hal meg, rokonai azonnal képet csinálnak, mellyet a' holtak kunyhójában azon helyre tesznek, mellyen az életében ült vala. Evéskor a' képet az ételhez teszik, este levetköztetik és ágyba fektetik, reggel megint felöltöztetik és helyére teszik. Így tisztelik három évig, azután a' sirba teszik a' holthoz, ki addig már elrothadott, 's így nincsenek többé szükségei.

Az osztjákok a' hittételt vagy esküt vallásos cselekvésnek tartják. Ha valaki ellen bűn követődött el, 's az gyanakodik a' tettesre, ezt mentő esküre szólítja fel. Esküsznek pedig vagy az istenekre vagy a' medvére, ez utóbbira úgy, hogy a' vádlott késsel ketté vágja a' medveorrot, 's ezt mondja: Egyen meg a' medve, ha hamisan esküszöm. Erős és általános hit, hogy szerencsétlenség éri azt, a' ki hamisan esküszik. Ha tehát valaki medve által vész el, vagy tűzbe, vízbe hal stb. arrul legott azt gyanítják, hogy egyszer hamisan esküdött. Innen van, hogy a' ki mentő esküt teszen, azt minden büntől és gyanútul tisztának tartják. Egyéb eskü nincsen náluk; a' tanút nem esketik, hanem pusztá mondásának hisznek. Egyébiránt mindenki mindenik ellen tanúskodhatik, hitvestársak, gyermekek és szülék, atyafiak és testvérek egymás ellen érvényesen tanúskodnak.

A' nő alárendelt személy, 's házasság-kötéskor árúnak tekintik, melyet az atyja vagy gondviselője a' legtöbbért kérőnek ad el. A' leány ára a' különböző vidékeken különböző; Obdorszk vidékén gazdag ember leánya 50—100 iramszarvason kél; szegény ember 20—25 iramszar-

vasért adja oda. Ezen ár mintegy visszapótolja a' költséget, melyet az atya leánya nevelésére fordított volt; hisz akkor adják el a' lányokat, mikor dologra legképesebbek, 's mikor munkájjal megfizethetnek az atyjok által tett előlegezéseket. Az árt mind a' lakadalom előtt mind utána lehet kifizetni. Ha előtte történt meg, 's a' menyasszony férjhez mente előtt meghal, viszszaadják az árt, vagy, ha tetszik a' vőlegénynek, a' másik leányt. — A' soknejűség szabad, de nem nagyon divatozik, a' meny-ár miatt. Castrén az időben, melyben Obdorszkban tartózkodik vala, csak egy osztjákrul hallá, hogy három neje volt, 's a' két nejűek száma sem vala nagy. Több nőtestvért egyszerre is lehet bírni, de bátya és öcs nem vehetnek feleségül nénét és hugot, ha mindjárt nem egytestvérek is. Az öcs bátyja özvegyét tartozik feleségül venni. Az egyik hitves társ halála után a' másik, esztendő eltelte előtt, nem léphet új házasságra; szülék halála után pedig gyermekeik két év előtt nem házasodhatnak. A' nőt hó-számban tisztátalannak nézik, kihez nyulni nem szabad, de kinek hasonlóképpen egészen el kell vonulnia. A' nő nem öröködik se atyja se férje után; atyja nem létiben az atyja fiai, férje holta után ennek fiai, vagy gondviselőji tartoznak róla gondoskodni.

Az obdorszki osztjások, életök módja szerint, vagy halászkok, vagy iramszarvas-tenyésztők. A' halászkok a' Ób és Narim mellékein tanyáznak. De az éjszakon a' halászkok már szinte sehohol nem boldogulnak. Okai ennek részint a' restség, részint a' szesz ital csábjá, részint és kivált azon hitelező rendszer, melyet az orosz kereskedők keletbe hoztak náluk. Előlegeznek t. i. a' szegény osztjáknak, ki magát arra kötelezi, hogy hitelezőjének adja halait. Ezen alku mellett kétszer csalja meg a' hitelező az adóst, egyszer az által, hogy ő szabja meg a' hal árát, 's másodszor, hogy megszabja a' portéka árát is, p. o. a' lisztét, vasét, szerszámokét stb. melyet pénz gyanánt ad a' halért. A' melly osztják egy hitelezőnek körmei közzé jut, az nem menekszik ki többé. Hasonló rendszert üznek a' norvég, svéd, orosz kereskedők a' lapok irányában is. Az orosz kormány korlátozza ugyan e' hitelező rendszert Szibériában az által, hogy maga állít lisztárakat, de elég sikertelenül. — Az eladni való halat nyáron fogják, melly egész idő alatt fel 's alá utazgatnak az Óbon az obdorszki, berezovi és tobolszki kereskedők, kik a' vett halakat besózzák. Ősszel a' fagyott halakat vásárolják. A' télen fogott halak kisebb becsűek.

Az Ób közönséges halai: csuka, sigér, serincz, piros szárnyu ponty, melyeket télen-nyáron lehet találni; azután tok, hering, menyhal, többféle lazac, melyeket az oroszok mokszun, nyelma, szirok és pidsan-nak neveznek, 's mind ezek nyárelő hava elején, midőn a' jég takarodik, a' tengerből az Óbba és annak mellék folyójiba költöznek. Legbecsesbek a' tok és a' lazacok, a' többi halakat az osztják maga eszi meg és kutyája. Nyáron az osztják hálóval halászik, mire fővenyes partot szemel ki; halászik kenderből készült varsával is, melyet a' folyón keresztül vetett gerendára akaszt; halászik horoggal; sötét éjeken ángolnákat szigonyoz. Nyári halászatra egy zsák alakú hálót alkalmaznak, melyet kövel nyomnak le, 's a' víz mentében sajkázván a' vízben hurezolják, 's föl-föl emelik. Télen a' legkönnyebb halászat úgy esik, hogy a' folyón keresztül fát vetnek, 's arra vékony fa szálacskákból készült varsákat aggatnak.

A' vogulok félig költözködő nyájörzök, félig állandó lakosok, kik vadászatbul, leginkább nyuszt-vadászatbul élnek. A' kik közzülök keresztyének, azoknak papjaik és egyházaik vannak; de még ragaszkodnak előbbi vallásukhoz, melly egy az osztjásokéval.

Ahlqvist.

Ahlqvist szorosabban tanulmányozta a' vogulokat; az ő leírása legújabb állapotjokat tünteti elő.

A' vogulok két kormányzósághoz tartoznak, a' permihez, melyben a' *cserdini* és *verhoturjei* kerületbeli vogulok, 's a' tobolszkihoz, melyben a' turinszki és berezovi kerületbe-

liek vannak. A' tobolszki kormányzóságban mintegy 900 adófizető vogul háznép van, mi szerint, ha mindenik háznépre 6 lelket számlálunk, abban mindössze 5400 vogul lagnék. A' permi kormányzóságban nincsen több 900 léleknél. Így az egész vogul nép csak heted fél ezer lelket teszen már. E' kevés szám okai : az égalj zordonsága 's az élet bajos volta ; a' vadászati kereset fogyatkozása, 's az ebből következő általános szegénység ; az orosz papok fősvénysége, kik a' voguloktól annyi papbért követelnek, hogy sokan a' miatt nőtelen életre szorúlnak ; a' berezovi kerületben meg, hol még pogányok a' vogulok, a' menyasszonyi ár is (*né-tin, kálím*) gátolja a' házasságot. Ez általános okokhoz járulnak még a' ragadós betegségek, himlő és bujasenyv, a' mellyek sok pusztítást tesznek a' vogulok közt. Az oroszországhoz közel lakó vogulok orosz szolgálatba szegődnek, hol elvesznek a' vogulságra nézve. Általános panasz egész Szibériában, úgymond Ahlqvist, hogy nem csak a' vogulok, osztjákok, hanem a' többi szibériai népek is évről évre fogynak, 's hogy végképi elpusztulásuk nem sokára bé fog következni.

Életmódjára nézve a' vogul letelepődött vadásznépnek mondható. Déli tájakon, a' Pelim és Loszva mellékein, valami kevés földmivelés és marhatartás is van ; éjszaken a' Szoszva mellett a' halászat divatozik : de a' vadászat még mind legjobb és legjövödelmezőbb foglalatosság. Vagy hazulról, vagy két három napi távolban épített vadász kunyhóbul gyakorolja azt a' vogul. Nyárutó vagy őszelelő hóban a' jávorszarvas vadászat kezdődik, mert akkor legkövetőbb a' jávor. Ez legszívesebben a' mocsárok száraz szigeteit járja, mellyeknek zöld füve neki kedves eledele ; 's hogy azon fű annál jobban nőjjön, a' vogul fel szokta gyűjtani az avarját, miből gyakori erdő-égések támadnak. Az ilyen égetett helyen a' vogul hamar lel jávor-nyomot, 's öt és több napig is üzi a' vadat, míg elejti. Ha szerencsés a' lövés, ott helyben levágja az állatot, 's magas oszlopra vagy élő fára kis pajta-félét készít, mellyben a' vékony hosszú szeletekre vágott húst télrevalónak szárítja, 's biztosítja a' medve vagy más ragadozó állat ellen. Jávorszarvas járta helyekre nagy lövő íjakat is állítanak, mellyek a' vad közeledésére magoktól lövik ki a' nyilat. (Ez az íj a' *tam-jajt*, lásd a' 107. lapot).

Késő ősszel, mikor a' bundás vadak legtokéletesbek, mikor a' befagyott mocsárokon és vizeken a' járás könnyűvé lesz, 's az első hóban jól meglátszanak a' nyomok, akkor kezdődik az igazi vadászat, melly nagyobb részint nyusztot keres. A' nyusztot sokképen fogják télen által egész tavaszig, mikor az olvadó hó véget vett a' vadászatnak. A' nyuszt elfogásában megbecsülhetetlen a' jó kutya, mellyet a' vogul másfél száz, sőt háromszáz ezüst rubelen is vásárol : ámde egy városi vén asszony sem bánik gyengédebben öli ebecskéjével, mint a' vogul jó kutyájával, melly viszontag engedelmességgel és hűséggel viszonzozza gazdája gondviselését. A' nyuszt ára, jósága szerint, különböző, négy egész tíz ezüst rubel ; a' kormány a' jó nyusztot három lélek adajába veszi be ⁷⁴⁾).

Más vad, melly a' nyusztnál is többet jövödelmez a' voguloknak, az *evetke*, mellyet egész éven által mind mulatságbul mind munkaszámban fognak. Vogul ember soha sem mozdul ki hazulról kutya, puska és fejsze nélkül. Ha gyalog megyen, a' kutya vele van ; ha sajkán me-

⁷⁴⁾ Egy ezüst rubel, új pénzünkben 161½ krajczár, tehát 1 for. 61½ kr. (a' rubel 100 kopekára osztatik, 1 ezüst kopeka mintegy másfél új krajczár). Ezt tudva, igen soknak kell találnunk a' jó kutya árát, mert már 150. ez. r. 241 forint, 300 ez. r. pedig 483 f. Soknak kell az adót is találnunk, ha, mint Ahlqvist mondja, egy nyuszt, vagy 10 ez. r. azaz 16 forint, három lélek adajába vétetik, „ja jasakkaa maksetaessa ottaa hallitus hyvän sopulin vastaan kolmen sielun verona = 's a' jaszak fizetésekor a' kormány jó nyusztot három lélek adajába veszi be (a' 229. lapon).“ Azért gondolom, Ahlqvist a' lélek alatt a' háznép fejét érti, a' kívül beszédik az adót. — Egyébiránt az, hogy bőrökkel fizetik az adót, több vad elejtésére kényseríti az ott élő embereket, mint különben magok szükségére vadásznának ; mi által természet szerint a' vadak, az adózó alap, fogynak.

gyen, a' kutya a' víz partján követi gazdáját. Evetet érezvén, ugatásával mindjárt megjelenti gazdájának, ki, ha puskaporát sajnálja, a' fát, melyen az evet ül, addig kopogtatja, míg az szem meresztve egy helyen ülve nem marad; akkor levágja a' fát, 's a' kutya megfogja az evetkét. Az evetbőr ára 6 és 10 ezüst kopeka közt változik. Ha sok a' czirbolya mogyoró, az evetkék nagyon szaporodnak.

Rókát ritkábban fognak, mert nehéz azt elejteni; még ritkábban medvét.

A' madarászat télen-nyáron foly; közel a' lakokhoz töröket raknak ki vagy kelepczéket, melyekre a' gyermekek is ügyelnek; a' vízi madarakat vesszőhálóval fogják, vagy nyíllal lövik, mert jóllehet a' puska közönséges már, az íjat még mind használják.

A' halászatot leginkább az éjszaki Szoszvában és az Ób-ban üzik. Mihelyt a' vizek megnyílnak, 's a' tavaszi árvíz fogy, a' Szoszva és Ób azon helyeire gyülekeznek, hol a' kisebb folyók beszakadnak. Akkor ott halász falvak keletkeznek; 's a' ki illyet nem látott, az nem is képzelheti a' halak mennyiségét, melyeket itt évenként fognak. A' vogul só nélkül eszi meg a' halat. A' mit háznépével meg nem eszen, azt vagy a' levegőn szárítja, vagy a' tűzön füstöli télrevalónak. A' halászat egész nyáron által tart, 's a' miatt néha az iramszarvas vadászatot is elmulasztják.

A' berezovi kerületben a' ló helyét az iramszarvas foglalja el. Ritkán van azomban egy-egy vogulnak tíznél több iramja; 's a' kinek a' *Tapszija* mellékein vagy két száz iramja van, az már híres gazdag: jóllehet Obdorszkban a' gazdag szamojédek mellett, kik ezereivel tartják az iramokat, szegény volna. Berezov környékén a' gazdagabb vogulnak lova és tehene is van, melyeken azomban néha, ha az árvizek miatt nem lehet szénát gyűjteni, túl kell adni.

A' föld, vagy inkább az erdő a' voguloknál közös vagy, melyből mindenkinek annyit szabad használni, mennyit bír. A' Pelim folyó mellékein, hová az annak alsó felén lakó oroszok télben vadászni járnak, az oroszok csak a' vogulokkal együtt vadászhatnak, mikor is az előbbieken kenyeröket, az utóbbiak pedig vadászati jogukat osztják meg a' másik féllel, 's a' vadászati nyereséget felezik. A' halászati vizet ellemben szorosabban veszik, úgy hogy mindenik folyó beszakadásánál vagy más halászó helyen a' tulajdonjog uralkodik; 's ott az oroszok csak bérért halásznak.

A' vogul faluk (paul-t) igen rút külsejűek. Többnyire száraz helyen folyók mellett vannak, a' hol kisebb folyó nagyobbba szakad, mert ott jobb halászat szokott lenni. A' falucsákak megszire vannak egymástul, néha két, három nap járásnyira, hogy a' lakosoknak elég vadászó és halászó helyök legyen. Közönségesen két vagy három hajlék teszen egy falut; öt házhely már nagy falu; legnagyobb falu, melyet Ahlqvist látott, az *Atimjü-paul*, melly hét házhelyből áll. A' hajlékok nyáriak és téliek. Ez utóbbiak gerendákból épültek, mohhal vannak kitömve és fa kéreggel betetözve; falaik többnyire csak három öl hosszúak. Az ajtó, melly előtt ritkán van előház, délnek néz, mert dél felől leggyengébben fúj a' szél. Az ajtó megett a' kemence áll, melly inkább angol kandallóhoz hasonlít, mellyben egész nap ég a' tűz, 's mellynek kürtőjét éjszakára bedugják. Világosság a' hajlékba egy kis ablakon szolgál be, melly már közönségesen üveg, néha még hal-bőr. A' hajlék falai hosszában mintegy fél réfnyi magas de jó széles padok vannak, mint a' tatár lakásokban is, melyek nyírfa kéreggel, vagy gyékénnyel betakarvák. Tiszteltebb vendég érkezvén, ágyúl több írámbört terítenek neki a' padra. Minden hajlékhoz magas oszlopokon lévő egy vagy több kis pajta tartozik, melyekben az élelmet tartják; 's a' pajta megett ott áll mindenütt egy magas fenyőfa, mellynek zugását és illatját nagyon szereti a' vogul. A' nyári hajlékok, melyekben a' meleg idő alatt laknak, csak fa kéregből valók, 's minden tekintetben hitványabbak a' téli hajlékoknál. Azokban a' közepén ég a' tűz, melly felett a' füst számára lyuk van a' tetőben. Illyenek a' berezovi vogulok lakásai. — A' déli vo-

gulok lakásai már az oroszokéihoz közelednek, azok nem laknak többé nyáron által kéreg hajlékban.

Az ilyen módon élő népnek nem lehet sok házi eszköze. A' vogul ember legbecsesebb eszköze, a' kutyán kívül, a' puska, jóllehet az többnyire nagyon hitvány. Más eszközei: dárda a' medve ellen, fejsze és nagy kés, melly a' tüzi szerszámmal együtt az övéen lógg. Az üstön és fazékon kívül minden más eszköz, még a' kanál és böcső is, nyírhéjből van csinálva, melylyet jól tudnak feldolgozni, ámbár nyírhéj-készítményeik koránt sem olyan szépek, mint a' Finnország északi részeiben készültek. A' sajkák a' kisebb folyókon csak egy-egy kivájt fa törzsből valók, mellyeket rúddal taszítanak előre. A' Szoszván és Óbon a' vogul sajkák is nagyobbak és árboczosak; 's ha egész háznép száll vízre, két sajkát kötnek egymásmellé 's azt nyírhéjjal befödik.

A' déli vogulok ruházatja olyféle, a' millyen az ottani oroszoké, csakhogy durvább és rongyosabb. A' szoszvai vogulok ruhája az isméretes *malicza*, (vogulul *molšäng*), melly nyári és téli; a' nyári orosz daróczból való, a' téli iramszarvas bőrből való, 's két rétü, a' felső bőrnek szőre kifelé, a' belsőé befelé levén fordítva. Süveget, vagy kalapot nem ismernek a' Szoszva melléki vogulok; mert nyáron fejeiket sűrű és hosszú hajuk fűdi, melly két fonadékban lebeg; télen pedig a' malicza gallérjához varrott csuklya borítja fejeiket és képeiket. Lábbelieik télen-nyáron hosszú száru irambőr czizmák, a' nyárra valók szőretlen bőrűek, a' téliek két rétbeli szőrös bőrűek. Az alruha, úgymint üng és nadrág, némellykor orosz durva vászon, leggyakrabban azok is iramszarvas bőrből valók. A' női öltözet is ilyen bőrből való, 's majdnem olly szabásu, millyen a' tatár nőké; fejökön kendő van, mellyel, mint a' tatár nők, befedik szeméiket, ha idegen közeledik hozzájuk. Hajfonadékaikat is úgy ékesítik gyöngyökkel, mint amazok. Ujjaik teli vannak réz gyűrűkkel, mellyeket néha férfiak is viselnek. Nevezetes, hogy a' vogul nők kezei lábai a' bőrbe szurdalt vonásokkal vannak ékesítve, mellyeket kis korukban tüvel szurkálnak ki, 's a' támadó sebeket puskaporral mázolják be.

Az eledelben nem válogató a' vogul. Egyedüli étke télen-nyáron a' vad és hal, avval a' különbséggel, hogy nyárban nyersen, azaz frissen eszi, télben pedig főzi a' szárítottat. Iramszarvas húst csak a' gazdagabb vogul eszik. A' déli vogulok ismerik a' sőt és kenyeret: de a' szoszvai ember csak ollykor viszen belőle csemegének; ő még nem szükölködik a' nélkül. A' dohányt szeretik; a' déliek pipát szíznak, az asszonyok is; a' szoszvaiak inkább tobákolnak. A' szurok-rágcsálás igen közönséges, azt egészségesnek tartják. Éhséget sokáig bír tűrni a' vogul: de aztán, ha van, sokat is eszik egyszerre.

Testre nézve a' vogulok közép természetűek; kicsinyeket ritkán látni köztök, inkább nagyokat. Vadász lévén gyors lábú a' vogul: de vállaira bajosan mérközhetik az oroszsal. Képe gömbölyű, némileg kiálló orcza-csonttal, mint valamennyi finn; orra széles de nem lapos; haja színe barna, vagy barna-rőt; szeme nyílt, gömbölyű, mint más embereké. A' mongolságból, mellyet némelly utas úgy gondolta, hogy felfedezett a' vogulokban, én semmit nem vettem észre, úgymond Ahlqvist, ha csak azt nem akarják annak venni, hogy némelly déli vogulnak, de kivált Konda mellékinek, kiállóbb orcza csontjai, fekete haja, barna halavány színe vannak és gyenge szakála, mellyet az északi vogulok az által gyériteznek, hogy fiatal korukban gyökerestül kitépik a' szőrt. Lehet, hogy ez onnan van, mert a' déli vogulok inkább keveredtek más népekkel mintsem az északiak, kik általában a' finnekhez hasonlítanak.

Jellemére nézve a' vogul gondatlan és egészen a' természet gyermeke. Magok közt mindig beszélgetnek és nevetköznek; beszédjükből különös jóakaratu hang zeng ki, melly bizonyosan irígytelen nyugodt elméletet bizonyít. Ez kivált a' szoszvai vogult illeti: mert a' kik az oroszokhoz közel laknak és külsőleg míveltebbek, azok jó jellemöket többé vagy

inkább elvesztették már. Ámbár a' boszúvágy kis okbul is ébred a' vogulban : de hamar kiengesztelődik. Mégis ha részeg, nem bír magával, 's illykor nem jó vele tusázni. Szerencséjére ritkán jut ebbe az állapotba, legfeljebb egyszer vagy kétszer esztendőnkint, midőn városba megyen : mert böles gondoskodásbul el van tiltva, közöttük csapszéket nyitni, vagy árulni égettbotot. Egy nagy hibája van, hogy kimondhatatlanul rest más munkára mint a' vadászatra ; azért a' vogul napszámos az oroszok közt csak fél napi bért kap. Mesterségre is alkalmatlan e' nép. A' nők varrnak ugyan magoknak és férjeiknek ruhát, mire vizált fonálnak iramszarvas idegeket vagy csalánt használnak : de a' férfiak nem értenek minden munkához, mert kovács nincsen köztök, tehát a' puska-készítés és más kovács-munka végett, orosz kovácsokhoz folyamodnak.

A' vogul hite a' régi bűbájosság (sámanság), melly több más éjszak-ázsiai népnek kielégíti szellemi szükségét. A' vogul meg van ugyan keresztelve, van keresztyén neve, be is íródott valahol egyházi könyvbe, megáldatja házasságát egy pappal, keresztelteti gyermekeit, 's áldást mondat hallottainak sírjára, ha közel ér papot, mi a' távoli falukban soha sem történik ; évenként egyszer vagy kétszer lát egyházat is, bemegyén abba, gondatlanul lép valamely szent kép elé, megkeresztezi magát, — ennyi a' vallása — : egyébiránt, 's belsőképen egészen pogány, 's minthogy legkisebb oktatást sem veszen a' keresztyén hitbül, nem is esuda, hogy inkább bízik azon erőkhöz, mellyek segítségével atyái éltek vala, 's a' mellyektől ő is vadászati jó szerencsét reményl, mintsem az új istenekhez (mert a' hány szent képet lát, annyi keresztyén istent gondol), kik csak nagy áldozatokat követelnek a' pap által, de a' vadászat tal nem gondolnak. A' vogulok megtérítése a' mult század első felében kezdődött, nem tanítással, hanem többnyire a' bálványok erőszakos elrontásával. Azólta névszerint keresztyének, de ámbár nem készítenek új bálványokat, mégis vannak még áldozó helyeik, hol iramszarvasokat, bőröket, és ezüst pénzeket áldoznak, szerencsés vadászat végett. Jóllehet rejtegetik azokat a' helyeket a' tisztviselők 's általában az oroszok előtt : azért még ezek is részesülnek a' pogány áldozatokban, mikor t. i. vadászat végett vogulokkal egyesülnek. Illyenkor a' társulók egymást medve-orra tett eskü által kötelezik. Belé vágnak késsel a' medve orrba, vagy beléharapnak, annak jeléül, hogy a' ki az esküt megszegi, azt egye meg a' medve ; 's azon esküt mind a' vogul mind az orosz erősen megtartja.

A' medve nagy tiszteletének, melly a' régi finneknél általános vala 's Finnországban máig sem szűnt meg egészen, a' vogulok közt is taláztatik néhány nyoma. Valamint Finnországban, hol vadász-vidékek vannak 's ezen állat előkerül még, azt ritkán nevezik saját nevén, hanem *méz kacsónak* (mesi-kämnen) vagy egyébnek híjják, a' mivel neki hízelegnek : úgy a' vogulok is kerülik a' saját nevével nevezést, mert szokás szerint *anžuh*-nak (*anšuh* = öreg) nevezik, ez által meg akarván ötet tisztelni. 'S valamint a' Kalevalában a' régi finnek medvetort ülnek, 's ünnepélyesen viszik haza a' megölettet : úgy kísérik a' vogulok is zenével, dallal és puska lövésekkel a' faluba, hol vendégséggel ülik meg elejtését.

A' kereskedés pénz nélkül esik meg, azaz cserekereskedés van itt. Mint a' cseremis nyelvben az *ur* szó evetkét (finnül *orava*) és pénzt jelent : úgy a' vogul nyelvben is a' *lén*, *lín* szó evet és pénz, minélfogva a' griva (orosz pénz = 10 kopeka) *lou lín* = 10 evet, a' rubel *šet lín* vagy *sát lén* = 100 evet. Így ejtve a' *lén*, *lín* szót, mintha kopekát is tenne, zavart okozna, mert az evet ára valóban nagyobb egy kopekánál ; az 5—6, sőt 10 kopekát is ér. Azért, mikor a' vogul igazán pénzt akar kifejezni, a' szám után a' tatár *okša* (اچسا = pénz) szót teszi, így : *lou šet lín okša*, mi = 10 száz pénz = kopeka ; ellenben *lou šet lín* valóban 10 száz evet, mi hat vagy tíz ezer kopeka. (Vesd össze a' 22. lapon lévő 55. szám alatti *kopeka* szót, 's a' 64. lapot, meg ennek 26. jegyzetét). A' szirjännek és oroszok a' hitelbe való kereske-

dést kapatták fel a' vogulokkal, mi ezekre nézve nagyon káros, mert a' hitelező nem csak a' maga, hanem a' kölcsön vevő portékájának árát is megszabja. A' mit a' vogul vadászattal vagy halászattal keres, az már előbb a' kölcsön adóé volt; 's ha le nem róhatja adósságát, kénytelen a' hitelezőhöz szolgálatba szegődni, melly néha élete hosszágig tart.

A' vogulok nincsenek most nemzetségekre osztva, mint a' szamojédek, hanem az oroszok módja szerint volosztokhoz tartoznak, mellyek fejei a' *golova*, főnök, vagy *sztarsina*, öreg. Régi kormányzatuknak nincsen többé más nyoma, mint az, hogy a' Szoszvánál egykét nemzetség a' *kenéz* czimet igényli. Két, ilyen nemzetségből való, vogullal találkoztam, úgymond Ahlqvist, más külömbiséget köztök és a' többiek között nem találtam annál, hogy képeik tisztábbra voltak mosva: de lakásuk, ruhájok, eszközeik csak olyak valának mint a' többieké, kiktől valami különös tisztelést nem is követelnek. Egyébiránt a' vogulok és más ottani népek a' berezovi és obdorszki orosz hivatalok alatt állanak, mellyek könnyen igazgatják őket. Hívebb alattvalók nem igen lehetnek. Mindenütt kérdezik az utazótul, mint van a' *sarui khán* (arany vagy fehér császár), millyen a' lakása, azokba a' bőrökbe öltözik-e, a' mellyeketők adóba adnak, erdei fajdot és száraz halat eszik-e? stb. Egyébiránt jobb kormányt sem reménylhet a' vogul annál, melly alatt él. Bőradóját szinte visszakapja a' puska por olcsóbb árával. A' hivataloktól sem szenved sokat, mert többnyire távol van tőlök.

Illyen a' vogulok mostani élete. Előttünk ugyan teli van az fogyatkozással és nyomorúsággal, de a' vogul szem előtt másképen látszik az. Ő senkinek sem ura sem szolgája; dolgozik, mikor tetszik és mennyit akar; eszi, a' mit az Isten ad, 's ha lefizette adaját, nem fél senkitől. 'S ha életét összevetjük a' közép Oroszország rabszolgáinak életével: ki mondhatná őt szerencsétlenebbnek amazoknál? ⁷⁵⁾

Azomban itt is baj van, mellyet az emberek rosszasága okoz, nem a' kénytelenség. Felpelemben a' vogul *golova* hatod magával Ahlqvistet üdvözölvén, kirül azt hallották volt, hogy Pétervárábul küldött tisztviselő, ki elfogadja a' panaszokat, arra kérék, hallgatná meg az ő panaszait is. Első panaszuk vala, hogy néhány esztendő óta a' puska porba ólom-ragya van vegyítve, melly azon évben a' puska por harmadrészét tette. A' korona t. i. melly a' puska por egyedárúságát gyakorolja, a' puska port a' bőr-adót fizető szibériai népeknek szabott áron jutatja. A' font por egyebütt Oroszországban egy ezüst rubel, vagyis 1 for. 61 kr. úgyde a' korona a' szibériai népeknek 40 kopekán adja fontját, tehát 60 kopekánál olcsóbban, miből azoknak tetemes hasznuk van. Ha már most valamelly lelkiösméretlen tiszt a' 30 pud helyett, mennyi tudniillik a' pelimi kerületbeli voguloknak jut, 22 pud puska port és 8 pud ólom-ragyát ad, ennek árát levonván, 320 ezüst rubelt nyer, mi külömben a' megcsalt vogulok nyeresége volna, kik azonkívül még az által is károsodnak, hogy bajjal tisztíthatják ki a' puska port, 's a' tisztátalant nem jól használhatják. — Második panaszuk az vala, hogy őket a' pap az egyházi cselekvésekért tulságosan terheli, 's maga kezével súlyosan bünteti, a' ki nem teljesítheti követeléseit. Például a' *golova* atyja meghalván, a' pap sokáig nem áldotta meg sírját, mert az csak három ezüst rubelt fizetett volt, mihez még zálogot kelle adnia, mellyet hét rubel lel válthatott csak ki. A' házassági áldásért 5, sőt 10 ezüst rubelt követel, miért is sokan meg sem házasodhatnak. Azon felül annyira részegeskedő a' pap, hogy a' múlt bűt alatt egyszer sem tarthatá meg az isteni tiszteletet. Sőt az egyházfinak nincsen egyéb dolga, mint a' pap számára pálinkát hozni a' 150 versztnyire (23 mérföldnyire) távoli Pelimből, melly utazásokra a' vogul hívek vagy lovakat vagy evezőket kénytelenek adni.

⁷⁵⁾ Ahlqvist. Muistelmia, a' 223—235. ll.

Harmadik panaszuk az vala, hogy a' pelimi oroszok az egész folyót elrekesztik, mit Ahlqvist maga szemével látott volt is, 's meggátolják a' halak fölfelé járását, minek következtében a' felvidéki vogulok nagy szükét látják a' halaknak.

Ezen tudósítások elég világosan és egyezően festik a' vogulokat, úgy hogy nem tartom szükségesnek össze csoportosítani a' szét szórt vonásokat, mit ismételések nélkül nem is tehetni. Inkább adom a' következő §-ban a' nyelv értelmezésével a' vogul élet némelly részeit, a' többi a' második szakaszra hagyván.

14. §. A' vogul élet, a' vogul nyelven.

A' vogul élet némelly külső jelenségeit szándékom itt rajzolni, a' mint azt a' nyelv szavaival tennem lehet. A' belső életet, vagy a' vogul szellemet, a' második szakaszban fogom ismertetni, a' mellyben mind az együtt lesz, a' mit a' vogulok szellemi életéről közölhetek. Lássuk tehát itt a' vogul nyelv segítségével a' vadászatot, ruházatot és lakást, végre a' család, társadalom és állami élet némelly fogalmait, legalább jelenségeit.

1. Vadászat.

A' vogulnak legelső vadász-fegyvere a' *jaut*, *jajt* íj, melly ha egy darabbul áll, *haurem jaut*. A' *jaut aulü-n*, íj végén, a' *jántu*, vagy *janteu*, ideg, húr, van megerősítve. Sokféle *jaut* van, p. o. az *ule jaut*, a' *tam jaut*. *Ule* t. i. azon 4 láb magas karókból csinált kerítés az iramszarvas járta helyeken, hogy ez belémenjen; az út irányában van a' *sunt* = száj, a' kerítés nyílása, mellyen bémegy a' vad, 's a' *sunt*-nál van alkalmazva az *ule-jaut*, melly ellövi a' nyilat, mikor a' vad a' *sunt*-ba lép (lásd a' 102. lapot). A' *tam* is ilyenféle kerítés más vadakra, 's abban van a' *tam-jaut*. — Van *ohšer jaut*, rókára való íj; *jäneng jaut* (nagy íj), evetkére való íj; *šapkes jaut*, hölgy-menyétre való íj stb.

A' *jaut* nyíllal lö, vogulul *hálel lí*; mert *ling*, *lingve* löni, *lím* lövök, *lilém* lövöm; a' vogul így mondja: *šümtä lilém* vagy *jep lilém* agyon lövöm. A' nyíl tehát *háal*, *hal*, a' Loszvánál *hül*, a' Pelimnél *heül*. A' nyílnak nyele = *nül*, rovása = *pup*, vasa, hegye = *kér*, foga = *pänk*, *ponk*, horga = *kvonz* (köröm), tolla = *taul*, farka = *pašši* van; tehát van *hal-nül*, *hal-pup*, *hal-kér*, *hal-ponk*, *hal-kvonz*, *hal-taul*, *pašši hal*.

A' nyilakat *tüüt*-ben (= tágat⁷⁶) = tegez, tegezben tartják. Mikor lönek (*lüt*), elpattantják = *patemtét*, a' nyilat, néha magátul is elsül = *patemli*. A' vadat keresni (*kinzung*) kell, míg nyomára (*l'ang* = út) akadnak, azután várja a' vadász (*úr* = vár, *úrkat* várakozik az *älšlene kum* = fogó ember = vadász). Az íjon és nyílon kívül van *autü*-je is, dárda, kopja, melly három ormu (élü), vagy négy ormu kopja = *kórom urp autü*, *hüle urp autü*. Hal fogásra a' sokféle hálón és gerében (*arep*, *arp*, melly a' folyót félig vagy egyik parttól a' másikig átérő rekesz) kívül van *pútep* = szűrő, szigony is.

Törrel (*hal'*) nyusztot és madarakat fognak; a' *hal'*, tör, házikóban, *hal' kvül'*, van, 's abban a' csalétek, *térp*. Kacsákat különösen *pátes*-sel, kacsafogó-hálóval, fognak; *pátes-kän* a' hely, a' mellyen az ki van rakva. Ebbe *lunt imit* (lúd-imi)-vel, azaz csal-lúddal, csalják a' kacsákat, ludakat.

Télen a' nagy havakon fa talpon jár a' vadász; *taut* az illy talp, ha nincsen bőrrel be-

⁷⁶) Lásd a' 75. lapon felhozott tag, tau = ág, jägm = jäum stb.

vonva, de *josä*, ha avval be van vonva; *tajém, talém, tajeltém* annyit teszen, hogy fa-talpon járok *jáhmá* a' hely a' talpon, a' mellyen áll a' láb; *sú* vagy *kát-sú*, finnül *sauva*, a' bot, mellyet a' talpon futó kezében visel, 's mellyel magát segíti; a' bot végén nagy fa gyűrű van, hogy a' hóba ne süppedjen; azt *sú kontep-* vagy *karp-*nak nevezik, finnül *sompa*; tehát a' finn *sompa sauva*, vogulul *kontep sú* volna.

Ismerik már a' lövőszereket is. Háromféle puskájok van: *pisäl'* (pistoly, puska), *vintäng pisäl'*, oroszul vintovka, egy hitvány puska, mellyet az ottani kovácsok készítenek, 's *turkü*. A' puskapor *sel'ü*, a' puskapor zacskó *sel'ü kusep*, a' puskapor mérő *sel'ü marts*; a' puskaágy *pi-säl' iju*, a' cső *pisäl' kér*, a' vessző *pisäl' sájt* stb.

II. Ruházat.

A' vogul ember nem csak vadjainak és iramszarvasainak bőreiből, hanem egyébből is, a' mi némi műipart teszen föl, készít magának ruhákat. A' bundás vagy szőrös bőr: *sau* (cutis), a' készített bőr: *taul* vagy *tajl*; ez azonban egyebet is jelent, például öltönyt. Legszokottabb szőrös bőrök az *uj sau* (= állat bőr) jávorszarvas bőr, *kunnä sau* iram bőr, *pasi sau* iramborju bőr, *nänäm sau* elletlen borju bőre, *kár sau* bika (irambika) bőr, *hohs sau* nyuszt bőr, *lén sau* evet bőr stb. Különösen használják a' *kvot*-ot, az iramlábszár bőrét, és a' *tas*-ot, annak és a' jávornak talpát.

A' bőröket ki is cserzik, mit *kártilung* és *tintlung*-nak neveznek; innen *kártilahtne kér*, *tintlahtne kér* a' cserző kéreg. A' kicserzett bőr *taul*, mit *voarem taul*-nak (készített bőrnek) is neveznek; ilyen az *anhung taul*, ló vagy tehén bőr, *nül taul* félig szőrös bőr, *tuj neplu taul* két hónapos iram bőre, mellyet nyárutó hóban ölnek, mikor bőre rövid szőrű és könnyű; *nur* kopasz bőr stb.

A' vogulok ismerik a' fonást; mert náluk *setep* a' fonál és vizált fonál (német-tót szóval czérna), kötő, p. o. *nějne setep* vagy *nejselene setep* zsinag, kötő fonál; *setep voaruh*, vagy *seteptantuh*, *seteptagatuh* fonni; *int*, vagy *intep* orsó, tulajdonkép *juntep*, *juontep* öltő és tű, miszerint tű és orsó egy volna itt; de az *setep nül* is, azaz fonál nyele, orsó. A' *setep*-et, fonalat, vagy *panel*-bul (kender), vagy fahéjbul csinálják, millyen a' *nüsne setep*, vagy csöpübül, millyen a' *tárhi setep*; de csinálják húrokból, idegekből is, 's ez a' *tán*. — Ismerik a' szövést is, mert *tar* a' vászon, *tar voarem* vászoncsinálás; *tar iju* vászon fa, szövőszék, *muüt iju* a' henger, mellyre a' fonalat tekerik, *tar perne iju* = vászon forgató fa, a' henger, mellyre a' vásznat tekerik, mit így fejeznek ki: *tar perehtáu* a' vászon tekerődik; *nitep* a' fogasfa, mellynek fogai közzé a' mellyék-fonalat rakják; *tintep poart* a' lábtó; *sise* a' vetelő, *arep*, *arp* a' fésű, borda. De a' *fonni* és *szöni* gyakran egyet teszen, innen *sügém*, *süjém*, *süim* fonok és szövök; a' Loszvánál *rangét* = szönek. Nem csak vásznat, *tar*-t, hanem posztót, *núj*-t, is szönek. Háromféle posztót különböztetnek meg, a' *núj*-t, *kul'*-t, és *vojkü*-t; de különbségeit nem tudom. Úgy látszik, a' *kul'* fekete posztó, mert *kul' taul* fekete posztóból való káftán; de *sarh taul* fehér vagy szürke posztó ruha; *núj taul* posztó káftán. A' *vojkü*-bul harisnyát varrnak.

Ruha- és lábbeli-készítésnél összeigazítás kell, mit *sültem*-nek neveznek, azért mondják: *akven sülteln*, *asti junteln* egybe igazítsd, azután varrd meg; kell a' szabás, *ujem*, *jinsem*; kell a' varrás, mi *juontem*, *juntep*, *intem*; *juontep* a' tű, *juontkatém* varrogatok, *juontkatne tul'e* gyűszű; *juntmil* varrás. A' tűnek, *juontep*-nek *pup*-ja = foka van, innen *juontep tánl* *puptém* tűt húrral, ideggel fokokozok, azaz a' tűbe ideget, hűrt, fonalat fűzök. A' tűn kívül még kés is, *käsüj*, és olló, *kopta*, vagy *kit elmip käsüj* két éllel való kés, kell. Csizma-varrásra *pásilep* vagy *pasilep* = ár, kell. — Lássuk most a' ruha nemüeket.

Lábbeli. Ez sokféle. *Váj*, *voáj* csizma és harisnya, tulajdonkép botos, melly vagy nyári botos, azaz durva posztóbul, *vojkü*-bul, varrt harisnya (a' *ñarü* vagy *ñürü* = bőr topán alatt), mellyet térdig viselnek a' szúnyogok ellen; vagy *saujá váj* nyári bőr csizma, vagy *jarn váj* (= szamojéd botos), téli csizma, iramszarvas bőrbül, melly hasonlóképp térdig ér, 's az alsó ruhához van kötve, hogy le ne csússzék. A' *jarn váj* alá még *kés*-t, iramborju bőr harisnyát, húznak. — A' *váj* részei: *váj sar* a' csizma szára, *váj ur*, a' szár eleje, orma, *váj pütit* csizma talp, *váj al'* a' talp varrása felett való bőr, *váj kárši* az *al'* és *sar* között, *váj sunt* csizma szája, nyílása, mellyen a' *váj kuáli* = csizma-kötő van, a' mellyel az alsó ruhához kötik; a' *šans kuáli*, térdkötő, annyi, mint harisnyakötő. A' *váj*ba még *pum*-t, füvet, tesznek, hogy melegebb legyen, 's arra a' *vuor-pum*-t (hegyi, erdei füvet) tartják legjobbnak. — Külömben kötnek harisnyát is, mi *sügin váj* = szőtt, kötött harisnya.

Pol'oks vagy *pal'aks* is csizma, mellyről nem tudok semmit.

N'arü vagy *ñarü* bokáig érő bőr topán. Ez lehet *kvot*-bul, iram vagy jávorszarvas talpakbul, mellyek tartósak, és nem csúsznak, vagy *tas*, *taš*-bul, iram lábszárakbul. Néha fölfelé hajló orra van a' *ñarü*-nek, 's ekkor *ñaling ñarü*, hogy a' fa talp el ne csússzék alóla, mert a' vogul és más éjszaki lakos télen fa talpakon jár, mellyek a' szán talpokhoz hasonlóak, 's mellyeken úgy sietnek, mintha szánon járnának. Illyen talpok nélkül nem gázolhatnának a' havakban.

Pästeng ñarü bocskor.

Test ruháji. *Kvürt* üng, *ruštar kvürt* orosz vászon üng, *juntom kvürt* kivarrott üng; *šans kvürt* vagy *šans tar* térd üng, térd vászon, azaz gatyá. De *sup* is üng, *máh sup* kis üng, gatyá. *Kaş* nadrág, melly posztóbul vagy bőrbül van, 's térdig ér; *kaš püt* nadrág szár.

Az ünget, vagy derékra valót, a' *sáki*, *saki* pótolja, melly térdig érő bőrruha, melly elül nyílik, 's hurokkal (*kingn*, *kéngen*) kapcsolódik össze. Lehet nyusztbul, *ñohs sáki*, jávorbőrbül *uj sáki*, szöretlen bőrbül, *sáki saujá* (sáki bőre).

A' *mołsäng* vagy *mołčeng* is bőr üng, mellynek szőre befelé van fordítva; van posztóbul is, *nuj mołsäng*.

A' *mołsäng* fölibe vagy a' *parkü*-t húzzák, két hónapos iramborju bőrbül való öltönyt, vagy a' *kujš*-t, *kús*'-t, öregebb irambőrbül való öltözetet.

A' *taul*, *tajl* bokáig érő káftán a' déli voguloknál (mint gondolom), melly lehet: *nuj tajl*, *sarñ tajl*, *kuł tajl*. Az asszonyruha, ha hónapszám által tisztátalanná lett, *ñahtem taul*.

Ez öltönyöknek van: *tajt*-jok = újj, *sip*, *šip*-jok = gallér, *kvonti*, *kvünti*, *kunti*-jok = perém. Néha a' *tajt*-hoz a' *passa* vagy *püssü*, kesztyű, van hozzá varrva.

Föveg. *Ként*, *két* és *kiét* posztó sapka, melly bőrrel be van vonva; ez orosz divatu süveg. Ha a' süveg a' felső öltönyhöz van varrva, mint a' csuklya, más-más neve van, p. o. *sóma* a' *kús*'-hoz varrt csuklya. *Kor tag* vagy *toak* is süveg; *käntor*, úgymond Reguly, talán a' kalpagbul kilóggó valami, mert mondják: *käntoring anšuh*, illyen kalpagu öreg. A' *kor* nyusztbul lehet, p. o. *sát ñohs pising kor* hét nyuszt rétű (hét nyusztos) kalpag.

Az asszonyok a' Loszva mellékein *päng šoaš*-t, szószerint: fej-nyírhéj-t viselnek, melly felálló, posztóval bevont és gyöngyökkel kirakott, abroncs. Külömben *tar*-t, kendőt, viselnek, azért híjják az asszonyt, mint nálunk is, *tar pinem ang*-nak = vásznat öltő asszonynak, vászonnépnek. Van *sip-tar* nyakkendő, *ñassiptar* = *ñal-sip-tar* orrkendő, *tar ruzi* vászon rojt stb.

A' haját az asszonyok két fonadékba, *süube* fonják = *sügét*; mert *sügém*, *süjém*, *süém* szövek, fonok; *süu*, szövet, fonat, — mindenikbe szalagot kötnek, *süu kuáli*-t, és gyöngyöket, *süs*-t.

A' hajfonadékot *tál*-nak is nevezik, 's az asszonyt *táling átpe né*-nek, azaz fonadékos haju nőnek, híjják.

A' pelimi és loszvai férfiak nyirják hajaikat, hátul a' nyak irányában, elül a' homlokon vágván azt el. A' kondaiak és mások növesztik, választékkal elválasztják és összefonják. A' szakálat többnyire kitépik, vagy ollóval nyirják; bajuszt épen nem viselnek. A' fésű *arep*, *arp*, vagy *kvonzep*, *kvosep*, 's a' vogul azt mondja: *ariém*, *arvém* = fésülök, *arikatém* fésülködöm, vagy *kvospel kvonzém* fésűvel fésülök. A' *kvonz*, *kvos* tulajdonkép köröm, osztjákul *kunč*, azután *kvonzep* vagy *kvosep* fésű, osztjákul *kunžep*.

A' ruhát fölveszik, *müset*; mert *müsem* öltök, *müstém* öltöztetek, *müskütém* öltözködöm; *müsnut*, vagy *müsnut*, öltő, ruha. E' szó megvan a' magyar *mez-telen*, *mez-ítelen* szókban is. De *ulem* is annyi, mint *müsnut* azaz öltő, ruha; *müsné ulemnek* is mondják. Az öv *entep*; *entep entém* övet övedzek. A' süveget fölteszik *pinét*. — A' ruha levetésről mondják, hogy *angvét*. vagy *kot-viét*, a' tárgyi raggal *angviänl*, *kot-viänl* leteszik, leveszik.

Természetesen mossák is a' ruhát; tehát *lautém* mosok, *lautkatém* mosakodom; vagy *posém* mosok, *posatém* u. a. *Posingve ulem* ruhát mosni.

III. Lakás, falu, város.

A' vogul a' lakóházat *kvol*, *kvül*, *kvelnek*, szószerint *hajl-ék-nak*⁷⁶⁾ nevezi. A' *kvol* többféle, először az épülő anyag szerint lehet *nor kvol* gerenda-hajlék, melly megint vagy egy sor gerendából, *ük piš alpe nor kvül*, vagy kettőből áll, *kit piš alpe nor kvül*. Lehet *sar kvol* vastag deszka ház; lehet *sás kvol* vagy *šáš*, *šoáš kvol* nyírfa héjbul való ház; lehet végre földben csinált putri, *má-kvol*, mellynek bejárója *sohrep* vagy *šohrep kuli*, 's a' gerenda, mellyen a' bejáró teteje nyugszik, *šohrep iju*.

Azután a' használat szerint van *jui kvol* honi ház, a' tulajdonképi lakóház, melly *táli* vagy *téli kvol*, téli hajlék, a' gerendából épült *nor kvol*; van *vuár kvol* erdei hajlék a' vadászatra; van *tuji kvol* nyári hajlék, melly *sás* vagy *šáš kvol*, azaz nyírfa héjbul való ház; van *tarom kvol* isten háza, egyház; *jarn kvol* szamojéd ház, melly *saujü kvol*, bőr ház, is; van *lül kvol* rosz ház, így nevezi már a' keresztyén vogul a' pogány vogulnak hajlékát.

A' háznak rendesen előháza van, *sohrep*, vagy *šohrep*, mint a' földben való hajléknak, 's ez a' *šohrep* egyszersmind a' kutya ház, *amp kvol*, eb hajlék.

A' ház fala csak *nort*, gerendák, vagy *nor ancel*, *nor ansel*; azon gerenda pedig, melly a' ház alját teszi, *kvol poh*, hajlék feneke.

A' ház bé van fedve, *päntim*, mert *pänt* = fed, vagy be van lepve, mert *lep* is = bélep, beféd: innen *päntil*, *lepil* egyaránt fedél, ház fedél, mellyet *kvol älä*-nek is neveznek. A' fedél gerendája *kvol per*, a' szarufa *kvol sir*.

A' ház ajtaja, *auí*, délnek néz. Az ajtó sarkon forog; a' sark *širkep*; az ajtó küszöb *auí káp*, az ajtófél *auí saplä*, az ajtó kilincs *auí lenk*, az ajtó zár *auí narep*. — A' ház földje, *kvol kün*, deszkából (*poart* = pad) lehet. A' falak hosszában a' *pál* = oldal, fél, van, azaz másfél lábnyira emelt széles pad, melly ülésre és hálásra szolgál. Ezt is *pál kün*-nek nevezik, még pedig ha gyékénnyel van borítva, *süpteng pál*, ha vánkossal, *osmeng pál*, ha pusztfa, *ijung pál*. Az ajtótul balra kandalló van, *šoval*, mellynek zuga *šoval serük*, kályhasarok; az ajtótul jobbra van a' *kvol serük*, ház sarok; evvel szemközt van a' *muli serük* vendég sarok; 's a' *šoval*-lal szemközt a' *poag serük*. A' *pál* maga az *ánkrep iju*-val több részre van elosztva, egyik része a' *muli pál*, vendég hely, más része a' *lág pál* az asszonyok helye stb.

⁷⁶⁾ Mint a' vogul *pot* magyarul faz-ék, vagy faz-ok, a' vogul *lil* magyarul lél-ék, a' vogul *tur* magyarul tor-ok: úgy a' vogul *kvol*, *kvel*, sőt *kvül* is magyarul *hajl-ék*, *hajl-ok*. Reguly többnyire *kvoll*, *kvüll*, *kvell*-et ír, mit én annak tulajdonítok, hogy rövid a' magánhangzó.

A' ház mellett itt-ott *urne*, ól van; mert *ur* ör, *urém* örzők, *urne* örző, ól; de mindenütt ott van a' *suomiah* vagy *šumlah* pajta, az eleség tartására. Ha földben van kiásva, *má suomiah*, föld-pajta, ha oszlopon, lábon van, *lajling suomiah* = lábas pajta. A' vadász, mint láttuk, ott, a' hol leöli a' vadat, meg is nyúzza, 's a' húst szeletekre vagdaltván, helyben készített *suomiah*-ba teszi el télre, az hát *vuaring päl suomiah*, erdő-féle pajta. A' lakó ház közelében lévő pajta *ajteng päl suomiah*, rét-féle pajta.

Néhány kvol falut teszen, *paul* vagy *pajl* a' Loszvánál, sőt *puäl* is a' Pelimnél. A' falu is *téli paul*, téli falu, melly a' gerendás kvol-okbul áll, vagy *tuji paul*, nyári falu, mellyet a' ház-lászkok rögtönöznek, vagy *tühsi paul* őszi falu, melly csak a' nyájörzöké lehet. A' falu belső telke *paul kän*, mintegy falu udvara.

Várost is ösmer a' vogul, mellyet *uos*-nak vagy *uoš*-nak nevez; *uos*, *uoš* = vár, *uosing*, *uošing* = város. A' városnak utcája van, *uos kuli*; van árka *uos jähtil*, kerítése *uos keril*, vagy sövénye *uos jartmil*, vagy *uos poses*. A' sövényre még két más szó is van *süpt* és *siet*, innen *süptém*, *sietém* sövényt csinálók, *süptä* és *sietne* sövény; *sietne šüp* sövény karó, *sietne sir* sövény rud. A' városba, udvarba *kárt* = kapu vezet. — A' ki falun lakik, arrul mondják *pauleji*, a' városban lakó pedig *uoseji*, vagy *uošoji*; tehát *paul paulejém* faluban lakom, *uoš uošojém* városban lakom.

Ismernek házi bútorokat is, millyen *ules*, vagy *unles* ülő, székek, mert *ulém* és *unlém* ülők; *utém*, *untém* ültetek, innen *untep iu* vagy *uontp iju* ültető fa, tuskó.

Päsen, *päsn* asztal; *päsen poart* asztal deszkája, *päsen lajlt* asztal lábak.

Nartpe ágy, tulajdonkép takaró, mert *norém*, *päl norém* borítók, felborítók, *lep norilem* betakarom; *nartém* és *nortém* takartatok, és takarók, *nartpe*, *nortpe* takartató, takaró.

Kängeltep hágesó, mert *kängém* hágók, *kängelém* gyakran hágók, *kängeltém* hágtatok, *kängeltep* hágtató, létra; *kängeltep šarkel* hágesó fok.

Narp závár, *toman* is az; *posém* nyitók, fejték, *posne toman* nyitó, kulcs, mit a' Loszvánál *kulč*-nak is neveznek, az oroszok után.

Kásep és *kašep* függő, függöny; *kosém* seprek, *kosep* seprü, *üür kosep* vessző seprü, de *siper* is seprü, Pelimben *siper üür* seprü vessző.

IV. Család, társadalom, állam.

Ámbár most a' vogulok nem oszlanak többé nemzetségekre, törzsökökre, mint hajdan, mégis tudják még, hogy *ajmah* = törzsbeli, azaz egy nemzetségből való, 's hogy az a' törzsbeliéhez *raunu* = rokon; a' *raunut*, rokonok, pedig hajdan nem házasodhattak össze. *Arinš*-nak nevezik azt, ki azon egy tüzhelynél van, tehát a' háznéphez tartozik. Az *ajmah*-nál tágabb jelentésű a' *mágum*, tulajdonkép *má kum*, földi ember, azaz földi, mert a' *k*, *p*, *t* hangok, képzők és ragok előtt, valamint összetételekben is, *g*, *b*, *d*-vé gyengülnek; nevezik *mám kumnak* is.

Ha valaki házasodni akar, a' *kajta kum*-ot = leánykérőt, küldi előre, maga pedig akkor *kajtalahtne*, höszölő. A' *kajtalahtung*-ot, höszölést, né *kinzung*-nek, nő-keresésnek, nevezik. Ha a' *kajta kum*-ot meghallgatják, 's a' *né-tin*-ről, nő-árrul megegyeztek, a' *nuoplahtung*, nőstülés, következik. *Nuop*, finnül *nai*, tulajdonkép *naiva*, mint a' vogul *suop* magyarul *száj*; már *nuopém*, finnül *nain*, magyarul *nőszök*, *nuoplahtém* nőstülök, *nuoplahtung* nőstülés. De *nuop* dolog-név is, magyarul *nász*, többes-számban *nuopt*; a' *nuop*-bul lesz *nuobinš* sógor, *nuobinšt* sógorok. — A' házasságot áldozattal erősítették meg, mellyet *puor*-nak neveznek vala.

A' *nuoplahtne*, házasuló, né *vi*, azaz nőt visz, 's a' nő *kumne miné*, azaz férjhez megyen; ketten *kvol-jurtung* ház-társas-okká (e' helyett: *kvoling jurt* = házastárs) lesznek; a' férj (*kum*) *kvoling kum* házastárs ember, vagy *néung kum* nő ember, vagy *aňšne kum* bíró ember, kinek va-

lamije van, *anši*; ellenkezője a' *nétál* nőtelen, vagy *anštál* birtoktalan. A' feleség maga is *jurting*, társas; míg hajadon, addig *anštál* birtoktalan. A' férj, mint gazda, *jügü*, *ojkä*; a' nő, mint gazdaszszony, *égva*, *jégva*. Amaz ezt *jegum*-nak, *angum*-nak, asszonyomnak, ez a férjét *jäum*-nek, *ojküm*-nek, uramnak, nevezi.

A' nő atyja *up*, ipa, anyja *anip*, napa; a' nő a' férje atyja anyja előtt *müh*, *mäh* meny, a' férj az ipja napja előtt *vuüps* vő. Ha valamelyik házastárs meghal, a' megmaradt fél *vuát'pe* *vuüt'pe* (öz)-vegy; van tehát *vuát'pe kum* özvegy ember, és *vuát'pe né* özvegy nő.

A' szülék *jäg-angu* = atya-anya; az atya különösen *aže* is, mely szó ős-t is jelent. A' gyermekek *áj-pi* = lány-fiú; egy atyának fiai *jüupi* = atyafi; *jüupi-his* (pi-inš helyett) egy atyának fiai összesen, németül *geschwister*; *jeg-ánis* (á-inš helyett) egy atyának leányai, mit finnül *veljekset* és *sisarukset*-nek neveznek. *Ájpítál* = lány-fiútalan, gyermek nélküli, *Á-pi* kis-fiú, azaz unoka, *né-ápi* unokalány. A' nagyatyja *abe*, *ape*, *apa*, vagy *jüni* *aberis*.

Az árva gyermek is *vuát'p*, vagy *jüj-tál* (jägätál = atyátlan). A' báty *känk*, az öcs *küş*, *käši*, és *ápši*; a' nén *opu*, *ope*, de *nin* is, ambár ez tulajdonképp az anyának idősbik lánytestvérét, azaz a' nagy nént, teszi; a' hűg *ježi*.

Az oldalágak: *ük*, *üki* az atyának bátyja, *känk*, *känk* az öccse (ragosan: *kängem*, *kangom* = bátyám); *angu üki* az anya bátyja, *süsgü* az anya öccse. Továbbá: *agu*, *angu*, kicsinyítő *akve*⁷⁶) az atya nénje, *óbe*, *aba* az atya húgai; *nin* (nén) az anya nénje; *anhi*, *änge* az anya öccse; — *ápši* atyám bátyjának fija is, *käsi* atyám öccsének fija; *pánt* anyám bátyjának fija, *üpi*, *üpn* anyám öccsének fija; *né apši* atyám bátyjának lánya; *ježi* atyám öccsének lánya; *enge* anyám bátyjának lánya; *üpn* anyám öccsének lánya.

A' mostohák: *jäuleng* vagy *jüül* mostoha atya, *ahg* vagy *angtitem* mostoha anya; *pítitem* mostoha fiú, *ájítitem*⁷⁷) mostoha lány; különösen *pohleng* az atyára nézve mostoha fiú, *pünt* az anyára nézve mostoha fiú; *ájleug* az atyára nézve mostoha lány, *eng* az anyára nézve mostoha lány.

Húgom férje *vuüps*, néném férje *paht*, hugom férje engem *ük*-nek, néném férje engem *juriš*-nek nevez; feleségem huga *pals*, 's ez engem *paht*-nak nevez; a' nén a' lányöccsének férjét *vuüps*-nek, 's ez a' felesége nénét *ág*-nak nevezi. A' feleség, férjének bátyját *ük*-nek, férjének öccsét *liegu*-nak; a' bátya öccsének nejét *müh*-nek, az öcs bátyjának nejét *uñ* (ángy)-nak nevezi; feleségem nénémet *ág*-nak, húgomat *ing*-nek nevezi, mely nevezetek a' közbeszédben, természet szerint, az első személyű birtokos raggal folynak, így: *ingom*, *ágom*, *uñem*, *mühem*, *liegum*, *ükem*, vagy *ügem*, *vuüpssem* stb.

Ezekből látjuk, hogy a' vogul nyelv a' rokonsági nevek nézve sokkal felülmúlja a' magyart, mely elfelejti már a' különbséget a' proles *caruales* = *jäu-pi* = *atya-fi*, és *proles uterinae* közt, kik még nem rég *egytestvérek* voltak (lásd a' 23. lapon a' 60. alatt), 's mely az *unoka*, *mostoha*, *sógor* idegen szókat fogadván el, rég elhányta a' saját nevezeteket.

A' vogul társadalomról következő néhány szóbeli adatok tanúsítsanak: A' *tin* szó ár-t jelent, *tinig* áros, tótul drága (drahi), *tintál* olcsó, ár nélküli; *tinélém* árulok, *tinelahtém* árulok, adok-veszek; *lüt* is ár, becs; *joutém*, finnül *ostan* veszek, de *vim* is veszek; *pertém* (fordítok) cserélek. *Münü kemt lüli?* miképen áll, azaz hogy az? kérdi a' vogul, mert, úgymond,

⁷⁶) A' *kve* általában kicsinyítő képző, melyet gedélésképen is használnak, p. o. *pikve* fiacská, *akve* (e' helyett: *angukve*, *angkve*) nénike.

⁷⁷) A' magyar nyelv elvesztette az illető saját nevezeteit, 's a' *mostoha* szót (mačicha, tótul macocha) fogadta el; az *unoka* szó is szláv, *vnuk*. A' vogul *titem* szó jelent: táplált, nevelt, és tápláló, nevelő, innen *ang-titem* anya-tápláló, e' helyett: *titem-ang* tápláló anya; *ájítitem* lány táplált, e' helyett: táplált lány.

äm ükmos kät tñl vīm én mindenkor kész pénzzel veszek. De van *ártelēm* ige is, melly jelentésére a' finn *arvata* ígéhez hasonlít, 's találni, valaminek árát kitalálni, becsülni jelent, p. o. *nāng ártelēn, māñü tñi lūlī* találd ki, millyen árban van, vagyis : hogy az? *pongom, kvondárte-lilēm, aumīng men aumtāl*, fejem, kitalálom, beteg-e vagy nem beteg?

Ojtēm, panšlēm és *télelēm* fizetek, p. o. *vine-utom ojtēlilēm* vett holmimet megfizetem; *semel kvenpanšleln* pénzzel fizessd ki.

Láttuk már a' 22. lapon az 55. alatt, és a' 105. lapon, hogy a' voguloknál a' *lén, lín* (evetke) pénz gyanánt van : de azért ismérik a' valóságos pénzt is. *Sem* (szem) a' pénz darab, pengő pénz, innen *semel panšluh* = pénzzel fizetni; *aln* ezüst, és pénz, 's különbséget tudnak a' *kami aln* (kámái ezüst)? *šālī aln* (olvadott ezüst)? és *liling aln* (élő ezüst? kéneső?) között; *ürgin aln* vagy *ürin aln* réz pénz; *sájt*, vagy a' déli voguloknál *šet lín* rubel (lásd a' 105. lapot); *sarí*, vagy *sorí* arany. Fájdalom, ismérik az *ártü* vagy *arntü*-t, adósságot, is; *ardeng kum* = adós ember; ismerik a' zálog-ot = *sáhlet*-et is, melly szó az orosz *zaklad*, mert a' déli vogul nem egyszer panaszkodik, hogy : *lüm sáhleti mīlem* = lovamat zálogba adom.

Adás-vevés lévén, *vátalahtung* = kereskedés is van. *Vátēm, vütēm* szedek, *váta* szedő, *váta kum, vütü kum* kereskedő, *váteli* szedeget, *vátalahti* kereskedik. A' kereskedő *pongung*, gazdag lehet, mert *pong* áru, portéka, p. o. *ruš pong ükmos joutist* orosz árut mindenkor vettek.

A' társadalmon kívül állami fogalmaik is vannak, mit következők bizonyítanak. *Ater* fejedelem, *sarí* *ater* arany, vagy fehér fejedelem; az orosz czárt most *sarí khán*-nak nevezik. *Náj* fejedelemlő; *náer* császár, czár. Az *ater* városfeje is, azért gyakran előfordul a' *uosing ater* városos (városban uralkodó) fejedelem. A' *pāng, pong* fej, innen *pajl pāng* falu feje, falunagy. Minden előkelő *jāni kum* = nagy ember. Az *ájung kum-pi* = szabados ember fia, nemest jelent : ellentéte a' *mēte kum* bérbe dolgozó, vagy *koš, kuš* szolga.

Kant had, és háború, *kantlēm, kantlantēm, kantlahtēm* hadakozom. Minthogy háborút ismertek, fegyvereik is voltak, mint *juontep*, vagy *juontep tajl* pánczél, tulajdonkép varrott öltöny, a' miből kitetszik, hogy varrás és bélelés által szokták áthatatlanná tenni az öltönyt; *lagar*, p. o. *juntop sem lagar* varrt szemü vas pánczél; *sirij* kard, *sirij poag* kard lap; hogy az *ij, jaut, jajt*, 's a' nyíl, *hál*, fő fegyver vala, magátul értődik. Újabbak a' *pisül* puska, *uos almene pisül* város vevő puska = ágyu. Volt köztök vitéz is, *bátr*, vagy *poater, pagetur* = bátor, törökül *بهادر* behadir; *káper* és *alp*, osztjákul *ödap* = hős. A' küzdő helyet, csatahelyet, igen szépen *jangene kün*-nek, azaz forgó, játszó helynek, nevezik.

Még az idő felosztásáról közlünk itt egynéhány érdekes adatot. Vogulul az év *jis*, de tulajdonkép *tälü-tuj*, vagy *tél-tuj*, azaz tél-nyár. A' tél tehát *täl* (*tälü*) és *tél*, 's a' nyár *tuj*. A' *tuj*-nak, Reguly szerint, három része van : a' *tuojä* tavasz, a' tulajdonképi *tuj* nyár, és a' *tükus, tügus, tühus* ősz. Azomban a' *täl, tél* szó maga is az esztendőket jelenti, mi Strahlenbergnek annyira föltetszék (lásd a' 91. lapot); a' vogul ember tehát életének esztendőjét avval fejezi ki, hogy megmondja, születése óta hányszor esett le a' hó, vagyis hányszor volt tél. Az év-szakokhoz a' *tárom* szót is teszik, úgy hogy *tuj tárom* nyár, *tükus tárom* ősz stb. lásd a' második szakasz 1. §-át. A' nap *katl*, melly úgy, mint a' magyar szó, dies-t és sol-t jelent; az *éj ét* vagy *iét, jiét*. A' nap kél = *kuáli* vagy *kuáliñti*, és ül (leül) *unli*; innen *katl kuals* napkelet, *katl uns* (*unles, unls*) napület, napnyugat. A' hó, hold *jongop, jongep, jongp*, azután *jonkep, jankap* szó is luna-t, holdat és mensis-t, hónapot jelent; a' hold is *kuáli* kél, és *unli* leül. Az esztendő részeit a' hold járása és változásai határozzák meg. Huszonnyolcz nap körülbelül egy holdi hónap, innen azt *nilü sät*-nak, négy hétnek is, nevezik, 's a' félhónap vagy hold tölte vogulul *kít sät*, két hét. Ebből is kitetszik már, hogy a' *hét* = *sät* szó mind septem mind septimana. A'

nilä sät a Reguly jegyzeiben is találtatik, mit a' 20. lapon a' 21. számú szó alatt nem tudék; sőt azt, hogy *kít sät* = két hét, hold töltét, azaz félhónapot is jelent, csak nála találom.

A' hét napjait számokkal jelöli a' vogul, így : hét-fő *sät ponk* (szószerinti fordítás); kedd (azaz kettő nap) *mót katel* = második nap; továbbá *kormit katel* = harmad nap (szlávul szereda), *nelit katel* = negyed nap (szláv. csötörtök), *ütit katel* = ötöd nap (szl. péntek), *katit katel* = hatod nap (szl. szombat), *jelping katel* = szent nap, mert ezen áll be a' hold változása.

A' hold változásai szerint tizenhárom hónap teszen egy esztendő, mert $13 \times 28 = 364$ nap, tehát majdnem egy napi esztendő (= $365 \frac{1}{4}$ nap). 'S valóban annyi hónapja van a' kondai és éjszaki szoszvai vogulnak, ki legtovább tartotta meg az ősi hitet és tudományt. Ezt a' nevezetes tényt Ahlqvist jegyezte föl*). Regulynál így vannak a' hónapok : 1) A' déli vogulban : januar. *täljät jongp* = télközepé-hó; febr. *sah jongp* világoshó, mert akkor fejemre emelkedik a' nap; marc. *tajna jongp* fa talpon járó hó, mivel akkor inkább mint egyébkor fa talpokon járnak (?); april. *pol' jongp* fagyhó, mert a' nappal olvadó hó éjjel újra megfagy; maj. *kátra pom jongp* avar fü hó (?); junius : *täri il' jongp* fenyő-lé-hó; jul. *käl il' jongp* nyírfa-lé-hó; august. *tuč' jongp*, vagy *tuj kvät' l* nyárközepé-hó, — a' *tuč'*, *tutš* szó homályos —; septemb. *alti noalt' jongp* (Regulynál *noalt'* = vad kacs, *alti* = költ, költés) költő kacs hava; octob. *kvar jongp* (*kvar* egy madár); novemb. *uš tügus jongp* kis ősz-hó; decemb. *jüni tügus jongp* nagy ősz-hó. — A' Szigva mellékein : *mán' tükus jongp* kis ősz-hó, 15-dik szeptembertől fogva; *jüni tükus jongp* nagy ősz-hó; *vät' e kätelp jongp* rövid napu hó (nov. dec.); *sanku jongp* (kőd-hó); *réting juos uj j.* ravasz sas-hó; *juos uj johtp j.* sas érkezésü-hó; *mán pol' j.* kis fagyhó, *jüni pol' jongp* nagy fagyhó; *jang nütne jongp* jég-folyó-hó. Ez nem teljes jegyzék.

Ahlqvist szerint : 1) a' Loszva melléki hónapok : *pol' jonkep* (Reguly aprilisa); *kulum-šeš-jonkep* geréb-merítő hó, ha Ahlqvist helyesen mondja, hogy *šeš* annyi mint *arpi*; *tar il' jonkep*, *käl il' jonkep*; *tutsi jonkep* (Regulynál *tutši* vagy *tuči*); *semno kadel jonkep* Simeon napja hava; *olte jonkep*; *iš tükus jonkep*; *jäneng tükus jonkep*; *täl-jät jonkep*; *sah jonkep*; *jaš jonkep* (hó-csizma hónap, Regulynál *tajna jongp*). Ezek nagyon megegyeznek a' Reguly első jegyzékével, a' Simeon havát kivéve, melly már keresztyén név.

2) A' kondai vogulok hónapjai.

1. pol' jonkep fagyhó, april
3. kul'um šes jonkep
3. tári náj jonkep
4. käl náj jonkep
5. jani tots jonkep
6. viš tots jonkep
7. semno kadel jonkep
8. pühron jonkep (pokrov = fátyol, Mária fátyla-hó)
10. jani tükus jonkep
11. täl jät jonkep
12. jasi jonkep
13. sah jonkep

3) A' szoszvai vogulok hónapjai.

- jani pol' jonkep nagy fagyhó
 jang natna jonkep jégnyíló-hó
 lopta jonkep levél-hó
 tuv kótil jonkep nyárközepé-hó
 ojt-túr jonkep réti tó hava
 vor-túr jonkep erdei tó hava
 soher jonkep lazac'hó
 mán' tahus jonkep
 sank jonkep (Ahlqvist: derék-hónap, mert derékig esik be az ember a' hóba)
 täl kótil jonkep tél közepé hó
 redin josä jonkep (redin?)
 mán pol' jonkep kis fagyhó.

*) Bulletin de la Classe des Sciences historiques, de l'Académie Imp. des Sciences de St. Petersburg, XVI. tom. Az 1. 2. 4. 5. számaiban.

MÁSODIK SZAKASZ.

A' VOGULOK SZELLEMI MARADVÁNYAI.

BEVEZETÉS.

A' mit az olvasó e' szakaszban talál, azt mind Reguly széllyel szórt jegyzeteiből és az általa gyűjtött mondákból szedtem össze. A' rendet, melybe szerkesztem, 's a' helyet, melyre a' töredékeket és egész mondákat teszem, én határoztam meg : de abban nem önkény, hanem a' tárgynak vélt vagy látszó kapcsolata vezérel vala. Kevesebbet aggódom azon, helyes-e a' rend : mert a' ki megismérkődik a' tárggyal, az könnyen jobb rendet is talál ki ; inkább azon aggódom, hogy nem mindent értek, a' mit Reguly jegyzeteiben találok, hogy tehát se ez, se más rend nem mutathat fel mindent, mit ő a' voguloktól elhozott.

A' vogul nép mondái magokban foglalják annak hitét és történeteit. Ezeknek pedig világosan három korát különböztetik meg : az óriások korát (*jarkum jis*, vagy *jarkum porü*), a' hősök korát (*kantlim jis*, vagy *kantlim porü*), 's a' közönséges emberek korát (*mír jis* vagy *mír porü* = nép kora). Az első kettő a' *mondai kor*, a' harmadik a' *történelmi kor*. Hogy valóban megkülönböztetik a' három kort, kitetszik majd ama' töredékből, mely az óriások teremtéséről és állapotáról szól ; kitetszik ilyen szólásokból is, mint : *Soring má man kánglei lauu*, *kantlim jis látingel singesi lauú* „szoros helyet (a' folyóban) mi hágnak (zúgnak) nevezünk, a' hadakozó kor nyelvén szingesz-nek neveztetik.“ *Kältes kantlim jis látingel né men angu* „Kältes a' hadakozó kor nyelvén nő vagy anya.“ Hogy még a' *jarkum jis*-t vagy óriások korát is a' teremtés előzi meg, magától világos.

Már e' felosztásból is kitetszik, milly terjedelmes monda-kincs volt meg a' voguloknál, mely ha csak nagyobb részint is hozzánk eljuthatott volna, felette becses felvilágosítást adhatna a' történelemre nézve is. Fájdalom, a' hadakozó korból szinte mitsem adhatok ; a' történelmi korból *egy* mondát közölhetek ; legtöbb az, mit a' hitregékből és az óriások korából adok. Későn értünk a' vogulokhoz, mikor a' legnagyobb kincs már el volt veszve. Annál inkább kell áldanunk Reguly emlékezetét, hogy elhozta, a' mit még meg lehetett menteni : de annál sajnálatosabb egyszersmind, hogy soknak értelme örök sírba szállott vele ¹⁾.

¹⁾ *Jar* erő, *kum* ember, *jar-kum* erő-ember, óriás. — *jis* év, kor, idő. — *porü* (orosz szó) u. a. — *kant* had, *kantlém* és *kantalahtém* hadakozom, *kantlim j.* hadakozó idő. — *mír* nép, oroszul *mír* a' világ. — *sori* szor(-os), *soring* szoros. — *má* hely, föld. — *man* mi. — *káng* hág, *kánglém* hágok, *kángle* hágó. — *lauém* mondok, szólok, *lautém*, *látém* szólítók, nevezek, *lating* szólítás, szólás, nyelv ; *lauúém* mondódom, neveződöm *lauú* e' h. *lauúi*. — *men* vagy. — *angu* anya.

I. FEJEZET.

HITREGÉK ÉS VALLASI SZERTARTÁSOK.

1. §. Világ, ég-föld, isten.

A' máncsi nép az első nagy ellentétet a' *tárom* és *má*, *mä* közt fogja fel. A' *tárom* szót rövid a-val is ejtik, így *tarom*, *tarm*; az osztjákban *tórem*, *tórum*, *tárm*. A' vogul *má*, *mä*, a' finn nyelvekben is *maa*, a' szirjában *mu*, az osztjákban *meg*, *megh*.

I. A' *Tárom* szó vogul jelentései világosan mutatják, mint emelkedött a' máncsi nép a' szemmel láthatóan fel a' szellemi fogalomra, miben az emberi elme általános fejlődését követte. A' *tarom* teszi:

1) Az eget, mennyet, melyet a' szem a' föld felett mint erősséget lát, nappal kék színbe, vagy felhőkbe borúlva, melyekből villám, dörgés, hó, eső, szél törnek ki, éjjel csillagokkal ragyogva, 's a' mellyen a' nap és hold járnak. Az eget a' máncsi ember megültnék képzele, mennyiben az égi boltozat mindég egyaránt befedi a' földet; azért nevezi *untém tárom*-nak, ülő vagy ültetett égnek, 's mondja: *untém tárom sät lálhua šunžém* az ülő égnek hét tájékára nézek. Azonban a' nap, a' hold, a' csillagok járnak, 's velek együtt, úgy látszik, forog az ég is: azért nevezi a' máncsi az eget *minem*, *minum* vagy *menem tárom*-nak, *kuđlem tárom*-nak is, menő égnek, kelő égnek, 's mondja:

menem (vagy *minum*) *tárom sät lálhua šunžém*, *kuđlem tárom sät lálhua šunžém* a' menő ég hét tájékára nézek, a' kelő ég hét tájékára nézek. Mint ég, a' *tárom* a' földdel, *má* *mä*-vel, együtt az egész világot jelenti; *mái tarmi*, vagy *mäi tarmi*²⁾ (föld-ég) a' világ. Külömben a' földnek ellentéte, p. o. *mänü táromt oli*, *mänü jolu oli* a' mi az égen van, a' mi alant van.

A' forgó égről azt is mondják hogy *hét* vagy *hat*, mint: „*joangum sóat tárom, lálh jange kat tárom* = forgó hét ég, ide oda forgó hat ég. A' *tárom* teszen:

2) Nagyot. Az ég mindenesetre nagyobb a' földnél is, az a' legnagyobb; a' máncsi nyelvben *tárom* tehát nagy is, mint tulajdonság-név és igehatározó, p. o. *tárom vesküt kum ti* nagyon becsületes ember ez.

3) Időt, mellynek méretei az égi testek, különösen a' hold járása által vannak kiszabva, mint a' hétnek napjai és a' havak száma világosan bizonyítják, miről még lesz szó. *Tárom* tehát idő, de azon két jelentéssel, mellyel a' magyar szó is jár, a' 'tempus' és 'tempestas' jelentésivel.

a) Mint *tempus jising tárom*, *nating tárom* éves idő, koros idő, az az időbeli tér, mellyben az emberi évek és korok vannak, vagy inkább, mellyet a' végzet az ember nemének határozott. Azért mondja róla a' teremtetés mondája: *konül elmkales jising tárom untípel, elmkales nating tárom untípel* „mikor az ember-évbéli idő beáll, az ember-korbéli idő beáll (ülededik).“ Az évszakok is *tárom*, mint *täkus tárom*, vagy *tähus tárom* őszi idő. Így kell érteni az ilyen

²⁾ Mikor kettő egy egészet teszen, vagy egybe tartozik, kettős számbeli raggal állanak, ez itt az *i*; azért *mai-tarmi* világ, *näi kumi* nő-férj, hitvesek. A' *tarom* a' ragok előtt elveti az utótag magánhangzóját, p. o. *tarmem* egem, *tarmen* eged, *tarmü* ege; *tarmi* két ég.

mondatokat : *tárom tühus poäle püts, poluh imts* az idő ősze felé fordult, fagyni kezdett; *toja poál kása katel tárom voars* tavasz felé sugáros napot csinált az idő.

b) Mint tempestas, időjárás, ilyenekben áll : *äter tárom* tiszta ég, jó idő; *tarom vuá-tamli* az idő széllel jár, azaz szél van; *l'ul' tarom* rossz idő.

4) Azután személyesítette az ember, 's *tárom* istent jelent. Az isten, vagy inkább ezen értelembeli *tárom* megint:

a) *numi tárom* felső isten, a' kit az emberek *tárom áže, tárom jügü* isten atyá-nak neveznek. Ezen *tárom* a' világ teremője; azért mondják : *tárom má tárets* az isten a' földet teremtötte; vagy *tárom táretumut, tárom laumut elmkales, uj, kos mäner* isten teremtménye, isten mondománya (szava-előhozottja) az ember, állat 's akármilyen. De a' *tárom* mint teremő is, inkább hely szerint teszen felsőbbet, azért híjják *num³⁾*-nak is, azaz föl-nek, p. o. ebben : *num-nel táretim kum* istentől teremtett ember, mi azonban azt is teheti : felőlről eresztett ember. Melylik értelem lehet a' helyesebb, a' *táretim* szó alatt fogjuk látni. Közönségesebb azonban tulajdonságnévi szereplése a' *numi* szónak a' *tárom* szó előtt. — A' *numi tárom*nak ellentéte a' *joli tárom*. Ha a' *tárom* szó a' 2-dik értelemben vehető, akkor *numi tárom* a' felső világ, a' menny, *joli tárom* az alsó világ, a' föld; ha pedig azt a' 4-dik értelemben kell venni, akkor *numi tárom* a' mennyben lakó, 's *joli tárom* a' földön lakó isten. Ez vezet bennünket a' személyesített *tárom* másik jelentésére, melly szerint

b) alsóbb lényt, fél istent, sőt bálványt is teszen, p. o. *kant tárom* had isten, *palm tárom* a' pelimiek istene, bálványa, *pubi tárom* báb (bálvány) isten. 'S mert bálvány és jelkép is *tárom*, azért a' vogul az orosz egyházbéli szent képet is *ruš tárom*-nak, azaz orosz isten-nek, híjja. A' félistenekről alább. — Ilyenek mint : *tárom ule, tárom náj* = isteni tűz, isteni fény, vagy levegői tűz, fény — így nevezi a' vogul az éjszaki fényt — az 1-ső vagy a' 4-dik jelentés alá jutnak.

II. A' *tárom*, mint isten, *teremt*. Erre a' vogul nyelvnek sok kifejezése van :

1) *täre*, mellynek egyik származéka *tárem*, l képzővel *täremli*, terem; másik származéka *táret*, tehát *táretim* teremtek. *Tárom má tárets* isten a' földet teremtötte; *táromnel táretim mágom tarompit olét* a' *tárom* által teremtett nép isten-fiak. Ha a' *täre, táremlém, táretim* szók eredeti jelentését kutatjuk, nem a' *terem*, hanem más magyar szóban találjuk megfelelőjüket. *Täre* azt teszi : (keresztül) ér, *táres* az ér, mintegy a' mi a' testen keresztül ér; innen *täremli* érik, beéri; evvel van az *ered, ereszt* egybekötésben, 's a' vogul *táretim* valóban *eresztek⁴⁾*, mint a' teremtés mondájában látni fogjuk. A' vogul nyelv fölfogása szerint tehát egyek a' teremni és eredni, teremteni és eresztetni fogalmak.

³⁾ Castrén (szamojéd nyelvtana- és mythologiai felolvasásaiban) azt tanítja, hogy a' szamojédek az istent *num*-nak nevezik, 's ezen szót a' finn *jumala*, isten, szónak első tagjával, a' *jum*-mal, egybevethetőnek véli, 's azt gondolja, mint Lönnrot is, hogy e' szók első jelentése a' mennydörgés volna. Lásd Vorlesung über finnische Mythologie 12. stb. lapj. A' vogul (mánesi) nyelvben a' *num, nob*, sőt *nuk* is föl, *numi* fel-ső a' *nuk*-kal azonos a' magyar *nak, nek* a' melly egyképen jár a' vogul *nob-el* szóval, p. o. mi mondjuk : *nekem szól*, 's a' vogul mondja : *nobelom poterti*. Az osztjákban is a' *num, nom* fel, föl; innen *numen, nomen* felett, és *num-vót* felszél, azaz déli szél (mert az Ob éjszakra foly, tehát alszél ott *avas vót*). Ha a' *jum-ala jum-ja*, a' *num*-mal egyezhető : akkor talán annak jelentése is „felül való, ég“ stb. Azonban itt nem ereszkedünk a' szó magyarázatába.

⁴⁾ A' vogul *tár, táres, táremli, táreml* szók csak úgy viszonylanak a' magyar *er, ér, (értik), ered, ereszt* szókhoz; mint a' vogul *té* a' magyar *ev*, eszik-hez; a' vogul *tünger* a' magyar *egér*-hez; a' vogul *tag* a' magyar *ág*-hoz; a' vogul *taut, tajt* a' magyar *új* (manica)-hoz [a' *taut, tajt* utóhangjára nézve = *új*, hasonló a' *jaui, jaji* = *íj*-hoz]; a' vogul *tu'e* a' magyar *új* (digitus)-hoz, lásd a' 75. lapot; a' vogul *taras* a' magyar *arasz*hoz. Ennek valóságát a' rokon nyelvek megfelelő szavai kétségtelenné teszik, lásd például a' 87. lapon az 59. jegyzetet. Hasonlók még :

2) *télém* szül-etem, *téltém* szülök, *facio ut fiat*, teremtek. A' mint mondják : *tárom má tárets*, azonkép mondják : *tárom má téltes*. Egy bővülő mondat így szól : *ám érim-ke ele-míni, páł' iup vuar vos téli* (én éneke ha előre megyen) = ha éneke sikeres, sűrű fáju erdő hadd szülessék, teremjen. A' *télém* szót a' teremtés mondájában is megfogjuk találni.

3) *sátém*. Ennek gyöke *sát* (= áld), szerencse, *sátel* ugyanaz; *sátém* tehát szerzek, azután, imádság által igyekszem valamit elérni, azaz imádkozom, innen *sátmel* imádság is, mirül a' maga helyén. Itt elég legyen az, hogy *sátém* teremtek, *sátém*, mint igésnév, teremtett, p. o. *sátém jelping vit* a' teremtett szent (nagy) víz.

4) *lauém* szólok. Ez a' teremtés értelmével nagyon emlékeztet a' héberre : „És mondá Elohim : legyen világosság 's lett világosság“, a' nélkül, hogy a' máncsiaknál a' *tárom*-nak azon fölséges fogalmát keressük, melyet Elohim-rul az Eredet könyve ád. Az egész ázsiai és európai éjszakán az ész hatalma bővülés alakában nyilatkozik; a' bűbájos *lauí*, azaz szől, énekel, 's az lesz, a' mit kíván, ha elég ereje van. A' *tárom* is, mint teremtő, *lauí*, szől, azaz teremt; azért mondják : *tárom laumut elmkales, uj, kos münner* *tárom* mondományai (mondotta, teremtötte lényei) az ember, állat 's akármí; *tárom laues* annyi, mint *tárom szátes*, *tárom téltes*, *tárom tárets* = *tárom* mondott annyi, mint *tárom* teremtett.

5) *untém* ültetek, a' földről, időről mondja leginkább a' nyelv, hogy ültetve, azaz ülepedve, teremtve van, p. o. *má untém porút* a' föld teremtésének idejében.

A' *tárom* teremtő működéséről föl kell még hoznom, hogy azt a' máncsi mondák kétfélének tudják. A' *teremtés mondája* szerint t. i. *Numi Tárom* nem nyúl közvetlenül a' föld, ember és állatok teremtéséhez, hanem csak megtanítja reá az *Elem-pi*-t, vagy *Elm-kales*-t, *Ilm-kales*-t. Ez az *Elem-pi* egy nőnek és férfinak fíja, kiket a' *Numi Tárom* ezüst bölcsőben eresztett volt le „vas kötél végén.“ A' nőről és férfiről egyszerűen azt beszéli a' monda, hogy „egy nő és férfi valának“ 's hogy „alátermének“ vagy „leeredének“ (táretáuesi) a' *Numi Tárom* által : de nem mondja világosan, hogy ezen „jole táretáuesi = alá termének“ „leeredének“ annyit tenne mint : teremté őket *Numi Tárom*. Akkor nem létezik vala a' föld, de a' tenger és levegő valának, mivel a' lógó bölcsőt majd a' felszél (déli szél) hajtja éjszakra, majd az alszél (éjszaki szél) délre. Azután születék a' nőtől az *Elem-pi*, kit a' monda rendesen *Elem*-, vagy *Ilem-kales*-nak nevez. Az *elem*, *ilem*, vagy *elm*, *ilm* szó levegőt jelent, mint a' finn *ilma*; az *elem-pi* tehát levegő fíja, vagy levegőben született fiú, ég fíja, 's az *elm-kals*, vagy *ilm-kals* levegőben, égből született halandó; *kali* hal, és *kals* halt, holt, halandó lévén. Gyönyörű ellentét van tehát az *elmkals* és *mágum* közt; amaz az égből, az a' földön vagy földből lett.

Egy másik monda szerint, melly a' *jar-kum*-ok (órjások) eredetét beszéli el, *Numi Tárom* előbb azokat az órjásokat, kik istenfiak, teremtötte, azután a' többi órjásokat, 's végre az embereket. Azomban az emberek előtt és az órjásokkal egy időben a' *vuár-mágom* erdei emberek, a' *meng*-ek vagy *méh*-ek vagy *miş*-ek, azaz hegyi barlangban élő emberek, vannak, kik vadok és nagy erejűek. De világosan itt sem vehetjük ki, hogy közvetlenül teremtötte-e őket *Numi Tárom*, vagy úgy lettek, mint az *Elem-pi*. Annálfogva nem lehet tudnunk, vajjon ezen szólások : *Numi Tárom má tárets* = *Numi Tárom* a' földet teremtötte, vagy *Numi Tárom táretim mágom* = a' *Numi Tárom* teremtötte nép, — olyan teremtő hatalmat tulajdonítanak-e

a' magyar *ezer*, vogulul *sater* (a' magyar *z* a' vogulban *t*, mint : víz = *vit*, faz-ok = *put*, száz = *sát* stb.), votjákul *s'urs*, osztjákul *t'ares*;

a' magyar *arany* vogulul *sarn'*, osztjákul *sorn'a*, votjákul *zarni*, mordvinul *sirnä*.

Ezek világossá teszik azt, hogy sok magánhangzós elejű magyar szó, a' rokon nyelvekben mássalhangzós (itt jelesen nyelvhangzós) elejű szónak felel meg.

neki, millyet az Eredet könyve az Elohimnak tulajdonít, vagy csak közvető, meghagyó, mások által tétető hatalmat?

III. A' *tárom* szón kívül az égnek, istennek jelentésére *koros*, *kores*, *kares* is van, 's mondják: *numi koros*, azaz *numi tárom* felső ég, felső isten, *joli koros*, azaz *joli tárom* alsó ég, alsó isten. A' szó igére utasít, melly *korém karém*, 's fedni-t takarni-t, jelent, mert *pong kar* fog takarója, szájl padlás, *tur kari* torok-padlás, u. a., azután *tárom-kar* az ég felülete; de a' szó szint is jelent, mint *üter kari* fehér szín. A' *koros*, *kares* tehát az ég színét teszi, azaz, az ég boltozatját, 's azután a' személyesített istent.

IV. A' *tárom*-mal szemközt van a' *má*, *mü* föld. A' földnek itt alanti ellentéte a' tenger, a' víz, mellynek nincsen rakonczája. Ezt a' máncsi szemlélet nagyon festőileg héj-nak, bőrnek látja, azért a' föld, a' vízre nézve, *saung má* héjas föld. Nevezi *jelping má*-nak is, de az nem saját jelzője, mert a' tenger is *jelping*, azaz sérhetetlen, szent, ép; a' *jelping* szót a' mondák értelmezik majd legjobban. A' mennyiben az ember a' földön él, sőt földből (és hóbul) gyúratott, a' teremtés mondája szerint, annyiban ő *mágum*, *mágom*, azaz *má-kum*, *-kom* föld embere. Külömbözik a' *mágom*-tul az *ilmkales*, *elmkales*, azaz égi, levegői halandó, levegőben lett, élt halandó, mellyről már volt rövid említés.

Most a' teremtés mondáját közöljük, melly legjobban bevezet a' máncsi nép hitregei fölfogásába. Azon olvasó, ki a' vogul nyelvet tanulni akarja, mi előtt a' következő kötetben a' nyelvtant és szótárt kaphatja, itt a' 300—309 lapokon a' névszó-ragozást, a' 312 stb. lapokon pedig az igező-ragozást találja.

2. §. A' teremtés.

Má kul'item majt. (Lásd a' 67. lapon I. 1. alatt).

[A' vogul szöveg alá, görög böttikkel számozva, azon észrevételeket teszem, a' mellyek a' szöveg írását illetik. A' szöveget római számokkal jegyzett szakaszokra osztom, hogy kényelmessé váljék az idézés.]

I. Egvai ojkái olei ¹⁾. Numi ^{α)} Tárom ázen, Tárom jägen aln sitpe siting ápel ²⁾ táretauesi; kér kuáli tál'áht jole johtsi. Numi Tárom áze lui turp turing vuat pini, äli sariš pätitne to-táui; äli turp turing vuat pini, lui sariš pätitn ³⁾ almáui.

II. Ojkätä äü ⁴⁾ kätel Numi Tárom áze no-

A' föld teremtésének mondája.

[A' fordítás alá, közszámokkal jegyezve, azon észrevételeket teszem, a' mellyeket vagy a' nyelvtan vagy az értelem szükségel, 's a' mellyek ugyanazon számokkal a' vogul szövegben is meg vannak jegyezve.]

I. Asszony és férj valának ¹⁾. Numi Tarom atya, Tarom öreg által ezüst fonalu bölesőben ²⁾ eresztődének alá: vas kötél csúcsán jövének alá. Numi Tarom atya erős torku alszelet támaszt, az a' feltenger végibe viszi; erős torku felszelet támaszt, az az altenger végibe ³⁾ emeli.

II. Egy ⁴⁾ nap a' férj Numi Tarom atyá-

^{α)} R. *numl*; hogy *numi* kell, a' szöveg maga mondja meg.

¹⁾ A' vogul kettősszám ezt az értelmet igényli: *felesek* valának, asszony és férj, lásd Károlyi Gáspár bibliájában Móz. I. 6, 19, 20; 7, 15. új magyarsággal: *egy pár* vala. Az *olei* jelen idői alak, imperfectumot is jelent = *valának*, mert *vannak vala* szokatlan. — ²⁾ *el* = vel, tehát: bölesővel. A' „*sitpe siting äp*” = fonalu fonalas böleső-féle szólás igen gyakori; ilylen a' *turp turing vuat* = torku torkos szél. — ³⁾ *pätit* tulajdonkép fenék; mikor az *n* rag *ne* rag helyett van, ilyenkor így írom: *n'*, hogy különbözzék az *n*-től, mellyről ^{β)} alatt szólok. — ⁴⁾ *äk*, vagy *äke* egy, a' *k* utóhang más *k* előtt *u*-vá változik.

bel poikši: Numi Târom jâum⁵⁾! ânôm âu kvol unlene jânit jelping má-lamt táreten! — Äu kâtel alnem juipoalt, kit kâtel koltmen⁶⁾ juipoalt, Numi Târom jägen âu kvol jânit jelping má-lamtel táretâué. Auing kvol auinténl kvone kuáli, kvölâ multimä âu kum joamne pangvit má-lamt tuop néjlí. Numi Târom âze⁷⁾ mót vuat voári, mót sariš sámne totâuí; mót vuat piní, mót sariš loágen' puáuí⁸⁾.

III. Kosäi almen juipoalt, váfi almen juipoalt âu kâtel égvatä⁹⁾ lauí: Ojkä, mätne kât auln' johtsämen, mätn' lajl aulen' johstämen. Konäl elmkals jising târom untípel, elmkales nating târom untípel: mene¹⁰⁾ né kvone kuálungve¹¹⁾? mene kum kvon' kuálungve? Ojkätä lauí: Áfim, égua; konäl elmkals jising târom untípel, né kvon' vos kuáli, kum jun vos olí.

IV. Égvatä kvone¹²⁾ kuáls. Éte sât sij áfim, kâtel sât sij áfim. Ojkätä kvonäle¹³⁾ rangí: Égua, näng kotäle minesen? liling men kalen? ne mät sijin áfim! Égvat sujti: Äm — täne män arm kuml'e jémtí — äm elempí an'sém¹⁴⁾; titi kot-totitü¹⁵⁾.

V. Ojkä éte sât, kâtel sât ele-kuji¹⁶⁾. Éte sât, kujene juipoalt, égvatä Numi Târom âze laum marts kâtelä¹⁷⁾ johtes; réing kvol loágen'¹⁸⁾ pí al tajl almingve ju šältes¹⁹⁾. Ojkätä, mättem kât

hoz imádkozik: Numi Tarom atyám⁵⁾ nekem egy hajlék nagyságu ép (szent) darab földet bocásás le! — Egy nap elmulta után, két nap eltölte⁶⁾ után, Numi Tarom atya által egy hajlék nagyságu szent darab földdel bocásátódnak le. Az ajtós hajlék ajtaján kimegyen a' férj, hajlékát megkerüli, alig egy ember lépésnyi széles darab föld látszik meg⁷⁾. Numi Tarom atya más szelet csinál, az más tenger vidékébe viszi, más szelet támaszt, az más tenger öblibe fújja⁸⁾.

III. Sokáig éltök után, rövid ideig éltök után, egy nap az asszony szól: Férjem, vénülő kézre jutottunk, vénülő lábra jutottunk. Ha majd az ember-évbéli idő beáll, az ember-korbéli idő beáll: vajjon a' nő megyen-e ki, vajjon a' férj megyen-e ki?⁹⁾ Felel a' férj: Nem úgy, az asszony (megyen ki); ha majd az ember-évbéli idő beáll, a' nő hadd menjen ki, a' férj hadd legyen benn.

IV. Kiméne az asszony. Hét éjig híre nincsen, hét napig híre nincsen. A' férj kifelé kiált: Asszony, te hová felé mentél? élő vagy holt (vagy-e)? semmi híred nincsen! Szól az asszony: Nekem — midőn bételik az az idő — nekem fiam lesz, ide hozza (az idő)¹⁰⁾.

V. A' férj hét éjig, hét napig fekszik tovább¹¹⁾. Hét éjig hét napig fekte után, a' Numi Tarom mondva kimért napja¹²⁾ érkezék az asszonyra, meleg hajlék zugába¹³⁾ élet teljes fiut szülni (fö-

β) R. ažen. A' szöveg azt tanítja, hogy az *n* rag a' szenvedő igével jár, p. o. *ažen*, *jägen táretâuesi* az atya, az öreg által leeresztetének, mikor is *n* = által. — γ) R. *égvate*; a' *tä* a' mutató névmás *täu*, mely mint rag a' nominativus-hoz járul; ha ez fölveszi az *e* ragot, akkor *tä* helyett *te* lesz. — δ) R. *mänä*. Van *män* mi, *mäner* milly; 's van *men* vagy, *mene* vagy-e, vajjon. Reguly ez utóbbit leggyakrabban így írja: *men*, amaszt mindenkor *män*-nek írja; én tehát így különböztetem meg, hogy *män* = mi, *men* = vagy. = ε) R. *kvonä*; de hogy *e* rag van itt, mint másutt, az világos. ζ) *kvonäl'e*, *kvon* = ki, meg *äl* = fel, az *e* raggal tehát: *kvon-äl-e* = ki-fel-é. Hogy *l* helyett *l'* van ilyenkor, azt a' ragnak tulajdonítom, mely *je*, sőt *ge* is, innen *kosä* hosszú, *kosäi* sokáig, e' helyett *kosäje*, mint *väl't* = rövidig, helyett *väteji* is van. — η) R. *äm tä ne män arm kuml'e jémtí*, *äm äläm pí an'sém*. Homályos; mert kétszer áll *äm* = én, de az első helyen állónak nincsen igéje. A' fő mondat nyilván ez: *äm elempí* (mert m'n-

⁵⁾ *jäg(ä)*, birtokos raggal *jäg-m*, azután *jâum*. —

⁶⁾ szószerint: egy napot éltök (k. szám) után, két napot elköltöttök után. — ⁷⁾ azaz alig annyi a' föld. —

⁸⁾ *totâuí*, *puáuí* szenvedő igék; eddig is tapasztaljuk, hogy a' vogul nyelv ép úgy szereti a' szenvedő igéket, a' mint mi most kerülni akarjuk, — ⁹⁾ *kuálungve*, infinitivus, *kuáli* helyett. — ¹⁰⁾ *täne män arm kuml'e jémtí*, szószerint: azért valami idő valamikép lesz: — *titi kot totitü* = ide lehozza, alany nélkül, mely csak az *arm* lehet. — ¹¹⁾ *ele-kuji* szószerint: elé fekszik. A' *jol-e johtsi* = (le-e) alá jövének, *kvon-e kuáli* = kivékel; *el-e kuji* elé fekszik stb. mutatják, hogy az igeviszonyítók (igehatározók, igekötők) ragosan állanak az ige mellett, mint hajdan a' magyar nyelvben is. —

¹²⁾ *laum marts* = mondott, mért. *Mars* mérték, a' töje *mar* mér, s képzővel, mely dolognevet alkot, mint *unl* = ül, *unl-e-s* ülés, szék; *kal* = hal, *kal-s* = holt; tehát *mar-s* mérték. A' *t* csak jó hangzat végett való. — ¹³⁾ Az éjszaki vidékekben a' nő meleg fürdő ház-

aulen johtem kum, šajtem kát jomas auln ojka unli, šajtom lajl jomas näkn ojka untes¹⁴⁾: „Numi Târom ázem ánom pí mis, Numi Târom jáumen píl mājvesämenl“¹⁵⁾. Égvaten tármä-täue, ojkatén almijäue; ä'niliten, sipviten.

VI. Éri kum, majt kum mänä kosäi jänumi, kajtitene jäniti jémtes, kvon jálne jäniti jémtes. Vuar-ujingmát täke, vuar-uj älne jäniti jémts¹⁶⁾; vit-kulingmát täke (i), vitkul älne jäniti jänumes. Äu kätel äze nobl lau! : Jagatä, jänmeltem jägäüm angäüm, mänä tumi añseén? Konäl nätnu-ke kosät, tä kurul kuml'e mosah oleu? Mót vuat voári, mót sáriš sámne totäueu; mót vuat voári, mót sáriš loágen puäueu. Numi Târom ázem poált nongoke jálnúm. — Jägä lau! : Pikve, kátn šamtál kum, lajlen jartál kum, mät jar kátnne-ke x) jänmeltesn, jar lajlne-ke¹⁷⁾ jänmeltesn, kängesen. Ménemenl namt kiskén érti : añ eläl' alne¹⁸⁾ mán kum unlen; jising târom vasi kuí untimen? Šankung su aulen johtsämen, šoli át aulen johtsämen! Vasi nängen laune namting láting kotl vimen? Eläl' alne namting látingel Numi Târom ázen vos lauäuen; eläl' alne namting látingel Numi Kores ázen vos kanštäuen!

(emelni) mene be. A' férj, a' vénülő kézre jutott ember, a' férj örvendező keze jobbikára veszi, örvendező lába jobbikára ülteté¹⁴⁾: „Numi Tarom atyám fiat adott nekem, Numi Tarom atyánk fiúval ajándékozott meg minket“! ¹⁵⁾ Az asszony leteszi, a' férj fölveszi, csókolgatják, ölelgetik.

VI. Az ének embere, a' monda embere némi ideig növekszik, olyan nagygyá lön, hogy járhatna, olyan nagygyá lön, hogy kimehetne. Ha erdei vadas helyen volna, olyanná lett¹⁶⁾, hogy erdei vadat foghatna; ha vízi halas helyen volna, olyanra nőtt, hogy vízi halat foghatna. Egy nap mondja atyjának: Oh nevelő atyám anyám, mit gondoltok? Ha életünk hosszáig (így tart), ezenképen hogyan élünk? Más szél jár, más tenger vidékibe viszen; más szél jár, más tenger öblibe fúj minket. Ha Numi Tarom atyámhoz mehetnék föl! Az atyja felel: Kis fiam, kezdedre gyöngé ember, lábadra erőtelen ember, ha mi erőt neveltél kezdedben¹⁷⁾, erőt neveltél lábaddban, hágy föl. Ha tőlünk kérsz tanácsot: úgy jövődöre¹⁸⁾ való kis ember itt fogsz ülni; mi hogyan ültessük meg a' tartós időt? Görbe botra jutottunk, ősz hajra jutottunk! Neked szóló okos szót hol vegyünk még? Jövődöre való okos szóval hadd értesítsen téged Numi Tarom atyád; jövődöre való okos szóval hadd tanítson téged Numi Koresz atyád!

denkor elem, elm, söt ilm-kals van) an'sém én fiút kapok; a' többi tehát azt mondja, hogy mikor? *mün arm kuml'e jémti* valami idő mikor lesz, 's azt rekesz-be tevén, az első *üm* is az an'sém-re vonatkozik. — 9) R. *réing kvöl pialtail (almimen) ju šältes*. A' rekesz-be zárt *almimen* nem későbbi hozzátétel, hanem, mint az írás mutatja, a' többivel egyszerre íródott, tehát vagy az elbeszélőnek figyelmeztetéséből, vagy saját észrevétele gyanánt írta azt így Reguly. A' homályosság a' *pialtail*-bul származhaték. Én ezt így fejtem meg: *pi al-tajl* = fiú, élet-teljes, 's azt gondolom, *al-tajl pi* helyett áll = élet-teljes fiú, életre ért fiú. Valamint az *ete sät*, *kätel sät* = éjszaka hét, nap hét, a' régi ének módjára mutat; úgy ez: *pi al-tajl* is olyan lehet, 's azért már a' vogul elbeszélő előtt is homályos volt. Ha jól fejtettem meg a' *pialtail*-t: *almimen* helyett *almingre*-t merek írni, 's az egész hely világos. — 1) R. *mäte ke és mäte täkke*. Kérdés: *mä-t* = helyen, *mät ke* ha (ö) helyen, vagy *mät-tä-ke* = helyen ö ha? Én azért *mät täke*-t (helyen ö ha) fogadtam el. — x) R. *kät nükke ... lajl nükke*, de jobb:

VOGUL NÉP.

ban fekszi a' gyermekágyát; a' finnben is *sauna* fürdő, *sauna-vaimo* fürdő asszony, azaz gyermekszülő. — ¹⁴⁾ A' szövegben *unli, untes* van = ül, ültetett, mi szószerint: az öreg kézre jutott (azaz, elöregedett) ember örvendező keze jobbik végére (elejére) ül, örvendező lába jobbik tagjára ült. Én azt hiszem, az elbeszélő, vagy leíró nem érté jól a' dolgot; ha *untilä*, *untestü*-t írjuk, akkor ilyen értelem jó ki: Az öreg kézre jutott ember (azt, a' fiút) örvendező keze jobbik elejére (azaz jobbik kezére) ülteti, örvendező lába jobbik tagjára (azaz jobbik lábára) ülteté. 'S ez értelmet a' következő felkiáltás, 's a' szülék csókolása ölelése igazolja. — ¹⁵⁾ Az eredeti szenvedő igével van kifejezve, így: Isten által fiúval ajándékoztattunk (ketten) meg. A' *píl* mājvesämenl azért feltetsző, hogy a' szenvedő ige, az időképző (s) 's a kettősszámú első személybeli rag (ämen) után még tárgyi ragot (l) vett fel. — ¹⁶⁾ szószerint: járható nagyságúvá lön, ... vadat fogható nagyságúvá lön. — ¹⁷⁾ szószerint: mi erőt kezdedben ha neveltél. — ¹⁸⁾ szósz.: előre, eléfelé élő kis ember.

VII. Mäskätes, auing kvol auitenl kuäls kvone. Sät näkp' aln kängeltepn tä kängi; ponkunk lén kuritétl, kvonzing lén kuritétl ¹⁹⁾ kängi. Kvonzing uj kos vajä koles, pongung uj pong vajä kalem juipoält ²⁰⁾, Numi Târom äze unlene aln sirp siring kvol auin johti; aln perpering kvol keurn šälti.

VIII. Numi Târom äze sät átpe säung ponkä táretime unli. Katel kánzeng jelping päšan aulen joami. Numi Târom äze lajlen... kujes, nong kuäls; äs kujes, nong kuäls; kormiti äs kujes. Numi Târom äze λ)... sät átpe säung ponkä kötlitü; Numi Târom äze lau ponkpe pongung sopä kuml'e ponsitü: Joli má kum, unlene saung mát jänimem úari kátep mán pí, mene téne tép märmn' pätsen, äjne vit sáun' kajesen, äm poátem tone jisn? — Numi Târom äze lajlen kujes, nongo l'ul's, kuml'e laui: Numi Târom äzem, téne tép sáun' kuñ pätem, äjne vit nusän' kuñ pätem? Näng poátem nomt kinzung jism, mänä nomt ánom lauén? Numi Târom äze kuml'e laui: Mänä nomt ánomnel kinzén? — Ti nomet äm nängenl kinzém: mót vuat näng vuárén, mót sáriš sámne totáuém; mót vuat pinén, mót sáriš loágen puáuém. Sáumne t'ä kajesem, pätem sáum ti. Konäl elmkales jising târom lauénpel, elmkales nating târom lauénpel, näng sátem jelping vitn tärmel elmkales kuml'e mosah oli? Mät url elmkales unlene jelping má téltene nomet kinzung näng poátem ti jisem.

IX. Numi Târom äze pong táretim nás unli. Tolen kul kosä pótsis unlemä juipoált sät átpe säung ponkä nong almimekémt kuml'e laui: N'ári kátep mán kum, pí, äm poátem elmkales unlene jelping má téltene tumäi kinzungve jiken ²¹⁾ értü, nängen mänär sis-jarl lauilém, mänä majljarl nängen lauilém? ²²⁾ — Äkve táht saul majves, äkve luli saul majves. — Ja ti

VII. Öltözködék, az ajtós hajlék ajtaján ki-méne. Hét foku ezüst hágcson megyen föl, fejes evet alakában, körmös evet alakában ¹⁹⁾ megyen föl. A' körmös állat körmének ereje elfogya, a' fejes állat feje erejének elfogya után ²⁰⁾ Numi Târom atya ezüst rúdú hajlék ajtajához jut, az ezüst szarufáju hajlékba bémegy.

VIII. Numi Târom atya hét hajfonadéku fejét leeresztve ül vala. Napfényes szent asztala elé lép. Numi Târom atya lábaihoz borúla, fölkele; megint leborúla, fölkele; harmadszor is leborúla. Numi Târom atya hét hajfonadéku fejét hajtogatja; Numi Târom atya tíz fogu száját megnyitja: Alsó föld embere, az ülő héjas földön megnőtt gyöngé kezü kis fiam, vajjon evő étel szükibe estél-e, ivó víz szüksége ért-e, azért jöttél hozzám? — Numi Tarom atya lábához borúla, föláll, 's így szól: Numi Tarom atyám, evő étel szükségébe hogy estem (volna), ivó víz inségébe hogy estem (volna)? Tanácsot jöttem kérni hozzád, millyen tanácsot adsz nekem? Numi Tarom atya így szól: Mire kérsz tőlem tanácsot? Erre kérek tőled tanácsot: más szelet csinálsz, más tenger vidékébe visz az; más szelet támasztasz, más tenger öblibe fűj az. Ezen bajba értem, reám esett bajom ez! Ha majd az ember-évbéli időt előszólítod, az ember-korbéli időt előszólítod, teremttetted szent vizeden hogyan fog élni az ember? Mi módon lehessen az ember ülő szent földjét előhozni, ezen tanácsot jöttem hozzád kérni.

IX. Numi Tarom atya fejét leeresztve csak ül vala. Tűzben hal-föttig való ülése után, hét hajfonadéku fejét fölemelvén így szól: Gyöngé kezü kis ember, fiam, ha az ember ülő szent földjének teremő tanácsát jöttél ²¹⁾ hozzám kérni, millyen hátbeli erővel áldjalak meg, millyen mellybeli erővel áldjalak meg ²²⁾? — Egy kacsabőrrel ajándékozá meg, egy buvár-bőrrel

kátne-ke (kezed = kátn, be = ne) lajlne-ke = kezeden ha, lábaddan ha. — λ) A' . . . közzé tett szók hibáznak az eredetiben, de hogy oda kell azokat tenni, nem csak a' következő szöveg bizonyítja, hanem ezen helynek értelme is. Mert mit is jelentsen ez: N. T. äze lajlen sät átpe säung ponkä kötlitü = a' N. T. atya lábára (lábához) hét hajfonadéku fejét hajtogatja?

¹⁹⁾ tulajdonképen: alakjával. — ²⁰⁾ olly magasra van Numi Tarom, hogy az Elmpi, még az evet alakában is, beléfárad a' felmenetelbe. — ²¹⁾ Érdekes alak, e' helyett: jin-ke értü = jösz-ha végett, mintha magyarul mondhatnók: jó-ha-(sz) te. — ²²⁾ lauilém szölok, lauilém szólítlak, itt: áldjalak.

vas, vautál kátep pim, vajlen jole; äm sátem jelping vitemen' johtenen juipoált, sis-jarke anšén, elmkales unlene jelping má téltén, elmkales unlene saung má kul'iten.

X. Jole vajles, jägäjä angvájä poált johtes, lauí : Jagatä, jägáum angváum, Numi Tárom äzemne majim sauáum ti. „Sisjarke anšén, elmkales unlene saung má titijägenl kul'itén.“ — Jägä lauí : Numi Tárom äžeun ^μ) kuml'e kanštáuesn ²³⁾, jar kátneke jänmeltesn, sis jarnke johti ²⁴⁾, emkales unlen' jelping má kul'itén : vajenke ät johti, näng kásen ménemenl kitilahtekén, nängen várne sis-jar mén kuí anšimen? nängen jálne májl-jar mén kuí anšimen? Jarlke lauvesn, Numi Tárom äžeun lauvesn.

XI. Mäskätes, kuáls kvone. Táht sauä keurn šältes, pätitä märtäl jelping sáriš viten ujtka-tes. Kér táht kuritétl šältes. Kosäi jäles, vát'i jäles, lilitä märes, nongo kul'íls. Kitnti šältes. Kosäi jäles, men vát'i jäles, joli máte kotäl'e ät johti; lilitä märes, äs nong kul'íls. Kormiti äs šältes. Tä kosäi jäles, má ät kantí, lilitä märes, äs nongo néíls.

XII. Jägä j angváj poált ju šältes. Jägä nobel lauí : Jagatä, jägáum angváum! éte sät kos jälsem, kátel sät kos jälsem, jóli mán' ät johtsem; sis-vaum koles, majl-vaum koles. — Jägä ojka lauí : Já pikve, ánom láting pätekén ²⁴⁾, nängen laune äm mänä sis-jar anšém, nängen mine mänä majljar anšém? Jarl-ke lauvesn, Numi Tárom äžen lauvesn; vajl-ke sätvesn, Numi Kores jägen sätvesn.

XIII. Túlujt kuáls. Loli sauä mäses. Jelping sáriš viten as ujtka-tes, šältes. Kosäi jäles men vát'i jäles, nongo néíls, kos-tajl má lamt

ajándékozá meg. — 'S immár, erötelen kezü fiam, menj alá; az én teremtöttem szent vizemre lejutásod után, ha van hátbeli eröd, hozd elő az ember ülő szent földjét, buktasd ki az ember ülő héjas földjét.

X. Alámene, atyjához anyjához juta, 's mond: Oh atyám anyám, íme Numi Tárom atyámtul ajándékozott két bőröm. „Ha hátbeli eröd van, az ember ülő szent földjét ezekkel hozd elő, az ember ülő héjas földjét ezekkel buktasd ki.“ Mond az atyja : A' mint Numi Tárom atyánk megtanított ²³⁾, ha eröt neveltél kezeden, ha van ²⁴⁾ erö hátadban, úgy buktasd ki az ember ülő szent földjét : ha nincsen eröd, tölünk hiába kérdezzesz; számodra tehetős hátbeli eröt hol vegyünk? számodra járható mellybeli eröt hol vegyünk? Ha meg vagy áldva erővel, Numi Tárom atyánk áldott meg.

XI. Öltözködék, kiméne. A' kacsá bőrét magára ölté, az elérhetetlen fenekü tenger vizébe úszék alá. Vas kacsá alakában méne be. Sokáig járt, rövid ideig járt, lélekzete megszorúla, kibukék. Másodszor méne be. Sokáig járt-e vagy rövid ideig járt, az alsó földre sehol nem jut le; lélekzete megszorúla, megint kibukék. Harmadszor is bémene. Ugyan annyi ideig járt, földet nem talál; lélekzete megszorúla, megint fölmeneküle.

XII. Atyjához anyjához bemene, 's szól atyjának. Oh atyám anyám! hét éjig bár jártam, hét napig bár jártam, az alsó földre nem jutottam le; hátbeli erőm elhalt, mellybeli erőm elhalt. Mond az öreg atya : Oh kis fiam, ha nekem fogod ²⁴⁾ megmondani, neked segítő (szóló) milyen hátbeli erőm van, neked adható milyen mellybeli erőm van? Ha meg vagy áldva tehetséggel, Numi Tárom atyád áldott meg; ha meg vagy teremve erővel, Numi Koresz öreg által vagy megteremve.

XIII. Azután kimene. A' buvár-kacsá bőrébe öltözék. Megint a' szent tenger vizében uszkála, alámene. Sokáig járt vagy rövid ideig

^μ) R. *ažeun kuml'e* stb. Úgy hiszem, *ažeun kuml'e*-t ejtven a' vogul, az *n*-et szinte a' *k*-hoz hasonlítva ejtve, 's azért nem írta ki R. De meg kell lenni, a' *kanštáuesn* miatt.

²³⁾ Tudjuk már, hogy *ažeun kanštáuesn*, annyit tesszen : atyánk által megtanítottál. — ²⁴⁾ ha jut, *johti*. — ²⁴⁾ A' 21. jegyzet alatti eset; *pätén-ke* helyett *pütekén*. *Láting pütém* = szólni, mondani fogok.

kul'ites. Eläl'e kosulestä : já-ke, já kajltl téls ; ás-ke, ás kajltl téls ²⁵⁾. Kitnti šaltes. Kosäi jáles, vát'i jáles, kvonzä-tajl má-lamt nongo tots. Eläl'e kosulestä : türke, turí téls, posäl-ke, posäli aumels. — Kormiti šaltes, kvonzä-tajl má-lamt as kuältes. Eläl'e šaltemtestä ; vuár-ke, vuár urí téls, ajtä-ke ajtä urí téls. Elmkales unlene jelping má kos téls, äkmós jangi, äkmán ät rotmí.

Ju šaltes, jägä nobel lauí : Jagatä, jägáum angváum, mänä tumäi anyšeén ? ánom nomt mäjén. Elmkales unlene jelping má kos kul'itesm, äkmós jangi, äkmán ät rotmí. Elmkales jising tarom untípel, elmkales män url oli ? Kotäl'e minne kum, tä' ^{v)} minne mátet äk alpi miní ; alne paulä ät kantí, alne kvölä ät kantí ! — Jägä lauí : Šamtäl kátep píim, ánomnel mänä nomt kinzén ? nometke kinzén, Numi Tarom áženel kinzen. Äm nängen várne män antes aúšém ?

XIV. Mäskätes, kvone kuáls. Kélp lén sauä keurn šalteps ; sät näkp' aln kángeltep ás tä kángí. Kos vauä kalem juipoált, ponk vauä kalem juipoált, Numi Tarom áze unlene aln sirp siring kvoln johtí. Numi Tarom jägä ponk táretim unlí. Lajln kujes, nong kuáls ; as kujes ; kormiti as kujes. Numi Tarom jägä ponká nong almime-kémt kuml'e lauí : Pikve, mänä jármn', tarom jármne pätsen ? mänä muúšimn', tarom muúšimen pätsen, äm poáltem tone jisn ? Täu lauí : Numi Tarom ážem, mänä saun kajesem ? Näng laum jelping män kos télteslem, näng sátem saung män kos kul'iteslem : äkmán ät rotmí, äkmós jangi. Mänä sis-jarl rotmeltílem, mänä majl jarl má untilém : pätem saum ti. — Numi Tarom áze lauí : Pikve, nängen til mänä sisjarl laulém, mänä majl-jarl nängen milém ? Ämki aúšne aln pahleping entepem titimke ta-

v) tü-ül'e helyett.

járt, föltetszék, egy maréknyi föld-darabot buk-tata ki. Előfelé gördíté : ha kis folyó(képen gördíté), mint kis folyó, olyanná lett ; ha nagy folyó(képen gördíté), mint nagy folyó, olyanná lett ²⁵⁾. Másodszor mene be. Sokáig ment, rövid ideig ment, maréknyi föld-darabot hozza fel. Előfelé gördíté : ha tó(képen gördíté), tóvá lett ; ha víz(képen gördíté), víz érül folyt. Harmad-szor mene be ; megint maréknyi földet keltete ki. Előfelé meneté : ha erdő(képen meneté), erdőfélévé lett ; ha rét(képen meneté), rétfélévé lett. De bár meglett az ember ülő szent földje, az egyre forog, egy helyen nem áll veszteg.

Bémene, 's mondja atyjának : Oh atyám anyám, mit gondoltok ? adjatok nekem tanácsot. Ámbár kibuktattam az ember ülő szent földjét, az egyre forog, egy helyen nem áll veszteg. Az ember-évbéli idő beáll, mi módon él majd az ember ? Akárhová menő lesz az ember, az azonkép menő földön egy helyen fog járni ; levő faluját meg nem találja, levő házát meg nem tanálja ! — Felel az atya : Erőtelen kezű fiam, tőlem milyen tanácsot kérsz ? ha tanácsot kérsz, Numi Tarom atyátul kérj. Neked használó milyen segítő tehetségem van ?

XIV. Öltözködék, kimene. Vörös evet bőrébe öltözik ; hét foku ezüst hágsón mene föl megint. Körme erejének elhalta után, feje erejének elhalta után Numi Tarom atya ülő ezüst rúdu hajléhához juthat. Numi Tarom öreg, fejét leeresztve ül vala. Lábához borúla, fölkele ; megint leborúla ; harmadszor is leborúla. Numi Tarom öreg, fejét fölemelvén így szól : Kis fiam, milyen bajba, nagy bajba estél ? milyen nyomorba, nagy nyomorba estél, hogy azért hozzám jöttél ? Felel ő : Numi Tarom atyám, milyen szükség ért engem ? Bár eléhoztam mondottad szent földedet, bár teremtetted héjas földedet kibuktattam : nem áll veszteg egy helyen, mindig forog. Milyen hátbéli erővel erősíthessem meg a' földet ? ezen baj ért engem. — Numi Tarom atya szól : Kis fiam, téged ezennel milyen hátbéli erővel áldjalak meg,

²⁵⁾ Az eredeti nagyon röviden fejezi azt ki, így : kis folyó ha, kis folyó képpel lett stb. Én tehát a' já-ke, és ás-ke után a' kosulestä-t gondolom és fordítom.

tén, joli mán' johtén, má jänitl pineln. Äm sátem jelping mäm rotnike, nängen jomas; ätke rotni: vasi ánomnel sis-jar ul kinzen, majl-jar ul kish!

XV. Jole vajls, aln pohleping entepä má multim kartistä; täki sátem jelping mätä rotnes. Elmkales lajl kantál *Jelping nar* téls, elmkales kos kantál *Päsing* §) *nar* untkates²⁶⁾. Tulujlt ju šáltes, jägäjä angvagä nobl laui: Jagatä, elmkales unlene jelping má tikos untesem: as ti má kangän²⁷⁾ aláué? elmkales män url télungve? Jägäjä angvájä laui: Pikve, ménemenl kitilahtekén érti, mén as kalne pásn' pätem kiti, elmkales mät url téli, mén kotl vajlemen? Numi Tarom ázn kuml'e lauáué, túl kitilahten!

XVI. Ét kujemä juipoált, kátel almä juipoált ponkung lén kuritétl ás tá kanges. Numi Tarom jägä unlene aln sirp siring kvoln' šáltes; Numi tarom jägä lajln kujes; kitni as kujes, nongo l'ul'sis; kornitl as kujes. Numi Tarom áže ponkä nong almime-kémt laui: Pikve, men-e téne tép járomne pätsen, äjne vit sáun' kajesen, tone äm poáltem pojksung jisn? Täu laui: Numi Tarom ážem, téne tép sáun' kuí pätsen? Elmkales unlene saung má téltsem, elmkales unlene jelping mán untesem: ás kangän aláué? Elmkales pí män url télungve, ti nomt nängenl kinzém! — Numi Tarom áže kuml'e laui: Pikve, elmkales télne vármel'²⁸⁾ äm nängen kotlujlt lauilem: Konäl äčerm nálp náling vuat pineémpel, pangung semp seming tujt pätei,

§) Talán az, mi *páspeng*, lásd a' 81. lapon a' *njöl* szó alatt, hol *páspeng* n'al-t említettünk. Mert *pás* hegy, csúcs, *páspe* hegyü, csúcsu; de hát *päsing* (*páseng* = *päsing*) is csúcsos.

millyen mellybeli erővel ajándékozzalak meg? Ha ezen magam-birta ezüst gombos övemet veszed, menj le az alsó földre, 's rakd az egész föld körül. Ha teremtettem szent földem veszteg áll, neked jó; ha nem áll veszteg: többé ne kérj tölem hátbeli erőt, mellybeli erőt!

XV. Alá mene, az ezüst gombu övet, megerülvén a' földet, körül húzá; legott teremtet szent földje veszteggé lön. Ember lába által elérhetetlen *Jelping* (szent) *hegy* támada, ember keze által elérhetetlen *Päsing* (éles?) *hegy* ülepődék²⁶⁾. Azután bémene, 's mondja atyjának anyjának: Oh mégis megülepítöttem az ember ülő szent földjét: de ki fog majd élni ezen a' földön²⁷⁾? mi módon lehet már embert teremteni? Felel az atya anyja: Kis fiam, ha tőlünk kérdezed, mi meg a' halálhoz közeljutott ketten, honnan tudjuk, mi módon lesz az ember? Kérdezd meg Numi Tarom atyátul, mint fog az tanítani!

XVI. Egy éjjeli fekvése után, egy nappali volta után megint fejes evet alakában fölmene oda. Öreg Numi Tarom ülő ezüst rúdú hajlékába méne be; öreg Numi Tarom lábához borúla; másodszor leborúla, föláll; harmadszor is leborúla. Numi Tarom atya fejét fölemelvén mondja: Kis fiam, vajjon evő étel szükibe estél-e, ivó víz szükisége ért-e, azért jöttél könyörögni hozzám? Felel ő: Numi Tarom atyám, evő étel szükibe hogy estem (volna)? Az ember ülő héjas földjét előhoztam, az ember ülő szent földjét megülepítöttem: már ki fog rajta élni? Ember fia mi módon születik, erre kérek tőled tanácsot. — Numi Tarom atya így szól: Kis fiam, az ember születését²⁸⁾ ezzel mondom meg neked: Ha majd hideg éles szelet támasztok, (ha)

²⁶⁾ Erre irányoztam itt a' 79. lapon. Íme a' vogul mondábul tanuljuk, miért híjják az Uralt övnek? Az Ural Numi Tarom *ezüst gombu öve*, melly megerősítette a' forgó földet; az öv ezüst gombjai az Ural kitűnő hegyei, mellyek közzül a' monda kettőt nevez meg, a' *Jelping n'ar-t* és a' *Päsing n'ar-t*, melyekre ember keze lába nem érhet föl. Vajjon a' két *Pubi n'ar-t*, vagy a' *Né-pubi-n'ar-t* és a' *Sabl'ü-t* (lásd a' 83. lapot) érti-e rajtok a' monda? nem tudom. — ²⁷⁾ ki által fog bírati? — ²⁸⁾ *télne vármel'* szószerint: szülő és születő dolog, munka.

man' semp seming tujt pätipel : tujtnei elmka-
les lajling kuri tängrelén, elmkales kating kuri
voárén ; lajling uj lajling kuritä voárén, kating
uj kating kuritä voárén ; tauling sirp sau ujn,
tauling uj taulung kuritä voárén, kvonzing uj
kvonzing kuritä voárén !

XVII. Jole vajles, jole johtes. Tujt pätes.
Tujtnel elmkales voári, tängrelé ; ele-šältem-
titä, pul'i säkuáli. Lajling uj kuri voári, ele-
šältemtitä, lilingi ät jémti, lahu säkuáli. Tau-
lung uj kuri voári, tängrelé, ele-šältemtitä, pul'i
säkuáli. Toko kásä koles, ju i šalts. Jägä-ang-
vágä nobel laui : Tikvos kapertesem, lilingi ät
jémtét ; ánom namt mäjen ! Jäg'ojkä laui : Äm
mänä nomt anšém nängen mingua ? Nametke
kinzén, Numi Tarom äzn poält jälen ; sis-jar
tül vauen, majl-jar tül vauen. Nomting látingel
lauitä-ke, tau lauitä.

XIII. As mäskätes, as känges nongo. Numi
Tarom äze poält johtes, lajlen kujes. Numi Ta-
rom jägä laui : Ja pikve, as mänä märmn' pä-
sen, mänä säun' kajesen, ton' as äm poältem
jijn ? Tau laui : Ja, Numi Tarom äzem, mänä
säun' kajesem ? Sis-jarom koles, majl-jarom
koles, elmkales kating kuri voárém, elmkales
lajling kuri tängrelém ; ele-šältemtilém, pul'i
säkuáli, lilingi ät jémti. Lajling uj kuri voárém,
ele-šältemtilém, as lilingi ät jémti. Taulung uj
kuri tängrelém ; taulä kuml'e téls, kvonzä
kuml'e téls, toko voárilém ; as ti ele-šältemti-
lém, lahu sul'eti, lilingi ät jémti. Vaum kales.
Näng poälten nomt kinzung as ti jism. — Nu-
mi Tarom äze laui : Pikve, ánomnel nomt kis-
kén, äm vasi nängen kuml'e mosah lauilém :
Til jole vajlén, äk pälä mál téliteln, äk lamtä
tujtl téliteln, elmkales kuri toko voárén ; laj-
ling uj kuri äk toko voárén ; taulung uj kuri
äk toko voárén. Vasi nängen laune mänä lá-
ting (ät) anšém.

XIX. Jole vajles, jole johtes. Äk pälä tujtl
télititä, äk pälä mál télititä. Elmkales kating
kuri voáres, lajling kuritä voáres ; semä kuml'e
téls, sopä kuml'e téls, toko voáristä. Ele-säl-
temtestä, mauintime jangime ele-kuáleps. Elm-

vastag szemü hó esik, apró szemü hó esik : hó-
bul gyúrj emberi alakot, mellynek lába van,
csinálj emberi alakot, mellynek keze van ; lá-
bas állatot lábas alakuvá csinálj, kezes állatot
kezes alakuvá csinálj ; szárnyas állatodra nézve,
a' szárnyas állatot szárnyas alakuvá csináld,
a' körmös állatot körmös alakuvá csináld.

XVII. Lemene, lejuta. Hó esék. Hóbul em-
bert csinál, gyúr ; elindítja, darabbá szakad.
Lábas állati alakot csinál ; elindítja, élővé nem
lesz, szélyvel szakad. Szárnyas állati alakot csi-
nál, gyúr ; elindítja, darabbá szakad. Úgy el-
hala kedve, 's bémene. Szól atyjának anyjának :
Ámbár iparkodtam, élökké nem lesznek ; ad-
jatok nekem tanácsot ! Felel az öreg atya : Mily-
lyen tanácsom van, hogy néked adjam ? Ha ta-
nácsot keressz, Numi Tarom atyádhoz menj ;
hátsi erőt attul kérj, mellybeli erőt attul kérj.
Ha okos szóval értesít, ő értesít.

XVIII. Megint öltözködék, megint fölhága.
Numi Tarom atyához juta, lábához borúla. Numi
Tarom atya szól : Kis fiam, megint millyen
szorultságba estél, millyen szükség ért tégedet,
hogy azért hozzám jöttél ? Ó felel : Oh Numi
Tarom atyám, millyen szükség ért ? Hátsi
erőm elhalt, mellybeli erőm elhalt, kezes alaku
embert csinállok vala, lábas alaku embert gyú-
rok vala, elindítom, darabbá szakad, élővé
nem lesz. Lábas alaku állatot csinállok vala,
elindítom, élővé az sem lesz. Szárnyas alaku
állatot gyúrok vala, hogy tolla lett, hogy körme
lett, úgy csinálom vala ; azt is elindítom, szél-
lyel olvad, élővé nem lesz. Erőm elfogyott. Hoz-
zád megint tanácsot kérni jöttem. — Numi Ta-
rom atya felel : Kis fiam, mert tölem kérsz ta-
nácsot, én neked azért még ezt mondom : Ezen-
nel menj le, egy részét földdel elegyítsd, egy
darabját hóval elegyítsd, ember alakká így csi-
náld, lábas állati alakot azonkép csinálj ; szár-
nyas állati alakot azonkép csinálj. Több neked
szóló szavam nincsen.

XIX. Leméne, lejuta. Egy részét hóval ké-
szíti, más részét földdel készíti. Kezes alaku
embert csinála, lábas alakuvá csinálá, hogy
szeme lett, hogy szája lett, úgy csinálá. Elin-
dítá, nevetve játszva kél előre. Így csinála em-

kales voáres; má mätkém, elmkales téls. Lajling uj kurí voárun g pätés; lajlä kuml'e téli, kätä kuml'e téls, toko voáres; ele-šältemtesä-ne, lajling uj lajling kuritétl kuáleps, kátíng uj kátíng kuritétl mines; má äk poälä vuar ujn táremláues. Taulung uj voárun g pätés; taulä kuml'e téls, kvonzä kuml'e téls, toko voáres. Ele-šältemtiäne, taulung uj tautétl tilemli, kvonzíng uj konzétl kuálepí. Mátä tajnts; taulung sir sau ujä ástis; lajling sir sau ujä ástis; elmkales ástis.

XX. Ju šältes, jägäu angváu poált lauí : Jagatä, jägäu angväum, mänä nomt anseén? Elmkales unlene saung má untesem; elmkales unlene nating tarom untesem; t'i elmkales téls. As mänr téngve pätét? Téne tép éri, äjne vit éri. Kuml'e mosah alungve ánom ti nomet mäjén! — Jägä lauí : Píkve, ti elmkales téne tép mät url kátn' pätí, äm kotl vaulém? elmkales mät url alungve, äm kotl vaulém? Kalne pásn' pätem kum, uosne pásn' johtem kum, nängen laune namting láting äm kotl vaulém? Numi Tarom ázenel sis-jar túl vouen, majl-jar túl vouen; nomting látingel lauitä-ke, täu lauitä.

XXI. Túl as mäskätes, kélp lén sauä keurn šälteps. Sát näkpe aln kängeltepne kvonzíng lén kuritétl as tä kängi. Numi Tarom jägä poált johtes, lajln kujes, nong kuáls. Numi Tarom äze lauí : Píkve, mänä märemn' pätsen, mänä saun' kajesen, tone äm poáltem as joh-tesn? Täu lauí : Numi Tarom ázem, Numi Koros jäum, näng laum elmkalesen téls, näng laum vuar-ujn téls; taulung sir ujn téls: t'i elmkales más mänr téngve laué? Étkelene simänl mänerl pojtilét, pol'ne älpianl mänerl réjtilét? Äm til nomt kinzung näng poálten as jisem. Män url alungve lauién, étkelene simänl manerl pojltién? — Vit-kul sátén! píkve; nängen til äm mänerl milém. — Mót sir kulnel kit kull mäjves; mót sir kulnel as kit kull mäjves. — Jagatä píkve, joli män' vajlen; ás sir kuln ásn' táreteln, já sir kuln ján' táreteln, turt alne kuln turn' táreteln : elmkales jising tarom un-típl, étkelene simänl til vos pojttét.

bert; a' millyen nagy a' föld, mindenütt ember lett. Lábas alaku állatot kezdé csinálni, hogy lába legyen, hogy keze legyen, úgy csinálá; elindítá, a' lábas állat lábas alak módjára kél előre, a' kezes állat kezes alak módjára ment el; a' föld egy része erdei vadaknak tárult fel. Szárnyas állatot kezdé csinálni, hogy szárnya lett, hogy körme lett, úgy csinálá. Elindítja, a' szárnyas állat szárnyával repül, a' körmös állat körmével jár. Megtelék a' föld; sokféle szárnyas állata készüle, sokféle lábas állata készüle; az ember készüle.

XX. Bémene, atyjának anyjának mondja : Oh atyám anyám, mit gondoltok? Az ember üllő héjas földjét megerősítöttem, az ember üllő korbelt idejét megülepítöttem; már lett az ember. De mit fognak enni? Evő étel kell, ivó víz kell. Hogyan fognak élni, erre való tanácsot adjatok nekem! Felel az atyja : Kis fiam, az ember kezibe mikép esik az evő étel, én honnan tudjam? mi módon fog élni az ember, honnan tudjam? A' halálhoz közel esett ember, a' veszéshez közel jutott ember, honnan tudjak néked való okos szót. Numi Tarom atyádtul kérj hátbelt erőt, attul kérj mellybelt erőt; ha okos szóval értesít, ő értesít.

XXI. Azután megint öltözködék, veres evet bőrért ölté magára. Hét foku ezüst hágcson mene föl megint, körmös evet alakában. Eljuta Numi Tarom öreghez, lábához borúla, fölkele. Numi Tarom atya szól : Kis fiam, millyen szorultságba estél, millyen szükség ért téged, hogy megint hozzám jöttél? Felel : Numi Tarom atyám, Numi Korosz öreg, mondottad embered lett, mondottad erdei vadad lett; tollas sokféle állatod lett: most mit mondasz hogy egyék az ember? Éhező sziveiket mivel elégítik ki, fázó testeiket mivel melegítik meg? Én ez iránt jöttem megint hozzád tanácsot keresni. Mivel mondd élniek, éhező sziveiket mivel elégítéd ki? — Teremts vízi halat! fiam; téged most ezzel ajándékozlak meg. Más féle halbul két halat ada neki; más féle halbul is két halat ada neki. — Oh, kis fiam, menj alá az alsó földre; az Ászbeli (nagy folyóbeli) fajta haladat a' nagy folyóba ereszd, a' Já-beli (kis folyóbeli) fajta

XXII. Joli mán' vajles, jägäjä angvägä poált johtes. Jagatä, jänmeltem jägäüm angväum, Numi Tarom ážemne mäjvesm, sät sir kulel mäjvesm. — Jägä lauı : Pıkve, mäjvesenke, Numi Tarom ážen kuml'e lauvesn, tä moskal šabiteln. Ánomnel vasi mänr kitileln?

XXIII. Mäskätes, kuäls kvone. Ás sir kulä ásn' táretestä; ját olne kulä jän' táretestä; túrt alne kulä túrn' táretestä. Tälä sät olmä juipoált, tujä sät koltne juipoált, ásn' mines : ás sir kulä jänimem notmem, vitä l'ul'itl ujjäli. Já sir kulä sunzis : já sir kulä jänimem notmem sauı jemtem, vitä l'ul'itl ujjäli. Tórn' mines : tór sir kulä jänimem notmem vitä l'ul'itl ujjäli. Ju mines, jägäu angvägä poált johtes, lauı : Án, jägäüm angväum, ásn' jälsem, ás sir kulem sauı, vitä l'ul'itl jälı; já sir kulem sussem, já sir kulem ruotmem, vitä l'ul'itl ujjäli; túr sir kulem sussem, túr sir kulem ruotmem, vitä l'ul'itl ujjäli. Nén mänä nomt anšeen? Ti vit-kulom, ti vuar-ujm män url elmkalesen älungve? étkelene simänl män url pojtungve, pol'ne älpianl män url réjtilungve? — Jägä lauı : Pıkve, näng ánomnel nomet kisken értn, äm mätem kum, mänä nomt anšém? Vuar-uj älnä nametke kinžen, vit-kul älnä nametke kinžen, Numi Tarom ážen poált kangesen.

XXIV. Kélp lén sauä keurn as šältes. Sät näkpe aln kängeltepne kélp lén kuritétl as tä kängi. Kvonzä vajtäl pätes, ponkä vajtäl pätes. Numi Tarom áže unlene aln sirp siring kvoln' šältes. Numi Tarom jägä ponk táretim unlı; lajlen kujes, nongo l'ul's; as kujes; kormiti lajlın as kujes. Numi Tarom áže ponkä nong almis, lauı : Pıkve, mänä téne tép märmn' pätsen, äjne vit säun' kajesen, tone äm poálttem pojksung as jisen? Täu lauı : Numi Ta-

haladat kis folyóba ereszd : a' tóba való haladat tóba ereszd : az ember-korbéli idő míg tart, éhező szíveiket evvel elégítik ki.

XXII. Leméne az alsó földre, atyához anyjához juta. Oh nevelő atyám anyám, Numi Tarom atyámtul ajándékot kaptam, hétféle hallal ajándékozott meg. Szól az atyja : Kis fiam, ha megajándékozott, tehát a' mint Numi Tarom atyád mondta, úgy tedd meg. Tőlem mit kérdezesz többé?

XXIII. Öltözködék, kiméne. Nagy folyóbeli fajta halát nagy folyóba ereszté; kis folyóba való halát kis folyóba ereszté; tóba való halát tóba ereszté. Hét tél elmulta után, hét nyár eltölte után a' nagy folyóhoz mene : nagy folyóbeli fajta hala megnött, megivott, sokká lett; vize színéiglen uszkál vala. Kis folyóbeli fajta halát nézé meg : kis folyóbeli fajta hala megnött, megivott, sokká lett, vize színéiglen uszkál vala. Tóhoz mene : tóbeli fajta hala megnött, megivott, vize színéiglen uszkál vala. Bémene, atyjához anyjához juta, 's mond : Ím', atyám anyám, a' nagy folyóhoz mentem, nagy folyóbeli fajta halam sok lett, vize színéiglen jár; kis folyóbeli fajta halamat megnézém, kis folyóbeli fajta halam ivott, vize színéiglen uszkál; tóbeli fajta halamat megnézém, tóbeli fajta halam ivott, vize színéiglen uszkál. Mit gondoltok? Ezen vízi halamat, ezen erdei vadamat miképen fogja meg emberem? éhező szíveiket miképen elégítik ki, fázó testeiket miképen melegítik meg? — Felel az öreg : Kis fiam, tőlem ha kérdezesz tanácsot, én öreg ember, millyen tanácsot adhatok? Ha tudni akarod, mint lehet az erdei vadat fogni, mint lehet a' vízi halat fogni, Numi Tarom atyádhoz menj föl.

XXIV. Vörös evet bőrrebe öltözik megint. Hét foku ezüst hágesón méne föl megint, vörös evet alakában. Körme erőtelenné lön, feje erőtelenné lön. Numi Tarom atya ülő ezüst rúdu hajlékába mene be. Numi Tarom öreg, fejét leeresztve ül vala; lábához borúla, fölállá; megint lábához borúla, harmadszor is lábához borúla. Numi Tarom atya fejét fölemelé 's mond : Kis fiam, millyen evő étel szorultságába estél, ivó víz szüke ért, hogy megint hozzám jöttél

rom ázem, Numi Koros jáum! ám mänä téne tép saun' pätsem, mänä äjne vit járomen' pätsem? Näng sátem elmkalesn má jänitl táremels; näng laum vuar-ujn má jänitl téls; taulung uj taulung uj moskal jänimes, lajling uj lajling uj moskal notmes; (elmkalesem elmkales moskal natmes o); vitkulom vitkul moskal ruotmes. Ti näng sátem elmkalesen étkelene simänl män url pojltungve, pol'n' älpianl män url réjltungve? Näng sátem vit-kuln, vuar-ujn mänr vármel älungve, män url kátn' pätungve? Ti nomt kinzung näng poálten ti jisem, mät url laulém?

XXV. Numi Tarom áze pong táretim nás unli. Pongä nong almime-kémt laui: Píkve, nängen til ám sátem vuar-ujm, vit-kulom älungve män url laulém. Joli má-kum unlene saung män' johteén, ám sátem vuarjium oli. Vuorting jiu vuortä kuseten, kosneng jiu kosnäti sajren; kit jiu äkven' raulén. Ás tärmel ám sátem vitkulom poált supi sir kuln kápnnete vojeln, ul'en ponsiseln, äkven jium särteln, äkven' pereln; jaut túl voáren. Ám sátem vuar-ujm náulaue, johtáue, l'äpän nálel páhtáue; tä url kátn' päti. Taulung sir ujme l'äpä rauí, as äk-toko kérnel nál voáren, nála jiunel voáren; taulung sir sao ujm l'äpän rauí, tä nálel älungve. Ám sátem vitkulom, ám tuji jémtém, posäl képl, túr képl suntenl árpil läpä vos voáraue. Ám sátem vuar-iumnel sajlä vos kalteláue, táring iu tárä vos viáue π), voutai kalteláue, poas sägáue; vitn' majten, ám sátem vitkulom táki šálti. Téli jémti: já képl, ás képl ultä árpil vos voáraue; kámkä vos sägeét, vitn' untianl, ám sátem vit-kulom keurn táki šálti. Elmkales jising tarom untipel, elmkales nating tarom téles, étkelene simänl túl pojttét, pol'ne älpianl túl vos réjtilét. Vuar-uj älungve pätét; lajling sir ujke älet, taulung sir ujke älet, sauä nujét, pol'n' älpianl sáki érne kum sáki vos voári, kuš érne kum kuš vos voári, molčäng érne

o) ez tán szükségtelen itt, mert az *Elem-pi* csak a' XXX. szakaszban tanulja meg a' házasság-szerzést. — π) R. viuä.

könyörögni? Felel: Numi Tarom atyám, Numi Korosz öregem! evő ételnek milyen szűke ért (volna), ivó víznek milyen baja ért (volna)? Teremtötted embered az egész földön elterjedt; mondottad erdei vadad az egész földön lett; a' szárnyas állat szárnyas állat-képen nőtt meg; a' lábas állat lábas állat-képen szaporodott; (emberem ember-módra szaporodott); vízi halam vízi hal-képen ívott. Teremtötted embered hogyan elégítse ki éhező szívét, fázó testét hogyan melegítse meg? Teremtötted vízi haladat, erdei vadadat mikép lehet megfogni, mi móddal esik kézbe? Erre jöttem most hozzád tanácsot kérni, mi móddal mondod, (hogyan történjék)?

XXV. Numi Tarom fejét leeresztve csak ül vala. Fejét fölemelvén mond: Kis fiam, megmondok hát néked, hogy teremtöttem erdei vadamat, vízi halamat mi móddal lehet fogni. Az alsó népnek ülő héjas földjére menj alá, ott teremtett erdei fám vagyon. A' kemény hajlós fának egy hajlatját vágd le, az igenes hasábos fának egy hasábját messd le; a' két fát illeszd egybe. Az Ób-ban teremtett vízi halambul egy kecsége félét fogj csónakodba, főzd meg a' tűzön, ragaszd egybe a' fát, forgasd egybe; abból íjjat csinálj. Teremtöttem erdei vadam kinyomaztatik, megközelítettetik, nyíllal meglövetik; ezen módon kézbe esik. Ha szárnyas féle állatot közel érik, azonkép vasbul nyilat csinálj, nyelét fábul csináld meg; szárnyas féle sok állatot közelérvén, azon nyíllal öljék meg. Teremtöttem vízi halomra nézve, ha nyár lesznek²⁹⁾, mind folyónak mind tónak száját gerébbel rekesszék be. Teremtött erdei fámnak héját lehassítják, a' gyökeres fának gyökerit veszik, vékonyra hasítják, halászó kosarat fonnak; vízbe teszik, teremtöttem vízi halam maga megyen belé. Téllé lesz, mind a' kis folyót mind az Óbot gerébbel rekesztik el; hálót fonnak, azt tedd vízbe, teremtöttem halam magátul megyen be. Mig az ember-évbeli idő áll, az ember-korbéli idő leend, éhező szíveiket úgy elégítik ki, fázó

²⁹⁾ A' görög Ζεός, tudtomra, nem értette úgy nevének etymonját, mint a' vogul Tarom, ki itt azt mondja: *ha nyár lesznek!* A' latin: *Jupiter pluit*, hasonlít ehhez: *ám tuji jémtém.*

kum molčang vos voári; pol'n' alpita tul réjtili, pol'ne kátá túl isili.“

XXVI. Joli mán' vajles, táki unlene jäung kvolen' johtes, táki unlene angung kvolen' johtes. Jägä nobl laui : Numi Tarom ázemne t'ä kajlt kanštáuesem ! Jägä laui : Numi Tarom jägen kuml'e lauesn, tä mosah, jarn-ke johti, šabiteln; vaenke johti, tä mosah voáreln. Ánomnel kitilahtekén értä äm, ρ) -angven mätes-, äm mätsem; uosne pásn' pätem kiti, kalne pásn' johtem kiti, nängen laune mänä nomting láting anšimen. Sis-jarke anšén, nängki anšén; mät majl-jarke lauesn, näng lauesn.

XXVII. Túl máskátes, kuáls kvone má jänit mirä kanštungve. Jautel älslene kum jaut voárunge kanštitä; nálel älslene kum nál voárunge kanštitä. Vit-kul älné kumitä kámkä säung kanštitä, pós säung kanštitä. Tuji jémti, tuj-árpi voárunge kanštitä; téli jémti, téli-árpi voárunge kanštitä. Uosmäl σ) älslene kum uosmäl voárunge kanštitä; talgel älslene kum talgel älslungve kanštitä.

XXVIII. Tä juipoált vuar-uj älné kum jaut voári, nál voári. Vuarn' miní, vuar-uj l'angä kantí, náulitá, l'ápän johti, nálel lutä, tot i älitä; sauä nuji, tajlitä, náulä ju totitá. Ájing kum ájt sim pojti, piing kum piä sari tajnti. — Vit-kul älné kumitá, tuji jémti, tuj-árpi voári, jiu-nel sájlä kalteli, tár ví, voutai kaltelitá, pos sägi, vitn' untitá. Kitit kátel miní, vitkuln tajle šáltne ³⁰⁾; ju totitá, ájing kum ájt sari tajnti, piing kum piä sim pojti. — Uosmäl älslene kum, urtá τ) porí téli, mänititá ³¹⁾, sauä nuji, sétép voári, uosmäl sägitá, vitn' táretitá, vitkul

testeiket úgy melegítik meg. Majd erdei vadat kezdenek fogni, lábas féle állatot fognak, szárnyas féle állatot fognak; a' bőrt lenyúzzák; a' ködmönre szoruló ember fázó testének ködmönt csinál majd, bundára szoruló ember bundát csinál, bekesre szoruló ember bekest csinál; fázó testét úgy melegíti, fázó kezét úgy melegíti.“

XXVI. Lemene az alsó földre, a' magánosan álló atyai házhoz jutha, magánosan álló anyai házhoz jutha. Mondja öregének: Numi Tarom imígy tanított engem! Felel az atya: Mint Numi Tarom meghagyta, úgy tedd meg; ha erőd van, úgy csináld meg, ha tehetséged van. Ha tölem kérdezgeted, anyád előregedett, én előregedtem, mind ketten a' veszéshez közel jutottak, a' halálhoz közel jutottak vagyunk, neked szóló millyen okos szónk lehetne. Ha van hátbeli erőd, magadnak van; ha mellybeli erővel megáldattál, magad vagy megáldva.

XXVII. Azután öltözködék, kiméne a' népet tanítani az egész földön. Az íjjal vadászó embert íjjat tanítja csinálni; a' nyíllal vadászó embert nyilat tanítja csinálni. A' vízi halat fogó embert hálót fonni tanítja, halászó kosarat fonni tanítja. (Mikor) nyár lesz, nyári gerebet csinálni tanít; (mikor) tél lesz, téli gerebet csinálni tanít. A' pónéval halászó embert, pónét csinálni tanítja, a' kerítő hálóval halászó embert, kerítővel halászni tanítja.

XXVIII. Azután az erdei vadat fogó ember íjjat csinál, nyilat csinál. Erdőre megyen, az erdei vad utját megtalálja, nyomát követi, megközelíti, nyíllal lövi, 's ott megöli; bőrét lenyúzza, elkészíti, husát haza viszi. A' leányos ember a' leánya szívét elégití ki, fias ember a' fia hasát tölti meg. — A' vízi halat fogó ember, midőn nyár lesz, nyári gerebet csinál, a' fa sík héját lehasítja, gyökeret veszen, vékonyra hasítja, halászó kosarat fon, vízbe teszi. Másod nap kimegyen, az vízi hallal teli van ³⁰⁾; haza viszi, lányos ember a' lánya hasát tölti meg, fias em-

ρ) ezen *äm* úgy áll ige nélkül, mint az η) alatti jegyzetben való a' IV. szakaszban. — σ) R. *uosmäl*; de minthogy *jautel*, *n'álel*, *talgel* áll: bizonyosan *uosmäl* kell. — τ) *ur* hegy, *urtä* a' hegy, *urtel* vagy *urten* a' hegyen, 's ez kellene ide.

³⁰⁾ a' *šältne* passiv értelemben vehető, mert *vitkuln* előzi meg; az értelem tehát ez: vízi hal által teli van menve, ha így lehetne mondani.

täki šälti. Talgel älslene kum, jiu saunel sält nujgäli, kuäli säjt, sau sétep äkven' majteliäne; nälve rébititä, vit-kul pái karti; ájing kum ájt sari tajnti, piing kum piä sim pojtí.

XXIX. Má untkates, mir téls. Jagatä, ti mir män url alungve, män url jänimengve? — Jägä angvágä nobel laui: Ja, mir téltsem, vuar-uj ruotmes, vit-kulom ruotmes, elmkalesem téles, má untkätes; vitkul älung pätves, vuar-uj älung pätves, simänl pojtét, sariänl tajntét, älpianl réjtilét. Eläl'e ti mir män url áj-pí anšungve ti tumäi ánom lauen, ti nomt ánom mäjen! Jägä laui: Pikve, nängen laune mänä namt äm anšém? Nometke kinzén, Numi Tarom äzn poált kangesen, namet täuenl pojksén.

XXX. Kuäls, mäskätes, kélp lén sauä keurn šälteps. Sät näkp' aln kängeltep as tä kängi. Kvonzing uj kos vagä kalem juipoált, ponkung uj ponk vagä kolem juipoált Numi Tarom äze unlene aln sirp sät kvöl pätitn' šälti. Numi Tarom äze ponk táretim unlí. Kátel kanzing jelping päsen aulen' joamlites; män' kujes, nongo l'ul'sis; as kujes; kormiti Numi Tarom äze lajlen' kujes. Numi Tarom jägä sät átpe áting ponkä nong almimekémt laui: Pikve, mäner voárunj jisn? mänä téne tép märemn' pätsen, men äjne vit saun' kajesen? Täu laui: Numi Tarom äzem, téne tép saun' äm kuñ pätsem, äjne vit märemen' kuñ pätsem? Näng sátem elmkalesen vitkul älungve pätset, vuar-uj älungve pätset, étkelene simänl pojtét, tajntene sariänl tajntét, pol'ne älpianl rejtilét. As eläl'e nobl elmkales jising tarom män url untilém, elmkales nating tarom män url olungve lauilén? áj anšne kum män url áj anši, pí anšne né män url pí anši? ti nomet kinzungve näng poáltén

ber a' fíja szívét elégíti ki. Pónéval halászó ember a' hegyen termő paréjt kinyövi³¹⁾, héját lehúzza, fonalat csinál, hálóvá szövi, vízbe bocsátja, a' vízi hal maga megyen belé. Kerítő hálóval halászó ember, a' fa héjárul szálatkat huzogat le, kötélle fonja, a' héj-fonlat egybeköti; lebocsátja, a' vízi halat partra vonja, a leányos ember a' leánya hasát tölti meg, a' fias ember a' fíja szívét elégíti ki.

XXIX. Megülepődött a' föld, lett a' nép. Úgyde e' nép mi módon fog lenni, mi módon nevelődni? — Mondja atyjának anyjának: No, a' népet előhoztam, az erdei vad szaporodott, vízi halam szaporodott, emberem lett, a' föld megülepődött; vízi halat kezdenek fogni, erdei vadat kezdenek fogni, sziveiket kielégítik, hasaikat töltik, testeiket melegítik. Jövőben a' népek mi módon lesz leánya fíja? errül mondjátok meg nekem, mit gondoltok, erre adjatok nekem tanácsot! Felel az atya: Kis fiam, téged oktató millyen tanácsot adjak? Ha tanácsot keressz, Numi Tarom atyádhoz menj föl, attul kérj tanácsot.

XXX. Kiméne, öltözködék, vörös evet bőrét ölté magára. Hét foku ezüst hágsón mene föl megint. A' körmös állat körme erejének elhalta után, a' fejese állat feje erejének elfogyta után, Numi Tarom atya ülő ezüst rúdu hét hajléka végibe bemene. Numi Tarom atya fejét leeresztve ül vala. Napfényes szent asztala elé lépe, földre borúla, felállá; megint leborúla; harmadszor is Numi Tarom atya lábához borúla. Numi Tarom atya hét hajfonadéku fejét fölemelvén mond: Kis fiam, mi dolog végett jöttél? az evő étel millyen szorultságába estél, vagy az ivó víznek millyen szűke ért téged? Felel: Numi Tarom atyám, evő étel szűkibe hogy estem (volna), ivó víz szorultságába hogy estem (volna)? Teremtőtted embereid vízhalat kezdetek fogni, erdei vadat kezdetek fogni, éhező sziveiket kielégítik, tölthető hasaikat töltik, fázó testeiket melegítik. Ámde jövődre hogyan ülepítéd az ember-évbeli időt, mi módon rendeled, hogy legyen az ember-korbéli idő? leányos ember-

³¹⁾ Az eredetinek szószerinti értelme: pónéval halászó ember, a' hegyen paréj terem, azt kinyövi.

jisem. — Numi Tarom áze ponk táretim nás unli. Ponkä nong almime-kémt laui : Píkve, nāngen tīl mǎnǎ namt ām mim? Jole vajlen, āk né āu kum ākven' šabiteln, elmkales jising tarom untípl, elmkales nating tarom unteempel; āj túl vos kajtí, pi túl vos joamí.

XXXI. Jole vajles, jǎgǎjǎ angvǎgǎ poált johtes, laui : Numi Tarom ázemen lauvesm néi kumi ākven' šabitungve, elmkales jising tarom untípl; āj túl vos kajtí, pi túl vos joamí. Jǎgǎ laui : Nāng Numi Tarom ázen kuml'e lauvesn, jarn-ke johtí, vajenke johtí, tā mós šabiten.

Mǎskǎtes, as mines. Má jǎnit mirǎ āk né āu kum ākjurtl alungve šabitesǎne. Ąj añsung pǎtst, pi añsung pǎtst.

XXXII. Tǎlǎ sǎt alemǎnl juipoált, tuǎjǎ sǎt koltmǎnl juipoált má pangvit mirǎ sunzungve kuǎls. Ąj añse kum ājt jǎnimem, pi añse kum piǎ natmem. Numi Tarom áze sǎtem jelping mǎn láptǎl ti pǎtmet. Vuarn télem vuarn-iuǎ moše, urn télem ur-pumǎ moše, elmkales piǎ tilnel sau, elmkales ājtǎ tilnel sau. Osing l'ám-uj kajlt náuesí, osing pǎlm kajlt kamí. Vuore jǎlungve āt lápét, vitkul ālne mǎn āt lápét. — Ju johtes, jǎgǎgǎ angvǎgǎ nobel potertí : Jagatǎ, jǎgǎum angvǎum, mǎnǎ namt añseen? Elmkales-pim mǎn láptǎl ti pǎtes, vuore jǎlne kum voar-uj ālungve āt lápí, vit-kul ālne kum vitkul ālne mǎtǎ mǎrmí jémst : mǎnǎ namt ánom mien? Jǎgǎ laui : Mén mǎtne kǎtmen mǎtes, mǎtne lajlmen mǎtes, nāngen várne mǎnǎ sis-jar añšimen? Namting láting kinžeén-ke, Numi Tarom ázen poált kangesen; elǎl" alne nomting láting túl vouen, elǎl" olne namting láting túl kinzen.

XXXIII. Mǎskǎtes, kélp lén sauǎ keurn' šǎltes; sǎt nákp' aln kǎngeltepn as tā kǎngí. Kvonzing uj kos vagǎ koles, pongung uj ponk vagǎ kolum juipoált Numi Tarom áze unlene aln perp

nek mi módon lesz leánya, fias nőnek mi módon lesz fia? Erre jöttem hozzád tanácsot kérni. — Numi Tarom atya fejét leeresztve csak ül vala. Fejét fölemelvén mondja : Kis fiam, milyen tanácsot adjak most neked? Menj le, egy nőt egy férfit szerezz egybe, úgy az ember-évbeli idő megülepszik, az ember-korbéli időt megülepítem; attul fogva lesz majd leány, attul fogva lesz majd fiú³²⁾.

XXXI. Lemene, atyjához anyjához juta és mond : Numi Tarom atyám meghagyta, hogy egybeszerezzek nőt férjet, úgy megül az ember-évbéli idő; leány attul fogva lesz majd, fiú attul fogva lesz majd. Felel az atya : A' mint Numi Tarom meghagyta néked, ha van erőd, ha van tehetséged, azonkép tedd meg.

Felöltözik, és kimene. Az egész föld népe közt egy-egy nőt egy-egy férfit együttélésre szerze össze. Leányuk kezde lenni, fiok kezde lenni.

XXXII. Hét tél elmulta után, hét nyár elkölte után a' széles földön való népét nézni mene. A' leányos embernek leánya nőt, a' fia szaporodott. A' Numi Tarom teremttötte szent földön már el sem bírnak férni. A' hegyen termett hegyi fa kevés, az erdőn termett erdei fű kevés, annál több az ember fia, annál több az ember leánya. Sűrű légy gyanánt nyüzsögnek, sűrű darázs gyanánt zsibonganak. Erdőre menni nem férnek el, vízi halat fogó helyen nem férnek el. — Haza mene, atyjának anyjának szól : Oh atyám anyám, mit gondoltok? Ember-fiam már nem fér a' földön, az erdőre járó ember erdei vadat fogni nem fér el, vízi halat fogó embernek szűkké lett a' vízi halat fogó helye : milyen tanácsot adtok nekem? Felel az atya : Vénülő kezünk megvényt, vénülő lábunk megvényt, néked segítő milyen hátbéli erőnk van? Ha okos szót keressz, Numi Tarom atyádhoz menj föl; előre látó okos szót attul kívánj, előre látó okos szót attul kérj.

XXXIII. Öltözködék, vörös evet bőrét ölté magára; hét foku ezüst hágesón méne föl megint. A' körmös állat körmének ereje elhala, a' fejese állat feje erejének elholta után, Numi Ta-

³²⁾ tulajdonkép : „attul jár majd lány, attul lép majd fiú.“

pering v) kat kvol pätitn' šältes. Kätel kanzeng jelping päsen aulen män' kujes, nongo l'ul's; kitnti as kujes; kormiti Numi Tarom áze lajlen' tú kujes. Numi Tarom áze ponkä nong almime-kémt laui: Pikve, mänä járomen' pätsen, mänä muñšemen' pätsen, tone äm poältem johtesen? Numi Tarom ázem, mänä märemen' pätsen? äm mänä saun' pätsen? Näng sättem elmkalesen, näng laum elmkalesen aj anšung päts, pi anšung päts. Älslen män láptál päts, vuor-uj älung ät láptáhtét, vitkul älné män ät láptét. Vitkul äln kum vitkul älné mátä märemi jémtes; vuor-uj äln kum vuor-uj älné l'ängä märemi jémtes. Näng sättem vuor-iun moše, elmkalesem saui jémtes. Näng sättem vuor-pumen moše, elmkales-ajm tilnel saui natmes. — Túl laui *Numi Tarom* q): Til äm nängen kuml'e mós alung lauilém. T'i Kul'ater voalteln jole. Jole johten täu kojtil kujiti, aum voári, äuk ti sauit mirn vos uosét, äuk ti sauit mirn nongál' vos olí. Vuor-uj vos älsli, vit-kul vos älsli, män z) lošiti jémti, vitn lošiti jémti. Vitkul älslene kum vit-kul l'ängä lošiti vos jémti, vuor-uj älslene kum vuor-uj jálne mátä lošiti vos jémti.

XXXIV. Jole vajles, jole johtes. Jägägä angvögä nobel poterti: Jägäum angväum, Numi Tarom ázemn lauvesm³³⁾ t'ä kajlt alungve. Kul'ater mis, jole voalteslem. — Jägä laui: Numi Tarom ázn kuml'e lauesn, tä kajlt voáreln; ánomnel vasi mänr kitilén? — Kvene kuáls, Kul'ater táretestä.

Tälä sät almä juipoált, tuja sät almä juipoált, má jänit mirä sunzungve kuáls. Äk ti sauit mirä uosmet, äk ti sauit mirä liling. Áj anšne kum äk-ti sauit ájtä jol uosí, äk-ti sauit

rom atya ülő ezüst rudu hat hajléka végibe mene be. Nap-fényes szent asztala előtt földre borúla, felállá; másodszor megint leborúla; harmadszor is Numi Tarom lábához leborúla. Numi Tarom atya fejét fölemelvén szól: Kis fiam, milyen nyomorba estél, milyen inségbe estél, hogy azért hozzám jöttél? — Numi Tarom atyám, hogy milyen bajba estem? milyen szükségbe estem? Te teremtetted emberednek, te előszólitottad emberednek leánya kezdett lenni, fíja kezdett lenni. Vadászó helyen nem férnek már el; erdei vadat ölni nem férnek, vízi halat fogó helyen nem férnek el. A' vízi halat fogó embernek a' vízi halat fogó helye szűkké lett; erdei vadat fogó embernek erdei vadat fogó útja szűkké lett. Te teremtetted erdei fád kevés, emberem több lett. Te teremtetted erdei füved kevés, emberem több, lánya nálánál többre szaporodott. — Erre (Numi Tarom) szól: Ezenel megmondom néked, mint fognak élni. Vidd le a' Kuly-atert. Ha lejutottál, az szenvedést fog szerezni, betegséget fog okozni, hogy mennyi néped meghal, ugyanannyi néped fen is legyen. Ez hadd vadássza az erdei vadat, hadd fogdossa a' vízi halat, földed tágassá lesz, vized tágassá lesz. A' vízi halat fogó embernek a' vízi hal útja tágassá lesz, erdei vadat fogó embernek az erdei vad járta helye tágassá lesz.

XXXIV. Lemene, lejuta. Atyjának anyjának szól: Atyám anyám, Numi Tarom atyám megmondta³³⁾, miképen fognak élni. A' Kulyatert adta, lehoztam. Felel az atyja: A' mint Numi Tarom atyád meghagyta, úgy tedd meg, tőlem mit kérdezz többé? — Kiméne, elbocsátá a' Kulyatert.

Hét tél elmulta után, hét nyár eltölte után népét az egész földön nézni mene. Ugyanannyi népe holt, ugyanannyi népe élő. Leányos embernek a' mennyi leánya elhalt, ugyanany-

v) R. *unlene aln terp kat kvol*. *Térp a' tér-btül* (hulló csillag, bolygó fény), származván, nem illik ide; 's minthogy a' VII. szakasz végén *perp pering kvolnak* nevezi Numi Tarom hajlékát, itt is azt fogadtam el. — q) a' csillagok közé tett szók nincsenek meg az eredetiben. — z) R. *mánl* = földjök: én *mán-t* = földed, teszem ide, mert *vitn* = vized, következik.

³³⁾ Itt is, mint másutt, ezt teszi az eredeti: Numi Tarom atyám által megmondattam = megtanítottam.

ájtä nongäl' anšitü ψ). Pi anšne kumitü äk-ti sauit piä jole uosi, äkti sauit piä nongäl' jän-meltitü. Elmkales jising tarom uš-ti untakates, elmkales nating tarom uš-ti téls. Ti šunétl ään olét.

nyi leánya fenjár. Fias embernek is a' mennyi fija elhalt, ugyanannyi fiat fölnevelt. Az ember-évbeli idő meg van már ülepedve, az ember-korbeli idő meglett. Most ezen boldogságban élnek.

ψ) R. an'sit; de a' következő pont megfelelő helyén jänmeltitü állván, ide is an'sitü-t teszek.

E' monda mind tartalmánál, mind az előadásnál fogva nevezetes. Tartalma nevezetességei a' következők: Numi Tarom és a' tenger vize az első lények; Numi Tarom az ég vagy a' felső világ, a' tenger vize az alsó világ. — Ez valamennyi világ-teremtő regének felfogása. De saját felfogás az, hogy Numi Tarom vas kötélen és ezüst bölcsüben férfit és nőt ereszt le, kik ég és tenger közt lebegnek, a' szelek által ide oda hajtvá. Most a' nőnek fija lesz, 's azon örül a' két öreg szüle. A' fiú, kit *Elm-pi*-nek, levegő fijának, nevez a' monda, megnől, 's Numi Taromhoz megyen, a' szent asztala előtt nyugalomban ülő öreghez, tanácsért, hogyan teremtsen, azaz buktassa ki a' földet a' vízből; 's miután az egyre forog a' víz színén, arra is tanácsot kér, hogyan erősítse meg, vagy ültessen le azt, miszerint az emberek lakásává váljék; mellyet is azután Numi Tarom ezüst gombu övével (az Ural hegységgel) kerít körül, és úgy erősít meg. — Meg lévén erősítve a' föld, *Elmpi* az embert és a' földön élő mind emlős mind szárnyas állatokat teremti földből és hóból; de a' halakat nem teremti, hanem három fajtájokat, a' tóbeli, kis folyóbeli és Óbbeli fajtát, Numi Taromtól hozza le, alkalmasint azért, mert a' vogul ember a' halakat isten közvetlen ajándékainak nézi, mellyeket a' tenger küld be az Óbba, 's ebből a' kisebb folyókba, 's mellyek nem is élnek a' föld terméseiből. Az *Elmpi* még azután is folytatja működését. Fel-fel jár Numi Taromhoz tanácsért, az embereket mint tanítsa vadászó, és halászó eszközöket és fegyvereket készíteni 's azokkal vadászni és halászni, 's mint tanítsa őket ruha készítésre; *Elmpi* a' házasságot is szerzi Numi Tarom meghagyása szerint, sőt attul lehozza a' betegségek és halál okozóját is, a' Kulyatert, 's úgy rendezi az emberi életet, úgy alapítja az ember-korbeli időt. A' vogul felfogás szerint tehát az ember nemcsak lett az isten eszközlése által, hanem élete módját és iparbeli ügyességét is az istentől vette.

A' finn Kalevala nem adja illy szoros kapcsolatban elő az emberek és állatok teremtését, azután az emberek tanítását, 's az emberi élet rendjét; mert a' Kalevala mintegy későbbi kort énekel, a' mellyben az emberek mint cselekvők, nem mint származók, tűnnek elő. Mégis világteremtő regét közöl az is, melly között 's a' voguloké között sok hasonlatosság van. A' finn rege szerint *Ukko* van és a' tenger; 's nem tudni honnan,

„Impi vala, a' lég leánya,
Kave Luonnatar magzatja

Olipa Impi ilman tyttö,
Kave Luonnatar korea.“

Luonto a' természet, *Luonnatar* a' természet lánya, vagy inkább teremtő ereje, mellyet a' rege *Kave*-nak nevez, mi tán hasonlóképp csak teremtő erőt jelent. De a' *Kave* Luonnatar-rul mondatik, hogy *Impi*, 's a' lég lánya. Az *Impi* nagyon hasonlít a' vogul *Elmpi*-hez, mellyet *Ilmpi*-nek is mondanak; a' vogul *elm-pi* vagy *ilm-pi* szószerint: lég fija; a' finn *Impi* is „*ilman tyttö*“ = lég leánya. Egy a' szó, ha nem egy is a' nem. Tudjuk, a' vogul *Elmpi* a' levegőben lógó szüléktől származik a' tenger színén; a' finn *Impi* maga hintálódzik a' levegőben, azután lebocsátkozik a' tengerbe, 's a' szélről megterhesül 's viselős lévén, teremti az eget, földet, míg végre hétszáz év múlva elszüli fiját, a' Väinämöiment, ki azután egyet-mást teszen, mit a' vogul *Elmpi* is teszen. A' finn *Impi* tehát, mint szülő, a' vogul *Elmpi* nevetlen anyjának; mint teremtő, vízből előhozó pedig, magának az *Elmpi*-nek képét viseli: viszontag a' vogul *Elmpi*

azt teszi, mit a' teremő finn *Impi* tett, 's részben azt is, mit ez utóbbinak fíja, Väinämöinen, mint feltaláló, fog tenni. E' hasonlatosság mellett azomban már abban különböznek egymástul, hogy az *Elmpi* a' Numi Tarom tanácsa nélkül semmit sem teszen: ellemen a' finn *Impi*, Ukko tanácsa nélkül teremő, csak szülesi fájdalmaiban imádkozik Ukkohoz.

Nevezetes hasonlatosság ez is, hogy a' finn rege szerint, egy kácsa tojásokat tojik az *Impi* térdére, melly kilátszik a' vízből, 's e' tojások darabjaibul lesz az ég és a' föld: a' vogul regében Numi Tarom két kácsa (vízi madár) bőrét adja *Elmpinek*, ki azokba öltözik, 's úgy bukik alá a' vízbe, hogy fenekérül az anyagot felhozza, a' mellyből teremtsen. Hadd álljon itt Fábián István fordítása szerint a' finn *Impi* megterhesülése, 's a' világ teremőse:

Impi vala a' lég lánya,
Kave Luonnatar magzatja,
jámborságát megtartotta,
mindéltig a' szüzességét
a' lég téres udvarában
a' térséges sík virányon.

Únodalmas lön el végre
's rideg néki ott az élet,
folyvást egy magának lenni,
folyvást szüzességben élni
a' lég tágas udvarában,
terjedelmes pusztaságban.

Mostan alá bocsátkozáék,
leereszködék a' vízre,
a' tenger tiszta hátára
mérhetetlen nyílt térségre.
Nagy vihar kezdett támadni,
kelet felől szél dühöngni
a' tengert habbá kavarta,
hullámokra duzzasztotta.

A' szüzet a' szél ringatta
a' tengernek kékes hátán,
habszegélyezett hullámán;
a' szél méhét megihleté,
a' tenger teherbe ejté.

Hordá most nehézkes méhét,
méhe teljét fájdalommal
egész hétszer száz éviglen,
kilenczed ember koriglan:
még sem születék a' gyermek,
nem jött világra a' magzat.

Jött egy szép madár, a' kácsa,

röptült és közel libegve
fészeknek helyet keresgélő,
földet, hol szállást vehessen.

Ekkoron a' víznek anyja,
víznek anyja, a' lég lánya,
fölemelte a' tengerből
térdét, vállát a' hullámból,
hogy a' kácsa fészket rakjon,
rajta kedves nyughelyt leljen.

(A' kácsa fészket rakván a' térdén)
tojásait belé rakta,
hat tojását sár-aranyból,
hetediket kemény vasból.

Most költeni kezd a' kácsa, *Impi* térde
megmelegsik, visszarántja, 's a' tojások
legördülvén, darabokra törnek. De
a' tojások az iszap 's vízben,
darabkák el nem enyésztek;
darabkák mind elváltoztak,
és szépen átalakultak:
a' tojás alsó feléből
lett a' föld alsó hajlatja;
a' tojás felső feléből
az ég felső boltozatja;
sárgája felső feléből
képződött a' ragyogó nap;
fehére felső feléből
lett a' fénylő hold világa;
mi tarkás volt a' tojásban
lég-felhővé képeződött *).

*) Más regék szerint is tojásbúl lett a' világ, p. o. a' főnikei szerint elsőben voltak az idő, a' kőán-
sdg és a' köd; a' kívánság és köd a' levegőt és a' lehetet nemzették; ezek meg a' világ tojását, a' mellynek
felső feléből az ég, alsó feléből a' föld lettek. Lásd *Bunsen*, Vollständiges Bibelwerk für die Gemeinde, fünf-
ter Band, 297. l.

Az állatok egyes erőkre nézve felülmulják az embert, azért a' mondákban és regékben állatok jelölik az egyes erőket; itt a' vogul mondában a' kácsa és buvármadár az úszó és vízbe merülő tehetséget, az evetke a' kúszó tehetséget jelvényezik. Ezen nagyon természetes felfogáson alapul némelly állatok tisztelete a' különböző népeknél. Nem az állatot tisztelik, hanem azt, mit az jelvényez; habár csakhamar a' jelvény maga válik tisztelet tárgyává, még nálunk is.

A' vogul monda előadása két vonás által tűnik ki; egyike a' gondolatok ismétlése két-két, ha nem azonos, de hasonló kifejezésével, másika a' hétszámuság, mert úgy szólván mind, a' mit idővel vagy számokkal lehet mérni, az hét számu. Mind a' két vonás közös a' finn regékkel és mondai költeményekkel is.

§. 3. *Istenfiak, órjasok.*

Az 1. §. II.-ban említők már, hogy az emberek előtt más lakóji voltak a' földnek, sőt erdei vad emberek előzték meg a' közönséges embereket. Az első lakók isten fiai, órjasok, kiket maga Numi Tarom teremte vagy ereszte le a' földre. Ez némileg ellenkötik a' Teremtés mondájával, melly szerint az Elempi, kibuktatván a' földet, nem Numi Tarom, teremti az embert és az állatokat, 's melly szerint nincsen órjas a' két öregén és teremő fajokon meg a' *Kuly-ater*-en kívül, kit csakugyan Numi Tarom, mint már meglevőt, ad le az égből a' földre. Azomban senki sem fog a' máncsi hitregék közt olyan kapcsolatot keresni, millyet egy nép hit regéjében sem találunk. Itt van a' másik teremtési monda, melly csak kis töredék az elsőhöz képest:

Ault sáme-sám lopl Taromnel jar-mágom ti táretves, kotäl' alne sám nobel. Túlult alset; as mót kuripäi jemtset; as toko ti elmkalset télest. Taromnel táretim mágom äkmos tarom-pit olét. Kantlim jist t'ä jar-mágom kantét; térning (*büvölő-bájoló*) érit toko ti lauáu. Kot'i kum jar ahtesi aumles, koti kum jarä vajtäl ols, älves as säis. Kot'üt täml'e jar-kum ols, ti má jelpingí jémts, kum ät rauí, né ät rauí; pubit, tarom-känt, purlahtne känt, as nängrät tote olét. Tan jaränl äk martset, nem kot'ütänl jarä jole ät ols. Tone tan Taromne pojksset: „Manau kummos olung lauén? a-mene äkvet olung, a-mene láhu lauilen? Man äkvet olungve ät veriteu.“ Taromnel sáme sámelopl lágve ti lauvest. Äk Kázim, mót Ás, mót Tajt, mót Sähu nobel toko ti minest, má-sám má-sám moskel. As tul'e mir ti téls, mánči mánči moskel, ruš ruš moskel; mänr sir mir äkmos má pangvitl ti télset.

Eleinte Isten az órjas-népet teremté, a' merre csak vidék van, mindenütt. Azután éltek. Megint másfélék lőnek, 's azután lőnek az emberek. A' Tarom teremtötte nép mind isten fiai (tarom-pit). A' hadakozás idején ez órjas nép egymással hadakozik, a' térning énekeket akkor éneklik vala. A' mellyik ember ereje kövé betegült, a' mellyik ember ereje tehetetlen né vált, az megöleték és elrothada. A' hol ilyen órjas volt, azon hely szentté lett, férfi nem illeti, nő nem illeti; ott bálványok (pubik), tarom-kerítések, áldozó kerítések, és erősségek valának. Erejök mind egyenlő volt, egynek sem volt alább való ereje. Azért imádkozának Taromhoz: „Mikép hagyod meg, hogy éljünk? együtt élnünk, vagy külön-külön élnünk akarod-e? Mi együtt élni nem tudunk.“ — Tarom meghagyá tehát, hogy vidékek szerint külön éljenek. Egyik a' Kázim (folyó)hoz, más az Ászhoz, más a' Tajthoz, meg más a' Száhuhoz menének a' föld vidékei szerint. Azután lett a' közönséges nép, a' máncsi máncsinak, az orosz oroszoknak lett; a' hányféle nép van, mind úgy lett az egész tágas földön.

Elöttem az figyelemre méltó, hogy a' vogul, az emberek ideje előtt, a' földnek olyan lakóit képzei, kik alkalmatlanok az együttélésre, tehát nem is képezhetnek társadalmat. Hasonlítanak azok a' görög regék küklopjaihoz. Érdekes hát látnunk, mit tudunk felőlök.

Vidékenként egy-egy *jarkum* volt, ki az égből eresztődött le, vagy kit Numi Tarom teremtetett. Azomban különbség látszik köztök lenni, mert némelyek közelebb állanak Numi Taromhoz, 's azért felsőbb tehetséggel is bírnak, mint mások. Amazok *tárom-pi*-ak, isten fiai, kik közt fel van osztva a' föld urasága; a' többiek csak *jarkum*-ok, órjasok.

I. A' *tárom*-piak ezek :

Palm-tarom azaz pelimi isten, kinek áldozó kerítése (*tarom-kän*, vagy *purlahtne kä*) a' Palm tumen (Palm nemzetség) északi végén vala. De miután az újabb időben Fel-pelimből Al-pelimbe utat csináltak, melly közel járt az áldozó kerítéshez, az megszünt tisztelet-helynek lenni.

Lopmus-tarom Lopmusban a' Szigva (Sähu) mellett. Ehhez tartotta magát a' Szähu-nemzetség; bálványa (*pubi* = báb) is Lopmusban vala. Az ő áldozó kerítésébe szállott le egyszer Numi Tarom az égből.

Suoma-tarom a' Päl-y-já mellett, hol a' Szoszvába folyik.

Saríu-ater (arany fejedelem), ki a' Taromnak legkisebbik fija, 's azért legkedvesebbje = *Numi Tarom väsi pi*. Ennek külön uralkodás nem jutott, 's azért a' többi felett is állott; örzi az egész vogulságot, kerületgven a' vogul országot. Minthogy a' vad lúd röpkölését nagyon sebesnek és tartósnak hiszik vala : a' Szarnyu ater vad lúd képében repül köröskörül. Azért *Lunt-ater*, lúd-fejedelem-nek, is hívják ; lakása a' *Lunt uos* = lúd-vár. Van egy monda, melly szerint az Ász (Ób) folyam volt neki fő tartózkodó helye, mert az Ób felső vidéke volt volna eredeti hazája; tisztelete is leginkább az Ób mellékén divatozik még, úgymond *Reguly*. A' négy *jarkum* bálványai közzül is csak a' Szarnyu-ater-é volna meg még valahol, úgy mondák *Reguly*nak.

Ha e' négy *jarkum* isten-fiak voltak 's a' három első a' vogul föld uraságában osztozott, a' negyedik pedig az egész felett örködött : ebből azt lehet kihozni, hogy az első vogulság három nemzetségből állott, a' Szähu (Szigva melléki), Tajt (Szoszva melléki) és a' Palm (Pelim melléki) nemzetségből. A' Szarnyu-ater, isten legkedvesebb fija 's mint felügyelője a' három bátyjának, szinte jogosan leginkább az Óbon székel, melly azon egész föld legnagyobb folyója.

Az első rendü *jarkum*-okhoz, kik *tárom-pi*-ak, a' *katl-pi*, *katl-áj* nap-fi, nap-leány, *jonkop pi*, *jonkop-áj* hold-fi, hold-leány nevü lényeket is számítani lehet, kikre vonatkozik ez :

*Katel-áj*k' éri, *katel ájl vilu*; *jonkop-áj*k' éri, *jonkop-áj*l vilu = ha nap-leány kell, a' nap leányát vesszük (nőül), ha hold-leány kell, a' hold leányát vesszük (nőül). Többet nem tudok róluk.

Az istenfiaik után erőre, 's az emberek részéről nekik jutó tiszteletre nézve a' közönséges *jar-kum*-ok, órjasok, vannak, kik közt első a' *Vuor-já-ater*-ek.

II. *Vuor-já-ater*-ek.

E' szó (*vuor* = erdő, *já* = folyó) azt teszi, hogy erdők folyók fejedelmei, vagy erdőben folyóban lakó fejedelmek; azért *vit säup*, *vuor säup sät ater*-nek, azaz víz színü (bőrü), erdő színü (bőrü) hét fejedelemnek, hívják. Ezek a' monda szerint *Páster mágom*, azaz Pászter-nép, Pászter nemzetségből való. Heten voltak, mind atyafiak. Az égből eresztődven alá — miért is *numel táretim mágom* = felülről leeresztett nép — a' Jeges tenger egy szigetére értek le. Onnan az Ób-ba evezének, 's az Ób-bul a' Szoszvába. Berezo von felül 6 versztnyire, a' folyó erdős oldalán, egy tó van, azt *Vuor-já-mágum-tur*-nak, azaz Erdő-folyó-nép tavának, hívják, mert a' monda szerint, fölfelé mentükben abban halászának (kulpjét). Egész a' *Vuor-já* (erdei folyó)-ig evezének, hol az a' Szoszvába szakad, 's ott letelepedének, a' hol még most az *Uos-jar* (vár-hely) van. Legifjabbik öccsök számára nőt vettek *Ehíng uos* (Enying-vár)-bul, melly

a' Pelim mellett van, 's mellyben az *Ehŋing-já sät pi*-ak laktak. Mindnyájan az *Uos jarban* maradtak, kivéve bátyjokat, a' *Kant-tarom*-ot (had-isten) ki még tovább költözék nyugat felé, *Munkes uos*-ig (Munkács-vár), hol ő is letelepedék. Reguly nem jegyezte föl mind a' hétnek nevét, talán nem tudhatta meg. Ötnek nevei következők:

1. *Kant-tarom* (had-isten), ki a' legidősebb,
2. *Vuar luopta kanšeng tajl*
ur luopta kanženg tajl, azaz, kinek ruhája erdő leveleiből van hímezve.
3. *Sat uj tajlnel, kvot uj tajlnel punim josäp kum*, azaz hét teljes korú vad bőréből, hat teljes korú vad bőréből való csizmát húzó ember.
4. *Sat ujt-či voring ater*,
kat ujt-či voring ater, azaz hét mamutot győző, hat mamutot győző fejdelem.
5. *Vujr uj sat säu* — azaz fiatal vad hét bőr —. Ezen név nyilván csonka, nem csak azért mivel a' 2. 3. és 4-dikhez képest igen rövid, hanem leginkább azért, mert a' szókból nem válik teljes értelem. A' harmadiknak csizmája hét vagy hat teljes korú vadnak bőréből telt ki: alkalmasint az ötödiknek hét fiatal vad bőréből telt ki valami ruhadarabja, mellyet nem találunk kifejezve. A' nevek egyébiránt tulságos nagy órjasokat jelentenek.

Ezen nemzetség az *Uos-jar*-ban lakik vala, egyedül *Kant-Tarom* válék el tőlük, 's kezde *Munkes-uos*-ban lakni. De itt sem marada veszteg. Mint neve is mondja, igen vállalkozó órjas lehetett. Ő a' szirjének ellen is hadakozék, 's egy ilyen hadjáratban veszté el életét. A' Szigva mellett egy faluban hálván, ott az ellenség meglepé, hőszámban lévő, tehát tisztátalan, nőnek ruháját veté reá lopva, 's ez által elenyészteté órjas erejét. Reggelre megfagyott a' folyó. *Kant-Tarom*, erejének fogyatkozását nem sejtven, ölnyi hosszú szántalpát igazítá lábához 's által akara menni a' jégén. De íme az leszakada alatta, 's az órjas vízbe fülék.

III. A' Pászter nemzetségen kívül más órjasok is voltak. Illyenek:

1. a' *Šašing ater*, tengeri szőlős fejdelem, a' ki a' *Popi-já* partjain lakott, hol sok illyen boggyó terem vala, „täu šašä tut'e“ = a' tengeri szőlője ott (van), így szól a' hír.
2. *Pori-panne ater*, azaz béka-fejdelem, kinek székhelye a' *Pori-panne uos* = béka-város, melly *Tajt-kvot'l-uos* (Szoszva közepén lévő város) is. Magát *pupu má multem pogatur*¹⁾-nak nevezik, mi annyit jelent, mint: a' bálvány helyét megkerülő bátor, hős. Erről azt beszéli a' monda, hogy Numi Taromtól vidéket kért a' földön. Numi Tarom meghagyá neki, hogy a' Kázim folyóhoz menjen, 's ott foglaljon helyet; nem tetszék neki; Numi Tarom tehát választást engede neki a' Szigva, Ób és más folyók közül; egyik sem tetszék neki. Arra megharagudván Numi Tarom a' lábával kirugá az égből, 's ő a' Szoszvába pottyana; de büvölő tehetése által békává változék hirtelen 's partot ére. Ott várat építe magának, mellynek neve *Pori-panne uos* = békavár. Egész élete a' *meng*-ekkel való hadakozásban tölt el. A' *pori-panne majt* (béka monda) különösen egyik viadalát beszéli el a' nagy Meng-gel. Ez t. i. szeme láttára a' Szoszva közepe hosszában gázolt, mi a' Meng-nek nagyságát és erejét kitünteti. Azt *Pori-panne-ater* nem szenvedheté, viadalra kél ki hát ellene. Reá irányozza nyílát, 's a' zsebit találja, mellyben tüzi szerszáma van. A' tüzi szerszám-zseb leszakada, 's íme sziget támada belőle a' Szigvában, a' *Tüzi szerszámzacskó szigete* (ul'e kuri tump). Azután *Pori-panne-ater* egyik lábát lövi el a' Mengnek, 's a' hová az esett, ott ismét sziget támada belőle, a' *Pés-lu-vual* (czomb-csontlap). Így darabonkint vész a' Meng, míg utoljára törzsét is éri a' nyíl. Kilehelvén életét kiálta: Ogor! ogor! — a' monda szavai szerint: „ranguls: ogor! ogor!“ Ezen híres viadal-

¹⁾ A' *pogatur*, *pagatur*, *bogatur* szó némely vidéken így is hangzik, *poater*, *söt báter*, *bátr*, magyarul *bátor*, osztyákszamojéd *mádur*, *mátr*. Lásd a' 113. lapot is.

nak emléközetét nem csak a' már említett *Ule kuri tump* (tüz-zacskó sziget) és *Pés-lu vual* (czomb csont-lap) nevű szigetek őrzik meg, hanem a' *Parah-sup tump* (törzs-vég sziget) és a' *Važe-kuri tump* (gyomor sziget) is, mellyek mind a' Meng testének részeiből alakultak. A' patak pedig, melly közel a' viadal helyéhez a' Szoszvába szakad, *Ogor* folyónak, 's a' hol a' Meng kilehelte életét, *Ogor-sunt*-nak (Ogor-szájnak), *Ogor* torkolatjának neveztetik ²⁾).

4) Mint a' *Pori-panne ater* békává lett, 's ezen névről isméretes : úgy egy más jarkum isteni meghagyásból csuka alakában tartozott élni, azért neve *Sart laum alne kum* (csuka-mondott-élő ember = azaz ember, kinek megvan hagyva, hogy mint csuka éljen. Annak történetét is elbeszéli egy monda, azt jegyzi meg *Reguly*, de a' mondából nem közöl semmit. Mint-hogy csuka képiben élt egy jarkum, azért a' csukát az északi Szoszva és a' Szigva mellékein *szent halnak* tartják, miből azt lehet következtetni, hogy a' *Sart laum alne kum* ezen vidéken élt vala.

5. Az órjásokhoz tartoznak még *Ehing-já sät pi* (az Enying folyó hét fia : Az Enying-já a' *Pelimbe* szakad, 's ott van a' szent fenyő, a' melly alatt az Enying fiaknak áldoznak.

6. Hasonlókép a' *Pelimbe* szakad a' *L'em-já* (Lyem folyó). Torkolatján felül a' *L'em-já-kalah*-ot (Lyem-folyó népet) tisztelik, mint órjásokat.

IV. Rosz lények.

Az eddig megnevezett órjások, kik mindnyájan isteni tiszteletben részesültek volt, jó természetűek, kiktől az emberek csak jót reménylenek vala. De vannak rosz természetűek is, jelesen :

1. a' *Kulater*. A' Teremtés mondája szerint (lásd a' 133. lapot) *Numi Tarom* az *Elmpinek* adja, hogy betegséget és halált vigyen a' tulságig elszaporodó emberek közzé. Egy másik monda szerint, mellynek csak töredékeit találom *Regulynál*, a' *Kulyater* az égben hét lakatu házban lakott volt : de valamiért megharagudván reá *Numi Tarom*, megfogá lábánál 's kidobá az égből, 's ő a' tengerbe esék. Ezt a' *Kul-ater küj-sau*, mellyet a' 68. lapon IV. és 4. alatt felhoztunk, így beszéli el :

Sät pis kér tumänem kväl keurt anšaum.
Käntmäu Tarom, lajl poälten pumtem jašäl-
temtitä; lenting sarış šimen päti.

Hétféle vas lakattal bezárt házban tartódott.
Megharagszik Tarom, fél lábánál megfogván
leveti; az a' hullámozó tenger szívébe esik.

Azomban más tudósítás szerint, nem esett a' tengerbe, hanem leestében azt énekelvén : „*Änom-ke éri il-mené, t'i äk kum kujne jünit sij-näl nürütühti* = ha énekem sikeres (előre megyen), legitt egy ember-fekvő hely nagyságu menyhal-orr támad ki.“ 'S ime *ük kum kujne jänt sij-näl nürütühts* = egy ember-fekvő-hely nagyságu menyhal-orr támada. Erre bukék le *Kulyater*. Míg ezen fekszik, a' kakuk ezt éneklí :

„Kosäi men vät'i kujen, nuk-kualn, tärine
kuseten, pöl' pängen kangä šältemten. Nälä
šämpe norkväl t'i üttakatí. Tä Äs tumpen lähu
joameln; jomas poäl šiepene kiskäten. Äkve
nurpe sät aln kantén; t'ä äkve nurpe soat aln
pähtáuén; kér jajting soat kum t'il télét, kér

Sokáig vagy ne sokáig feküdjél, (azután) kelj
föl, fenyődbe vágj, az értelmes fejedén által ha-
jítsd el. Négy darabu gerendás hajlék kelet-
közik (ülepődik) ott. Azután az Ász (nagy fo-
lyó, vagy az Ób) szigetén járj körül. Jobb ol-
dalodon lévő zsebeidben keresgélj, egyikben

²⁾ Bár mi keveset nyomjon is egy-egy név, az még is figyelemre méltó, hogy a' Szoszva és Szigva (Tajt és Sähu) felső vidékein, közel az Uralhoz és az Ural között, azon folyó-neveket találjuk, mellyek mint nép-nevek váltak híresekké. A' 76. 77. lapon láttuk, hogy két folyónak szirján neve *jögra*, miből a' *jugra* nép-név 's orosz neve *vogul*, miből a' vogul nép-név lett, vogulul *mán*, miből meg a' *mán-nép* = *mán-esi* lett; itt az *Ogor* folyó van, melly a' büzanti írónál ezen vidékre vonatkozó nép-név.

háling soat kum t'il télét; aule johteln, uos untí.

hét sima czompóhalat találsz, másikban is hét sima czompóhalat lelsz; vas ijju hét ember születik azokbul, vas nyilu hét ember születik azokbul; (a' sziget) végire menj alá, ott város keletkezik.

E' szerint Kulyater szigetet büvöl elé, a' mellyre leesik, 's a' kakuk tanítására házat, emberek, sőt várost is hoz elő. A' büvölés egyik példája van itt előttünk, a' mellyhez utóbb még csatolunk egyet-kettőt. — Ha Kulyater így tud büvölni, legkisebb bajába se kerül Szarnyater-t is megvendégelni, ámbár nincsen semmije, „áj téne puri át'im, pi téne puri át'im“ egy harapása sincs, mellyet a' lány megehetne, egy harapása sincs, mellyet a' fiú megehetne. Mert ő „pubi šet pišétl“ — száz publi (rendkívüli, ördögös) fogásával mindjárt teremt enni-inni valót.

A' keresztyén vagy iszlámság behatásának lehet tulajdonítani, hogy most a' Kuly az ördög képét viseli, ha azt mondja a' vogul ember: „Kul kujti = az ördög kísért“, „Kul tolmentung kujti = az ördög lopni kísért“, vagy azt: „Am Kuln ti kujtvesem = én az ördög által elcsábítottam.“

2. A' Tépajm vagy Tāpejp, szószerint: evő-ivó. Ez olyan rossz lény, melly az emberek elől, a' legnagyobb inségben, elemésztí az eleséget; az tehát az irigység és éhség személyesítője. Ugyanazonos a' Tépajm a' finn Syöjättär (evő lény) és Juojatar-ral (ivó-lény), melyek a' finn mondákban és mesékben gyakran előfordúlnak, nemcsak mint elemésztők, hanem mint egyéb gonoszságok okozói, mert nagyon irigyek.

3. Az Uotep vagy Uotp. Errül nem tudok egyebet annál, mit e' szók mondanak:

„Konälñ ilmkales uontem nating tarom
imtmét,
ilmkals tépä šeming uotp jal kuml'e táretilm.“

Mikor az ember-ültető kor (nating tarom) meglesz,
az embert evő nagyszemü Uotp-ot leeresztem.

Külömben az uotém ige is homályos, mert lehet uotém = uontém = fát nyesek, 's ez által utat jegyzek; lehet uotém = ugatok.

4. A' Térn ördög, lidércz, tulajdonkép bolygó tűz, tűzi látvány, mellyről mondják: térn jár a' térn jár, mikor éjjel úgy nevezett lidércz látszik. Térne ule, vagy térn ule térn tűznek is hívják, 's mondják róla, hogy sät helmep térne ule hét nyelvü térn tűz. A' tűzi tünemény tér nül is = tér nyíl. Ha még hozzá tesszük, hogy a' térn betegséget, még pedig ragadós betegséget is jelent: a' térn fogalma, melly a' levegőben jár és kárt teszen, világosabbá lesz. Gyakran együtt említik a' Kuly-ater-rel, p. o. térn numel pätti, ost jüli; Kul má jöli podlt jüli a' Térn felölrül esik alá, a' földszínen jár; a' Kuly a' föld alsó felén (föld alatt?) jár (tehát nem látható, holott a' tűzi fény meglátszik). Valahol ezt is találom:

térntäl mäme térn táretislen,
kultäl mäme kul táretislen

Térn nélküli népre a' Térnt eresztötöd,
Kuly nélküli népre a' Kulyt eresztötöd.

A' Térn és Kuly fogalmából következik, hogy a' térn-szó, kuly-szó (térn láting, kuly láting) annyi, mint büvölés, bájolás, 's mióta a' keresztyénség terjed, káromlás vagy elátkozás. E' szerint a' térnüing érit, mellyekről az órjasok teremtésénél van szó (lásd a' 136. lapot), rendkívüli bájolás-büvölés énekei voltak. Legalább annyit lehet az idézett helybül kihozni, hogy a' térnüing énekeket leginkább az órjasok éneklik vala, kik a' büvöléshez legjobban tudtak.

V. Vannak órjas nők is. Illyen a' Kälteš-né, mellynek mondáját közölhetem; a' Tuh-tit náj (Tuh-töve fejdelemnő), Telm-tit náj (Telm-töve fejdelemnő) a' Loszva mellett; a' Tálím náj (Tálím fejdelemnő), kit Enying-já felett a' Pelim mellett tiszteltek; a' Por-né, kit alább a' Moš-né-vel együtt említünk, 's ki a' Kul-ater felesége volt.

A' jarkumok, mint már említve van, emberfeletti tehetséggel voltak felruházva, melly részint testi erőben, részint bűvölő ügyességben áll vala. A' testi erőt a' test részeiről *pong-jar* (fejbeli erő), *majl-jar* (mellybéli erő), *sis-jar* (hátbéli erő) *kos-jar* (körömbéli erő)-nek nevezték. A' bűvölő tehetség által a' jarkum bármilyen alakot vehetett magára.

Mind a' tehetség, mind a' bűvölő ügyesség *piš*-nek neveztetik, 's ha ez jóra való tehetség, ügyesség, *tarom* vagy *pubi piš*, ha ellemben rosztal való, *kuł piš*. A' kettő azomban együtt van, mert mindenik jarkum jót és rosztal tehet egyaránt. Látni fogjuk a' *Kältes majt*-ban, hogy embernek nem szabad a' *jarkum pišt* (órjások tehetségét, ügyességét) megkívánni.

Úgy látszik azomban, közös gyengeségök a' tulságos mély álom, mellyből szinte erőszakkal kellett őket felköltetni, mint például a' *Kältes-né majt*-ban késsel szurkálják meg az alvót, s úgy ébresztik föl. Meg is lehetett aludtokban lepni, 's erőt venni rajtok, — mi a' *Kant-Tarom*-on történik meg.

A' *jarkum*-ok, mint a' másik teremtes mondájából értők, megférhetetlen lények, tehát az emberi társasághoz hasonló intézetre alkalmatlanok. Ha két jarkum találkozott, meg kellett egymással vívnia, 's nem volt szabad egyiknek is kerülni a' viadalt. De ki kerülhetett még is, ha elváltoztatta magát. Rendösen madárrá változnak, mit hogy szükség esetiben tehessenek, a' bizonyos madárbőrt magokkal hordják. A' mondák szerint, az illető bőr otthon szegen függ a' szoba falán, 's ha kijárnak, előre akarván magokat biztosítani, mindjárt felöltik a' bőrt. Illyen elváltozás által segítenek magokon, nemcsak mikor más órjással találkoznak, hanem nagy dolgok véghez vitelében is, mellyek a' közönséges ember erejét felülmulják, vagy nagy veszedelemben, mellyből másképp nem bírnának kimenekülni; így p. o. az *Elm-pi* evetbőrbe öltözik, azaz evetté változik, mikor az égbe akar felmenni; buvárbőrt ölt magára, mikor a' tenger fenekére akar lemerülni.

Más órjással való találkozás és viaskodás azért mindig rosztal következésű volt, mivelhogy a' viadalnak csak az egyik halálával lehetett végződnie. Ezen iszonyú törvény okvetetlen az egész faj kiirtását eredményezte volna, ha elváltozás által nem kerülhetnék ki a' találkozást; de még úgy is azt kérék Numi Taromtól, a' Teremtes másik mondája szerint, hogy külön-külön lakhassanak.

A' hol két órjas egymással vívott, az a' hely *jangene kân* (forgó tér), mellyen forognak, vívnak; a' vívást tulajdonkép táncznak nevezvén.

Voltak fegyvereik is, mellyekről nem talállok egyebet, mint azt, hogy egyenlők valának a' bogatir-ok fegyvereivel. De voltak lovaik is, mellyekről mondják:

Äk nöl äsä sultmel pajtáhti,	egyik orrlyuka szikrával fénylik
äk nöl äsä posiml nejlí;	másik orrlyuka füsttel látszik,
äk semä katláj sunzitä	egyik szeme napfélét mutat,
äk semä junkopäj sunzitä.	másik szeme holdfélét mutat.

Az órjas lakhelye *jelping*, szent, valamint azon állati söt kö-alak is szent, a' mellyre elváltozott; azt tiszteletben tartják az emberek, ott *pubi*-t (bábót, bálványt) állítanak fel, 's áldoznak; az sérhetetlen, mihez „se ember nem nyúl, se nő nem nyúl.“ A' melly órjas tehetsége fogyott, az még kövé válhatott, 's abban él folyvást; a' ki azt sem tehette, az ember-alakban meghalt, és teste elrothadott, az tehát semmi tiszteletben sem részesül. Azért tisztelik az ember-alakú követ, mint *pubi*-kat, mert azokban jarkum van.

A' *tarompi*-ak és *jarkum*-ok most az égben vannak a' Numi Taromnál, de mindeniknek szent helye a' földön arra való, hogy ott meghallgassák az emberek imádságait és elfogadják az áldozatokat.

Nagy dolog tehát kitudni azon szent helyeket. Kitudják pedig vagy úgy, mert itt-ott va-

lóban lakott egy tarom-pi vagy jarkum, 's a' szájhagyomány megőrzi az emlékezetét; vagy pedig a' *nyajt*-ok, igézők, bűbájolók, tudják ki, a' kiknek azt bűvölés által megindítva jelentik meg a' jarkumok.

Mondók, a' hely, hol egy jarkum lakott, vagy publi áll, *jelping*, azaz sérthetetlen, ép, szent. Van tehát *jelping nar* szent hegy, *jelping má* sz. hely, *jelping nál* sz. hegyfok, *vit jelping* víz szent helye, *jelping tur* sz. tó, *jelping já* sz. folyó; így a' csuka *jelping kul* sz. hal; — miért a' kígyó is *jelping uj* sz. állat? nem tudom. Némely különösek ezek: *Luosm jelping nar* a' Luoszem sz. hegy, a' mellynek két csúcsa van: az északi, magosabbik, a' férj, a' déli, alacsonyabbik, a' nő; amazt *menem já túláh kitü* a' menő folyó töve kettejének, ezt *kuálem já túláh kitü* a' kelő folyó töve kettejének, vagy *jelping nar égva anšuh* a' szent hegy öreg asszonyának, nevezik. Ezen hegyből a' *Luosm jelping-já* ered, mellynek északi oldalán, a' Szoszvába való torkolatától tíz versztnyre a' *Lunt uos* (lúd-vár) volt. Ott vala egy külön szent hely, *Luosm vit jelping*, a' Luoszm víz szent helye, mellyet *áli vit sát ájr, šiši vit sát ájr*-nak neveztek.

Volt *Jelping Ás* is, mellyről nem tudom, az Ób-ot értik-e vagy más folyót. De mivel a' a' Szarnyu-atert az Ób mellékein tisztelték még az újabb időkben, a' *Jelping Ás* az Ób lehet. Ott volt *Vit uos* is (vízi vár), 's erről *Vit uos éri* vízi vár-ének, van.

A' *Jelping nál*, szent hegyfok, mellett a' *Jelping nál uos* = szent hegyfoki vár volt, mellyben valamely jarkum lakott.

Így *pubi*, *pupi*-nak is vannak nevezve némely lakóhelyek, p. o. egy *Pupen-uos* (Pupi vár) a' *Pori-panne uos* alatt, 's egy *Pupn paul* (Pupi falu). Végre van egy *Puping tur* bálványos tó, a' Szigvánál, közel *Korum-paul*-hoz (Három faluhoz), a' mellyről *Puping tur éri* = bálványos tó éneke, is volt.

Az istenek és jarkumok képi jelentéseik a' *pubi*, *popi*, *pobi*, *babi* báb, bálvány. Illyen *pubi* lehet kő, lehet fa, lehet hegycsúcs is. Ha nő-isten képét viseli a' *pubi*, az *né publi*. Hol illyen *pubi* van, oda rosz szellem nem mer közeledni; azért szent a' bálványos hely is.

A' *pubi* már vagy természettől van, p. o. emberfő, emberderék, állat alakú kő, mellyről a' monda azt tartja, hogy azzá egy jarkum változott; továbbá hegycsúcs, fa, mellyről azt hiszik, hogy ott jarkum lakott vagy lakik: vagy az emberek magok csinálják bármiből is, hogy vele a' gonosz szellemeket elűzzék. Az embercsinálta *pubi* vagy *ákany*, szorosán véve baba, mellyről mondhatják: *müt ákañ voarí, pupi ti lauí* = valami babát csinál, 's azt mondja, hogy az *pupi*; vagy *juh-jäpl* (juh, iu = fa, jápém = vágok, jäpel = fadarab) fa báb, melly ha elrothad, elromlik, sajnálkozva mondják: *juh-jäpl kals, juh-jäpl uosis* a' fabáb meghalt, a' fabáb elveszett (oda lett).

A kő *pubi*-ak megint, ha állat alakúak, az illető állat neveiről neveztetnek. P. o. van *äls babi* (jávör-szarvas báb) a' Loszvánál, a' Pelimnél stb. Ez utolsó borjastul van ott, közel a' *Sajm-já* folyó-hoz, hol a' Pelimbe szakad; *mámlah ahts* = emberféle kő, a' Pelim jobb partján levő kerek kő, melly emberfejhez hasonlít, a' *Tálim náj* felett stb. Lásd Pallas tudósítását is itt a' 93. és 94. lapokon.

Mint képzelte magának a' néphit a' félistenek, jarkumok életét, foglalatosságát, tehetségét, azt a' *Kältešné* majtbul tanuljuk. A' *Kälteš*-ről azt találom Reguly jegyzeteiben, hogy a' *Sarín ater* édes anyja, *agve égva* = anyasszonya. De úgy látszik, a' *kälteš* köznév, 's megfelel a' *jar-kum*-nak. A' *jar-kum* = órjas, erős férfi, az tehát leginkább férfi. A' *Kältes* az órjas fajnak nöfele. Azért valamint a' jarkum-ok istenek is: úgy a' *kältes*-ek az istenek anyái, *tarom angu*. Mikor a' monda valamelyik *kältest* külön veszi, akkor a' szó inkább tulajdonnevet jelent, p. o. *Mák-kälteš* (vagy má-kältes?) az istennek (Numi Tarom-nak?) valóságos anyja, továbbá *Kältešné*, kirül a' következő monda szól. Hogy ezt valóban meg akarja különböztetni,

ebből is kitetszik, mert „*jist elning alom poröt jarkum mätem égvat*“-nak, azaz azután következő időben élt órjas öreg asszonynak, nevezi. A' mi Kältesnénk-rül tehát azt mondják ezen szók: hogy későbbi időben, melly már a' történelmi korhoz közeledik, élt mint „órjas öreg asszony“, mintegy a' múltó fajnak elmaradt egyede, melly feledni akarja a' régit, 's az új korhoz simúlui. Itt az órjas faj már emberekkel társalkodik. Külömben hajdan a' hősi kor nyelvén (*kantlim jis látingel*) kältes annyi volt, mint nő.

4. §. A' Kältes-nő mondája.

Kältes májt. (Lásd a' 67. lapon I. 3. alatt.)

Kältes-áj vine májt.)

vagy

(Ater-né vine májt,

I. Égvai ojkaí olei. Äk pí anšei. Piein α) jänimes, vuar-uj älung pätes, vit-kul älung pätes. Tarom voárne sau kätel vuar-uj äli, vit-kul äli; vuaring päl sau suomiah tajntepti, aj-teng poäl sao suomiah tajntepti ¹⁾).

I. Tälä sät koltmänl ²⁾ juppoält, tujä sät al-mänl juppoält äk kätel säkuálem jautä voárimé jun oli; säkuálem rälä voárimé jun oli. Namtä namisi ³⁾: Äm tusem majl kvot'ln' ti johtes, jägáum angváum né menem neeng sám ätti vámi, kum minem kuming sám ätti vámi; mätne lajl auln ti johtém, mätne kät auln ti johtém; nétäl kuml'e mos além?

III. Ti juppoält angve égva vit-vitägä β) vis; vitn' vajles, vit-vuongaten johtes. Vit-vuongat täu nobele tumpši, vitä nongo rautkatí. Vit-vuongat sunzim nás l'ul'i. Namtä nemesi: Mol almém not-pälit ⁴⁾ vit-vuongam täml'e mät vármel ät anšis; ään as kuml'e jémts ⁵⁾ Toke l'ul'imätä vit-vuongat täu nobele lauí: Näng ánommel mänr sunzén? Äs älg'e sunzen, Äs lange sunzen. — Äs älg'e sunzung pätes, Äs lange sunzungve pätes: kullah képl kullah jú, sakväling képl sakvälih

Kältes monda.

(Az Ater-nő feleségül vételének mondája,

vagy

A' Kältes-leány feleségül vételének mondája.)

I. Asszony és férj voltak. Egy fijok vala. Fijok megnöve, erdei vadat kezde fogni, vízi halat kezde fogni. Isten-adta sok nap erdei vadat vadászik vala, vízi halat fog vala; hegyes félen sok hambárt megtölt, lapos félen sok hambárt megtölt ¹⁾).

II. Hét tél elmulta ²⁾ után, hét nyárig élte után egy nap törött iját csinálni hon vala, törött nyilat csinálni hon vala. Gondolkodik ³⁾: Az én szakálam mellyem közepéig ért már le, atyám anyám nő járta nők vidékét nem ismernek, ember járta emberek vidékét nem ismernek; öregedő lábra jutok immár, öregedő kézre jutok immár; nőtelen meddig éljek?

III. Azután anyjaasszony két víz-vedret vön, vízre mene alá, víz-kútra juta. A' víz-kút föléje forr fel, víze fölferceseg. Ő a' vízi kútat nézvén veszteg áll. Azt gondolja magában: Eddigi életemben vízi kútam ilyenféle dolgot soha ⁴⁾ sem cselekedett; most meg mi lelte. ⁵⁾ Így álltában hozzá szól a' vízi kút: Minek nézsz engemet? Az Óbon nézz fölfelé, az Óbon nézz lefelé. Fölfelé kezde nézni az Óbon, lefelé kezde nézni az Óbon: holló-képpel holló jó; szarka-képpel szarka jó; orra evet-ször

α) pien (lúen) helyett. Piein azt gyaníttatja, hogy a' kettős sz. birtokos 's egy. sz. birtokoltban pien-t kellene írni, az i-nek ott voltát így jelentvén ki. — β) egyes számú birtokos, kettős számú birtokolt.

¹⁾ A' vuar-suomah az a' pajta, melly a' 102. lapon, az ajtä-suomah meg az, melly a' 103. lapon van megemlítve. — ²⁾ Szószertint: hét telet elköltvén. — ³⁾ szószertint: gondolatot gondol. — ⁴⁾ not-pälit = kor hossza, mindéltig; not pälit ät = soha sem; tehát: mol almém not-pälit = mult életem hosszában, 's a' tagadó üt-vel; eddigi életemben soha sem. — ⁵⁾ szósz. mint lett?

jú; nálä lén pun osit, šol' šol'ime. Kosä má jim kullah tálting paul tálten' isis.

IV. Täu semä almä jálnét kalt⁶⁾ kullah sauä leumätne mänä télem náj pí, mänä télem âter pí l'ul'i. Peš poágenl män sajrep leumätes, äk vājä kot-ángvistä, lajl urenl äkve lú-lamt sajreps; ahtes tärmel níl url sajristä; täutenl taulung nál-näl leumätes, tú nätestä. Jautä almais, elenue joamlites, kastestä jautä, än ahtes listä, nálä aut tängeritet täumätes⁷⁾. Josägä vetäis⁷⁾, eläl'e joamtemä armt l'áges: Égvaris, t'e kul'tsen; täjäh ju johtén, pinn' ti látin-gem taten: äm publi sät, kul' sät pišem-ke johti, äm l'angom kosit né-minem néing sám kinzung vos ju; kul' sät pišem-ke talti, publi sät pišem-ke⁸⁾ johti, äm minem l'angom kosit kum minem kuming sám kinzung vos jú: publi sät kul' sät pišem-ke äk johti, tont ul vos jú.

V. Än égva vit-vitägä vitel pines, pái kuáls, ju šältes, vit-vitägä kvol känen untipesäj⁸⁾. Vit-vitägä toke tumpši⁸⁾; vitänen nongo rautkatét. Piä laui: Angum égva, näng mätä láting ti totsén? Täu laui: Píkve, äm vit-vuon-gatnel⁷⁾ nängen mänä láting totém? Ätke totsén, vit-vitägen äs túnue unten! — Vit-vitägä lázeleg almsägä, elänue untsájä. As vitänen nong rautkatét, toke tumpšei. Piä laui: Mont lauén, láting ät totsén: än láting ti totsén! Angve lui: Píkve, láting totne kos totsem; jarnke johti, minen, vaunke ät johti, näng kásn⁹⁾. — Piä laui: Mänä láting totsén? Angve égva laui: „Ne ménem néing sám k'eri, kum minem kuming sám k'eri, äm publi sät pišemke johti, täu vos jú, äm kul' sät pišemke johti, äm l'angom⁷⁾ kosit vos jú!“

⁷⁾ előttem homályos e' két szó: *tengeritet täumätes*. A' VI-ban a' hasonló hely így van: *tängeritä täumätes*. „Tängrem“ gyúrni-t, dagasztani-t teszen; itt azt nem jelentheti. Az értelmet a' XIII-ban lévő hasonló hely világosan megmondja: *ähtes listü, táre minves* = a' követ meglövé, az keresztül menettetek; a' *täre minves* tehát = *täumätes*? — ⁸⁾ untipesägä, = sājä, = sāj. — ⁹⁾ tumpšei helyett. — ⁷⁾ R. vit-vuongat nängen. — ⁷⁾ R. äm l'anga kosit; a' IV-ben is kétszer

szinü, dérféle deres. A' messze földről jött holló a' révesfalu révébe szálla alá.

IV. Mig (az asszony) fölemelé a' szemét⁶⁾, a' holló levétvén bőrét, mint született nap fíja, mint született ater fíja úgy állott. Czombja oldalárul kis kést húz elő, egyik botosát leveté 's lába ormárul egy csont darabot vága le; azt kövön nyillá faragá, tegezébül tollas nyíl-nyelet veve ki, 's abba dugá (a' nyilat). Fölemelé ijját, elébbre lépe, felhúzá ijját, 's aztán a' köbe lö; a' nyila hegye áthata rajta. Felhúzá⁷⁾ a' talpát, ellépdelyén mondá: Kedves asszony, itt maradj, azután haza menj 's fiadnak ezt a' hírt vidd meg: „Ha publi hét fogásom, kulyi hét fogásom van neki, nő járta nők vidékét keresni hadd jöjjön én utánam; ha kulyi hét fogásom telik neki, publi hét fogásom⁸⁾ van neki, az én mentem útam szerint férfi járta férfiak vidékét keresni, hadd jöjjön: de ha hét publi fogásom, hét kulyi fogásom nincsen meg neki, akkor ne jöjjön.“

V. Most az asszony víz-vedreit vízzel tölté meg, fölmene, haza jutha, a' két víz vedret a' ház földjére letevé. A' két víz-veder felforr, vízei fölferesegnek. Mondja fíja: Anyám asszony, millyen hírt hoztál? Az felel: Fiacskám, a' vízkútrul millyen hírt hozzak neked? — Ha nem hoztál, a' két víz-vedret tovább tedd le. — Lassan fölemelé a' két víz-vedret, 's elébbre tevé le. Megint fölfereseg vizök, úgy forr. Fíja mondja: Imént azt mondtád, hogy nem hoztál hírt: ime te hoztál hírt. Az anya felel: Fiacskám, hoztam ugyan hírt, erőd ha van, menj, de ha nincsen tehetséged, hijába mégy⁹⁾. Mondja fia: Millyen hírt hoztál? Az anya asszony feleli: „Ha nő-járta nők vidéke kell, férfi járta férfiak vidéke kell, ha publi hét fogásom van neki, ha kulyi hét fogásom van neki, hadd jöjjön utánam.“

⁶⁾ azaz, egy szempillantat alatt. — ⁷⁾ a' felhúzá a' kettősszámát „josägä“ vonzván, a' *vetäis* = vetäges, mi meg *vetsägü* helyett van. De a' X-ben a' hasonló hely *vetihtes*-t mond, mi nem kettősszám. A' *josü* bőrrel bevont fa-talp, mellyen a' vadász fut, lásd a' 107. 108. lapot. A' *váj* botos, és különbözik a' *josü*-tul, lásd a' 109. lap elejét. — ⁸⁾ a' kulyi, publi fogásról lásd a' 141. lapot. — ⁹⁾ näng kásen t. i. minén.

VI. Piä unlem mátenl l'ul'mäts nongo ; mäskätes ; jautä-nälä almais , kuáls kvone , nálve-vajles , paul tálten jäni ahtesä poált joh-tes. Äuk vájá kot-ángvistä , sajrep almais , lajl urenl äk lamt sajreps ; ahtes tärmel níl url sajristä , täutenl tauling nál-näl leumätes , tú nätestä. Jautä almais , elänue joamlites , jautä kasmtestä , jäni ahtes nälétl listä , nälä aut tän-geritä täumätes. Josägä vetäis , äñ kumit minem l'anga kosit ele-joamets.

VII. Kosä' joames , men vát'i joames , ti mákum unlene jiung mátä kul'tes , ti mákum unlene puming mátä kul'tes. Mót mákum unlene jiung mán' johtes , mót mágum unlene pu-ming mán' johtes. Äu kumitá minimátä äk lajl pälä joseng tajl talmätem , toke kul'tem. Täu äs äk lajl pälä joseng lajl talmätes , tok kul'ts. Äk lajlel ti minei. Äu kumit minimátä äü kát poälä suung tajl toke talmätem , tot kul'tem. Täu äs äü kát poälä talmätes , tot tä kul'tes. Äk kumit minimátä äs äk jajl poälä joseng tajl kul'tem. Täu äk lajl poälä joseng tajl tot kul'tes. Toko minesi. Äk mát äü kumit äü kát poälä jauting tajl tot kul'tem. Täu äs äü kát poälä jauting tajl tot kul'ts¹⁰⁾. Tátelä parkä-nen minét. Äu kumit parkä kul'tem , pong ko-pit eläl'e pauárem. Täu äs parkä tot kul'tes , pong kopitá eläl'e pauári. Äk mát kvol nejles auinel ju púrmätes. Äu kumitá kér-voárne kvolt kurn páltilime nájn *ø*) tájime , kér-kátl pá voj-ves ; kér-ángvel tärmel pinves , vuonkpel juni-táues ; šamläts , auinl kvon rägäts ; mont jim l'angä kosit toko tä pauárs. Täu almijáues , kur keurn ul'en tú šältemtáues , tot tä tájves , ul'e kajlt jémsts , kér kátl pá almijáus , kér áng-vel tärmel vuonkpel kus-junitáues ; kot šam-läts , auinl kvon rägäts. Am mont jim l'anga kosit äs tä pauári.

van : äm l'angam kosit. — *ø*) R. nájt , de nájn kell , mert szenvedő ige következik.

VI. Fia felállá ülő helyérül ; öltözködék , ij-ját nyilát kezébe fogá , kimene , (a' víz felé) alá mene , a' falu réve nagy kövéhöz juta. Egyik botosát leveté , kését elővevé , lába ormáruul egy darabot levága ; a' kövön nyíl módjára kifa-ragá , tegezébül tollas nyíl-nyelet vön ki , 's abba dugá azt. Fölemelé íjját , elébbre lépe , fel-húzá íjját , a' nagy követ nyilával átlövi , a' nyila hegye keresztül hata rajta. Talpait fel-igazítá 's most ama' férfi járta út hosszában előre lépe.

VII. Sokáig lépdele vagy nem sokáig lép-dele , e' nép erdős lakó földje hátramarada , e' nép füves lakó földje elmarada. Más népnek er-dős lakó földjére juta , más népnek füves lakó földjére juta. Ama' férfinak a' mint megyen vala , fél lába talpostul leválék 's ott marada. Ennek is fél lába talpostul leválék , 's ott ma-rada. Egy lábon mene most mindenike. Ama' férfinak , a' mint megyen vala , fél keze a' bottal együtt leválék , ott is marada. Ennek is fél keze leválék , 's ott marada. Most egy kéz egy láb menének. Ama' férfinak , a' mint megyen vala , megint fél lába talpostul ott marada. Ennek is fél lába talpostul ott marada. Úgy menének. Egy helyen ama' férfinak a' félkeze íjjastul ott ma-rada. Ennek is félkeze íjjastul ott marada¹⁰⁾. Csupasz derekaik menének. Ama' férfinak de-reka elválván feje koponyája görge tovább. En-nek is ott maradván dereka , feje koponyája forga elébbre. Egy helyen ház tűnék elő , ajta-ján begördülének. Ama' férfi fejét , a' vas-csi-náló ház kemenczéje fülvén , tűz által evődvn , vasfogóval fölvevék , vas ülőre tevék , kalapács-csal megkovácsolák ; lecsusszana , az ajtón ki-pattana , 's az imént jött út hosszában úgy görge (visszafelé). Ezt is fölvevék , a' kemence tűzébe veték , ott megolvada , ölyyanná lön mint a' tűz , vas fogóval fölvevék , vas ülőn kalapáccsal meg-

¹⁰⁾ Az éjszaki finn és vogul ember a' vadász ké-születéhez az ijjon kívül a' bőrrel bevont fatalpot , *josa*-t , mellyen a' havon fut , 's az alsó végén fa gyű-rüvel fölkészült botot , *sá*-t , vagy kézbotot , *kátsá*-t is gondolja , mellyel magát futásközben segíti , lásd a' 107. lap alját és a' 108. lap elejét. Azért beszéli e' monda , hogy egyik kéz a' bottal , a' másik kéz az ij-jal együtt vált el a' testtől.

VIII. Kosái vá't'i minesi. Äu kumit porkä poält johtes, porkä tú altkatem : täu äs porkä tu altistä. Túl äs minesi. Äu kumit kätä poält johtes, kätä tú altkatem : täu äs kätä tú altistä. Kosái vá't'i äs minesi. Äu kumit äk lajlä poält johtem, lajlä tú altkatem : täu äs lajlä tu altkäts. Äk lajlel ti minei. Äu kumit äü kätä poält äs johts, kätä äs tú altkatem : täu äs äü kätä tú altkats. Túl äü kumit ju-kul'tem lajlä altkatem : täu äs ju-kul'tem lajlä tu altkates. Pusí jémtsi.

IX. Äu kumit minem l'ang kosit tí joamí. Kosä' mines men vá't' mines, jäni kvol ti nejls ; nílä täl ät täl kvol. Josäu ¹⁾ ängves, aui ponsis, ju-angvets, vitn ajmäts, kvol jänitétl vuat vitkumpel akmós pauári. Mir ¹¹⁾ kvol kánt uosne kum uosí, kul'tne kum kul'tí, taline kum talgi, árpi älslene kum árpi älsli, supi únsi äläué. Kotem kasing ju-sältes jol unles. Muli poält égvaí ojkaí unlé. Égvatä ponkä šolttime saur sau kajlt vojkaní jémtem ; ponkä juons uj pit'il pošvime. Ojkätä šolttime uošremí jemtem ; ponk pätitä tur uj pit'il pošvime ¹²⁾. Poag poält äk ¹³⁾ né nòhsi ují juntí voarí. Kum kují.

X. Kosä' unles, men vá't' unles, né juontská-timát poagenl käsä vis, kumitä kujimát kanl-pätitnel käsäjl pútmestä. Nongo sájkáls, lauí : Mul' mágom johtnenl ánom mont kuáltung ät tájilén ? Tétál kätel pälit mul'a-kum unlí ?

¹⁾ josügä heyett josüg, azután josäu.

kovácsolák; lecsusszana, az ajtón kipattana. Az imént jött út hosszában ő is görge (visszafelé).

VIII. Sokáig nem sokáig menének. Ama' férfi a' derekához érkezék, dereka hozzája ragada; ennek is dereka hozzája ragada. Megint tovább menének. Ama' férfi a' kezéhez érkezék, keze hozzája ragada; ennek is hozzája ragada a' keze. Sokáig nem sokáig menének megint. Ama' férfi egyik lábához érközvé, lába hozzája ragada: ennek is lába hozzája ragada. Egy lábon menének. Ama' férfi megint másik kezéhez juta, keze hozzája ragada: ennek is másik keze hozzája ragada. — Azután ama' férfihoz az ott hagyott lába hozzá ragada; ennek is ott maradt lába hozzája ragada. Épekké levének.

IX. Ama' férfi a' ment út hosszában lépdele. Sokáig mene nem sokáig mene, nagy ház tű-nék elő, négy ölnyi, öt ölnyi nagy ház. Leveté talpait, megnyitá az ajtót, bénéze rajta; az vízzel folyik, a' ház egész nagysága szerint egyre vízhabbal forog a' szél. A' köz ¹¹⁾ ház földjén a' pónéval halászó ember pónéval halászgat, a' hálóval halászó ember avval halászgat, a' kerítővel halászó ember azt kerítgeti, a' gerébbel halászó ember gerébbel halászgat, kecségét pisztrángot fognak. Akárki jöve be, az leüle. A' vendég padon az asszony és a' gazda ülnek vala. Az asszony feje megöszültében mint nyúl-bőr olly fehérré lett, feje sas-fészekkel van megrakva. A' gazda is megöszültében fehér róka színüvé lett; feje teteje keselyü-fészekkel van megrakva ¹²⁾. A' fal mellett egy ¹³⁾ nő két nyuszt-bőrt varr, csinál. A' férj fekszik.

X. Sokáig ült nem sokáig ült, a' nő varrogatván oldala mellől kést vön elő, férjét fektében hóna alatt a' késével megszúrja. Fölébrede, mondja a' férj: A' vendég népet eljötétül fogva mostanig, hogy felköltesz, nem étet-

¹¹⁾ A' mir szó népet teszen, de köz-t, közönséges-t is, mint mir l'ang országút, köz út; tehát mir kvol köz ház, falu (?). — ¹²⁾ bizonyosan fej-ékességek a' sas-fészek, keselyü-fészek. — ¹³⁾ Az äk = egy szónak ninesen itt helye, mert nem „egy“ nő varr, hanem a' gazdasszony maga varr, mert az döfi meg később a' férjét.

Mäskätes, kvol känn' vajles, josägä vetihtes, jautä nälä vis, angve égva sopä páli kartis ¹⁴⁾, josä pasmägä pátresi, angve sop keurn tä mines. Kosä jäles men vát'i jäles, jägä ojka uosin tali sopä páli kartes, josä-nälägä túl nejlisi; kvol känn' ti päts; kórom tál jänü uj liling tajl kátä lajlä äkven nejmene kuntop nälñ pútne-ne, toko almime kvol känn' šältemtestä. Nuj-goläues, jahtläues, puotñ petves. Kosäl'e vát'i pajtahtes, pá almues, ánin konves, täu elipoá-len ¹⁵⁾ untäues. Sängung áni sängu minäue. Kvoling kumitä lau: Näng mäner urén? Áni aul, sán aul jurtneke tangén, kuálen kvone. Áni aul sán aul jurt vouén. Kvone kuáls. Kos kotäl'e sunziláhti, kanga oli, nemät áni aul, sáni aul jurt át'im. Ju šältnét mosah pong ätänä nongäl' kartiläuet. Nongäl'e angvets. Liling nöhs liling uj säupe né tit unli; äk sägenl liling nöhs nong kangi, äk sägenl liling uj jole vajli. Kát pálenl puntestä, äk jurtl ju šältsi; äkve ánin, äk sánen téngve untsi ¹⁶⁾.

XI. Póting tép, tasem tép témen juipoált alungve pätsi. Kit kätel olsi, men kórom kätel olsi, upä nobel lau: Jagatä, äm ämki máng kum, ämki viting kum ¹⁷⁾ ti märemäuesem. Jägáum angváum nometñ ti pätvesem, ti mineim. Jäg-ájn milénke, totilém; šabitilénke totilém. Ätke milén ätke šabitilén, äm tin kuñ mism, ti miném äm. Upä lau: Vuäpsem, jägájn ¹⁷⁾ äk šos mislem, vasi ju kuñ vilem? Minnetä mol'ah ols. — Äm pongom täl'äh nájl alung ät kásém, pongom numpoál äterl ¹⁸⁾ alungve ät kásém. Póting vármel' voárne enkáji täu kvolñ äm

ted? Étlen ül egész nap a' vendég? Öltözködék, a' ház földére lép le, talpait feligazítja, ijjat nyilat veszen, az anya asszony száját felhúzza ¹⁴⁾ talpának két vége eltűnik, az anya száján bémene. Sokáig jára nem sokáig jára, az öreg atya húz teli hálót a' szájon kifelé, majd talpának két orra látszik meg; a' ház földjére leugrék, három éves nagy élő teljes korú állatot, kezét lábát egybekötő tör nyelére szúrva, úgy emelvén a' ház földjére hozza ki. Megnyúzza azt, felvagdálá, az üstben megfőzé. Sokáig nem sokáig főlt, leemelé, tálba önti, ő elébe ¹⁵⁾ tevé. A' gőzölgő, tálnak gőze kél. A' házi úr szól: Neked milly szokásod van? A' tál mellé, a' csésze mellé ha társat kívánsz, menj kifelé. A' tál mellé csésze mellé való társat híjj. Kimene az. Akármerre tekintget, van-e valaki, hát nincs egy társ is a' tál mellé a' csésze mellé. Béméntében a' feje haját húzzák fölfelé. Fölfelé tekint. Élő nyusztal élő állattal ott ül egy hajadon; egyik fonadékan feljár az élő nyuszt, másik fonadékan lejár az élő állat. Félkezénél megfogá (a' hajadont), vele együtt bémegyén; egy tálbul egy csészéből enni ülnek le ketten ¹⁶⁾.

XI. A' leves ételt a' száraz ételt megevén, együtt kezdenek élni. Két napig éltek vagy három napig éltek volt, az ipához szól: Apám, én itt, magam lévén földi ember, magam lévén vízi ember ¹⁷⁾, megunatkozom. Eszembe jutott anyám atyám, haza mehetném. Leányodat ha ide adod, elveszem, ha kiházásítod, elveszem. Ha nem adod, nem házásítod ki: én az árát megadtam, most mehetném. Felel az ipa: Vöm, leányomat ¹⁷⁾ odaadtam egyszer, többé vissza hogy vegyem? Az elmenetel korán volna. — Én nálamnál felsőbb asszonnyal élni nem tu-

¹⁴⁾ Erre vonatkozólag lásd a' toldalékot a' monda után. — ¹⁵⁾ itt a' *täu* csak az egyik vendéget illeti, azt, ki nőt keres; a' *jirkum*, ki azt vezeti, mintegy a' *kajta-kum*, lány-kérő, amaz pedig a' *kajtalahtne*, hősölő, vagy *n'uoplahtne*, nőstülő, vesd össze a' 111. lapon a' *családot*. — ¹⁶⁾ ez itt a' kézfogás. — ¹⁷⁾ földi ember, vízi ember, azaz vadászó-halászó, vagyis közönséges ember, nem óriás. — ¹⁸⁾ *jäg-ájm* tulajdonkép = atya-leány, azaz atyám leánya, tehát húgom vagy néném; lásd a' 23. lapon a' 62. sz. alatt, azután a' 112. lapot is.

kuñ vilem? — Nängki máng kum, nängki vi-
ting kum, minen.

XII. Upen šabitáues; minesi. Kosäl'e vuát'i
minesi, ju johtsi. — Tälä sät, tujä sät almänl
jujpoált, äk kätel säkválem jautä voárim jun
unli. Toko unlimát aui ponsves, uosing ater
ojkä pi johtes. Jomas tépel, l'ul' tépel titestä
äjtestä. Uosing ater ojkä pi laui: Tägám näng,
né minem néing sám ti kismen, kum minem
kuming sám tä kantilämen! Kotäl'e jälsem,
mont ánom totilen, äk jurtl jälnuemen. Täu
laui: Tägám, nás olen; t'e kurip mán' kotä
johtungve äm nängen totililém, ánom sau auln
pättén; näng kémen kum kotl veriti? Uosing
ater ojkä pi laui: Tä jänit jomas voarén: äm
nängen mäne auln pätilém? Váne kum maos
nängen jurti vouilém; äk jurtl jälimen. —
Át'im, tagám, äm ät miném; näng kémen kum
ät veriti; näng várne aulentel*) menki kit
kum äu kém l'ul'n' pätmén. — Ánom eserme
voarén. Näng tä jänt jomas voarén, ánom toti-
lén. — Täu laui: Näng kásen; veriténke, nän-
gen totililém, tuop l'ul'sing ul märsen, mejnä-
men auln ul pättén!

XIII. Mäskätes, kuälsi kvone; nálve paul
taltén vajlsi. Äu kumit vájá leumätes, sajrep
almais; lajl urenl lu-lamt sajreps; ahtes tár-
mel nil url sajristä, täutenl tauling nál-näl leu-
väts, tú nätestä. Elänue joamlites, jautä kasm-
testä, ahtes listä, táre minves. — Uosing ater
ojkä pi voájä ängvestä, sajrep vis, lajl urenl
sajringve pätestä, varmeli šisi: á-ne-ne! lajlem
auming. Äu kumit laui: Mont-tajl nängen lau-
ém, ménämen auln pättén; äm äñ ätt miném
vasi; näng jarnke johti, nängki minén! Uosing
ater ojkä piä laui: Tä jänt jomas voarén, kotm
kásen jälimen ser. Äu kumit pojksene vajl url
sajristä; täutenl tauling nál-näl leuäts, tú nä-
testä. Jautä vis, elänue joamlits, äñ ahtes ti listä,

*) R. aulentell. Aul baj, aulen bajod, näng várne au-
len te csináltad bajod; el vel, tehát aulen-el = bajod-
dal; a' t vagy mutató névmás = aulent = a' te bajod,
mi kissé szokatlan, vagy üresen áll, mi meg az ejtés
által nincs igazolva.

dok, nálamnál előkelőbb fejedelmi asszonnyal¹⁸⁾
élni nem akarok. Főző dolgot csináló szolgáló-
nak hogy vigyem őt haza! — Bár csak földi em-
ber, csak vízi ember vagy is, (vidd őt és) menj.

XII. Az ipa kiadá a' leányt, ketten menének
haza. Sokáig nem sokáig menének, haza jutá-
nak. Hét télíg hét nyárig éltök után, egy nap
eltörött íjját csinálni hon ül vala. Míg úgy ül,
megnyilék az ajtó, a' városi fejdelem fíja lépe
be. Jó étellel nem jó étellel tartá, itatá. A' vá-
rosi fejdelem fíja mond: Tägám, te nő járta
nők vidékét ismersz, ember járta emberek vi-
dekét ismersz. Hová te mentél, oda vigy en-
gemet is, együtt mennénk ketten. Ő felel: Tä-
gám, légy veszteg, ollyatén földre hogyan ve-
zesselek: te engem bajba ejtesz! magadféle em-
ber hogy állja ki azt? A' városi fejdelem fíja
mond: Tägám, ezt a' nagy jót tedd velem:
milyen bajba ejthetnélek? Tapasztalt ember
lévén azért hívlak fel társul, menjünk együtt.
— Nem tagám, én nem megyek; magadféle
ember nem állja ki; te okoztad baj miatt mind
ketten egy roszbba esünk. — Nekem szégyent
csinálasz. Tedd meg velem ezt a' jót, vigyél el
engem. — Ő felel: Te akarod, ha kiállod, el-
viszlek; de rosztat ne merj, minket bajba ne ejts!

XIII. Öltözködék, kimenének ketten; lefelé
a' falu révébe menének. Amaz csizmáját leveté,
a' kést fogá, lába ormáruul egy darab csontot
levága, kövön azt nyillá faragá, tegezébül tol-
las nyíl-nyelet veve ki, abba belétevé. Előbbre
lépe, íjját fölhúzá, a' köbe lövé, keresztül mene
rajta a' nyíl. A' városi fejdelem fíja is csizma-
ját leveté, kést foga, lába ormáruul vagdalni
kezde, nagyon sívít: jaj jaj! lábam fáj! A'
másik szól: Épen most mondom neked, min-
ket bajba ejtesz; én már tovább nem megyek;
ha van erőd, magad menj! A' városi fejdelem
fíja mond: Tägám, nagy jót teszesz velem,
akárhová csak menjünk. A' másik ember kérő
erejével valahogyan levágá ő is (a' csont dara-

¹⁸⁾ ater a' jarkum-ok czíme, azután fejdelem is.

álál ahtesn kajes, nálä korom supí talmäts, kërä ahtesn tú kanuves, jöläl'e kanešli. Äu kumit laui : Tauli tägäm, pojtimen kot; mejnäm en auln pättén, ät minimen. Uosing ater ojkä piä laui : Já, mänä auln äm nängen pättilém? vasi l'ul'sing ät marsén, jälimen ser äü kásl.

XV. Minesi. Kosä' minesi, men vát'i minesi, äk mát äü kumit joamimät äk lajl poälä joseng tajl tú ti purmäts. Täü äs äk lajl poälä kul'tungve pätes; varmel'i šisi : tägäm, á-ne-ne! lajlem ti talípi. Äu kumit pojksen vajl lajlä t'e kul'ts. Äk lajlenén ti minei. — Äk mát äü kumit kátä kul'ts. Täü äs kátä kul'tung päts. Vármel'i šisi rangi : kátem ti talépi! Äu kumit pojksen vajl kátä äs t'e kul'ts. — Äs minesi. Äu kumit äk lajlä kul'tes : täü äs äk lajlä kul'tung pätes. Rangi šisgi : lajlem ti talípi! Äu kumit pojksen vajl lajlä äs t'e kul'tes. — Äs minesi. Kosäl'i vát'i minesi, äü kumit kátä kul'ts : täü äs kotem kásing šisgime rangime äü kátä äs t'e kul'tes. Vunžäl' parkänen ti minét. Kosäl'e vát'i minesi, äk mát äü kumit parkä kul'tes : täü äs kotem kásing äü kumit pojksen vajl parkä äs t'e kul'ts. Poah kopiänen ti pauarét. Än kër voärne kvolen' johtsi. Äu kumit ponkä auinl ju purmäts; almijáus, kur keurn ul'en' šältemtáues; ul'en tájves, ul'e kajlt süilles; kër-kátl pá almijáues; kër ángvel tärmel pinemtáues, vuonhpel kos junitáues, šamlätes, auinl kvon rägäts; än mont jim l'anga kosit tä poárs. Uosing ater ojkä pí ponkä almijáues, kur keurn ul'en šältemtáues, tot tä tájves, ul'e kajlt solils; kër-kátl pá-almijáues, kër-ángvel tärmel pinemtáues, vuonhpel numelujlt kos junitáues, šamlätes, auinl kvon rägäts, mont jim l'anga kosit äs t'e pauaré. Parkänen pált johtsi, parkänen tu altkatst. Äs minesi. Äk mát kátänen poált johtsi. Äu kumit kátä altkats : täuäs kátä tú altkats. Äs minesi. Äk lajlänen poalt johtsi. Äu kumit lajlä altkäts täü : äs äk lajlä altkates. Äs minesi. Äu kumit äü kátä tú altkates : täü äs äü kátä tú altkates. Túl äs minesi. Äk mát jukul'tem lajlänen poált johtsi.

bot), tegezébül tollas nyíl-nyelet vön ki, abba belétevé. Íjját vevé, előbbre lépe, most a' köbe lö, a' nyíl a' kövön csüng, nyele három darabra válék, vasa a' köbe akada, lefelé lóg. A' másik ember mond : Elég az, tägäm, elégedjünk meg vele; minket bajba ejtesz, nem megyünk. A' városi fejedelem fíja szól : Oh! milyen bajba ejthetnélek, több rosztat nem mérsz reám, menjünk csak egy akarattal.

XV. Menének. Sokáig menének, nem sokáig menének, egy helyen a' másik embernek, a' mint lép, féllába, talpostul lefordúla. Ez is féllábát ott hagyni kezdé, nagyon sívít : Tägäm, jaj jaj, lábam leválik. A' másik ember kérő erejével lemarada lába. Egy-egy lábön menének most. — Egy helyütt a' másiknak keze marada ott. Ez is kezét elhagyni kezdé. Nagyon sívít, kiabál : Kezem leválik. A' másik ember kérő erejével neki is ott marada a' keze. Megint menének. Amaz embernek másik lába ott marada : ez is másik lábát kezdi ott hagyni. Kiabál, sívít : lábam leválik! A' másiknak kérő erejével a' lába is ott marada. Megint menének. Sokáig vagy nem sokáig menének, amaz embernek másik keze elmarada : ez is valahogyan sívítva kiabálva másik kezét ott hagyá. Immár pusztá derekaik mennek. Sokáig nem sokáig menének, egy helyen amaz ember dereka elmarada : ennek is valahogyan, a' másik ember kérő erejével, elmarada a' dereka. Fejkaponyájik görgenek most. Már vas-csináló házhoz jutának. Amaz ember feje az ajtón begördüle, ott fölvevék, a' kemenczében tűzbe veték, a' tűz emészté, tűzessé lön, vas fogóval kivevék, vas ülöre tevék, kalapáccsal megkóvácsolák; lecsusszana, az ajtón kipattana, 's a' most jött út hosszában (vissza felé) görge. A' városi fejedelem fíjának fejét is elővevék, a' kemenczében tűzbe veték, az ott emésztödék, tűzessé válék; vas fogóval kivevék, vas ülöre tevék, kalapáccsal rajta kóvácsolának, lecsusszana, az ajtón kipattana, az imént jött út hosszában az is (vissza felé) görge. Derekaikhoz jutának, derekaik hozzájuk ragadának. Megint menének. Egy helyen kezeikhez jutának. Amaz ember keze hozzája ragada; ennek is keze hoz-

Äu kunit lajlä tú altkates : täu äs kul'tsem lajlä tú altkates. Pusí jémtsi.

XV. Äs tä joamei. Kosäl'e vát'e minesi, kvoln' ti johtsi, jäni kvoln' johtsi. Josänen ängsi, ju ti šaltsi. Uosing ater ojkä pí laui : Tägám, vitn' ti pätimen! kuml'e mos vit keurn šaltimen? Äu kumiten pojltaué : Tägám, ástál olén, mejnämen auln ti pätilén. Túl laui : Tägám, täu ti mät mir kvol keurt kultét, uosét, talgét, árpi älslet, täml'e mät mágom! Äu kumit laui : Tägám, nás olén! äm nängen mont tajl lauilem, rot olén, mejnämen auln näng ti pätilén. Túl laui : Tauli tägám, äm vasi l'ul'sing ät märsém.

Jol' untsi. Unlimáten laui : Tägám, tú sunzen, tä mätä égvai ojkai ponkänen! Égvatä ponk juos-uj pit'il pošime; ojkätä ponk pätitä túr-uj pit'il pošime; täml'e mätä égvai ojkai. Äu kumiten tikvos pojltáué. Tägám, roti olén, mejnämen l'ul'n näng ti pätilén. Túl laui : Tägám, tauli, vasi l'ul'sing äm ät marsém.

XVI. Né juontskátimát käsaj vis, kumitá kujimát kanl-pätit käsajl putmestä. Tägám, tú sunzen, äü kum t'i äläue. Äu kumiten äs pojltáué : tägám, tä jänt jomas voären, roti olen; mejnämen auln ti pätilén. — Kumitá nongo untes, laui : Mul' mágam johtenénl ánom mont kuáltung mänern ät téi. Mul' kumi tétál kosä' vát'i unlei. Mäskätes, josägä vetihtes, jautä nálä vis, angve égvá sopä páli kartes, tuop josä pasmägä páteresi. Tä mines. Kosä' jäls, men vát'i jäls, jägä ojkä uosin tali sopä páli kartis, josä nálagä túl ti nejlti. Kvol känn' kajtemels, kórom tál kár kátä lajlä äkven nejme-ne liling tajl kuntep nälñ putmem, toke almi-em. Kvol känn' šaltemtestä, nujgeláués, jähtläúés, pótn petvis. Kosäl'e vát'i pajtahts, pá

zá ragada. Megint menének. Egyik lábaikhoz jutának. Amaz ember lába hozzá ragada; ennek is egyik lába hozzá ragada. Megint menének. Amaz embernek ott a' másik keze hozzá ragada; ennek is ott másik keze hozzá ragada. Azután megint menének. Egy helyen elmaradt másik lábukhoz érének. Amaz ember lába ott hozzá ragada; ennek is ott maradt lába hozzá ragada. Épekké lőnek.

XV. Megint tovább menének. Sokáig, nem sokáig menének, egy házhoz jutának, nagy házhoz jutának. Talpaikat levették, 's bemenének. A' városi fejedelem fija mond : Tägám, itt vízbe esünk, miért megyünk itt vízbe? Amaz ember kéri : Tägám, hallgass, minket bajba ejtesz. Megint szól ez : Tägám, ott valami nép halászgat, merítő hálóval, kerítő hálóval, gerébber halászgat, olyan-féle nép az! — Amaz felel : Tägám, csendes légy, épen most mondom neked, veszteg légy, minket bajba ejtesz. Erre mondja : Elég, tägám, én többé rosszat nem teszek.

Leülének. Ültökben mond : Tägám, oda nézz, millyenek ott az asszonyoknak a' férfinak fejeik! Az asszony feje sas-fészekkel van megrakva, a' férfi feje keselyü-fészekkel van megrakva; illyenféle asszony férfi az. A' másik ember megint kéri : Tägám, csendes légy, minket bajba ejtesz. Erre mond ez : Tägám, elég, többé rosszat nem teszek.

XVI. A' nő varrása közben kést vön, fekvő férjét hona alatt megdöfi késével. Tägám, oda nézz, a' ferfit megölik most. A' másik ember megint kéri : Tägám, tedd meg azt a' nagy jót, 's légy csendes; minket bajba ejtesz. — A' férj felüle, szól : Vendégem, mióta eljött mostanig hogy felköltesz, semmit sem evett. Két vendégünk sokáig nem sokáig étlen ül. Felöltözködék, talpait felvevé, íjjat nyilat vön, anyja asszony száját felhúzá, majd eltűnék talpának két hegye. Bemene. Sokáig jára ott, nem sokáig jára, a' házi gazda teli hálót húz.fölfelé a' szájon, talpának két orra meglátszik. A' ház földjére lépe; három éves tinót, egész állatot, kezét lábát összekötözvén a' tör nyelére szúrva úgy hoz ki. A' ház földjére hozza, megnyúzá,

almues, ánin konvés, áni tau elipoalen untáues. Lauí: Áni aul, sán aul jurtneke tangén, kuálen kvone. Kvone kuáleps¹⁹⁾, paul kánt til'e kajti, túl'e kajti, rangime: ,áni aul, sán aul jurtt jijen, jijen.' Kanga voárem áni aul sán aul jurtt oli. Ju šáltnet mosah ponk ätäne nongäl'e kartiláuet. Nongäl' ángvets, ponkä kvonze kolemporné unli. Äk jurtt ju šáltsi, téngve untsi, tési äjsi.

XVII. Ét kujest, men kátel olset, äu kumit lauí: Ja, náng rauniti jémtem kum, vuápsi jémtem kum, náng kosä olén men vát'i olein, náng kásn, äm ti miném. Tau lauí: Nángke minén, äm miném. — Upen šabitáues, äk jurtt minesi. Äu kumitá pauln' johtsi: jomas tép l'ul' tép tést äjset. Täki alne uosing ater ojkä jägä uosen mines.

XVIII. Tälä sät tujä sät alemánl jujpoált upä tau poalte mul'ungve johtes. Men ét küls, men kátel ols, vuápsä nobel lauí: Náng äü namtnke pätnü, t'e kátel uosing ater ojkä pí kiln poált äk jurtt mul'ungve jähnuemen, kuml'e mosah olei, altulen sunzungve. Tau lauí: Jälimen kás maos. — Minesi. Kosäl'e vát'i minesi, uosing ater ojkä uosen' johtsi. Ju šáltsi. Mir kvol kánt kultét, uosét, talgen kum talgi, árpi älslene kum árpi älsli. Ángve égva láget unli; ponkä juonsuj pit'il pošgämen, jäg' ojkä ponk pätit tur-uj pit'il pošgämen. Tau kují. Nétä juonti voári. Juontsakatnet kalt poagenl käsä vis, kumit kanl pätit käsäjl tuštipestä. Á-ne-ne! mätemt käsäjl ti pélteén? Nongo unles, lauí: Mul'mágam johtnenl ánom mont kuáltungve, kosä má jim mul' kummi tétäl kosä'vátí unlei. Mäskätes, josägä vetihtes; jautä áalä vis, ángve égva sop ásn tú tä vorets. Ángve égva šisi: Píkve, sopm ti kášipi. Upe pojksen vajl keurn páters, tä mines. Kosäl'e vát'i jáles, jäg' ojkä uosin tali sopä pále kartes. Josä áaläj tú ti néjlsi. Ángve égva rangí, šisi: pí-kve sopm ti kášipi. Kvol kánn' ti päts, sarti kárpi kátä lajl äkven néjsálem kontep náln majme toko almime. Kvol kánn' šáltmentestä, jählt'á-

szét darabolá, üstben megfőzé. Sokáig nem sokáig föl, leemelé (a' tüzrül), tálba tölté, a' tálát elejébe tevé 's mond: A' tál mellé, a' csésze mellé ha társat kívánsz, menj ki. Kimene¹⁹⁾ a' falun belül ide jár oda jár kiáltván: ,a' tál mellé, csésze mellé való társ jöjjön, jöjjön!' A' kész tál mellé, csésze mellé való társ nincsen. Bémentében feje haját fölfelé húzzák. Fölfelé néze, feje fésűjén hallgató órásnő ül. Együtt bemenének, enni leülének, evének ivának.

XVII. Egy éjtszakát háltak, vagy egy napot éltek volt, a' másik ember mondja: Te, rokonná lett ember, vővé lett ember, akár sokáig, akár nem sokáig élj itt akarated szerint, én haza megyek. Ez felel: Ha te megy, én is megyek. Az ipa kiadá leányát, együtt menének. Amaz ember falujába érének, ott jó ételt rosz ételt evének ivának. Maga maradván a' városi fejedelem fíja, atyja városába mene.

XVIII. Hét télíg hét nyárig éltök után az ipa vendégül jöve amahhoz. Vagy egy éjet halt, vagy egy napot mulatott, vejének mondja: Ha neked kedved van, ma a' városi fejedelem fíjához, sógorodhoz, együtt vendégül mennénk, nézni, hogyan élnek. Az felel: Menjünk mulatság kedviért. — Elmenének. Sokáig, nem sokáig menének, a' városi fejedelem városába jutának. Bémenének. A' köz házban halászgatnak, ki meritő hálóval, ki gerébbel halászgat. Az anyaasszony a' sutban ül, feje sas-fészekkel van megrakva, férje fejének teteje keselyű-fészekkel van megrakva. Ez fekszik. A' nő varró munkát teszen. Varrása közben oldaláról kést vön, férje hónalját megdöfé a' késsel. Jaj, Jaj! micsoda késsel szúrtál meg? Felüle, 's szól: Vendégeink, eljöttök ólta mostanig hogy felköltesz, a' messzi földről jött két vendégünk sokáig nem sokáig étlen ül. Felöltözzék, talpait feligazítá, íjjat nyilat vön, anyja asszony szája nyílásán betörekedik. Anyja asszony sívít: Fiam, szám kiszakad. Az ipa kérő erejével be eltűnék, bémene. Sokáig nem sokáig mene, a' házi gazda teli hálót húz fel a' szájon. Talpának hegyei látszanak már. Anyja asszony kiabál sívít: Fiam, szám kiszakad.

19) a' városi fejedelem fíja, ki nőt keres.

es, nújgeláues, pót petiláues. Kosäl'e vát'i pajtahts, pá almues, ánin konves; tén elipoálen untáues, tési, äjsi. Upä lauí : Já, tauli, minimen.

XIX. Minesi, vuápsä poált johtsi. Men ét kûls, men kâtel ols, minungve pâtes. Lauí : Tájäh, äm minenem juipoált äü kâtel olén, men kit kâtel alén, kiln poált jälén sunzungve, äs mén juipoálment kuml'e mosah alei; tititen, sunzen, men jomas olei, men l'ul'sing alei. Upä minem juipoált kit kâtel ols, men kórom kâtel ols, uosing ater ojkä pi kilä poált tä mines. Tú johtes. Uosing ater ojkä uos ul'en äkmos tájme tuop latking jiu supäne kujilét. Ul'e-tém kórom ängvele kormí tuštime kvole sät äsnel kuälilime šaltsime. Túl ju jis.

XX. Kit kâtel ols, men kórom kâtel ols upä poált mujlung mines. Upä poált johtes. Kitiláué : Jaga-tä, kiln poált jâlsen, män url olei? Täu lauí : Kilm poált jâlesem, uosä ul'en tájme, latking jiu supän kujilét. Upä lauí : Konäl elmkales jising tarom untípél, elmkales pín pubi sät, kul' sät pišem ul vos náuláué, eläl'e alne posing kâteln alungve täu ät tonges. Túl upä poált men äü kâtel ols, men kit kâtel ols, äülahtsi, sipikatsi, jue mines. Téli kâtel kalt jâlne l'angä pangung semp seming tujtn ät pätáué; tuji kâtel káp äering l'angä ät talipi. Ti šunétl äü te olé.

E' mondában sok homályosság van, minek lehető felvilágosítását a' 14. jegyzetben ígérém. Általában homályos értelmű az, hogy négy-öt ölnyi nagy házban, melly *mír kvöl*, köz-ház, halászó emberek halászgatnak. Erre ugyan azt lehet gondolnunk, hogy négy-öt öl amolylan órjási öl, talán száz vagy ezer emberi lábat mérő öl, miszerint egy olyan köz-házban lehetne azután halászgatni; csakugyan a' városi fejdelem fíja meg is ijed a' nagy víztől. — De annál föltetszőbb, hogy az aluttábul felköltött férj „anyja asszony száját húzza fel“, még pedig miután fa-talpait, mint az ottani vadász szokott, lábaira feligazította, 's íjjat nyilat fogott volna, 's abba belé megyen vadászni vendégeinek számára! Először kérdezzük : Ki az anyja asszony? mert a' halászó népen kívül csak a' varrogató feleség és az alvó férj van a' házban. Azt kellene tehát felelni, hogy maga a' feleség az : ha a' városi fejdelem fíja eseténél (a' XVIII-ban) nem olvasnók, hogy az asszony, kinek száján az betörekedik, felsivítva ezt kiáltja : Fiam, szájam kiszakad! Ebből ugyanis azt látjuk, hogy nem a' felesége, hanem az anyja száján megyen

A' ház földjére ugrik, két him csukát, kezét lábát összekötözvén 's a' tör nyelére szúrván úgy hoz ki. A' ház földjére teszi, felvagdalja, nyúzá, fazékban megfőzé. Sokáig nem sokáig főlt, leemelé a' tűzről, a' tálba tölté, azok elejibe tévé; evének ivának. Az ipa mond : Elég, menjünk el mi ketten.

XIX. Elmenének, a' vöhhöz érkezének. Vagy egy éjtszakát hált, vagy egy napot mulatott, el készüle indulni. Mondja : Elmentem után egy napig élj vagy két napig várj, azután sógorodhoz menj nézni, hogy mi utánunk mint vannak; tartsanak téged étellel, 's nézd, jól vannak-e, rosszul vannak-e. Az ipa elmente után két nap mult el vagy három nap mult el, sógorához mene ő. Oda juta. A' városi fejdelem városa tűz által van elemésztve, csak kormos fadarabok hevernek. Tűz-ette három tuskóra háromszor állván fel, bejár kijár a' ház hét nyílásán. Azután haza mene.

XX. Két napig élt vagy három napig élt, ipjához mene vendégül. Ipjához juta. Ez kérdezi : Elmentél-e sógorodhoz, nézni hogyan élnek? Az felel : Elmentem sógoromhoz; a' város el van emésztve tűz által, kormos fadarabok hevernek. Mond az ipa : Ha az emberiség kora beáll, emberfiad a' hét pubi fogást a' hét kulyi fogást ne keresse, mert tovább élni a' nap-fényen nem fog. — Azután hogy egy napig két napig volt ipjánál, megcsókolák megölelék egymást, 's haza mene. Téli napon a' járó utat öreg szemü hó nem borítja, nyári napon a' csólnak habos útja nem fogy el. E' boldogságban élnek most ketten.

be. Tehát mindenütt ott van az anya, a' nélkül hogy látnók. Azután kérdezzük: Micsoda képzelődés az, melly szerint valaki anyja hasába megyen vadászni? — Azt mi nem értjük, nem fogjuk fel; de hasonlót mutat a' finn Untamoinen. A' finn mese (lásd a' *Finn olvasó könyv* 226. és 227. lapjait) azt beszéli egyszer, hogy Ilmarinen a' szép Katrina kelengyét megyen keresni, mellyet Untamoinen tartóztat le. Ez az órjas, karikában fekszik háza földjén, úgy hogy lábai és feje az ajtó nyílásában vannak. Ilmarinen általugrik rajta a' szóba közepére, 's nagy bátran kéri a' Katrina kelengyét. — Oda adom, felel Untamoinen, ha nyelvemen ugrándozol. Ilmarinen kész az ugrándozásra, reá lép annak nyelvére, ki ötet azonnal lenyeli. De a' bátor Ilmarinen nem fél Untamoinen hasában se; üngébül kovács-műhelyt, gatyájából fuvót csinál, bal térdét ülővé, balkezét vasfogóvá, jobb kezét kalapácsá teszi; ünge réz csatját előveszi, 's abbul madarat kovácsol, mellynek vas körmöket és aczél csőrét csinál. Elkészülvén a' madár, éneket énekel Ilmarinen, 's életet vagy lelket büvöl a' madárba, mellyet most elereszt, hogy repdessen körmölgjön Untamoinen hasában. A' madár repdesésnek indul, vas körmeivel szaggatja Untamoinen idegeit, aczél csőrével pedig nagy nyílást vág ki az oldalán, hogy ez kinyílva azt kiáltja Ilmarinen kovácsnak: Hagyj fel, kovács, hasam evésével, megkapod a' szép Katrina kelengyét; menj a' tenger partjára, hol három lány mulatozik, ott van a' homokba elrejtve a' kelengyész láda! Ezt hallván Ilmarinen, kibúvók a' madár vágta nyíláson, 's a' szoba ajtón sietvén ki az udvarba, a' tenger partjára indul stb.

Untamoinen még nem akkora szörnyeteg, mint e' vogul mondában az „anya asszony“, kinek hasában vadászni és halat fogni lehet: de némileg hasonlít hozzá. Ha azomban az első órjas, vagy istenfiak neveire emlékezünk (lásd a' 138. lapot), 's ezekből is látjuk, hogy az órjasok általában a' természet, erdő, folyó személyesítői: az órjas anyaasszonyon az erdőt és folyókat kell értenünk, a' mellyek belsejében csakugyan lehet vadászni és halászni. De ha az erdőnek folyónak hasa van, tehát van szája is; a' személyesített természet pedig lélekkel és ésszel bír, mint az ember.

5. §. Erdei és vízi lények.

Nem mondhatom bizonyossággal, hogy az erdei és vízi lények különböznek-e a' jarkum-októl; mégis némi jelek után ítélve, kisebb tiszteletben látszanak lenni, mint a' jarkum-ok; azután, mi szinte fő dolog, a' jarkum-ok egy elmúlt kor lényei, kiknek csak jelképei vannak meg az élő nemzedék közt, azok pedig, a' kiket itt hozok fel, most is élnek még. Egyébiránt e' különbség sem áll kivétel nélkül; mert a' *Kalteš né-majt* szerint, órjas lány közönséges emberhez is férjhez ment.

1. Az erdei lények közt elsőnek látszik nekem a' *Menghu*, *Meng*, *Méhu*, *Méh*, *Miš*, mert ennyi alakban fordul elő ugyanezen szó. A' *Méh-ruot*, *Méh-nemzet* a' földben, azaz barlangokban lakik, „*má kért alpe méh ruot*“ a' földben élő Méh nemzetség. A' *Menghu*, *Méh* tehát stb. erdei isten, kinek felügyelete alatt az erdők és ezek vadjai állanak; annál fogva ő a' vadászati szerencsének osztója. A' kit ő szeret, az szerencsés a' vadászatban; a' kit nem szeret, az hijába fáradozik. Azért a' vogul nyelvben „*méhu majle kuálung*“ azaz a' Méhu irányának, mellyének kelni, annyi mint a' szerencsét megkísérteni, vaktába indulni. Tulajdonkép így mondják: *majlä mehu(e)*, *angvä méhu kumet kuálst* = a' Méhu mellyének, a' Méhu anyjának mentek az emberek; vagy *majlä méhu*, *angä méhu kuälén* . . . mentél.

A' *Méhu nép* (méh ruot) barlangokban lakik, azért híjják a' mély és gömbölyű gödröket a' hegyekben *méhu kvül* = azaz Méhu hajlékoknak. Igen nagy a' Méhu nép is; például azon Méhunak, a' kivel a' Pori-panne ater viaskodék, a' Szoszva közepének legmélyebb vize a' térdéig sem ér vala.

VOGUL NÉP.

A' Méhu-t *Miš*-nek is nevezik. Minthogy a' Méhu vagy *Miš* a' vadászat istene, azért maga is vadászik, 's vannak némelly vadjai, melyeket embernek nem szabad bántania. Illyen a' *miš-hols* (mis-nyuszt) és a' *miš šorp* (mis jávorszarvas). A' mis-nyuszt sötét-zöld színű, nyakán vörös selyem kötő van, mellyen gazdája, a' Mis, vezeti. Ha ezen kötő a' földet éri, a' hóban kis nyomot barázdál, 's erről meg lehet a' mis-nyusztot a' közönséges nyusztul különböztetni. Amazt nem követi a' vadász, hogy meg ne haragítsa a' Mist. Reguly följegyezte a' *Bahtjár* meséjét, melly szerint öreg atyja egyszer üldözőbe vevé a' mis-nyusztot, 's meglövé. Ámde vala is e' miatt nagy baja. Megjelenék neki a' Mis, és visszakövetelé vadját. Szerencséjére *Bahtjár* ösenek, az nagy botosába a' talp alá dugta volt a' bőrt, 's bátran tagadá, hogy nem lőtt mis-nyusztot; így kiszabadula a' nagy szorultságbul. — A' *miš-šorp* (mis-jávör) feje, vagy fejér-szürkés. Azt sem meri egy vogul ember is löni.

2. A' *Moš* a' *Miš*-hez hasonlít, mert ő is erdőben lakik és vadászat; de nagyon keveset találok róla följegyezve. Van *Moš-kum* és *Moš-né* = Mos-férj vagy ember, és Mos-nő; nyilaik híresek, mert emlegetik a' *Moš-kum hül*-t, a' Mos-ember nyilát, melly sebes mint a' villám, azért *tér-hül*-nek, tüzes nyilnak, is hívják. A' *Moš-né*-től megkülönböztetik a' *Por-né*-t, de mind erről, mind a' kettőnek különbségéről, többet nem tudok ennél: „*Moš-né Tárom nobel olí, Por-né Kul nobel olí* = a' Mosnő a' Taromnál van, a' Pornő a' Kulynál van, azaz, amaz Taromnak, ez Kulynak a' neje.

3. A' *Vuor-mágum* (erdei nép), a' monda szerint, most a' Nyajs-hegy-várban (*Najš-nilting-uos-ban*) lakik, mert úgymond, „*ai vuor-mágum olét*“ most erdei nép van ott. A' Nyajs-hegyre, mint látni fogjuk, a' Szigva melléki emberek menekülének az özönvíz után; most tehát ott a' *Vuor-mágum* laknék, vagyis, emlékezete ott maradt meg leginkább.

4. Az *Uro-či* (erdei nép, ember) alig különbözik a' *Vuor-mágum*-tul; de a' mit sem a' *Miš*-ről, sem a' *Vuor-mágum*-ról nem találok följegyezve, az az *Uro-či*-ről mondatik, hogy áldozó helye van, mert: „*puning šempe uro-či ükit unlen sät kár kajtem juring pit'in nejles* = a' szörös szemű Urocsi öreg a' hét irambika járta ülő áldozó fészken (helyen) látszott.“ Ebből azt lehet következtetni, hogy az Urocsinak irambikákat áldoztak, vagy még most is áldoznak. Ugyane' mondatbul az is kitetszik, hogy az Urocsit *ükit*-nek, vagy *akit ojkanek* nevezik, mi azt teszi: *jüni üjkä* = nagy, öreg házi úr, gazda. Lehet, hogy *äkiš*, mi hasonlókép erdei lényt jelent, nem egyéb, mint az *ükit ojkä*.

5. A' *Long* is hasonlóan látszik a' *Meng*-hez, mit ez bizonyít: „*kástäl alpe mätü Mengten Longten johteeltvesu* — valami ösméretlen Mengek, Longok által éretünk utól gyakran.“ A' *long* szót így is ejtik: *länga, langve, längä, läh* sőt *läj* is. Van *läh-pi, läh-oaj* is, azaz Lány fíja, Lány leánya. A' Longnak is bálványa van, mit *Läj-tarom*-nak, *Läj publi*-nak neveznek. Valaki avval dicsekszik, hogy: „*Sujung ater Längä-kum kvülm keurn iét ajltitü* = a' híres fejedelem, a' Längä, házamban aludta ki az éjt, azaz, házamban hált; mi világosan mondja, hogy a' Long, Längä még jár az emberek közt.

6. Vannak még *Tont* és *Lént* nevű lények is. A' Tontrul azt találom, hogy *Tont-kum* és *Tont-né* annyi, mint *Moš-kum* és *Moš-né*. A' Léntet *Lénte-taromnak* is nevezik. „*Uošme t'i kuálepisen . . . Lénte tarom létélét*.“

Jegyzet. Az itt említett lényekre talán némi világosságot vet az, mit Castrén a' finn mythologiában az osztjások isteneiről beszél. T. i. Erdmann szerint az osztjások többféle istent tisztelnek, úgymint *Torum*-ot, *Örtik*-et, *Jelan*-t, *Long*-ot, *Mejk*-et stb. Ezek közül *Örtik* jótevő isten, és a' *Torum* kedvencze; *Long* minden művészet védője; ellemben *Mejk* tévutakra csábító gonosz erdei isten. — Erre Castrén azt jegyzi meg, hogy soha sem hallotta az *Örtik* nevét az osztjások közt (kit egyébiránt Erdmann helyesen hasonlított volna egybe a' magyar ör-

döggel), hanem csak a' *Meang*-ét és *Kuly*-ét (a' 216. 217. l.). 'S így folytatja (a' 221. lapon) : Az osztjások védistenei mind *Lonh* (tulajdonkép *Tlonh*) és *Jiljan* nevűek. A' *lonh* szót Georgi is isméri (Beschreibung aller Nationen, 81. lapj.) a' *lusz* alakjában, melly a' tomszki szamojédeknel *lós* és *loh*. A' *lonh* szó jelentése, úgymond Castrén, az elenyészett csúd népet is illeti, melly a' hír szerint nem csak az osztjások földjét bírta eredetileg, hanem az egész Szibériát, azaz az Áltaji hegyekig terjedő éjszaki Ázsiát. — Ebből azt lehet következtetnünk, hogy az osztják *Mejk*, *Meang* egy a' vogul *Meng*, *Méhu*, *Méh*, *Miš*-sel; az osztják *Lonh* vagy *Tlonh* pedig egy a' vogul *Long*-gal, mellynek változatjai lehetnek ugyancsak a' vogul *tont* és *lént* is.

7). Az *Ujt' jelping* (viz szentje) vízi isten, vagy vízi lény, kinek hasonlókép hét leánya van, a' „*jarmih sempe soat áj* = selyem szemü (selyem szempillájú) hét leány, 's a' kinek szolgálja vagy vitézei az *ujt-či*-ak, azaz vízi nép, vagy mamutok, kik azonkép heten vannak, mert „*kér majlpe sát ujt-či* = vas mellyü hét ujtesi, mamut (vesd össze a' 89. és 90. lapot). Bármilly erősek is a' mamutok, a' *Vuor-já-ater*-ek negyedike le bírja győzni, mert azt *sát ujt-či voring ater*, *kat ujt-či voring ater*-nek = hét mamutot győző, hat mamutot győző fejdelemnek híjják. — Az *Ujt' jelping*-et *Ujt'-kum*-nak is nevezik; továbbá azt is találom róla, hogy fija van, *Ujt' kum pi* = vízi ember fija. Ennek egész neveze: *sát já Ujt' kum-pi* = a' hét folyó vízi emberének fija. — Az *Ujt' naer* = víz fejedelme, császára, vajjon különbözik-e az *Ujt' jelping*től, nem tudom.

A' mit az órjasokrul, kik istenfiak, 's azokrul, kik csak órjasok, azután a' mit az erdei és vízi lényekről találunk Regulynál, az azt sejteti velünk, hogy a' vogul nép mondájában és hitregéjében a' régi történetek nyomai láthatók. Akár mint hódítók, akár mint törvényhozók, híresek lehettek hát : a' *Pászter nemzetség*, mellynek hét ivadéka a' Jeges tengerből az Óbba és Szoszvába nyomult be; az *Enying-já* és *Lyem-já* nemzetségek, a' *Mengek*, kikkel Pori-panne-ater hadakozék, a' *Vuar-mágum* stb. Az idősbik Pászter, a' *Kant-tarom* (had isten) nevét víván ki magának, nyilván jeles hős vala, ki a' monda szerint a' szirjänekkel hadakozott. A' régi kor jelesei azután a' nép képzelmében roppant testüekké és erejüekké váltak, mire az ott található ős állati nagy csontok legközelebből is ösztönözhatték a' képzelődést.

6. §. Az özönvíz.

A' vogul monda özönvízről is tud. Valamint az Eufratesz és Tigrisz köze a' magas hegyekről leomló vízáradások által a' bibliai özönvíznek színhelye : úgy a' vogul özönvíznek való színhely az Ób és Ural közti tér, melly igen alacsony. 'S valóban ott bizonyosan nagy árvizek, mellyek a' lakosságot vég inséggel látogatók. Ezekről a' következő monda tanusít, mellynek megértésére talán nem árt némelly felvilágosítást előre bocsátani.

Az alsó Ób folyása igen lassu, mint a' leírásából kitetszik; már pedig abba roppant folyók öntik vizeiket (lásd itt a' 84. lapot). A' kiöntések gyakoriak a' vogul földön; szinte évenként történnek, mikor a' hó olvadni kezd, 's a' hegyi patakok és folyók áradásai, különösen az éjszaki Szoszvába tódulnak, — mert az özönvíz mondája, az éjszaki Szoszva ős folyóját nevezi meg. Ha már az Ób és ezen Szoszva a' vizeket bé nem fogadhatják, — mi nagy havas tél után, ha későn és hirtelen olvad meg a' hó-tömeg, szinte bizonyos —, az áradások kikerülhetetlenek. A' halászó vogul a' halászat végett, sőt a' vadászó vogul is a' közlekedés végett, a' folyók partjain építik hajlékaikat és hambáraikat; az áradások tehát nekik is veszedelmesekké válnak.

A' monda evvel kezdi, hogy hét évig nagy hőség vala. Ez mondaszerűleg nagyított kiszínezése annak, hogy valamikor, talán igen hosszas tél után, felette rögtön álla be a' hőség,

melly a' nagy havakat és jegeket egyszerre megolvasztotta; — mert azon éjszaki földön a' nyári napok felette hosszúak, teszem a' széless. 63° alatt, vagyis az éjszaki Szoszva vidékein, már tavaszutó elején 16 óráig, 's nyárelő 20—25-kén épen 20 óráig tart a' nap. A' hirtelen hőséget a' monda égésnek nevezi, melly a' földet egy ölnyi mélységre kiégeti 's a' vizet forróvá teszi. Elpusztul tehát minden a' forró özönvízben. Némelly ember sajkákon menekül gyermekes-tül, 's azoktól szaporodik ismét az emberiség, azaz a' vogulság. Az özönvíz után, kénytelen-ségből, a' földben kiásott hajlékokban élnek az emberek, mert ház-építésre se fa se fű. Halakat és erdei vadakat is újra teremt Numi Tarom. — De lássuk immár a' mondát.

Jelping vit majt. (Lásd a' 67. lapon I. 2. alatt).

I. Sät talä tujä näj té; sät talä tujä má näjn teuá. α) Sät talä tujä juipoált β) jani né jani kum lau: Taromu motäl'e ti saskati ¹⁾, män til kum-mose liliänu nejlitiänu? Mót jani ojka mót jani ojka, sau moše ojka äkven ätkätét. Ätkätést äk pauln, namt voárungeve pätsset: kummos mánki ²⁾ alungve päteu?

II. Jis ojka, jis kum lau: Män tilnen män url liliänu nejliteu? Äm kuli läkem-értn simtal kápge γ) ulte sajrungeve, por voárungeve ³⁾; tätilke liliänu nejléetke ti; tilnen nem mätä širl liliänu ät nejlét. Ti unlene máu pältäke ⁴⁾ alungveke ⁴⁾ tangeu, ät sät talä kuáli tip-tärnel säungve; túl ulte tä kuáliu ästike, äk aulä talä miltn män' untungve δ), äk aulä kápge-iu porune tú neungve. Tä poru tärmel sau náurem ašne kum tú vos tältkati. Tä por äk aulen šáli voj votä tú untungve; nilä sämä moskel nilä votä untungve éri. Tan juipoált náuremanä numpo-áln' káräjä sau kasep juntungve; káräjä sau kasep ästnetä juipoált náuremanä num poáln' tú lepungve. ⁵⁾ Sät ét sät kätel minne sis téneut äjneut tú tästungve; káräjä sau kasep keurn äjneutä téneutä vos ols. Túlultä ti širl liliänuke nejlétke ti.

α) teáui helyett. — β) R.-nál nincsen meg a' juipoált, mi nélkül a' mondat ezt tenné: „hét évig . . . szól“, mi bajosan fogadható el. — γ) R.-nál kápge (kápju); alább lesz: kápge ju. — δ) R. *ujtungve*, de mindjárt alább nála is *untungve* van.

Az özönvíz mondája.

I. Hét tele hét nyara, hogy a' tűz emészt; hét tele hét nyara tűz által emésztődik a' föld. Hét tél nyár után nagy asszony, nagy férfi szól: Taromunk másfelé omlik ¹⁾ (vízzel), azért mi hogyan mentsük meg életeinket? Más nagy öreg, meg más nagy öreg, sok kevés öreg együvé gyűlnek. Egy faluba gyűlnek, tanácskozni kezdének: Legalább ²⁾ mi hogyan fogunk élni?

II. Koros öreg, koros férfi mond: Mi ezen-tul miképen mentsük meg életeinket? Én a' halál kikerülése végett üres nyárfát tanácslok ³⁾ ketté vágni, 's kettős sajkát csinálni; ez által talán megmenekszik életünk; azon kívül semmikép nem menekszik meg életünk. Ha ⁴⁾ lakó (ülő) földünk ezen darabján akarunk élni, öt száz öl hosszú kötelet kell fűzfa gyökeréből fonni; azután ha ezen kötelünk elkészült, egyik végét egy öl mélységnyire a' földbe kell szúrni, másik végét nyárfa sajkákhöz odakötni. A' sajkáinkra sok lányt sok gyermeket bíró ember hadd szálljon reá. A' sajka végire olvadt vajjal való edényt kell tenni, négy vége szerint négy edényt kell rakni. Azután a' gyermekek fölibe ökörbőr takarót kell varrni; az ökörbőr takarónak elkészülte után azt a' gyermekek fölibe kell vonni ⁵⁾. Hét éjre, hét napra

¹⁾ Tarom omlik = eső esik; *taromunk saskati* szó szerint: *noster Jupiter pluuit*, lásd a' 129. lapon a' 29. jegyzetet. — ²⁾ *ämki* magam, *mánki* magunk, azért fejezem ki így: legalább mi. — ³⁾ az eredetiben hibázik a' *namesém* = tanácslok szó, melyet oda kell gondolni az *äm-höz*, mint alanyhoz. — ⁴⁾ a' *ke* = ha mondatviszonyítónak ismétlése több ízben fordul itt elő, jelesen: *tätilke . . . nejléetke*; *liliänuke nejlétke*. ⁵⁾ a' vogul *lepung* magyarul is *lepni*; mondjuk ugyan

III. Túlultä kotä' minem kum, kotä' minem né paulä lopti minest. Túlultä ju johtmánl jui-poált simtál kap-iunl por-várne kum por⁶⁾ voá-rí; kuáli-säjne kum kuáli sägi. Étä sät katelä sät toko ti longitahtét. Koti kum por voárunge ätke kási, jäni ojkäntul^{ε)} kitilahtí. Jäni kum kaništáué : titin⁷⁾ t'e kajlt voáreln, tätin^{ζ)} tä kajlt voáreln.

IV. Túlultä koti kum ät kási por voárunge, l'ul'ing má kinzungve ti päti. Tikvos jäli, alne vešpe má ät kantí. Túlult jäni ojkänl kitilahtí : Mán elipoalut jänimesen, éring kat-mätä má vouén. Lauí : Vákeu-értn, kotl lápeén tú? mir äk t'i ät lápeén. Än ti jelping vitn johtvesu⁷⁾, än jinetä sují; simelemä kit kateli jémsts. Ti mol'ohel kote šältepeu, än ti johtvesu.

V. Túlult porä ástem kum túti mol'emtah-tes ájtä piétl. Koti kum porä ät anšis, toko ti säkvetáues, toko ti šäriáus (ul'eng vitn^{η)}). Túlult koti kum porä kuáliä ojpes, supí ti jáhte-pestä, ále ámeráus⁸⁾; kuáliä jáhteps, tä totves. Koti kum kuáliä kosä, táu toko-ti kulhintí; porä aulä pélemláué, šáli vojl šásipitá, läp t'e kárititá.

VI. Túlult ti étä sät kätelä sät minem jui-poált veritem-kém veritem kum vitä ti tasmäis; ät veritem kum kuáliä talmetes, tä totves. Koti kum verites, mätet tu ti tasves. Tilnen alne kum kotä' johtes, tú tä tasves. Ät veritem kum ájtä piétl toko tä šäkvetáues, liliänl toko tä minest. Túlult kul'tem-kém kum mánl⁹⁾ pált kul'temutet tú ti almijest⁹⁾.

ε) az ojkäntul föltetsző szókötés; a' IV-ben jäni ojkänl kitilahtí áll. — ζ) e' két helyen az n tárgyi esetet látszik jelteni. — η) R.-nál is rekeszben van, de csak ul'eng vit; az n rag a' šäriáus miatt szükséges.

ennivalót innivalót kell készíteni; az ökörbőr takarón belül hadd legyen az inni- és ennivaló. Azután ekkép megmenekül talán életünk.

III. Azután a' merre emberjárta falu, nőjárta falu van, oda (haza) menének. Hazaérkeztök után a' sajkát⁶⁾ csináló ember üres nyárfából sajkát csinál; kötél-fonó ember kötelet fon. Hét éjig hét napig fáradoznak így. Ha valamelyik ember sajkát csinálni nem tud, a' nagy öregül kérdezi azt. A' nagy öreg megtanítja : ezt így tedd, azt úgy tedd.

IV. Azután a' mellyik ember nem akar sajkát csinálni, az kiálló magas helyet kezd keresni. Ámbár jár is, arra való helyet nem talál. Azután a' nagy öregül kérdezi : Előttünk (időnk előtt) lettél naggyá, talán tudsz valami kellő helyet! Az felel : Ha tudnánk is, hogyan férnétek el ott? A' nép mind nem fér ott. Íme már utólért⁷⁾ a' nagy víz, jövedele már hallik; zúgása két napja hogy hallatszik. Most hamar menjünk be (a' sajkákba), már utólért bennünket.

V. Azután a' sajkát csinálta ember abba siet leányostul fiastul. A' melly embernek nincsen sajkája, az ott elromlott, az ott megfőlt (a' tüzes vízben). Azután a' melly embernek kötele rövid, az elvágta azt, hogy alá ne merüljön⁸⁾, 's elvágódván a' kötél, ott vitetik vala (a' vízen). A' melly ember kötele hosszú, az rajta hanyódik; ha a' sajka vége gyúladni kezd, azt olvadt zsírral megöntözzé, 's eloltá.

VI. Azután hét éjtszaka hét nap elmulta után a' valamikép kibirta ember körül elszá-rada a' víz; a' melly ember nem bírta ki, annak kötele szélllyel válott 's ő ide tova vivődött. A' melly ember kibirta, az ott helyben szárazra ére. A' megmaradt ember a' hová jutott, ott szárazra ére. A' ki nem bíró ember leányostul fiastul ott romlék, lelkeik oda lönek. Azután a'

p. o. a' por lepi a' ruhát, de szokatlan volna így mondani : takaróval belepem a' gyermeket. — ⁶⁾ por mindenkor kettős sajka, azaz két kivájt fa, melly össze van kapcsolva; híjják porä-káp-nak is, lásd a' 26. lapon a' 128. szám alatt 's a' 104. l. — ⁷⁾ a' johtvesu szenvedő alak; vitn johtvesu a' víz által utóléréttünk. — ⁸⁾ mert a' rövid kötél miatt a' víz a' sajkát elborítaná. Öt száz ölnyre emelkedék tehát a' vogul özönvíz

VII. Túlult kvol voárunge iu kismájest; iu át'im i pum át'im, tokoti säkvetimät, tokoti šärimät; mätä täl militiä šärame kilime, tane iu pum át'im. Kvol untungve nem mätr ät kantét. Má-kvol kilungve ti pätsset. Má-kvolänl ästem juipoält t'i almijest. Kotäl'e kasing kontlet l'äpiles alemkém pauletä, alemkém mir kotiut kul'tes, tú ti mákvol kilset. Túlult äs kotäl'e kasing kontlet kat tasimutet, tu tä májáuest.

VIII. Túlult äkven ätkätest kul'temkém oj-kät, Taromen pojksét: „Jagatä, kummos url äju sim piu sim pojti? til vit-kul át'im, vuar-uj át'im. Ät'imke, Numi Tarom äžu kosképl vitäkul vos táretesn, vuar-uj vos táretesn! Mán, mont kul'temkém elmkales piin äjtä sim pojltenu, piä sim pojtnut túl kisnu. Vitn ke vajli, vitkul vos tárítesen, vitkul älné kum vit-kul-sátel vos lauslen; vuarn' minne kum vuar-uj sátl vos lauslen; äjtä sim túl pojltenu, piä sim túl pojltenu. Til eläl'e vuar-iu, vuar-pum vos sátsen. Kotäl'e alne má lamtem kul'tem-kém kumin tulult eläl'e vos untkatves; ele-ruotmene piä ele vos ruotmi, ele-ruotmene äjtä ele vos ruotmi!“

valamikép megmaradt ember földjének kibukkanó darabján ott kezdé⁹⁾ élni.

VII. Azután hajlék-építésre fát keresének; fa nincsen, fű sincsen, megromolván akkor, megégvén akkor; egy öl mélységnyire ásván is a' földet, odáig meg van égve, odáig nincsen fa, fű. Hajlékot rakni sehogy sem tudnak. Földi hajlékot kezdenék ásni; földi hajlékaik elkészülte után azokban kezdenék lakni. Akár merre lehet valami közellévő falurul hallani, az élő bárhol maradt nép mind földi hajlékot ásott magának. Azután is, a' hol valami száraz helyet tudnak, ott letelepődnek.

VIII. Azután a' valamennyi megmaradt házi öregek együvé gyülekezének, 's Taromhoz imádkoznak: „Oh te, hogyan elégül ki lányaink szíve, fiaink szíve? mert vízi hal nincsen, erdei vad nincsen. 'S ha nincsen, Numi Tarom atyánk, eressz le vízi halat, eressz le erdei vadat! Mi, valamennyi megmaradt ember-fiaid, azokbul keresünk majd kielégítőt lányaink szívének, fiaink szívének. Ha vized leszáll majd, eressz le vízi halat, a' vízi halat fogó embert áldd meg vízi hal szerencsésével; az erdőre járó embert áldd meg erdei vad szerencsésével; abbul lesz a' lány szívének kielégítője, a' fiú szívének kielégítője. Azután teremts még erdei fát, erdei fűvet. Bármerre lévő föld darabjain valamennyi megmaradt ember hadd telepedjék le, elszaporodó fiai hadd szaporodjanak, elszaporodó lányai hadd szaporodjanak!“

Ezen monda után jegyzé föl Reguly azt, mit már a' 76. lap végén közöltem, hogy tudniillik a' nagy vizek idejében a' *Sähu* (Szigva) népe a' Nankiś-ra vagy N'aiś-N'íltíng-re meneküle meg a' Šortäng heggyen. Mert:

„Täu ät ámeräus, nongo läps, äkmós tote ätkätét. Katäng 9) sip-lu¹⁰⁾ l'ul'it, kitäh taras-kém l'ul'it má kul'tsals, tasem mätä. Tä porät Sukerjä äs Kangle, Mán-ja magom olszet. Li-

„Az nem merüle (a' víz) alá, kiälla; mind arra gyülene (az emberek). Kéz-fejnyi¹⁰⁾ magasra, két arasznyi magasra áll vala ki a' föld, a' száraz földje. Az időben a' Szukerjä, Kangle

9) R. világosan *kätäng*, tehát *katäng*. Vajjon nem kell-e *käteng-sis-lu-t*, azaz „kezes hátcsont“-ot, vagy magyarul „kézfej“-et olvasni? Lehetne *kät-tang sip-lu* is, mi „elővező szárnyak csontja“, mert a' hal evező-szárnyai: *kät tang* elő-szárny (kéz-szárny), *sarvit tang* has szárny stb.

9) A' *kul'tem-kém kum* gyűjtő névszó gyanánt áll, azért mánl és *almijest* többes számuak. — 10) A' *katäng sip-lu l'ul'it* homályos mérték. Szószertint volna kezes-nyak-csont. A' 76. lapon *hat könyöknyi*-nek fordítám, mi bajosan állhat meg: talán jobb a' *kéz-fej* ha t. i. *käteng-sis-lu-t* olvasunk, mit láss a' 9) alatt.

lián toti nejlest. Já nalmi supit tont paul át'im
ols, tuop Lopmus ols; Munkes pásnel Munkes
ás ols."

és Mán-já népei valának. Életeik oda mene-
külének. A' folyó (Szigva) alsó részein akkor
nem volt falu, alig volt Lopmusz, Munkesz ha-
táránál Munkesz város is volt."

7. §. A' máncsi isteni-tisztelet.

A' máncsi, vagy vogul özönvíz, úgy látszik nekem, újabb korbeli; mert mondájában nin-
csen említés *jarkum*-okrul vagy más ember fölötti lényekről. Vannak ugyan az özönvíz után
is *pogatur*-ok, *bogatir*-ok, *bátr*-ok, vannak *alp*-ok: de ezek már a' történeti kornak emberei.
Azért talán nem helytelen, az özönvíz után a' máncsi isteni-tiszteletéről beszélni, mely mai na-
pig divatozik, a' mennyiben még pogány vogulok vannak.

A' máncsi isteni-tisztelet fogalmába mindent befoglalok, a' mivel a' máncsi (vogul) ember
mágán segíteni kíván, 's a' mivel azt gondolja, hogy megkérlelheti az égi hatalmat. E' szerint
a' máncsi isteni-tisztelet részei: a' pubi-k (bábok, bálványok) kitalálása vagy készítése; az
igézések; az áldozatok; az imádságok; továbbá, az eskü, és a' medve-tisztelet. De a' máncsi
ember nem végzi maga az összes isteni-tiszteletet, arra különös tudomány is kell, mellyel csak
a' *hájt*-ok tünnek ki. Lássuk tehát elsőben is ezeket.

I. A' n'ajtok.

A' *hájt*ok papok, bűvölők, gyógyítók. A' *hájt* szó más rokon nyelvű népeknél is megvan,
tehát már ebből is látható, hogy a' *hájt*ok másutt is működtek vala. A' norvég-lapp nyelvben
noajde a' bűvös, bűvölő, *noajde-dietto* bűvös tudás, *noajdevuot* bűvösség, *noajdestallet* bűvölő.
— A' svéd-lappban *nojte* a' bűvös, kicsinyítő értelemben *nojtač*. A' *nojte* szóból igék lesznek,
mint *nojtet* bűvölő, *nojtostet* is bűvölő, *nojtogatet* bűvölgetni; vagy *nojtostallet* bűvölő; az
igéből megint dolognevek lesznek, mint *nojtom* bűvölés, *nojteje* és *nojtostalleje* bűvölő stb.

A' finnben *nojta* bűvös, *nojdan nuoli* (bűvös nyíl, vagy bűvösnek nyila) ragadós beteg-
ség, vogulul *térn hül* tüzi tünemény, egyszersmind ragadós betegség, lásd a' 140. lapon; —
noidun (*noitua*) bűvölők, *noitumus* bűvölés; *noidutan* bűvöltetek stb. — Az eszt nyelvben is
noid bűvös, bűvölő, *noian* (mintegy *noidan*) bűvölők, *noidus* és *noidmine* bűvölés.

Megvan e' szó az éjszaki-keleti csúd (finn) nyelvben, az úgynevezett veszi nyelvben,
meg a' szirjänben, melly nyelv már a' vogullal határos. A' vogul vagy máncsi nyelvben tehát
nojt vagy *hájt* a' *noita*, *noid*, *nojte*, *noajde*, 's *hájtém*, *nojtém* bűvölők, *hájtühtém* vagy *hájtühtém*
bűvölők és gyógyítók, innen *nuk-hájtühtis* felgyógyított, vagyis a' betegséget, bűvölés által, ki-
hajtotta a' testből. A' *nojt*, *hájt*, *noita* stb. tehát ama' híres bűvös, kit az európai nyelvekben
(nem tudom, hol vett szóval) *sámán*-nak neveznek.

Az áltaji népek közt, úgy látszik, legnagyobb mértékben fejlődött volt ki a' bűvölés-bá-
jolás, innen más népek mondájiban sokat emlegetik amazok *nyajt*-jaikat. A' norvég, svéd és
oroszláni szokott a' lapp, finn bűvészekről; egyszersmind szerette a' lapp vagy finn bűvös
nyilakat. A' keresztyénség fogyasztja, mint ördögi dolgot, a' bűvészséget: de nem írhatta még
ki a' keresztyének közzül se. A' jeles finn tudós, *Lönnrot*, az 1837-ki *Mehiläinen*-jében (*Méh*
nevű folyóiratjában) a' finn-lapp bűbájosságról közöl valamit saját tapasztalásából, mit, mint
legHITELESEBBET, 's legjobban felvilágosítót, ide iktatok: „Még ez években is mentek vala em-
berek Lappországba tudást keresni, mert azt gondolják, hogy a' bűvészség ott van meg teljes
hatalmában. Minthogy én a' múlt télen (1836-ban) mind az orosz mind a' finn, sőt még a' svéd
Lappföldön is jártam, különös feladatommá tevém, ezt a' dolgot is kitudni; 's most másokkal is

közlöm, a' mit magam hallottam. — Azok, kik e' végett a' Finn al-földről a' Lapp földre mennek, Kuusamo egyházas faluba érnek, hová akár Kajánitul akár Uleaborgtul 25 mérföldnyi távolság van. Kuusamo-bul, legalább 12 mérföldnyire, Salla-ba, vagy Kuola,järvibe, 's innen kietlen pusztaságon keresztül, hasonlóképp 12 mérföldnyire *Akkala* faluba érnek, orosz Lappföldön, melly faluban a' tudósok, vagy bűvészek laknak. Az út emez utolsó darabjára nem lehet kalaúz nélkül indulni, kit tehát Sallaban, vagy Kuolajärviben kell fogadni. Úgyde Sallaban csak két ember van, ki az oroszöldi lappokkal beszélni tud; 's még a' kettő közül is az egyik nem tudja az utat, 's azért, úgy mondják, mindenkor egy és ugyanazon ember kalaúzolja a' Lappföldre menőket, 10, 12 sőt 16 tallérért is (svédül *riksdaler* = Reichsthaler). Akkalába érvén a' segítséget kereső ember, a' bűvész, miután megtudta, hogy mi végett jött el, énekelni kezd, 's addig folytatja míg az énekléstől elalszik. Ez álmában, azt hiszik, a' lapp bűvösnek lelke kiszabadul testéből, 's elmegy azokra a' helyekre, a' mellyek felé a' bűvös az éneklés közben elméjét irányozta volt. Fölébredvén — néha egész éjtszaka tart az álom — a' bűvös mindenfélét beszéll ama' helyekről, 's így hihetővé teszi, hogy álmában tudást volt keresni. De, hozzá teszi Lönnröt, nagyon kész vagyok azt hinni, hogy a' lapp bűvös minden tudása, mellyet álmában szerzett, már előbb a' kalaúz által volt vele közölve, ki a' hosszú úton eléggé reá ért a' másiktul, kit kalaúzol vala, mindenfélét kitudni; mert ő is bő jutalmat kapván kalaúzolásáért, szívesen egyet ért talán a' lapp bűvössel. — Ennek az énekléstől való elalvását *elragadtatásnak* nevezik. Az elragadtatásba eső lapprol mondják, hogy soha sem eszik sőt, mert a' sós étel megfosztaná bűvös erejétől. Sokfélét hallottam én a' lappok tudásáról, miszerint olyanokat is tudnak meg elragadtatásuk alatt, mellyeket a' kalaúz nem közölhetett vele. Csak igaz-e mind az? kérdi Lönnrot. — Ím ebből azt tanuljuk, hogy néha még most is a' keresztényen finnek, messze földekről nagy költséggel, utaznak a' lapp bűvösökhöz, kik mesterséges álomba ejtik magokat, mellyben a' kívánt tudáshoz jutnak. Nyilván csalás és csalódás vegyül itt össze, — 's az tartja fenn a' bizodalmat a' bűbájosság iránt.

A' vogul bűbájosságrul már Pallas azt írja: „Minden, mi a' nép figyelmét felkölti, a' bűbajosnak magyarázatát igényli, ki azután *álmaival és meséjével* felel. Szerszáma a' bűvész-dob, mellynek verése által elragadtatásba helyezi magát, 's úgy veszi az isteni kijelentést,“ lásd itt a' 95. lapot. — Castrén is azt tudja az osztjákokrul —, mi a' vogulokrul is mondható, hogy a' sámán, ki jós, pap és orvos, nagy tiszteletben részesül, ki a' bálványok feleleteit közli, — lásd itt a' 99. lapot. — Lönnrot nem beszéll az idézett helyen a' lapp bűvészek dobjárul, de régiebb írók gyakran emlegetik, *Leem* *) láta is illyet. A' Pallas említötte bűvész-dob csakugyan megvan a' voguloknál, 's azt *kvojpp*, *kvajpp*, *kvájpp*-nek híjják. Ezt a' dobót a' *úajt* veri, vogulul *kvojpp rátí*, mert *rátém* ütök, verek. Külömbőség is van vagy volt a' *kvojpp*-ok közt, mert ezt a' mondatát találom: *jäni kvojpp ojkü* = a' nagy dob gazdája, hacsak így nem kell azt írni: *jüni kvojpp-ojkü*, mi annyit tenne, hogy a' nagy, az öreg dob-gazda, dob-birtokos. A' máncsi *úajt*, a' dob-verés által elragadtatásba jutván, mi a' test reszkesedésével jelenti ki magát, azt mondják róla: *Taromnel réjl johtáues*, vagy: *Taromnel réjl pinves*, azaz szószerint: a' Taromtul meleggel éretett el, vagy: Taromtul meleggel tétetett, mi azt jelenti, hogy isteni meleg lepi. Így is mondják: *Tarom réj tüuen johts* = az isteni meleg érte őt; vagy *pubi jäne*, *tarom jäne réj tüuen* (*tään*) *johts* = Pubi nagy, Tarom nagy melege érte őt, 's hozzá teszik: *lätíng tüuen tí piní* = beszé-

*) *Leem Knud* sokáig (1725—1729. Kielvig és Kiölle-Fiord-ban, azután hat esztendeig Altenben) lakék mint hittedesztő a' lappok közt, 's több rendbeli könyvek által ismerteté meg őket. Egyik könyve: *Tudóstítások a' finnmarki lappokrul, nyelvék-, erkölcsök- és hajdani pogány szokásaikról*, mellynek német kivonata 1771-ben jelent meg Lipsében. Más két könyve egy *lapp grammatika*, 's „*En lappesk Nomenclator*,“ Drontheim 1756. mellyből Sajnovicsunk a' szóhasználatát meríté.

det tesz neki most, azaz, most kijelenti neki, mit beszélljen. Még ezt a' mondást közölhetem : *Koti kum hajt pubi réj aňši, laui : pubi réj ánom johts* = a' melly (ember) bűvész pubi meleget érez, azt mondja : pubi meleg jutott reám.

A' Reguly-jegyzette szólásmódokból azt is ki lehet hozni, hogy a' bűvösök négyféleképp bűvölnek, mert vagy szellemeket idéznek, mit e' mondás ért : *liling pubil hajtáhtí* élő pubival bűvöl ; vagy dobbal bűvöl, mikor is azt mondják : *kvojjel hajtáhtí* = dobbal bűvöl ; vagy késsel teszi azt, mit így mondanak : *sairepl hajtáhtí* = késsel bűvöl ; vagy sötét hajlékban követi el bűvölését, mert *turmen kvolt hajtáhtí* = sötét házban bűvöl. — Hogy a' *hajt* gyógyít is, bizonyítja már a' *hajtáhtém* ige, mert azt mondják : *ánom hajtáhteln* vagy *ánom pumelteln*, azaz engem egészségessé.

A' bűvölés egyik fő, és egyszersmind legszellemiebb eszköze az *igéző mondás*, vogulul *sátel, sáti*. A' 118. lapon előadók, hogy *sát* = áld, 's hogy e' szó teremteni-t, imádni-t teszen ; itt azt kell még hozzátenni, hogy *sát* átkozni-t is jelent. Mindenik jelentés azt mondja, hogy *sátém* annyit tesz, mint élő szóval előhozni valamit, akár jót akár rosszat. A' *sátung*-nak, élő, szóval bűvölésnek, mestersége pedig abban áll, tudni, micsoda szók bírnak annyi erővel, hogy megtehessék azt, a' mit kívánunk. Ha a' finn Kalevalában előforduló *igé* § teket tekintjük, azt a' felfogást látjuk azokban, miszerint a' dolgok eredeteinek tudása és elmondása, ugyanazon *igók* előhozása is. Az *igéző* ennél fogva *tudós* (tietäjä és taitaja) ember. Például, ha tudom, micsoda füvek milyen alkalmazása gyógyítja meg a' sebet : azt nekem el is kell mondanom mikor a' füvetek alkalmazom, mert a' szók ereje, nem a' füvek ereje, gyógyít. A' finn *luku* (= olvasás) és vogul *sátel* (= áldás, átkozás) eme' tudásnak elmondása, vagy magyarul *igézés*. Ha a' magyar nép közt található *igézeteket* tudnók, nem egy tanúságos összehasonlítást lehetne tenni.

A' vogul *igézet* ünnepélyes alaka ez : *Äm érimke ele-miní* = az én énekem ha előre megyen (sikerül), azután következik a' tulajdon *igézet*, millyet alább közleni fogok. *Igézek* tehát vogulul : *sátém*, vagy *sátémtem*, vagy *sáteltáhtém* ; *täu sáti* azt teszi : *igéz* ; *jelsátémtem* eligézek, megigézek ; *sátvesem* meg vagyok *igézve*, átkozva, babonázva. Hogy a' *kuľ láting, térn (tárn) láting* is annyi, mint *sátel, sáti*, azt a' 136. és 140. lapokon már mondtuk.

A' *hajt*-nak különös tudományát *sepän*-nek nevezik. *Sepän* tehát annak tudása, mit kell mindenik esetben tenni vagy mondani ; p. o. mellyik lábbal kell beléptetni valamelly helyre ; mivel lehet megengesztelni az isteneket ; melly szokat kell a' gyógyításnál, áldozatnál stb. kimondani ; mint kell az embereket kés vagy fejsze élén általléptetni (a' *sajrep hajtáhtung* mellett) stb. Innen mondják : *sepäneng kum sáti, näs kum üt sáti* = *sepänes* (tudós) ember *igéz*, *näs* (tudatlan) ember nem *igéz* ; — *sepäneng látingel sáti* *tä* *sepänes* szóval (beszéddel) *igézi* (azt) ; — *Tarom sätém sepäneng kum* = isten áldotta tudós ember.

A' *hojt*-ok, *hajt*-ok nem az egyetlen bűbajosok ; vannak mások is, a' nyelv szavai szerint. A' *pengung*, vagy a' déli nyelvjárásban *penuh*, jósolni-t teszen, különösen az elvesztett jószágot kitalálni ; innen *pengene kum* jós. De a' jós is gyógyít, tehát *pengilém*, vagy *pen'ilém* annyit tesz, mint *pumeltém* = egészségessé tenni, gyógyítani ; p. o. *ánom pehileln, ánom pumelteln* engemet gyógyíts. A' *pengene kum*-on kívül van még :

Šurkene is boszorkányos, bűvös bájos, különösen *šurken kár* varázsló ; *šurketeng* vagy *šurketuh* varázsolni.

A' *hajt*, és a' *pengene kum* gyógyítanak is. A' vogul nyelvben tehát *pehilem* = gyógyítok, mint *pumeltém, jelteptém* is. De mind a' *hajt* és *pengene kum*, mind a' *šurken kár* betegséget is okozhatnak ; azt a' nyelv így fejezi ki : *täuen mosn' pütitü* azt betegségbe ejti (a' *hojt* stb.).

II. Igézések.

A' máncsi igézetek közzül, mellyeket a' *ňajt*-ok még Reguly idejében használnak vala, egyet sem találok az ő jegyzeteiben : de mondaszerű igézeteiket, mellyeket nyilván a' közönséges *ňajt*-oknál külömb büvölök használtak hajdanában, tudok felmutatni. Kettőt ugyan már előadtam a' 139. lapon, egyiket, mellyel az égből leeső Kul'-ater ember-fekvő hely nagyságu menyhal-orrot (szigetet) támaszt a' tengeren; másikat, mellyel azon a' szigeten házat, embereket, sőt várost igéz elő; mind a' kettőt a' *Küj-sau*-ban is (a' 166. és 167. lapon) találni fogjuk. Itt még három mást közölhetek, mellyek valamely mondák töredékei.

Az első kettőt egy leány mondja, kit üldöznek. Majd majd utóléri, akkor

kvonzepä ponk ult juje litä; „Äm érim-ke ele-miní, äm potrem-ke ele-miní, päl' iup vuar vuos teli.“

fésűjét a' fején által hátra veti (lővi), mondván : „Ha énekem sikeres, ha beszédem sikeres, sűrű fiatalas erdő hadd legyen.“

Erdő támad megette, melly az üldözőket feltartóztatja. De azok újra szinte utóléri. Ekkor meg

ahtes lí : „Tarom ážem, Tarom jägem kájne; jäni ńar vos teli, kvos ul vos kaní, kát ul vos kaní.“

követ vet (lő), mondván : „Tarom atyám, Tarom öregem, hallgass meg; hadd legyen nagy hegy, (azt) köröm ne illethesse, kéz ne illethesse.“

Illyen hegy, — pedig a' 80. lapon elmondottak után tudjuk, lásd ott a' *nyer* (nyar, nyár, ńar, ńär) szót, hogy a' *ńar* sziklás tetejü kopasz hegy —, alkalmasint biztosította a' lányt üldözőji előtt.

A' harmadik igézet ez :

Kautnel kaut-parntul kusets, nánknel nánk-parntul kusets; visäğä, ponk ult rébitesäğä. „Äm érim-ke ele-miní, äm potrem-ke ele-miní, kvol vos teli; kvonitä ńalalu täl pangvit kvol vos untkatí, jujitä sät täl pangvit vos untkatí. Äk pälä ruš tép vos olí, äk pälä mánčí tép vos olí; täml'e vos untkatí. Surmä kärn vos sajráué, autä hohrän vos jangtáué.“ — Túlult pongä semä mánmätés, jole kujes. Kosä' kujes, vát'í kujes, lajlä ńarites, réng mán' kajes; kátä ńarites, réng mán' kajes. Túl nong-kuáls, än' mont sal'pel laumä kajlt kvol télem. Tul'e-nurä leumätéstä, ju-tautlitéstä, ele-šäl'imtéstä : kit kum jangene kért kán téls, kit kum jangene sarníng kán téls.

Fenyübül fenyü forgácsot vága, vörös fenyü forgácsot vága, fölvevé mind kettejét, fején által dobá. „Ha énekem sikeres, ha beszédem sikeres, hadd legyen ház; külseje (szerint) nyolcz öl széles ház ülepedjék, belseje (szerint) hét öl széles ház ülepedjék. Egyik oldalán orosz étel legyen, másik oldalán máncsi étel legyen; illyen hadd ülepedjék. Lélek-lyukát a' a' kár (madár) vágja ki, ajtaját a' hohrä (madár) illessze sarkába.“ — Azután fejét szemét befödé, lefekvék. Sokáig feküdt, nem sokáig feküdt, lábát kinyujtá, meleg helyre ére; kezét kinyujtá, meleg helyre ére. Azután fölkele, ime valóban igéje szerint ház lett. Újja gyűrűjét lehúzá, megrágá, kiköpé : két ember vívható vas tér támada, két ember vívható arany tér támada.

E' hosszabb igézet is valami nagyobb előadásnak töredéke, de magában is világos. Fenyü forgácsot vetvén által a' fején elmondja az igézetet, úgy látszik, egy órjas, mert vívó helyet is támaszt, — 's olyan ház lesz, millyet kívánt. Egyik új körülmény itt az, hogy az igézet elmondása után lefekszik az igézö, befödvén arczát, 's úgy teljesül az igézet. Mintha az igézö nem is merné kitakarni szemét, nehogy félbeszakassza a' csudát, azért lábát kezét nyujtja ki,

's meleg helyet érezvén, — a' ház tehát fölibe és körülötte támada —, akkor kél fel, 's meglátja a' kész csudát. Még egy másik körülmény az, hogy a' támadó háznak léleklyukát vagy kéményét a' *kür* madár, és ajtaját a' *hohrä* madár csinálják meg, melyeket, úgy mint a' *taht*-ot és *luli*-t is, mondai madaraknak nevezek, lásd a' 89. lapot, egyebet nem tudván róluk.

Hogy az igézőnek valami anyagra van szüksége, a' miből igéz, azt a' közlött igézetek mutatják; de mutatta azt a' teremtés mondája is, mely szerint a' teremtés inkább csak előhozása annak, mi némileg már megvan, mint valóságos teremtés, mely a' semmiből alakít.

Eddig az igézni szó megfelelőjét a' vogul *sátém* igében találtuk, melyből lett a' *sátel*, *sátíl* = igézet. De van még egy más vogul kifejezés, melyet meg kell említeni, u. m. a' *kantém*, *küntém* szidok, melyből valók a' *künting láting* (= szidó beszéd) káromkodás, 's a' *küntmáuém* káromkodom. Előfordult már e' szó a' 139. lapon, a' hol a' Kul'ater-ről van szó, kire „*küntmáu Tarom*“ megharagszik Tarom. De a' szó igézést is teszen, 's azért is figyelemre méltó, hogy a' finn és magyar nyelvekben is megvan. A' Munch által 1850-ben kiadott „Chronica Norvegica“-ban való „Symbolae ad historiam antiquiorem rerum Norvegicarum“ 5-dik lapján a' *gandus*, *gandius* „finnus incantator“-nak neveztetik. A' finn *kant* szó (kannan, kantaa), úgy látszanék első tekintetre, nem jelent igézni, hanem hordani; de egyik jelentése mégis vádolni teszen, még pedig a' *päülle* = felé, reá, viszonyítóval, így kannan *päüllesi* = hordok reád, *kantaja päüllesi* = reám hordó, azaz vádollar, vádolóm, mely szófüzet nagyon közeledik a' vogul *kantém*, *küntém* szó jelentéséhez. Hozzájárul még, hogy a' finn *kant* igéből a' *kannus* (kanuksen) szó rendesen származik, mely a' lappok bűvész dobját teszi, miszerint alig lehet még kétségünk, hogy a' *kant* hajdan a' finneknél is azt nem tette volna, mit a' vogul *kant*, *künt*, 's hogy a' norvég forrás a' *gandus*, *gandius* szót helyesen „finnus incantator“-nak veszi. A' magyar nyelv a' *kanta-ír* és *kanta-íres* szókban őrzötte meg a' közös igézö szót, melyek tehát voltaképp igézö *ír*-t, igézö *írrel* *bánó*-t jelentenek *).

III. Áldozat, imádság.

Ha Reguly, benyomásai és tapasztalásainak első érzései közt, a' mint utazik vala, leírta volna utazását: a' vogul áldozatokról a' legérdekesebb és leghitelesebb tudósításokat vettük volna tőle. Mert vogul kísérője, Bahtjár „nevezetes vala népénél mint dalnok, sőt ló-áldozatnál, melyet a' vogulok esztendőnkint tartanak, gyakran papi minőségben működött volt“ — lásd az 53. lapot; 's mert Reguly maga egyszer „egy vogul nagy áldozatnak tanúja lehete“, — lásd az 56. lapot. Most azonban vogul szó-jegyzeteiből kell összeszedetnem, a' mit a' vogul áldozatokról mondhatok. A' mit Pallas itt a' 95. lapon az osztják áldozatokról beszéll, az alkalmazint a' vogul áldozatokra is ráillik. De mikor áldozik a' *íajt* vagy *íajt*, mikor nem, vajjon a' vogulok is azt tartották volt-e, mit az osztjások, miszerint „a' háznépi bálványnak kiki maga áldozik, de nemzetségi (vagy közös) bálványnak áldozatjait a' pap (*íajt*) intézi és teljesíti“, lásd itt Castrén tudósítását a' 99. lapon — azt nem tudom, mert azt már Ahlqvist nem is tapasztalhatta, ki nem igen látott pogány vogulokat.

Vogulul *jurém*, *jirém*, *irém* áldok és áldozom, *jurkatém*, *jirkatém*, *irkatém* áldozom; a' nap, mellyen áldoznak, *jurkatne* vagy *irkatne katel* = áldozó nap; 's a' hely (kerítés), hol tör-

*) A' vogul *sát* magyarul *áld* és *át*-ok; mint a' vogul *sater* magyarul *ezer*; a' vogul *sarn'* magyarul *arany*, vesd össze a' 117. lapon levő 4. jegyzetet. — A' képzők is hasonlítanak, p. o. a' vogul *el*, *il* (*ul*) képző magyarul is *el*, mint a' *päntel*, *päntil* = fedél, *lepil* = lepel szók bizonyítják; mint az utolsó igézetbeli *parnt-ul* forgács, 's a' sokat emlegett *sát-el*, *sát-il* áldás, átok. A' finn *kannus* szó képzője *uks*, mely a' magyar *ok*-nak felel meg, p. o. *át*-ok = kann-uks.

ténik az áldozat, *jurkatne*, vagy *irkatne kün*, áldozó tér, kerítés; de *juring pit'i* = áldozó fészek is. Az áldozat *jur*, *jir*, *ir*; ebből lesz *juring*, *iring* áldozatos és áldozó ünnep, 's *jurp*, *irp* áldozat; emeből megint *jurpil*, *jurpilt* vagy *irpil*, *irpilt* igék származnak, mellyek kérni-t, imádni-t jelentenek; *jurpiltahém* és *irpiltahém* imádkozom. Némi tudósítást nyújtanak a' szólások is. *Mán ti sáli ireu* mí ezt a' szarvast áldozzuk; *päling lü jomas jirl t'i kuáleltáues* a' sörényes ló nagy áldozatra meg van kötve, — azt mutatják, hogy iramszarvast és lovat áldoztak, még pedig a' lovat *jomas jirl* = jó, nagy áldozattal. Ha azt mondják: *Numi Taromne irilém* = a' Numi Taromnak áldozom (ezt), abból azt tanuljuk, hogy a' vogul nem csak bálványainak, hanem magának Numi Taromnak is áldozott, 's hogy Castrén tudósítása az osztjokokról, miszerint ezek nem a' Taromnak, ki hajthatatlan, 's az emberekre nem hallgat, hanem csak a' bálványoknak áldoznak (lásd itt a' 99. lapot), nem illik a' vogulokra, talán az osztjokokra sem, a' mennyiben ezek csakugyan minden tekintetben legközelebb állanak a' vogulokhoz. — Ha azt mondják: *Äk tälä jémti, äm irilém* = egy tele lesz, én áldozni fogok: ebből meg azt tanuljuk, hogy a' vogul ember talán kötelességének tartja vala, évenként egyszer áldozni. Hogy az áldozatra szánt állatot megkötözték, tanúsítja e' mondás is

iri totenutem ti,	áldozati hozott valamim ez,
iri nejselenutem ti	áldozati kötött valamim ez.

Az áldozatot, a' szarvast vagy lovat, kötéssel fojtogatják, azután homlokba ütik és leölik. Azért mondják: *Taromne sálim ti érs, kätä lajlä sangvetes* = Taromnak e' szarvasom tetszett, keze lába rugdalózott.

Az áldozó ember imádkozik is. Az imádkozni szó a' vogulban hasonlóképp *sátung*; tehát *sátém* és *sátmém* imádok, *sátahtém*, imádkozom; *sátpe kum* imádó ember, *sátahtep kum* imádkozó ember, *sátém*, *sátmil*, *sátmel* imádság, p. o. *Ujt' sätmü* a' vízi istenhez való imádság, *Tarom sátmel* Taromhoz való imádság. Az áldozati imádság többnyire ez: *Numi Tarom ážem kuleln, mol pongung uj ponkü nängen kásteslem* = Numi Tarom hallgass meg, most fejes állat fejét áldozám neked.

De nem csak *sátém*, *sátmém* teszi: imádok, hanem *pojékém*, *poikšém* és *juolntahém* is. Talán nem csatlakozom, ha ezt a' különbséget alitom, miszerint *sátém*, *sátmém*, *sátahtém* az áldozati imádságot tenné, melly ad valamit az istennek; *pojékém*, *poikšém* általában fohászkodást, 's *juolntahém* imádkozó leborulást jelentene. De egy, még előttem eléggé homályos, helyen, az *iring* szó a' *pojékém*-mel együtt fordul elő, így: *Kotül' alpe iring majlpe šät mákijana: t'ü vah* (vahing, vauing?) *širpe širing kväl tärmel unlepe iring majlpe äku šišen Tarom nanming šät lángel pojékün* = a' merre való áldozó mellyü hét néped: ott erős szaru-fāju házban ülő áldozó mellyü öreged által te Tarom kérő száz szóval megkéretel.

A' szokott áldozati imádságoktól különbözik a' *käj-sau* is. *Käji* figyelmeztető szó, hogy isten hallgassa meg az imádságot, úgymond Reguly: de *käji* barátságot is jelent. A' *sau* szó is homályos ez összetételben. Mert *sau* haját, héját, bőrt jelent: de jelent ám dallamot, nótát is, p. o. *éri sau* az ének nótája, 's *éri sau ät vauém* az ének nótáját nem tudom (csak a' szókat tudom); — *tan sau* a' zene nótája, zenedarab, tulajdonképp a' húr nótája. Ezeknél fogva *sau* hangot teszen, úgy hogy *éri sau* az ének hangja; *tan sau* a' húr hangja, azaz játék-darab, zenedarab. Van *rah-sau* azaz kiáltás; 's a' *käj-sau* hasonló összetétel, mintegy imádkozó, vagy szólító hang, azaz ének, hymnus. — Alább következik egykét *sátmel* és *käj-sau*.

IV. *Eskü, és állatok tisztelése.*

Az esküről és a' medvetisztelétről nem talállok semmit Reguly jegyzeteiben, arra utasítom tehát az olvasót, mit az esküről Pallas (a' 94. lap.), Castrén (a' 100. lap.) és Ahlqvist (a'

105. lap.) mondanak, a' medvetiszteletről pedig Strahlenberg (a' 91. l.) és Ahlqvist (a' 105. lapon) adnak. A' Reguly-hozta medvedalokról, a' mellyeket a' 68. lapon V. alatt elősoroltam a' III. Fejezetben lesz szó.

Az isteni tisztelethez a' publi-k és szent helyek kitalálása is tartozik, miről lásd a' 141. és 142. lapokat.

V. A' keresztyénség.

A' keresztyénségnek is nyomai vannak már a' vogul nyelvben, azokat tehát itt kell felhozni. *Pérne* a' kereszt, és keresztelés; innen: *pérnen'* totém keresztelésre viszek, és *pérnel totáué* keresztelésről hozatik; *pérnentém* kereszttelek, *pérnentene jéri*, vagy *pérnentem*, *pérnentum jéri* keresztelő ének. Továbbá *tarom kvol* egyház; *ruš tarom* orosz isten, azaz szent kép; *jelping katl* (szent nap), vagy *jäne katl* (nagy nap) ünnep.

VI. Néhány sátmel és küj-sau.

A' két *Tarom sátmel* (sátmil), mellyet a' 68. lapon IV. alatt említék, így kezdődik:

A Jurkináé.

Atr Tarom, sät kaltä sät¹⁾ Tarom, mal Tarom jäu'kve! sujing saang, sujing saang pel'pe kum, sujing saang pel'en jal-uottelen! Tur-lo-bent²⁾ jänit pel'pe kum jol-uotteláuén; tur³⁾ jani šempe kum, tur jani šemen jel-vuol'aln. Nágeling⁴⁾ šempe kum, osn, šem-osn jal-vuol'aln.

Fejedelmi Tarom, áldás közben boldog Tarom, gazdag Tarom atyácska! csengős hangos, csengős hangos fülü férfi, csengős hangos füledet ereszd le! Vízi tök nagyságu füles ember ereszködjél le; tó-virágnyi szemü férfi, tó-virágnyi szemedet fordítsd le. Fényes szemü férfi, arczodat, szemedet-arczodat hajtsd le (mí reánk).

A' másik.

Sät Tarom ši'olpäng jänungve. Tur-lo-bent pel'pe kum, oas-lo-bent pel'pe kum, kuro saang pel'pe kum, kuro saang sujing pel'in jel-vuoh-telen. Ás šempe kum osen, ás jäne kum šemen jel-vuol'aln, malang kum.

Boldog Tarom, öszfejú nagy. Vízi tökök, folyóvízi tökök fülü férfi, érző hangos fülü férfi, érző hangos csengős füledet hajtsd le. Folyó szemü ember, arczodat, folyónak nagy férfí, szemedet hajtsd le, gazdag ember.

A' Sarn' u-ater küj-sau.

Sarni ater, mät jahpe⁵⁾ kum, kuálpe katl säjing ater! Kuri säjlem säjlem pel'il aženen sätvesn! Kotäl' alpe iring majlpe sät makijä-nen⁶⁾ tarom noanming sät l'ängel nonmejä-gén⁷⁾. Pietum puot sis lili almälesn, konum äne sis nat almälesn. T'e vah širpe širing kväl tärmel unlepe iring majlpe äku šišenen⁸⁾ tarom

Arany fejdelem, földön járó⁵⁾ ember, a' kelő nap sugaras fejedelme. Érző igen halló füllel vagy megáldva atyád által! A' minden felé való áldozó mellyü hét néped⁶⁾ által nagyon kérő hét szóval megkérleltetel⁷⁾. Főtt étel megett életre nevelödtél, tálalt csésze megett (minden)kor nevelödtél. Most erős szaru-

¹⁾ a' sät szó itt szerencsét, áldást jelent, 's a' kíséző mal szót is magyarázza, melly az arab مال = vagyon, 's a' szomszéd tatároktól jutott a' vogul nyelvbe. — ²⁾ lobent valami vízi tök (nymphaea)-féle nagy levelű növény. — ³⁾ itt nyilván hibázik a' hasonlított tárgy, mert a' kinek vízitök levélnyi füle van, annak szeme nem lehet olyan nagy, mint egy tó, hanem mint egy nagy tavi virág. — ⁴⁾ előttem homályos e' szó. Nangém fénylem, nágel fény? — ⁵⁾ jahpe, vagy a' Kul'ater küj-sau IV. és V. johpe, járó; az idézett IV-ben: aulü johtaln uos = vége járhatatlan (e' helyett: joht-täl) város. — ⁶⁾ má-kum és magum, magom nép, földi ember; itt a' déli-vogul nyelv ma-kijä-t látszik mondani, ma-kum helyett. — ⁷⁾ n'onmejäuén helyett. — ⁸⁾ ki az äkü šiš = öreg fiad? nem tudom. Lehet, hogy az áldozó n'ajt nevezi így magát.

ńanming šät l'ängel pojkaun. Vuor sätä kales, ujt' sätä kales. Numi Tarom jägen pobi sät pišentel näng l'ul'selen; Tarom sät pišentel näng l'ul'seln. Numi Tarom jägene pětum puot kuorum jer nău pojkes⁹⁾.

fāju házön ülő, áldozó mellyü öreg fiad⁸⁾ által nagyon kérő hét szóval megkéretel. Az erdő áldása meghalt, a' víz áldása meghalt. Numi Tarom atyádnak hét publi fogásával állítsd fel, Tarom hét fogásával állítsd fel. A' Numi Tarom atyád számára főtt étel háromszor meg van áldva⁹⁾.

Kul'-ater kăj-sau.

I. Numi Tarom äšim poalt luntelene kätim năk luntilău¹⁾; sät pis kér tumănem kuăl keurt äńšăum. Numi Tarom äšim măt sām, sät sām jangi, ujt'et kat soām jangi. Äm t'e sät piš kér tumen äm năultilm; juont-pop jănit poaš siletî; äm kul' sät pišemtel kvene siletém. Tău-t'e²⁾ kăneng paul kănetém; kănitilm³⁾, jomas poăl sobah poalm jal-ajmetî. Jelsunsém; jualn alpe lăjling popi lăjling k'el⁴⁾ sät aper tatău; năming aln jomas pûri tan vit. Ajmantă Numi Tarom äšemne jale k'el⁵⁾ tăritenăum, năming aln jomas pûri äkve tok viném.

II. Numi Tarom äše johtî. „Šišekét⁶⁾, mănruosen“? „Äm mănruosen? Äm uosem jualn kajtne lăjling popi lăjling k'el sät aper tatău; năming aln jomas pûri viuve. Ajmantă⁷⁾ oanemne jale k'el tăriteniln.“ — Tău loătî: Kanăl ilmkals uontem nating tarom imtmét ilmkals tēpă šeming Uotp⁸⁾ jal kuml'e tărtilm. „Ātă äžă! Năming aln jomas purl voărungve pătăum, ilmkals alne izing tarom mă jel-sangomtilm⁹⁾“.

III. Kăntmău, lăjl poalten pumtem jal-šialtemtită, lentina sariš šimen pătî. „Ānom ke jeri il-meni, t'i äk kum kujne jănt si năl năritahtî.“ Äk kum kujne jănt si năl năritahts. Lētă sät, katelă sät tat kujî. Aln šuoppe kukah

I. Numi Tarom atyámnál bilincselte kezem tagja meg van bilincselve¹⁾; hétféle vas lakatu házban tartatom. Numi Tarom atyám a' földek vidékén, hét vidékén forog (jár), a' vizek hat vidékén jár vala. Én ott a' hétféle vas lakatot megrázom; egy tűfoknyi nagy ár sikklik be; én a' kulyi hét fogással kisiklom. Ott téres falut látok; (azt) nézem, (tehát) jobb fél (láb) csizmám leesik. Lenézek; alant levő lábas báb lábas hét aper vitetik; neves (hires) czompóhalat, jó falatot ott visznek. Leesvén (csizmám), ha Numi Tarom atyám által leeresztődném, a' hires czompóhalat, a' jó falatot összevinném.

II. Numi Tarom atya (haza) jő. „Sisekét!⁶⁾ mit láttál?“ „Mit láttam? Alantjáró lábas bábót láttam, hogy hét lábas aper elhozatik, hires czompóhal, jó falat, vitetik. Leesvén⁷⁾ (csizmám), ha engem leeresztenél.“ — Ő szol: Miatán az embernek leülepedett koros ideje lett, az embert evő szemes Uotp-et⁸⁾, hogy eresszem le. — „Atya! a' hires czompóhal jó adományával szeretnék élni, az ember-korbeli nagy földjét ellököm.“⁹⁾

III. Megharagszik (Numi Tarom), lábánál megfogván ledobá, a' habos tengerbe esik. „Ha énekm sikerül, itt egy fekvő ember nagyságu menyhal-orr (sziget) támad ki.“ Egy fekvő ember nagyságu mennyhal-orr támada. Hét éjt-

⁹⁾ az utolsó mondat igen homályos. R. pojkes = kért, fohászkodott. De kuorum vajjon kórom-e = három, vagy kuorm = ajak? mit tesz jer? mit nău? Én tehát csak találomra fordítom az egész mondatot, pojkes helyett pojkes-t írván, hogy némi értelmet kapjak ki. — — — ¹⁾ Homályos e' szó. R. lun-telene kätim (= cson-ton növekedő kezem-re) akarja elemezni, de az lehetetlen. A' „lakatolt házban tartás“ az én fordításomat javasolja. — ²⁾ Tăut'e, szokottabb a' tat, tot. — ³⁾ A' kăntém talállok, szónak délies ejtésének veszem, de látok-nak fordítom. — ⁴⁾ homályos; az apr szó többször fordul elő, de jelentését nem találom ki. Azután R. lăjlingkell, mint az 5) alatt jelnek, holott e' helyett: jale k'el bizonyos. — ⁶⁾ šiš szülött, magzat, šišk kedves; de a' šišekét-et nem értelmezhetem. — ⁷⁾ ez nyilván az előbbi: jomas poăl, sobah poălm jal-ajmeti-re vonatkozik. — ⁸⁾ Lásd a' 140. lapon 3. alatt. Ebből az sülne ki, hogy az Uotp csak a' Kul'ater egy másik nevezete. — ⁹⁾ t. i. ha nem szabad avval élnem?

né áktá lui : Kolut katel, ärsing katel náj anghu jägä kväl pä'tän läpne armtä ¹⁰⁾, t'i sariš lui ajlén vuot päti; äk kum kujne jänt si nál Taromn kajtemläu; vuot kotäl' meni, tuje ujén. — Kasä' men vä't'i ujé, t'i almao Numi Tarom äšä poält nungu al-johti. T'i sunsitä tumptä nánki. Mene vaga johti, men ät johti, tú jase ujunge ¹¹⁾.

IV. Täu vorets, pä kuäls ¹²⁾ kame kojés. Aln šuoppe kukoh né ¹³⁾ lui, laui : Košä' men vä't'i kujén, nuk-kuäln, tärine kuseten, pöl' pängen kanka šältimten, nilä šempe nor-kuel t'i uttakäti. T'e äš tumpen láhu joameln; jomas poäl šiepené kiskätén, äkve nurpe sát aln kantén, t' äkve nurpe soät aln pähtáuén. Kér jajting soät kum t'il télét, kér náling soät kum t'il télét; aulä johtaln ¹⁴⁾ uos untí.

V. Mät johpe Sujung-ater ¹⁵⁾ mät johnet muos jale šunši. „Man lautaln ¹⁶⁾, aulä uotaln ¹⁷⁾ uoš uottakäts“? Jütet ují; Kul'ater l'äl'tä kuälä, laui : Vuäpsekém namtinke päti, lahom poäl laguén pä-untn. Täu nes jesemäus. Kul'ater upétl äj-téne púri át'im, pi téne púri át'im. Täu pobi sát pišétl tägvi unlne uožitene, soät narpe an ¹⁸⁾ poár mä, sao mä tén t'i nirmtit ¹⁹⁾. Pi téne, jomas púri t'i johti. Púri teuá, púri äjáu. Kul'ater upétl án talí, kunäl' talí.

szaka, hét nap fekszik ott. Az ezüst szájú nőtény kakuk legott szól : Holnap, ha a meleg nap tüzének anyja, az atya háza fenekét bélepi ¹⁰⁾, akkor a' tenger alsó végén szél támad; az egyfekvő ember nagyságu menyhal-orrot Tarom megjárja; te a' merre megyen a' szél, arra uszszál. — Sokáig, nem sokáig úszik, Numi Tarom atyjához föl-eljut. Itt ketten nézék a' szigetét. Akár van ereje, akár nincsen ereje, oda kell egyenesen úszni ¹¹⁾.

IV. Ó fáradozott, a' partra kele ¹²⁾, hanyatt fekvék le. Az ezüst szájú nőtény kakuk ¹³⁾ szól és mond : Sokáig nem sokáig feküdjél, (azután) kelj föl, fenyüdbül vágj (forgácsot), értelmes fejedén által vesd, négy szálu gerenda-hajlék ülepedik ott. Azután kerül meg a' szigetet, jobb zsebeidben keress, egyikben hét sima czompóhalat találsz, másikban is hét sima czompóhalat lelsz. Vas íjju hét férfi lesz abbul, vas nyilu hét férfi lesz emebbül, vége-érhetetlen város támad.

V. A' földet járó Szujung-ater ¹⁵⁾, a' földön való járás végett lenéz. „A' földön meghagyás nélkül ¹⁶⁾, vége nem látható ¹⁷⁾ város ülepedett“? Lefelé úszik; a' Kulyater eleibe megyen. Ha kedved van mint vő, úgy ülj fel a' háznép padjára. Az hijába szégyenkezők (szabadkozók). A' Kulyaternak, ipa létire, nincsen egy falatja, mellyet egy leány megenne, nincsen egy falatja, mellyet egy fiú megenne. Ő a' pubi hét fogásával ülvén ásitózik : hét zárott hambár ¹⁸⁾, nászáldozati hely, sok evő hely ¹⁹⁾ legott támadnak. Étel, mit egy fiú ehetne, jó falat legott jut. Falatot esznek, isznak. Kulyater, ipa létire, most elválík, a' mikor elválík.

¹⁰⁾ mit jelentsen ez, bajos elérteni. — ¹¹⁾ Nincs megmondva, hová kell úszni. — ¹²⁾ így kell talán kiegészíteni : Kul'ater úszik tovább, beléfárad, a' partra kél. — ¹³⁾ R. kukok né uopte = a' kakuk nő ipja. De ki az ? mi az ? én elhagytam az uopte szót. — ¹⁴⁾ a' 140. lapon így írák ezt R. egyik jegyzetébül : aulä johteln, uos untí. De R. első írásában világosan johtaln áll, 's az V.-ben mindjárt lautaln, uotaln következik, miket így kell taglalni : joh (joht helyett) -teln, lau-taln, uo-taln = jut-atlan, mond-atlan, lát-atlan. — ¹⁵⁾ a' Sarn'i-ater jelzője, lásd a' Sarn'i-ater käj-sau elején, de a' Long-é is, lásd a' 154. lap ⁵⁾ alatt. — ¹⁶⁾ lautaln, lauém mondok, hagyok, lautaln hagyatlan, meghagyás nélkül. — ¹⁷⁾ uoém (vauém) látok, tudok, uotaln látatlan, és nem látható. — ¹⁸⁾ R. ann' e' jegyzettel : ambár, azaz hambár. — ¹⁹⁾ R. soamütén, mit sao sok, mä hely, és tén evőre merek taglalni.

Reguly egyik jegyzetében azt mondja, hogy ezt a' *Käj-sau-t* a' Kulyater áldozatánál éneklik, hogy ne bocsássa az emberekre a' *kulyokat*, azaz mindenféle roszt, betegséget, lásd a' 68. lapon IV. 4. alatt. De magából a' *käj-sau*-bul, mennyire azt értelmeznünk sikerült, nem látszik ki a' baj-hárító szándék; az a' Kulyater történetét beszéli el, zavarosan, legalább előttem nem eléggé világosan. A' *Kul-ater käj-sau*-ban előfordul a' *kakuk* is, az a' madár, melly a' finn hitregékben és dalokban annyira szerepel; mint itt elsőben is a' kakuk szólítja meg és tanácsolja a' Kulyatert: úgy a' finn Kalevalában a' kakuk az első madár, melly Väinämöinent megszólítja. — Kár, hogy a' *käj-sau* többi tartalma annyira homályos. Nem tudjuk meg világosan belőle, millyen viszonyban áll Kulyater a' Numi Taromhoz; miért kívánczik le a' földre, 's mi az, mit tulajdonkép a' földön meglát, a' miért le is szeretne menni? — A' *käj-sau* végén a' Szujungater, azaz Szarnyater, és Kulyater találkoznak. Szinte bizonytalan, mellyik a' vő, mellyik az ipa. Kulyater úgy szólítja meg Szarnyiatert, mintha ez volna a' vő; utóbb meg e' szók „*kulater upétl*“ azt tehetik: „Kulyater az ipjával“, miből az ellenkező tetszenék ki; fordításom „Kulyater, ipa létire“ nem alapul a' szó ragján. Minden zavarnak okául azt kell említenem, hogy a' *sátmel*-ek (imádságok) és *käj-sau*-k (vallásos énekek), mellyeket Reguly hozott, a' déli vogul nyelvjáráson vannak írva, mellyet Reguly kevesbbé jól értett vala, mint az éjszaki vogult, 's mellynek magyarázata nekem sok helyütt szinte lehetetlen.

Ezen fejezetbe, a' mellyben a' vogul hitregéket és vallásos szertartásokat igyekeztem együvé hozni, a' *Jégva-pi piriš* is tartoznék, hasonlóképp a' déli nyelvjáráson írt monda. De az némileg olyan tartalmu, millyen a' *Kälteš-né majt*, azon felül csonkának is látszik. Azért a' harmadik fejezetben toldalékul fogom adni.

II. FEJEZET.

A' VOGULOK TÁRSADALMI EMLÉKEZETEI.

A' hitregék után a' vogulok hősi koráról illenék értekezni : de arrul egykét néven kívül, millyen a' *pogatur*, *pogatir*, *poatr* vagy *bogatir*, *bátr*, és az *alp* név, mellyek bátrat, hőst jelentenek, mitsem tudok. Vannak ugyan *kantlahtem jérit*, azaz hősi énekek, mellyeket a' 67. lapon III. alatt megneveztem, 's mellyek talán kitölthetnék a' hézagot, ha nem volnának még homályosak előttem : de azokat vagy azért is a' harmadik fejezetbe szánom, a' mellyben együtt lesz minden, a' mit a' máncsi énekekből és dalokból meg bírok fejteni. Általmegeyek tehát itt a' *vogulok társadalmi emlékezeiteire*, mellyekről a' következő monda legyen tanúságunk. Ez alkalmasint a' legszebb vogul monda. Története már nagyobb számu lakosságot föltételez, mint az eddig közlött mondák, sőt a' társadalom némi szervezetét is mutatja, a' mennyiben királyrúl (khán), nemesekről (bojárok, kenézek), kereskedőkről, napszámosokról, béresekről van benne szó. Itt nagyobb városok is fordulnak elő, nagy folyó partján, hihetőleg az Óbén (de lehet az Irtisén is). Az eddigi mondákban csak vadászatról, halászatról emlékeznek : itt lovat, tehenet találunk, itt a' lónak tehénnek takarmányt gyűjtenek stb. Névnapi ünnepről is van itt említés, mellyen a' város gazdagjai, mint vendégek, csajt és égett bort isznak. E' mondat olvasván az ember Bagdádba gondolja magát, mintha az Ezeregy éjtszakákból olvasna egy mesét. Ha eredeti vogul monda ez — pedig eredetisége mellett az éjszaki nyelvjárás is tanúskodik, minthogy az éjszaki vogulokkal kevésbé érintkeznek vagy érintkeztek a' tatárok — az a' vogul belföldi állapotokról, mellyek a' kozákok hódításai előtt divatoztak volt, szép, 's mint-hogy egyetlen, tehát nagy becsü tanúság.

Váta-kum. (Lásd a' 67. lapon I. 4. alatt).

A' kereskedő ember.

I. Pongung váta-kum ols. Kit pi anši. Jäni piä vátahtim jäli; né anši. Mán piä mánu. Áze laui : „Äm t'i úsém; uosnem elipoált mán pim néel vilém“ ¹⁾. Jäni piä nobel laui : „Äm t'i uosém; äm uosnem juipoált jäu-pin ul l'aulteln. Äm sélem pongum nénän t'e kul'ti. Äpsien ul l'aulteln. Mänr éri, men ténut éri, men másne-ulem éri, men aln éri : äm sélenutem, äm ätenutem ti vos té, vos anši; vátahtim ät kási, mót uost α) jälung ät kási. Mänr robiti, mänr ät robiti, ul l'aulteln, ul ráteln. Täu nomte β) kuml'e pätí, tä moskel vos oli.“

I. Gazdag kereskedő ember volt. Két fija van. Nagyobbik fija kereskődni jár; neki neje van már. Kis fija még kis koru. Az atya mond : Én majd meghalok (veszek), halálom előtt nőt veszek kis fiamnak ¹⁾. Nagyobb fijának mondja : „Én majd meghalok, holtom után atyádfiját ne szidd. Az én szerzett vagyonom nektek marad. Öcsédet ne szidd. A' mi kell, akár enni való kell, akár öltő ruha kell, akár pénz kell : az én szerzeményemet, gyűjtött vagyonomat hadd egye, hadd bírja; kereskődni nem tud (akar), más városba járni nem tud. A' mit dolgo-

α) Kérdés, nem többesben áll-e *uost*, *uost-el* helyett? Minthogy a' II. „*mót uosen jäli*“, csak egyesszámbeli : itt a' *t* az *n* ragot váltja fel. — β) *nomtæ*, vagy *nomtæne* = eszibe, helyett.

VOGUL NÉP.

¹⁾ *né-vi* = nőt veszen; de *pim néel vilém* = fiamat nővel veszem, azaz nőt veszek fiamnak, vagy megházasítom. Mondják *nél*, vagy *néel*.

II. Kosái olset men vuát'i olset, máu piä nêl vistä. Tûl äze uosis. Piägä kul'tsi, âlung pätsi ténki. Känke vátalahti, mót uosen jâli. Äpsia jun olí; jägä sélem pongenel, tásmánl téi, másnut mäsi, anšnut anši. Men aln éri, men ulem éri, men-e ténut éri, jägä sélemutnel äkmós olí.

III. Tûl kosái jémtes, ángä lauí : „Näng äkmós kujén, tásmánl tén, tásmánl anšén. Áte lú nobel télen olí, áte mis nobel télen olí; áte pum tatén, áte ul'-iu tatén. Äkmós kánken sélemut γ) anšén tén äjén; mét-kum mételi, näng äkmós tásmánl olén.

IV. Kosái jémts, kumitâ nobl laung päts²⁾ : Näng jäu-pin äkmós tásmánl titilén; tásmánl anši; nängen nemmät δ) antes ät³⁾ voári. Kumitâ lauí : Äm tauänl mänä antes kinzém? Mól jägen lauves : „Äm sélem pongum vos té vos anši.“ Än äm vasí tauen kuml'e voárilém? Tâki jägä sélem aln té, äjî, másnutke mäsi, anšnutke anši; äze sélem oln kolne mose vos té vos kujî. Äm kuml'e voárilém vasí? äm sélem mätem kuí anši, kuí té? Nétâ lauí : Nemmät antes ät voári. Kvone poseln; jägä sélem pongel tâki vos olí.

V. Sauí jémtes. Kánken l'aultung i pätvés, rátung i pätvés ε). Äpsitâ lauí : Näng jäni kum,

γ) R. *sélemnüt*, mi lehetetlen. A' vogul *ut* képző, szinte önálló szó (lappban *vuot*), legtöbb szókhöz járul, p. o. *n'aurem-ut-ä* a' gyermek valója; *äm-ut-om* én valóm, enyém; *koti* mellyik; *koti-ut* mellyik dolog; *n'ilít* negyed, *n'ilít-ut* negyedvaló; *sélene* szerző, *sélen-ut*, *sélem* szerzett, *sélem-ut*, nem *sélemnüt*, mert nincsen *sélemn*. — δ) R. rendesen : *nemmät*; a' szó szerkezet ez : *nem-mät* = nem-mi; 's minthogy *nem-kat* = nem-ki, azaz senki, fordul elő, *nem-mät* szabályosabb, *ne-mät-nél*. — ε) A' vogul segédige még másban is nagyon hasonlít a' magyarhoz. A' magyar tárgyi ragozás nem jár a' névi móddal, tehát a' *verni fog*, és *verni fogja*-féle különbség a' segítő igén fejeztetik ki. A' vogulban *verni fog* = *rátung pütí*, és *verni fogja* = *rátung pütítâ*. De a' vogul a' szenvedést is a' segéd-

zik, a' mit nem dolgozik, azért ne szídd, ne verd. A' mint eszibe jut neki, azonkép hadd éljen.“

II. Sokáig éltek vagy nem sokáig éltek volt, kisebbik fíját megházasítá. Azután meghala az atya. Két fíja marada, ketten magok kezdének élni. A' bátya kereszkodik vala, más városokba jár. Öccse hon él, atyja szerzett vagyonából, készletjéből eszik, ruházkodik, birtokát bírja. Akár pénz kell, akár öltő kell, akár ennivaló kell, atyja szerzeményéből mindig vala.

III. Azután sokáig lön, ángya mond neki : „Te mindég csak heversz, készből élsz, készet bírsz. Se lóra nincsen gondod, se tehénre nincsen gondod; se füvet nem hozasz, sem tüzi fát nem hozasz. Egyre bátyád szerzett vagyonából eszel-iszol; ő mint béres ember úgy dolgozik, te meg mindég a' készből élsz.“

IV. Sokáig lön, férjének kezde szólni²⁾ : Te atyád-fíját mindig a' készből tartod; a' készet bírja; néked semmi segítséget nem³⁾ teszen. Felel férje : Millyen segítséget kívánjak tőle? Minap atyja ezt mondá neki : „Én szerzett vagyonomból hadd egyék, hadd bírjon.“ Most egyebet mit csináljak neki? Maga atyja szerzett pénzét eszi issza, öltetni valóját öltözi, bírni valóját bírja; atyja szerzett pénzének fogytáig hadd egyék, hadd heverjen. Mit csináljak vele többet? én szerzettem holmimet hogy bírja, hogy eszi? Neje válaszol : Semmi segítségedre nincsen. Hajtsd ki, atyja szedett vagyonával hadd éljen maga.

V. Sokáig lön. Bátyja szidni, verni kezdé. Öccse mondja : Te nagyobb vagy, én a' kisebb-

²⁾ a' *pätém* fogok, esem, szakasztott azon szerepű, millyen a' magyar *fog*, p. o. *laung pätém* = szólni fogok, *laung päts* = szólni fog, a' régibb magyar nyelv-szokás szerint. — ³⁾ ez is egészen magyaros, *nem-mät* antes ät voári = semmi segítséget nem tesz.

äm män, äm vaulém. Nemmäter ät robitem, nängen nemmät antes ät voárem. Áte näng sélemuten tém, áte näng álemuten anšém. Jäumenl mól lauvesem. Jäum sélem pongel, kvolnetä móse, tém äjém anšém másém; jäum sélem pongum kvolne juipoált men sáun' pätém, men šuini' pätém, täu ät vaulém. Näng ul l'aulten äm nobelom, ul älkäten. Jomas nomtel näng poálten olungveke kotem l'ul', kvone laueln ánom. Men uosém, men lilíng tajl olém, ämki olém. Men kujém, men unlém, men mäter l'anga jálém; men älslém, men ät älslém, täki ämki. Katpen ζ) toros ät voárem, nängen sáu ät voárem. — Känkä lau: Kuálne nomten'ke pätés, minen äkpoáln⁴⁾. — Känken kvone pösves. Uos jolipoált män kvolkve kantes, tuti šalts.

VI. Tot t'i oli. Känken jägä sélem pongnel i äk oln poáll^{η)} ät mäjves⁵⁾. Ténut át'im, másnut át'im; nán rangime kuml'e kásing toko tä sáuali. Täki⁶⁾ anši; äk piris anši. Kosä' älsi men vát'i älsi, äu kätel känkä näm kätelä johtes. Nétä nobel lau: Äm (änymont känkem näm-kätelä) känkem poált' mul'ungve-ke jálnúm. Nétä lau: Pohtén, känkén mol kvon' ajmeltimánt, kvone pasimánt äk äln pálel ät mäjves: äñ äs mul'ung minken-értn, känken äs mät näng nobeln sunzi? Jäu-piä-ke éri, vouitá! — Täu lau: Täu jäni kum, äm poáltem sárt kuñ jú? Äm män sárt känkem poált' äkti äm miném. Ätke sunzi, täti vasi täu poalte mänr kinzung miném? Äñ ser kás mas, känkem mänä kúrip namt anši, namtä sunzungve jälém.

bik vagyok, azt tudom. Semmit sem dolgozom, néked semmi segítséget nem teszek. De se a' te szerzett vagyonomat nem eszem, se a' te keresményedet nem bírom. Atyámtul így hagyatott meg nekem minap. Atyám szerzett vagyonából, míg elfogyandik, eszem iszom, abból bírok, öltözködöm; atyám szerzette vagyonom elfogyta után szenvedésbe jutok-e, vagy boldogságba jutok, azt én nem tudom. Te ne szídj engem, ne tusakodjál velem. Ha az, hogy jó gondolkozással vagyok hozzád, valamiképp rossz, mondd ki nekem. Akár veszek, akár élve maradok, magam vagyok az. Akár fekszem, akár ülök, akár valami útra kelek; akár keresek, akár nem keresek, azt magam teszem, senkinek ellenkezést nem okozok, neked bajt nem okozok. Mondja bátyja: Ha elmenő kedved jutott, menj el⁴⁾. — Kihajtá a' bátyja. A' város alsó végiben kis házikót találta, abba méne be.

VI. Ott éle tehát. A' bátyja, atyja szerzett vagyonából egy fél pénzt sem adott neki⁵⁾. Enni valója nincsen, öltetni valója nincsen; kenyerét koldulva, a' mint lehetett, úgy nyomorog vala. Maga volt⁶⁾, egy kis fíja volt. Sokáig éltek vagy nem sokáig éltek volt, egy nap bátyjának nevenapja jöve. Mondja tehát nejének: Én, mert most bátyám neve-napja van, bátyámhoz vendégül mehetném. Neje viszonyza: Majd bizony, múltkor kivétvén kihajtván bátyád, egy fél pénzt sem adott neked: ha most bátyádhoz vendégül mégy, mint fog ő reád nézni? Ha atyja-fíja kell nékie, híjja meg. — Felel reá: Ó öregebb, hogy jöhet először hozzám? Én mint a' kisebbik, először megyek ez egyszer bátyámhoz. Ha nem néz reám, többé mit mennék hozzá keresni. Most hát kísérlet végett, hogy bátyám millyen gondolkozással van hozzám, azt elmegyek megnézni.

igére veti, mint a' szövegben: l'aultung pätves = szidni kezdődék, rdtung pätves = verni kezdődék? Hát magyarul melyik jobb, ez-e szidni kezdődék vagy ez: szidódni kezdé (mert a' szidatni kezdé kétértelmű)? — ζ) nem-katpen helyett = nem-kinek = senkinek. — η) R. poál, de alább mindjárt podäl, tehát itt podáll-t kell írni.

⁴⁾ äk-poáln tulajdonkép = egy felé, de itt a' szó teljes elválást akar kifejezni, 's azért talán így kellene azt magyarul kifejezni: menj el akárhová is. —

⁵⁾ újra emlékeztetem az olvasót, hogy a' vogul nyelv szereti a' passivum verbumot; itt känken ät mäjves = bátyja által nem ajándékoztatatott meg, äk äln poall egy pénz füllel (sem). — ⁶⁾ täki maga, de a' feleségét magához számítja, mert fíja van, 's mindjárt előkerül a' felesége is.

VII. Mäskätes i mines. Kosäi men vát'i mines, känkä kvoln' johtes; jú šältes. Vuos tajl pojärä känäsä ätkátmét teué äjáué. Täu kur poáget totti l'ul'i. Ängä tép-voárne kvolt šáji vinai⁷⁾ šäzentí. Rumkät šáj-ánin unteláuest⁸⁾. Enk'-áj nobel⁹⁾ laui: Tajäh kur poágen johtén, tä l'ul'nutn pált' johtenen armt täu lajlen vángelmätne rétel jole vos pätén, ti šáj-ániän rumkän äkmosah taurji vos säkvälét. Än mét-nétä joamnet mosah täu poálte johtemä armt lájl nölä täu lájlen tä kají. Kvol känn' tute päts, äñ šáj-ánit vinä-rumkät kotä' räüm lamtänl kvol jänitl tú räusist. Ängä titi närmäts; kumitá nobel laui: Mont sem ät äñšén? ti jäu-pin, men mätern kur poágon ti l'ul'ípel; äñ mét-né kuñer täu lájlen täumätes¹⁾, äñ ánit rumkät äkmos säkvälést. Kvone mene kotäl'e toteln! — Känken ponk sauänl nírmtáues²⁾, kvol känn kosime auinl kvone šältemtáues; kángeltepnél sapakn³⁾ lájlel sánguime kárt känn pätnet mose sánguime jungime, tolko tä totves⁴⁾. Kärten pätvés, tú osuláus.

VIII. Nonge kos katétl vortkáti, nong' át läpi; tot ti kují. Kosä' kujes men vát'i kujes, äkv' értñ pol'ung pätvés. Semägä mos postilesi. Nong' l'ul'ung kos vuortkátilí, lájlägen át läpi; kárt áui pále kují. Kátégétl kartime kvonäl'e nás ti vuágungve pätes. Kosä' men vát'i vánges, uos kulit juje kuonteli. Luung tujt jínét sujtí. Sip-luä juje péríts. Äñ mäling kit lúl kérime kvoling tujt ti jú. Uos kuli äkpoál nobel tu ti pórtáhts. Luung tujt täu torigäle johteme kémt lú tu ti pumtáues. Kit kum äk tujtt tálmí. Äu kumitá laui: Kuñer, kuml'e jémtsen? Täu láui: Játeláum⁵⁾, jáni-mät kumí, men

7) R. *enkejen nisane enkain nobel. Enke, inke, ingi* szolgáló, *ingi-né* szolgáló nő, *enk'-áj* szolgáló leány. R. szövegében nyilván zavar van, melyet úgy kerülök ki, ha *enk'-áj-nobel* = a' szolgáló leánynak, írom. — 1) *täumätes* itt nyilván „a' lábán általesék“, vesd össze a' 144. lapon a 7) jegyzetet. — 2) tépeték, vesd össze a' 167. lapon a' 19) jegyzetet. — 3) *sapakeng h.* — 4) *játeláum*, a' *játel*-nak kettősszáma; úrnak fordítom, de valódi jelentését nem tudom.

VII. Öltözködék és mene. Sokáig vagy nem sokáig mene, bátyja házához juta, bémene. Az egész város gazdagja fője összegyűlvén nála, esznek isznak vala. Ó a' kályha oldalánál állá meg. Ángya a' főző házban theát, égett-bort⁷⁾ töltöget vala. A' poharakat a' thea tálczákra teszi.⁸⁾ A' szolgáló leánynak mondja: Aztán a' kályha oldalához érsz, 's az ott álló mellé jutván, mintha lábába akadnál, olyan esellel essél el, hadd törjenek darabbá ezen thea-csészék és poharak. Tehát a' béres leány oda lép-tében, midőn hozzá jutott, a' lába hegyivel annak lábához ére. A' ház földjére ott elesék, 's a' thea-csészék és bor-poharak mindenfelé szórtott darabjai az egész házban elsóratának. Oda ugrék az ángya, 's mondja férjének: Nincsen most szemed? ez atyádfija vagy micsodád a' kályha oldalánál ácsorog, most a' béres lány, szegény, lábán általesett, 's im' a' csészék poharak egyig eltöröttek. Vidd ki ötet akárhová is! — Bátyja tehát feje haját megragadá, 's a' ház földjén hurezolván az ajtóbul kiveté; a' hágsóruul csizmás lábbal lerúgdosván, míg az udvar földjére leessék, addig rugdosván vervén oda kivivé⁹⁾. Az udvarban leesék, ott elájula.

VIII. Bár kezeivel föliparkodott is, de nem bír fölállani, ott fekszik tehát. Sokáig feküdt vagy nem sokáig feküdt, egyszer csak fázni kezde. Két szeme kevésbé megvilágosodék. Bár fölállani iparkodik is, lába nem bírja meg, az udvar ajtaja felé fekszik vala. Két kezével húzódván lassan, ki kezde mászni. Sokáig vagy nem sokáig vánszorgott-e, a' város utczáji felé visszahallgatózik. Lovas szánnak jöttét veszi észre. Megfordítá nyakát. Íme, szép két lóval fogott hajlékos (fedeles) szán jó. Ó a' város utczája egyik felére forga. A' lovas szán az ő irányába jut, ott megállítják a' lovat. Két

7) minthogy két dologról van szó, a' vogul nyelv kettősszámba teszi, lásd a' 116. lap. 2. jegyzetét is. — 8) szószerint: a' poharak a' thea (šaj = csaj) tálczára tétettek. — 9) mind szenvedő igék: *n'írmtáues šältemtáues, totves*.

mán-mät kumi, kot mos jémtsem, äm ät vajlém. Känkem poált' mul'ungve jälemámt känkem mul'eptimutem ti, ju ti totilém! — Tén laué: Kuñer, mont känken rátimän män sunsislu, män váslu. Äñ mén ti minesämen mén l'angamen kosit náulkáten. Mén täjäh koti kvoln' šáltimen mén juipoálment näng tu šalten. — Täu kuml'e lauí: Nén koti kvoln' šalteén äm kotl' vájlém? nén juipoálnt náulkátne jarke anšnúm tok' kuñ vánhnúm¹⁰⁾? Tén lauí: Át'im, näng mén juipoálment jijen.

IX. Tén elepätmen juipoált l'ul'mäts nongo. Kontlitä¹¹⁾ täkitä, nem-mät šängve áuming ät sujti T'e kajti lúung tujt juipoált. Sunzitä, uos kot'lt jäni kvol unli. Lúung tujtá kárt áuinl tú jú tä šáltme nángi. Tú johtes, ju-šältes. Nemkatpe át'im. Kvol tátel. Kujne mät jomas jänit kum náurem kujeláli, láuí: Pongung váta-kum mán pí, kuñer, mäner voárung šältsén? Täu lauí: Mäneri äm šältsém? mont kit kumn, känkem kvolnel mul'ung jälem kumi, jujl johteláuesm. Ánom tén voustén „mén koti kvoln' šáltnemen váuén, tú šalten.“ Mäteri voustén, äm kotl' váuém? — Äñ náurem lauí: Tén mäneri nängen voustén? nás vouintestén, näng kuñer känken rátimän más nängen vouintestén; äñ minerišen ju!

X. Kvone kuáls. Uos kulit joamimät namesi: Mont nomsem, mäterl mingve vouesm; äñ jarmen täki mäjvesm. Tokä joamimát pud'it tárutengi ti jémts. Malntitá pud'itá, mäter potáli sujti. Ti martes tárviting ju mos toko ti almtitá. Ju johtes, kvolrišen šältes. Nétä lauí: Já, känken poált' mul'ungve jälem kum mäjim äñän tuop alemtilén! Täu kuml'e lauí: Känkeménl mujleptimuteml jomas kumi ätke johteláuesm, ju ät johtnúm; uos kulit ákerätn^{v)} luá-

ember ül vala egy szánon. Az egyik ember mondja: Szegény, hogyan lettél (mi lelt?) — Ő feleli: Uraim, akár fő, akár kis emberek vagytok, hogy mi lelt? azt nem tudom. Bátyámhoz vendégül menvén, im' ez megvendéglése, azt viszem haza. — Mondák ők: Szegény, hogy mint vert meg bátyád, mi láttuk, mi tudjuk. Most ha elmentünk, útunk hosszán kövess; azután a' melly házba bémegyünk, abba te is jöjj be utánunk. — Mondja ő: Hogy melly házba mentek tí be, azt honnan tudjam? ha erőm volna utánotok menni, nem másznék ám¹⁰⁾ így? Ők mondják: Az nincs úgy; te csak jöjj utánunk.

IX. Miután ők elmentek volt, felállta. Meghallgatá¹¹⁾ magát, egy csepp fájdalmat sem érez. Így megyen a' lovas szán után. Néz, a' város közepén nagy ház áll vala. Hogy a' lovas szán, az udvar ajtaján bément, az látszik. Odajuta, bémene. Senki sincsen. Bémene a' házba. A' ház üres. Egy jó nagy fiú-gyermek fekszik és hever vala ott, 's mond: Gazdag kereskedőnek kisebbik fija, szegény, mit csinálni jöttél be ide? Ő mondja: Miért jöttem én be? Imént két ember, ki bátyám házábul vendégségrül jött volt, utólért engem. Azok hittak engem: „A' melly házba látod hogy bémegyünk, abba menj be te is.“ Minek hittak, azt honnan tudjam? — Mondja most a' gyermek: Hogy minek hittak téged? csak meghittak; mert megvert a' bátyád, azért hittak; most haza mehetsz.

X. Kiméne. A' város utcájában menvén gondolkodik: Imént azt gondoltam volt, valamivel megajándékozna, azért hittak; most csak erőm adatott vissza. Így mentiben keble nehezzé lön. Megtapogatja keblét, valami csomót érez. Ez bár mennyire nehéz, mégis haza felé emeli. Haza ére, kis hajlékába bémene. Neje mondja: Oh bátyádhoz vendégül ment ember, a' néked adott rakást alig emeled haza! Ő így felel: A' bátyámtul kapott vendég-aján-

v) äkveértn?

¹⁰⁾ a' VII-ben *vängelmütém* (vängelmätne rétel), itt a' VIII-ban előbb *vuángém* (vuángungve pätes), most *vánhém* egy igetörzsre vihető vissza; de *vuángém* és *vánhém*, ugyanaz. — ¹¹⁾ azaz, érzését arra fordítá, hogy megtudja, fáj-e valamije; a' vogul kifejezés lehetőleg találó.

nom purnuet; jomas kumin johtelimem mos lim nejs. — Entepriša kot ángves, an pud'it alntem potálitá jole ti purmátes. Nétá nanga l'ul'imtemá armt laui : Näng ti kotlujlt vim aln kurien, mene tolmántem alnen! Päsän untistá, šeskän nilä sámä äkven tuop johtemt tá jänit saríing aln kuri. Nétá laui : Näng kotlujlt tolmántem alnen ménki nás sáumen kéml, sáuatemaménl o) ménki ponkenämen näng ti jáhtsen. Täu laui : Äm nemkotl át tolmántesem, áte katpan mäjvesem. Uos kulit ju-joamimen men târomnel pud'in' mäjves, mene mánel kul'iles; joamimen pud'in' johtem kuri ju mos toko ti alnteslem. Néten lauintáues, sárni aln át sât sájt. Ténut éri, ténut joutsí, másnutke éres, másnut joutsí.

XI. T'i álei. Kosa' álsi, men váti' álsi, äu kâtel kuáls; tés äjis mäskâtes, kvone kuáls; uos tâlten nálve joaments, uos tâlten ražen nálajles. Sunzitá, mót uosenl vátahtung jim váa-kum karábli pái poagets. Karábling váta-kum mirá jurtl pái ti kuáls. Khan poált' mul'ungve pále joamí. Täu poálte johtes, kitepestá : Kúner, näng nálmet joamitén, ti târom uos, khan uos târmel vaulén, mételahtne kum kat át vauén? Äm ti uos kalt ¹²⁾ jimám pót-tor várne kit kum anšém, tén-vit várne kit kum mételalsem; äu kumitá uosis, äu kum át anšém, mételahtne kum vék olí. — Täu laui : Äm kotl vauém, katpe mételahti men át'im, äm kotl vauém? — Tan armt täu siset katpe ti l'aumi sujti „as näng mételahtung l'ul-mät kum, sarien téne äri aln nängen taníng át éri, mételahten näng äk uos kal jálung; eläl' álne nametke anšén

o) R. tatem máménl. A' hely homályos; a' csupasz mondat ez talán : *Näng ménki ponkenämen jáhtsen* = te fejünket elvágta; a' mondat bővítése : *kotlujlt tolmántem alnen sáumenkéml, sáuatemaménl* = a' valahol lopott pénzed (ménki nás = melly csak) bajunkkal, a' bajt hozóval. Ha nem volna a' kéml szó, így taglalnám a' mondatot : *Näng . . . alnen ménki nás sáumen* = te pénzed nekünk csak bajunk; *sáuatemaménl näng jáhtsen ponkenämen* = baj hozónkkal (bajunk hozójával) elvágta fejünket.

dékkal, ha két jó ember utól nem ért volna haza sem jönnék; a' város utcáján forganá, nak csontjaim örökké; csak mert két jó ember ért utól, azok által maradt meg életem. — Leoldá övét, ime a' kebliben hozott csomó legördüle. Neje fölemelvén mondja : Ezen erszényed vagy pénzed valahonnan vetted vagy lop-tad! Föltevé az asztalra, kendőjének négy vége alig éri be, olly nagy az arany pénzerszény. Neje mondja : Valahol lopott pénzed nekünk csak bajunk, e' bajunk hozójával fejünket vág-tad el. Ő feleli : Én azt sehol nem loptam, se ajándéku nem vettem senkitől. A' város utcáján haza mentemben vagy az égből adódott keblembé, vagy a' földből bukott ki; a' mentem közben keblembé jutott erszényt ime haza hoztam. A' nő megolvasá, az arany pénz öt száz rubel. Enni való kell, ennivalót vevének, ha ruha kellett, ruhát vevének.

XI. Így élnek vala. Sokáig vagy rövid ideig éltek volt, egy nap kimene; evék-ivék, kimene, a' város kiszálló helyére mene alá, a' város kiszálló révébe mene alá. Látja, más városbul kereszködni jött ember hajója a' parton kikötött volt. A' hajós kereskedő ember népével együtt a' partra szála. A' khánhoz vendégül menendő fölfelé mene. Ő hozzája ére, megkérdezé : Szegény ember, te itt alant jársz, ezen nagy várost, a' khan városát oda fel ismered, nem tudsz-e valami bérbe szegődő embert? Én ezen állomásig ¹²⁾ jöttömben két főző embert tartottam, levest csináló két embert fogadtam; egyike meghalt, egy emberem hibázik tehát, egy bérbe szegődő emberre van tehát szükségem. — Ő válaszol : Honnan tudjam azt, bérbe szegődik-e valaki vagy sem, hogy tudom azt? — Akkor megette valaki ezt szólja,

¹²⁾ uos kal város köze, itt tulajdonképp egyik város-tul a' másikáig való köz, tehát *hajítás*, mit a' station után *állomás*-nak nevezünk.

tás alnen vos kuji äk-mát.“ — Túl laui váta-kum nobel: Näng mäner kum kinzén? äü kum äm ti, äm mételahtém äk uos-kal jälung. Váta-kum laui: Já kuñer, näng mételahtén? mänr vouén? Täu laui: äm mänr vouém? näng mänä-kém mín? Váta-kum laui: Äm mänä kém mím? äk uos-kal jälnen mos ät sät sájt mím. Täu laui: Ät sät sájt-ke mín, äm jälém. — Ját kuñer, näng jälén; kolitá tén'-äjne porät äm miném, tä porät näng nälve johten. Täu láui: Äm tä porät johtém.

XII. Túljut ju-mines, ju-johtes. Nétä laui: Näng kot jälén? Täu laui: Äm kot jälém? äm nálm tás kinzim joamitesm; äk mót uosing váta-kum johtes, mét-kum kinzi, äk uos-kal jälung äm mételahtesem. Nétä láui: Än äs mätä tén-äjnut ät anšén? Sarien tén-äjn kém aln Tarom mis, vasi mäner moas mételahtén? — Täu laui: Tarom mis tén-äjn kém aln, tás aln, täu äkmát vos kuji, jelpil'i sarom téne aln as eläl' vos sélsém, äk uoskal jälne moas ät sät sájt laus. Nétä laui: Näng kásn jälnen mät vojipike π), jälén.

XIII. Än ét kujest, kolitá kätels, kuálset, tén-äjn porä jémtes, tést äjist. Mäskätes, uos tälten' nälve vājles. Täu nälve johtes. Váta-kumit johts, laui: Kuñer, näng johtesen? — Mételahtesem, kuml'e ät johtém? molel ti porän lausem johtungve. — Váta-kumit laui: Jomas kum äk látingel ¹³⁾ olén, laum poränt johtesen, jomas veškät kum. — Tálset karáblin', karáblinálve näritáues, minungve pätsset.

XIV. Kosä' minest men vát'i minest, äk mát vuat ti nangrems, karáblinálve sükvetung ti

π) R. *voipi*; én a' *vouém*, hívok, szót gondolom, mellynek harmadik személye *vout*, 's lehet *vojí* is.

súgja: „Hát te, rossz vagy-e a' bérbeszegődésre ámbár hasad ételére több pénz nem kell most, azért csak szegődjél egy állomásnyira; ha előre látó eszed van, kész pénzed hadd keverjen egy helyütt.“ Azután mondja a' kereskedőnek: Millyen embert keresesz te? egy ember én is vagyok, én szegődöm egy hajtásnyi útra. A' kereskedő felel: Oh szegény, te szegődöl? mit kérsz hát? Ő viszonzoz: mit kérek? hát te mennyit adsz? A' kereskedő felel: Hogy mennyit adok? egy hajtásnyi útért öt száz rubelt adok. Ő felel: Ha öt száz rubelt adsz, annyiért megyek. — Tehát, szegény, te jössz velem; holnap, az evés idejekor, megyek, akkorára jöjj alá. Ő felel: Én akkorára itt leszek.

XII. Azután haza felé mene, haza érközék. Neje mondja: Hol jársz te? Ő felel: Én hol járok? ott alant mulatságot keresve sétáltam; egy más városbeli kereskedő ember érkezett el, bérbe szegődő embert keres, egy hajtásnyi útra én szegődtem hozzá. Mondja neje: Vajjon semmi enni-inni valód nincsen-e? A' mennyi enni-inni valóra pénz kell, annyi adott az isten, többé mi végett szegődnél bérbe? — Ő felel: Isten adta, a' mennyi pénz az enni-inni valóra kell, de a' kész pénz, az hadd maradjon egy helyütt, ujra hasamnak enni valóra pénzt hadd keressek előre; egy hajtásnyi útért öt száz rubelt ígért. Neje mond: Ha kedved valamikép menésre hí, menj.

XIII. Egy éjtszakát feküdének, holdra virrada, kimenének, evés ivás ideje lön, evének ivának. Felöltözék, a' város kiszálló helyére alámene. Oda leérkezék. A' kereskedő ember is oda jutta, 's mondá: Szegény, te eljöttél? Megszegődtem, hogy ne jönnék? tegnap ez időre mondtam, hogy eljövök. A' kereskedő felel: Jó ember, igaz szavu ¹³⁾ vagy, mondotad időre érkezted el, jó becsületes ember vagy. — Hajóra szállának, a' hajót alá mozdíták, menni kezdenék.

XIV. Sokáig vagy nem sokáig mentek volt, egy helyütt a' szél erősödék, a' hajó szakadá-

¹³⁾ az eredeti: *äk látingel* = egy szóval, egy beszéddel = igaz szavu, mert *kit látingel* = két szóval két beszéddel = nem igaz szavu.

voretáues, ti marts vuat nangrems; l'ul'ung át veritest ^ρ). Váta-kum laní : Jákert rébitén ! Jákert rébitáues. Täu laui : Ul táreteln jákert ! jákert táritén, titti sákvetáueu, mirn uosi, i pongen uosi. Tottä nángi vuar-ál, liling mene kalem, tä vuar áaln' vos johteu, tä ál tokál'ing jangi, vuar váta sáji jémti, už poagten. Minest kuml'e kásing minest, vuar áaln' i johtest ja täu laui vuar áalne i tokál'ing jangset, vuar váta sáji jémts. Lauí : Jagatä, poagten pái! Sáj mán' johtset, pá poagtest, unlét, sáj mát karáblí át náuitáué. Kožäjä nobel lauí : Já ti pongen át uosis, i mirn lilitä nejles, i náng lilin néjls. Váta-kumit lauí : Kuñer, náng vármel namteng kum! ám lilim nélteslen, mirem lili nejles, alnem át uosis, i pongum át uosis. Án náng mét-kumí ul olen, nángen mir kožäji šabitilém; ám nás olém, mir náng kátenn ańsén; náng kuml'e lauién, náng látingen vos kuontlét; mir pongí náng olén.

XV. T'i olét, vuatä nangrä át táuenti. Äu kum, ét'i jémtes, ét'i unlung karáblí urne más peremen táuen pätes, éttäl'i (ét'í σ) kátlen mos) unlungve vármel táuen pätes. Täu poálte jis, lauí : Já, náng kožäju, ám másém ét'i náng unlen, äk ét unlenen más kórom sát sájtél mílem; ám másém náng unlen, kolitá tárom káteli, éring vuat táuenti, mán robiten mágom, náng kožäji olén, kosä kátel pälit kujén, kangen nong át kuáltáuen. — Täu lauí. Já, náng kuñer robitene kum, mét-kum náng kujerisén, ám kátelä mánr robitém, kos kátel pälit kujém, äk ét unlém ám.

sig küszködék, olly annyira erőssé lett a' szél; nem bírának megállani. A' kereskedő szól : Eresszéték le a' vasmacskát. Leereszték a' vasmacskát. Ő meg mondja : Ne ereszd le a' vasmacskát, ha azt lebecsátod, itt hajótörést szenvedünk, néped vész és vagyond is elvész. Ott egy hegyorom látszik meg, élve vagy halva azon hegyorom alá jussunk, az orom úgy fordul, hogy a' hegy partja csendessé lesz, ott köss ki a' parton. — Menének, a' hogy lehet vala, úgy menének; a' hegy ormához el is jutának, 's a' mint mondta, a' hegy ormánál úgy fordulának, hol a' hegy partja csendes lett. Kiáltja : Rajta, oldalogjatok a' parthoz! Csendes helyre jutának, parthoz oldalgának, ott leülének, a' csendes helyen a' hajó nem is mozdul. Mondja gazdájának : Lám, vagyond nem vészett el, néped élete meg van mentve, a' te életed is ment. A' kereskedő felel : Szegény, te valóban okos ember vagy! életemet megmenttetted, 's népem élete is meg van mentve; pénzem nem vészett el, vagyonom sem vészett el. Most immár ne légy béres, téged népem gazdájává teszek; én veszteg leszek, a' népet kezéd alatt bírod; a' mit te fogsz parancsolni, a' te szavadat hadd halgassák, népem fejévé te légy.

XV. Így valának; a' szél ereje nem csendesedik. Egy emberre, midőn éj lett, az éjeli virasztás ideje, a' hajó őrzése végett, reá esék; az éjtszaka reggelig való ülés dolga reá juta. Az hozzája mene 's mond : Te gazdánk vagy, virassz te érettem éjtszaka, egy éji üledet három száz rubellel fizetem meg; virassz te érettem; hólnap az ég kiderül, talán a' szél lecsendösödik, mi dolgozó nép vagyunk, te gazdánk vagy, egész nap hosszant fekszel, senki sem költ föl. — Ő viszonz : Te szegény dolgozó ember, béres ember, csak feküdjél le, én nappal mitsem dolgozom, bár egész nap hosszant fekszem; egy éjszakát én virrasztok.

ρ) R. *veriten*, mi bajos, mert az alany vagy a' karáblí, 's akkor *verites* kell, vagy a' *kumt* (hajósok), 's akkor *veritest* kívántatik meg. — σ) talán = ét-tajl = egész éjtszaka, mit az elbeszélő a' következő szókkal magyaráz : *éti kátlen mos* = éjtszaka nappalig, mellyek Regulynál is rekeszben vannak.

XVI. Mir kujest. Täu t'i unli. Ét kvot'l poräi jémtes, pál'e sunzí, sariš vátät nílting. Nílting pongenl náj pélemles, joläl'e tä jú, jole jis, ražen' tu tä pätes, mán nájke tájenti tot. Namesí, mänä l'ikom ols? kás más pái-ke jálnúm. Karábli poagot nejsellem mán káp sup kañeslí. Pásmetes, tálmetes pái, pái tauis, pái poagets, pái ražen' kuáls, pái joamis. Än téne ul'etä poált' johtes; än mäling šahne jänit tining ahtes potáli; nong almiestä, nongo táhtitä, turmän ét kotäl' alne má äkmós nángi. Nálve totestä, karáblin' táls; viting voslahn jálilime lájlel rägäsi sau kantes, tä keurn' tú mañitestä, karábli nól n tú i majistä. Na, târom kâtels, mir kualset, vuatä ät táuänti. Täu jole kujes, än kätelänl koles.

XVII. Äs ét'imes. Vuat äk täml'e, ät táuänti. Ét'i jémtes. Äu kum, éttäl'ing unlene poräi täuen päts, täu poálte jis, laui: Äm, kožäim, éttäl'ing ulmtäl kuml'e mosah além? Kolitä éring târom táuänt kätel voari, äm robitene kum, näng näs olén; äm mósem t'i ét näng äs unlen, äuk ét unlenen maos äm as kórom sät sájt mím. Täu kuml'e laui: Já kuñer, näng robitene kum kujerisen, äm unlém näng môsen. — Täu äs unli. Kosä' unles men vát'i unles, ét' kvot'l poräi jémtes. N'ílting pongenl mán ul'ekve äs tä pélemles, jole jis, nílting joli poáln ražen' tu pätes, tot tájentenét nángi. Mán kápä päsmets, pái äs ti tálmetes, pái tauis, ražen' kuáls, pái joams, äs äkti molel jänit tining ahtes potáli. Nálve totestä, molelutä poált' äk tu mañitestä, karábli nól kusepen tú mangsägä. — Än étä unles, târom kâtels; mir kualset, täu jole kujes. Kosä' kujes men vát'i kujes, nong-kuáls.

XVIII. Târom ét'imes. Äu kum äs éttäl'ing unlene vármel' täuen päts, täu poálte äs ti johts: Jägatä, näng kožäju, näng kolitä éring vuat táuänti, näng kujne kum, äm robitene kum ulmtäl kuml'e mask robitém? äm maosem t'i ét näng äs unlen; äm äs kórom sät sájt nängen

XVI. A' legények lefekvének: Ó meg ott ül. Éjfél ideje lön, a' partra néz, a' tenger partján meredek hegy van. A' hegy fejenél tűz gyúlada meg, lefelé jö, már lejött, a' révre ére, 's ott a' kis tűz elalszik. Ó gondolkodik, micsoda tünemény volt ez? megtudás végett a' partra mehetném. A' hajó oldalához kötött kis sajka lóg vala. Ezt leoldá, reá szálla, part felé eveze, a' parthoz ére, a' part révén kimene, a' partra felfelé lépe. Im az égő tűz felé juta, ott egy szép ökönyi nagy becses gömbölyű kő; föl-emelé, föltartja; a' sötét éjben a' mindefelé levő föld megvilágosodik tőle. Levivé, a' hajóra szálla, a' vizes sárban járván lábával egy darab bőrt talál, abba belégöngyölé, 's a' hajó orrában eldugá. Na, az ég megvilágosodék, a' nép fölkele, a' szél még sem csendösödék le. Ó lefeküvék; így mulék el napjok.

XVII. Megint eléjjeledék. A' szél egyaránt tart, nem csendösödik. Éj lön. Egy ember, a' kire az éji örzés ideje jutott, hozzája mene, 's mond: Én, uram, éjhosszant álom nélkül hogyan lehetek? Holnap az ég talán csendes napot ad, én dolgozó ember vagyok, te meg veszteg ülsz; ülj én érettem, egy éjtszaka való ülésedért három száz rubelt adok. Ó így szól: Oh szegény, te dolgozó ember vagy, feküdjél le, én fogok érted virrasztani. — Ó tehát virraszt vala. Sokáig ült vagy nem sokáig ült, éjfél ideje lön. A' parti hegy fejenél megint kis tüzecke gyúla ki, lefelé jöve, a' hegy alsó felénél a' révre juta, 's ott látszik meg, hogy elaludt. Leoldá a' kis sajkát, reája is szálla, a' part felé eveze, a' révén kimene, fölfele lépe, 's megint a' tegnapival egy nagyságu becses gömbölyű kő van ott. Levivé, a' tegnapi mellé azt is begöngyölé, 's a' hajó orrának üregébe dugá mindkettejét. Azután elüle az éjtszaka, az ég megvilágosodék, a' nép fölkele, ő lefekvék. Sokáig feküdt-e vagy nem sokáig feküdt, fölkele.

XVIII. Az idő eléjjeledék. Megint egy ember, kire az éjtszaka való ülés dolga esett, hozzá mene: Oh, te gazdánk vagy, te, ha talán holnap elcsendösödik a' szél, alhatol, de én dolgozó ember, álom nélkül hogyan dolgozhatom? én érettem üld te ki ezen éjtszakát; én meg

mím äk ét unlenen más. Täu kuml'e laui : Näng kuier robot-kum, näng kujerisen, äm unlem. Mir kujest, täu äs ti unli. Kosä' unls men vät'i unls, ét' kvot'l poräi jémtes. Sunzitä, nilting pongenl män ul'ekve äs tä pélemels. Jole jis, nilting joli poaln sariš vätän ražen' tütä pätes, tot tájentenét nángi. Män káp supä päsmetes, äs tä tálmets, pái tauis, rážen' kuáls, pái joamis. Än mäling tä jänit tining ahtes potáli. Kápen' nálve tuop almtestä; karáblin' johtes, nongo vistä, äkti molel potáliägä poált' vošlahn rägäši sautel tú mañitestä; karáblin' ioln kusepen' tu majistä. Moše unles, kätlung päts, vuatä táuänts; mir kuáltsänä, mir kuálset; karáblin' naitäues; täu jole kul'es.

XIX. Kosä' minest men vät'i minest, minne uosn' äln' johtest, pái poagtest. Karábling váta-kumit pái khan poált' mul'ung kuáls. Täu nobelä laui : Jágatä, äm khan poált' mul'ung kuálém, näng äs, mir közäji alne kum, mir pongi alne kum, äm jurtlom téngve äjungve äs ät kuálén? Täu laui : Äm mänr kinzung, kuier, khan poált' kuáleém? näng váta-kum khande rauén : äm kuier, khän mänä jomas voarilesem? khan mul'eptenut ät anšém, mänerem totungve khan poált' miném? Nálmet karáblimt kujirishém, tä laune jomas. — Váta-kumit kuáls, pái khän poált' mines mul'ungve. Päsänl voärvest, téngve äjungve untsi. Khan jurtl potertét, „äm tä uoset pót ur voärne más äu kum mételesem; sarišt jimáu vuatä nangrems, täu-ke át'im ols, karáblim säkvetänue, mirem uosnút, olnem uosnú, i äm uosnúm; täu nomtétl liliänu néltésänä.“ Khan laui : Täml'e namting kum anšénén, täu mäneri näng jurtlen pái ät kuáls? Pái voungev éri; ménki teimen äjimen, täu vos kuier l'ul' mät kum méng jurtlmen tén' äjnmáment τ) vos té vos äji; l'anhal poterteu äk jurtl.

három száz rubelt adok neked egy éjtszaka való ülésedért. Ő így válaszol : Te szegény dolgozó ember vagy, feküdjél le, én majd virasztok. A' nép lefeküvék, ő meg ott ül vala. Sokáig ült-e vagy nem sokáig ült, éjfél ideje lön. Látja, a' parti hegy fejenél ott megint kis tüzezske gyúlék meg. Lejőve, a' hegy alsó felén a' tenger partján levő fövényre juta, 's hogy ott elalszik, úgy látszik. Egy kis szál sajkát olda le, reászálla, part felé evezte, a' fövényre kikele, a' partra lépe. Megint egy szép akkora becses gömbölyű kő. A' sajkára alig vihető alá; a' hajóra juta, fölvivé, az előbbi két csomóhoz a' sáros darab bőrbe göngyölé, 's a' hajó orrának üregébe dugá. Kevésig üle, napalodni kezdte; a' szél lecsendösödék; felkölté a' népet, a' nép fölkele; a' hajó megindula; ő meg lefeküvék.

XIX. Sokáig mentek vagy nem sokáig mentek volt, azon város felé, a' melybe mennek vala, megérkezének, parthoz kötének. A' hajós kereskedő ember fölmene a' khánhoz vendégül. Mondja neki : Én a' khánhoz megyek vendégül, te a' nép gazdája lévén, a' nép feje lévén, én velem enni inni nem jönne-e te is? Felel : Mit keresni menjek, szegény ember, a' khánhoz? te kereskedő létedre illesz a' khánhoz : én szegény, micsoda jót tettem a' khánnak? nincsen kháni vendégajándékom, mit vigyek a' khánnak, ha hozzá mennék? Inkább itt alant a' hajómon fekszem, ez a' legjobb tanács. — A' kereskedő kiszálla, fölmene a' khánhoz vendégül. Asztaluk elkészüle, enni inni leülének. A' khánnal beszélteben (úgymond) : „én ama' városban főzés végett egy embert béreltem; a' tengeren menvén megerősödött a' szél, 's ha ő nincsen, hajóm eltört, népem elveszett, pénzem elveszett 's magam is elvesztem volna; ő az eszével megmentötte életeinket.“ Azt mondja erre a' khán : Illy okos embered lévén, miért nem jött veled ide fel? Föl kell őt híni; magunk eszünk iszunk, ő szegény, nem rossz ember, mi velünk hadd egyék-igyék, mikor mi eszünk-iszunk; beszéddel mulassunk együtt.

τ) R. *ténüjn máment.*

XX. Khân kum kiets pái voungve. Kum nálve johtes. Tã kvose vouves, pá ät kuáli. „Tén vos téji vos äjei, äm kuripem nusä kum, tén poáltén kuml'e mosah kuálém“? — Kitnti kum äs kiets; äs tä kvose vouvés, äs ät tangi. — Tä kum minem juipoált, numen katpä porterténét sujti: „pongung váta-kum mán pí, näng khân vouáuén mul'ungve, mäneri ät kuálén? Sarien téne äri aln nängen taning ät éri; elä-l'e alne nametke anšén, kuálen pái khân poált.“ Tãu laui: „Äm sarrii khân poált' mänr totim kuálém? Tãu sujti: „Näng mänr totén? Molel saris vátat unlemánt Tarom nängen mätr mis; kitajen kualtén khân poált'; äkvetä khân elipoáln' pineln, äkvetä néten mäjeln; vasi mänr totén? Jäniutn täti nängki anšeln. — Kormiti kum äs johts: khân vouvesn pái mul'ung. Kuáls; karáblí íolnel mánnujä potäliägä visägä, pud'in' pinsägä.

XXI. Pái kuáls, khân kvoln' mines, ju šaltes, pásänn' joames, khân lájlen' kujes, nongo l'ul'es, pud'inl tining ahtes potälitä leuvätestä. Khân elipoáln' aln äni keurn tú pinestä; äkvetä vistä khân néten tú mistä. Khân sunzis sunzis. Tãu nobelä laui: Kuáner, näng ti kuriput koti sámnel jouteslen? mänä vislen? Äm khân nämél unlém, kotäl' alne má äm kátemt olí, tã kuriput äm ätti vásentesem, ätti sunzentesem. Näng äs kotlujlt visäin? — Tãu laui: „Äm kuáner kotl vislem? ánom Tarom mimut. — Khân nanga l'ul's, tãu poagén untestä; tést äjiset. Minne poräi jémtes, minung pätsset. Khân laui: Váta-kumin vos miní, nängen äm ät táretilém; äm poáltém alen. Khân unlem máténl nongo l'ul'es, khân pósing tájlä täuen mästistä, kéntä täuen pintestä, „äm unlem khân-jalomn näng unleln, äm näs oleim, tarom uos, khân uosem näng anšeln.“ — Khân poált kul'tes, alungve pätsi, äk pásänt téji äji.

XXII. Kosä' olsi, vát'í olsi, pongung váta-kum pi alimátä khânen sunzáué, molah kajlti ät olí, äkmós kotm tistime olí, rotí olí; molah

XX. A' khân egy embert küldé ötét felhíni. Az ember leérközék. De ámbár híttá, nem megyen föl. „Ők hadd egyenek hadd igyanak, magmféle szegény ember hogyan menjek hozzájuk“? — Másodszor is küldé embert a' khân; de ő, bár hítták is, megint nem akar menni. A' hívó embernek elmente után, felülről szól valaki hozzá 's mond: „gazdag kereskedőnek kisebbik fíja, te a' khántul vendégnek hivatal, miért nem mégy? Hasad táplálására több pénz nem kell most neked; de ha előrelátó eszed van, menj föl a' khánhoz.“ Ő felel: Én mit vivén magammal menjek az arany khánhoz? Az viszonzoz: „Hogy mit vigyél? a' mit tegnap a' tenger partján ültünkben neked isten adott, abbul vigy kettőt a' khánhoz; egyikét tedd a' khân elé, másikat add a' nejének, többet mit vinnél? Olly nagyok csak neked vannak. — Harmadszor is eljöve hozzá az ember: a' khántul vendégnek hivatal fel. Fölkele, a' hajó orrábul a' két kisebbik csomót vevé, 's kebelébe tevé.

XXI. Fölmene, a' khân házához juta, bémene, az asztalhoz lépe, a' khân lábához leborúla, fölállá, keblébül a' becses kő-csomót kivevé. Ezüst csészén a' khân elibe tevé; másikat elvivé a' khân nejének, 's oda adá. A' khân nézé, nézé. Szól hozzá: Szegény, te ezenfélét mellyik vidéken vetted? mit hoztál? Én khân névvel ülök, a' merre csak terjed a' kezemen levő föld, ilyenfélét én még nem ismertem, nem is láttam. Tehát honnan hoztad? Ő felel: Én szegény, honnan hoztam? nekem isten adta. — A' khân fölállá, 's maga mellé ülteté; évének ivának. Ideje lön elmenni, menni készülének. Mondja a' khân: Kereskedő embered hadd menjen, de tégedet nem bocsátlak el, nálam fogsz élni. A' khân ülő helyéről felállá, kháni fényes ruhájába öltözteté, gucsmáját fejébe tevé, „az én ülő kháni helyemre ültetlek, én veszteg leszek, a' tarom várost, a' khân várost te bírd.“ — A' khánnál marada, együtt kezdének élni, egy asztalon esznek isznak.

XXII. Sokáig éltek vagy nem sokáig éltek volt, a' khân a' gazdag kereskedő ember fíjának hogylétét nézi, nem úgy van mint előbb

alketen mouintí jangi, an äkmós kástál olung pätes. Kosäi jémtes, khânä laui: Näng mol aulet, johtemen porät, karkami Olsen, an äkmós tistime olein; rotäji jémtsen; näng kotäl'e kásn kales! — Täa laui: Äm kotäl'e kásem koles? Alom uosemt äk ti ájing piing kvolem olí, kuml'e kásem át kali? Khânä laui: Näng áj-pi tí anšnen, né anšnen näng as mäneri ánom át lauén? äm nängen mol kietsenülem ájn pín ti tatungve, mäneri át táji? An kórom kátel olen, nängen us kietilém; mirel šabitilém, karáblil šabitilém, ájn pín totungve jälén.

XXIII. Kórom kátel álsét, nilit kátel jémtes, tén' ajne pásän várves, téngve untsi. Khânä laui: Já, kuml'e namt voarén, mänä namet voarén; ájin piin poált' mineén, men át'im? Täu laui: Nängke kietilén, ul miném? nängke át táretilén, kotl miném? Túlujl tá pál kvolnel áui ponsves; äkve jänimem jomas jänit kumnaurem titi nejles. Khân laui: Jágatä, kuml'e sunzilén? tá kum kanšilén men át'im? Täu kuml'e laui: Äm kotl vajlém, katpä kum? äm át vásentilém, kanštál kum! Khânä laui: Kástál kum-e, ätke kanšilén? näng molel lauén, pi anšén, nängki anšem pín kuml'e mós át kanšilén? Täu laui: Pí anšem äm jim porät mán ols, an jänimes, äm kotl kanšilém! — Piä nobel khân laui: Já näng t'ä kum as kanšilén? Piä laui: Äm kotl vajlém? jäum minem porät mán tajl äm kul'tsem; jäum mät kurip ols äm át vajlém. — Túl áui ponsves, äk né titi nejles. Khân laui: Ti né kanšilén? Täu laui: Ämki ném ul kanšilém? — Nétä nobel laui: Näng as t'ë kum kanšilén? Nétä laui: Ämki kumim ul kanšilém? — Äk poagon untvest. Khân laui: Molel ájn pín maos tistesen; an nén ti johtes, pín ti johtes; alén.

XXIV. Alung pätsét. Kosä' olset men vát'i olset, äu kátel khânä nobel laui: Jágatä, näng

volt, egy végbe valahogyan szomorú és csendes; előbbi voltában nevet és játszik vala, most egyre öröm nélkül kezdé lenni. Sokáig lön, hogy megszólal a' khán: Te az előtt, ide jöttöd korában, elevenebb voltál, most egyre szomorú vagy, csendessé lettél; hová lett jó kedved! Ő felel: Nekem hová lett kedvem? Azon városban, a' mellyben éltem volt, családós házam van, hogy ne veszne el kedvem? Mondja a' khán: Hogy neked gyermekeid vannak, nőd van, azt te miért nem mondd nekem? Régen elküldtelek volna gyermekeidért hogy hozd ide, miért nem akaródzik? Most várj még három napig, azután elküldlek, néppel látlak el, hájjóval készítelek fel, hogy menj elhozni gyermekeidet.

XXIII. Három nap elmúlt, negyed napja lön, elkészüle az evő-ivó asztal, evéshez ülnek le. A' khán mond: No, hogyan gondolkozol, mit forgatsz eszedben, elmégy-e gyermekeidért vagy nem? Ő felel: Ha elküldesz, hogy ne mennék? ha nem küldesz el, hogyan menjek? — Azután az oldalszoba ajtaja megnyílék; ott egy megnőtt jó nagyságu fiu gyermek tűnik elő. A' khán mond neki: No, mit látsz? ismered-e e' fiút, vagy nem? Felel ő: Én hogy tudjam kicsoda a' fiú? én nem láttam soha, ismeretlen előtttem. Mondja a' khán: Ismeretlen fiú-e, nem ismered ötet? 's minap mondád, hogy fiad van, hát a' magad fiját nem ismered? Felel ő: Fiam eljöttemkor kicsi volt, most meg nagy lett, hogyan ismerjem? — Mondja fijának a' khán: 'S te ismerek-e ezen embert? A' fiú felel: Hogy ismerjem? atyám elmentekor én kicsikén maradtam otthon, hogy milly alaku volt atyám, azt én nem tudom. — Azután egy másik ajtó nyílék meg, ebben egy nő tűnik elé. Kérdi a' khán: Ezen nőt ismered-e? Felel ő: Magam nejét nem ismerném? — Mondja a' nőnek: 'S te ismered-e ezen embert? Felel a' a' nő: Férjemet nem ismerném? — Egy oldalra ülteték őket. A' khán mond: az előtt gyermekeid miatt szomorkodtál vala, most itt van nőd, itt van fiad; élj.

XXIV. Élni kezdének. Sokáig éltek vagy nem sokáig éltek volt, egy nap mondja a' khán-

mänä nomt anšén? Khänä lauí: Näng ánomnel mänä nomt kinzén? tarom uos, khän uos tajl mir näng kátent alét; ánomnel vasi mänä nomt kinzén? — Täu lauí: Äm jänimem uosemen känkem oli, känkem poált' mul'ungve jálne nomt nängenl kinzém; nängke lauilén, jälém. — Khänä lauí: Känken-ke oli, jülen; mirl šabitilém, karáblil šabitilém; nängki jänimen uosen' jülen, äm mät nängen kuí püilem? — Karáblil šabitáues, mirl šabitáues i mines.

XXV. Kosä' mines men vát'i mines, täki alom uosen' johtes. Pái kuáls kit kum jurtl, kórom kum äk jurtl minest. Känkä kvoln' johtest, ju šältset; päsänl voárvest. Ángén kórom kum, kórom rumkäl totvest, kórom kum mosah visänl. — Kvol kánt joamitét, rumkänl kátn anšianl. Ja kit kumiägä äjungve kos tangei, täu ät táretijägä, toki joamitim potertét. Kur poaget kät'i unli. Känkä nobel lauí: Tāti mänr ujken? Känkä lauí: Täu äm mäner ujken? Täu nämä kät'i. Täu lauí: Nämä kät'i alnet, täu mänä antes voárunge anšilén? Känkä lauí: Täu voárne antesä ti jänitá: pót pol'nen, náñ pinén, ténujt pineln, mahrujn täué; täu oli, tú táretilu, mahruj johti, täu älitá; ténujt äk säki, náñ pinén, ät täué v). Täu lauí: Vármel' jomas ujkeve alne tä, namting ujkeve alne tä, ánom tineleln; tinä mänr? Känkä lauí: Täu mänä jáni tin anši? täu tinä kórom sät sájt. — Ápsitá lauí: Tintál alnét, äm joutilém; mán alne sámüt täml'e uj át'im; kórom sät sájt mím äm.

nak: Oh te, mit gondolsz? A' khán felel: Mit kívánsz tőlem? a' nagy város, a' kháni város minden népe kezed alatt van, mit kívánsz még többet tőlem? — Ő mondja: Azon városban, melyben fölnövekedtem, bátyám van, bátyámhoz látogatóba menő engedelmet kérek tőled, ha megadod, elmegyek. Válaszol a' khán: ha van bátyád, elmehetsz, néppel látlak el, hajóval készítlek fel, menj abba a' városba, a' melyben felnövekedtél, minek tartóztatnálak? — Fölkészíték hajóval, föl néppel 's elmene.

XXV. Sokáig ment-e vagy nem sokáig ment, abba a' városba ére, a' melyben élt volt. Partra kele két emberrel, harmad magával mene. A' bátyja házához érének, béménének, asztalt készítenék számokra. Ángya a' három ember számára három poharat vitete be, a' három embernek vivék be azokat. A' ház földjén jártukban kézben tartják vala poharaikat. 'S bár két embere inni akart is, ő nem engedé meg, hanem így járkálva beszélgetnek. A' kályha megett macska ül vala. Kérde a' bátyját: Ez miféle állatocska? Felel a' bátya: Ez miféle állatocska? az ő neve macska. Ő viszonz: Macska lévén a' neve, azt te millyen segítség-tevés végett tartod? Felel a' bátya: Az ő segítség-tevése ilyen nagy: ha ételt főzész, ha kenyeret sütsz, 's azt enni valónak elteszed, az egér megeszi; de hogy macska van, azt oda eresztjük, jő az egér, megöli; az enni való nem romlik, a' kenyér nem emésztődik. Viszonz ő: Valóban jó állatocska az, okos állatocska az; add el nekem; mi az ára? Felel a' bátyja: Annak millyen nagy az ára? három száz rubel az ára. — Mondja az öccse: Az olcsó, megveszem; a' mi vidékünkön ilyen állat nincsen; három száz rubelt adok érte.

u) e' szakaszban többféle homályosság van. Először mit jelent ez: *pót pol'nen* (R. p. pol'nän)? *pol'ém* fölök, *pol'tém* főzők; tehát *pót pol'tén* kellene, hogy illjék a' *n'án pinén*hez. Azután kétszer van *ténujt* = evő víz = leves, talán jobb volna: *ténut* = enni való. Harmadszor *ük säki* nem érthető, azért talán *ät säki* kell, mert lehet, hogy a' *t* és *s* találkozása némileg *k s*-nek hangzék az elbeszélő szájában. Negyedszer *n'án' pinén ät täué* helyett alkalmasint így kell írni: *n'án' at täué*.

XXVI. Túlujlt kur joli poánel nejles mán ampikve. Ápsitá laui : Tāti ás mánr ujken ? Känkä laui : Tāti täu nämä ágár. Kžä laui : Täu ás nängen mät antes äk ti voari, mäneri anšilén ? Känkä laui : Täuen tone anšilém, täu voárne antesä ti jänitä : ét'i kujeu, tolmäntene katpä johti, täu korti, sij voaré, tolmanten katpä l'äpän ät rai ; täu alimät nem mät tolmah kum ät šälti. — Ápsitá laui : Värmel' jomas ujkeve alnetä ; mán sámüt täml'e uj äkmós át'im ; tinä mánr ? äm joutilém. — Täu tinä ät sät sájt ! — Túl laui : Tintal olnet, ät sät sájt äm mím.

XXVII. Túlujlt rumkätä kátn anšimät pä-sänel pulkä vis, kot'länl supi saumtestä, rumkätä äk supä äk pulkä supen' sasistä, äk supä äk pulkä supen' sasista. Äk supä kät'iten mistä, äk supä ampen mistä ; „joutem ujkeim simänen étkeláuet, vos téi.“ Pulkä supänen tési, kit mán purmetsi, šämä uosi. Túlujlt jurt kumiägä rumkänen päšänn' untipesi, kvone táre kuálset, khán poált' minest.

XXVIII. Khán poált' šältset, päšänl voarvest, téngve äjungve untset, l'anhal potertungve pätsset. Täu laui : Äm ti uoset molah jänimesem mót sámen' minesem, tot alsem, äñ känkem poált' mul'ung jisem, ánom täu sepänl äjtungve ¹³⁾ jemtilestä ; molah tit almem porät ánom mán tajl kvone putmestä, jäum sélem alnnel äk aln poálel ánom ät mäjles.

Khänn ti i vouves känkä. Vouves, kitiláue „šal' ápsin toko anšislen, saúeteslen ? Näng jáni kum, nängen jägi nomsitá, angí nomsitá ; näng poalten mul'ungve jäli, näng älung voretilén ; tok' alung mät jomas.“ — Kvone kuáltáues, turman' untáues. Kit kätel unles, men kórom kätel unles, túl kuáltáues, khänn sát-lau sauatpil savetáues, sip-sajren mán' totves, sipluä sajrepáus. Túlujlt jägä sélem pongung táltés, känkä sélem aln táltés, ju i mines. Täksi alne uosen' johtés, alne pongä pá almtáues. Târom uos, khân uoset äñ tä olí.

XXVI. Azután a' kályha alól kis eb tetszék ki. Kérdezi az öccse: Hát ez itt milyen állatka? Felel a' bátyja: Ennek a' neve kutya (agár). Kérdezi az öccse: Hát ez milyen segítségedre van? minek tartod? Felel a' bátyja: Ezt azért tartom, nekem ilyen nagy segítségemre van: éjszaka lefekszünk, ha valamely tolvaj jő, az ugat, zajt csinál, egy tolvaj sem mer közeledni; mert ő itt van, egy tolvaj sem jő be. Mond az öccse: Valóban jó állatka ez; a' mi vidékünkön sehol nincsen ilyen állat; mi az ára? én megveszem. — Annak ára öt száz rubel. — Arra felel: Olcsó az, megadom az öt száz rubelt.

XXVII. Azután a' poharat keziben tartván, az asztalrul egy darabka fehér kenyeret veve, közepin ketté töré, a' pohárnak egy részét egyik darabra önté, másik részét a' másik darabra önté. Az egyik darabot a' macskának adá, másikat az ebnek; „vett állatkáim szive ehethék, hadd egyenek.“ Megeszik a' zsemlye darabjait, külön két helyen felfordulának, 's elveszének. Erre két társa letévé az asztalra a' poharat, gyorsan kimenének, 's a' khánhoz sietének.

XXVIII. Bemenének a' khánhoz, asztaluk elkészüle, enni-inni leülének, 's beszélgetni kezdenek. Mondja ő: Én elmentem azon más vidékre, mellynek városában felnövekedtem, ott voltam, bátyámhoz vendégül mentem, ő meg engem gazságbul megítatni ¹³⁾ készüle; annak előtte, ott éltemkor, kiskoromban kihajított, atyám szerzett pénzébül egy félpénzt sem adott.

A' khán elhivatá a' bátyát. Elhivatván, megkérdezé: „Igaz öcsédet így tartottad, nyomorgattad? Te az öregebbik vagy, téged ő atyjául anyjául tisztel; hozzád látogatóba megyen, 's te meg akarod ölni; így nem vagy méltó élni.“ Kivezeték, toronyba ülteték. Ott üle két napig vagy három napig, azután kihozaték, a' khán által hetven kinnal megkínóztaték, nyakvágó helyre viteték, nyakcsigája el vágaték. Azután az öcs atyja szerzett vagyonát elvevé, bátyja szerzett vagyonát elvevé 's hazamene. Az ő városába juta, ott levő gazdagságát elfoglalá. A' nagy városban a' kháni városban ott él most.

¹³⁾ *sepän* a' *n'ajtnak* különös tudománya, lásd a' 161. lapot, itt *gasságnak* fordítottam. Érdekes az is, hogy a' magyar nyelv *megéte* = mérgez, a' vogul pedig *megitat* = mérgez.

Lássuk még közelebbről e' monda tartalmát. Egy gazdag kereskedő ember, halála előtt, intézködik két fiával és vagyonával. A' kisebbik fiú, mint gyakran történik a' mesékben, dologtalan, de utóbb mégis boldogabbá lesz. Az atyja közössé teszi vagyonát két fíja közt, kik együtt fognak lakni, 's megint az öregebbiket, hagyná öccsét maga kéjéért élni, hadd tegyen, mint neki tetszik; hisz az apa szerzeményéből van miből élnie. A' bátyja követi is az atyja tanácsát, de nem ám a' felesége, ki előbb szidja az öccsét, hogy miért nem dolgozik, miért henyél csak, azután férjét ösztönzi az öccse ellen, addig, míg az neje unszolását megsokalván elkergeti őt házából, a' nélkül, hogy legkisebbet is adna neki a' közös örökségből. Az öcs nejével és kis fiával a' város végén kis házban, koldulva tengeti életét. De ő mégsem haragszik engesztelhetetlenül, mert midőn bátyja neve napja lett, köszönteni megyen hozzá; ő, úgymond, a' kisebbik, neki illik az első lépést a' kiengesztelésre tennie. De ánya hamis asszony, az újra cselt vet neki és a' férjének. A' ház teli van vendégekkel, az öcs a' kályhánál húzza meg magát, mintegy bátyja fogadását várva; mert az első lépés, a' bátyához való menetel, megtörtént, a' másik lépés, az eljöttek fogadása, a' bátyát illeti már. De az asszony, ki a' konyhán csajt készít vala, meglátja a' kályhánál állót, 's megtanítja a' szolgáló leányt, hogy ez, ha beviszi a' csajt a' csészékkel és poharakkal, az álló lábába botolják és a' vendégek szeme láttára essék el mindenestül. Fölötte alkalmas mód a' férjét felharagítani, ki is neje kifakadására, hájánál fogva kiveti szegény öccsét, hogy szinte megöli.

Most szánon jó két ember, kik látták volt, mint bánt a' bátya az öccsével, 's ime csudásan meggyógyul ez, sőt meg is jutalmaztatik, mert kebelében egy csomó pénz terem, melyet haza viszen. Eleinte azt gondolja a' neje, hogy férje lopta a' pénzt; fél tehát, hogy veszedelembé ejti őket, mert az főbejáró dolog: de megtudván, mint jutott hozzá, megnyúgszik rajta, hogy van miből élni. Az isteni jutalmazás nem elégt az. A' város révében sétálván „a' kereskedő kisebbik fíja“, egy idegen kereskedőt lát meg, ki hajóját kikötötte volt, 's a' város khánjához megyen tisztelkedni. Az szakácsot akarna bérbe fogadni, egy „város-közre“, azaz, egy hajtásnyi útra, 's kérdé a' sétálót, nem tudna-e ilyen embert. Előbb azt felelvén, hogy nem tud, utóbb meggondolja magát, vagy, mint a' szöveg kifejezi, egy hang súgja meg neki, 's maga szegődik. Elindul a' hajó, szélvész éri, 's ha a' kereskedő fíja nem kalauzol, elvész a' hajó, el az idegen kereskedőnek vagyona, népe. A' megmentett hajó gazdája megjutalmazza mentőjét, 's parancsolóvá teszi a' hajón. Míg a' hajó biztos helyen a' szélvész elmúlását várja, az új parancsolónak alkalma lesz jószívűségét kimutatni, mert három éjjel ő áll őrt az illető hajós legényekért: ánde meg annyiszor jutalmát is veszi, mert csuda által egy-egy becses követ kap. Lecsendesedvén a' szél, a' hajó folytatja útját egy más városhoz, mellynek khánját meglátogatja a' kereskedő, ki ott elbeszéli, millyen okos embere van neki. A' khán, mint tudjuk, nem csak magához híjja, hanem magánál is marasztja, őt mintegy vezírré tevén. Ott van tehát „a' kereskedőnek kisebbik fíja“, dolga jól foly, mégis fogy víg kedve, mert neje és fíja után vágyakodik. Megtudván ezt a' khán, három napi várakozásra szólítja fel, mert azután elmehet hozzájuk, ha még akkor is lesz vágya. Ez alatt azomban a' khán elhozatja nejét és fíját, mi megint kis csudát tüntet elő, mert fíja olly nagygyá lett, hogy reá nem ismer; hacsak úgy nem vesszük a' dolgot, hogy hazulról elmente után tíz vagy több év múlva történik ez. Már most boldogul él, de a' cselekvés még nincs befejezve. Megmondja a' khánnak, mint járt a' bátyjával, 's hogy azt meg akarná látogatni. A' bátyjához megyen harmad magával. De ánya gyűlölete most is forr még, annyira hogy meg akarja étetni, mit a' látogató öcs (nincs megmondva miként, hogyan) megsejtven, egy macskán és kutyán hoz napfényre. Két tanúja van tehát arra, hogy ánya meg akarta étetni. Vissza megyen a' khánhoz, elbeszéli a' tapasztaltat; a' khán elhivatja a' bátyját, szemére veti gazságát, melly szerint nem úgy viselte magát öccse iránt, mint kellett volna,

sőt hogy most életétül is megfosztani iparkodott; ennél fogva nem méltó az életre, azért halálra ítéli. Az ítélet végrehajtása után haza megyen az öcs, 's elfoglalja az atyja szerzett vagyonát.

Ez a' monda háromféle tekintetben nyújt tanúságot: a' társadalom, az erkölcsi tanítás, 's az elbeszélés tekintetében. A' társadalmat már a' bevezetésben is megérintettük röviden. Városokrul beszéll, mellyek egy fejedelem (khán) hatalma alatt vannak, ki büntető jógot gyakorol; büntet pedig, mint látjuk, nem csak lopásért, — „mert a' kereskedő kisebbik fijának“ neje megijed, midőn azt gondolja, hogy férje lopta a' pénzt, mit kebelén haza vitt, — hanem egyéb büntetért is, p. o. szándékolt mérgezésért, a' testvéri kötelesség megszegéseért. A' fejedelem, általában a' tehetős ember is, maga gondját egy helyettesre bízza; ilyen helyettesül látjuk mondánk hősét előbb az idegen kereskedőnél, azután a' khánnál. Figyelemre méltó, hogy a' kereskedők nagy tekintélyű emberek, mert a' fejedelem vendégei. Hogy lettek ott gazdag kereskedők? Abbul, mit a' vogulok, de kivált az Ób, Irtis és Káma vidékeinek történeteiből a' maga helyén, elő fogunk hordani, kitetszik majd, hogy ott a' régi időben igen élénk kereskedelem folyt vala, mellynek tárgya egyfelől a' becses szőr-bőrök, másfelől a' déli termények valának. Eme' forgalmat a' Káspi és Fejér tengerek között a' Volga, Káma, 's ennek folyója segítségével a' Dvina, továbbá ugyancsak a' Káspi tenger és az Ób között a' Jajk (Ural) és Tobol folyók eszközlik vala. Gazdag kereskedők tehát nagyon is lehettek akkor. — A' társadalom jellemzésére tartozik még, hogy e' monda egy-nejűséget mutat; a' halála előtt intézkedő kereskedő nagyobbik fijának csak egy neje van, a' kisebbiknek is csak egy nőt szerez az atyja, pedig gazdag kereskedő volt ez; de a' khánnak is, ki a' büntető hatalmat gyakorolja, csak egy neje van. A' mennyire a' vogul hitregéket ismerjük, azokban is mindenütt csak egy feleségről van szó; sőt a' *Teremtés mondája* szerint is (lásd a' 132. lapon a' XXX. szakaszt) Numi Tarom így szerzi a' házasságot: „*äk né äü kum šabiteln*“ = egy nőt egy férfit adj össze. Világos ebből, hogy a' vogul hitregékben, 's e' mondában az iszlám hatása nem látszik meg, melly ma az ottani pogány népek közt a' soknejűség által is jelentkezik; a' vogul mondák tehát jó régi időről tanúskodnak.

A' monda erkölcstana, mint gondolni lehet, nem keresztyén ugyan, de nem is vad ám. Szívesség mutatkozik a' gazdag és szegény közt, mi szép vonás. A' hitvesi viszonyban a' nők szinte uralkodnak, legalább a' bátyát végig a' felesége ösztönzi az embertelenségre; az öcs felesége is belészól, valahányszor alkalom nyílik. Az idősbik testvér a' kisebbiknek gondviselője, az ifjabbik viszontag tiszteli az idősbiket. 'S úgy látszik, a' monda egyenes feladata, hogy oktassa a' bátyákat kötelességök teljesítésére öccseik iránt. A' bátya nejének túlságos gyűlölete alkalmasint onnan származik, hogy az öcs az atyai vagyonból él, mellytől őt meg akarja fosztani. Férje azért bűnhődik, hogy vakon engedett volt a' nejének.

Az elbeszélés nagyon egyszerű, a' csudást szerető, mint a' monda szokta. Elevenséget a' közbeszédnek által terem, mert a' hol csak lehet, beszélteti a' szereplő személyeket.

III. FEJEZET.

VOGUL ÉNEKEK.

Azok, kiktől Reguly a' vogul szövegeket leírta, az egyiket *majt*-nak, *mondá*-nak, a' másikat *éri*-nek (*jéri*), *ének*nek nevezték, nyilván azért, mert különbséget tudnak vala a' *majt* és az *éri* között. Az az eredeti kezdetlegesség, melyet p. o. a' *Teremtés*, az *Özönvíz* mondájában találunk, 's melyet igazán a' nyilatkozó szellem első rebegése gyanánt vehetünk, alig sejtetné azt, hogy a' míveltség ilyen állapotjában különbség lehet már ének és nem-ének közt. De a' *Kereskedő ember* mondája fejlettebb társadalmi életről tanúskodik annál, melyet a' *Teremtés*, az *Özönvíz*, vagy a *Kültes-nő* mondájiból lehetne következtetni. 'S ez a' fejlettebb társadalmi élet csakugyan megalapíthatta már a' monda és ének közti különbséget, mely a' tartalom különbségéből is származik. A közlött mondák valamit beszélnek el, a' mit történetnek gondolnak vagy tudnak; mert itt még a' hitrege történet, 's a' történet könnyen hitregévé válik; — a' mit tapasztalnak, azt a' képzelődés ékesíti föl, 's a' mit képzelnek, azt tapasztalásnak hiszik. Az ének más, még ha történetet énekel is. Az ének azon gondolatokat, érzelme-
ket fejezi ki, melyeket a' tárgy az éneklőben felkölt; az ének mindenkor az éneklőt is lefesti. A' monda tehát való vagy képzelt történetet beszél el, akár maga a' beszélő, akár más tapasztalta is: az ének magát az éneklőt írja le, ha idegen történetet énekel is.

De bár mint van is eredetileg a' monda és az ének: a' vogulok, kiktől Reguly a' hozományát leírta, az egyiket mondának, a' másikat éneknek tartják vala. Ha e' különbség tudatára már eljutottak: vajjon ki is fejezték azt külsőképen? fölemelkedtek volt-e a' művészet első fokára? A' mondák és énekek összehasonlításából kell a' feleletet kiolvasni. Össze fogjuk hasonlítani a' *Teremtés* mondájának elejét az *Égből leszállás éneké*-nek elejével; azután a' leg-tökéletesebb mondának, a' *Kereskedő ember* mondájának, elejét a' *Tarom fíja üldözésének* éne-
kével, hogy lássuk, egyezők-e a' kettőnek alakjai vagy különböznek egymástul? A' fordítás lehetőleg az eredetihez tapadván, erre a' hasonlításra az is elegendő.

A teremtés mondája.

I. Asszony és férj valának. Numi Tarom atya, Tarom öreg által ezüst fonalú bölcsőben eresztődének alá; vas kötél csúcsán jövének alá. Numi Tarom atya erős torku al-szelet támaszt, az a' fel-tenger végibe viszi; erős torku fel-szelet támaszt, az az al-tenger végibe emeli.

II. Egy nap a' férj Numi Tarom atyához imádkozik: Numi Tarom atyám, nékem egy hajlék nagyságu ép darab földet bocsáss le! — Egy nap elmulta után, két nap eltölte után, Numi Tarom atya egy hajlék nagyságu ép da-

VOGUL NÉP.

Az egből leszállás éneke.

I. Numi Tarom atyám ülő ezüst rudu hajlékában növekedő lányi kezem tagja nöl vala, növekedő lányi lábam tagja nöl vala.

II. Numi Tarom atyám teremttötte sok arany sugaru nap tartása közben, sok arany szép nap fénylése közben, ezüst rudu hajlékomban, sés-réz boldog fészekben való ülésem alatt, saper-ezüst becses fészekben való ülésem himzett tarka széekben ülök vala, [alatt, varrott tarka széekben ülök vala.

rab földdel bocsátódnak le. Az ajtós hajlék ajtaján kimegyen a' férj, hajlékát megkerülé : alig egy emberlépésnyi széles darab föld látszik meg. Numi Tarom atya más szelet csinál, az más tenger vidékibe viszi; más szelet támaszt, az más tenger öblibe fűjja.

III. Sokáig éltek után, rövid ideig éltek után, egy nap az asszony szól : Férjem, vénülő kézre jutottunk, vénülő lábra jutottunk. Ha majd az ember-évbeli idő beáll, az ember korbeli idő beáll : vajjon a' nő megyen-e ki, vajjon a' férj megyen-e ki? Felel a' férj : Nem úgy, a' nő megyen ki; ha majd az ember-évbeli idő beáll, a' nő hadd menjen ki, a' férj hadd legyen benn.

IV. Kiméne az asszony. Hét éjig híre nincsen, hét napig híre nincsen. A' férj kifelé kiált : Asszonyom, te hová mentél? élő vagy holt vagy-e? semmi híred nincsen? Szól az asszony : Nekem — midőn bételik az idő — nekem fiam lesz, ide hozza az idő.

V. A' férj hét éjig, hét napig fekszik tovább. Hét éjig hét napig fekte után, a' Numi Tarom mondva kimért napja érkezék a' nőre; meleg hajlék zúgába élet-teljes fiút szülni mene be. A' férj, a' vénülő kézre jutott ember, a' férj örvendező keze jobbikára veszi, örvendező lába jobbikára ülteté : „Numi Tarom atyám fiat adott nekem, Numi Tarom atyánk fiúval ajándékozott meg minket.“ Az asszony lete-szi, a' férj fölveszi; csókolgatják, ölelgetik.

A' kereskedő ember mondája.

I. Gazdag kereskedő ember volt. Két fia van. Nagyobbik fija kereskődni jár, neki neje van már. Kis fija még kis koru. Az atya mond : Én majd meghalok, halálom előtt nőt veszek kis fiamnak. Nagyobb fijának mondja : „Én majd meghalok, holtom után atyád fiját ne szidd. A' mi kell, akár enni való kell, akár öltő ruha kell, akár pénz kell : az én szerzeménymet, gyűjtött vagyonomat hadd egye, hadd bírja; kereskődni nem tud, más városba járni nem tud. A' mit dolgozik, a' mit nem dolgozik, azért ne szidd, ne verd. A' mint eszibe jut neki, azonkép hadd éljen.“

III. Az alatt, míg a' saper-ezüst jó játékkal játszom,

míg a' kémi-ezüst boldog játékkal játszom :
Numi Tarom atyám tíz fogu száját megnyitja,

húsz fogu szája imígy szól :

IV. Szűz emlős mellyü szülött lányom halljad,
szűz csecses mellyü szülött lányom halljad :

V. ezen csinálta arany sugáru napomon,
arany szépségü napomon,
a nyusztoknak gombát termő hét nyomára megyek ki most,
a' jávornak gombát termő hét nyomára megyek ki most;

VI. az ajtós hajlékbul kifelé ne menj ki,
a' téres falu terére ne állj ki;
az én hétszeres lakatu hajlékomra tett lakatot föl ne nyisd;

VII. a' saper-ezüstös boldog játékot játszad hon,
a' kémi-ezüstös kedves játékot játszad hon !

VIII. Numi Tarom atyám a' nyusztoknak gombát termő hét nyomára kiment,
a' jávornak gombát termő hét nyomára kimenté után,
míg a' sés-ezüstös boldog fészekben ülök,
míg a' saper-ezüstös kedves játékkal játszom,
torkom fenekéig szárada ki a' víz,
nyelvem fenekéig szárada ki a' víz.

A' Tarom fíja üldözésének éneke.

I. Nyusztos erdőm hátán járok-kelek én,
a' Numi Tarom atyám teremttöte napfényes hosszú nyarát a' nyusztos hátú hét vidéken töltöm én.

II. Nyusztos hátú hat vidékén jártom közben,
a' napfényes hosszú nyárban lépdelésem
a' sűrű szúnyog-bőrt viselem, [közben,
a' sűrű darázs-bőrt viselem.

III. A' sűrű darázs-bőrt viselvén,
a' hegyen termett hegyi levél hervadásáig
lépdelésem közben,
az erdőn termett erdei paréj hervadásáig
lépdelésem közben,

II. Sokáig éltek vagy nem sokáig éltek volt, kisebbik fiját megházasítá. Azután meghala az atya. Két fija marada; ketten magok kezdenek élni. A' bátya kereszkodik vala, más városokba jár. Öccse hon él, atya szerzett vagyonából, készletéből eszik, ruházkodik, birtokát bírja. Akár pénz kell, akár öltő kell, akár enni való kell, atyja szerzeményéből mindig vala.

III. Azután sokáig lön, ánya mond neki: „Te mindig csak heversz, készből élsz, készet bírsz. Se lóra nincsen gondod, se tehénre nincsen gondod; se füvet nem hozasz, se tüzi fát nem hozasz. Egyre bátyád szerzett vagyonából eszel-iszol; ő mint béres ember úgy dolgozik, te meg mindig a' készből élsz.“

IV. Sokáig lön, férjének kezde szólni: Te atyádfiját mindig a' készből tartod; a' készet bírja, néked semmi segítséget nem teszen. Fellel a' férje: Millyen segítséget kívánjak tőle? Minap atyja ezt mondá neki: „Én szerzett vagyonomból hadd egyék, hadd birjon.“ Most egyebet mit csináljak neki? Maga atyja szerzett pénzét eszi-issza, öltetni valóját öltözi, birni valóját bírja; atyja szerzett pénzének fogytáig hadd egyék, hadd heverjen. Mit csináljak vele többet? én szerzettem holmimet hogy bírja, hogy eszi? — Neje válaszol: Semmi segítségedre nincsen. Hajtsd ki, atyja szedett vagyonával hadd éljen maga.

a' napfényes jó tanyát keresem,
a' meleg jó helyet keresem.

IV. A' meleg helyre lefekszem,
a' napfényes jó helyre lefekszem.

V. Egyik fél kezemet a' padra teszem,
öt darabu vánkossra teszem,
tíz darabu vánkossra teszem;
a' másik fél kezemet a' padomra terítem;

VI. neves holmivel takarom be a' becses bőrt,
híres holmivel fedem bé a' becses bőrt.

VII. Erős álom mélyébe ragadtatom;
a' fél szám a' padot szaglálja,
a' havas fát hét ízben szaglálom meg,
a' jeges fát hat ízben szaglálom meg.

VIII. A' félszemem a' padot nézi, a' két fa között biztos helyet nézem,
fél fülemmel a' padot tapogatom.

XI. Valami fényest érzek szemközt velem,
valami derültet érzek szemközt velem:
a' nő esküjét, az ember esküjét érzem onnan által.

X. Egyik fél fülemet a' padra fektetem,
egyik fél szememet a' padra fektetem.

XI. Erős álom mélyébe ragadtatásom közben,
hathatós álom mélyébe ragadtatásom közben,

a' Numi Tarom atyám teremttötte erős hátú fejet üti meg az ember,

Numi Tarom öregem teremttötte erős hátú fejét süti meg.

Némi figyelemmel olvasván egymás mellett e' mutatóványokat, úgy hiszem, el kell ismerni, hogy van különbség a' mondai és az éneki előadás közt; érezzük, hogy az éneket csakugyan énekszóval mondják el, 's hogy a' mondát nem lehetne elénekelni. Bármilyen tökéletlenül is, de valamely mértékű tűnik ki az ének előadásából; nem annyira a' szokat, mint inkább a' gondolatot szabályozó mértéket látunk benne.

A' hosszabb összehasonlítás — mert egész mondát egész énekkel lehet e' szempontból összehasonlítani — még azt is mutatja majd, hogy a' mondai előadás az ének előadásából fejlett ki, mit leginkább ez bizonyít: Minél énekszerűbb a' monda, annál jobban közeledik az ének előadásához; 's viszonttag, minél kevesebb éneknek való a' monda, annál inkább távozik az ének előadásától. A' közlött mondák közt a' *Kereskedő ember* mondája legkevesebb tartható olyannak, mit el lehetne énekelni: ánde előadása is legfolyóbb, leginkább prózai. Okkal állíthatjuk tehát azt, hogy az előttünk lévő mondák előadása az éneki előadásból fejlett ki, melynek nyomait abban az arányban veszti, melyben a' valódi folyó-beszédhez közeledik.

Az éneki előadás mértéke, melyet észre lehet venni, leginkább a' gondolat kétszeri vagy

bokor kifejezésében áll, 's ezt a' fordítás is megmutathatja, mert kénytelen azt követni. A' gondolat kétszeri vagy bokor kifejezésének legáltalánosabb példája ez volna :

Növekedő lányi kezem tagja nöl vala,
növekedő lányi lábam tagja nöl vala.

Látjuk azomban, hogy a' bokornak majd első majd másik tagja bővítést fogadhat el, mely által haladóvá lesz az előadás. Az énekszót alkalmasint a' szoros kétszerezés kívánja meg : a' bővítést talán inkább egyenlő hangon adják elő. A' bővítés néha oly terjedelmes, hogy szinte nem fér belé a' tág mértékbe : de a' bokor vissza-visszakerül. Csak miután világossá lett előttem a' vogul ének emez alakja, 's e' szerint versszakokra szaggattam a' szöveget, keztem fel-felfogni az ének értelmét is ; addiglan szinte egyet sem bírtam annyira-mennyire megérteni. 'S ha nem mindenkor helyesen szaggattam volna is meg a' szöveget, a' hiányon könnyű már segíteni, ha egyébiránt is kívánatos volna a' jobbítás. A' versszakok meghatározásában a' bokorság, 's a' hol ez szükséges pótlékot húz maga után, a' gondolat teljessége vezérle *).

A' gondolatok bokor kifejezése a' mondákban is találtatik, még a legtokéletesebb folyóbeszédű *Kereskedő ember* mondájában is, csak hogy itt már vesző félben tűnik elő. De a' bokorság egyik mondában sem igyekszik oly arányosságra, mint az énekekben. Azért állíthatjuk, hogy a' mondákat nem éneklük, ámbár a' mondai előadás az éneki előadásbul fejlett ki, vagy, ha inkább tetszik, azt utánozza.

A' vogul nép csakugyan eljutott volt már a' mondák és énekek különbségének tudatára, 's ezt külsőleg is kifejezhette, a' mondákat nem énekelhető alakban adván elő, mikor az énekeket a' gondolatok bokor kifejezésével tünteti ki, 's azt némi mérték alá veti vala. Valami művészeti alakot talált hát ki a' vogul szellem, — mi magában nem megvethető iparkodás ! De vajjon ő találta-e azt ki ? E' kérdés a' szellemi történetre nézve nagy jelentőségű.

A' gondolat kifejezésének bokorsága a' héber költészetet is jellemzi, mit minden olvasó tud, ki vagy eredetiben, vagy némi-némi jó fordításban valamicskét is olvasott a' zsoltárokból, vagy akármelyik prófétából. Az tehát nem a' vogul szellem sajátja. De a' vogul szellem nem volt, nem is lehetett oly érintkezésben a' sémi népekkel, hogy ezek művészeti alakja reája szállhatott volna. — Ámde a' kifejezés bokorsága a' finn költészetet is jellemzi : a' finn szellem és a' vogul szellem közt már lehetett érintkezés, sőt a' nyelvek rokonságánál fogva kellett is valaha nagy és sokáig tartó érintkezésnek lennie. A' finn Kalevala p. o. így kezdődik :

Mieleni minun tekevi,
aivoni ajattelevi
lähteäni laulamahan,
saa'ani sanelemahan,
sukuvirttä suoltamahan,
lajivirttä laulamahan.
Sanat suussani sulavat,
puhe'et putoelevat,
kielelleni kerkiävät,
hampahilleni hajoovat.

Elmémet hő vágy ösztönzi,
agyam gondolatja buzdit,
hogy megkezdjem az éneket,
hozzá fogjak a' beszédhez,
a' család versét eldalljam,
a' szép ősi dalt elzengjem.
Szájamban olvadnak a' szók,
egyre ömlenek a' hangok,
nyelvem hegyéről sietnek,
fogaim zárát feltörik.

*) A' mondák szövegét majdnem önkényesen szaggattam részekre, hogy könnyebbítsem az idézést 's az olvasónak tájékozhatását.

A' gondolatok illy bokor kifejezése végig megyen a' hosszú Kalevalában, végig minden ószerű kis dalban is. Vajjon hát a' finn szellem kapta-e a' költői kifejezésnek ezt az alakját a' héber szellemtől? Azt lehetetlen képzelni is, minthogy a' roppantul elterjedt árja népek az összes finnság és a' sémiség között foglaltak helyet, 's ez a' kettő közvetlenül soha sem érhetett egymást*). A' keresztyénség útján, 's így nagyon messzi és sokszorozott közvetítés által pedig nem szállhatott a' sémi szellemnek eme' művészeti alakja a' finn szellemre, *minthogy azt a' pogány finn költészetben 's azonkép a' pogány voguloknál találjuk meg.* A' gondolat bokor kifejezése, tehát mint költői alak, 's eredeti a' finn-ugor népeknél; 's ha azt más eredeti népeknél is találjuk, ott is eredeti az. Sőt e' körülmény további következtetésre is ösztönzi a' vizsgálót, ki, ha ezt a' költői alakot még más, egészen különvált, eredeti népeknél is megtalálná, abban az emberi szellem legősiebb és legáltalánosabb művészeti kifejezését fogná felismerni.

A' gondolat bokor kifejezésén kívül az *előrim* jellemzi a' finn költészetet. *Elörim* (alliteratio) a' szók, sőt szótagok előhangjainak egyezése, mit egy pillanattal megláthatunk a' közlött finn idézetben :

Mieleni minun tekevi,
aivoni ajattelevi,
lähteäni laulamahan,
saa'ani sanelemahan,
sukuvirttä suoltamahan,
lajivirttä laulamahan.
Sanat suussani sulavat,
puhe'et putoelevat,
kielelleni kerkiävat,
hampahilleni hajoovat,

's mihez itt több magyarázat nem is kell. Az *előrim* nem csak a' szorosan vett költeményekben uralkodik, hanem a' közmondásokban is előfordul, szóval, az előrim az összes régi, tehát eredeti, finn költészetet jellemzi. — Megvan-e az előrim a' vogul énekekben is? Tegyük ide az oda-fel közlött vogul verseket eredetiben is, p. o.

I. Numi Tarom atyám ülő ezüst rudu hajlé-
kában, növekedő lányi kezem tagja nöl
vala,
növekedő lányi lábam tagja nöl vala.
II. Numi Tarom atyám teremttötte sok arany-
sugáru nap tartása közben,
sok arany szép nap fénylése közben,

I. Numi Taromle ázem unlene aln sirpe si-
ring kvol keurtä jänimene kátem nāk
jänumi,
jänumene lajlem nāk aj jänumi.
II. Numi Tarom ázem voárne sarñi säup sau
värnetä mäñt'i,
sarñi vešpi sau katel posnetä mäñti,

*) Bízvást mellőzhetjük itt Müller Miksa és más nyelvtudósok véleményét, kik azt állítják, hogy a' turán nyelvekből és népekből váltak ki az árja és sémi nyelvek és népek, 's a' turánság megmaradt két fele éjszakon az *áltajiság* (finn, ugor, török, szamojéd, mongol, mandsu), délen pedig a' *dravidság*, vagy is Keletindianak eredeti nyelvei és népei, jelesen a' *tamul, malajálam, tulu, telugu* stb. volnának. A' finnek érintkezését a' sémiekkel abba a' korba tenni, mellyben a' sémiek csak alakulni, vagy kiválni kezdenek a' turánságból, az is minden művészeti elsajátítást lehetetlennek vall. Föltéve is, hogy az árja és sémi nyelvek a' turán nyelvtengerből váltak ki és egyediesedtek : ezen kiválás előtt és közvetlen utána még semmiféle művészeti alakra nem tehetett vala szert az emberi elme, — különben a' nyelvtenger sokkal határozottabb lett volna már, mintsem ollyféle kiválások még történhessenek.

- ezüst rudu hajlékban sés-réz boldog fészekben való ülésem alatt,
hímzett tarka székből ülök vala,
varrott tarka székből ülök vala.
- III. Az alatt, míg a' saper-ezüst jó játékkal játszom,
míg a' kémi-ezüst boldog játékkal játszom,
Numi Tarom atyám tíz fogu száját megnyitja,
húsz fogu szája imígy szól.
- I. Nyusztos erdőm hátán járok-kelek én,
a' Numi Tarom atyám teremttötte napfényes hosszú nyarat a' nyusztos hátú hét vidéken töltöm én,
vadas hátú hat vidéken járok-kelek én.
- II. Nyusztos hátú hat vidékén jártom közben,
a' napfényes hosszú nyárban lépdelésem
a' sürü szunyog-bőrt viselem, [közben,
a' sürü darázs-bőrt viselem.
- III. A' sürü darázs-bőrt viselvén,
a' hegyen termett hegyi levél hervadásáig
lépdelésem közben,
az erdőn termett erdei paréj hervadásáig
lépdelésem közben,
a' napfényes jó tanyát keresem,
a' meleg jó helyet keresem.
- IV. A' meleg helyre lefekszem,
a' napfényes jó helyre lefekszem.
- V. Egyik fél kezemet a' padra teszem,
öt darabu vánkosra teszem,
tíz darabu vánkosra teszem,
másik fél kezemet a' padra teszem.
- aln sirpe siring kvol keuremtä šés-vogi
šuning pit' unlenem kaletä,
kérem kanzep kázing jol-unlilém,
juontem kanzep kázing jol-unlilém.
- III. Ti mätä kalet šaper-ahn jomas janil jangenem kaltä,
kémi-ahn šuning janil jangenem kaletä,
Numi Tarom ázim lau ponkpe pongung
sop kuml'e ponsitä,
kus ponkpe pongung sop kuml'e laui.
- I. Nohseng vor sisemt koltilém,
Numi Tarom ážem sätom sängung alp kosä tuj nohseng sisp sät vuani koltilém,
užing sisp kat vāni koltilém.
- II. Nohseng sisp kat vānā] koltnem kalt,
sängung alp kosä tuj joamnem kalt,
osing l'am-uj sauä totilém,
osing pelm sauä totilém.
- III. Osing pelm sauä totnem kalt,
urn télem ur loptä kalil joamnem kalt,
vuarn télem vuor pori kalil joamnem kalt,
sängung alp jomas májl kinzilém,
muiming alp jomas kän kinzilém.
- IV. Muiming känn' kul'ilém,
sängung alp jomas känn' kul'ilém.
- V. Äk päl katle poäle pinilém,
ät lamtep lamting osme pinilém,
lau lamtep lamting osme pinilém,
äk päl katle poalom lepilém.

A' közlött példák világosan mutatják, hogy az előrim a' vogulok énekeiben is található, 's a' ki e' tekintetből fogja olvasni énekeiket, az előtt bizonyossá válik majd, hogy az előrim a' vogul költészetet is jellemzi.

Hol vette a finn és a' vogul az előrímeiket? Az ó-skandináv költészetben vannak előrímeik *); a' finnek legelsőbben a' skandináviakkal (gótok, sveák, norvégiek) találkoznak, sőt hosz-

*) Az ó-skandináv költészetben háromféle rím van: *előrím*, *alliteratio*, midőn két egymáshoz tartozó sorban három szó kezdődik azon egy betűvel; *assonantia*, midőn egy sorban két szótag van, melyek magán- és mássalhangzója egyező (p. o. *sumir gumar* = némely emberek, vagy *merki, sterka* = erős jegy), és *vég-rím*. Lásd Pfeiffer Fr. *Altnordisches Lesebuch*, Leipzig 1860. A' 195—197. lapon. — A' skandináv *előrím* más mint a' finn; az két sort követel, melyben három előrim fordul elő: a' finn költészet mindenik vers-sorban legalább két-két előrímet igényel.

szabb ideig, míg az oroszországi szlávok éjszak felé nem nyomultak, egyedül azokkal közlekedtek vala. A' finn nép tehát a' skandináviaktul kaphatta az előrímekeket. De sok körülmény van, melly az ellenkezőt bizonyítja. *Első körülmény* az, hogy a' Kalevala a' keleti finnek közt támadt és maradt meg, kik legkevesbbé tanulhattak valamit a' skandináviaktul: a' nyugati finnek, a' skandináviak szomszédjai, nem jeleskedtek a' költészetben; még az eszt népnek is a' keleti része, melly távolabb van a' németiségtől, költőibb a' nyugatinál. De ha a' valószínűség ellenére azt hinnők is, hogy a' finn költészet a' skandináviak lehellete által ébredt föl, 's nyugatrul keletre vonult: még akkor sem lehetne az előrímet a' voguloknál megfejteni, kiknek közlekedése még a' kalevalai finnekkel is vajmi kevés volt, a' szirjänek miatt, kik a' finnek és a' vogulok közt vannak. — Sokkal *többet bizonyító körülmény* az, hogy mind a' finnek, mind a' vogulok saját mythológiát fejtettek ki; a' melly népnek pedig saját mythológiája van, annak saját költészetének, és saját művészeti alakjának is kell lenni. Midőn a' nép a' hitbeli regéket költi, azokat el is éneкли; 's ha eléneкли, meghatározott alakba is öntötte már; e' három ügy: hitbeli rege, ének, és éneкли alak, mint ok és okozat, úgy kapcsolódnak össze. Vannak ugyan tudósok, kik azt állítják, hogy a' finn mythologia a' skandináv mythológiának származéka, vagy inkább kölcsön-vétele: de azok kettőt mellőznek, azt, hogy minden népnél a' föld kerektségén a' természet imádása az első hit, hogy tehát az eget, a' napot, holdat, csillagokat, szelet, életet, halált stb. nem csak az árja hindu, hanem a' jégen lakó eszkimó is imádta, a' nélkül, hogy ennek a' *Szind* és a' *Ganga* folyók torkolatjába, vagy annak a' Jeges tengerbe kellett hajóznia, hitének tárgyaiért. Azt is mellőzik, hogy az imádás tárgyai mindenütt a' természettől lévén adva, a' népek szelleme csak elnevezéseikben lehetett alkotó; minél fogva mindenütt van saját eredeti mythologia, hol saját eredeti neveket találunk. Azon egy ég fénylett a' hindu, a' vogul, a' finn, az ó-skandináviak fejei felett; az eget egyik népnek sem kellett kigondolnia: de a' *déva*, a' *tarom*, a' *jumala* stb. mindenik nép sajátja; 's a' mit a' hindu a' *déva*-rul, a' vogul a' *tarom*-rul, a' finn a' *jumala*-rul, a' skandináv az *as*-okrul tud, az is kinekkinek sajátja, valamint az alak is, a' mellyben eléneкли a' mit tud. A' finn-nek, a' vogulnak van saját mythológiája; kell tehát, hogy saját költészete és saját művészeti alakja is legyen. Ez az állítás nem rekeszti ki az egymástul való tanulást, de azt igen is határozottan tagadja, hogy egy eredeti nép is eredeti költészet nélkül volna. — *Nem kevesbbé bizonyító körülmény* az is, hogy a' gondolat bokor kifejezése nem találta a' skandináviaknál: úgyde ez és az előrím legnagyobb befolyást gyakorolt a' nyelv-fejlésre mind a' finneknek mind a' voguloknak. Az egy gondolatnak kétszer való kifejezése a' hasonértelmű szókat kerestette fel és gyarapította; az előrím meg a' természeti hangok után képzett szókat ápolta, 's az egy szónak kétféle alakjait tartotta meg. A' hangok után képzett szókat leginkább a' finn nyelv, az egy szónak kettős alakjait leginkább a' vogul nyelv gyűjtötte. A' ki a' finn Kalevalát olvassa, mindjárt igazolni fogja állításomat, mellyet itt nem támogatok, mert az hosszabb volna. De a' vogul nyelvnek emez eljárását már e' két sor is bizonyítja:

Urn télem ur loptä kalil joamnem kalt,

vuarn télem vuor pori kalil joamnem kalt.

Az erdő, hegy a' vogulban *vuor*; *vuor*, és *ur*; e' három szó-alak csak egy szó, 's az élő köz nyelvben vagy a' *vuor*, *vuor* vagy az *ur* jár egyedül, amaz az éjszaki, ez a' déli nyelvjárásban. De az ének, melly a' gondolat bokor kifejezését és az előrímet, mint saját alakját, szereti, azon szónak mindenik alakját használja, mert így éri el legkönnyebben, a' mire törekszik. A' vogul énekek olvasója érdeklődéssel fogja az ilyen eseteket följegyezni. — A' vogul nyelv a' két alaku szókon kívül még a' hasonló értelmű szókat is használja a' végett, hogy bokra legyen a' kifejezésnek, p. o.

*Kérem kanzep kázing jol-unlilém,
juontom kanzep kázing jol-unlilém.*

Itt *kérem* = fűzött, hímzett, *juontom* = varrott; e két szó elég a' gondolat bokor kifejezésére. Hogy a' finn nyelv is fölkeresi a' hasonértelmű szokat, megemlítettem, mert a' nélkül a' bokor kifejezés vagy lehetetlenné vagy nagyon mesterkéltté válnék. Már a' minek a' nyelvben olly nagy hatása lett, vagy a' mit épen a' nyelvnek előadott sajátsága hozott elő: az bajosan került abba kölcsönvétel útján. — Végre még egy körülmény bizonyítja, hogy az előrim a' finnek és vogulok eredeti sajátsága, az t. i., hogy nálunk is vannak nyomai. Tudtomra Arany János figyelmeztete legelőször az előrimre a' magyar nyelvben *), midőn azt mondá: „Az ó skandináv költészetben a' *bötürim* (előrim) élesíti a' hangsúlyos tagot. A' mi költészetünk szabályos kifejlését a' *bötürim*nek nem mutatja ugyan: de hogy a' magyar fül sem idegen a' hangsúlyos szónak ekkénti erősítésétől, íme néhány, a' nép ajkáról vett példa:

Szegény ember szándokát

Boldog isten bírja stb stb.“

Az Erdélyi János által kiadott közmondásokban többet találunk, p. o.

Hátán háza, kebelében kenyere;

olcsó húsnak híg a' leve;

sem hete sem hava, már is parancsol;

addig hántsd a' hársfát míg hámlik;

ki mindennek barátja, mindennek bolondja;

világos az előrimre való törekvés ilyenekből is: se hire se hamva; — hébe hóba; — tetőtül talpig; — fűhöz fához kapaszkodik; — se füle se farka; — se szeri se száma stb. stb. — Hogy a' magyar költészetben hajdan nagyobb szerepű lehetett az előrim, mutatja a' *Lakodalmi gajd*, melyet Thaly Kálmán gyűjteményében olvasunk, 's mellyben ilyenek vannak:

*Azután hamar vigyed kapranczi kakasnak,
kopornyaki kappannak, bihari bagolynak,
rókamazi rókának, az szegszardi szarkának,
szikszói szajkónak,
komáromi kakuknak, vörösküi kakasnak,
szömörei seregélynek.*

*Annak utána vigyed vasvári nagy gémnek,
és az egri egérnek, erdélyi öszvérnek,
pölöskei pöhölynek, verebélyi verébnek,
az litvai légynek,
körmendi keselyőnek, kecskeméti kecskének,
fegyverneki fecskének.*

*Annak utána vigyed zábrági számárnak,
szörömlyei seceskönek, az lévai lúdnak,
az hevái hollónak, én szerelmes szolgáltnak,
Sateus Lukácsnak;*

*) A' magyar nemzeti versidom, a' Harmadik tudósítványban a' Nagy-Kőrösi h. h. v. főgymnasium-ról, 1856.

és az Bankó Máthénak, az nagyorru Orbántnak,
az fészájú Fábiánnak *).

Illyetén nyomai az előrimnek azt sejtetik velünk, hogy a' pogánykorban az uralkodhattott a' magyar költészetben is. Az abbeli sejtelmet még azon körülmény is megerősíti, hogy találtatik nálunk a' gondolat bokor kifejezése is, p. o. a' *Kriza*-féle gyűjteményben, a' *Kömies Kelemenné* című balladában :

Tizönkét kömijes ésszetanakodék,
magoss Déva várát hogy fölépíttének,
hogy fölépíttének félvéka ezüstér,
félvéka ezüstér, félvéka aranyér.
Déva várossához megis megjelöntek,
magoss Déva-várhoz hézza is kezdöttek,
a' mit raktak délig, leomlott estére,
a' mit raktak estig, leomlott röggere.

Megint tanakodék tizönkét kömijes,
falat megállítani, hogy lössz lehetséges,
míg elvégre ijjen gondolatra jöttek,
egymás között szoross egyességöt töttek :
Kinek felesége legelőbb jő ide,
szép gyöngén fogjuk meg, dobjuk bé a' tűzbe,
keverjük a' mészbe gyöngé teste hammát,
avval állítsuk meg magoss Déva várát.

Kocsisom, kocsisom, nagyobbik kocsisom,
én uramhoz mönni lönne akaratom! —
Kömies Kelemön felesége mongya, —
fogd bé a' lovakot, fogd bé a' hintóba,
fogd bé a' lovakot, állj is gyorsan elé,
hadd mönjünk, hadd mönjünk Déva vára felé!

'S ennek a' bokor kifejezésnek több példáját lehetne idézni a' *Kriza* gyűjteményéből, de arra szánt-szándékkal nem fektetünk nagy súlyt, mert az talán nem is az eltűnt régiség emlékezete. Az előrimet annak kell tartani. Hol vette azt a' magyar?

Nem vagyok olly jártas a' szláv és oláh költészetben, hogy abban az előrim lételet akár tagadjam, akár állítsam; de soha sem hallottam, vagy olvastam róla. Az ó-felnémetben megvolt **ugyan**, de már a' IX. században eltűnék. Pedig a' mellyikből jutott volna a' magyarba az előrim, abban több nyomát tapasztalnók máig is. Azt vagyok tehát hajlandó gondolni, hogy az előrim, 's a' netaláni bokor kifejezés ősi magyar tulajdon vala, mellyet a' magyarok magokkal hoztak; a' kettő, mint művészeti alak a' finn-ugor népeknek saját eredeti alakjok. Mert bizonyosabb, hogy azt a' finnek az ó skandináviaktul nem vették át; a' vogulok pedig még annál kevesbbé vehették azt bármelley néptől is. 'S ha megvolt a' régi magyar költészetben, ott is mint ősi eredeti sajátság volt meg. —

A' vogul énekek alaki sajátságáru értekezvén, lássuk már azoknak tartalmát is, a' melyeket itt talál az olvasó. Tartalmuk a' medve tiszteletet illeti.

*) Régi magyar vitézi énekek. Összegyűjté Thaly Kálmán. Pesten 1864. Az I. kötet 346. lapján.

A' medvetisztelet.

Az első és legközönségesebb vallás a' természet imádása, melyet minden fajú népeknél találunk. A' természet imádása nem csak a' napot és a' csillagokat, a' villámot és mennydörgést, 's a' min ezek láthatók, az eget vagy a' mennyet tiszteli vala, mint megfoghatatlanul nagyokat és hatalmasokat, melyek elől nincsen menekvés, ha ártanak, 's melyek áldása nélkül el nem lehetünk, — hanem az élő állatokat is, melyekben az ember a' magánál nagyobb vagy különb erő tapasztal, 's melyektől fél vagy melyeket utól szeret érni. Hogy a' képzelődés azután mindenképen ékesíteni fogta az imádás tárgyait, 's hogy mondákat költött róluk, az ép olyan természetes mint bizonyos. Az éghajlat szerint más-más állat részesült isteni tiszteletben, mi hasonlóképp természetes dolog.

Eddig azt lehetett gondolni, hogy a' medvetisztelet csak a' finn és ugor népeknél divatozik, lásd a' 91. 94. 95. 105. lapokon; e' gondolatot épen a' finn tudósok, Castrén és Ahlqvist, előadásai kelthették. Mert alig van ember, ki Castrénél inkább és messzibb földeken kutatta volna ki éjszaki Ázsiának népeit, melyek általában az áltaji rokonsághoz, vagy különösen a' finnhez tartoznak; Ahlqvist pedig alkalmasint legjobban ismeri az európai éjszakot, a' merre finn nyelvű népek laknak. Meg valék tehát lépve, midőn az 1863-ki *Revue des deux Mondes* egyik füzetében „Un voyage autour du Japon“-t olvasván azt találám, „hogy az *aino*-k-nál is divatozik a' medvetisztelet. Fő istenségek a' medve, úgymond Lindau Rudolf, ki 1861-ben tévé a' Japon körüli utazást. Szertartásaik közt legfeltetszőbb az, mely a' vadászaton elejtett medvének szétadarabolását kíséri; ehhez a' legnagyobb tisztelettel fognak, sok térdhajtást és imádságot tévé a' kimult istenségnek. A' vadnak feje szent; a' helyett hogy megennék, az ajtó felibe tűzik föl, mentő szerül a' rossz szellemek hatása ellen¹⁾. — Kik azok az *aino*-k? Azok a' Jeszo szigetnek, mely a' Kuril szigetekhez tartozik, 's Nippon sziget éjszaki társa, eredeti lakosai, kik a' japoniak hódítása előtt azon szigeteken uralkodtak vala. „Szokásaik, arcz-vonásaik, nyelvök, mind azt tanúsítják, hogy a' japoniaktul egészen különböző fajhoz valók. Rendesen kicsinyek, de erősek; homlokuk kiálló és nagy, szemök fekete, szelíd és egyenes, mint az európaiaké, színök fehér; a' mi nekik vad kinézést ad, az a' tulságos haj és szakál, gyakran egész testök egy szőr. Nyelvök az ismeretesekek közül egyikhez sem hasonlít²⁾).

Szóhagyománybul tudnak még néhány nagy költeményt, melyeket a' japoniak feljegyeztek, 's most Mermet apát fordít. Az *aino*-k elenyésznek; abba a' nagy sirba dőlnek, mely a' legyőzött és elenyészett emberfajokat temeti. Pedig a' japoniak emlékezései szerint hatalmasok voltak; Kr. e. a' VI. században még Nippon szigetének éjszaki részét bírják vala, 's akkor a' japoniak szinte uraik gyanánt tekintik vala. De lassankint felülkerekedének ezek; a' XIV. század vége felé a' Kuril szigeteken is leigázá a' japoni hatalom, 's azolta ezt szolgálják. — Az *aino*-k nem hasonlítanak a' szomszéd gilak-ok-, tunguzok-, és mandsukhoz; ők Ázsia belsejéből valók lehetnek, alkalmasint utolsó maradványai egy rég kimult emberfajnak. Annál kevesbbé tartozhatnak a' finnekhez vagy az ugorokhoz (vogulok, osztjákokhoz): mégis náluk is megvan a' medvetisztelet, 's mi több, ők is az elejtett medvét nagy szertartások között da-

¹⁾ *Revue des deux Mondes*. Tome quarantesixième, 3-e livraison. 1-er Aout, 1863. A' 610. stb. lapon.

²⁾ Például *sine-ppu* egy, *czo-ppu* kettő, *re-ppu* három, *innes-ppu* négy, *aszkiné-ppu* öt; — *rikita* az ég, *sirika* a' föld, *be* a' víz, *bekrecz-huszup* a' nap, *honnecz-huszup* a' hold, *habo* anya, *menoko* asszony, *hoku* kéz, *tekki* kéz, *kemma* láb stb.

rabolják szét, mint a' finnek és vogulok. Jeles tanúság arra nézve, hogy a' vallások és szokások nem csak kézről kézre adás útján terjednek, hanem hasonló éghajlati viszonyok alatt eredetileg is támadnak, 's még is hasonlítókat lehetnek. Valamint tehát az éghajlat különbségei szerint az emberek más-más állatokat tiszteltek : azonkép viszont az egyenlő éghajlat alatt a' legkülönbözőbb népeknél is azon egyféle állatok képviselték az istenséget.

A' finnek medvetiszteletéről a' Kalevala értesít. Annak negyvenhatodik rún-jában Éjszak-ország (Pohjola) asszonya egy medvét küld Kalevala nyájaira. Väinämöinen megöli a' medvét, 's erre megtartatik Kalevalában a' szokásos és vidám vendégség, melyet Väinämöinen éneke és zenézése örvendeztet meg. A' nevezett rún így adja elő, Fábián István fordítása szerint, a' dolgot :

Louhi, Pohjola asszonya . . .
küld medvét a' fenyérről,
maczkót a' fagyos vidékről
Väinölännek mezejére,
Kalevalának nyájára.

Väinämöinen megkéri öccsét, Ilmarinen kovácsot, hogy csináljon neki dárdát a' medve vadászatra :

A' kovács dárdát csinálja,
nem hosszút, nem is rövidet,
középszerűt kalapála :
farkas ül vala a' szélén,
medve közel az éléhez,
szarvas száguld karikáján,
csikó szökdel vala nyelén,
nyargalócz rugdala gombján.

Väinämöinen elindul az új dárdával, elmondván a' vadászat szerencsését büvölő szókat, melyek következnek :

Szivemet hő vágy ösztönzi,
hogy Metsolába (erdő honjába) induljak,
az erdőnek szüzeihez,
a' kék lánykák udvarába.

Férfiaktól az erdőre,
hősöktől dologra megyek ;
fogadj, erdő, embereddé,
fogadj, Tapio (erdő istene), hősöddé,
segélj a' nagy szerencsére,
az erdő díszét elejtnem.

Mielikki, erdők asszonya
Tellervo, Tapio neje,
kötözd össze kutyáidat,
jól fűzd össze ebeidet,
az egyenes bükkfa sorban,
tölgyekből csinált hajlékban.

Otso (a' medve neve)! az erdők almája,

te méztalpu, kerek alak !
ha te hallod, hogy én jövök,
hogy a' jámbor hozzád lépdél,
körmeidet rejtsd szőrödbe,
fogaidat fog-ínyedbe,
hogy engem ne érintsenek,
épen meg se mozduljanak.

Kedves Otso ! egyetlenem !
te méztapséru szépecském !
feküdjél le a' zsombékra,
a' kies kőszirt hátára,
hogy fenn a' fenyők ingjanak,
feletted fenyők zörgjenek ;
heveréssz itten, oh Otso !
forgolódjál méztapséru !
mint a fogoly hever fészken,
mint a' kotló lúd tojásin.

Elmondván ezt, már eb-ugatást hall Väinämöinen, 's abbul megtudja, hogy

Otso szoba-ajtájánál
a szép férfi udvarában
van, hol megis találja a' medvét.
Csinos ágát felfordítá,
arany fekhelyét feldönté;
aztán ajakát megnyitván

ekképen ejté beszédét:
Dicsértessék, oh Jumala,
magasztaltassék Teremtő,
hogy a' medvét nekem adtad,
az erdő aranyát részül.

Aranyát jól megvizsgálván, így folytató Väinämöinen:

Becsés Otso, egyetlenem,
te méztapséru szépecském!
ne bosszankodjál ok nélkül,
nem én ejtélek el téged,
magad estél ki a' házból,
buktál le az ág hátárol,
's elrepszted fa-gatyádat
hasítád ág-öltönyedet;
összel sikamlós az idő
a' napok köddel borítvák.
Te, erdő arany kakukja,
te szép bodros szörű legény,
hadd most házadat hidegre,
hadd üresen lakhelyedet,

nyír-ágból csinált tanyádat,
vesszőkből készült kunyhódat,
.....
menj te, kék harisnyás, gyorsan,
.....
a' hőslelkű férjfiakhoz,
a' férfiak seregébe;
nem fogadnak ottan rosszúl,
nem fogsz nyomorútan élni;
ottan mézzel étetgetik,
ott új mézzel itatgatják
az érkező vendégeket,
az embert, ki ott megfordúl.

Ez után megindul a' medvével, énekszót harsogtatván, melly elhallik a' faluba.

Monda a' nép a' szobában,
a' szép sereg így forgatta:
,Halljátok, im, ezen lármát,

az erdőn dallónak szavát,
a' talpas madár énekét,
az erdő lányának sípját.

Elérkezik Väinämöinen a' medvével; a' nép eleibe tódul, 's ekképen szól:

Hát megérkezett az arany,
ide ballagott az ezüst,
a' kedves pénz eljött ide,
az adomány elérkezett.

A' mézevőt oda adta
a' hiúzt az erdő ura,
hogy te dalolva térsz haza,
dúdolva csúszó csizmában?

Väinämöinen azt felelvén reá, hogy hozza a' medvét, nyissanak hát ajtót, ha kedves a' vendég;
ha nem az, tegyék be, tovább fog menni, a' nép ezt viszonozza:

Üdv te néked, kedves medve!
te méztapsér! érkeztedkor.
Teljes éltében reményltem,
serdülő koromban vártam,
hogy Tapiolának kürtje,
harsogjon az erdő sípja,
's jöjjön az erdő aranyja,
a' berkek ezüstje jöjjön,
im e' kicsinke udvarra,
im e' szoros bejárásra.

Vártam, mint termékeny évre,
vártam, mint a' nyár jöttére,
mint a' hótalp az új hóra,
fenyű talp a' sikos útra,
mint kis leány a' kérőre,
piros posgás a' nejére.

Este az ablakban ültem,
reggel a' kamra-ajtóban,
hét hosszant a' köznek szélén,
egész télen át a' színben;

hóban álltam, míg megfagyott,
míg a' fagyos hó felolvadt,
míg a' föld nem vált görönggyé,
a' göröngy nem mállott porrá,
míglén a' por ki nem zöldült.
Minden reggel gondolkodtam,

nappal fejemben forgattam :
hol van olly soká a' medve,
's időz az erdő kedvence?
elment-e már Viro-honba,
Szuomiból eltávozott-e ?

A' vágyó várakozás emez eleven kifejezése után, Väinämöinen kérdi, hová vigye hát a' kedves vendéget? Be a' csinos szobába, hol minden asszony a' legszebb ruhában várja, szól a' felelet. Sok biztatás, intés után Väinämöinen belép a' medvével, 's ezt mondván :

Adj jóllétet, oh Jumala,
e' híres gerendák alá,
ezen ékes födél alá!

kérdi, hová tegye kedveltjét, a' puha szőrűt? Azt felelik rá : Oda tedd a' fenyű lécz végére, a' vas kályha padjára, hadd nézzük bundáját.

„Ne törődjél avval, Otso,
te azért ne bosszankodjál,
hogyan eljött az idő nézni,
szőrös bőrödöt vizsgálni;

bundádat nem bántja senki,
sem szőrödöt nem nézi ki
gazoknak öltözetéül,
nyomorúk ruházatául.“

Väinämöinen lenyúzza a' bőrt, 's felteszi a' padlás végére; a' medve szétarabolása közben, mindenik tag leszedése mellett elmondván a' reá illő szokat, husát a' kazánkba rakja. Megfölvén az, feltalálják, az emberek esznek belőle arany késekkel, ezüst kanalakkal, 's isznak reá sert; de Väinämöinen vendégül hívja Tapio-t is, az erdők, vadak istenét. Most a' nép tudni szeretné a' medve születését, mit Väinämöinen ekkép ad elő :

Nem jött világra a' medve
szalmán, sem a' csűr pelyváján :
ottan született a' medve,
jött világra a' méztapsér,
a' hold mellett, a' nap körül,
a' nagy medvecsillag vállán,
a' légkör leányainál,
a' természet szüzeinél.

A' lég szélén mene egy leány,
ég közepén egy szüzecke;
méne a' felhő ösvényén,
az ég magas határain;
méne kék harisnyájában,
csinos tarka topánkában,
gyapju-kosár a' kezében,
hóna alatt szőr katulya;
vízbe hajítá a' gyapjut,
a' szőrt hullámokba veté,
ottan a' szél hintálgatta,
a' könnyű lebel mozgatta,
vizek ingása ringatta;

partra hajtá azt a' hullám
mézes erdőnek szélére,
mézes szorosnak orrára.

Mielikki, az erdő nője,
Tapiónak bölcs asszonya,
vízből a' fürtöt felvette,
hullámokból a' lágy gyapjut.
Hamar összegyöngyölgette,
szépen összetekercselte,
juhar-héj kosárkájába,
csinos kisdud katulyába,
föltevé szalagsomóját,
odahelyzé arany lánczát
terebélyes fa ágára,
legszelesebb sudarára.

Ringatá ottan bölcsőjét,
hintálá a' kedves fiút,
virágos fenyűfa alatt,
tű-levelű fenyű alatt;
így hozá a' medvét létre,
's nevelgeté a' szépszőrűt,

mézes bokor oldalában,
mézes erdő belsejében.

Szépen nődögélt a' medve,
nagyon jelesül serdüle
rövid lábbal, görbe térdde,
egyenlően sima szájjal,
széles fejjel, tompa orral,
szépen terjedő szőrével;
de fogai még nem voltak,
sem körmei beillesztve.

Mielikki, az erdő nője,
erre ilyen szókat ejte:
Körmöket örömet adnék,
néki fogakat metélnék,
ha ezeket kártételre
nem használná, gonosz tette.

Erre esküt tön a' medve
az erdő nőjének térdén,
a' nyilvános isten előtt,
mindenható színe előtt,
hogy ő rosszat nem fog tenni,
rút tettekre vetemedni.

Mielikki, az erdők nője,
Tapiónak bölcs asszonya
méne fogakat keresni,
számára fogakat kérni
az erős berkenyefátul,
a' kemény gyalogfenyűtül,
a' legszívós gyökerektül,
a' kőkemény fatörzsektül:
de azoktól se körmöket
se fogakat nem nyerhete.

Jegenyefenyű fenyéren,
dombon veres fenyű állott,
jegenyének ezüst ága,
a' fenyűnek arany ága;
ezeket a' szűz leszedé,
belőlök körmöt csinála,
belé raká állcsontjába,
bé illeszté ínyhusába.

Erre kedvenczét ereszté,
a' gyöngéd fiút bocsátá,
hogy tavak körül járkáljon,
ligeteken futkározzon,
erdők szélein lépdeljen,
fenyéreken ugrálgasson;
meg is hagyá, járjon szépen,
illedelmesen mozogjon,
mindég vidám időt éljen,
szép napokat töltögesse
tavak hátán és földeken.
és vinczározó mezőkön;
nyáron járjon saru nélkül,
őszönkint harisnya nélkül,
henyéljen a' rossz időkben,
bújjék el a' hideg télben,
barkóczafa szobájában,
tű-leveles fa vár szélén,
ékes fenyűfa lábánál,
gyalogfenyűnek ölében,
öt gyapju takaró alatt,
nyolcz nagyon jó pokrócz alatt. —
Onnan hoztam most e' zsákmányt,
ott tettem szert e' fogásra.

Azután a' fiatalság kérdésére, hogy Väinämöinen mi módon ejtette el a' medvét, az elbeszéli, hogy Mielikki kedvezéséből talált rá, 's ejtette el. Végre Väinämöinen dalolván, még jövőben is hasonló jó szerencsét kíván, 's ezzel be van fejezve a' medvetor, mellynek lényeges része, mint láttuk, a' medve eredetének elmondása. A' medve tehát nem úgy lett, mint más vad, hanem rendkívüli módon jött világra, Mielikkinek, az erdők asszonyának, gondviselése alatt, ki Tapiónak, az erdők és vadak istenének neje. Azért csak is Mielikki kedvezéséből lehet elejteni a' medvét, 's a' torra meg kell hinni mind Tapiót, mind Mielikkit. — Ekkép ékesítette föl a' finn nép költészete a' medvét.

A' vogul nép költészete nem jutott olly teljesen reánk, mint a' finn; mert magának a' vogul népnek is csak maradványait találta meg az a' gondosság, melly nem pusztító fegyverekkel, hanem tudománynyal keresi fel az ismeretlen népeket. S a' mit a' vogul költészetből tudni fogunk, azt mind Regulynak köszönjük majd. Az itt következő öt ének a' medve-tiszteletre vonatkozik.

I.

Numel vajlem éri.

(Az égből leszállásnak éneke.)

A' Numel vajlem éri, azaz, az égből leszállásnak éneke, következő tartalma :

A' medve Numi Tarom leánya, ki atya hajlékában nevelkedik ezüst játéakai között. I—III.

Numi Tarom vadászni akarván menni, eltiltja leányának a' hajlékbul való kimenetelt. IV—VII.

De Numi Tarom elmente után, nagy vágy keletkezik a' medvelányban, kimenni a' hajlékbul. Felnyitja tehát a' hétszeres lakatot, 's kilép a' falu, a' város terére, mely aranyos, virágos pázsit. [Az égből úgy laknak tehát, mint a földön; a' foglalatosság is ugyanaz. A' vogulnak *kvol*-ja, hajlékja van (vesd össze a' 110. és 111. lapot), mely lakóházbul, pajtákbul — szuomiach = hambár — és egyéb szükséges épületekből áll. Több *kvol* együttvéve falut, *paul*-t, vagy várost, *uos*-t, teszen. A' *paul*-nak és *uos*-nak tére, *kän*-je van, mely a' *kvol*-ok közötti tér. A' ki a' *kvol*-ja külső felére (*kvoni poálne*) lép, az a' paul vagy uos terére, *kän*-ére jut]. A' medvelány a' falu, a' város terére jutván, ott magához hasonló medvét lát meg, ki az ajtaja előtt aranyos, virágos pázsiton játszik. VIII—XIII.

De visszamegyen Numi Tarom atyja hajlékába, még pedig az ólba, hol atyja lovai állanak, melyeket kihajt. Azután kinyitja az őlt világító nyilást, 's ím azon belátszik az alsó nép (a' közönséges emberek) virágos földje. A' medve lány kinéz a' nyíláson, 's meglátja a' bogyós bokrokat az utak mentében és a' parti fövényeken; látja, hogy a' fák tetején, a' föld színén mint nőtt a' bogyó; hogy a' fák tetején tenyérnyi, arasnyi tobozok teremnek; meglát ott egy magához hasonló medvét is, ki a' szép földön játszik. Nagy vágya keletkezik lemenni: mégis visszatér Numi Tarom hajlékába, ott leül a' himzett székbe és játszik ezüst játékaival. XIV—XXII.

Numi Tarom megjő a' vadászatról, 's leteszi az elejtett vadakat. Egy-két nap múlva, törött és életlen baltájit, fejszéjét javítja ki, 's kezd házakat építeni. Elmulván a' húsos hét, el, a' csontos hét is, — mert a' vadász vogulnak, szerencsés vadászata után *húsos hete*, vagy épen húsos hónapja is van, bőven élhetvén hússal; ha elfogyott a' hús, a' *csontos hét* következik be, mellyen az előbb félre vetett csontokat is előveszi; Numi Tarom pedig nem él másképp, mint hivi, a' vogulok, — elmulván tehát a' csontos hét is, Numi Tarom bémegy a' hajlékba 's megszólal: Lányom, minthogy kimentél a' hajlékbul, kiállván a' falu, a' város terére, azért le foglak most eresztetni ezüst bölcsőben az alsó földre. Fogja a' bölcsőnek vas és ezüst fonalait, miután beléültette volt a' lányát, 's leereszti az ég és föld közti tér közepéig, 's akkor visszatartja a' fonalakat. A' medvelány a' bölcsőben lóg; a' felszél (déli szél) az al-tenger (éjszaki tenger) végéig hajtja, az al-szél (éjszaki szél) meg a' felföldre délfelé, hajtja, messzi országok felé, hová a' költözködő madarak járnak. A' medve leány olyan bajban van, millyet csak az ének és a' monda ismer. XXIII—XXXVII. — Ez a' teremtes mondájára emlékeztet. Ott is az aszszony és a' férj, kitől majd a' teremő Elmkals fog születni, ezüst fonalu bölcsőben eresztődnek le, és lógva maradnak az ég és föld között, lásd a' 119. és 120. lapon az I. és II. szakaszt. — A' medvelány olyan bajban van, millyet csak az ének és a' monda ismer: az Elmkals is az ének és a' monda embere, lásd a' 121. lapon a' VI. szakaszt.

Numi Tarom felhúzza a' lányát; megint igazítja fejszéjét baltájit, 's épít házakat. De a' húsos hónap felének elmulta után, a' medvelányt újra az ezüst böcsőbe ülteti, 's megszólal: Immár leeresztlek az alsó nép földjére, ott nyusztos hegyek hátán, bokrok közt fogsz bolyongani, mellyeken édes bogyók teremnek. Szóval, Numi Tarom elmondja, mint fog jární a' medve; hogy fog ép erejű emberre találni, 's azt széllyel tépni; hogy fog pajtákat lerombolni, 's megenni az ott száradó húst (vesd össze a' 102. lapon azt a' helyet, melly a' vogulok vadászatáról szól); hogy fogja meghallgatni az emberek esküvését, nyilván a' végett, hogy a' hamisan esküvőket megbüntesse. XXXVIII.—LV.

Ezentul a' medve vége következik, melly így történik. Én telet csinállok majd, úgymond Numi Tarom, te hálásra helyet keress magadnak, ott erősen fogsz aludni; 's ott reád talál a' vadászember; leheld ki nyugodtan életedet. Jó vastag deszkájú ágyra fognak tenni, orrod, körmöd olyan lesz, mint az ezüst; boldog hajlékokba visznek majd, hol négy-öt éj hosszág tart a' medvetor, melly sok áldozattal tölti meg batyúdat. Ezt a' megtölt batyúdat felhozod hozzám, ebbe az arany hajlékba. LVI.—LXV.

Figyelemre méltó még a' sok fém is, mellyet ez az ének megemlít. Az aranyon kívül háromféle ezüst fordul elő: *saper ezüst*, *kémi ezüst*, *szirjān ezüst*, mellyek külömségeit nem tudom. Egy helyütt Reguly azt jegyzi meg, hogy a' *kémi ezüst* aranyos ezüst. A' tarom-pit váltim éri LIX. szakában *šali aln* is említettik. — Réz is kétféle van itt. *Sés* vagy *séns réz* és *kémi réz*. A' közönséges vason kívül *szirjān vas* is említettik. E' sokféleség azt bizonyítja, hogy a' vogulok hajdanában több fémeket ismertek, mint jelenben, mi részint volt nagyobb hatalmukról, részint nagyobb műveltségükről tanúskodik, lásd a' Toldalékot is a' 90. lapon.

Numi vajlem éri.

- I. Numi Táromle ážem unlene ¹⁾ aln sirpe sirring kvol keurtä ²⁾ jänimene kátem nāk āj ³⁾ jänimi,
jänumene lajlem nāk āj jänumi ⁴⁾.
- II. Numi Tárom ážem voárne sarñi säup sau katel voárnetä ⁵⁾ mänt'i,
sarñi vešpi sau katel posnetä mänt'i,
aln sirpe sirring kvol keurentä šés-jogi šuning pit'i ⁶⁾ unlenem kaletä,
šaper-aln ⁷⁾ koleng pit'i unlenem kalet,

Az égből leszállás éneke.

- I. Numi Taromka atyám ülö ¹⁾ ezüst rudu hajlékában ²⁾ növekedő lányi kezem tagja nöl vala,
növekedő lányi ³⁾ lábam tagja nöl vala ⁴⁾.
- II. Numi Tarom atyám teremttötte sok arany sugáru nap tartása ⁵⁾ közben,
sok arany szép nap fénylése közben,
ezüst rudu hajlékomban sés-réz boldog fészekben ⁶⁾ való üléssem alatt,
saper-ezüst ⁷⁾ becses fészekben való üléssem alatt,

I. a' 118. lapon elmondók, hogy *untém*, ültetek, annyi mint teremtek; a' Teremtés mondája sok helyütt mondja ezt, p. o. a' III. szakaszban. *Unlém*, teremnek volna tehát, de jelenti a' mozoghatásból való letelepődést is; innen a' *kvöl*, hajlék, melly hordható sátor, *unli* = ül, midőn föl van állítva. Azért Taromnak *unlene kvöl*-ja van nem csak itt, hanem másutt is, p. o. a' Teremtés mondája VII. szakaszában stb. — ²⁾ e' helyett: *kvölä keurt*, a' XXI. szakaszban *kvöl keuren'* = ház beléje, házá-ba helyett, mint a' II. versszak harmadik sorjában *kvöl keurentä* e' helyett:

kvölom keurtä, 's mint a' LXV. versszak második sorjában *kvöl keuremne*, e' helyett: *kvölom keurne*. — ¹⁾ az *āj* szót a' *kátem* és *lajlem* elibe érthetőnek és jelzőnek veszem, mert bajos itt appositionnak gondolni. — ⁴⁾ a' jelen idő gyakran végzetlen múltat, vagy imperfetumot teszen. — ⁵⁾ *voárne kátel voárnetä* = a' teremtet napot teremtése. — ⁶⁾ *pit'i unlenem* = fészket ülnöm, mint a' ⁸⁾ *jol unlilém* a' széket ülnöm, 's a' ⁹⁾ *janil jangenem* játékot játszom. — ⁷⁾ többféle ezüst van itt említve, úgymint: *šaper aln*, a' III. versszak második sorjában *kémi-aln*, 's a' XXVII. szakban *sä-*

- kérem kanzep *) kázíng jol unlilém,
juontom kanzep kázíng jol ⁸⁾ unlilém.
- III. Ti mätä kalet, šaper-aln jomas janil ⁹⁾ jan-
genem kaltä,
këmi-aln šuüing janil jangenem kaletä,
Numi Târom ážim lau ponkpe pongung
sop kuml'e ponsitä,
kus ponkpe pongung sop kuml'e laui :
IV. Anstal šakung majlep šišem áj, küleln,
anstal esming majlep mokem áj ¹⁰⁾, kü-
leln :
V. ti voárem sarí säup säung kâtelem tärmel,
saríi vešp vežing kâtelem tärmel,
ňohs sät lezing l'angn' ¹¹⁾ äm ti miném,
uj sät lezing l'angn' äm ti l'ul'ém ;
VI. auing kvol kvoni poáln' näng ul kuálen,
käníng paul känne näng ul l'ul'en ;
äm pinem sät pis tumaning kvol tuma-
nem näng ul ponseln ;
VII. šaper-aln šuüing janil jun janien,
këmi-aln kásíng janil jun janien !
VIII. Numi Târom ážim ňohs sät lezing l'angn' ¹²⁾
täu minem,
uj sät lezing l'angn' ¹²⁾ minemä juipoált,
šés-vogi šuüing pit'i unlenem kalet,
šaper-aln kásíng janil jangenem kalet,
tur päte vitem tasáué,
ňelm päte vitem kanšáué ; ¹³⁾
IX. parting kvol kân kvot'lén vajlilém,
auing kvol autén joamém,
surming kvol surmén joamém.
- hímzett tarka *) székbén ülök vala,
varrott tarka székbén ülök ⁸⁾ vala.
- III. Az alatt, míg a' saper-ezüst jó játékkal ⁹⁾
játszom,
míg a' këmi-ezüst boldog játékkal játszom,
Numi Tarom atyám tíz fogu száját meg-
nyitja,
húsz fogu szája imígy szól :
IV. Szűz emlős mellyü szülött lányom ¹⁰⁾,
halljad,
szűz csecses mellyüszármazott lányom ¹⁰⁾,
halljad :
V. ezen csináltam arany sugáru napomon,
arany szépségü napomon,
a' nyusztanak gombát termő hét nyomára
megyek ki most,
a' jávornak gombát termő hét nyomára
állok ki most ;
VI. az ajtós hajlékbul kifelé ne menj ki,
a' téres falu terére ne állj ki ;
az én hétszeres lakatu hajlékomra tett la-
katot föl ne nyisd ;
VII. a' saper-ezüstös boldog játékot játszad
hon,
a' këmi ezüstös kedves játékot játszad
hon !
VIII. Numi Tarom atyám kiment volt a' nyuszt-
nak gombát termő hét nyomára,
a' jávornak gombát termő hét nyomára
kimente után,
míg a' sés-ezüstös boldog fészekben ülök,
míg a' saper-ezüstös kedves játékkal ját-
szom,
torkom fenekéig szárada ki a' víz,
nyelvem fenekéig szárada ki a' víz ¹³⁾ ;
IX. a' pados hajlék terének közepére lép-
delek,
az ajtós hajlék ajtaján kilépek,
a' léleklyukas hajlék léleklyukán kilépek.

reng aln. Minthogy ez utolsó *szirjün ezüst*, a' *saper* és *këmi* szókat nem fordítom. A' háromféle ezüst min-
denesetre a' vogul népnek a' fémekkel ismeretségét
bizonyítja, vesd össze a' 90. lapon lévő *Toldatot*. A' *jo-
ga*, *ogi söt vogi szót* R. réznek magyarázza ; a' szó nyil-
ván az osztják *uah*-val egyeztethető, melly Castrén
szerint fémét, aranyat, pénzt jelent. — *) R. kanžä

kázíng : de a' megszámlálhatatlan példa szerint jobb :
kanzep kázíng = tarkáju tarkás, tulajdonkép *írom-
ba*. — ¹⁰⁾ tulajdonkép : *szülöttöm lány* vagy *magzatom
lány* ; mint *mokem áj* is = származottom lány. — ¹¹⁾ R.
l'ang äm. t. m. — ¹²⁾ R. l'ang'minemä j. — ¹³⁾ így fe-
jezi ki az égető vágyat, kimenni 's nézni a' világot.

- X. Numi Târom âzem punsem sarîi säup
säung kâtel târmel tău päntem sât pis
tumaning kvol tumanä säkvetilém,
kat pis postaning kvol postanä puon-
silém ;
- XI. auing kvol kvoni poálne kuálém,
kâning paul kânén' l'ul'ilém,
kâning uos kânén' kuálilém.
- XII. Äm vojpilem nári kâtep mán né auitén
âj kâsing jomas janil janungve,
[pi kâsing jomas janil janungve] ¹⁴⁾,
sarîi vânzîng játel má, mánä mákve
alom,
kâsem vânzîng játel má, mánä mákve
alom.
- XIII. Äj kâsing jomas janil ele l'ul'ilém,
pi kâsing jomas janil ele kajtilém.
- XIV. Ti mâtä kalet Numi Târom âzem un-
lene aln sirp siring kvol sisén' joa-
milém,
aln aulep auling kvol sisén' joamilém ;
- XV. sât lúpe lúing jiter kualtepilém,
Numi Târom âzem anšne kat lúpe lú-
ing jiter rohseptilém.
- XVI. Sât [lúpe lúing jiter] ¹⁵⁾ angvân, kat
lúpe lúing jiter angvân, ju kul'tem
lajlä lâtketene, ju kul'tem kâtä lâtketene
äsä punsilém,
joli mákum unlene sarîi al'pe játel má
nángén ¹⁶⁾,
kâsem al'pe játel má nángeén,
kâsem al'pe játel má nangeén, sarîi
vânzep, mánä mákve alom.
- XVII. Äm vojpilem nári kâtep mán né auitén
vuâtem pil kâzing l'angn' l'ul'ungve
pilä sästem sau raž sau télem,
äm vojpilem nári kâtep mán né auitén
âtem pil kâzing l'angn' l'ul'ungve
- X. A' Numi Tarom atyám fényes arany su-
gáru napon, az ő hétszeres lakatu haj-
lékára tett lakatját feltöröm,
hatszoros reteszű hajlékának reteszét
kinyitom ;
- XI. az ajtós hajlék külső felére kikelek,
a' téres falu terére kiállok,
a' téres város terére kikelek.
- XII. Magamféle gyenge kezű kis nő az aj-
tajában
lánynak kedves jó játékot játszik vala,
[fiúnak kedves jó játékot játszik va-
la] ¹⁴⁾,
aranyos pázsit darab föld az, a' mi kis
hely van ott,
virágos pázsit darab föld az, a' mi kis
hely van ott.
- XIII. A' lánynak kedves játék elé állok,
a' fiúnak kedves játék elé járok.
- XIV. E' közben Numi Tarom atyám ülő ezüst
rudu hajlékába visszamegyek,
ezüst falu hajlékába visszamegyek ;
- XV. a' hét lovu ménesre kelek,
a' Numi Tarom atyám bírta hat lovu mé-
nest elriasztom.
- XVI. A' hét lovu ménes tuskójánál, a' hat
lovu ménes tuskójánál, a' hon hagyot-
tak lábát világosító, a' hon hagyottak
kezét világosító nyilást kinyitom,
az alsó népnek aranyos darab földje
fénylik be,
sárga darab földje fénylik be,
sárga darab földje fénylik, aranyos pá-
zsitu, a' mi darabka föld van ott.
- XVII. Magamféle gyenge kezű kis nő az aj-
taján kifelé, szedhető bogyó bokros
útra áll ki,
(hol) sok bogyót érlelő sok főveny van ;
magamféle gyenge kezű kis nő az aj-
taján kifelé, szedhető bogyó bokros
útra áll ki,

¹⁴⁾ A' [] közzé tett szók nincsenek meg R.-nál ;
de hogy oda kellenek a' XIII. szakasz bizonyítja. —

¹⁵⁾ A' [] közzé tett szókat is én tettem oda. — ¹⁶⁾ Itt
háromszor van egymásután nángén, vagy nángeén =

fénylel, bajos tehát hibásnak gondolni, nángi = fény-
lik helyett. Az értelem : oh te föld . . . fénylel ! de
én a' harmadik személyben fordítom.

- l'änä sästem sau raž sau télem ;
- XVIII. iu täl'äh sau pil sau télem ;
má kar sau pil sau télem,
- XIX. jiu täl'äh kär pälit sau pákve sau
téles,
taras pälit jäni pákve sau télem.
- XX. Tur päte jomas vitem tasáué,
nielm päte jomas vitem kaššáué.
- XXI. Numi Târom ážem unlene aln sirpe
siring kvol keuren' ju šältém,
aln pérpe péring kvol šältilém ;
- XXII. šés-vogi šuňing pit'i unlilém,
kémi-aln šuňing pit'i unlilém ;
- XXIII. juontom kanzep kázing jol unlilém ;
kémi-oln kázing janil janilém.
- XXIV. Ti mätä kalet Numi Târom ážim ňohs
sát lezing l'ang jälem mátenl aln
sirpe siring kvoln' ju johti,
- uj sát lezing l'ang l'ul'sem mátenl aln
pérp péring kvol keuren' ju šálti ;
- XXV. soptál ¹⁶⁾ jomas uj unlitä,
nielmtál jomas uj unlitä.
- XXVI. Eringpi kit kátel kualtmä juipoált,
eringpi kórom kátel kuoltmä juipoált,
täl'ákä säkuálem sau lujmes sau äti,
- elmit säkuálem sau l'angvi sau äti ;
- XXVII. kér säreng ¹⁷⁾ jomas kvol untitä,
aln säreng jomas kvol untitä.
- XXVIII. Ňauling sát sise ¹⁸⁾ unlemä juipoált,
lung sát sise unlemä juipoált,
sarñi sirp siring kvol šältitä.
aln pérp péring kvol šältitä.
- XXIX. Lau ponkpe pongung sop kuml'e po-
tertí :
- Anštal šišm-áj, küleln,
anštal mogem-áj, küleln :
- (hol) sok zelniczét érlelő sok fővény
van ;
- XVIII. sok fa hegyén sok bogyó lett,
sok föld színén sok bogyó lett ;
- XIX. sok fa hegyén fa-levélnyi sok hosszú
toboz lett,
arasznyi hosszú sok toboz lett.
- XX. Torkom fenekéig szárad ki a' jó víz,
nyelvem tövéig aszik ki a' jó víz.
- XXI. Numi Tarom atyám ülő ezüst rudu
hajlékába bémegyek,
ezüst szarufāju hajlékába bémegyek ;
- XXII. a' sés-réz boldog fészekbe ülök,
a' kémi ezüst boldog fészekbe ülök,
- XXIII. a' varrott tarka fényű széket ülöm,
a' kémi ezüst kedves játékot ját-
szom.
- XXIV. E'közben Numi Tarom atyám a' nyuszt
hét gombás útjának azon helyérül,
mellyre ment volt, ezüst rudu hajlé-
kába visszajő,
- a' jávor hét gombás útjának azon he-
lyérül, mellyen állt volt, ezüst sza-
rufāju hajlékába bémegyén ;
- XXV. a' hangtalan ¹⁶⁾ jó vadat leteszi,
a' néma jó vadat leteszi.
- XXVI. Talán két nap eltelte után,
talán három nap eltelte után,
hegye-törött sok fejszóját sokat iga-
zítja,
éle-törött sok baltáját sokat igazítja ;
- XXVII. szárjen ¹⁷⁾ vasbul jó hajlékot rak,
szárjen ezüstbül jó hajlékot épít.
- XXVIII. A' húsos hetet elülte után,
a' csontos hetet elülte után,
arany rudu hajlékába bémegyén,
ezüst szarufāju hajlékába bémegyén.
- XXIX. Tiz fogu szája imígyen szól :
- Szüz szülöttem lányom, halljad,
szüz származott lányom, halljad :

¹⁶⁾ *soptal*, *n'elmtal* szösz szerint : szájtalan, nyelvet-
len, azaz néma, mint *pel* (päl)-tal = fületlen, azaz
siket. — ¹⁷⁾ a' mánesi vagy vogul nép a' szirjánt *sä-
reng*-nek nevezi, p. o. *säreng látingel üt kölém*, szösz-
szerint : szirjän beszéddel nem hallok, azaz, nem tudok

szirjänül. Ismernek *säreng äni*-t = szirjän esését, *sä-
reng tulilp*-et = szirjän bohózatot is stb. — ¹⁸⁾ *sis* =
hát, *sise unlém* = megeülök, megülök. — Nevezetes
a' *húsos hét*, melly a' szerencsés vadászatra követke-
zik ; 's melly után, a' hús elfogyván, a' *csontos hét* jó.

- XXX. kuñ käning paul känéne kuälsen,
 käning uos känéne l'ul'sesen:
 XXXI. joli mágom unlene saung mán' ti tá-
 retilém,
 joli mákom unlene pangung mán' ti
 kietilém;
 XXXII. aln sitpe siting ápe kul'ptáuén,
 sarñi sitpe siting ápe untáuén. —
 XXXIII. Kér sir jomas aul altitá,
 aln sir jomas aul altitá;
 XXXIV. joli mágom unlene saung mán' tá-
 retáuém,
 joli mágom unlene pangung mán'
 táretáuém.
 XXXV. Kit má kalén' ¹⁹⁾ johtem kér sir jo-
 mas aulä puitä,
 aln sir jomas aulä puitä.
 XXXVI. Lui sariš pätiténl lui turpe turing
 vuatä pinitä,
 marti ²⁰⁾ mákum kuming viten' to-
 tauém;
 äli turpe turing vuatä pinitä,
 lui sariš pätitén' totáuém.
 XXXVII. Éri aul ²¹⁾ säuén' kajém,
 mojt aul vuaškén' kajäüm.
 XXXVIII. Kér sir jomas aulä numen' kartitá,
 aln séjr jomas aulä numen' kartitá.
 XXXIX. Numi Tárom ázim täl'ákä säkuálem
 sau lujmes ás äti;
 elmit säkuálem sau l'ángvi ás äti;
 XL. Kér säreng jomas kvol ás untí,
 aln säreng jomas kvol ás unlí.
 XLI. Náuling jonkep pälä unlénét juipoált
 aln sirp siring kvoln' ju johti;
 aln sitpe siting ápe untáuém,
- XXX. mivelhogy a' téres falu terére ki-
 léptél,
 a' téres város terére kiállottál:
 XXXI. az alsó népnek ülő héjas földjére le-
 eresztlek most,
 az alsó népnek ülő széles földjére
 leküldlek most,
 XXXII. ezüst fonalu bölcsőbe fektetel,
 arany fonalu bölcsőbe ültetel. —
 XXXIII. A' vas fonal jó végét egybekapcsolja,
 az ezüst fonal jó végét összeköti;
 XXXIV. az alsó nép ülő héjas földjére le-
 eresztődöm,
 az alsó nép ülő széles földjére le-
 eresztődöm.
 XXXV. A' két föld ¹⁹⁾ közére jutott vas fo-
 nal jobb végét megfogja,
 az ezüst fonal jobb végét megfogja.
 XXXVI. Az alsó tenger végéről a' torkos al-
 szelet támasztja,
 az idegen ²⁰⁾ nép sok emberü vizére
 vitetem;
 a' torkos felszelet feltámasztja,
 az alsó tenger végébe vitetem.
 XXXVII. Az ének végső ²¹⁾ bajába érek,
 a' monda végső kínjába érek.
 XXXVIII. A' vas fonal jobb végét fölhúzá,
 az ezüst fonal jobb végét fölhúzá
 (Numi Tarom).
 XXXIX. Numi Tarom atyám a' hegye-törött
 sok fejszójét megint javítja,
 éle-törött sok baltáját megint javítja.
 XL. szárjen vasbul megint jó hajlékot
 épít,
 szárjen ezüstbül megint jó hajlékot
 épít.
 XLI. A' húsos hónap felét elülte után,
 az ezüst rudu hajlékába bejöve,
 ezüst fonalu bölcsőbe ültet (engem),

¹⁹⁾ Az eget az egyik, a' földet a' másik földnek veszi; a' levegőben lógó két föld közt lóg tehát. Egyébiránt hasonlít az előadás a' Teremtés mondájának I. II. szakaszához, lásd a' 119. és 120. lapon. — ²⁰⁾ *mart*, vagy *mort* szóval messze földet és hitregés földet neveznek, így *mart-má*, *mort-mü* az a' messze föld, hová a' madarak költöznek; *mortmä* *uj* köl-

tözködő madár. De *mortmä* *l'ah* a' hadak útja is az égen, a' görög hitregének *téj útja*, melyet a' finnek is *linnun rata*-nak, azaz *madár útjának* neveznek; — *marti*, úgy mint *üli*, *lui* (szélső, mint felső, alsó). Én csak *idegen* szóval fordítom ott. — ²¹⁾ azaz, a' mirül csak az ének tud.

- sarñi sitpe siting ápe kul'uptáuém,
 nóhs nármeng jomas pit'i untáuém,
 uj n'ármeng jomas pit'i kul'iptáuém.
 XLII. Lau ponkpe pongung sopä kuml'e
 ponsitä,
 kus ponkpe pongung sopä kuml'e po-
 tertitä :
 XLIII. Anštal šakung majlep šišem áj, küleln,
 anštal esmeng majlep mokem áj, kü-
 leln :
 XLIV. joli mágum unlene saung mán' ti táre-
 tilém,
 joli mágum unlene pangung mán' ti
 kietilém.
 XLV. Joli mágum unlene saung mán' johte-
 nen juipoált,
 nóhseng vuár sisén' l'ul'en,
 ujeng vuár sisén' l'ul'ilen ;
 XLVI. vuátem pil kázing l'angn l'ul'nen kalt,
 átem pil kázing l'angn l'ul'nen kaltä,
 jol-usem tähung kalä kanteén,
 simn' érne äting pull ju-ke täjlén,
 jol-uosem kázing kalä kanteén,
 májtn' raune äting pull ju-ke täjlén.
 XLVII. Konäl pumne-ke kangén, pumen läpé,
 nírne-ke kangén, nírñ läpé²²⁾ ;
 XLVIII. mostal kehrep kumitä-ke kantén,
 pasä taul janití-ke mäñitilén ;
 mostal kehrep nétä-ke kantén,
 nárä taul jänití mäñitilén.
 Nírne-ke kangén, nírñ läpé,
 pumne-ke kangén, pumen läpé.
 XLIX. Koti kum piä pinem túr-tép *) tajling
 suomiah kantén, majlel-ke tatilén,
 koti kum piä pinem ás-tép *) tajling
 suomiah kantén, jole-ke rautilén :
- arany fonalu bölesöbe fektet,
 nyusztos alju jó fészekbe ültet,
 jávor alju jó fészekbe fektet.
 LXII. Tíz fogu száját imígy megnyitja,
 húsz fogu szája ezt mondja :
 LXIII. Szűz emlős mellyü szülött lányom,
 halljad,
 szűz csecses mellyü származott lá-
 nyom, halljad ;
 XLIV. az alsó nép ülő héjas földjére leereszt-
 lek most,
 az alsó nép ülő vastag földjére le-
 küldlek most.
 XLV. Az alsó nép ülő héjas földjére lejutá-
 sod után
 a' nyusztos erdő hátára állj ki,
 a' jávoros erdő hátán álldogálj ;
 XLVI. a' szedhető bogyó bokros útján való ál-
 lásod közben,
 a' gyűjthető bogyó bokros útján való
 állásod közben,
 az elveszés bokros közét találod meg,
 ha a' szívnek tetsző édes falattal meg-
 teltél,
 az elveszés bokros közét találod meg,
 ha a' májnak tetsző édes falattal megteltél.
 XLVII. Mert ha füvedbe hágsz, a' füved lep bé
 majd,
 ha bokrodba hágsz, a' bokrod lep bé
 majd²²⁾ ;
 XLVIII. ha az ép erejü embert találod,
 mint kesztyűjét, úgy tépnéd el,
 ha az ép erejü nőt találod,
 mint bocskorát, úgy tépnéd el ;
 ha bokrodba hágsz, a' bokrod lep bé majd,
 ha füvedbe hágsz, a' füved lep bé majd.
 XLIX. A' mellyik ember fíja által eltett tó-
 beli *) eleséggel teli pajtát találsz,
 's azt öllel leveszed is,
 a' melly ember fíja által eltett folyó-
 beli *) eleséggel teli pajtát találsz,
 's azt lerázod is :

²²⁾ Az előbbi szakasz azt mondván, hogy a' med-
 ve, ha megtelt, jól meghízott, olyan helyre fog jutni,

hol megtalálják és elejtik : itt homályos a' „füved bé-
 lep“ kifejezés. — *) Lásd a' következő, a' 23. jegyzetet.

- nírne-ke kangén, nírne-lapé,
pumne-ke kangén, pumen-lapé.
L. Näs olne sált nául surlilém,
näs olne pálel nául taslilém²³⁾.
LI. Jal uosem kázíng kalä kanteén, jole
uosem tähung kalä kanteén, sisi-ke
kul'ílñ,
koti kum piä-ke pinem túr-tép tajling
suomiah kantén, sisi-ke kul'ílñ,
äs-tép²⁴⁾ tajling suomiah kantén, sisi-ke
kul'ílñ;
mostal kehrep kumitä-ke kantén, sisi-ke
kul'ílñ,
mostal kehrep nétä-ke kantén, sisi-ke
kul'ílñ :
LII. taras osit osing sis-vuoj näng voárén,
katlep osit osing majl-vuoj näng voá-
rén.
LIII. Mosing kehrep kumitä kantén, pasä
taul jäniti mäniteln,
mosing kehrep nétä-ke kantén, nárá
taul jäniti mäniteln.
LIV. Néíng mát né íuli íúltne kontleln,
kuming mát kum íuli íúltne kont-
leln²⁵⁾.
LV. Äm várne janging alp kosä tál pon-
silém,
äm várne tujting alp kosä tál ponsilém :
LVI. tál kul'ne kvoling má voarilen,
tál kul'ne páling má kélilen;
pong jáhtne nangrä ólom kul'ílñ,
sip jáhtne vuang ólom kul'ílñ.
LVII. Nametn' pätem kumiten auíng kvol au-
in-ke kantáué,
ha bokrodba hágsz, a' bokrod bélep majd,
ha füvedbe hágsz, a' füved bélep majd.
L. A' jövöre eltett hús szeleteket szárítom,
a' jövöre eltett hús darabokat aszalom²³⁾.
LI. Ha az elveszés bokros közét, az elve-
szés sűrűs közét megtalálsz, 's visz-
szafekszel,
ha valamely ember fíja által tóbeli ele-
séggel teli rakott pajtát találsz, 's
visszafekszel,
folyóbeli²⁴⁾ eleséggel teli rakott pajtát
találsz, 's visszafekszel,
ha egészséges embert találsz, 's vissza-
fekszel,
egészséges nőt találsz, 's visszafekszel :
LII. egy arasnyi vastag hátsírt szedesz
majd,
egy medvetalpnyi vastag mellyzsírt sze-
desz majd.
LIII. Ha beteg embert találsz, mint a' kesz-
tyűt, úgy tépd el,
ha beteg nőt találsz, mint a' bocskort,
úgy tépd el.
LIV. Asszonyok helyén az asszony esküjének
esküvését hallgasd meg,
férfiak helyén a' férfi esküjének eskü-
vését hallgasd meg²⁵⁾.
LV. Én csináltam jéggel való hosszú telet nyi-
tok,
én csináltam hóval való hosszú telet nyi-
tok ;
LVI. téltre fekvő hajlék helyet csinálj magad-
nak,
télre fekvő háló helyet áss ki magadnak,
fejet vágható mély álmot aludjál,
nyakat vágható erős álmot aludjál.²⁶⁾
LVII. Ha reagondoló ember által ajtósz hajlé-
kod ajtaja megtaláltatik,

²³⁾ Ez a' szak jobban illenék a' LIX. szak elé. A' vogul vadász a' húst darabokra vagy szeletekre vágja, 's elteszi a' *szuomiah*-ban, hol a' levegőn megszárad ; vesd össze a' 102. lapon elmondottakat. Ilyen pajtát szívesen foszt ki a' medve. — ²⁴⁾ Az „*ás-tép*“ = folyóbeli eleség, 's a' LXI. versszakban a' „*túr-tép*“ tóbeli eleség kifejezéseket a' Teremtés mon-
dája XXI. és XXIII. szakaszai magyarázzák meg a'

127. és 128. lapon, miszerint folyóbeli eleség a' folyó-
bul kifogott hal, a' tóbeli eleség pedig a' tóból kifo-
gott hal. — ²⁵⁾ Ez a' szak világosítja fel az előbbi
homályosságot. A' *beteg* és az *egészséges* ember nyilván
az igazságtalan és igazságos esküvőt jelenti : a' med-
ve hallgassa meg az esküvéseket, 's tépje szét, a' kik
hamisan esküsznek. — ²⁶⁾ azaz olyan álmot, hogy
fel ne ébredjél, ha a' fejedet elvágják is.

- kehren' pätem kumiten surming kvol
surmen-ke johtáué :
- LVIII. tauänt vuat jomas namtel vajleln,
maltip vuat jomas kehril unteln²⁷⁾.
- LIX. Tépíng kvol sámén', viting kvol lâ-
gén' *)
kórom part pangvit narne untáuén,
nílâ part pangvit narne untáuén.
- LX. Kát-n-ke nejli, šaper-aln šuning pit'i táre
vos nejli,

nál-n-ke téles, kémi-aln táre vos téli.
- LXI. Túr-tép²⁸⁾ šuning pit'i unleln,
ás-tép šuning pit'i vos untáuén ;

voutä jarmak šuning pit'i vos untáuén,
voutä nuj koleng pit'i vos untáuén.
- LXII. Áj kásing jomas kvol unleln,
pi kásing jomas kvol unleln.
- LXIII. Uj morsing át étn taulene juipoált,

uj morsing nil' étn taulene juipoált²⁹⁾
- ájíng kvol kvoni poáln' pátén,
piíng kvol kvoni poáln' kuálén.
- LXIV. Eríngpi kiti ét koltílen,
eríngpi kórom ét koltílen :
šés-vogi tajling pajp almilén,
kémi-vogi tajling kunt almilén ;
túr-tép tajling pajp almilén,
ás-tép tajling kuont almilén³⁰⁾.
- LXV. Ám unlene saríni sirp siring kvol keu-
remne,
aln pérp péríng kvol keuremne,
šés-vogi tajling kuont almtílen,
kém-ogi tajling pajp ti totílen ;
ás-tép šuning kuont tatílen,
túr-tép šuning pajp tatílen.
- Käjä juj!

- szívére vevő ember által léleklyukas haj-
lékod léleklyuka eléretik :
- LVIII. a' csendes szelet jó elmével szállítsd le,
a' meleg szelet jó szívvel ültessd le²⁷⁾
- LIX. Enni valóval bíró hajlék szögletébe, in-
ni valóval bíró hajlék zugába vitetel,
három padnyi vastag ágyra ültetel,
négy padnyi vastag ágyra ültetel.
- LX. Ha kezéd meglátszik, saper-ezüst bol-
dog fészken keresztül hadd látszas-
sék,
ha orrod lett, kémi ezüstön által hadd
legyen meg.
- LXI. Tóbeli²⁸⁾ eleséggel boldog fészket ülj,
folyóbeli eleséggel boldog fészkekbe ül-
tetel ;
vékony selyem boldog fészkekbe ültetel,
vékony posztó becses fészkekbe ültetel.
- LXII. Lányi kedves jó hajlékban ülj,
fiúi kedves jó hajlékban ülj.
- LXIII. A' medvének kimért öt éjszakád elmulta
után:
a' medvének kimért négy éjszakád el-
tölte után²⁹⁾,
a' lányos házbul kifelé esel,
a' fias házbul kifelé mégy.
- LXIV. Talán két éjet töltesz el,
talán három éjet töltesz el :
sés-ezüsttel teli kaskát emelsz,
kémi ezüsttel teli batyut emelsz,
tóbeli eleséggel teli kaskát emelsz,
folyóbeli eleséggel teli batyut emelsz³⁰⁾.
- LXV. Az én ülő arany rudu házamba,

ezüst szarufāju hajlékomba
a' sés-ezüsttel teli batyut emeled,
a' kémi ezüsttel teli kaskát hozod ;
folyóbeli eleséggel boldog batyut hozasz,
tóbeli eleséggel boldog kaskát hozasz.
- Haja huj!

²⁷⁾ talán ezt mondja itt : leheld ki nyugottan az
életedet, halj meg csendesen ? — *) *ldg* az asszonyok
számára készült hely a' pâl-on, lásd a' vogul hajlék
leírását, a' 110. lapon, 's a' Munkes éri XXIX. vers-

szakát. — ²⁸⁾ Lásd a' 24. jegyzetet. — ²⁹⁾ Ennyi ideig
tart a' medve tor. — ³⁰⁾ a' mit a' medvének a' med-
vetor alkalmával áldoznak, azt ő kaskába, batyúba
rakja, 's magával viszi az égbe.

II.

Tarom pit váltim éri.

(A' Tarom fja üldözésének éneke).

A' Tarom fja üldözésének éneke, szószerint, a' medve jártatásának éneke, mert ezt teszi a' váltim szó. A *pi*, azaz fiú, szónak *t*-je nem többesszámbeli, hanem mutató névmásbeli, mert csak egy medve szól magáról, mint az előbbi énekben. Az első személyt csak ott (XI. XIV. XXVIII. XXXI. XLIII.) váltja fel a' harmadik személy, hol az üldöző ember a' medve fejébe lö, mit a' medve nem így beszél el, hogy „fejembe“ lö, hanem így: „a' Numi Tarom terem-tötte fejbe“ lö.

A' medve nyusztos hátú, jávoros hátú erdön jár meleg nyárban, bőrét szúnyogok lepvén be; napfényes helyen nagyon kényelmes fészekben haldogál. I—VI.

Fektében álomba merül, de előbb mindent megszaglál, hogy biztos lehet-e, sőt aludtában is fél szemmel néz, fél füllel hallgatózik, 's meghallja a' nőnek és férfinak esküjét. VII—X.

Míg álomban el van merülve, a' fejébe lö a' vadász; de a' medve három ugrással megugrik, 's hiába lövi az ember. XI—XIII.

Fekete lovu ember üldözi. A' medve más erdőbe talpal. Ott egy ismeretlen ember felállította fogóba kerül, ki Numi Taromnak imádkozik, hogy ejtse kezébe a' medvét. XIV—XVIII.

A' medve meghallja a' fekete lovu ember jöttét, 's újra más erdőbe talpal, ott nyusztos hátú, jávoros hátú erdön jár, meleg jó fekvő helyet keres, 's úgy ágyal magának, mint első ízben. XIX—XXIV.

Itt is fél szemén fekszik, fél szemmel néz; fél fülén fekszik, fél füllel halgatózik; aludtában is meghallja az emberek esküvését, — miből a' vogul ember azt tanulja, hogy soha se esküdjék hamisan, mert a' medve bizonyosan meghallja, 's megbünteti. XXV—XXVII.

Az üldöző ember megint lövi a' medve fejét, ki három-négy ugrással megugrik; visszafordul, 's látja, hogy pej lovon ülő ember üldözi. XXVIII—XXXI.

Újra egy ismeretlen ember felállította fogóba kerül, ki Numi Taromnak imádkozik, hogy ejtse kezébe a' vadat. XXXII.

A' medve hallja a' pej lovu embert, de tovább ballag, nyusztos hátú, jávoros hátú erdön jár; megint keres és talál jó fekvő helyet, 's elalszik. XXXIII—XLII.

Mély álomba merülvén, megint egy ember lövi a' fejét. A' medve még egyszer megugrik; visszanéz, íme most fekete lovon üldözi egy vadász, ki hasonlóképp imádkozik, mint a' két előbbi. A' medve tovább ballag ugyan, de most megfogódik, 's csak akkor érez fel, mikor fekete és fehér lovon viszik. XLIII—XLVIII.

Lányos faluba viszik, fias városba viszik; a' szép hajlékban egy pados emelvényre teszi a' medvetor alatt; azután a' medve az áldozatokkal megtölt batyuját az égbe viszi föl Numi Taromhoz. XLIX—LIX.

Háromféle lovas üldözi egymásután a' medvét, egy fekete, egy pej és egy fehér lovon ülő; a' harmadik keríti meg őt; 's ámbár fekete és fehér lovon viszik haza, még sem tűnik ki világosan, hogy a' három üldöző együtt fogja-e el, vagy csak a' harmadik egymaga.

Tárom pit váltim éri.

- I. Nohseng vor sisemt ¹⁾ koltilém,
 Numi Tárom ázem sátom sáungung alp
 kosä tuj nohseng sisp sät vuäni kolti-
 lém,
 ujing sisp kat vāni koltilém.
- II. Nohseng sisp kat vānā koltnem kalt,
 sáungung alp kosä tuj joannem kalt,
- osing l'ám-uj ²⁾ sauä totilém,
 osing pälm ³⁾ sauä totilém.
- III. Osing pälm sauä totnem kalt,
 urn télem ur loptä kalil ⁴⁾ joannem kalt,
 vuarn télem vuor pori kalil ⁴⁾ joannem
 kalt,
 sáungung alp jomas májl kinzilém.
 muiming alp jomas kän kinzilém.
- IV. Muiming känn' kul'eém,
 sáungung alp jomas känn' kul'eém.
- V. Äk päl katle ⁵⁾ poäle ⁶⁾ pinilém,
 ät lamtep lamting osme pinilém
 lau lamtep lamting osme pinilém;
 äk päl katle poálem lepilém.
- VI. Näming kärke ⁷⁾ tining tajl ⁸⁾ lepilém,
 sijing kärke tining tajl päntilém.
- VII. Nongra olom pätitén' totáuém,
 äk päl náal-sem poalom ätintilém;
 [tujting iu sät kalel ätintilém,
 janging iu kat kalel ätintilém. ⁹⁾]
- VIII. Äk päl sau poalom sunzilahti, kit jiu ur-
 tom sáj sunzililém, ¹⁰⁾
 äk päl ängvell poalom kontililém.

Tarom fíja üldözésének éneke.

- I. Nyusztos erdőm hátán ¹⁾ járok-kelek én,
 a' Numi Tarom atyám teremttötte napfé-
 nyes hosszú nyarat a' nyusztos hátu
 hét vidéken töltöm én,
 vadas hátu hat vidéken járok-kelek én.
- II. Nyusztos hátu hat vidékén jártom közben,
 a' napfényes hosszú nyárban lépdelésem
 közben,
 a' sűrű szúnyog-bört ²⁾ viselem,
 a' sűrű darázs-bört ³⁾ viselem.
- III. A' sűrű darázs-bört viselvén,
 a' hegyen termett hegyi levél ⁴⁾ hervadá-
 sáig lépdelésem közben,
 az erdőn termett erdei paréj ⁴⁾ hervadá-
 sáig lépdelésem közben,
 a' napfényes jó tanyát keresem,
 a' meleg jó helyet keresem.
- IV. A' meleg helyre lefekszem,
 a' napfényes jó helyre lefekszem.
- V. Egyik fél kezemet ⁵⁾ a' padra ⁶⁾ teszem,
 öt darabu vánkossra teszem,
 tíz darabu vánkossra teszem;
 másik fél kezemet padomra terítem.
- VI. Neves holmivel ⁷⁾ takarom bé a' becses bört,
 híres holmivel fedem be a' becses bört.
- VII. Erős álom mélyébe ragadtatom,
 a' fél szám a' padomat szaglálja,
 [a' havas fát hét izben megszaglálom,
 a' jeges fát hat izben megszaglálom. ⁹⁾]
- VIII. A' fél szemem a' padot nézi, a' két fa ör-
 zötte biztos helyet nézem, ¹⁰⁾
 fél fülemmel a' padot tapogatom.

¹⁾ vor sisemt, e' helyett: vorom siset, lásd a' Numel vajlem ériben a' 2. jegyzetet. — ²⁾ a' szúnyog- és darázs lepte szört szúnyog-börnek, darázs-börnek nevezi, vesd össze a' 89. lapot is. — ³⁾ hasonlót olvasunk a' Kaslah éri II. versszakaszában. — ⁴⁾ katle, és katlep (kotle, kotlep) a' medve előlába. — ⁵⁾ a' medve fészket úgy képzei az ének, mint a' vogul ember házát, mellynek falai hosszában a' päl, päl, poal = oldal van, azaz másfél lábnyira emelt széles pad, melly ülésre, hálásra való. A' medve, mint az ember, a' padra teszi fél kezét, azaz feje alá teszi azt, mikor fekünni és aludni akar. Lásd a' vogul kvol, hajlék, leírását a' 110. lapon. — ⁷⁾ käre többi közt dolgot, valamit jelent, itt alkalmasint harasztot

teszen, mellyet a' näming és sijing jelzők határoznak meg, de meg nem mondhatom, millyen haraszt, vagy fa-levél az. Ez a' szó a' Numel vajlem éri XIX. szakaszában is előfordult. — ⁸⁾ tajl ruha, öltöny, lásd a' 108. lapon; a' tining tajl épen az, mi a' Kalevalában raha karva = pénz szór, azaz medve bőr. Az előbbi jegyzetben felvilágosított näming kärke-, sijing kärke-nek is a' Kalevalában a' säteriset sängyt = becses ágy, és siat kultaiset = aranyos hely, mellyben fekszik a' medve, felelnek meg. — ⁹⁾ elfelejti az ének, hogy nyári fészkekrül van itt a' szó; azért [] közzé rekesztem e' két sort, mint tulajdonkép nem ide való. — ¹⁰⁾ Úgy látszik, két fa között szokta fészeknek kiválasztani a' medve, mert a' Kalevalában is remmel-

- IX. Nájing mät ultem kontlilém,
atring mät ultä kontlilém;
né nuli, kum nuli ultä kontlilém.
- X. Äk päl ängvel pälem' kul'ém,
äk päl sau pälem' kul'ém.
- XI. Náng'r' olom pätitén' totnem kalt,
vuang olom pätitén' totnem kalt,
Numi Târom äzem sâtem vuang sispe
aupatä kum rätem, ¹¹⁾
Numi Târom jäum sâtem náng'rä sispe
aupatä šaretem.
- XII. Uj kórom pätılme porjilém,
uj nilä pätılme porgilém.
- XIII. Jule alne táning sip kotlilém,
jule alne táneng sip jangtilém.
- XIV. Kangan várom? Numi Târom äzem tá-
retem vuang sispe aupatä kum rä-
tem,
Numi Târom jäum táretem náng'rä sispe
aupatä šarâtem.
- XV. Semel luung kumiten nâulâuém,
ser vor ¹²⁾ sâmén' kotlilém,
mor vuar ¹²⁾ sâmén' kotlilém;
- XVI. kástál kum sajrem jorr-poultep jiuén' ¹³⁾
kotlilém,
kástál kum várem jorr-poultep juén' mo-
henlilém.
- XVII. „Numi Tarom äzem, küleln!
„mol nòhseng vuar sist jâlmemt kélping
šéiši piä-ke älesem,
„pongung uj ponkä nângen kâsteslem;
- IX. Valami fényest érzek szemközt velem,
valami derültet érzek oda által;
a' nő esküjét, az ember esküjét érzem
onnan által.
- X. Egyik fél fület a' padomra fektetem,
egyik fél szemet a' padomra fektetem.
- XI. Erős álom mélyébe ragadtatásom köz-
ben,
hathatós álom mélyébe ragadtatásom
közben,
a' Numi Tarom atyám teremttötte erős
hátu fejet megüti az ember ¹¹⁾
a' Numi Tarom öregem teremttötte erős
hátu fejét megsüti.
- XII. Három medve-ugrásomra elugrom,
négy medve-ugrásomra elugrom.
- XIII. A' hátra felé lévő izmos nyakat lehaj-
tom,
a' hátrafelé lévő izmos nyakat megfor-
dítom.
- XIV. Ki csinálta? a' Numi Tarom atyám te-
remttötte erős hátu fejet üti meg az
ember,
a' Numi tarom atyám teremttötte erős
hátu fejet süti meg.
- XV. Fekete lovu ember által üldöztetem,
más erdő ¹²⁾ zugába talpalok,
száraz erdő ¹²⁾ zugába talpalok;
- XVI. ismeretlen ember vágta gyalult fára ¹³⁾
talpalgatok,
ismeretlen ember csinálta gyalult fába
botlom be.
- XVII. „Numi Tarom atyám, hallgass meg!
„minap nyusztos erdő hátán mentemben
veres menyétnek fiát ha megfogtam,
„a fejes állat fejét néked áldoztam;

nek nevezik a' medve helyét; *vemmel* pedig az a' fel-
álló fa-iv, mely elül a' lószerszámon van, millyet ná-
lunk nem lehet látni; — *itse vierit vempellettä* = ma-
gad gördültél ki az ívből, azt mondja Väinämöinen
a' medvének. Az *urt* talán *orv*, biztosító, biztosság;
urtom = orvom, minél fogva *küt jiu urtom sâj* annyit
tenne: két fából álló orvom, biztosságom helye. Én
azomban e' szökat mindenütt így fordítom: *két fa*
biztosította helyem, vagy *két fa őrzötte biztos helyem*, lásd
a' XXV. versszakot is; valamint a' *Munkes éri* XX.
's a' *Kel'im raž éri* XLIX, LI. LXI. és LXXIV. vers-

szakait. — ¹¹⁾ a' *kum rätem* tulajdonkép: ember ütöt-
te (fej). De minthogy a' XIV. XXVIII. és XLIII. sza-
kaszokban is úgy áll, nem változtathattam meg *rätt-*,
šárettä-vä. — ¹²⁾ ezt a' jegyzetet találtam valahol: *ser*
vuor, mor vuor tu ti mines, = a' belső erdőbe ment el,
hol senki sem volt még, száraz erdőbe, hol nincsen
víz. — ¹³⁾ *jorl poagoltém* és *jorl poultém* gyalulok, simí-
tok, szószerint gyaluval, vésüvel oldalokra, négyszeg-
re, nem gömbölyűre faragok ki. Ez a' fa itt a' medve
fogót jelenti. A' *jorr-poultep* e' helyett: *jorl* (gyalu-
val) *poagoltep* (poagoltém, oldallá teszek) van.

- „mol ujeng vor sist jålment kélping
uj piä-ke älesem.
„siping uj sipä nängen rangeslem. ¹⁴⁾
- XVIII. „Lú lajl pättne vuangeng má táreten,
„ujä-lajl pättne šahling má táreten.“
- XIX. Semel luung kumitā kútilém,
ser vuar sámén' joamém,
mor vuar sámén' joamém.
- XX. Nohsing sisp' sāt vāni kōtilém,
ujing sisp' kat vāni kōtilém.
- XXI. Sāngung alp jomas kām kinzilém,
muńming alp jomas kām kinzilém;
sāngung alp jomas mājł kantilém.
- XXII. Sāngung kāmrišen' kul'ém,

muńming kāmrišen' kul'ém.
- XXIII. Äk pāl katle poáлом' pinilém
ät lamtep lamting osme pinilém,
lau lamtep lamting osme pinilém.
- XXIV. Äk pāl nól-sem ¹⁵⁾ poáлом' kul'ém,
äk pāl nól-sem poáлом ätintilém;
tujting iu kat kall ätintilém,
jānging iu sāt kall ätintilém.
- XXV. Äk pāl sau poáломn kul'ém,
äk pel sau poáлом sunzililém;
kit jiu urtom sāj sunzililém,

kórom iju urtom sāj sunzililém.
- XXVI. Äk pāl āngvelm poál kul'ilém,
äk pāl āngvel poáлом kontililém.
- XXVII. Nājing māt ultā kontililém ¹⁶⁾,
né nuli nultne kontililém;
ātring māt ultā kontililém,
kum nuli nultne kontililém.
- XXVIII. Nāngr' olom pätitén' totnem kalt,

vuaing olom pätitén' totnem kalt:
- „minap jávoros erdő hátán mentemben
veres jávornak fiát ha megfogtam,
„a' nyakas állat nyakát néked ajánlot-
tam ¹⁴⁾).
- XVIII. „Ló lábát elejtő gödrös földet teremts“,
„vadnak lábát elejtő dombos földet te-
remts.“
- XIX. Hallom a' fekete lovu embert,
más erdő zugába lépek,
messzi erdő zugába lépek.
- XX. Nyusztos hátú hét vidéken kelek át,
jávoros hátú hat vidéken kelek át.
- XXI. A' napfényes jó helyet keresem,
a' meleg jó fekvő helyet keresem;
a' napfényes jó tanyát meg is találok.
- XXII. A' napfényes kedves helyre lefek-
szem,
a' meleg kedves helyre lefekszem.
- XXIII. A' fél kezét a' padomra teszem,
öt darabú vánkossra leteszem,
tíz darabú vánkossra leteszem.
- XXIV. A' fél képet ¹⁵⁾ a' padomra fektetem
a' fél kép a' padomat szaglálja;
a' havas fát hat ízben szaglálom meg,
a' jeges fát hét ízben szaglálom meg.
- XXV. A' fél szemmel a' padomon fekszem,
a' fél szemmel a' padomat nézegélem:
a' két fa őrzötte biztos helyt néze-
gélem,
a' három fa őrzötte biztos helyt néze-
gélem.
- XXVI. Fél fülem a' padon fekszik,
a' fél füllel a' padomat tapogatom.
- XXVII. Valami fényest érzek szemközt ve-
lem ¹⁶⁾,
a' nő esküjének esküvését hallom;
valami derültet veszek észre oda által,
a' férfi esküjének esküvését hallom.
- XXVIII. Nehéz álom mélyébe ragadtatásom
közben,
erős álom mélyébe ragadtatásom köz-
ben:

¹⁴⁾ rangém kiáltok, itt imádsággal oda ajánlok.

— ¹⁵⁾ n'ol-sem, azaz orr-szem, tehát *orcza*. Vajjon az *orcza*, *arcz* is összetett szók-e? — ¹⁶⁾ ámbár a' IX. is olvastuk már, még is homályos a' „fényes valami.“ Ha

māt e' helyett volna: *mātā*, vagy *mātne*, a' *nājing māt* előkelő női öreg, 's az *ātring māt* előkelő férfi öreg volna, mi jobban is illenék a' *né n'uli*, *kum n'uli*-hoz.

- Numi Tarom ázem táretem vuang
sispe aupatä kum rátem,
Numi Tarom jáum táretem nangra
sispe aupatä šaretem ¹⁷⁾).
- XXIX. Ujo kórom pätilme porjilém,
uj nilä pätilme porjilém;
- XXX. jul'e alne táning sip kotlilém,

jul'e alne táning sip jangtilém.
- XXXI. Kangan várom? Numi Târom ázem
täretem vuang sisp' aupatä kum
rátem,
kélp lúung kumiten náuláuém,
kélp lúung kumiten kotltáuém;
- XXXII. kástál kum sajrem jorr-poultep iu-
rišne kotlilém,
kástál kum voárom jorr-poultep iu-
rišne mohnlilém.
- XXXIII. „Numi Târom ázem, kuoleln,
„Numi Târom jáum, küleln!
„ňohseng vuar sist jálmemt kelpung
šénži piä-ke älesem,

„ponkung uj ponkä nängen kástes-
lem;
„ujing vuar sist jálmemt kelpung
uj piä-ke älesem,
„siping uj sipä nängen nämejeslem.

„Än lú lajl pättne šahling má táre-
ten,
„ujä lajl pättne vuanging má táre-
ten.“
- XXXIV. Kelp luung kumitä külilém,
ňohsing sisp sät váne koltilém.
ujing sisp kat váne koltilém.
- XXXV. Sängung alp jomas májl kinzilém,
muńming alp jomas májl kinzilém;
muńming kánriša kantilém,

sängung alp jomas kán kantilém;
- XXXVI. muńming kánrišen' kul'eém,
sängung kánrišen' kul'ém.
- a' Numi Tarom atyám teremtötte erős
nyaku fejet megüti az ember,
a' Numi Tarom öregem teremtötte
vastag nyaku fejet megsüti. ¹⁷⁾
- XXIX. Három medve-ugrásomra elugrom,
négy medve-ugrásomra elugrom;
- XXX. a' hátra felé lévő izmos nyakat meg-
hajtom,
a' hátrafelé lévő izmos nyakat meg-
fordítom.
- XXXI. Ki csinálta? a' Numi Tarom atyám
teremtötte erős nyaku fejet üti meg
az ember;
veres lovu ember által üldöztetem,
veres lovu ember által nyomoztatom;
- XXXII. ismeretlen ember vágta gyalult kis
fájára talpalok,
ismeretlen ember csinálta gyalult kis
fájába botlom be.
- XXXIII. „Numi Tarom atyám, hallgass meg!
„Numi Tarom öregem, hallgass meg!
„nyusztos erdő hátán jártomban ve-
res menyétnek fíját ha megfog-
tam,
„a' fejes állat fejét néked áldoztam;

„jávörös erdő hátán mentemben ha
veres vadnak fíját megfogtam,
„a' nyakas vadnak nyakát néked
szántam.
„Most ló-lábat megejtő dombos földet
teremts,
„vadnak lábát megejtő gödrös föl-
det teremts.“
- XXXIV. Hallom a' veres lovu embert,
nyusztos hátú hét vidéken kelek át,
jávörös hátú hat vidéken kelek át.
- XXXV. A' napfényes jó tanyát keresem,
a' meleg jó tanyát keresem;
a' meleg kedves fekvő helyet meg-
találom,
a' napfényes jó fekvő helyet megta-
lálom;
- XXXVI. a' meleg kedves helyre lefekszem,
a' napfényes kedves helyre lefekszem.

¹⁷⁾ azaz ló.

XXXVII. Äk päl kátle poalom' pinilém,
ät lamtpe lamting osme pinilém,
lau lamtep lamting osme pinilém;

XXXVIII. äk päl nál-sem poáloom' ätintilém,
janging iju kat kall ätintilém,
tujting iju sát kall ätintilém.

„XXXIX. Äk päl sau poáloom sunzililém,
äk päl sau poáloomn kul'ém :
nájing mät ultä sunzililém.

XL. Äk päl ángvel poáloomn kul'ém,
äk päl ángvell poáloom kotltilém;
nájing mät oltä kontlilém,
atring mät oltä kontlilém.

XLI. Ne núli núltne kontlilém,
kum núli núltne kontlilém.

XLII. Vaung olom päitn' totáuém,
nángrä olom päitn' totáuém;

XLIII. vaung olom päitn' totnem kalt,

nángrä olom päitn' totnem kalt,

Numi Târom ázem táretem vaung
sispe aupätä šarätem

nángrä sispe aupätä kum rätem.

XLIV. Ujo kurum, uj núlä pätil porgilém,

jul'e alp táning sip kuotltilém,

jul'e alne táning sip jangaptilém.

XLV. Jang luung kumn nálaúém,

sir vuor sámen' kotltilém,
mar vuor sámen' kotltilém.

XLVI. „Numi Tarom ázem kúleln!

„malah ser vuor sámen' jálmem értn,

„nóhseng vuor sist jálmem értn,

„kelping šénsi piä álesem,

„siping uj sipä nängen rangeslem.

„Lú lajl pättne šahling má táreten,

„uj lajl pättne vuonging má táreten.“

XXXVII. A' fél talpat a' padra teszem,
öt darabu vánkösra teszem le,
tiz darabu vánkösra teszem le;

XXXVIII. fél képem a' padomat szaglálja,
a' jeges fát, hat izben megszaglálom,
a' havas fát, hét izben megszaglálom.

XXXIX. Fél szemem a' padomat nézegéli,
másik fél szemem a' padomön fekszik:
valami derültet nézegetek oda által.

XL. Fél fülem a' padon fekszik,
a' fél fülemmel a' padot tapogatom;
valami fényest veszek észre oda által,
valami derültet veszek észre oda
által.

XLI. A' nő esküjének esküvését hallom,
a' férfi esküjének esküvését hal-
lom.

XLII. Erős álom mélyébe ragadtatom,
nehéz álom mélyébe ragadtatom;

XLIII. erős álom mélyébe ragadtatásom
közben,
nehéz álom mélyébe ragadtatásom
közben,

a' Numi Tarom atyám teremttötte erős
hátu fejet megsüti,
az erős hátu fejet egy ember megüti.

XLIV. a' vad három, négy ugrásával el-
ugrom,
a' hátrafelé lévő izmos nyakat lehaj-
tom,
a' hátrafelé lévő izmos nyakat meg-
fordítom.

XLV. Fehér lovas ember által nyomozta-
tom,
más erdő zugába kelek által,
idegen erdő zugába kelek által.

XLVI. „Numi Tarom atyám hallgass meg!
„minap más erdő zugában jártomkor,
„nyusztos erdő hátán mentemkor
„veres menyét fiját ha megfogtam,
„a' nyakas állat nyakát néked ál-
doztam.

„Ló lábát megejtő dombos földet te-
remts,

„vadnak lábát megejtő gödrös földet
teremts.“

XLVII. Ser vuor sámen' kuotltilém,
kástál kum sajrem jarr-pagoltep iju
kuotltilém,
kástál kum várem jarr-pagoltep iju
mohnlilém.

XLVIII. Ti katä taremlen kalt semel lú sisén
sajkälém,
jang lú sisén sajkälém.

XLIX. Ájing paul kánén' totáuém,
piing uos kánén' totáuém;
ájing kvol keurn' totáuém,
piing kvol keurn' totáuém.

L. Áj kásing jomas kvoln untáuém,

pi kásing jomas kvoln untáuém.

LI. Kórom part pangvit norme untáuém,
nilä part pangvit norme untáuém.

LII. Tor-tép š'uúing norme untáuém,

ás-tép šuúing norme untáuém.

LIII. Uj morsing nil' étem taaltáué,
uj marsing át étem taaltáué.

LIV. Ájing kvol kvoni poáln' kuálém,
piing kvol kvoni poálen pätém.

LV. Ering pi kit eét koltilém,
ering pi korm' eét koltilém;
šés vogi tajling pajp almilém,
kémi vogi šuúing pajp kontmilém;

LVI. tur-tép tajling pajp almilém,
ás-tép tajling pajp kontmilém.

LVII. Numi Tárom ážem unlene aln sirpe
siring kvol keuren
tor-tép šuúing kont alemtilém,
ás-tép šuúing pajp almtilém.

LVIII. Numi Tárom jáum unlene sarñi sirp
siring kvol keuren' voutä jarmah
šuúing kont almtilém.
voutä nuš šuúing pajp tatilém;

LIX. šali aln šuúing pit'i untilém,
kémi aln koleng pit'i untilém.

XLVII. Más erdő zugába talpalok,
isméretlen ember vágta gyalult fá-
jára talpalok,
isméretlen ember csinálta gyalult fá-
jába botlom be.

XLVIII. Ez alatt vitetésem közben a' fekete
ló hátán felérzek,
a' fehér ló hátán felérzek.

XLIX. Lányos falu terére vitetem,
fias város terére vitetem;
lányos ház belsejébe vitetem,
fias ház belsejébe vitetem.

L. Lánynak kedves jó házban ültet-
nek le, [le.

fiúnak kedves jó hajlékban ültetnek

LI. Három padnyi vastag ágyra ültetnek,
négy padnyi vastag ágyra ültetnek.

LII. Tóbeli eleséggel boldog ágyra ül-
tetnek,
folyóbeli eleséggel boldog ágyra ül-
tetnek.

LIII. A' medvére kimért négy éjem eltelik,
a' medvére kimért öt éjem eltelik.

LIV. A' lányos házból kifelé kelek,
a' fias házból kifelé lépek.

LV. Talán két éjet töltök ki,
talán három éjet töltök ki;
a' sés rézzel teli batyút emelem el,
a' kémi rézzel boldog batyút háta-
mon viszem;

LVI. a' tóbeli eleséggel teli batyút emelem,
a' folyóbeli eleséggel teli batyút há-
tamon viszem el.

LVII. Numi Tarom atyám ülő ezüst fo-
nalú hajlékába
a' tó-eleséggel boldog kosarat emelem,
a' folyóbeli eleséggel boldog batyút
elemelem.

LVIII. Numi Tarom öregem ülő arany fo-
nalú hajlékába a' vékony selyem
boldog kosarat emelem,
a' vékony posztó boldog batyút eme-
lem;

LIX. a' sali ezüst fészekbe leteszem,
a' kémi ezüst boldog fészekbe lete-
szem.

III.

Kaslah éri.

(Kaslah-ének.)

Ez énekről az van megjegyezve, hogy „a' szamojéd had hozta ének“ volna: erről azonban csak egy utójegyzet ad felvilágosítást. A' tartalom következő:

A' vogulok, talán a' mászter vagy pászter nemzetségből valók, lásd a' 137. lapon, a' nyár elmúltával, vadászni mennek; itt el van mondva, hová merre mennek a' *Jelping tó* vidékén. I—V.

Egyikök az *Iu-tó*-hoz kerülén, ott kőházban egy embertől (nem tudni, azon-e, ki a' X. versszakban *Urocsinak* neveztetik, 's a' medvének jósol?) azt kérdi, hol találhatni medvét? Az megmondja neki, hol látott medvét, 's oda útasítja. VI—IX.

Most az ének hirtelen a' medvére tér, kinek az *Urocsi*, azaz az *erdei ember*, talán a' vadak őrzője, istene, tanácsolja, hol járjon és hizzék meg a' téli hálásra, 's ha meghízott, forduljon be a' *Jiring náj ákve*-hoz, azaz az *áldozatos nagy asszonyhoz*, ki hasonlókép a' vadak asszonya lehet, ki őt egész télen által beszéddel fogja mulatni. X—XVII.

A' medve követi az *Urocsi* tanácsát; jár-kél, bogyót szed és hízik, 's betér a' *Jiring náj ákve*-hoz, kinek hajlékát pajtának véli. XVIII—XXIII.

Itt az *áldozatos nagy asszony* avval mulatja a' medvét, hogy neki rendeltetését mondja el, mi némileg hasonlít a' *Numi vajlim éri* szakaszaihoz.

Reguly a' sorok között itt-ott jegyzeteket, magyarázatokat írt, mellyekkel nyilván az az ember, ki Regulynak az éneket bemondta, meg akará fejteni a' homályos szokat és szólásokat. Én ezeket mind fölvettem a' jegyzetekbe, mert azért is becsesek, hogy megmutatják, mikép magyarázta meg a' vogul ember a' talán már előtte is homályos dolgokat, 's mikép fejezi ki köznyelven az ének ünnepélyes nyelvét.

Kaslah éri. (Jarn kanth tatim éri).	Kaslah ének. (A' szamojéd had által hozott ének).
I. Osing l'am-uj, osing pälm sau totnét kalt, muiming alp kosä tuj ¹⁾ kaltit, sängung alp kosä tuj kaltit;	I. Sűrű szunyog-, sűrű darázs-bőrt viselvén, a' meleg hosszú nyarat eltöltik, ¹⁾ a' verőfényes hosszú nyarat eltöltik;
II. vuarn télem vuarn luoptä kalil ²⁾ kaltit, urn télem ur pori kalil kaltit;	II. az erdőben nőtt erdei levél hervadásának ²⁾ idejét eltöltik, a' hegyen nőtt hegyi paréj hervadásának idejét eltöltik;
III. el'eng ³⁾ nar, kanzeng nar sau sängvä kaltit,	III. a' tarka ³⁾ hegység, iromba hegység sok csúcsán átkelnek,

¹⁾ *tuj kalil* = a' nyár hal, fogy; tehát kaltém = fogyasztok, eltöltök. — ²⁾ *luoptä tájm* = *kalil t'e kalil*, azaz a' levél emésztődik = halállal hal. — ³⁾ *el'eng* = kanzeng, tarka.

puting aup, nuling aup sau já kaltit,

supi sis, kul sis sau ur ⁴⁾ jáktit.

IV. Másterné ⁵⁾ juntom kansa sau tau kansit,

iuä-kve, kara mán nejlit,

pumä-ke, kara mán nejlí.

V. Né rautál, kum rautál Jelping túr néjlí,

sej kumpeng, kis kumpeng jomas rač ⁶⁾

vajlit,

né rautál, kum rautál Jelping túr vajlit.

VI. Äk pälen' sunzí, Iuä-tur ⁷⁾ saut nejlí,

äk pälen' sunzí, äkit unlen ahts — kvelpe

kum äkit unlen kvol — aut kanttál,

surmä kanttál unli ⁸⁾.

VII. Pubi jäni, tarom jäni rée ⁹⁾ täuen johti.

„Vuart jálne kvonzing uj, ponging uj
äm poáltem johtes,

„äm poáltem nejles;

„minen ti tur vátá kosit, já nejlén, já ultä
unseln,

„vuarn' kualen.“

VIII. Menes, menes, as ján' vajles,

nohsing jagi ¹⁰⁾, ujing jagi sao kum un-

len, lunt sak, vás sak mäsing já vaj-
les.

IX. Vual'ä-ke ¹¹⁾, kit vual' kolts,

jégen folyó, zajlással folyó sok vizen kel-
nek át,

kecsege hátú, hal hátú ⁴⁾ sok hegyen lép-
nek át.

IV. A' mászter-nő ⁵⁾ varrta himü sok ág tar-
kállik;

akár fája, a' kopasz földön meglátszik,

akár füve, a' kopasz földön meglátszik.

V. A' nő-nem érte, férfi-nem érte Szent tó lát-
szik meg,

homok-habos, kavics-habos jó parton ⁶⁾

mennek le,

a' nő-nem érte, férfi-nem érte Szent tavon
mennek le.

VI. Egyfelé néz, az Iu tónak ⁷⁾ szája (kifo-
lyása) látszik meg,

másfelé néz, nagy ülő kő — hajlékkal bí-

ró ember nagy ülő hajléka — melly-

nek ajtaja, ablaka láthatatlan, ül ott ⁸⁾.

VII. A' pubi nagy melege ⁹⁾, a' tarom nagy me-
lege száll reá:

„Az erdőn járó körmös vad, fejes vad én
felém jutott,

„én felém tűnt elő;

„menj e' tó partjának hosszán, ott folyót
látsz, a' folyón menj által,

„az erdőbe kelj.“

VIII. Mene, mene, 's a' folyóra szálla le,

nyusztra való íjjal ¹⁰⁾, jávorra való íjjal bö-

velkedő sok lakó ember, lúd-bekecsbe,
rucza-bekecsbe, öltözködő folyón szál-

la le.

IX. Hol árok ¹¹⁾ (van), két árkon kele át,

⁴⁾ já kal urkvet toko laudú: *supi sis oše ur*, *kul sis vojpí oše ur* = a' folyó közti kis hegy úgy mondatik: kecsege-hát-féle kis orom, hal-hát-féle kis orom. —

⁵⁾ a' déli vogul nyelvben az oroszbul került *máster* szó mester-t jelent, *másterné* tehát = mesterné. De itt az éjszaki nyelvjárás van előttiünk, mellyben a' régi dal szól; a' *másterné* nyilván egy nemzetségre vonatkozik, millyen a' *páster* nemzetség is vala, lásd a' 137. lapon, a' *Vuor-já-aterek* alatt. — ⁶⁾ *sej šánkvet*, *vuat almem sej šánkvet* = a' homok emelkedések, a' szél hordta homok emelkedések a' part hosszában. *Ráč* tehát füvenyes part, de rév is. — ⁷⁾ *iuä-tur* = fás tó, erdei tó, mellynek kifolyása, (*saut*)ja van. — ⁸⁾ itt a' „*kvelpe kum äkit unlen kvol*“ = házzal bíró ember nagy ülő háza, szók, az *ahts* = kő. szót, magyarázzák,

mellyről a' glossa ezt mondja: *auit üt kantáu, tám'e ahtes kvol* = az ajtaja nem találthatik meg, annyira kő-ház. A' nyelv ezt nagyon röviden, így fejezi ki: *auit kanttál*, *surmä kanttál* = ajtaja találthatatlan, léleklyuka találthatatlan. — ⁹⁾ a' *pubi* szó itt is a' *tarom*-mal együtt fordul elő, vedd össze a' 141. lapon a' *tarom* vagy *pubi pis* kifejezést, 's annak mondai megfejtését, a' 144. lap. IV. szakaszában. Továbbá, a' jósi lelkesedést *isteni melegnek* nevezi, ezt tevéen hozzá a' sorközi magyarázat: „*lätüügü täuen johtí*“ = a' szózata jut reá. — ¹⁰⁾ e' „*n'ohsing jagi*“ szókat így fejtí meg a' magyarázat: *Munkes és Kaslah mágom jis nämänl* = a' Munkesz és Kaszlah nép jött e'nevekket. — ¹¹⁾ *vual'* tulajdonkép a' folyónak két hajlatja (jahmil) közti igenes árok, mellyen áradáskor

ražä-ke, kórom raž kolts.

X. Puning sempe Uro-či¹²⁾ äkit unlen sät
kär kajtem juring pit'in nejles;

pubi jani, târom jani réj täuen johts.

XI. „Minen äñ t'i kápíng já¹³⁾, tóbing já¹⁴⁾
kosit,
„vual'ä-ke, sao vual' joamen,
„ražä-ke, sao raž joamen.

XII. „L'ámä sästem sao raž olí tot,

„tajtetál saot-sunt tot váteln;

XIII. „pilä sästem sao raž tot olí,
„tajtetál pajp-sunt tot váteln;

XIV. „tál kul'ne sis-vuaj tot váreln,

„tál kul'ne majl-vuoj tot voareln.

XV. „Túl as minen lunt lajl, vás lajl telkve
ujm¹⁵⁾ nejles,

„lunt saking mäsing ján¹⁶⁾ vajlen;

XVI. „vual'ä-ke, kit vual' joamen,
„ražä-ke, kórom raž joamen.

XVII. „Šenš voki jiring náj¹⁷⁾ äkve unlen
kórom part l'ul'it urä nejläin,

„auing kvol aui ponseln,
„tál kul'ne noting látingel¹⁸⁾ äkven vos
lauáuén.“

XVIII. Túl ult já kosit joames,
l'áming ražen' johtes;

hol fövényes part (van), három parton
kele át.

X. A' szörös szemü Uro-či¹²⁾ öreg az ülő
hét irambika járta áldozó helyen
meglátszott;

a' pubi nagy melege, a' tarom nagy me-
lege szálla reá.

XI. „Menj most a' sajkás folyó¹³⁾, az evez-
hető folyó¹⁴⁾ mentiben,
„hol árok van, sok árkon lépj által,
„hol fövényes part van, sok parton lépj
által.

XII. „Zelniczét érlelő sok fövényes part
van ott,
„telhetetlen edényü szádba szedd ottan;

XIII. „bogyót érlelő sok rév van ott,
„telhetetlen szatyoru szádba szedd ot-
tan;

XIV. „téli hálásra való háti zsírt fogsz ott
rakni,
téli hálásra való mellyi zsírt fogsz ott
rakni.

XV. „Azontul megint menj, lúd lábnny, ru-
cza lábnny alacson domb¹⁵⁾ látszik
meg,
„a' lúd-bekecses, ruhás¹⁶⁾ folyóra menj
alá;

XVI. „ha árokhoz (érsz), két árkon lépj által,
„ha fövényre (találsz), három fövényen
lépj által.

XVII. „A' sés-réz áldozatos nagy asszony-
nak¹⁷⁾ ülő három deszkányi magas
orma látszik meg,
„az ajtós hajlék ajtaját nyissd ki,
„a' téli hálás végéig való beszéddel¹⁸⁾
fog az asszony tartani.“

XVIII. Azután a' folyó hosszában lépe el,
a' zelniczés partra juta;

a' víz foly, azután lép is. — ¹²⁾ Az uro-či szót így ma-
gyarázza oroszul: *lešak* = erdei ördög; innen van
véve az, mit a' 154. lapon, 4. alatt közöltem. —
¹³⁾ *kápíng já* = *kápl jálne já*, azaz sajkával járható
folyó. — ¹⁴⁾ *tóbing já* = *top taune já*, vagy *topl tauim*
já, azaz evezhető folyó, vagy evezővel evezhető fo-
lyó. — ¹⁵⁾ az *ujm* szót ezen magyarázat kíséri: *já*
ujm = *já* vátat kautt, men iung urt ujmi lauáu, azaz
a' folyó partján levő fenyvek, vagy a' fás ormok *ujm*-
VOGUL NÉP.

oknak neveztetnek. — ¹⁶⁾ a' VIII. szakaszban azt ol-
vastuk: lúd-bekecsbe, rucza-bekecsbe öltözködő fo-
lyó; itt csak ennyi van: lúd-bekecses, ruhás folyó.
A' képes szolás nyilván lúdakkal, ruczákkal teli
folyót akar jelenteni. — ¹⁷⁾ *jiring náj né pubi äkve*,
vagy *jáni égua*, azaz áldozatos nő, annyi mint női
pubi asszony, vagy nagy asszony. — ¹⁸⁾ *tál kul'ne na-
ting lating* = *not mánä jänit*, azaz a' téli hálás ideje
végéig való beszéd; másképp: *kosü' men vát'í olne lá-*

- XIX. tál kul'ne sis vuoj tot voaristä,
tál kul'ne majl vuoj tot voaristä.
XX. Lunt lajl, vás lajl telkve uj m nejles,
lunt sak mäsing ján' vajles;
XXI. vual'a-ke, äk vual' joames,
ražä-ke, kit raž joames.
XXII. Šénš voki jiring náj kórom part l'ul'it
urä nejles,
auing kvol auitä ponsistä.
XXIII. Täu nomisi: Túr-tép, ás-tép¹⁹⁾ tajling
suomiah, täu lauí, nejles.
Auitä ponsistä,
šénš voki jiring náj äkve unli.
XXIV. Pubi jani réj johts täuen,
tárom jani rée täuen johts:
XXV. „Nóhsing vuar sis kaltem, kvonzing
uj äm poáltem johtes;
„äh auing kvol auit näng puonsislen;
XXVI. „äh kuí ponsislén, minen káping já,
tóbíng já kosít;
„vual'a-ke, sao vual' joamnem juipo-
ált,
„as lunt lajl, vás lajl telkve uj m nej-
leín.
XXVII. „Pál'intel külílesen!
„äläl'e-ke näming já, langäl'e-ke su-
jing já, Tirting já²⁰⁾ vajlen;
„täl'áking já, täl'ákä nobel kojeln.
XXVIII. „Nóhseng jagi, ujeng jagi sao kum
unlene, toja-kull šuńing paul nej-
lén,
„täksä-kull šuńing paul nejlén.
XXIX. „Táltíng paul táltén' joamen,
„vual'a-ke, kit vual' joamen,
„ražä-ke, kórom raž joamen.

- XIX. téli hálásra való háti zsirt szede ott,
téli hálásra való mellyi zsirt szede ott.
XX. Lúd-lábnyi, rucza-lábnyi alacsony fás
domb látszék meg,
a' lúd-bekecsü ruhás folyóra mene le;
XXI. ha árokra ér, egy árkon általlépe,
ha partra ér, két parton általlépe.
XXII. A' sés-réz áldozatos asszony három
padnyi magas orma látszék meg.
az ajtós hajlék ajtaját kinyitá.
XXIII. Azt gondolja: Tóbeli eleséggel, fo-
lyóbeli eleséggel¹⁹⁾ teli pajta, úgy-
mond, látszott meg.
Az ajtaját kinyitá,
a' sés-réz áldozatos nagy asszony ül
(ott).
XXIV. A' pubi nagy melege száll reá,
a' tarom nagy melege száll reá:
XXV. „Nyusztos erdő hátán keltemben, kör-
mös vad jöve felém;
„most az ajtós hajlék ajtaját nyisd ki;
XXVI. „s midőn kinyitod, menj a' sajkás
folyó, az evezős folyó hosszá-
ban;
„ha árokra érsz, sok árkon átlépted
után,
„megint lúd-lábnyi, rucza-lábnyi ala-
acsony fás domb látszik meg.
XXVII. „Füleddel hallgass!
„hol fölfelé neves folyó van, hol le-
felé híres folyó van, a' Tirting²⁰⁾
folyóján menj alá;
„hol forrásos folyó van, a' forrásán
haladj túl.
XXVIII. „Nyusztra való íjjal, jávorra való íjjal
bővelkedő sok embernek ülő, tava-
szi hallal boldog falvát látod meg,
„őszi hallal boldog falvát látod meg.
XXIX. „Réves falu révébe menj,
„ha árokra érsz, két árkon lépj által,
„ha fővényes partra érsz, három fő-
vényes parton lépj által.

tingel täu vos lauí, azaz hosszú vagy rövid ideig való beszéddel tart ő. — ¹⁹⁾ itt az magyaráztatik meg, mit a' Kaslah éri LI. versszaka alatt felhoztunk, hogy: *tuij tur-tép, ás-tép voari man'si kum*, azaz: nyárba (a'

finn is beható raggal él ilyenkor) tóbeli eleséget, fo-
lyóbeli eleséget csinál = szerez a' mansi ember. —
²⁰⁾ A' Tirting-já a' Sarah-jába foly, úgymond a'
jegyzet.

<p>XXX. „Putä minem puting sajmn' nejlein,
„nulä minem nuling sajmn' johtén;
XXXI. „langäl'e-ke näming sajmn' johtén,
„äläl'e-ke sujing sajmn' johtén,
„Sauka sajmn' johteén.
XXXII. „Täl'äking sajmn' , täl'äkä nobel ko-
jeln,
„täl'äking já, täl'äkä nobel kuál-
teln;
XXXIII. „amp náll láptál ²¹⁾ pal' šahl kan-
tein,
„kum náll pél'tál ²²⁾ pal' šahl kan-
tén;
„tál kul'ne kvoln tu kéleln.
XXXIV. „Eringpi kit katel kul'ein,
„eringpi korom katel kul'ein,
XXXV. „äü nöhsing jagi sao kumn nájing
pauln' vos totáuén,
„piing pauln' vos totáuén,
XXXVI. „kórom part pangung normen' vos
untáuén;
„tur-tép šuüing normen' vos un-
táuén,
„ás-tép šuüing normen' vos un-
táuén;
XXXVII. „voutä jarmah šuüing pit'i vos un-
táuén;
„áj kásing jomas kvoln unlen,
„pi kásing jomas kvoln unlen.“
Käjä huj!</p> | <p>XXX. „Jégen folyó kiöntött patakhöz jutsz,
„zajlással folyó zajló patakhöz jutsz;
XXXI. „ha lefelé neves patakhöz jutsz,
„fölfelé híres patakhöz jutsz,
„a' Szauka patakhöz jutsz el.
XXXII. „A' forrásos patak forrásán haladj
túl,
„a' forrásos folyó forrásán kelj túl;
XXXIII. „eb-ornak áthatatlan sűrű bokrot
találsz,
„embernek áttörhetetlen sűrű bok-
rot találsz;
„téli hálásra ott ásd ki hajlékodat.
XXXIV. „Talán két napig hálsz ott,
„talán három napig hálsz ott,
XXXV. „tehát nyusztra való íjjal bővelkedő
emberek által lányos faluba vi-
tetel,
„fias faluba vitetel;
XXXVI. „három padnyi vastag ágyra hadd
ültessél,
„tóbeli eleséggel boldog ágyra hadd
ültessél,
„folyóbeli eleséggel boldog ágyra
hadd ültessél;
XXXVII. „vékony selyem boldog fészekbe ül-
tetel;
„a' lánynak kedves jó hajlékban
ülj,
„a' fiúnak kedves jó hajlékban ülj.“
Haja huj!</p> |
|---|--|

²¹⁾ láptál = át lépni, azaz áthatatlan; a' n'all pe-
dig n'alel = orral helyett van, tehát = orral nem hat-
ható által. — ²²⁾ kum n'all pél'tál = elöl'e joamung át pé-

lén, át lépni, táml'e pal', azaz, ember-orr által keresz-
tül nem férható = előre lépni nem bírsz, nem férsz,
olyan sűrű.

Ez énekben helynevek is fordulnak elő: a' Kaszlah, melyről neveztetik az ének, a' Jelping-tó, az Iu-tó, a' Tirting folyó, mely, a' jegyzet szerint, a' Szarah-ba önti vizeit, és a' Szauka patak. A' Kaszlah, mint falu, a' Szaku, vagy Szahu mellett van felhozva a' Reguly tér-
képén, mely Szaku folyóba a' Szarah folyik a' Lüpina helység mellett, lásd a' 84. lapot is. Az
ének a' Tirting folyót említi meg, mely a' Szarahval egyesül. Kaszlah éjszak felé, Lüpínán
felül van. — Az ének sarkán Reguly még a' távolságokat is feljegyezte, miszerint a' van-
gung katel kal vánszorgó nap köze, a' lajling katel kal magas nap köze, és a' kvol katel kal
ház-nap köze, mind egy volna; ezek a' kifejezések a' vogul köz nyelven a' távolság mértékeit
teszik, de azokat nem igen értjük. Ha azt lehetne is gondolni, hogy a' vánszorgó nap köze egy

őszi nap járó-föld, a' magas nap köze pedig egy nyári nap járó-föld : a' ház-nap köze minden-kép homályos, hacsak fel nem tesszük, hogy e' nevezetben a' nap (katel) szó feles toldat, mert akkor *kvol kal* annyit tehetne, mint egyik *paul* (falu)- vagy *kvol* (hajlék)-tul a' másikig való távolság. De közönségesen *katel kal* = nap-köz-nek híjják a' távolsági¹⁾ mértéket; 's az itt felhőzött helyek távolságául az van följegyezve : „*Iu-sautnel Tasimjá mas lau kujp üt katel kal*; *Tasimjánél Kaslah mas lau kujp üt katel kal*“, azaz, az Iu-tó kifolyásától a' Taszim folyójáig 15 nap-köz van, 's a' Taszim folyójától Kaszlahig is 15 nap-köz van.

A' vogulok, így folytatja az utójegyzet, a' Taszimjá felső tájékául térnek vala haza, a' medve és jávorszarvas-vadászatrul, az elejtett vadakat magokkal vivén, midőn a' szamojédek a' hegység felől rajtok ütének, 's elvevék tőlök a' vadakat. A' vogulok tehát üresen érkezének haza. — Ezért mondják ez énekrül, hogy a' szamojéd had hozta ének.

IV.

Munkes éri.

(Munkesz-ének).

A' *Munkes éri* a' *Munkes uos*-rul (Munkesz városul) nevezetik, melly közel van a' *Kaslah* városhoz, közel a' *Sarahjá*-hoz, mellybe a' *Tirting* foly, mint imént a' *Kaslah éri* után vett toldatban láttuk. Ez ének tartalma röviden a' következő :

A' medve nyáron által a' Szarah partján bolyong, viselvén szúnyog-lepte, darázs-lepte bundáját, 's két állatnyi vastagra hívván a' jó bogyókon és tobozokon. I—V.

Midőn a' hideg időjárás kezdődik, a' vizek befagynak, 's az első hó betakarja a' földet : téli hálásra való helyet keres magának, és talál, melyet nagy ügyesen elrendez. VI—XV.

Elalszik, de már néhány nap mulva egy nyuszt- és jávor-vadászatra kiment embernek kis kutyája megérzi. XVI—XIX.

A' kutya csaholására természetesen a' vadász a' helyhez közeledik, 's meglátja a' heverő medvének fürtös fejét. XX—XXIII.

Elejtven a' medvét 's azt felbontván, szánra teszik, beviszik a' faluba, a' városba, 's megülik a' szokásos medvetort, mellynek végeztével a' medve az áldozattal megtelt batyút fölviszi az égbe, Numi Tarom atyja hajlékába. XXIV—XLI.

Munkes éri.

- I. Numi Târom ázim várne mu'ni sästem¹⁾
 kosä tuj koltilém,
 téping Sarah vátät l'ámä sästem¹⁾ sau raž
 joamilém;
 nöhsing jagi sao kum²⁾ unlene koling
 Sarah vátät pilä sästem sau raž joa-
 milém.
 II. Tajntetäl saut-suntem vátilém,³⁾

Munkesz ének.

- I. A' Numi Tarom atyám teremttöte meleg
 's érlelő hosszú nyarat eltöltöm,
 a' tápláló Szarah partján, zelniczét érle-
 lő¹⁾ sok fövényen járkálók;
 a' nyusztra való ijjal²⁾ biró sok ember
 lakta halas Szarah partján a' bogyót
 érlelő sok fövényen járkálók.
 II. A' telhetetlen szatyor-számba szedege-
 tek,³⁾

¹⁾ Hasonlót találunk a' Numel v. éri XVI. ott a' *mu'ni sästem* helyett *pilä sästem* van. — ²⁾ Vesd ösz-

sze a' Kaslah éri VIII. — ³⁾ az eredeti, szószerint : a' számat megszedem, töltöm.

tajntetál pajp-suntem vátilém.
III. Pilä näkä šuňing tuj vuaritä,

págvä näkä šuňing tuj ponsitá.⁴⁾
IV. Asing l'am-uj sauä totnem kalt,
osing pälm sauä lähnem kalt,
tál kul'ne sis-vaj várilem,
tál koltne majl-vaj ätilém;

V. kit uj osití jémtém,
kórom uj osití jémtém.

VI. Numi Tárom ázem voarne äčerm nálp
ňaling⁵⁾ vuat ponsitá,
sajk nálp náling vuat várítá;

VII. pangung semp seming⁶⁾ tujt pätitá,
mán semp seming tujt pätitá;

VIII. tál pol'em älung jang pol'itá,
tál pol'em kuring jang pol'itá;

IX. amp-lajl kares⁷⁾ tákus várítá,

kum-lajl kares tákus ponsitá.

X. Tál kul'ne kolom kinsilém,
tál alne pálem namilém.

XI. Putä minem sau sajm kuáltilem,
nulä minem sau já vuáltilem.

XII. Amp-ňall pél'tál⁸⁾ pal' šahl kantilem,

kum-ňall láptál pal' sajm šältilem;

XIII. tál kul'ne kolomé kélilém,
tál kul'ne pálomé⁹⁾ várilem;

XIV. vál' iu-ke, korom al-tajl¹²⁾ tulilém,

uns iu-ke, nilä al-tajl tulilém;

XV. tál kul'ne säpteng pál¹⁰⁾ aulemé na-
rilém

a' telhetetlen batyu-számba szedegetek.

III. (Numi Tarom) a' bogyó-fürtü boldog nya-
rat csinálja,

a' toboz-fürtü boldog nyarat támasztja⁴⁾.

IV. A' sürü szúnyog-bőrt míg viselem,
a' sürü darázs-bőrt míg hordozom,
a' téli hálásra hátbeli zsirt rakok,
a' téli költésre mellybeli zsirt szede-
getek,

V. két állatnyi vastaggá leszek,
három állatnyi vastaggá leszek.

VI. Numi Tarom atyám a' teremttöte csi-
pös élü⁵⁾ szelet támasztja,
a' hüves élü szelet csinálja;

VII. vastag szemü⁶⁾ havat hullat,
apró szemü havat hullat;

VIII. a' tél fagyos fedelü jegét fagylalja,
a' tél fagyos takaróju jegét fagylalja;

IX. eb-láb (számára) vékony havu⁷⁾ ősz
csinál,
ember-láb (számára) vékony havu ősz
fejleszt.

X. Téli fekvésre háló helyet keresek,
télre való háló padra gondolk.

XI. Jégen folyó sok patakon kelek át,
zajlással menő sok folyón gázolok át.

XII. Eb-orrnak⁸⁾, áttörhetetlen sürü bokrot
találok,
embernek áthatatlan sürü cserjét ta-
lálok;

XIII. téli fekvésre háló helylyé ásom ki,
téli fekvésre háló paddá⁹⁾ csinálom,

XIV. ha bokorfácska (van), belőle három öl-
lel¹²⁾ hordok be,
ha gyalogfenyű (van), belőle négy öl-
lel hordok be;

XV. téli fekvésre gyékényes padommá¹⁰⁾
ágyalom,

⁴⁾ a' *ponsém* szó fejtek, főzők és fénylek-et te-
szen; *tuj ponsitá* annyi is lehet: a' nyarat kisütteti,
fényelteti; de a' VI. szakaszban *vuat ponsitá* a' sze-
let feltámasztja, vagy kiereszti. — ⁵⁾ és ⁶⁾ a' *n'álp n'a-
ling* = élü éles, *semp seming* = szemü szemes féle
szólások igen gyakoriak; hasonlítsd össze a' *Tárom
pit vált. éri* V. szakaszában a' *lamtep lamting* = da-
rabu darabos szólást, 's többi közt a' *turp turing vuat*
= torku torkos szél-féle szólást a' Teremtés mondája

I. szakaszában. — ⁷⁾ Ősszel, mikor a' bundás vadak
legtökéletesebbek, mikor a' befagyott vizeken a' járás
könnyűvé lesz, 's az első hóban jól meglátszanak a'
nyomok: akkor kezdődik az igazi vadászat, lásd a'
102. lapon. *Kares tákus* = takart ősz, lásd a' *kores
kares* szó fejtegetését a' 119. lapon, III. alatt, — én
vékony havu ősznek fordítom. — ⁸⁾ hasonlítsd össze
a' *Kaslah éri XXXIII.* versszakát. — ⁹⁾ ¹⁰⁾ ¹¹⁾ össze-
foglalván e' három jegyzetet, az olvasót a' *Tárom*

tál kul'ne osmeng päl¹¹⁾ osmemé pi-
nilém.

XVI. Pong jáhtne¹³⁾ sári olom kul'ilém,
sip jáhtne usi olom kul'ilém.

XVII. Eringpi kit katel koltnem juipoált,
eringpi kórom katel koltnem juipoált,
auing kvol auimn'¹⁴⁾ johtáué.

XVIII. Kal' saur¹⁵⁾ opn-náj¹⁶⁾ johtí,
kuj saur¹⁵⁾ opn-égva¹⁶⁾ johtí.

XIX. Til jomas kantilene¹⁷⁾ kangan voá-
rom kal' saur opn nájl johtem,

nohseng jagi mán kum aúšne nohs
álne mán ari auing kvol auimne
johtí,

ujeng jagi mán kum aúšne uj álne
mán ari johtem,

jä pätt santingve päti,

posel pätt santingve päti.

XX. Ti mät kalét vuorting jiu jomas tau
joamesáué,¹⁸⁾

kit jiu urtom sáj neéltilem,

kit jiu urtom sáj neéltilem.¹⁹⁾

XXI. Aul nohos aulén²⁰⁾ kanem kum,
nohsing jagi mán kum auing kvol
auimne joamí,

aul uj aulén johtem kum, ujeng-jagi
mán kum surming kvol surum-
rišem joamitá²¹⁾.

téli fekvésre vánkossos pad¹¹⁾ vánko-
sává rakosgatom.

XVI. Fejet vágható¹²⁾ erős álmot fekszem,
nyakat vágható vészes álmot fekszem.

XVII. Talán két napnak eltelése után,
talán három napnak eltelése után,
ajtós hajlékom ajtajára¹⁴⁾ jönnek.

XVIII. A' nöstény¹⁵⁾ nyúl asszonya¹⁶⁾ jő,
a' him nyúl¹⁵⁾ asszonya¹⁶⁾ jő.

XIX. Evvel, a' nöstény nyúl asszonyával
jött, 's a' medvekeresésre¹⁷⁾ taní-
tott kis szuka,

a' nyusztra való íjjal bíró kis ember
tartotta 's nyusztot fogó kis szuka
ajtós hajlékom ajtajához jő,

a' jávorra való íjjal bíró kis ember
tartotta 's jávort fogó kis szuka jött,

a' folyó végén kezd ugatni,

a' víz-ér végén kezd ugatni.

XX. E' közben a' kerges fa jó ágát el-
érik¹⁸⁾, [tatom,

a' két fa őrzötte biztos helyet megmu-

a' három fa őrzötte biztos helyet meg-
mutatom¹⁹⁾].

XXI. Az első nyuszt nyomához²⁰⁾ ragadt
ember, a' nyusztra való íjjal bíró
kis ember ajtós hajlékom ajtajá-
hoz lép,

az első jávor nyomára kijött ember, a'
jávorra való íjjal bíró kis ember ab-
lakos hajlékom ablakához lép²¹⁾].

pít váltím éri V. versszakaszára és a' 110. lapra uta-
sítom a' hol le van írva a' *poál*, *pál*, *pül* = háló pad,
melly is vagy *süpteng päl* gyékényes pad, vagy *os-
meng päl* vánkossos pad, vagy csak *ijung päl* pusztá
(fás) pad. — ¹²⁾ az *al-tajl* szót a' 120. lapon is V. alatt
találjuk, de ott *élet-teljes*-t jelent: itt *al-tajl* nyilván
alm-tajl helyett van = egyszerre felemelhető, mert
almém emelek, *almtém* u. a. Azért fordítom itt az *al-
tajl* szót így: *öllel*. — ¹³⁾ vešd össze a' *Numel vajlem*
éri LVI. versszakaszát. — ¹⁴⁾ a' *kvol auimne*, e' he-
lyett: *kvolom auine*, vagy *kvolom auiténe*, hasonlít a'
kvol keuremne-féle szófüzetekhez, lásd a' *Numel vajlem*
éri I. versszakaszhoz tartozó 2. jegyzetet. — ¹⁵⁾ a' *kal'*
saur, *kuj saur*-ra nézve lásd a' 88. lapon a' *šéva*-t és
saur-t, azután a' *n'ohs* alatt a' *kuj n'ohs*-t és *kal' n'ohs*-t.
— ¹⁶⁾ az *opn-náj*, *opn-égva* hitregei alak, kirül eddig-
elé csak itt van szó, kit tehát a' 140. lapon a' IV. alatt
találtatókhoz, vagy az erdei lényekhez kell sorozni,

lásd az 5. §-t a' 153. lapon. — ¹⁷⁾ ez a' XIX. versszak
kissé homályos, de így taglalható: a' versszak ala-
nya *mán' ari* = kis szuka; az alany jelzője: *kangan*
voárom = valaki által csinált, azaz tanított; a' jel-
zőnek tárgya: *jomas kantilene* = a' medve keresése,
— a' többi azután mind világos. A' XVIII. és XIX.
versszak értelme ez. A' *saur opn-náj*, a' nyúl asszo-
nya, azaz a' vadászat szerencséje, vagy istenasszo-
nya, kedvezni akar a' vadásznak, azért indítja kutyá-
ját a' medve fekvő helyére. — ¹⁸⁾ a' *joamesáué* szen-
vedő alak = lépetik. — ¹⁹⁾ azaz reátalálnak a' biz-
tos helyre. Hasonló a' *Tarom pít váltím éri* XXV. vers-
szaka; az *urtom sáj*-t pedig ugyanott a' VIII. vers-
szaki 10. jegyzet fejti meg. — ²⁰⁾ a' XIX. szakaszban
egy nyusztot vadászó ember kutyája érzi ki a' med-
vét; a' vadász tehát „a' nyuszt nyomához ragadt
ember“, „a' jávor nyomára kijött ember“, azaz a'
nyuszt és jávor végett kiindult ember. — ²¹⁾ *joamitá* =

- XXII. Jomas kumn' säung ponkem neélilém,
jomas kumn' vuežing ponkem auing
kvol kvoni poáln' neétilém.
- XXIII. Šés áni päterišim tängnijáué,²²⁾
kémi áni päterišim tängnijáué.
- XXIV. Ti kotäl' taremlen kalet kumpi ät
kénun kuñt angvimä,
kum pi nilä kénem kuñt pesetimä²³⁾,
kórom lajlep man' sun šehling síj saj-
kälilém,
nilä lajlep jäning sun šehling suj saj-
kälilém.
- XXV. Ájing paul kánén' totáuém,
piing uos kánén' totáuém;
- XXVI. nöhseng jagi sau kum unlene liling
jor, näring paul kánén' johtilém,
ujeng jagi sau kum unlene lau kvolp
kvoling paul nejlilém.
- XXVII. Uj ät rangil²⁴⁾ auleme rangáué,
uj nilä rangil auleme rangáué.
- XXVIII. Áj janil jomas aul janiáuém,
pi kasing jomas janil janiáuém;
- XXIX. áuing kvol keurene totáuém,
téping kvol lákene²⁵⁾ totáuém;
- XXII. A' jó embernek fürtös fejemet meg-
mutatom.
a' jó embernek szép fejemet az ajtós
hajlékbul kifelé megmutatom.
- XXIII. Sés-ezüst csészéjü talpascskám meg-
csendül²²⁾,
kémi ezüst csészéjü talpascskám meg-
csendül.
- XXIV. Földre való leterítettésem közben,
egy inas öt zsineget valahogyan
leoldván,
egy inas négy zsineget valahogyan
kifűzván,²³⁾
a' három lábu kis szánnak csikorgós
hangján érzek föl,
a' négy lábu nagy szánnak csikorgós
hangján érzek fel.
- XXV. Lányos falu terére visznek,
fias város terére visznek;
- XXVI. nyusztra való íjjal bíró sok ember
lakta eleven hely, felindult falu te-
rére jutok,
jávorra való íjjal bíró sok ember lak-
ta tiz hajléku falut látok meg.
- XXVII. A' vadnak öt kiáltásával²⁴⁾ kiáltanak
elém,
a' vadnak négy kiáltásával kiáltanak
elém.
- XXVIII. A' lánynak játékával leginkább ját-
szodom,
a' fiúnak kedves jó játékkal játszo-
dom;
- XXIX. ajtós hajlékba visznek be,
eleséges hajlék női helyére²⁵⁾ visz-
nek be;

meglépi, mert olly közel ér hozzá, hogy szinte reál-
lép. — ²²⁾ a' R. *tengijáué* szó homályos. Alaka szen-
vedő; töje azért *tengém*, vagy *tengijém*, csak hogy ily-
lyen igét nem találtam még. De van *täng* szó, melly
a' *tän*-nek származéka, 's melly a' magyar *zeng*-nek
felel meg; innen *tängni* zeng, *tängnijáué* zendül, cse-
ndül. Találomra ezt veszem. Ha a' *tängém* = akarok
szót *tängém*-nek is ejtenék, mit eddigelé nem tudok,
a' *tängijáué* = akarózik, megkivántatik, legközelebb
járna a' R. írásához. — ²³⁾ a' medve tagjait rendszeren
másképp nevezik el, mint más állatokéit. Itt az ének
azt akarja mondani, hogy kibontják és kifejtik a'

medvét; tehát a' helyett, hogy azt mondaná: *sauä*
jähtäui a' bőre kimetszetik, vagy *sariä päli siläui* a'
hasa kétfelé vágatik, azt mondja: *n'ilä kénä pesetäui*,
ät kénä angväui, azaz négy kötő zsinege kibontatik,
öt kötő zsinege kioldatik. Nem is szabad mondani:
käsäjl sariä sililém késsel a' hasát felszelem, (*silém* =
szelek, vagy kivágok). — De a' *kun't* szóra nézve
kétsésem van. A' *Numel vajlem éri* XXX. szakaszában
kun' = mivelhogy, mert, vajjon *kun't* t raggal levő
kun'? Ez „valahogyan“ közönségesen *kum'te*, a' mi
ide való volna. — ²⁴⁾ az öröm-kiáltás, mellyel a' med-
ve elérkeztét fogadják. — ²⁵⁾ a' *loug, lág* (lák) a' vogul

- XXX. kórom part pangvit norme untáuém,
 ás-tép šuning norme untáuém,
 túr-tép šuning pit'i untáuém.
- XXXI. Voutä jarmak šuning pit'i untáuém,
 voutä nuj kuleng pit'i untáuém.
- XXXII. Kátem-ke nejles, šés ogi táre nejles,
 nálem-ke nejles, kémi vogi táre nejles.²⁶⁾
- XXXIII. Šaper aln šuning pit'i unlilém,
 kémi aln koleng pit'i unlilém.
- XXXIV. Áj kásing jomas kvol sunzilém,
 pi kásing jomas kvol unlilém.
- XXXV. Uj marsing át étem taltáué,
 uj marsing nil étem taltáué²⁷⁾.
- XXXVI. Ájing kvol kvoni poálen' pätilém,
 piing kvol kvoni poálen' kualilém.
- XXXVII. Eringpi kit eét áj kásing jomas kvolem kontlilém,
 pi kásing jomas kvolem kontlilém²⁸⁾.
- XXXVIII. Šés ogi tajleng pajp almilém,
 kém ogi tajling kuont almilém;
- XXXIX. túr-tép šuning pajp almilém,
 ás-tép tajling kont kontmilém.
- XL. Numi Târom ážim unlene aln sirp
 siring kvol keuren' tór-tép tajleng pajp almtilém,
 ás-tép tajling kont totilém.
- XLI. Numi Târom jäum unlene aln pérp
 péring kvol keuren' šenš vogi šuning pajp almtilém,
 kémi vogi tajling kuont totilém.
 Kajä juj!
- XXX. három padnyi vastag ágyra ültetnek,
 folyóbeli eleséggel boldog ágyra ültetnek,
 tóbeli eleséggel boldog ágyra ültetnek.
- XXXI. Vékony selymü boldog fészekbe ültetnek,
 vékony posztóju becses fészekbe ültetnek.
- XXXII. Ha kezem tetszik ki, a' sés-réz által tetszik ki,
 ha orrom tetszik ki, a' kémi-réz által tetszik ki²⁶⁾.
- XXXIII. A' saper ezüstös boldog fészket ülöm,
 a' kémi ezüstös becses fészket ülöm.
- XXXIV. A' lánynak kedves jó hajlékot nézem,
 a' fiúnak kedves jó hajlékot ülöm.
- XXXV. A' medvének kimért öt éjem eltelik,
 a' medvének kimért négy éjem eltelik.²⁷⁾
- XXXVI. A lányos hajlékbul kifelé esem,
 a' fias hajlékbul kifelé megyek.
- XXXVII. Talán két éjszakát érzem a' lánynak kedves hajlékomat,
 tapogatom még a' fiúnak kedves hajlékomat.²⁸⁾
- XXXVIII. A' sés-réz teli batyut elemelem,
 a' kémi-réz teli szatyrot elemelem;
- XXXIX. a' tóbeli eleséggel boldog batyut,
 a' folyóbeli eleséggel boldog szatyrot viszem el.
- XL. Numi Tarom atyám ülő ezüst fonalu hajlékába a' tóbeli eleséggel teli batyut elemelem,
 a' folyóbeli eleséggel teli szatyrot elviszem.
- XLI. Numi Tarom öregem ülő ezüst rudu hajlékába a' sés-réz boldog batyút emelem el,
 a' kémi-réz teli szatyrot viszem el.
 Haja huj!

hajlék *pál*-jának az a' helye, melly asszonyok számára van, lásd a' 110. lap. utolsó sorját. — ²⁶⁾ vedd össze a' *Numel vajlem éri* LX. versszakát. — ²⁷⁾ lásd a' *Nu-*

mel vajlem éri LXIII. versszakát. — ²⁸⁾ vedd össze a' *Târom pit éri* VIII. és IX. versszakát.

V.

Kél'im rač éri.

(A' Kél'im főveny éneke.)

Regulynak jegyzete szerint, a' Kél'im rač a' nagy Ász (Ob) partján van, a' Mungel-tó mellett 's a' Szaszing-tó felett. Ambár lehetetlen kimutatni a' térképen ezt a' helyet, annyit mégis mondhatunk az általános földrajzi viszonyokból, hogy az a' mostani Berezov-város (voglul Kal'uos, azaz Nyír-város) tájékán van, vesd össze a' 78. lapon a' 8. §., még pedig az Ob jobb partján, mert a' XXX. versszak szerint a' medve onnan ment által a' folyó bal partjára. Az ének tartalma ez :

A' medve a' bogyó-termő nyáron által, nyusztos erdő hátán jár, míg az ősz beáll, a' mindön az Ász (Ob) folyamához ér. I—VIII.

Lefelé-föfelé néz, hogy merről jött, 's egy sajkát pillant meg a' vízen, a' mellybe beléül, — mi kissé feltetsző. A' sajkából nézi a' folyamot, mellyen sok úszó halász-kompot lát. IX.—XII.

Különösen egy sajka érkezését hallja meg, 's im látja, hogy sok csal-lúd, csal-réce úszik lefelé egy kompon, mellyhez nagy háló, tíz, húsz embernek való háló, van megerősítve. A' háló előtt meg a' falu, a' város első embere úszik egy kis sajkán lefelé, kis háló levén kezében. XIII.—XVIII.

A' tenger felől egy nagy hal úszik föfelé, 's megfogódik az ember kis hálójába. Az felhúzza kis sajkájába, de nem bír a' nagy hallal, melly vissza ugrik a' folyóba. XIX—XXII.

Ezért kinevetik a' falu öregét. A' nevetők nyilván a' nagy kompon lévőök, kik a' nagy hálóval halásznak vala. Megharagszik az öreg, és szitkozódik, hogy csúffá tette egy haszontalan hal, ki egy fa szálnál nem ér többet; 's hogy e' miatt most nem lesz szerencsés vadászata. Mind ezt hallja a' medve. XXIII.—XXXIX.

A' medve az Ob balpartjára érvén folytatja bolyongását, ezt gondolva magában: Habár az öreg ember káromkodott is, én még sem fogok bosszút állani rajta. — Ebből is azt tanuljuk, hogy a' vogulok a' medvét bosszúló istenségnek tartották. XXX.—XXXVII.

A' medve nyusztos erdők hátán bolyong, míg ősz és tél lesz, fölkeresvén a' falu öregének vadászó útjait, 's elrontván kivetett töreit. XXXVIII.—XLV.

Most (a' tél közeledtével) nagy fészket épít magának, mellyet rövid idő múlva épen a' falu öregének kutyája érez meg. XLVI.—L.

A' medve elhagyja ezt a' fészket, 's mást keres (mit az ének nem fejez ki világosan). Az új fészket ugyanazon öreg találja meg. LI.—LVI.

A' medve mintegy azt feleli most az öregnek: Ha minap illetleneket nem szóltál volna, most csendesen bémennék hajlékomba; de *hogy szitkozódtál, azért sebet nem ejtek senkin.* LVI.—LVIII. Ez homályos. Az eddigi tudomásunk szerint, az ellenkezőt várnók, azt, hogy a' medve megbünteti a' káromkodót. De csak ismétli, a' mit a' XXXVI. szakban mondott volt. A' medve nézi, mikép van fölfegyverkezve az öreg, ki azonban hijába igyekszik őt elejteni, akár mint üti, lövi is; mert a' medve tovább talpal, 's új fészket rak magának. LIX.—LXXXIX.

Végre az öregnek két fija találja meg, 's azoknak sikerül elejteni a' medvét. XXX.—LXXXII. Tehát nem az öreg boldogult a' medvével, hanem két fija.

Kél'im rač éri.

- I. N'ohseng vuar sist sáungung alp kosä tuj
Numi Târom ázim voari,
muúming alp kosä tuj ponsitá;
pilä näking ¹⁾ kosä tuj voari,
págvä näking kosä tuj voari.
II. Nohseng sisp sät váni koltilém, ²⁾
ujeng sisp kat váni koltilém;
III. asing l'am-uj sauä totilém,
osing pälem sauä läkvilém;
IV. urn télem ur-pori kalil joamilém,

vuarn télem vuar-pori kalil koltilém.
V. Ti mätä kalet iuä-ke kara má nejlilém ³⁾

pumä-ke kara má nejlilém.
VI. Lunt-lajl telkve kás vajlilém, ⁴⁾
vás-lajl l'ul'it kás vajlilém;
VII. sej kumteng jomas rač vajlém, ⁵⁾
kis kumteng jomas rač vajlilém;
VIII. vojgän vitep téping Ás vitén' vajlém,
vojgän vitep kuleng Ás vátén' vajlém.
IX. Longäl'e-ke sunsém, mänä nämp näming
mán vajlesem,
äläl'e-ke sunsém, mänä sujp sujing mán
vajlesem!
X. Longäl'e-ke, näming rač, Kél'im rač, vaj-
leslem,
äläl'e-ke, sujing rač, Kél'im. rač, vaj-
leslem.
XI. Korom jolp mán káp tánilém,
nilä jolp mán káp unteslem.
XII. Äli vual ⁶⁾ pätitn' sunzém, imet lunt sau,
por sau nátáué,
imet vás sau, por sau nátáué.
XIII. Vojgän vitep koling Ás kot'len' johtém,
vojgän vitep téping Ás kot'len' johtém;
XIV. káp-kor kopling suj kolilém,

tuop-näl kopling suj kulilém.
XV. Äli vual' pätitn' sunzém, kanga voarem
imet lunt sau porn nátáué,

A' Kélyim fővény éneke.

- I. A' nyusztos erdő hátán Numi Tarom atyám
napfényes hosszú nyarat csinál,
a' meleg hosszú nyarat sütteti;
bogyó-fürtös ¹⁾ hosszú nyarat csinál,
toboz-fürtös hosszú nyarat csinál.
II. Nyusztos hátú hét vidéket járok be ²⁾,
vadas hátú hat vidéket járok be;
III. a' vastag szúnyog-bőrt viselem,
a' vastag darázs-bőrt hordozom;
IV. az erdőn termett erdei paréj hervadásáig
lépdelek, [kálók.
az erdőn termett erdei fű hervadásáig jár-
V. E' közben a' fára nézve meztelen földet
nézem ³⁾,
a' fűre nézve meztelen földet nézem.
VI. Lúd-lábnyi alacsony bokrokat járok ⁴⁾,
récze-lábnyi magas bokrokat járok;
VII. a' homok-habos jó zátonyt járom ⁵⁾,
a' kavics-habos jó zátonyt járom;
VIII. a' szöke vizü táplálós Ász vizébe járok,
a' szöke vizü halas Ász partjára lépek.
IX. Ha lefelé nézek, mennyi neves földön
jártam én,
ha fölfelé nézek, mennyi híres földön jár-
tam én!
X. Lefelé nézvén, a' neves partot, Kélyim
partját jártam meg,
fölfelé nézvén, a' híres partot, Kélyim
partját jártam meg.
XI. Három ülésü kis sajkára szálllok,
négy ülésü kis sajkára ülök.
XII. A' felső folyás ⁶⁾ végire nézek, sok kom-
pon sok csaló lúd úszik a' víz mentében,
sok kompon sok csaló rucza úszik lefelé.
XIII. A' szöke vizü halas Ász közepire jutok,
a' szöke vizü táplálós Ász közepire jutok;
XIV. egy sajka oldalának csapkodó hangját hal-
lom,
egy evező nyél csapkodó hangját hallom.
XV. A' felső folyás végire nézek, hát valaki csi-
náta sok csal-lúd úszik lefelé a' kompon,

¹⁾ Reg. *pilä näki, págva näki*; de minthogy a' *Mun-kes éri III.*-ban *pilä näkä šun'ing* van, itt is *pilä näking*-et mertem írni, azt gondolván, hogy a' *näking ng*-je csak

a' következő *k* miatt nem hallatszott ki tisztán. —
²⁾ *Tarompit v. é. I.* — ³⁾ *Kaslah é. IV.* — ⁴⁾ *Kaslah é. XX.*
— ⁵⁾ *Kaslah éri V.* — ⁶⁾ lásd a' *Kasl. éri. IX.*

- kanga voarem imet vás sau porn
nátáué.
- XVI. Lau kump kumeng ⁷⁾ kultah nátáué,
kus kump kumeng kultah nátáué.
- XVII. Lau kump kumeng kultah elipoált li-
ne nál pälit paul pong näming kum
kanga nátáué,
kus kump kumeng kultah elipoált
vanhtene nál pälit uos pong sijeng
kum ⁸⁾ nátáué.
- XVIII. Langäl'e-ke, näming kum, külitpe uo-
sing kum ojkä nátáué,
äläl'e-ke, sijeng kum, paul pong nä-
ming ⁹⁾ kum amšuh nátáué.
- XIX. Lui sariš pätitnel tälne lúng punkep
jäni kul täuén' kásmäti ¹⁰⁾,
lúng táhp jäni kul täuén' nirmäti.
- XX. Supi nári oše kuali numen kartitü,

kul nári oše kuali ät tul'ep tul'ing ká-
tel ojkä karti,
kórom täl rus panel jomas pan ojkä
kul'ititü ¹¹⁾.
- XXI. Lúng ponkep jäni kul jiu päl jäni
šákl amšuh ráti,
tátel ¹²⁾ olne umbel nául ojkä ráti,

näs olne pájt nául amšuh ráti.
- XXII. Pongung kol pongä náumäti,
léjing kul légä kosuli;
kórom täl kultne ¹³⁾ pan táre minitü.
- XXIII. Paul jäni esermén' ojkä päti,
uos jäni esermén' amšuh päti;
paul sau sau kum, sisn kajne jäni
mauinti, ojkä mauintáué,
- valaki csinálta sok csal-rucza úszik
lefelé a' kompon.
- XVI. Tíz embernek való ⁷⁾ háló úszik lefelé,
húsz embernek való háló úszik lefelé.
- XVII. A' tíz embernek való háló előtt egy
nyíl-lövésnyire a' falu feje, valami
neves ember, úszik lefelé,
a' húsz embernek való háló előtt egy
nyíl-vetésnyire a' város feje, egy
híres ember ⁸⁾, úszik lefelé.
- XVIII. Lefelé nézve, neves ember, a' híres vá-
ros örege, úszik lefelé,
fölfele nézve, híres ember, a' falu fe-
je ⁹⁾, neves öreg, úszik lefelé.
- XIX. Egy az alsó tenger végéről felfelé úszó
ló-fejű nagy hal fogódik meg ¹⁰⁾,
egy ló-nyaku nagy hal akad a' horogba.
- XX. A' kecségének való, gyenge rövid kö-
telet felhúzza,
a' halnak való gyenge rövid kötelet öt
újjú kezével húzza fel az öreg,
a' három öles, kenderbül való jó há-
lósckát felbuktatja ¹¹⁾ az öreg.
- XXI. A' lófejű nagy halat, fél fányi nagy fur-
kóval üti az öreg,
az üresen ¹²⁾ lévő kopottyú-húst üti az
öreg,
az üresen lévő pofa-húst üti az öreg.
- XXII. A' fejes hal a' fejét megmozdítja,
a' farkas hal a' farkát megbillenti,
a' három öles függő hálósckán ¹³⁾ ke-
resztül csúszik.
- XXIII. A' falu nagy szégyenébe esik az öreg,
a' város nagy szégyenébe esik az öreg,
a' falu sok sok embere, kiutána megyen,
nagyot nevet, az öreg kinevettetik,

⁷⁾ R. itt is *kump kumeng kultah*, lásd az 1. jegyzetet.
— ⁸⁾ R. uos pong sijeng kum, mäne supj sijeng kum,
nátáué. Én a' *mänä suip sijeng kum*-ot az elmondó ál-
tal közbe szúrt magyarázatnak nézem. — ⁹⁾ R. paul
pong näming kum, *kulitpe uoseng kum*, amšuh. Itt a'
kulitpe uoseng kum feles, mert a' versbókör elötagjá-
ban van. — ¹⁰⁾ *kás* horog, villa, fa-villa, *kásmatém* ho-
rogra akaszodom; a' *täu* = ág, itt horgot tehet, nem
täu = ő; lehet hogy a' függő hálónak egy része,
melly háló a' XXII. vers-bókör harmadik sorjában
kul'ne pan, a' XXIV.-nek első sorában *koltne pan*. —

¹¹⁾ az ének azt akarja kifejezni, hogy az ember, olly
nagy halra nem való, csekély készüllettel van. —
¹²⁾ tán azért nevezi üresnek, hogy ott nem lehet agyon
ütni. — ¹³⁾ R. *korom täl ultne pan*; de a' XXIV-ben
világosan van *korom täl koltne p.* A' *kultne pan* egyik
jegyzet szerint az a' fa, mellyen a' háló függ; de én
az egészet hálónak fordítom, mert *kulp*, *kuolp*, *kuolp*
háló; *kul'ilém* a' hálót felmerítgetem stb. A' *pan* nincs
megemlítve a' halászi eszközök közt a' Teremtés
mondájában, lásd a' 129. lapon a' XXV. és a' 130. la-
pon a' XXVII. szakaszt.

uos jani jani mouintí, amšuh mouin-
táué :

XXIV. „Kórom tál koltne-paneriše,
kórom jolp mán' káp, sunting káp
suntén' nongo šältemtitä“!

XXV. Kánt jani kántétl, lau jani lauétl ájing
paul ¹⁴⁾ taltén' pái ¹⁵⁾ tauí,

piing uos taltén pái tauí.

XXVI. Kánting láting jomas aule ¹⁶⁾ kuml'e
kul'itá,
lauing láting auleme kuml'e répitä :

XXVII. „Ivn tining višem kul ánem tau sau-
etitä,

„tau kemä kerek kul ánem tau sátlitä.

XXVIII. „Molah janimene kátem nák janimem
sisl,

„janimene lajlem nák janimem sisl,

„ajteng päl ¹⁷⁾ nál-sat uj namene joh-
tenem mose, äk uj át'im,

„vuaring päl ¹⁷⁾ nol-sat uj namene
johtungve, äk uj át'im olom;

XXIX. „konäl ti várne amp tajl kares ¹⁸⁾ tä-
kus tärmel ojteng päl nol-sat ¹⁹⁾
uj nämrišem äk ti taaltilém;
„ti várne kum lajl kares takus tärmel
vuaring päl nol-sat uj näm äk ti
taaltilém.“

XXX. Tépíng Ás alem-poáln' johtilém,
koling Ás alem-poáln' johtém;

XXXI. nöhseng vuar sisén kuálém,
ujeng vuar sisén l'ul'ilém;

XXXII. nöhseng sisp sát vání koltne kalet,
ujeng sisp kat vání koltne kalet,
sim joli päl nang iju vuaring sol' pä-
lekatí,

a' város nagyot nagyot nevet, az öreg
kinevettetik :

XXIV. „Három öles függő hálócskába,
három ülésü kis sajkába, szájas sajka
szájába veszi fel“!

XXV. Haragnak nagy haragjával, szidalom-
nak nagy szidalmával evez a' lá-
nyos falu ¹⁴⁾ révébe fel ¹⁵⁾,
a' fias falu révébe evez fel.

XXVI. A' haragos szólás legjavát így meríti
ki elem ¹⁶⁾,
a' szitkozó szólás legjavát így hányja
elem :

XXVII. „Fát érő hitvány hal, az kínoz engem,

„afféle kicsi hal, az igéz meg engem.

XXVIII. „Most növekedő kezem újja növeke-
dése után,

„növekedő lábam újja növekedése
után,

„a' lapos félen való pajtában, azt gon-
dolván, hogy nyolczvan vad lesz
míg eljövök, — egy vad sincsen,
„az erdős félen való pajtába ¹⁷⁾, azt
gondolván, nyolczvan vad jö, —
egy vad sincsen ;

XXIX. „hogy ezen, az eb-lábnak jó ¹⁸⁾ őszön
a' lapos félen a' nyolczvan ¹⁹⁾ vad-
nak számát most töltöm ki;

„hogy ezen, az ember-lábnak jó őszön
az erdős félen a' nyolczvan vadnak
számát most töltöm ki.“

XXX. A' tápláló Ász bal felére jutok ²⁰⁾,
a' halas Ász bal felére jutok ;

XXXI. nyusztos erdő hátán járok,
vadas erdő hátán álldogálok ;

XXXII. nyusztos hátú hét vidéket jártomban,
vadas hátú hat vidéket jártomban,
szívem alsó táját a' veres fenyű kér-
ges ága szurkálja,

¹⁴⁾ R. áji paul, de piing uos, lásd az 1. jegyzetet.
¹⁵⁾ a' pái előfordulását lásd a' 177. lapon a' XVI. szá-
kaszban. — ¹⁶⁾ ezt a' szót auleme helyett veszem, mely
a' vers-bokor másik felében elő is fordul. — ¹⁷⁾ az aj-
teng päl-hoz értsd : suomiah, a' vuaring päl-hoz is értsd :
suomiah, lásd a' 111. lapon a' suomiah leírását. —
¹⁸⁾ Lásd a' Munkes éri IX. — ¹⁹⁾ a' nyolczvan szám hi-

hetőleg valami nagy kerek számot jelent. A' XXVIII.
és XXIX. szakok ezt teszik : A' hal megigézett, most
nem leszek szerencsés; azt gondoltam volt, hogy paj-
táimat megtöltöm vadakkal, 's íme most semmim
sincsen. — ²⁰⁾ hogy ez a' Kal' uos (Berezov városa) tá-
jékán lehet, az éri tartalmában mondtuk el.

- majt joli päl kaut iju vuaring sul'
pälkati ²¹⁾).
- XXXIII. Täu vos molel kulitpe uosing kum
ojkä-riš, kánting láting jomas aul
kási laum,
laum láting jomas aul kási laum;
- XXXIV. simen' rautal l'ul' láting täu laum;
- majtn' rautal l'ul' láting täu laum :
- XXXV. ,ajteng päl nól-sat uj nämen johtun-
gve, äk uj át'im,
vuaring päl nól-sat uj nämen joh-
tungve, äk uj át'im.'
- XXXVI. Täu pongtal mänä ujt almet,
kostal mänä ujt almet.
- XXXVII. Ti várne amp lajl karas täkus tär-
mel toaning né susne kos nülmi
ättä voárilém,
kum susne ponk nülmi ättä voa-
rilém.
- XXXVIII. Nohseng vuar siset kualtilém,
muíming alp kosä tuj koltilém.
- XXXIX. Ti mät kalet Numi Tárom ázim kuí
puonsitá,
äšerm nálp náling vuat pinitá,
sájk nálp náling vuat pinitá :
- XL. mán semp seming tujt pätitá,
pangung semp seming tujt minitá;
- XLI. tál pol'em ál'ung jang pol'itá,
tál pol'em kuring jang pol'itá;
- XLII. amp lajl karas täkus puonsitá,
kum lajl karas täkus várítá.
- XLIII. Kúlitpe uosing kum ojkä jálne noh-
sing uontmit kinzilém,
kúlitpe uosing kum amšuh jálne
vojeng uontmit kinzilém.
- XLIV. Nohsing sisp sät váni jámnem jui-
poált,
vojeng sisp kat váni koltnem jui-
poált,
kúlitpe uosing kum ojkä jálne noh-
sing uontmit pätilém,

- májam alsó táját a' fehér fenyü kér-
ges ága szurkálja ²¹⁾).
- XXXIII. Bár imént a' híres városi ember, a'
kis öreg, a' haragos szólás leg-
javát hijába mondotta,
a' szidalmas szólás legjavát hijába
mondotta;
- XXXIV. szívhöz illetlen rossz szót mon-
dott ő,
májhoz illetlen rossz szót mondott ő:
- XXXV. ,lapos félen nyolezvan vad fejében,
egy vad sincsen,
erdős félen nyolezvan vad fejében
egy vad sincsen.'
- XXXVI. Ő néhány fogatlan állatkát talál,
ő néhány körmetlen állatkát talál.
- XXXVII. Ezen az eb-lábnak jó őszön izmos
nő-látta körmös sebet nem csi-
nálólok,
férfi-látta fogas sebet nem csinállok.
- XXXVIII. A' nyusztos erdő hátát járom,
a' meleg hosszú nyarat eltöltöm.
- XXXIX. E' közben midőn Numi Tarom meg-
nyitja,
a' hideg orru szelet feltámasztja,
a' serkentő orru szelet feltámasztja :
- XL. apró szemü havat hullat
vastag szemü havat indit;
- XLI. a' tél fagyos fedelü jegét fagyasztja,
a' tél fagyos takaróju jegét fa-
gyasztja;
- XLII. az eb-lábnak jó őszit nyitja ki.
az ember-lábnak jó őszit csinálja.
- XLIII. A' híres városbeli öreg ember járta
nyusztos útjait fölkeresem,
a' híres városbeli öreg ember járta
vadas útjait fölkeresem.
- XLIV. A' nyusztos hátú hét vidéket bejár-
tom után,
a' vadas hátú hat vidéken átkeltem
után,
a' híres városbeli öreg ember járta
nyuszt-fogójit leejtem,

²¹⁾ nem tudom, igazán szúrást ért-e itt, vagy tet-
szést? Mert *simne érne*, *majtne érne* azt jelenti, hogy

tetszik; a' következő XXXIX. versszakban is a' *sim*
és *majt* az ember belsejét, indulatját, fejezik ki.

kúlitpe uoseng kum amšuh jálne saj-
rep kél'ing naring l'ang pätilém.

XLV. Taue sästem osing iju kinzilém,
tále sästem osing iju kantilém.

XLVI. Paul jänit jani poti untilém,
uos jänit jani poti uuntilém.

XLVII. Eringpi kit katel koltilém,
eringpi kórom katel úrilém;

XLVIII. eringpi kit katel kualtnem juipoált,
eringpi kórom katel úrnem juipoált,
vuarting iu jomas tau joamesáué;

XLIX. kit jiu urtom ²²⁾ sáj néltilém,

kórom jiu urtom sáj néltilém.

L. Kúlitpe uosing kum ojkä anšne kár,
pási jänit, lui kajti,
kotäl' alne táring iju sät kall saha ²³⁾
ätäitä,
kotäl' alne vuar sal'ing iu sät kall sah
ätäitä.

LI. Kiti iu urtom sáj ele-pätilém,

kórom jiu urtom sáj ele-táretilém.

LII. Ti juipoálet urting jiu jomas tau as
joamesáué,
kosneng iu jomas tau säkvetáué.

LIII. Kit jiu urtom sáj as neéltilém,

kórom jiu urtom sáj as neéltilém.

LIV. Kúlitpe uosing kum ojkä joamí,
kúlitpe uosing leu ²⁴⁾ amšuh joamí;

LV. telkve jiu täl'ä-ke pásnel ojkä joamí,
kares ²⁵⁾ jiu lábing pásnel amšuh
joamí.

LVI. Mol tone ti lauí: „Ajteng poál nól-
sat uj nämen johtungve äk ujä
ät'im alom,

a' híres városbeli öreg ember járt (kés-
sel ásott, vágott) nyomaira vetődöm.

XLV. Tavasszal termő sűrű fát keresek,
télben termő sűrű fát találok.

XLVI. Egy falunyi nagy fészket építek,
egy városnyi nagy fészket építek.

XLVII. Talán két napot eltöltök,
talán három napot elvárok;

XLVIII. talán két napot eltöltésem után,
talán három napig várakozásom után,
a' kerges fa jó ága megtaláltatik;

XLIX. a' két fa biztosította ²²⁾ helyemet el-
árurom,
a' három fa biztosította helyemet meg-
mutatom.

L. A' híres városi ember birta kutya, a'
borju nagyságu, alá megyen,
a' merre gyökeres fa van, azt hét iz-
ben melegen ²³⁾ megszaglálja,
a' merre igenes fa van, azt hét izben
melegen megszaglálja.

LI. A' két fa biztosította helyemet elha-
gyom,
a' három fa biztosította helyemből el-
eredek.

LII. Ez után a' kerges fának jó ága meg-
lepetik,
a' hajlós fának jó ága eltörettetik.

LIII. A' két fa biztosította helyemet megint
kimutatom,
a' három fa biztosította helyemet me-
gint megmutatom.

LIV. A' híres városi öreg ember jó,
a' híres városi (tíz) ²⁴⁾ öreg jó;

LV. alacsony fának hegyes végérül jó az
öreg,
a' csupasz ²⁵⁾ fának hozzáférhető vé-
gérül jó az öreg.

LVI. Most azért így szól: „A' lapos félen
nyolczvan vad fejében egy vad sin-
csen,

²²⁾ vesd össze a' *Tarompit váltím éri*, VIII. vers-
szakát és az ottani jegyzetet. — ²³⁾ tán azért *melegen*,
merttélén az orra lehellete meglátszik. — ²⁴⁾ *leu* van
itt és a' LXXV. versszakban; értelmét nem találhat
tam ki. Bajosan áll *lau* = tíz, helyett, mert ezt soha és

sehol nem találtam *leu*-nek írva, de igen is *lou*-nak,
lauh-nak, *lauh*-nak. — ²⁵⁾ a' *kare*-t itt csupasznak for-
dítom, mert hóval vagy harasztal nincsen beborítva,
lásd itt a' XLII. és XXIX. versszakokat.

- „vuaring pál nál-sat uj nämen²⁶⁾ johtungve äk ujä át'im alom.“ —
- LVII. „Kum kiepl kum alom, ojkä kiepl ojkä alom än malah simen' rautal l'ul' láting ät ke launuun, majtn' rautal näring láting ät ke launuun :
än näng unlene téping kvol laakane maltip vuat namtel nese vajnum, näng unlene viting kvol sámene tauänt vuat jomas kehrel nes untnuum.
- LVIII. „Än simen' rautal näring láting laumen más, majtn' rautal uring láting laumen más, táning^{*)} né susne kos núlmil ättä voárilém, kum susne pong núlmil ton ättä voárilém.“ —
- LIX. Äku päl ät tul'ep tul'ing kätä sunzilém, kélp sáspi sázing jaut almém; äk päl ät tul'ep tul'ing kátén taras pälit kerpe autä pum,
- LX. äk poäl peš poágen sunzém, kár nárem jáni sajrep ojkä tágätem;

äk poäl peš poágen sunzém, taras pangvit kérpe käsej amšuh tágätem;

siseng kum sisén sunzém, sát nál piemeng²⁷⁾ tajling täut, nár iju jomas kont, ojkä almém.
- LXI. Kiti jiu urtom sáj ele pätilém, kórom jiu urtom sáj ele pätilém.
- LXII. Paul téne jáni tur voapilém²⁸⁾. uos téne jáni tur kuálepilém.
- LXIII. Vojgän kerp sau nál kos táretem : tátel alne sáki pum peritilém, nes olne sáki pum mungeltilém.

- „erdős félen (tájon) nyolczvan vad fejében egy vad sincsen.“ —
- LVII. „Ha minap ember létedre, öreg létedre szívhez illetlen rossz szót nem szóltál volna, májhoz illetlen haragos szót nem szóltál volna :
most a' te táplálós ülő hajlékod zúgába meleg kedvvel mennék csendesén, a' te vízzel bővelkedő ülő hajlékod szögletében csendes jó kedvvel ülnék.
- LVIII. „De hogy szívhez illetlen indulatos szót szólottál, májhoz illetlen égető szót szólottál, izmos^{*)} nőn látható köröm-sebet nem ejthetek, férfiún látható fog-sebet azért nem ejthetek.“ —
- LIX. Egyik fél öt újjú kezét nézem, hát veres vért öntő íjját emelt, másik fél öt újjú kezébe araszn yi hosszú vas dárdát fogott.
- LX. Az egyik fél czombját nézem, hát egy bika-lapoczkányi nagy vágója lóg az öregnek, a' másik fél czombját nézem, hát egy araszn yi vastag vas kése lóg az öregnek ;
a' háts ember hátára nézek, hét nyíllal teli . . .²⁷⁾ tegez, egy jó vessző batyút, emel az öreg.
- LXI. A' két fa biztosította helyemet elhagyom, a' három fa biztosította helyemet elhagyom.
- LXII. A' falut tápláló nagy tóra lépek, a' várost tápláló nagy tóra²⁸⁾ kelek.
- LXIII. Ámbár fehér vasu sok nyilat eresztett : az üresen lévő fényes fűvet forgatom, az üresen lévő fényes fűvet duggatom.

²⁶⁾ három hasonló hely van itt ; a' XXVIII-ban, hol így van : n'al-sat uj namene johtenem mose, a' XXXV-ben, hol ez van : n'ol-sat uj nämen johtungve, s az LVI-ban, hol hasonlóképp így van. Mellyik már helyesebb, a' namene = gondoló, vagy nämen = névben ? Én az elsőt találom jobbnak, de meghagyom a' szöveget s a' szerint fordítom is, csak hogy a' nä-

men johtungve olvasatban a' johtungve szó fordítatlan marad. — ^{*)} miért táning a' nő ? nem tudom. Lehet hogy a' táning szó nem is azt teszi itt ; ámbár a' Tarom püt váltim éri XIII. versszakában a' táning szónak, izmos értelme nagyon helyén van. — ²⁷⁾ ezt a' szót nem értem. — ²⁸⁾ tur voapilém szószerint : a' tavat lépek, járom ; a' tur itt tárgyi esetben áll.

- LXIV. Taras pälit kérpe autä kos putis,
tätel olne peš nául ojkä putí,
nes olne uos²⁹⁾ nául amšuh putí.
LXV. Kár nárem jäni sajrepl kos sajri,
nes olne pajt nául ojkä sajri;
uj nárom jäni sajrepl nes olne umbel
nául amšuh sajri.
- LXVI. Taras pangvit kérpe käsil kose putis,
nes olne poag nául ojkä putí.
LXVII. Sis päl alne nori uj äm totilém,
majl päl olne nori uj äm totilém.
LXVIII. Narme-ke mänemtem, kélp sámp sá-
ming iu kosulilém, kélp pešp it
leen ele sohrí³⁰⁾,
peše-ke mänemtem, semel sámp sá-
ming iu kosulilém, semel pešp it
nöhs ele sohrí.
LXIX. Paul jänit jäni poti untilém,
uos jänit jäni poti voárilém³¹⁾.
LXX. Erungpi kit katel unlém,
erungpi kórom katel unleim;
LXXI. täu vos pital mänä ojkä alom,
kajštal mänä amšuh alom³²⁾,
LXXII. erungpi kit katel urnem juipoált,
erungpi kórom katel urnem juipoált,
LXXIII. vuarting jiu jomas tau jámesáué,
osneng*) jiu jomas tau säkvetáué.
LXXIV. Kit jiu urtom sáj neétilém,
kórom jiu urtom sáj neétilém.
LXXV. Kúlitpe uosing leu³³⁾ ojkä aúšim nöhs
älne kit pi nejleí,
- LXIV. Ambár egy arasnyi hoszu vas dár-
dát bökött;
az üresen lévő czomb-húsba bök az
öreg,
az üresen lévő far-húsba²⁹⁾ bök az öreg.
LXV. Ámbár bika-lapoczkányi nagy vágó-
val vág is,
az üresen lévő pofahúst vágja az öreg;
jávör lapoczkányi nagy vágóval az
üresen lévő orcacsont-húst vágja
az öreg.
LXVI. Ámbár egy arasnyi vastag vas kés-
sel szúr is az öreg,
az üresen lévő oldal-húst szúrja.
LXVII. A' háton való sima vadat elviszem,
a' mellyen való sima vadat elviszem.
LXVIII. Ha a' lapoczkát szakítja, veres héju
fát mozgatok, veres czombu gyors
evetke ugrik elé,³⁰⁾
ha a' czombot szakítja, fekete héju fát
mozgatok, 's fekete czombu gyors
nyuszt ugrik elé.
LXIX. Egy falunyi nagy fészket rakok,
egy városnyi nagy fészket készí-
tek.³¹⁾
LXX. Talán hét napig ülök benn,
talán három napig ülök benn;
LXXI. a' fiú nélkül való gazda által
moh nélkül való gazda által³²⁾,
LXXII. talán hét napig való várakozásom után-
talán három napig való várakozásom
után,
LXXIII. a' kérges fának jobb ága eléretik,
a' hajlós fának jobb ága eltöretik.
LXXIV. A' két fa örzötte helyemet kimutatom,
a' három fa örzötte helyemet kimuta-
tom.
LXXV. A' híres város (tíz)³³⁾ öregének nyusz-
tot fogó két fíja tűnik elő,

²⁹⁾ uos n'aul, e' helyett: uns, vagy épen unles n'aul = ülő hús. — ³⁰⁾ a' sohrí szót nem értem, csak talá-
lomra fordítom ugrik-nak, az ele miatt. — ³¹⁾ ezt
már a' XLVI. versszakban is olvastuk. — ³²⁾ az ojkä
alom, amšuh alom nyilván alom ojkän, alom amšuhn
helyett áll, mert a' LXXIII. versszakban lévő jame-
saué, säkvetáué szenvedő igealakok azt követelik. De

mit jelent a' fiú nélküli, moh nélküli gazda (öreg)? Azt-e,
a' mit nálunk is a' kisebbik gazda? Mert a' LXXV. vers-
szakban az öregnek két fíjárul van szó. — *) osneng,
melly többnyire kosneng. Nem írásbeli hiba talán, ha-
nem a' nyelvszokása ejti el néha az előhangu k-t, mit
többször vettem már észre. — ³³⁾ lásd a' 24. jegyeze-
az LIV. versszak alatt.

au lui aulene jothem kit kum joamei,
LXXVI. jägen kát jomas näk mänä jänmel-
tämén,

äžen lajl jomas näk mänä jänmel-
tämén.

LXXVII. Äu kumit laui : Tägám, tú sunzen,
än jäumen älem uj, tining nu-
ring uj totta unli,

ášmen älem nuring uj totta unli;
ämke ostilém, näng ul osteln.

LXXVIII. Äu kumit laui : Ášmen älem nuring
uj nängen táretilém,

äm át táretilém ³⁴⁾.

LXXIX. Paul téne jani turr' ³⁵⁾ kuálepijáum,
uos téne jani turr' vualpijáum.

LXXX. Ti kottä toremlem kaltä,
ti kottä télentem kaltä :
jäpäh jánteu raming suj kuolilém.

LXXXI. Kumpi át kénem ³⁶⁾ kuít ángvimä,
kumpi nílä kénem kuít pesetimä,

LXXXII. kat nelmep térn náj sajkätilém ³⁷⁾,

sát nelmep térn náj simeen kin-
šilem.

Käjä juj!

a' folyó alsó végére jutott két férfilepelé,
LXXVI. az atyja által a' kéz jó tagja vala-
mikép neveltetvén,

az atyja által a' láb jó tagja valami-
kép neveltetvén.

LXXVII. Az egyik férfi mondja : Barátom,
oda nézz, az atyánk kereste vad,
a' becses sima vad ott ül,

az atyánk kereste sima vad ott ül,
ha én elvétem, te aztán ne vétsd el.

LXXVIII. A' másik férfi mondja : Az atyám
kereste sima vadat néked enge-
dem által,

én nem ereszttem el. ³⁴⁾

LXXIX. A' falut tápláló nagy tóra ³⁵⁾ kelek,
a' várost tápláló nagy tóba járok.

LXXX. Míg ott rendbe szedődöm,
míg ott lefeküszöm :
a' selyem ideg surranó nesztét meg-
hallom.

LXXXI. Egy inas öt zsinegemet ³⁶⁾ kioldván,
egy inas négy zsinegemet kibontván,

LXXXII. a' hét nyelvű lidércz tüzet veszem
észre, ³⁷⁾

a' hat nyelvű lidércz tűzben eszmé-
lek föl!

Haja huj!

³⁴⁾ itt a' *táretilém* szó kétfélét jelent : *által enge-*
dem, és *ereszttem*. — ³⁵⁾ a' *turr'* e' helyett való : *turn'* ;
e' szófűzetet a' *kuálepijáum* igealak kívánja, holott a'
LXII. versszakban *kuálepilém* van. Ott *voapilém*, itt
meg *vualpijáum* van, miből kitetszik, hogy amaz

voapilém helyett van. — ³⁶⁾ azaz : hasamat oldja ki,
bontja fel, lásd a' *Munkes éri* XXIV. versszakához
tartozó. 23. jegyzetet. — ³⁷⁾ hasonlítsd össze a' *Mun-*
kes éri XXIV versszakának másik fél bokrátt.

E' közlött költeményekben sok van, mi homályos, 's mit nem sikerült felvilágosítani. De nem is foglalják magokban az egész hitet, melly a' vogul medvét kitünteti, inkább csak egyes kiváló részeit annak ; 's azért homályosak előttünk, kik nem tudjuk az egészet.

Az első ének szerint a' medve Numi Tarom *leánya*. Miért épen *leánya*, azt ez énekekből nem lehet megtudni ; a' második ének, a' *Tarom pit valtim éri* = a' Tarom fíja üldözésének éneke, a' medvét csak *pi* = *fi*-nak nevezi, melly szó se a' vogulban se a' magyarban nem jár nemi különböztetéssel. A' mit az első énekben a' medvének eredetéről olvasunk, az öt isteni-ebb eredetűvé teszi a' finn medvénél, mellynek eredetét a' 197. lapon közölt kalevalai ének adja elő. A' vogul medve t. i. közvetlenül Numi Tarom leánya : holott a' finn medve abbul a' csöpből és gypjubul lett, mellyet a' lég lányai a' tengerbe dobtak volt, 's mellyet azután ápolgatva *Mielikki*, az erdei vadak istenasszonya, nevele föl.

Ahlqvist tudósítása szerint (a' 105. lapon), a' vogulok a' medvét soha sem nevezik saját nevével, hanem csak *anžuh* = öreg-nek. A' közlött énekekből sem találunk a' medve nevére ;

még a' hol szükség van is rá, mint p. o. a' *Kélyim főveny énekének* LXXVII. versszakában, ott is csak *ting nuring uj*-nak = becses sima vadnak, neveztetik. Ennek az óvakodásnak, melylyel kerülük a' medve nevének kimondását, lehet tulajdonítani azt, hogy a' közlött dalokban a' medve maga szerepel mint szóló. Ez eleinte annyira félrevezetett volt, hogy nem is gondolhattam a' medvére, hanem ide-oda tapogatva találgatva kerestem azt, ki az énekekben szól. — 'S nem csak a' medvének nevét mellőzik a' vogulok, hanem a' medve tagjait és részeit is más-kép nevezik, mint közönségesen. Így p. o. a' medve-fület *avgvel*-nek = tuskónak nevezik (lásd a' *Numel vajlém éri* VIII. versszakát); a' hasát *kén*-nek = kötő-nek (lásd a' *Munkes éri* XXIV. és *Kél'im raz éri* LXXXI. versszakait); a' szemét *sau*-nak = csillagnak, a' farát *kanža-päsi* tarka végnek, híjják stb.

Elmondván a' medvének eredetét, az énekek többnyire azt adják elő, mint bolyong a' medve és hízik a' bogyókon; a' tél beálltával pedig mint rak magának fészket, a' mellyben megtalálják a' vadászok; azután mint viszik a' faluba, hol néhány napig tart a' víg medve-tor; végre avval végzik az énekek, hogy a' medvetorban neki tett áldozatokat felviszi a' mennybe Numi Taromhoz. Ezeket a' tudósításokat az utasok tapasztalásai kiegészítik.

A' medve, az énekek szerint is, meghallja az emberek esküjét; Pallastul azt tanuljuk (a' 94. lapon), hogy az ő idejében az orosz bíróságok így esketik vala az osztjákat, tehát a' vogulokat is: „Ha nem mondom meg az igazságot, orrom így vesszen el, a' balta így vágjon darabokra, a' medve az erdőn tépjén el, 's minden szerencsétlenség érjen!“; azt tanuljuk ugyanott, hogy a' hatóság Katalin császárnő hűségére esketvén az osztjákat, az esküvők medve-bőrbe tartozának harapni, 's többi közt azt mondani el, hogy „a' medve szaggasson el“, ha hűtlenséget elkövetek. Ahlqvisttul pedig azt tanuljuk (a' 105. lapon), hogy még az oroszok is, ha vogulokkal társulnak össze, a' medve-orra tett eskü által erősítik meg a' szerződést. Világos tehát ezekből, hogy a' vogul (és osztják) hit szerint a' medve az emberek esküjét meghallja, elfogadja, 's a' hamisan esküvőt megbünteti. A' közlött énekekből pedig alkalmasint így lehet azt érteni, hogy a' medve Numi Tarom képviselője, 's azért bünteti meg a' hamisan esküvőt. Mert ha a' medve az áldozatokat viszi föl az égbe: az esküket is megviszi Numi Taromnak.

A' megölt medvét ünnepélyesen viszik haza a' vogulok, úgymond Ahlqvist ugyanott, 's azt az énekek is éneklik, mellyekből világosan kitetszik, hogy egyik házbul a' másikba viszik, mindenikben négy-öt, vagy két-három napig tartván a' szertartás vagy a' tor. Az a' gerenda-emelvény, mellyre Strahlenberg láttára tévék a' vogulok a' három kitömött medvét, lásd a' 91. lapon, nyilván a' *kórom part pangvit narem, hülä part pangvit narem* = három padnyi vastag ágy, négy padnyi vastag ágy, mellyet p. o. a' *Numel vajlém éri* LIX. versszaka említ meg. Azt a' mentegetést, hogy a' vadászok nem tehetnek a' medve halálául, mellyet ugyanott Strahlenberg hoz fel, 's mellyet Pallas is megemlít, azt mondván: „Ha medvét ejtenek el a' vadászaton, azt sokféle szertartással tisztelik. A' medvebőr előtt mentegetik magukat a' megöléseért, 's így engesztelik a' vadnak szellemét, hogy ne ártson nekik“, lásd a' 95. lapon, — azt az énekekben nem találjuk ugyan, de a' tanúk kétségkívül valót beszéllenek. A' finnek is hasonlóképp mentegetőztek, mit a' Kalevalának eme' szavai bizonyítanak:

Becsés Otso, egyetlenem,
te méztapséru szépecském!
ne boszankodjál ok nélkül,
nem én ejtélek el téged!
Magad estél le az ívről,

buktál le az ág széléről,
's elrepszted fa gatyádat,
hasítád ág öltönyödet:
összel sikamós az idő,
a' napok köddel borítvák.

A' medvetort, vagy medveünnepet a' déli vogulok Reguly jegyzése szerint, *uj-kvül*-nek, = medvehajléknak, nevezik; a' helyet, mellyen a' medve ül, *uj-unlep*-nek = medve-ülőnek;

végre a' nyírfá-héj edényt, mellyben neki enni adnak, *hal-tari tás*-nak nevezik. Hogy az éjszaki voguloknál fényesebben ülték meg azt az ünnepet, a' közlött énekekből vehetjük ki. Így a' *Numel vajlem éri*-ben a' „medve-ülő“ *vékony selyem fészek*-nek, *vékony posztó fészek*-nek nevezetetik; 's az edénybe, mellyet az ének *pajp*-nak, *kuont*-nak, vagy *kunt*-nak nevez, sés-ezüstöt és kémi-ezüstöt áldoznak.

Egyébiránt *abä* névvel nevezik a' medvét, 's *abä-sau*, vagy *abä-sauh*, többesszámban *abä-saut*, vagy *abä-sauht*, a' kis gonczöl szekere (ursa minor); valamint *šorp-sau*, *šorp-sauh*, többesszámban *šorp-saut* és *šorp-sauht*, azaz jávorszarvas csillag, a' nagy gönczöl szekere. Tehát még a' csillagos égnek némelly ismertetét is kell tulajdonítani a' voguloknak. Mert ha e' két csillagzatot ismerik, bizonyosan még többet ismertek. A' *hadak utját* (via lactea), melly a' finneknel *linnun rata*, azaz madár-út, a' vogulok *morti ná*-nak nevezik, azaz messze (?) földnek, melly felé a' madarak költöznek. Minek tulajdonítsuk azt, hogy a' vogulok az említett két csillagzatot *abä-sau*-nak és *šorp-sau*-nak nevezik? Alkalmasint hitregéknek, mellyekből csak a' medvét illetőket ismerjük némileg; de a' jávorszarvast illetőkrül nincsen tudomásunk.

Feltetsző, hogy a' medvét nem híjják *jelping uj*-nak, mit „szent állat“-nak kellene fordítani; hanem hogy így a' csukát (*sart*) és a' kígyót (*hali*) híjják. De okát ennek sem tudom megmondani; jóllehet a' föld- és ég felállításának énekében azt olvassuk, hogy *élő kígyó ostorral* ütik meg a' földet, hogy ketté váljék, 's a' Káma-asszony támadhasson. Ebből azt gyanítjuk, hogy a' kígyónak 's alkalmasint a' csukának is szerep jutott a' vogul hitregékben.

VI.

T o l d a l é k.

Az idáig közlött szövegek mind az éjszaki vogul nyelvjáráson vannak, a' 166. és 167. lapon olvasható *Kul'-ater käj-sau*-on kívül, melly a' déli vogul nyelvjáráshoz tartozik. Többet nem is találok az éjszaki nyelvjáráson; mindent közlöttem tehát, a' mit Reguly az éjszaki voguloktól leírt. Ámde sokkal több az, mit a' déli vogulok között gyűjtött, de minek megértésére a' hagyományában találtató szó-jegyzetek nem elegendők. Lehet, hogy részint az itt közlött és értelmezett szövegek, részint a' finn tudóstul, Ahlqvistul, várható vogul nyelvtan és szótár segítségével majdan ezen szövegeket is sikerülhet megérteni: én mostanában többre nem bírok menni; a' kiadhatóknak kiadását pedig továbbra halasztani nem mertem. Azomban némelly töredékeit a' déli nyelvjárási szövegeknek is adhatom, ezeket hát itt találja az olvasó.

A' déli nyelvjárási szövegek, a' *Jégva pi-piriš*-en kívül, mind *énekek* (érit), *bohózatok* (tulilpet) és *tánczok* (jéhut); az adható töredékek is ezekből valók.

1) Majt.

Jégva pi-piriš.

Jégva pi-piriš ali. Kajtiti, janigesi. Äkti jégva kitilitä: Ákum jégva, näg än t'ú alén, kattä mätä né menem néng saám ät voágin? kum menem kuming saám ät vaágin? Äbiriš: Äm mätne t'itt'i šangentesm, ät kat-mät né menem néng saám ät vajlm.

Monda.

Az asszony kedves unokája.

Az asszony unokája élt. Az jár-kel, játszadzik vala. Egyszer kérdezi az asszonyt: Anyám asszony, te régen élsz, vajjon nő-járta nös vidéket nem tudsz-e? férfi-járta férfias vidéket nem tudsz-e? Az öreg (felel): Én öregedvén itt öszültem meg, semmi nő-járta vidéket nem tudok.

Täu janegesi. Kväne kuále poals. Jú šel-tepi, muli-poálne kantí, ur két tot kul'í. Kajhtlitepi, än vur két pubntitü, än vujr két jilnau pátemli. Än tat as šeltitü; än két muli saámne äk äsä kul'í. Kväne läkveltí, tú kajtí; än két äk l'onga kul'í. Ti kväjt kväjtä; äk mät jért kvälne johtí, än két än kvälne l'onga kul'í.

Än jú t'e šieltepi. Älmáling né pängä ar-vi. Moat poal sägetén liling nöhs kängi, mót poál sägetén liling nöhs vajli stb.

Ő játszott. Kifelé mene (kive mene). Bé-lép (egy idegen házba), vendég-padot talál, veres sapka fekszik ott a' veres sapkát megbüvöli(?), a' veres sapka elébbre pattan. Most oda megint bemegyén; most a' sapka a' vendégzúgba (menő) egy lyukon(?) fekszik. Kilöki, oda megyen (ő is); a' sapka az úton fekszik együtt vele(?) jut a' házba, most a' sapka a' házba (vezető) úton fekszik.

Most az bé megyen. A' nő a' fejét fésüli. Egyik fél fonadékán egy élő nyuszt felmegyen, másik fél fonadékán egy élő nyuszt lemegyen stb.

A' nyelvi előadásbul, mellyet mindenütt nem értek, némelly feltetszőt kell kijegyzennem. *Kväne kuále poals*, e' helyett: *kväne kuáles poál*, vagy még inkább: *kväne poál kuáles* = kifelé mene. A' feltetsző az, hogy az igének s képzője a' *poál* viszonyítóhoz ragadt, mihez némileg hasonlítana az éjszaki nyelvjárásban szokott: *kvöl keurentü* = ház-belsőmben, e' helyett: *kvölom keürü* = házam belseje = házamban. Azt bajosan lehet gondolni, hogy a' déli nyelvjárásban *poál* mint ige is él, így: *poálém, poálén, poáli* félre vagyok vagy megyek stb. 's hogy *kuále-poals* két ige = két félre mene, vagy = (ki) kelve mene félre. — Nem annyira feltetsző e' két hasonló szó-füzet: *két muli saámne äk äsä kul'í*, 's *két kvälne l'onga kul'í*. Ezekben a' *hol* hérdésre a' *ne* és *a, ä* ragok felelnek; minél fogva az utóbbik, a' *két kvälne l'onga kul'í*, ezt teszi szószerint: a' sapka a' házba útra fekszik. Azt akarja-e a' nyelv mondani, hogy: a' sapka a' házba vezető úton fekszik? vagy ezt: a' sapka a' háznak útján fekszik? Ez utóbbi füzetet gyanítani is alig lehet, mert a' vogul nyelvben a' *ne* rag bajosan szerepelhet úgy, mint a' magyar *nak, nek*, ebben: *háznak útja*. Tehát ama' füzetet kell elfogadni, melly azt teszi: a' sapka a' házba (vezető) úton fekszik, minél fogva itt az *ä* és *a* rag nem a' *hová*, hanem a' *hol* kérdésre felel meg. —

A' közlött töredék tartalma a' *Kältes mondára* emlékeztet, jelesen e' kérdés: *nő-járta nös vidéket nem ismersz-e* stb.? az idézett monda II. szakaszára (a' 143. lapon) utal, 's az, hogy a' nő fésülködven egyik hajfonadékán fölfelé, másikán lefelé jár a' nyuszt, annak X. szakaszára emlékeztet (a' 147. lapon).

2) Érit, énekek.

A' déli nyelvjáráson szóló énekek közt leginkább érdekelnének a' *hadi énekek* = *kant-lahtem jérít*, lásd címüket a' 67. lapon, ha meg bírnók fejteni, minthogy azokban némi történelmi emlékezeteket találhatnánk. De én csak az *Alp tettei*-nek elejébül közlök egy töredéket, (ámbar sok helyütt azt sem értem), minthogy abban két vogul szólás fordul elő, mellyet más szövegben nem találtam még. Az egyik szólás a' *nämtal tul'e* = nevetlen újj, a' kéznek negyedik újja; a' másik szólás a' *kórom pom imtem lü, nilü pom imtem lü*, szószerint; három füre jutott (lett) ló, négy füre jutott (lett) ló, azaz *harmad fü ló, negyed fü ló*. Az ilyen kifejezések nagyon nevezeteseek.

Alp tettei.

- I. Alp téls. Šāmnepātem kurt katelet šal' jajt nālŋ voarus, ¹⁾ šāmnepātem kurt katelet kus aršing kul' voarus.
- II. Angvetēn²⁾ kitilitā : Jāum kum kumlah ³⁾ tatem täl'āh šup pulot-širi kat anšiln ?
- ažingpi ⁴⁾ kaat anšau ?
Jāum kum kumlah tatem šaal pum päl- tal ajneng juontep ⁵⁾ kaat anšiln ?
- ažingpi anšuh katā anšau ?
- III. Jāum kum ujlāh tatem nālā-šiltem poār- npi kat anšiln ?
ažingpi anšuh né kat anšau ?
-
- Jāum kum kumlah tatem nālā šiltem po- ārnpī kat anšiln ?
- IV. Tāu loātti : Kāškue, ām kuml'e kánšilm ?
mānā l'ang menuh ? māt mahpe, māt jéri ?
- V. Poangtal nūrm kāntā saāt lūpe lū-jeur te joamet :
l'ang mene māt moāhpe ? māt mā nān- gu périn ?
- VI. Kum ⁶⁾ tú joamī. Té soāt lūpe lu jeur nām- tal lul'ētl āt läplēt ;
t'ī tuj télem nārpi tāutām⁷⁾ nes šunšentitā.
- VII. Tāu loai : Jāen ⁸⁾ sāem ur mānr šunšēm,
ājmant ⁹⁾ né ašing lut ām nāmtal tul'im āt läplēt.
- VIII. Tú jamlitī, pasel taatemtitā lupi šize,

Alp tettei.

- I. Alp született. Születése után harmad na- pon igenes íj-nyilakat csinála ¹⁾, születése után harmad napon húsz singes hálót csinála.
- II. Az asszonyt ²⁾ kérdezi : Az atyámnak a' férfiak útján ³⁾ hordott hegyes kardját hol tartod ?
az atyás fiu ⁴⁾ tartja-e valahol ?
Az atyámnak a' férfiak útján viselt szar- vas-szőrű áthatatlan ümögöt ⁵⁾ hol tartod ?
az atyás fiú örege tartja-e valahol ?
- III. Az atyámnak a' vadak útján hozott ha- sadt orrú mén csikóját, hol tartod ?
az atyás öreg neje tartja-e valahol ?
-
- Az atyámnak a' férfiak útján hozott ha- sadt orru mén csikóját hol tartod ?
- IV. Az felel : Kis öcsém, hogy tudom azt ?
hogy milly úton kell menni ? mi képes reá, mi kell ?
- V. A' tiszta rét terén hét lovu ló-ménes jár :
(de) mi képes a' menő útra ? melly föld (az, mellyen) megfordulsz ?
- VI. Az ember ⁶⁾ oda megyen. Itt a' hét lovu ménes a' nevetlen újjával nem bír ;
e' nyárban lett csikó ötet ⁷⁾ csendesen nézi.
- VII. Ő mondja : Atyád ⁸⁾ . . . módját minek né- zem,
a' rokon ⁹⁾ nő szép lovait az én nevetlen újjam nem bírja.
- VIII. Oda megyen, könyökével a' ló hátát meg- nyomja,

¹⁾ A' voarus alak voarrus-t gyaníthatna, melly voarves helyett van 's azt teszi, hogy: csinálódott. Így az n is a n'ālŋ szónál helyén volna. De ki csinálódott meg a' nyíl által? azután a' versbokrak másikké felében csak kul' voarus nem kul'n v. áll. — ²⁾ Asszonynak fordítom, bár nem tudom, kit ért az ének. De a' IV. versszakban ez az angve, kāškve-t = kis öcs-öt mond, az angve nem lehet tehát anya. Homályos a' rokonsági viszony. — ³⁾ nem értem a' kumlah szót, vala- mint a' III. versszak első bokrában az ujlāh-ot sem.

De lehet amaz férfiak útja, ez vadak útja. — ⁴⁾ Ki le- het ez? homályos a' rokonsági viszony. — ⁵⁾ az ümög itt pánczél, mellynek jelzőjét : ajneng, nem értem. — ⁶⁾ ki ez az ember? Alp-e? — ⁷⁾ a' fordításokban ta- vetam is előfordul. — ⁸⁾ az atyád szó a' csikóra vo- natkozik, mert a' nūmtal tul'im-ot csak Alp mondhat- ja. — ⁹⁾ nem vagyok bizonyos benne, hogy ajmant rokon-t jelent-e? mert tulajdonkép ajmah rokon, egy törzshöz tartozó.

neš jauhi täu saát šilpe šiling äjvānl punl-
tānnet pält sobele joamesi.

IX. Jú vántenet pält kórom pom imtem lue
joamesi,

katal kanšep kanžing najril uottenet pält,
nilä pom imtem lue joamesi.

stb.

. ő hét gyűrűs fékkel

IX. Haza mentében harmad füre jutott két ló
lép elő,

a' nap fényű nyereggel megülte alatt ne-
gyed füre jutott két ló lép elő.

stb.

A' hadi vagy hősi énekek után, nevezetességekre nézve, az *uj anšuh-jérit* = medve-éne-
kek következnek talán, mert így czímezte azokat Reguly. Hogy ezek nem épen hasonlítanak
amaz öt énekhez, mellyek az éjszaki nyelvjáráson valók, 's a' medve-tiszteletre vonatkoznak,
e' két töredékből gyaníthatjuk, mellyeket itt közlök.

Mäi tarmi sangomlem jéri.

I. Mäi tarmi tén péntemliju,
tén sangomliju. ¹⁾

II. Kul' náer väsi pi lessehti,
aln il'm puot jänití;
Num-Tarom jäüä sangomli.

III. Kul' náer väsi oáj täu tahti,

• aln intkér jänté mäkve sangomli.

IV. Saumää oanghu läjling poál läjling käl-
m nuk-kietitü.

„Péntemlene t'e péntemlismen,
äm tépl tépl ²⁾ aátemtal ³⁾
unluh voam ät johti.“

V. T'e läjling poál läjling käl-
m nuk johti :
,Saung mä aanghu tépl tépl aatemätal
unluh voatä ät johti.' —

VI. „Näng t'agal jel-johténpl,
liling náli ašterl
korom-par alpe saung mä, aáng-mä serä-
mäteln.

Täleng kum kit täl pängtel mägve poágpi,

tébl tébl aatemä túl sangomli.

VII. Káma ⁴⁾ náj oangh túl sangomli.
Äkve anterl soát šés täu rehti.

VIII. Tälä k'el, saat täl,
jälä k'el, kórom jél pít kaletaut.

IX. Numel minpe tauling käl-
mä nuk-kietitü :
„Tépl tépl aátämä t'e sangomtisemen.

A' föld és ég föllállításának éneke.

I. A' föld és ég mindketten szereződnek,
mind ketten felállítódnak. ¹⁾

II. A' Kul'-fejdelem kedves fia enyvezi,
ezüst enyv-fazék nagyságúvá :
A' Num-Tarom atyja felállítja.

III. A' Kul'-fejdelem kedves lánya, az meg-
erősíti, [det.

ezüst kötő-övvel állítja meg az egész föl-
IV. A' héjas föld-anya egy fellábu fajdot küld
fel.

„Szerезvén megszereztek ugyan,
de énnekem így ²⁾ ember nélkül ³⁾
ülni való erőm nem jut.“

V. A' fellábu fajd föléркеzik :
,A' héjas föld anyjának így ember nélkül,
ülni való ereje nem jut.' —

VI. „Te ma, ha lejutottál,
élő kígyó ostorral
üsd meg háromszor a' héjas földet, az anya-
földet.

Öles ember két ölének szélességire válik
szét a' föld,
valahogyan az embere abbul áll elő.

VII. Káma ⁴⁾ fejdelem anya onnan áll elő.
Egy méhkel hét fiat szül az.

VIII. Ha tél , hét tél múlva,
ha év három év múlva a' fiuk

IX. Felülről járó szárnyas fajdot küldenek fel :
„Valahogyan az embert előállítottuk.

¹⁾ az igéket szenvedő értelemben veszem. — ²⁾ a' *tépl* szót a' *t'e*, *t'i*-bül és *pel*-bül összetettnek tartom.
A' *pel* mindenféle szókhoz járul, mint itt a' VI. szak-

ban a' *johtén* igéhez. — ³⁾ *aátem* és *átem* = ember szó, a'
határos meszlem tatároktul jutott a' déli vogul nyelv-
be. — ⁴⁾ *uj*, 's előttem ismeretlen hitregei alak.

Än mätä ju téne? šim täl'äh nazung pul-
mä kotl vitä? "

- X. Kum kažä unlem, lui poältä loai :
T'ägal t'i aln unlpe námri iupe nüläš poag-
ne saát tomel' äng-mä t'u táretilm,
tuoml'i päuli t'i táreteém.
XI. Kanžä poaži anguiš, t'ut' unlpe kār, nilm
ašä kiline, t'u tártiem.

Tépl tépl aátamä šim täl'äh nazing pulmä
t'ül tāk kinšitā.

- XII. Kām nāj aānghu äku anter saátpi kumt
jänemet.
Jual minpe läjling uj šimä lähetét,

numel minpe taulung uj šimä väretét.

- XIII. Joal minpe läjling uj ät ärits ;

numel minpe taulung uj ät ärits.

- XIV. Saung-mä anghu taulung poäl taulung
kajtā as kietī : stb.

Itt a' világ teremtésének új mondájára találunk, melyben más szereplők munkálkodnak, mint a' föld teremtésének mondájában, mely a' 119—134. lapjain olvasható. Ebben a' töredékben az ég és föld állittatik fel és enyveztetik össze : ott csak a' földet meríti fel Elmkals. Itt a' föld-anya küldöz fel követeket Numi Taromhoz : ott maga Elmkals jár fel hozzá ; itt Káma asszony szüli egy méhbel az első hét fiút : ott Elmkales földből és hóbul gyúrja az embert és az állatokat ; itt az éhező emberek számára szarvasokat küld le Numi Tarom : ott ez a' leküldött halakat és az Elmkales által teremtetett vadakat fogni tanítja stb. stb.

Jóllehet e' töredék nem ígér olly jeles mondát, millyen amaz : mégis az érthető tartalom az egész után felébreszti a' vágyat. —

A' másik töredék egy vadász énekből való ; miért nevezik Toma éneknek ? nem tudom.

Toma jéri.

- I. Päjl päng šimeng kum Doma,
šät uj nämung kum Toma,
päjl päng kit anšuh äkuän' jimmi. ¹⁾
II. Tojä sus aápr tén látentiju,
toja uj aápr tén lahtentiju.
III. Toma t'ú tui, t'ut kul'pe tajtung ul'e šup
nuk-ribititā, ²⁾
jel-pätnét pälit ³⁾ kórom par pähtit ;

Toma éneke.

- I. A' falu feje, Toma, bátor szívü ember,
száz vadrul híres ember, Toma,
a' falu feje, két öreg összejöve. ¹⁾
II. A' tavaszi jávor útját módját beszéllik ök,
a' tavaszi vadnak útját módját beszéllik ök.
III. Toma oda lép, az ott fekvő égő tűz dara-
bot fölveti ²⁾,
leestében ³⁾ háromszor lövi át ;

¹⁾ a' *jimmi* felibe *juvi* van írva ; mit azért jegyzek ide, mert a' déli nyelvjárásbeli igének kettős számát tünteti elő. — ²⁾ a' *ribititā* a' tárgyi ragozás harmadik személye, mely a' következő három sorban cson-

kán fordul elő, így : *pähtit*, *ribitit*, *sajrit*, ezek helyett : *pähtitü*, *ribititü*, *sajritü*. — ³⁾ *jel-pätnét pälit* szó szerint : leestének hossza.

IV. t'ut kul'pe kamtä poalmä⁴⁾ nuk-ribitit,
jel-pättnét pält kórom par pähtit,
kórom par šajrit.

„Toja sus aápr älem t'én ämki!“⁵⁾

V. T'ok t'e oli. T'iil kvon kuáli,
poaga pätem kara sujne pä-joami,
t'ut tušpe kuoš taril jajt vuert šajrí,

t'ut tušpe kuoš käl'nel jajt koasen kaltí.

stb. stb.

IV. az ott fekvő⁴⁾ darabot fölveti,
leestében háromszor lövi át,
háromszor vágja meg.

„A' tavaszi jávort (e' képen?) ölöm meg
magam⁵⁾).

V. Az így van. Evvel kimegyen,
az oldalt eső gyér fenyvesbe megyen föl,
ott álló egyenes fenyűről az íj kergesét
levágja,
ott álló egyenes nyírfáról az íj hajlósát
lehasítja.

stb. stb.

⁴⁾ a' kamtä poalmä-t nem értem, a' darabot csak
találomra írtam oda. — ⁵⁾ e' sor homályos. Ha aápr
csakugyan módot, ügyességet jelent, a' szöveget ilyen
rendben kellene találnunk: „toja sus t'e aápr älem

ämki“, 's ekkor is t'e aápr e' helyett volna: t'e aáprl.
A' t'én ämki Regulynál t'enünki van írva. Az ünki bi-
zonyosan ämki; de a' t'én bizonytalan.

E' töredék többi közt azért figyelemre méltó, hogy az íj készítését írja le. A' Teremtés
mondájában Numi Tarom ekkép tanítja Elmkals-t az íj csinálásra, hogy: „Vuorting jiu vuortü
kuseten, kosneng jiu kosnetü sajren“ (lásd a' 129. lapon a' XXV. szakban), mit ott csak így tud-
tam lefordítani: „A' kemény hajlós fának egy hajlatját vágd le, az igenes hasábos fának egy ha-
sábját messd le.“ A' vuorting jiu előfordul a' Munkes éri XX. versszakaszában, elő a' Kél'im rač
éri LXXIII. szakaszában is, még pedig a' versbokr másik felében az osneng jiu (kosneng jiu)-
nak kíséretében. Annyit kiértettem volt már, hogy vuorteng, vuorting jiu kerges fa, de milyen
fának kerges része a' vuort, 's milyen fái a' kosne, azt csak e' töredékből tanuljuk meg, melly azt
mondja, hogy a' vuert (vuort) a' tari = fekete fenyűből való, a' koasen (kosen, kosn) pedig a'
kül' = nyírfából való. Az íj tehát két fából készül, a' külső fa fenyű, melly kerges, hogy nehe-
zebben haljóljék, 's erősebben pattanjon vissza; a' belső fa pedig nyírfá, melly könnyen hajlik
's még sem török.

IV. FEJEZET.

VOGUL FORDÍTÁSOK.

Külön fejezetet szánok a' vogul fordításoknak, jóllehet épen nem számosak. De figyelemre méltók, azt mutatván, millyen nyelvi erőködés által igyekeznek a' vogul nép is a' keresztyn nemzetek sorába jutni, ha elég számos találna lenni — mert kicsike nép elvész az átmenetben —, 's ha neki a' végzet elég időt engedett volna arra, hogy maga is elősegíthesse megújulását. A' természeti vallás legszorosabban simúl a' természeti ember vágyaihoz, szükségéhez, mert vallásának képzeletei és fogalmai össze vannak növe a' nyelvével, tehát eszméletével is. A' természeti ember egész világa a' nyelvében tükröződik vissza; külső és belső természete növelte volt nyelvét; vallásáru meg alig lehet egyebet mondani, mint azt, hogy a' nyelvvel együtt fejlett ki. A' hitváltozás tehát az áttérő népnek legnagyobb megrendülését okozza, melyet csak erős népek bírnak meg; a' gyengébbek az ősi vallással együtt nemzeti önállásukat elvesztik, többnyire magok is oda vesznek. A' vogul népnek az odaveszők közt, nem az új hit által megújulók közt, van helye. Illyen nép nyelvére való fordítások mintegy síri feliratok, melyek annál érthetlenebbek, minél hamarább esett meg az illető népnek eltemetése.

Alig ötven éve, hogy nyelvmutatványokra leginkább a' Miatyánk fordításait használják vala, együgyüen azt gondolván, hogy a' Miatyánkot, mert rövid, azért könnyű mindenféle nyelvekre fordítani; 's még nagyobb együgyűséggel azt tartván, hogy az illy fordítások alkalmasak a' nyelvek mivoltának kimutatására. Efféle nyelvmutatványos könyvekben két vogul Miatyánk van, melyek egyikét, a' világosabbikat, közlöm, mert abban is találni egy-két nyelvi adatot.

Ez a' vogul Miatyánk *Witsen Miklós* könyvéből való (Noord en Oost Tatarye. II. 732. l.), ki 1690—1705-ben utazgata éjszaki Ázsiában. Ez az „*Orientalisch-Occidentalischer Sprachmeister*ben (Leipzig 1748.) is találtatik; 's legújabbán *Auer Alois* adá ki nagy miatyánkös gyűjteményében*). Úgy adom, mint ebben van, a' sorok közti német fordítással együtt; de a' jobb felőli hasábban a' gyanítható szókat írom ki, az éjszaki nyelvjárás ejtése szerint.

Mem jef, conboye Eterdarum,
 unser vater der in dem himmel,
 naerdaroim amut nema,
 geheiliget werde dein name,
 nerosca sohtos,
 dein reich komme,
 omut nun gerae tegali
 dein wille geschehe wie
 Eterdarum
 im himmel

Mán jäuu (jävu), kanga oli ater-taromen,
 naer (fejdelem) näng nämen,
 johtsen,
 näng núren temli
 ater-taromen

*) Das Vater Unser in mehr als Sechshundert Sprachen und Mundarten. Von Alois Auer Director der k. k. Hof- und Staatsdruckerei. Wien 1844.

seinan maan-ku;
so auf erden;
candalas tep mi me tiegalgad,
tägliches brot gieb uns heute,
julokults me gavarant,
vergieb unsere schuld,
tuigali menik julgoli
wie wir vergeben
amut tzagaraldim,
unsern schuldigern,
an mengolem julvagarias,
und führe uns nicht in versuchung,
toromalt dorom nerku mem
sondern erlöse uns vom
kul
übel,
tagolodamu negotsku, vaan,
denn dein ist das reich, und
booter, nemonsoigi
die macht, die herrlichkeit
nekoztatin. Peitse.
in ewigkeit. Amen.

(kumle) mán as;
kâtl.. tép mājn t'ä kâtel,
jal-kul'tsen mán(g) arınt
kuñ mán as jul-kul'tsau
mán arınt
. kulñ jal (jel = el)
.
kul (ördög, rossz)
. vaan,
poater
.

E' Miatyánk egy déli nyelvjárást tüntet elő. Úgy lehet gyanítani, hogy Witsen azt egy orosz íratból vette, melyet nem jól bírt elolvasni, 's melly maga is elég gyarlón fejezi vala ki a' nyelvet. Az orosz írást már a' *nerosca* és *negotsku* szók elárulják, mellyek *r*-je és *g*-je a' *g* orosz bűtinek hibás olvasásából erednek. A' szók előrésze nyilván *neg*, *nüg* = te, mi az éjszaki nyelvjárásban *nüing*; a' többije: *osca*, *otsku* is egy szó, mellyben hogy mi lappang, *uś* = vá-ros-e, vagy mi? nem sejthetem. Még bátrabb ember vala az, ki a' német fordítást hozzátevén, mert az értelmezni akarta, a' mit maga Witsen sem értett volt. Azért a' *conboye* szó alá nagy bátran ezt írta: 'der in dem', nem is sejthetvén, hogy az 'in dem'-et okvetetlenül az *Eterdarum* szón kell keresni; azért fordítja e' szókat: *mem kul*-t is így: 'vom übel'; a' *vaan* szót pedig, melly azt teszi: erőd, hatalmad, *und*-dal fordítja stb. — Ebből is kitetszik már, mi gyarló nyelvészkedési eljárás volt az, melly ilyenféle mutatványokkal akar vala bizonyítani, vagy czáfolni.

E' közlött vogul fordítási kísérletnél sokkal többet érnek azok, mellyeket Reguly Tobolszkban *Satigin*-tul kapott, lásd az 55. lapot. *Satigin* az 1843-ban meghalt Konda melléki utolsó vogul fejedelem fija lévén, fordítási ügyekezeteit úgy lehet tekinteni, mint a' vogul nép saját erőködését, bejuthatni a' keresztyén népek sorába. Érdekeltségünket nem csökkentheti az, hogy *Satigin* nagyon, sőt túlságig, oroszosan bánik a' vogul nyelvvel. Orosz írással írt fordításai a' *Miatyánkot* és a' *Tíz parancsolatot* foglalják magokban.

Satigin az imádságot *kvosh* szóval fejezi ki, nem *sátmel*, vagy *sátem* szóval, lásd a' 164. és 165. lapot, mi egyik déli vogul nyelvjárásra utal, mert a' déli vogul nyelvben *kvošém*, *kva-*

šém annyi, mint kérek, és vádolog, innen *kvošakatém* = panaszkodom. Ahlqvist többi közt azt írja, hogy mindenik vogul hajlék mellett ott van egy magas fenyő-fa, mellynek zúgását és illatját nagyon szereti a' vogul ember, lásd a' 103. lapot. Ezt a' fenyő-fát, Regulynak egyik jegyzete szerint, *kvošpe iu*-nak, vagy *kvašpe iu*-nak, azaz, kérő, imádkozó fának, nevezik. Ím' ebből tudjuk meg, miért szereti a' vogul a' hajléka melletti magas fenyő-fának zúgását és illatját? Imádkozni szeret alatta.

A' *kvoš* szót Satigin *kvosh* (kvos-h)-nak írja; az *š* tehát *s* és *h* (ch) hangoknak felel meg. Az imádságot *kvoshin*-nak nevezi. Minthogy Satigin ismeri a' *ne* alaku igés nevet, p. o. *votne* megszólítás, *pilne* félelem, *ereptane* szeretet, *asentane* reménység, stb., mellyek mind tulajdonkép azt teszik, hogy : *megszólító*, *félő*, *szerető*, *reménylő* stb.: azt gondolnók, hogy különbséget tudott a' *kvoshin* és *kvoshne* között; pedig neki is *kvoshin* annyi, mint *kvoshene*.

Minthogy Satigin orosz betűkkel írta fordításait, szerte használja az *ž*-t az alhangu szókban, mellynek a' felhangu szókban *i* felel meg. Reguly sehol sem írt *ž*-t; azt lehet hát gondolnunk, hogy az ő füle semmi különbséget nem vesz vala észre az *i* hangok közt.

Satigin nagyon él orosz szókkal, min nem igen lehet csudálkozni. Ámde, hogy szerte az orosz viszonyítokat is oroszosan alkalmazza, azaz a' névszók előtt, p. o. *o Torim kvoshin*, *na votne* stb. mi ollyasféle, mintha német ember így beszélzene magyarul : „*vom* úri imádság“, „*in die* felszólítás“ e' helyett : az úri imádságról, a' felszólításra stb. — ezen méltán csudálkozunk. Vagy már annyira vesző félben volna itt-ott a' déli vogul nyelv, melly az oroszral érintkezik mindennap, hogy illyen romlásokat a' köz nyelv is elszenved? Vagy csak Satigin felejtette volt el annyira a' nyelvét, hogy nyelvérzéke egészen elveszett már? Reguly azt ítélé róla (lásd az 56. lapot), hogy „honátul hosszas távolléte alatt már felejtetni kezdi anyanyelvét.“ Alkalmasint, a' Satigin fordításai félig a' déli vogul nyelv romlását, félig a' fordítónak ügyetlenségét tüntetik elő; — mert ha csak a' fordítót illetné a' feledés, azt hiszem, annyit se tudott volna vogulul, mennyit csakugyan találhatni fordításaiban.

I.

O¹⁾ Torim kvoshin.²⁾

Az isten imádságárol.

Kiti. Kumle karih vurtuh kvoshin Torim? ³⁾

Kérdés. hogyan kell (el)osztani imádságát isten(nek)?

Lad. Na ⁴⁾ votne ⁵⁾, sát votuh i slavoslovij ⁶⁾.

Felelet. megszólításra, hét kérésre és dicséretre.

K. Kumle lovinkati votne as? ⁷⁾

F. hogy szól (a') megszólítás?

¹⁾ orosz viszonyító = rol. — ²⁾ *kvos-hin*; rendesen : *kvašém*, *kvošém* köszönök, de kérek, sőt *kvošakatém* panaszkodom. A' fordító *kvos-hém*-et ír és ejt bizonyosan; *kvoshin* alkalmasint *kvoshene* helyett van, 's jelent : kérő, kérés, imádság. Az illyen igésnévhez a' fordító *as*-t is teszen, az elvont jelentés kifejezésére, mint a' ⁷⁾ jegyzetben látjuk, miszerint *kvoshene as*

volna : imádság. — ³⁾ orosz szófűzet, *Torim kvoshin* helyett. — ⁴⁾ orosz viszonyító = ra. — ⁵⁾ az éjszaki nyelvjárásban *vouém* és *vouintém* hívok, megszólítok; itt *votém* megszólítok és kérek, imádkozom. *Votne* maga tesz itt megszólítást; a' következő sorban *votne as* áll. — ⁶⁾ orosz szó. — ⁷⁾ *as* dolog, ügy, *votne as* megszólító ügy, vagy megszólítás.

L. T'at' man,⁸⁾ kotih⁹⁾ oli numin.
atyá- nk, ki van égben.

K. Narne¹⁰⁾ Jisus Kristos lavis¹¹⁾ votuh Torim t'at' namil?
minek Jézus Krisztus mondta hini istent atya névvel?
parancsolta kérni

L. Ton mas, čtobi¹²⁾ man tunčesov¹³⁾ Torim ilpalt kvoshine kivirt, ne
az- ért, hogy mi álljunk isten elibe (az) imádság- ban, nem
tolke¹⁴⁾ pilne jurtil, kumle juvtim¹⁵⁾ kolis Torim ilpalt, no¹⁶⁾ ereptane
annyi félelem- mel, mint vett (szolga)ember isten előtt, hanem szeretet-
jurtil i¹⁷⁾ asentane,¹⁸⁾ kumle piiv t'at' ilpalt.
tel és remény(nyel), mint fiu atya előtt.

K. Kumle lovinkatī ilolt votne Torim kvoshin?
hogyan szól (az) első kérdés(e) isten imádság(ának)?

L. Da svätitsa¹⁹⁾ name nag.
hadd szenteltessék nev- ed (név-te, tiéd).

K. Nar man ajtil votov?
mit mi evvel kérünk?

L. Votov tav notne ton mas, čtobi manon len'kvag²⁰⁾ inčuh svät name
kérjük ő segítség(ét) az- ért, hogy mi ajtatosság(ban) tartani szent nev-
tav, sajt kivirt i lattuh tusil, i tokve čtobi svät asnil i olim-
ét, ész- ben és szólni szájjal, 's úgy hogy szent dolog által és élet
nil notuh totuh tavetam²¹⁾ kolis²²⁾ palt.
által segíteni vinni ötet az emberek- nek.

⁸⁾ orosz, t'at'u = atyánk helyett. — ⁹⁾ a' kotih szóhoz több ízben kor járul, mint látni fogjuk. — ¹⁰⁾ nar = mänär, mänr = mi. — Ez a' nar, mely itt gyakran előfordul, a' nisi-nar-ban is látható. Ez azt bizonyítaná, hogy a' mänär, mäner, mänr, mätür, mäter, mätür szók män, mät-bül és nar-bul vannak szerkesztve, minélfogva azokat így kellene írni: mämmär, mättür, männer, mätter. — ¹¹⁾ lauém szók és parancsolok; alább ezt fogjuk találni: üt lauém tiltok, tulajdonkép: nem szók. Felebb volt: lovinkatī, azaz: „szólakodik.” — ¹²⁾ orosz = hogy. — ¹³⁾ tunčém álllok, tunčesem álltam; a' fordító azért veszi a' mult alakot, mert az oroszban a' čtobi után az ige multja következik. — ¹⁴⁾ orosz. — ¹⁵⁾ joutém, juvtém veszek, fogadok, szegődtetek; tehát juvtim kolis vett, szegődtetett ember, azaz szolga. Nevezetes körülírás, mely megtartja az eredeti vogult; a' magyar csak a' szolga szláv szóval, fejezheti ki azt. Alább

még más eredeti szót, a' kus'-t találjuk, mely hasonlókép szolgát, rabszolgát jelent. — ¹⁶⁾ orosz. — ¹⁷⁾ orosz. — ¹⁸⁾ az egész így kellene kifejezni: ereptane, asentane-as jurtil = szeretet, remény- is -vel, azaz: szeretettel és reménynyel; ez az as különböztet a 7. jegyzetben található as'-tul. — ¹⁹⁾ két orosz szó; a' svätitsa szenvedő alaku; a' magyar szent szó épen az orosz svät-nek felel meg. — ²⁰⁾ a' len'kvag szó homályos, de az orosz szövegben az ajtatosság-ot jelentő szónak felel meg. Összetett szó az, melynek utótagja: vag erőt, hatalmat jelent; előtagja tehát len'k. Ez vajjon lilng = lelkes (liling, lilnk) helyett áll-e, nem tudom; de hihető. Ha len'k = liling talál lenni, a' len'k vag annyi volna, mint: lelki, lelkes erő, mit a' fordító csakugyan vehetett a' búzgoság, ajtatosság fogalom megjegyzésére. — ²¹⁾ tav ő, az, tave őt; a' tavetam = tavlav, mi épen az őt-et-höz hasonlítana. — ²²⁾ a' fordító rendesen elhagyja a' többes szám

- K. Kumle lovinkatī motih votne Torim kvoshin?
 hogy szól (a) második kérdés(e) isten imádság(ának)?
- L. Ju cartsv²³⁾ nag
 jöjjön ország- od.
- K. Nar man ajtil votov Torim palt?
 mit mi evvel kérünk isten- nél(től)?
- L. Votov notne Torim palt, čtobi man kivirt at olis kirih,²⁴⁾ no čtobi
 kérünk segítséget isten- től, hogy mi ben(nünk) ne legyen bűn, hanem hogy
 lil Torim varis manov k²⁵⁾ len mä²⁶⁾ oluh.
 lelk(e) isten(nek) tegyen minket jó országba élni.
 másik világba
- K. Kumle lovinkatī kurmint votne Torim kvoshin?
 hogy szól (a') harmadik kérdés(e) isten imádság(ának)?
- L. Tokv' imti tav, nar nuri, kumle numin, tokve i mä tarmint.
 úgy legyen az, mit akar, mint mennyben, úgy is (a') föld- ön.
- K. Nar man ajtil votov?
 mit mi evvel kérünk?
- L. Ajtil kitilane²⁷⁾ man totov vole²⁸⁾ man Torimne, i votov, čtobi tav varis
 evvel (a') kérdés(sel) mi visszük akarat-unkat istenbe, 's kérjük, hogy ő tegye
 helyezzük
 man jurtil, nar tav nuri, tav končene,²⁹⁾ tokve čtobi motih
 mi velünk, mit ő akar, (az) ő bölcsesség(e szerint), úgy hogy más
 ilim-kolis³⁰⁾ kontlis tav vole mä tarmint, kumle sojintil kontlat
 emberek (is) meghallgassák ő akarat(ját) a' föld- ön, mint valóban meghall-
 tavne angel numin tarmint.
 azt (az) angyalok a' menny- ben. [gatják]
- K. Kumle lovinkatī nilint votne Torim kvoshin?
 mint szól (a') negyed kérdés(e) isten imádság(ának)?
- L. Nañ man mājn tehv ajtā kotil
 kenyer- ünket add enni e' nap(on).

ragját. — ²²⁾ Már a' ¹⁵⁾ jegyzethez tartozó szó mellett találtuk a' kolis-t, mely halandót, embert jelent, lásd a' 22. és 23. lapon a' homo szót. — ²³⁾ orosz szó, cartsvo helyett. Alább a' vogul naer-mü-t = fejedelem földje = ország, is használja. — ²⁴⁾ orosz szó. — ²⁵⁾ orosz viszonyító = be. — ²⁶⁾ len' mä szószerint: jó ország, itt a' másik világot jelenti. — ²⁷⁾ kitilém tulajdonképp kérdezek, kitilane tehát kérdés; de itt kérdés. — A' szöveget orosz, mert vogulul így volna jó: ajtā kitilanil = e' kéréssel. — ²⁸⁾ orosz szó. Az orosz

vol'e = akarat, tehetség, szláv vuola, a' magyar nyelvbe is bejutott, ezekben: vala-mi, vala-ki = vola-čo, vola-kdo; nyavalya (nyavala) = ne-vola = tehetetlenség, azután betegség. — ²⁹⁾ končém tudok, končene tudás és bölcsesség, mely utóbbi is csak = tudás. — ³⁰⁾ ilim-kolis, az ismeretes elmkašs, elmkašs; itt is elmaradt a' többes szám ragja, mint lejjebb az angel szónál, mely a' többes számu kontlat igével van összekapcsolva.

K. Nar man ajtil votov?
mit mi evvel kérünk?

L. Votov, čtobi Torim po³¹⁾ leń tav kotne³²⁾ mis manon tave, nar manon
kérjük, hogy isten jó gondviselése adja nekünk azt, mi nekünk

karih, čtobi manon oluh, kumle to: tene, masne, kval; votov ajta
kell, hogy nekünk legyen, mint ez: étel, ruha, hajlék; kérjük azt

na ti kotil, ton mas, ilolt at numsu; timil num-
e' nap(on), a' végett, mielőtt, nem aggódni (emlékezni); efféle aggo-

sene as olis bi³³⁾ metenne³⁴⁾ Torimne.
dal- om lenne ellene(?) istennek.

K. Kumle lovinkati atit votne Torim kvoshin?
hogy szól (az) ötöd kérés(e) isten imádság(ának)?

L. I kvul³⁵⁾ tin manon arint man, kumle man kvultov, kon tarmint
és bocsásd meg azokat (a') mi adósság-inkat, mint mi megbocsátunk, ki- n

man arint inčov.
mi adósságot tartunk (kin nekünk van követelésünk).

K. Nar man ajtil votov?
mit mi evvel kérünk?

L. Votov, čtobi Torim kvultis manon arintman, kumle man kvultov
kérjük, hogy isten bocsássa meg mi adósság-inkat, mint mi megbocsátunk

tonne, kotih kor³⁶⁾ kirih varis man ilpalt, ili obid' varis manon.
annak, ki bünt tett mi előtt(ünk), vagy sérelmet tett nekünk.

K. Nar man³⁷⁾ imti, jesli³⁸⁾ man at kvultov motinne?
mi nekünk lesz, ha mi nem bocsátunk meg másnak?

L. Timil as kivirt at karih asentah manon, čtobi Torim kvultis, i ton
ez ügy- ben nem kell reményleni nekünk, hogy isten megbocsásson, 's az-
e' miatt lehet

mas karih kvultuh obid', i oluh sokin jurtil mir kivirt.
ért kell megbocsátani sérelmet, 's lenni minden- nel békében.

K. Kumle lovinkati kotit votne Torim kvoshin?
hogy szól (a') hatod kérés(e) isten imád(ság)ának?

³¹⁾ Orosz viszonyító = szerint. — ³²⁾ kotém, kvotém hajlom, kotne hajlás, hajlandóság; len' kotne jó hajlandóság, kegyelem, gondviselés; len' kotne tav jó hajlandósága, kegyelme. — ³³⁾ A' bi, orosz szó-füzetből, a' bolbi-ből, csúszott be a' vogul olis után, any-

nyira oroszosan bánt a' fordító a' vogul nyelvvel. — ³⁴⁾ elöttem érthetetlen szó. — ³⁵⁾ kvul'ém, és kvultém hagyok, elhagyok, itt megbocsátok. — ³⁶⁾ a' kor a' kotih-hoz járul (lásd a' 9. jegyzetet is). — ³⁷⁾ manon helyett. — ³⁸⁾ orosz szó.

- L. I vul totin manov iskušenij³⁹⁾ kivirne.
's ne vigy minket (a') kísértet- be.
- K. Nar man ajtil votov?
mit mi evvel kérünk?
- L. Votov, čtobi Torim ne mis diavolne, man jurtil matir vur varuh
kérjük, hogy isten ne adja (az) ördögnek, mi vel(ünk) valami csábítást tenni
i totuh kirih kivirne.
és vinni bün- be.
- K. Kumle lovinkati satit votne Torim kvoshin?
mint szól (a') heted kérés(e) isten imádságá(ának)?
- L. Urin manov luñil.
örizz (meg) minket (a') rosztul.
- K. Nar man ajtil votov?
mit mi evvel kérünk?
- L. Votov, čtobi Torim uris manov ot sokin kirih, i nar man jurtil
kérjük, hogy isten özizzen minket minden bün(től), 's (attul) a' mi velünk
luñ imti.
rosz történik.
- K. Kumle lovinkati slavoslovij Torim kvoshin?
hogy szól a' dicséret isten imádságában?
- L. Kumle oli nag carstvo, i vag, i slav sav talne.⁴⁰⁾ Ámin.
mert (hogy) legyen tiéd az ország, az erő, a' dicsőség minden télre (évre). Amen.
- K. Narne ajte migkotı kvoshine?
minek az adatik (az) imádsághoz?
- L. Ton mas, čtobi kvoshin kolis ne tolko votis tavnone Torim palt vagin⁴¹⁾
az- ért, hogy (az) imádkozó ember ne csak kérjen magának isten- től erős
i sokin⁴²⁾ vari, no totis tavnone slav, saj
's minden tehetséget, hanem vigyen neki is dicsőséget, (mi) igazság szerint
tavnone karıh.
neki kell (kellő).
- K. Nisir lah Amin?
millyen (e') szó Amen?

³⁹⁾ orosz szó. — ⁴⁰⁾ ezt: *mind örökké*, a' fordító csak így bírta kifejezni: *minden évre*, avagy tulajdonkép: *sok télre*, mert *sav* = sok, azután *mind*; *tal* = tél. Az *év*-et a' vogul ember *jis*-nek nevezi ugyan, de közönségesebb a' *tála-tuj* = tél-nyár, azaz év,

vagy csak a' *tál* = tél, az év jelentésével. Az Strahlenberg előtt egészen új vala, 's azért itélé együgyűnek és butának a' vogult, lásd a' 91. lapot. — ⁴¹⁾ *vaging* helyett; tehát *sokin* is *soking* helyett = mindenek. — ⁴²⁾ a' *sokin* töje azonos a' *sau*, *sav* tövel, melly *sok*-at

- L. Läh sväščen⁴³⁾; tav lattï : tokve, ili tovlï.⁴⁴⁾
 (e') szó szentelt; az (azt) jelenti : úgy, vagy úgy legyen.

II.

O lov zapoved' Torim.

A' tiz parancsolatjárul istennek.

- K. Nisir ilolt zapoved' Torim?
 mi az első parancsolatja istennek?
- L. Om olam nag Torim, vul imti namon motih Torim kvone anim¹⁾.
 én vagyok te isten(ed), ne legyen neked más isten kívül- em.
- K. Nisinar lavï Torim ajtil zapovedil?
 mit mond isten evvel a' parancsolattal?
 parancsol
- L. Ajtil zapovedil Torim lavï manon :
 evvel a' parancsolattal isten parancsolja nekünk :
- 1) manov sajtil končuh²⁾ tavetam;
 miénk ésszel ismerni őtet;
 eszünkkel
 - 2) manov simnil končuh tavetam, asentahv tavnonil i ereptahv tave;
 miénk szívből hinni őtet, reményleni tőle és szeretni őt;
 szívből
 - 3) man tusil inčuh, i leñ läh lattuh;
 (hogy) mi szájjal tartani, 's jó szót mondani;
 szánkkaal dicséretet
 - 4) sokin olnil manon kvoshuh tavnone, i sokin vagnil lenkvag varuh
 minden volt- unkkal imádkozni neki, és minden erővel ajtatosságot tenni
 tavnone;
 neki;
 - 5) ajtil akve Torim, motih sajt kivirt inčim ne končuh, i ne erep-
 evvel egyedül istent, más ész- ben képzelte nem (kell) keresni, és nem sze-
 tuh, akve Torimne ereptane vujne at mihv.
 retni, egyedül istennek kellőt (azt) állatnak nem adni.

jelent; a' törökben is *çok*, چوق. *Sokve a' ve* raggal
 van, mint p. o. a' *tokve* = úgy, mellynek töje hason-
 lókép *tru*, *tav*, és *tok* = az. — ⁴³⁾ mindenestül orosz
 szó. — ⁴⁴⁾ összehúzott szó, e' helyett: *tokve olä* = úgy
 legyen.

II.

¹⁾ *anim*, *anom* = enyém, — mert így mondja az
 orosz; *kvone anim* tehát *kvonom* helyett van. — ²⁾ a'
končuh igét ismerni, tudni, hinni és keresni értelmé-
 ben veszi.

K. Kuml'e karīh lattuh o ereptane svät angel³⁾ i svät kolis?⁴⁾
 hogy kell szólni a' szeretetéről (a') szent angyal(oknak) és szent ember(eknek)?

L. Tav karīh ereptahv ne tokve, kuml'e Torīm, no kuml'e kuś torīm- kolis,
 azokat kell tisztelni, ne úgy, mint istent, hanem mint szolgálta isteni embereket,
 isten szolgálját

kotih-kor man kvoshine totat Torīm poalt, i manon migit blagedat' tav;
 a' kik mi kérésünket viszik isten- höz, és nekünk adják (az ő) kegyelm-ét;

ton mas i notne votuh karīh tavnonil Torīm palt.
 az- ért is segítséget kérni kell tőlök isten- nél.

K. Nisir⁵⁾ motih zapoved' Torīm?
 mi a' második parancsolatja istennek?

L. Vul varin nagon kumir, i sokve nisir oli, nisir numin i nisir mā
 ne csinálj magadnak képet, 's minden mi van, mi a' mennyben és mi a' föld-
 semmiből a'

tarmin, i nisir vit kivirt, jolin mā; vul kvoshn tavnone, vul
 ön, és mi a' víz- ben, alatta a' föld(nek); ne imádkozzál annak, ne

kuntlin tavetam.
 hallgasd azt.
 tiszteld

K. Nisinar at lavī Torīm ajtil zapovedil?
 mit nem mond isten evvel a' parancsolattal?
 tilt

L. At lavī kvoshuh idolne.
 tiltja imádni a' bálványt.

K. Nisir timil idol?
 mi az a' bálvány?

L. Iz⁵⁾ nisir matir varim rod vuj, ili nisir matir sajtil varim torim, kotih-korne
 mi valami csinált féle állat, vagy valami ésszel csinált isten, a' mellynek
 képzelt

kvoshat v mesto sojin Torīm.
 imádkoznak helyette az igaz isten(nek).

K. Kuml'e karīh lattuh o ereptane ikon⁶⁾
 mit kell vélni tiszteletéről a' képeknek?

L. Ikon, timl'e oli, Torīm nuil kivirt i svät tav, inčuh karīh ton leukvag
 a' képeket, az az, isten húsá- ban és szent- jeiében, tartani kell azokat ajtatos-
 istennek és szentjeinek képviselőjét, [sággal]

³⁾ és ⁴⁾ az egyes szám a' többesszám helyett. — állatbul, vagy valami képzelt istenből áll a' bálvány
⁵⁾ orosz viszonyító = ből. Az értelem: valami csinált — ⁶⁾ egyes szám a' többes helyett.

inčim Torim aś, i svät tav, i kvoshuh tan ilpalt karih
(mint) képviselőjit istennek és szentjeinek, és imádkozni ök előttre kell

Torimne i svät tav. Ajte taj i svät ikon kvoshine varkotí⁷⁾ luł
istennek és szent-jeinek. Egyébiránt a' szent képek imádása is rosz

aśne, idolo-služenij, kun kon k svät ikon sokve takv
dologra, bálvány-imáadásra, ha ki a' szent képek(hez) mind olyan

ereptane negi, i aś tavnonil asentī, ne totī saját i sim ton poalt,
tiszteletet köt, 's lény- öktől reményl, nem viszi eszét és szivét a' felé,
tőlök

nar tan inči.⁸⁾
kit (mit) azok képviselnek.

K. Nisir kurmint zapoved' Torim?
mi a' harmad parancsolatja istennek?

L. Vul vajin Torim namä noprisne.
ne vedd isten nevét hijába.

K. Nisinar at lavī Torim ajtil zapovedil?
mit tilt isten evvel a' parancsolattal?

L. At lavī inčuh⁹⁾ Torim namä noprisne.
tiltja alkalmazni isten nevét hijába.

K. Kun karih inčuh Torim namä?
mikor kell alkalmazni isten nevét?

L. Karih inčuh Torim namä kvoshin kivirt, Torim kvorin kivirt i priság,
kell alkalmazni isten nevét imádság- ban, isten tanításá- ban és eskü(ben),

kun pank votī, i tončuh pilne jurtil.
mikor a' fej(tiszt) felszólít, és előállani félelem- mel.

K. A lattin kivirt Torim namä votuh lavat-li?
de beszéd- ben isten nevét venni szabad-e? (mondanak-e?).

L. Tone, ajte at altī kurmunt zapoved' Torim.
azt nem, ez nem illik a' harmad parancsolatjához istennek.

K. Nisir nilint zapoved' Torim?
mi a' negyed parancsolatja istennek?

L. Inčim namä sat posne kotil, kotih kor svätit' tav. Kot kotil
tartsd emlékezetét a' heted fénylő napnak, melyet megszentel ő. Hat nap(on)

⁷⁾ a' varkotī szót nem értem. — ⁸⁾ itt az ige is egyesszámban áll. — ⁹⁾ az inčuh ígét is tartani, venni, alkalmazni értelmében használja.

varin tav kivirt sokve as nag, satit ze kotil Torimne.
tedd meg ab- ban minden dolgo- dat, de a' heted nap az istené.

K. Nisinar at lavī Torim ajtil zapovedil?
mit tilt isten evvel a' parancsolattal?

L. Kot kotil kivirt asletahv, asleten as, kon narne votvis; a satit kotil
hat nap- on dolgozni, dolgozó az, mint annak neveztetett; de a' heted napot
hét köz nap

majin Torimne, timle oli, inčuh kvoshine, končtane Torimne i Torim
add istennek, az az, tartani imádságra, tanítására istennek és isten

ereptane as.
tiszteletére valónak.

K. Narne Torimne karih mihv satit kotil?
miért istennek kell adni a' heted napot?

L. Ton mas, čto Torim varis mir v kot kotil, a v satit kotil kvultis
az- ért, hogy isten csinálta a' világot hat napon, de a' heted nap(on) abba hagyá
sokve takv as.
mind azt a' dolgot.

K. Nizir soj- iz satit kotil karih at varuh?
mi okbul a' heted napon kell nem dolgozni?

L. Peš olne kolis at varsit kotit kotil, a kun Kristos kvaltis
a' rég- i emberek nem dolgoztak a' hatod napon, de midőn Krisztus keltette
miólta

kristian Torim kval, at varat satit kotil.
a' keresztyen isten (egy)házát, nem dolgoznak a' heted napon.

K. Ne oli-li as kotil, kotih kor karih mihv Torimne?
nincsen-e még nap, mellyet kell adni istennek?

L. Oli. Iolt Torim jani kotil. Motih jani kotil presvatoj Torim suk.
Van. Első az isten nagy napja. A' második nagy nap a' szent isten anyjáié.
ünnepe

Kurmint-ag jani kotil svatih. Nilint-ag niset kotil, kotih kor karih
Harmadik nagy nap a' szenteké. Negyedik a' böjt nap, mellyen kell

morče tehv, kumle lavis Torim kval.
szárazat enni, mint hagyta isten (egy)háza.

K. Nisir atit zapoved' Torim?
mi az ötöd parancsolatja istennek?

L. Kontlin t'at' nag i šuk nag, leñ nagnon imti, i savtal oluh pımtan mä hallgasd atyá- dat és anyá- dat, jó neked legyen, és sokáig élni (?) a' föld-
tarmınt.
ön.

K. Nisinar lavı Torım ajtil zapovedıl?
mit parancsol isten evvel a' parancsolattal?

L. Lavı kontlah t'at' šuk, nar lavat, sokve varuh.
parancsol szót fogadni az atyának- anyának, mit hagynak, mindent megtenni.

K. Akve-li t'at' šuk karıh kontlahv?
egyedül-e az atyának anyának kell szót fogadni?

L. A ajtil zapovedıl karıh kontlahv i ton, kotıh kor metině tunčat man de evvel a' parancsolattal kell szót fogadni azoknak is, kik állanak mı
paltov t'at' i šuk mas, timl'e oli:
nálunk atya anya helyett, az az:

- 1) Naerne, kuml'e t'at' sokve kolıs i naermä;
a' fejdelemnek, mert atyja minden embernek és az országnak;
- 2) pup i končtatıl duhovnoj;
a' papoknak és lelki tanítónak;
- 3) manov jani kolıs¹⁰⁾;
a' mı nagy embereinknek = öregeinknek;
- 4) kon manon tihtis i manon leñ varis;
(annak) a' ki minket táplált és nekünk jót tett;
- 5) načalnik i jani kolıs.
az elöljárónak és tisztviselőknek.

K. Nisir kotıt zapoved' Torım?
mi a' hatod parancsolatja istennek?

L. Vul alın.
ne ölj.

K. Nar at lavı Torım ajtil zapovedıl?
mit tilt isten evvel a' parancsolattal?

L. Atlavı vihv kolıs palt lig vagnıl ili histrostıl sokın aśnil, at pilne tiltja venni az emberektıl ? erőszakkal vagy ravaszsággal minden képen, bátorság
i leñ olne sokın kolıs i ton ajte zapoved' atlavı takže seritane,
és jó- lét minden embernek 's azért e' parancsolat tiltja szintén a' veszekedést,

¹⁰⁾ egyesszám a' többes helyett.

osehtane, at ereptane luľ as.
haragot, (hogy) nem (kell) szeretni a' rosz dolgot.

K. Nisir satit zapoved' Torim?
mi a' heted parancsolatja istennek?

L. Vul varin prelubodejstvo.
ne tegy paraznasagot.

K. Nar at lavı ajtil zapovedil?
mit tilt evvel a' parancsolattal?

L. Prelubodejstv, ili sokve luľ nuvil ereptane, tokve i sokve, nar nuri
a' paraznasagot, vagy minden rosz testi szerelmet, valamint mindent, mit akar

varuh bezzakonnoje ereptane, kumle to: arikv ajne, luľ i esermene
tenni a' törvénytelen kívánság, mint azt: égett bort inni, rosz és szégyenletes

lah i nuvil varne, lovintane luľ kvorin nepih, ergene kontlane
szót és testmozgást tenni, olvasni rosz tanító könyvet, énekelni és hallgatni

luľ ergen, vojlene na ¹¹⁾ luľ matir voarne i vegne.
rosz éneket, nézni rosz holmi tettet és mutatványt.

K. Nisir nılov zapoved' Torim?
mi a' nyolczadik parancsolatja istennek?

L. Vul tulmintin.
ne tolvajolj.

K. Nar at lavı Torim ajtil zapovedil?
mit tilt isten evvel a' parancsolattal?

L. At lavı vihv kolis inchim kor, vagnil ili hitrostil.
tilt elvenni ember birta valamit, erővel vagy ravaszsággal.

K. Nisir ontalov zapoved' Torim?
mi a' kilenczedik parancsolatja istennek?

L. Vul lattin kolis tarmint asne, olne nag jurtil. ¹²⁾
ne beszélj az ember-re valamit, ki van te veled.
tanúskodjál

K. Nar at lavı Torim ajtil zapovedil?
mit tilt az isten evvel a' parancsolattal?

L. At lavı noprisne lattuh motih tarmin sud kivirt, ili ne sud kivirt, kon
tiltja hijaba tanúskodni más- ra törvényben, vagy nem törvény- ben, a' ki-
hamisan

¹¹⁾ orosz viszonyító = ra. — ¹²⁾ kolis, olne nag jurtil = ember, lévő veled, azaz felebarátod.

tarmin lattuh ľľ ľľh, řoritahv sam ilpalt ili mot kolisne, i
re tanúskodni rosz szó, rágalmazni szem előtt vagý más ember előtt, 's

nisir bi ¹³⁾ mä ¹⁴⁾ at olis perilahv. ¹⁵⁾
mi ? nem volna hazudni.

K. Nisir lov zapovedľ Torim?
mi a' tizedik parancsolatja istennek?

L. Vul asentın jegve ereptane kolis nag, vul asentın kval ereptane nagin, ¹⁶⁾
ne akard feleségét szeretni a' te felednek, ne akard házát szeretni övét,

ni kvalin ¹⁷⁾ mä tav, ni kvalin kolis tav, ni kvalin
se a' házhoz tartozó föld- jét, se a' házhoz tartozó ember- ét, se a' házhoz tar-
né tav, ni osla tav, ni sokve vuj tav, ni sokve, nisir erepti
tozó szolgálóját, se szamar- át, se minden állat- jät, se mindent, mi kedvese
nag kolis oli.
te felednek van.

K. Nar at lavı Torim ajtil zapovedil?
mit tilt isten evvel a' parancsolattal?

L. At altı ne toľko varuh ľľ, no i ľľ řurne i ľľ numsiıe,
nem szabad nem csak tenni roszat, hanem még a' rosz akarát és rosz gondolat

ęto ot ľľ numsenel i řurnel ne menuh do ľľ ašne.
(se szabad), hogy a' rosz gondolatrul és akaratrul ne menni a' rosz tettre.

K. Kumľ karıh leńkvag inęuh omk ¹⁸⁾ ot ľľ oľnıl i numsinıl?
hogy kell lelki erővel tartani- unk a' rosz élettől és gondolattól?
magunkat visszatartóztatni

L. Karıh sokve sajt kivirt inęuh, ęto svät leń sud Torim i vagın sokin
kell mindig ész- ben tartani, hogy a' szent jó ítélető isten és hatalmas minden-
igazságos

kes ¹⁹⁾ manov vogı ²⁰⁾, ton mas numsiıe ²¹⁾ karuh lattuh Jozif jurtıl, püv
ható minket lát, az- ért gondolatban kell mondani József- fel, ki fia

Izrael: Kumľ varam ľľh ľľ motınne i kirih varam Torim ilpalt?
Izraelnek: Hogyan tegyek szót rosszat másnak és bünt tegyek isten előtt?

¹³⁾ *nisir bi* oroszul: ęto-bi, tehát csak: a' mi. —
¹⁴⁾ a' *mä*, vagy *me* jelentését nem találhatom ki; a'
mä-nek, melly földet jelent, bajosan van itt helye.
¹⁵⁾ *lahv*, *lahu*, szólni, beszélleni, *per* meg, vissza; *per-*
lahu tehát szószerint: *megszólni*. — ¹⁶⁾ *nag* = te, *na-*
gin = tiéd; hozzá kell gondolni a' *kolis*-t, mit nem
akart ismételni a' fordító. — ¹⁷⁾ *kvalin*, e' helyett:

kvaling, házas, és házhoz tartozó. — ¹⁸⁾ *om* én, *omk*
mi, különben *monk* = *mink* a' déli vogulban. — ¹⁹⁾
a' *kes* szónak jelentését nem tudom, csak találomra
fordítom. — ²⁰⁾ *vouém*, *vogém* látok. — ²¹⁾ *numsiıe* gon-
doló, és gondolás, gondolat; de gondolatban = *num-*
sinen, vagy numsin.

Bármilyen is a' közlött fordítás, figyelmünket magára vonja nemcsak avval, a' mi jó lehet benne, hanem még hibájával is. A' fordító szükség nélkül is használ orosz szokat, melyek következők : *svüt*, a' mi helyett a' *jelping* szót talán azért nem alkalmazta, ha tudta is, mivel az a' vogul hitregékben fordul elő, 's a' régi pogány hit tárgyait jelöli. Vajjon nem jutott-e ugyanilly okbul a' magyar nyelvbe is a' *szent* szó? — A' *svüt*-nek származékait is itt találjuk, mint *svütit'* szentel, *svütitsa* (da *svütitsa*) szenteltetik, *sväsčēn* szentelt, *presvütoj* szent. Satigin a' vogul igének szenvedő alakját is (*votvis*) használja, de nem kínálkozik az nagyon a' Miatyánkban és a' Tíz parancsolatban; azért kár, hogy a' *szenteltessék meg* szólást a' fordító bőristül, szöröstül vette át az oroszbul, 's így nem mutatta meg, mikép tudna evvel az igealakokkal bánni. Mert számtalanszor vettük észre az eredeti vogul szövegben, hogy a' nyelv nemcsak nem kerül a' szenvedő igealakot, hanem avval igen könnyen, szívesen és nagyon gyakran is él.

Más orosz névszók : *carstvo* és *carstv* ország, melynek vogul megfelelője a' *naer-má*, vagy déliesen *naer-mü* = fejedelem földje; *kiri*h bűn, *voľe* akarat, tehetség, *obid'* sérelem, *slav* dicsőség, *slavoslovij* dicséret, *zapoved'* parancsolat, *iskušenij* kísértet, *diavol* ördög, *blagodat'* kegyelem, *idol* bálvány, *idolo slušenij* bálványozás, bálványimádás, *ikon* kép, *priság* eskü, *načalnik* előljáró, *preľubod'ejstvo* paráznság, *histrost* ravaszság, *sud* bíró, *noprisne* híjába. Szem előtt tartván e' vogul fordítást, 's tudván, hogy legrégibb nyelvemlékeinkben ilyenek találkoznak : mennyi *milostben*, szerelmes *bratim* stb. világosabban látjuk, — a' mit ugyan a' nélkül is tudunk, hogy az első és hatalmas külföldi hatás a' magyar nyelvre a' szláv nyelvek részéről származott. Míveltségünk történetei, különösen a' keresztyénség terjesztésének történetei, még korántsem tüntetik fel eléggé azt a' szláv hatást, a' melynek legbizonyosabb nyomai a' magyar nyelvben láthatók, 's a' mely nyomok azt hirdetik, hogy az első magyar imádságos és ajtatos könyvek szláv, nem német, könyvek után készültek, a' mit már a' *keresztyén*, *keresztelés*, *koma*, *pap* stb. szók is bizonyítanak. Még azt a' tanúságot is kivonhatjuk a' legrégibb magyar fordításokbul, hogy azokat nem külföldi szerzetesek vagy papok, hanem született magyarok készítették, kik a' keresztyén hitben oktatta voltak, 's kik folyvást a' magyarok közt laknak vala. Mert bár mennyi szláv szokat hoztak is által a' magyar fordításokba : a' magyar név-szók ragozásában, az igeszók köpzőjiben és ragjaiban legkisebb hatást sem engedének a' szlávsnak. E' tekintetben vétkezik már *Satigin*, ki egyébiránt is Tobolszkban, oroszok közt, élt; vagy itt ott a' déli vogul nyelv maga is romlik.

Satigin szerte használja az orosz viszonyítókat, mit már meg is jegyeztünk. Azok következők : *na*, *o* vagy *ot*, *po*, *iz*, *k*, *v*, *do*. De a' mód mellyel használja a' fordító, azt bizonyítja, hogy e' visszaélés nem volna tartós, 's hogy ellökné a' nyelv, ha a' keresztyén hitben is föleszmélhetne. *Satigin* néha egészen a' vogul nyelv ellenére használja azokat, p. o. *na votne*, *o lov zapoved'* *Torim*, *iz nisir matir varim*, *k svüt ikon*, *v kot kotil*, stb. a' melyekben az orosz viszonyító a' vogul rag helyett van. Másszor azonban az orosz viszonyítón kívül a' vogul ragot is kiteszi, p. o. *ot luľ numsenel*, *do luľ asne*. Sőt egyszer oda teszi az orosz viszonyítót, hol a' vogulnak van helye, p. o. *soj iz ok-bul*. Azt lehetne tehát gondolnunk, hogy *Satigin*, ha folytatja a' fordítást, lassankint helyet engedne a' vogul nyelv szellemének. Legalább olyan vétés, millyet a' 251. lapon ebben találunk : kurmint-ag janí kotil *svütih* = a' harmad nagy nap a' szenteké, a' hol is a' *svütih* orosz genitivus, nem sokszor kerülhetne elő. — Illyenek : *kvoshin Torim*, *t'at' sokve kolis* stb. e' helyett : *Torim kvoshin*, *sokve kolis t'at'* stb. már e' fordításban is enyészni kezdenek, mert találhatni helyes vogul szórendet is.

Minek tulajdonítsuk azt, hogy a' fordító gyakran az egyesszámot a' többes helyett teszi, még akkor is, midőn az igében kiteszi a' többesszámot? P. o. *angel kontlat*, e' helyett : *angelt kontlat*; *svüt kolis*, *kotih tunčat*, e' helyett : *svät kolist*, *kotih tunčat*? Ezt talán a' nyelv maga

szenvedi el, 's nem a' fordító hibája. Az az eredeti szöveg ugyan, a' melly az éjszaki vogulságot tünteti elénk, nem mutat ilyen példát.

A' *končtatil duchovnoj*-féle, e' helyett : *duchovnoj končtatil* = lelki tanító, csak egyszer fordul elő; ezt hát önkénytelen hibának vehetjük.

De Satigin a' birtokos ragokkal sem tud bánni, mellyek helyett, szinte kivétel nélkül, a' névmást oroszosan teszi ki, hol előtte hol utána a' névszónak. Így olvassuk : *t'at'man*; *t'at' nag, name nag, s'uk nag*; *name tav, kolis tav*; viszontag : *man tusil, manov sajtil, manov simnil*; *nag kolis* stb.

A' déli vogul nyelv személynévmasai a' Satigin fordításában : *om* én, *nag* te, *tav* ő, *man* mi, *tan* ők; a' második személynék többese nem fordul elő. Ezeknek itt következő ragos alakjait találjuk :

om	én	nag	te	tav	ő
anım		nagın		—	
anom		{ nagnon		{ tavnon	
		{ namon		{ tavnone	
—		—		tavnonıl	
				{ tavne	
anom		namon		{ tave	
				{ tavetam	
man	mı	—		tan	ők
manon		—		ton	
manov		—		tin	

Nagyon föltetsző tehát az *omk*, mellyet ebben találunk : kuml'e karıh leıkvag *inčuh omk* ot luı olnıl i numsinil? hogyan kell magunkat *tartóztatni-unk* a' rossz élettıl és gondolattal? Így vegyük-e, hogy *om* én, *omk* mink, mi? A' déli vogulban, Ahlqvist tanúsága szerint (lásd Bulletin de la Classe des Sciences historiques de l'Académie Imper. des Sciences de St. Petersburg, XVI. tome — az 1. 2. 3. 4. 5. számaiban), az első személyi névmás többese *monk*. Az *omk* tehát igazolva van; ennél fogva az *inčuh omk*, melly annyira megegyez a' magyar *tartóztatn-unk*-kal, figyelemre méltó tünemény.

A' mondatkötők is, a' mellyeket itt találunk, oroszok, úgymint ; *i* és, *no*, *že* de, *a* és, *de*, *čto*, *što*bi hogy, mellyet, az orosz nyelv törvénye szerint, az ige mult idejével füz össze, p. o. *čtobi tunčesov*, *čtobi olis*, *čtobi varis*, *čtobi kontlis*, *čtobi mis*, *čtobi uris*, *čtobi kvultis* stb. — A' *li* = vagy szót vagy az orosz *jes*-szel teszi ki, így : *jesli*, vagy vogul szók után következteti, így : *oli-li* van-e? *akve-li* egyedül-e?, *lavat-li* mondanak- és parancsolnak-e?

Még az orosz tagadó ige-határozó *ne*, *ni*-t is használja, a' vogul *at* és *vul*, *ul* helyett.

De mind ezek ellenére sok tekintetben becses a' Satigin fordítása, 's megérdemli, úgy hiszem, hogy itt helyet szorítottunk neki.

HARMADIK SZAKASZ.

A' VOGULOK VISZONYAI A' MAGYAROKHOZ.

BEVEZETÉS.

„Ha lehetne, egyenesen az Uralra utaznám, hogy a' vogulok és osztjákok nyelvét megtanuljam. Igen keveset tudunk e' nyelvekről; de a' mit tudunk, az nyelvtani és szótári tekintetben legnagyobb nyomósságúnak látszik. Ezután járulnék a' magyar és finn nyelv hasonlításához mind nyelvtanilag mind szótárilag, mi befejezné a' kérdés nyelvészeti oldalát. Következnék azután történelmi oldala, melly tekintetből épen a' vogulok látszanak legérdekesebbeknek. Ők szirjān határosaiknál a' *jögra* nevet viselik, mi nagyon emlékeztet a' régi *ugor* vagy *jugor* névre; legalább az orosz, kinek *ö* hangja nincsen, ezt csak így ejtheti. A' *jögra* népről nevezték hajdan az egész tájéket *Jugriának*. De nevezetes ez is: Az oroszok a' magyart is *jugrinak* nevezik; 's minthogy a' vogul magát *manšinak* nevezi: talán így a' *magyar* név eredetére is juthatunk.“ Ezt írā Reguly 1841-ben a' magyar Akademiának. Reguly megtette az utazást; a' mit a' voguloktól és róluk hozott, az olvasó előtt van immár, a' mennyiben sikerült azt értelmezni; 's látjuk, hogy az se nem kevés, se nem becstelen, sőt inkább több és becsesebb, mintsem várni mertük volna.

Értelmezője lévén a' Reguly hozományának, szükségesnek tartom arra is megfelelni, a' mi végett ő az éjszaki Uralra 's a' vogulok és osztjákok közzé utazott. Mert látók a' Bevezetésben, hogy a' XVI. század elejétől fogva hire vala Európában annak, hogy a' magyarok Jugriából jöttek ki, a' melly jelenben is a' vogulok hazája; ennél fogva, úgy gondolják vala az írók, hogy a' magyaroknak szorosabb viszonyban kell állaniok a' vogulokkal, mintsem bármellyik más rokon nyelvű néppel. Azt is látók, hogy a' mi kevés tudomás volt a' vogul nyelvről, az támogatja vala ama' régi hirt. Végre, Regulyt is épen ama' hír 's a' megvolt kis vogul nyelv-tudomás bírā terhes utazására, hogy kielégítő és megbízható feleletet keressen azon kérdésekre, a' mellyeket ama' hír és nyelvhasonlatosság támasztottak, 's hogy a' nyelvrokonság ügyében felvilágosítsa azt, mi homályos képekben rémlett vala a' tudomány előtt. Úgy tartom tehát, hogy vétkezném a' Reguly emlékezete ellen, ha vogul hagyományait értelmezvén, egyúttal nem igyekezném világosan kifejezni ama' feleletet is, a' mellyet Reguly keresett. Pedig szabatosan és világosan igyekeztvén kifejezni a' feleletet azokra a' kérdésekre, a' mellyeket a' magyarok eredete nemcsak a' hazai, de az európai irodalomban támaszt vala századokon keresztül, az a' tudománynak is némi hasznára lesz; mert a' tudomány a' tagadó bizonyosságot többre becsüli a' kecsegtető kétességnél, bármi nagyot látszik is homályában rejteni. Ez által is teljesitem a' reám bízott kötelességet; minthogy az Akademia a' Reguly hagyományainak kiadásával a' tudománynak is kíván szolgálni.

Hogy szabatosan és világosan fejezhessem ki az óhajtott feleletet, az ide tartozó összes tudományt fogom elővenni, a' mennyiben t. i. utólérhetem, habár az túl terjeszkedik is a' Reguly nyomozásain. Mégis övé lesz a' fő érdem; mert vogul hagyományai nélkül szükölködven, azt a' hézagot nem lehetne kitölteni, a' mellyet addiglan a' tudomány eszközeiben tapasztaltunk volt. De szükséges e' túlterjeszkedés. Ugyanis először ez a' kérdés áll előttünk: *A' nyelv-rokonság millyen viszonyt mutat a' magyar és vogul nyelvek közt?* Ha világos lesz eme' viszony, azután kérdezhetjük okosan: *Igazán Jugriából jöttek-e ki a' magyarok?* Mind a' kérdés, mind a' felelet két részre oszlik tehát, 's a' nyelvkérdés okvetlenül megelőzi a' történeti kérdést. Ámde a' nyelvkérdésre nem lehet csak a' magyar és vogul nyelvek egybehasonlításával felelni; mert föltéve is, hogy ez egybehasonlítás *rokonságot* hozna ki, de nem mondhatná meg, hogy *millyen* a' rokonság, pedig ez a' nyelvkérdés veleje. Az, hogy *millyen* a' vogul és magyar nyelvek közti rokonság, csak a' többi rokon nyelvek egybehasonlításából tetszik ki; az egybehasonlítást tehát olyan nyelvekre is ki kell terjeszteni, a' mellyekről keveset vagy semmit sem találunk a' Reguly hagyományaiban, de a' mellyekre bizonyosan ő is kiterjeszkedett volna, ha maga dolgozhatta volna ki, a' mit helyette én teszek. — A' történeti kérdést Reguly alkalmasint néprajzi tapasztalásaival világosította volna fel, a' mellyekből nagyon-nagyon keveset találunk a' jegyzeteiben; pedig tudjuk, hogy a' kérdés ezen oldala legvonzóbb vala reá rézve. Mi tehát egészen mellőzzük a' néprajzi eszközöket, bár hol találnánk is ilyeneket, minthogy bizonyító erejüket nem bírjuk megmérni. Ellemben a' külső történeti bizonyítékokat elő fogjuk hozni, úgy lévén meggyőződve, hogy azokat a' nyelvészeti bizonyítékok legjobban felvilágosítják.

De legitt elő kell adnunk, millyenek tulajdonképen e' két rendbeli bizonyítékok; mert ebből tűnik ki majd, hogy mit várhatunk tőlök, 's mint világosíthatják fel egymást.

Bármelly nemzet eredetét kétféle eszközök segítségével kell keresni, minthogy csak *azokkal* lehet megtalálni, ha megtalálható. A' segéd-eszközök egyik fele a' *rokon nyelvek* tárházai-ban van lerakva, mellyet azokból ki kell szedni; másik fele a' *történeti emlékek és emlékezések*, a' mellyekhez a' *szóhagyományt*, vagy az *örökölt hírt* is számítjuk. A' kétféle segéd-eszközök megannyi bizonyítékok, mellyek vagy egymást támogatják, 's e' szerint kiegészítik, vagy egymás ellen tanúskodnak. De ilyen ellenkezés alkalmával sem rontják le egymást, minthogy az erősebbek magokban is bizonyíthatnak. Úgyde erősebbek a' nyelvészeti bizonyítékok, mint a' történelmiek.

A' nyelvek az emberek önkényén kívül lettek, 's olyan korban, a' mellybe semmiféle történeti emlékezés nem érhet fel. A' nyelvek, úgy lehet mondani, a' népekkel együtt támadtak; a' mikor meglett a' nyelv, meglett a' nép is, a' melly azon beszéll. A' nyelv-levés és a' nép-levés abba a' korba helyezhető, a' mellyben az emberek a' belső és külső természet szoros vezetése alatt élnek vala, mint a' gyermek, a' kiben az eszmélkedő öntudat leghívebben követi az ébredő szellem törvényeit, 's a' testi élet is egészen a' külső természet hatása alatt foly le. Ebben a' korban nem lehet hazugság a' gyermekben, a' ki nem ismeri a' jót és rosszat, nem a' szépet és rutat, kitül tehát a' szégyen és a' lelkiösmeret egyaránt idegenek. A' levés korában a' nép sem lehet hazug; ha ismeri is a' jót és rosszat, azt természeti kénytelenségből, nem erkölcsi választásból különbözteti meg egymástul. Azon kornak leghívebb, legbizonyosabb, de legállandóbb képe is a' nyelvben van lerakva, a' mellyről azt kell mondanunk, hogy *őszinte*, a' szónak legigazibb értelmében.

A' népek történelmei akkor kezdődnek, a' mikor azok abból az őszinte, gyermekded kor-ból kilépnek; 's a' melly időről történeti emlékezések szólnak, az még annál a' kilépésnél is sokkal későbbi. Mert régen folytak vala már a' viszontagságok, míg arra jutnak az emberek,

hogy a' történeteket kö-rakások által megörökítsék; még több idő kellett arra, hogy énekekbe foglalják azokat, vagy képekkel, jelekkel le is írják. De midőn erre jutnak, rég túl vannak az őszinteség korán, 's már a' szenvedélyek korában élnek, a' mikor érdekből hazudni a' hadakozás egyik eszköze, melly győzelemre vezethet. Azután a' jóság is feledékeny, 's dicsekedni a' kitűnés hajlama is szokott: hogy ne volna a' nép is feledékeny, 's azonkívül dicsekedő. A' történeti emlékek tehát igen sok idegenszerű hatás alatt keletkezhetnek. Ezekből világos, hogy a' nyelvészeti bizonyítékok sokkal régiebbek a' történelmieknél, minthogy olyan kor-bul valók is lehetnek, a' mellybe semmiféle történeti emlék nem érhet föl; továbbá, hogy a' nyelvészeti bizonyítékok hitelesebbek is a' történelmieknél, minthogy a' nyelv őszinte képe a' maga korának, elemben a' történeti emlékek és emlékezések sok idegenszerű hatás alatt keletkezhetnek. Azért mindenkor többet nyomnak a' nyelvészeti bizonyítékok, mint a' történel-miek. Ha ez utóbbiak az előbbiekkal ellenkezni találnak, nem győzhetik le, sőt magok vesz-tenek. Lássuk hát immár a' nyelvészeti bizonyítékokat, a' mellyek megmondják nekünk, hogy *a' nyelvrokonság millyen viszonyt mutat a' magyar és vogul nyelvek közt; mert ezután részint e' feleletből, részint a' történelmi bizonyítékokból ki fog világosodni, vajjon igazán Jugriából, melly jelenben is a' vogulok hazája, jöttek-e ki a' magyarok?*

I. FEJEZET.

NYELVÉSZETI BIZONYÍTÉKOK.

1. §. *Melly nyelveket 's mire nézve vallassunk?*

A' nyelvészeti bizonyítékokat a' nyelvek vallásából kell napfényre hozni. Mi tehát val-latni fogjuk a' nyelveket. De a' vallatás sikere föltételezi, hogy a' vallató elfogulatlan legyen, 's a' vallókat értse. Az a' vallató elfogulatlan, a' ki mindent kész elfogadni, bármit vallanak is a' tanúk, ha igaz vallomásuk; mi is elfogulatlan vallatók legyünk, azaz keressük az igazságot, bármilyen legyen, 's bárhol találjuk is azt. A' vallókat pedig úgy fogjuk megérteni, ha mind a' szótára mind a' nyelvtanra nézve vesszük a' nyelvek feleleteit, 's gondosan nézzük, mit mondanak tulajdonképen.

De sok a' nyelv Ázsiában és Európában; némelyeknek nagy és híres irodalmuk van, 's ős régiségről tanúskodhatnak, mint a' sinai, a' szanszkrit, a' görög és latin nyelvek; mások-nak alig is van irodalmuk 's azért nem mutathatnak fel írott emlékeket valami nagy régiség-ről; még másoknak nincs is irodalmuk, ezek tehát se hírrel, se népeik dicsőségével nem ajánl-kozhatnak. Kérdés már: melly nyelveket vallassunk? — Azt a' feleletet nem egyszer hallot-tuk már, hogy *a' magyar nyelvet egyenjogu nyelvekkel kell egybehasonlítani*, 's tudjuk, hogy nem egy magyar nyelvtudós nagy tapssal kísérté azt a' feleletet. Bátran el lehet fogadni 's ve-zérszónak venni azt, hogy *egyenjogu nyelveket kell vallatnunk*. Midőn tehát kérdezzük, hogy melly nyelveket vallassunk? azt felelhetjük reá: *egyenjogu nyelveket*. Ámde nem sokra érünk e' felelettel, — mert hát *mellyek az egyenjogu nyelvek?* a' híresek-e, a' mellyeknek nagy iro-dalmuk van, vagy a' nem híresek? Úgy látszik, hogy a' híresek egyenjoguak a' magyarral! Lehet hát p. o. a' *sinaival* tenni kísérletet. De hogy is juthat valakinek eszébe, a' magyart és a' sinait egybehasonlítani, miután a' sinai nyelv épen annyira szűkölködik nyelvtani alakok nélkül, a' mennyire azokkal a' magyar nyelv bővelkődik; 's miután a' sinai szók épen any-

nyira csont nélküliek, a' mennyire csontosak a' magyar szók! Vessük össze csak a' sinai és magyar számneveket:

egy	'i	hat	lu	húsz	eul-si
kettő	eul	hét	ci	száz	pe
három	san	nyolcz	pat	ezer	čin;
négy	sse	kilencz	kieu		
öt	'u	tíz	si		

vessük össze csak e' következő sinai nyelvtani példákat a' megfelelő magyar példákkal (előrebocsátván, hogy *ngo* én, *ni* te, *ta* üt, *kin-tien* e' nap, ma, *co-tien* a' nap, tegnap): *ngo-ta* ütök és ütöm, vagy botom; *kin-tien ngo-ta-ni* (e'-nap én-üt-te) ütlek, 's *co-tien ngo ta-ni* (tegnap én-üt-te) üttöttelek: — 's azonnal látjuk, sőt meg is győződünk felőle, hogy a' sinai nem hasonlít a' magyar nyelvhez; ennél fogva az egybehasonlításra nézve nem lehet egyenjogu a' magyarral.

Még híresebb nyelvek a' szanszkrit és görög; talán ezek egyenjoguak a' magyarral? Ám lássuk a' számneveket:

êka,	॑ka	egy	šaš,	॑š	hat
dvi,	द्वी	kettő	saptan,	॑pta	hét
tri,	॑tri	három	aštan,	॑stā	nyolcz
čatur,	॑catur	négy	navan,	॑na	kilencz
pañca,	॑pañca	öt	dačan,	॑da	tíz.

Ezek azt mondják nekünk, hogy lehets idegenek egymáshoz; a' min nem csudálkozunk, ha észre akarjuk venni, hogy a' szanszkrit, görög, egyszóval az úgy nevezett árja nyelvekben nincsen meg a' magánhangzók harmoniája, melly a' magyarban uralkodik, viszontag azokban szó-nem (genus) van, a' mellyet meg a' magyar nyelv nem ismer. Ebből is azt látjuk tehát, hogy a' szanszkrit, görög, latin, német, szláv, vagyis az árja nyelvek, bár nagyon híresek is, nem hasonlítanak a' magyar nyelvhez; tehát az egybehasonlításra nézve nem lehetnek vele egyenjoguak.

'S vannak még más híres nyelvek, az úgynevezett sémi nyelvek, a' mellyekhez a' héber és az arab tartoznak; talán ezek egyenjoguak a' magyarral? Ezek mellett a' régi vélemény is szól, melly azt vitatta volt, hogy a' magyar nyelv keleti, a' héber is keleti; a' magyar nyelv birtokos ragokkal fejezi ki a' pronomen possessivumot, a' héber is azt teszi: annál fogva a' magyar nyelv a' héberhez hasonlít. Csakhogy ha közelebbről tekintjük a' héber nyelvet, 's azt látjuk, hogy egyfelül inkább az árákhoz tartoznék, mintsem a' magyarhoz, mert abban is megvan a' szó-nem (genus), 's nincsen meg a' magánhangzók harmoniája, másfelül pedig még az árja nyelveknél is jobban különbözik a' magyartul, a' mennyiben alig teszen viszonyi ragoakat a' névszókhoz, 's a' mennyiben az igező a' belhangok változásaival fejezi ki a' jelentések változásait, p. o. *katal* ütött, *kittél* ütöget, *kuttal* üttetett, — a' személyi ragokat pedig hol eléje hol utána ragasztja az igének, p. o. *katalta* ütöttél, 's *tiktol* fogsz ütni: menten arrul kell meggyőződünk, hogy a' héber nyelv, 's vele együtt a' sémi nyelvek sem hasonlítanak a' magyar nyelvhez. 'S e' meggyőződést a' számnevek egybevetése még megerősíti, mert:

exad	egy	šiššah	hat
šenaim	kettő	šiv'ah	hét
šelošah	három	šemonah	nyolcz
arbaah	négy	tiš'ah	kilencz
xamišah	öt	asarah	tíz stb.

Tehát a' sémi nyelvek sem lehetnek az egybehasonlításra nézve egyenjoguak a' magyar nyelvvel.

Azt kell immár kérdeznünk: Melly nyelvek voltaképen egyenjoguak a' magyarral? 'S erre csak azt lehet felelnünk: *A' mellyek hozzá hasonlítanak.* De mellyek hasonlítanak hozzá? Hogy erre biztosabban felelhessünk, foglaljuk össze, a' mit eddig a' sinai, az árja és a' sémi nyelvekben, mint nem-hasonlítóknak, találtunk. A' sinaiban azt találtuk, hogy épen annyira szűkölködik nyelvtani alakok nélkül, a' mennyiben azokkal a' magyar nyelv bővelkedik; továbbá az árja és sémi nyelvekben azt találtuk, hogy nekik szó-nemök van, de nincsen magánhangzói harmoniájok, tehát e' kettőre nézve ellenkezik a' magyarral; végre mind a' háromféle nyelvekben azt találtuk, hogy számneveik nem hasonlítanak a' magyar számnevekhez, a' miből bátran következtethetjük, hogy egyéb szavaik csoportjai sem hasonlítanak a' magyar megfelelő szó-csoportokhoz. Ebből már igenesen az foly, hogy a' magyar nyelvhez azok hasonlítanak, a' mellyek, mint ő, nyelvtani alakokkal bővelkednek; 's a' mellyekben, mint ő benne, szó-nem nincsen, de megvan a' magánhangzók harmoniája; végre a' mellyek számnevei, következőleg egyéb szó-csoportjai is hasonlítanak a' magyar számnevekhez, következőleg egyéb megfelelő magyar szó-csoportokhoz is.

Van egy nagy nyelv-sereg, melly, mint a' magyar, a' szó-nem híjával van, 's melly azonképen, mint a' magyar, a' magánhangzók harmoniájával bír; 's ez a' nyelvsereg az úgynevezett *áltaji nyelvek*, mellyek főbbjei a' finn, a' török, a' mongol és a' manžu nyelvek. Ezek mind bővelkednek nyelvtani alakokkal is, kiváltképen pedig a' finn és a' török nyelvek. Ezekről már ennél fogva is fel lehet tenni, hogy hasonlítanak a' magyar nyelvhez; 's ha úgy találándjuk, hogy hasonlító: tehát egyenjoguak is lesznek a' magyarral. Ezeket fogjuk azért vallatni, még pedig először *szótári tekintetből*, azt nézván, hogy számneveik és más szó-csoportjaik mennyire hasonlítanak a' magyar nyelv számneveihez, 's egyéb megfelelő szó-csoportjaihoz; azután *nyelvtani tekintetből* is, azt nézván, hogy ragjaik és képzőik mennyire hasonlítanak a' magyar ragokhoz és képzőkhöz. Azomban míg így vallatjuk az áltaji nyelveket, nem árt, sőt hasznos lesz, közbe-közbe az árja és sémi nyelveket is kérdezgetni, ha tudnak-e hasonlóbbat előmutatni. Mert elfogulatlanul keresvén a' való igazságot, 's tudván, hogy az egyenjoguságot egyedül a' hasonlóság adhatja meg: nekünk mind egy, akárhol találjuk is a' magyar nyelv hasonlóját; az *eredmény* annál többet fog nyomni, minél szorosabban jártunk el a' vallatásnál.

A. Nyelvészeti bizonyítékok szótári tekintetből.

2. §. A számnevek.

A' számnevek minden nyelv-seregben legtöbbet bizonyítanak a' rokonságra nézve, mivelhogy eredetüket külső okból kimagyarázni nem lehet, tehát azokat közös örökségnek kell venni; a' melly nyelvekben hasonló számneveket találunk, azokat egy közös fészekből származottaknak kell tekintenünk. A' Bevezetésben sokszor láttuk (a' 4. 10. 11. 14. 32. lapokon), hogy a' nyelvek hasonlóságát a' számnevekre alapíták, 's mi azt helyeseltük is (a' 40. lapon): annál fogva itt is a' számnevekről kezdjük vallatni a' nyelveket. De kettős feladatunk van. Nem csak azt akarjuk tudni, hogy melly nyelvek hasonlítanak a' magyarhoz, hanem még különöbben azt is, hogy *millyen* a' magyar és vogul nyelvek közti viszony, melly a' hasonlítás következtében a' két nyelv között taláztatik. Ezt pedig csak úgy tudhatjuk meg, ha a' hasonló viszonyos hasonlításait egymáshoz mérjük; a' mire mind azok felhozása megkívántatik, a' mellyek netalán hasonlóak lehetnek. Azért az egész nyelvsereget, a' mellyet áltajinak ne-

veznek, fogjuk a' számnevekről vallatni; még pedig abban a' rendben, a' melyben éjszak-nyugattal kezdve egymásután keletfelé következnek.

α) A finn nyelv-csoport számnevei.

Az áltajiság legnyugat-éjszakiabb csoportját a *finn nyelvek* teszik, úgymint a' *lapp*, Skandinávia és Finnország éjszaki részein; a' tulajdonképi *finn*, Finnországban; ennek déli határosa az *eszt*, Esztországban, és a' *liv* nyelv, Rigától délre a' Balttenger partján; végre a' finn nyelvnek keleti határosai, a' *veszi* (vepsi) és *vót* nyelv, melyet *éjszaki csudnak* is neveznek, hogy megkülömböztessék a' *déli csudtul*, mely a' Peipusz tó kelet-déli vidékén és Tver körül van az országban elhintve. Mi itt a' *lapp*, *finn*, *revali* és *dorpati eszt* 's a' *liv* nyelvek számneveit hozzuk elő.

<i>Lapp.</i>	<i>Finn.</i>	<i>Eszt.</i>	<i>Liv.</i>
1. oft, ofta; okt, okta	yhte (yksi)	üks, üts	üks
2. guöft, guöfte; guökt	kahte (kaksi)	kaks, kats	kakš
3. golm, golma, golbma	kolme	kolm, kolm	kuolm
4. nállä, nälle	neljä	neli, neli	neela
5. vitta, vit, vitte	viite (viisi)	viis, viis	viiz
6. gutta, gut, gutte	kuute (kuusi)	kuus, kuus	kuuž
7. čiečča, čieč, géča	seitsemän	seitse, seitse	sejs
8. gavce, gauce, gafce, gakee	kahdeksan	kaheksa, katesa	kaadöks
9. ovce, oufce, ofce	yhdeksän	üheksa, ütesa	üüdöks
10. loge, lokke	kymmenen	kümme, kümme	kum, tūm
20. guöft loge	kaksi kymmentä	kaks kümmend, kats kümmend	kakš kumd
30. golm loge	kolme kymmentä	kolm kümmend, kolm kümmend	kolm kumd
40. nállä loge	neljä kymmentä	neli kümmend, neli kümmend	neela kumd
50. vit loge	viisi kymmentä	viis kümmend, viis kümmend	viiz kumd
60. gut loge	kuusi kymmentä	kuus kümmend, kuus kümmend	kuuž kumd
70. čiečča loge	seitsemän kymmentä	seitse kümmend, seitse kümmend	sejs kumd
80. gavce loge	kahdeksän kymmentä	kaheksa kümmend, katesa kümmend	kaadöks kumd
90. ovce loge	yhdeksän kymmentä	üheksa kümmend, ütesa kümmend	üüdöks, kumd
100. čüötte	sata	sada sada	sada.

β) Az ugor nyelv-csoport számnevei.

A' finn nyelv-csoport keletfelé a' Fehér tengerig nyúlik el; ott kezdődik az *ugor* nyelv-csoport, mely délfelé a' közép Volgáig terjeszkedvén, keletfelé az Uralon kél által az Ob és Irtyis mellékéig. A' *szirjün-permi*, a' *votják*, *vogul* és *osztják* nyelvek egy szakadatlan csoportot tesznek; a' *mordvin* és a' *magyar* nyelvek helyszerint kiváltak a' többiek közzül.

<i>Szirjän.</i>	<i>Votják.</i>	<i>Mordvin.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Vogul.</i>	<i>Osztják.</i>
1. ötik	og, odig	ifkä, fkä	egy	äk, äkve	i, it
2. kük	kük	kafta	kettő, két	kiti, kit	kathen, kät
3. kujim	küjn	kolma	három, harm	kórom, korm	xüdem
4. nöl	niľ	nilä	négysz	nilä	neda, nēt
5. vit	viť	vetä	öt	ät	vet
6. kvajt	kvať	kota	hat	kat	xut
7. sizim	sizim	sisem	hét	sät	täbet
8. kökjaamıs	famıs	kafksa	nyolcz	nalalu	niged-lah
9. ökmıs	ukmıs	vehksa	kilencz	antallu	är-jong
10. das	das	kemen	tíz	lau	jong
20. kiź	küjz	koms	húsz	kús	xus
30. komın	kvamın	kolmagemen	harmincz	vät	xudem-jong
40. neljaamın	niľdon	nilägemem	negyven	nelimen	neda-jong
50. vetimın	viťdon	vedgemem	ötven	ätpen	vet-jong
60. kvajtımın	kvaťdon	kodgemem	hatvan	katpen	xut-jong
70. sizimdas	sizimdon	sisgemem	hetven	sätlau	täbet-jong
80. kökjaamısdas	famısdon	kafksagemem	nyolczvan	nolsat	nıt-söt
90. ökmısdas	ukmısdon	vehksagemem	kilenczven	antelsat	är-söt
100. so.	šu	šada	száz	sat	söt
	šurs	—	ezer	sater	t'äres.

γ) A' török nyelv-csoport számnevei.

A' török nyelv-csoport az ugorhoz dél-keletfelé csatlakozik, 's kiterjeszkedik Európában az Orosz birodalom keleti felén a' Krim félszigetig, azután a' Török birodalomban a' Középtengerig; Ázsiában pedig a' Közép és Fekete tengerektől fogva kelet felé a' Sinai birodalomig, éjszak felé Szibérián keresztül a' Léna folyóig, hol a' jakutok a' legkelet-éjszakiabb török nyelvű nép. Az igen számos török nyelveket képviseljük itt a' tulajdonképi *török*, vagy *oszmanlı*, a' *csuvas* a' közép Volga mellékén; a' *jakut*, *kojbal* és *karagasz*, mind hárman szibériai nyelvek. Az ujjur számneveket a' 10. lapon láttuk.

<i>Török.</i>	<i>Csuvas.</i>	<i>Jakut.</i>	<i>Kojbal.</i>	<i>Karagasz.</i>
1. bir	per	bir	ber	birä
2. iki	ikke	ikki	ike	ihı
3. üç	visse	üs	üş	üjš
4. dört	tuvatta	tuört	tört	tört
5. beş	pillik	biäs	bis, biş	bejš
6. altı	olta	alta	alte	alte
7. yedi	şıće	sättä	ďite	ťede
8. sekiz	sakker	agiz	sigiz	sehez
9. dokuz	tuhhur	toguz	togos	tohoz
10. on	von, vuonna	uon	on	on
20. yigirmi	sirem	sürbä	ďiberge	ih-on
30. otuz	vuder, vutter	otus	ötös	üd-on
40. kırk	xirix	tüört-uon	kerek	tört-on
50. elli	alla	biäs-uon	ilix	beď-on

<i>Török.</i>	<i>Csuvas.</i>	<i>Jakut.</i>	<i>Kojbal.</i>	<i>Karagasz.</i>
60. altmış	otmel	alta-uon	alt-ôn	alt-on
70. jetmiş	şitmel	sättä-uon	đet-ôn	řet-on
80. seksen	sager-vonna	agış-uon	sigiz-ôn	sehes-on
90. doksan	tuhur-vonna	togus-uon	togoz-on	tohos-on
100. жүз	şür	süs	đüs	füs
1000. biñ	pin	müñ	on-đüs, muñ	on-đüs.
10,000. on-biñ és tuman	vonna-pin	—	—	—

δ) A' szamojéd nyelv-csoport.

Ez a' nyelv-csoport most a' Jeges tenger partjain terjeszkedik, mint éjszaki határosuk a' finn és ugor nyelv-csoportoknak és a' szibériai török nyelveknek. Egyébiránt annak gyökerei is az altaji hegység felé nyulnak.

<i>Jurák-szamoj.</i>	<i>Osztják-szamoj.</i>	<i>Tavgi.</i>	<i>Jeniszeji.</i>	<i>Kamaszinü.</i>
1. 'oroj, 'ob	ôker	'o'aj	'o'	o'b, o'm
2. sidea, side	sede, sit	siti	sire, side	řide
3. náhar, nâr	nâgur, noagur	nagur	nehu'	nâgur
4. řet, tiet	têt, tiet, tietta	tata	teto	têde
5. samlañ	somblañ	sañfañanka	soborleggo, sa- barga	sumna, sumula
6. mat'	mûktet, mukte	matu'	motu'	muktu'd, muktu'n
7. siu, seu	şêlde, helž	şajbua	se'o	sej'bü
8. sidendêt	sede čaň	sididata	siri'oto	řintê'de
9. hâsavaju'	oker čaň	'ameajfuma	êsâ, nêsâ	amitun
10. ju'	kôt, küöt	bî'	biu'	bie'd, bie'n
20. side ju'	sede sârm	siti bî'	sireu', sidiu'	řide bie'd
30. náhar ju'	nak sârm	nagur bî'	nehibî'	nâgur bie'd
40. řet ju'	tê sârm	tata bî'	tetou'	kera'
50. samlañ ju'	sombla sârm	sañfa bî'	soborleggou', sa- borgui'	ilix
60. mat' ju'	muk sârm	matu' bî'	motui'	althon
70. siu ju'	sê sârm	sajbua bî	se'ou', se'eu'	sej'bü bie'd
80. sidendêt ju'	sede sârm čaň ton	sitidata bî	siri' otou'	řintê'de bie'd
90. hâsavajur	ôker sârm čaň ton	'ameajfuma bî	êsâu' nêsâu'	amitun bie'd
100. jur	ton, tot, tût	jir	jû'	füs
1000. juonar, ju jur.	kôt ton.	bî' jir.	biu' jû'	ming.

ε) A' mongol és mandsu nyelv-csoport.

Összefoglaljuk a' mongol és manžu nyelveket. Ezek a' török nyelvektől fogva Közép-Ázsián keresztül a' tulajdonképi Sina országig és a' Keleti vagy Nagy tengerig terjednek. A' manžuk elfoglalák 1644-ben a' sinai birodalmat, melyet mai napig tartanak. A' mongol és manžu nyelveket képviseljük a'

<i>Mongol.</i>	<i>Burjät.</i>	<i>Tunguz.</i>	<i>Mandsu.</i>
1. nige, nigen	nigen	umun	emu
2. xujar, kujar	xojir	zûr	žue
3. gurban	gurban	ilan	ilan
4. dürben	durbön	digin	dujn
5. tabun	taban	tonga	sunža
6. žirgugan	zorgân	nungun	ninggun
7. dologan	dolôn	nadan	nadan
8. najman	najman	žapkan	žakôn
9. jisun	juhön	jägin	ujun
10. arban	arban	žân	žuan
20. xurin	xorin	orin	orin
30. gučin	gušin	gutin, gučin, ilangi	gôsin
40. düčin	döšin	dučin, digingi	dexi
50. tabin	taben	tongangi	susaj
60. žiren	žaran	nungungi	ninžu
70. dalan	dalan	nadangi	nadanžu
80. najan	najin	žapkungi	žakônžu
90. jiren	jiren	jägingi	ujunžu
100. zagun	zun	namâži, namâđi	tanggô
1000. minggan	meangan	mingan	minggan
10,000. tuman	tumun, arban meangan.	tuman, žân min- gan	tumen

Öt csoportban állítottuk össze az áltaji nyelvek számneveit. Ha némi figyelemmel vizsgáljuk e' számneveket, szinte lehetetlen nem látni, I. hogy mindenik csoportnak számnevei hasonlítanak egymáshoz, minél fogva a' magyar számnevek általában az ugor nyelvek számneveihez hasonlóak; II. hogy a' nyelvcsoportokat vetvén össze, az ugor csoport számnevei jobban hasonlítanak a' finn csoportéihoz, mintsem akár a' török, akár a' szamojéd, akár a' mongol-manžu nyelvek számneveihez; III. hogy mind a' mellett némi rokonság mutatkozik az öt nyelvcsoport számnevei közt. Lássuk most részletesebben.

I. Mindenik nyelvcsoport számnevei hasonlítanak egymáshoz.

a) A' **finn nyelveknek** 1—7 számnevei egyezése világos; a' mi kis különbség föltetszik köztök, azt mindenik nyelv sajátosságából lehet megérteni. Az 1 és 2 a' finnben *yht* (olvasd *üht*) és *kaht*, a' svéd-lappban is *okt* és *guökt*, a' melly szók *k*-ja a' norvég-lappban *f*-vé változott, innen van ott *oft*, *guöft*. Ezen szók utóhangja tehát *t*. De a' finn nyelv sajátága szerint a' szó-tőnek *t*-je a' nevező esetben *s*-sé változik, a' mellyhöz még *i* járul; innen e' négy szám-név 1, 2, 5, 6 = *yht*, *kaht*, *viit*, *kuut* a' nevező esetben így hangzik: *yksi*, *kaksi* (a' *h* a' következő *s* miatt *k*-vá változván), *viisi*, *kuusi*. A' magyar nyelvben a' nevező nem veszen föl ragot, mert abban a' szónak töje nevező is: innen van, hogy a' magyar *egy*, *ket*, *öt*, *hat* inkább hasonlítanak a' finn tökhöz: *yht*, *kaht*, *viit*, *kuut*, mintsem nevezőjükhöz: *yksi*, *kaksi*, *viisi*, *kuusi*. Az *eszt* és *liv* nyelvek szorosán ragaszkodnak a' finnhez, azért megtartják a' nevezői *s*-et, melly *š*-sé is változik, mi a' *liv*nek sajátága az *eszt*hez képest; továbbá egyik *eszt* nyelvjárás a' belhangu *k-t* *t*-vé változtatja, így: *üts*, *kats*, e' helyett: *üks*, *kaks*. De az *eszt* és *liv* nyelvek is el ejtik az *s*-et vagy *š*-et, mikor nem a' nevezőbe teszik a' szókat, p. o. 'egyet', 'kettőt' az *eszt*-ben: *üht*, *kaht*, *üt*, *kat*; a' *liv*ben: *üüt*, *kaat*. — A' finn 5, 6 = *viit*, *kuut* a' lappban is *vitta*, *vit*, *gutta*, *gut*, úgyhogy világos a' négy számnévnek egyezése.

A' 4 szinte azonos, így : *nällä, neljä, neli, neel'a*.

A' 7 a' livben *sejs*, az esztben *seits*, a' finnben is tulajdonképen *seits*, mert a' *män* egy képző, melly *ma, mä*, egy *n* raggal, millyen a' magyar *ma, me* ezekben p. o. *tudo-ma, véle-me*, a' mellyekhez *s* és *ny* új képzők járulván, ilyen szók támadnak : *tudo-mä-ny, véle-mé-ny*. A' *ma* helyett néha *va* is van, p. o. *tanít-ma*, és *tanít-va, tanít-mä-ny* és *tanít-vä-ny*. Ezek a' képzők igetökhöz járulnak rendesen : ámdé számnévből is van ilyen szóalak, a' *hete-vény*, melly csillagzatot jelent; 's a' finn *seitse-män* szakasztott ilyen szóalak. A' liv, eszt és finn szók tehát így vannak : *sejs, seits, seitse*-(*män*). A' lappban az *s* *š*-sé, vagy a' keményebb *č*-vé változik : *čieč*; melly néha *gieč* (olvasd *gyiecs*-nek) is.

A' 8 és 9 különösséget mutatnak, mellyet a' finn szók felvilágosítanak. Ezek : *kahdeksan, yhdeksän*. A' szók első részében, a' *kahd*-ban és *yhde*-ben, lehetetlen föl nem ismerni a' 2-öst (*kaht*) és 1-est (*yht*), mellynek *t*-je, a' saját törvény szerint, ragok és képzők előtt *d*-vé lágyul, p. o. *yhde-t* egyet, *ykde-llä* egynek, *yhde-ssä* egyben, együtt, *yhde-yn* egyesülők, *yhde-lmä* együttlét stb. *kahde-n* ketten, *kahde-nte* ketted stb. A' szók másik része magában ismeretlen, de a' következő adatokból ki fog tetszeni, hogy az tizet jelent. Ennélfogva *kahdeksan* annyi, mint : kettő (híján) tiz = 8, *yhdeksän* meg annyi : mint : egy (híján) tiz = 9. — Az összetétel, melly a' fejtegetett két finn szó által világossá lesz, megvan a' lapp *gav-ce, gak-ce, ov-ce, of-ce*-ben, az eszt *kahe-ksa, kate-sa*-ban, 's a' liv *kaadö-ks, uudö-ks*-ben is. E' szók első része nyilván 2-öt és 1-et jelent; másik részök pedig csak a' finn *ksa-n, ksä-n*-nek rövidülései, mert az *n* olyan rag, mellyet a' seitsemä-n-ben láttunk 's a' kymmene-n-ben fogunk látni, így : *ks, ce, sa*; 's ha a' következő adatokból kitetszik, hogy a' *ksa* tizet jelent, a' rövidülések is bizonyosan azt jelentik. Tehát a' finn nyelvek 8-asai, 9-esei összetett szók, a' mellyek annyit tesznek, hogy 2—10, 1—10.

A' 10 *kymmene*. *Kymmenen, kymmentä*, két különböző raggal, mellyet itt nem értelmezünk, csak azt jegyezvén meg, hogy *kymmenen* avval a' raggal van, mellyel a' magyar *tizen*, p. o. ebben : *tizen vagyunk*. A' finn *kymmene* megrövidült alakban tűnik elő az eszt *kümme*-ben, 's a' liv *kum*-ban, melly *t'um* is, a' *k t'*-vé változván. E' három nyelvben az összetett tizesek (20, 30, 40 stb.) az egyesekből és a' tizesből alakultak, így : *kaksi kymmentä; kaks,* vagy *kats kümme*; *kakš kumd* = két tiz = 20; *kolme kymmentä; kolm kümme*; *kolm kumd* = három tiz = 30 stb. — A' lapp nyelv 10-ese elűt az előbbitől, mert az *loge* és *lokke*, melly az egyesekkel összetéve azonkép alakítja a' 20-at, 30-at stb. mint a' *kymmene, kümme, kum*.

A' 100 *sata, sada* és *čüötte*. Ezek egy szó, tekintve azt, hogy a' finn, eszt és liv *seitse, seits, sejs*-nek előhangu *s*-je a' lappban *č*-vé változik (*čieč*), minélfogva a' finn *sata, sada* is a' lappban *čüötte* (*čuot*) lehet.

Íme részletesen láttuk, hogy a' finn nyelv-csoport számnévei nagyon is hasonlítanak egymáshoz, mert a' lapp *loge, lokke* kivételével, mindenik számnév közös eredetű.

β) Az **ugor nyelvek** 1—7 számnéveinek egyezése nem kevésbbé világos. A' szirjän *ötik* (ötk), és votják *odig* (odg) közel jár a' magyar *egy*-hez, kivált ha *eggy*-nek írjuk, a' mint ejtjük is; még közelebb jár a' magyar *egy* a' vogul *äkre, äk*-höz. A' mordvin *ifkü* vagy *fkä*, 's az osztják *i* vagy *it* legtöbbet elváltoztak. A' 2-ösök közül félretesszük most a' mordvin *kafta-t*; a' többiek közti egyezés szembe szökik. A' 3-asok és 6-osok azt mutatják, hogy a' magyar előhangu *h* (harm, hat) a' többiekben *k* (kolm, korm, kujim, küjn), vagy *x* = *ch* (*xüdem*). Mert általában az tűnik elő, hogy a' magyar előhangu *h* a' finn és az ugor nyelvekben *k*, p. o. *hal* (piscis) finnül *kala*, vogulul *kul* stb.; *hal* (moritur) finnül *kuole*, vogulul *kol, kal* stb.; *hall* (audit) finnül *kuule*, vogulul *kuol, kül*; *hál* vogulul *kul'* stb. Illyenkor van a' lappban *g*, 's az osztjákban *x* (*ch*), p. o. *hal* (piscis), lappul *guöl*, osztjákul *xut*. De a' 3-at jelentő szónak bel-

hangjában is van különbség, a' mennyiben a' magyar és vogul *r* (három, harm, kórom, korm) a' mordvinban *l* (kolma), mint a' finn nyelvekben is, melly *l* az osztjákban *d*-vé változik, mi hasonlókép gyakori eset, p. o. a' magyar *hal* (moritur) az osztjákban *xad*, 's a' magyar *hall* audit) az osztjákban *xadl*, a' mellyhez legközelebb áll a' régi magyar *chadl* (ebben: *chadlava choltát, gye feledve*) stb. Végre az *l* a' szirjában és votjában *j*-vé változott (kujim, küjn), melly változás a' magyarban is szokott, így: *l, ly, j*, p. o. *mell* és *melly* pectus, az ejtés szerint *mej*; *fül*, *fül-t* és *fojt*, *szépöl*, *szépöl-t*, = *szépöjt*, *szépét*; *tanol*, *tanol-t* = *tanoj-t*, *tan-ét*, stb. a' mellyeket most így ejtünk: *szépiül*, *szépít*; *tanul*, *tanít*. A' melly különbségeket tehát a' 3-ban és 6-ban találunk, tudván azt is, hogy az *a, u, o* magánhangzók váltakoznak, sőt *ü, ő, i*-vé is lesznek, azok, úgy szólván, törvényes hangváltozatokból keletkeznek.

A' 4-esek és 5-ösök annyira egyezők, hogy a' látható különbségek fejtegetését itt el is mellőzhetjük.

A' 7-esek követelnek már fejtegetést. A' szirjān, votják és mordvin *sizim*, *sisem* szóban ott van a' finn *seitse-män* szónak *mä-n* képzője, melly *m*-mé csonkult; ennél fogva a' szirjān, votják és mordvin 7-nek töje csak *siz*, *sis*. Ez rövid magánhangzóju, mint a' magyar *het-et*, *het-edik* szó is az. De az osztják *tābet* azt mutatja, hogy a' hosszú hangzó a' finn, lapp és vogul szóban (*seits, čieč, sāt*) nem hiába való. Azt fogjuk látni, hogy a' mikor a' belhangu *k g, p b* elenyészik, akkor ott voltát iker vagy hosszú magánhangzó jelenti ki. A' *tābet*-bul *tavet* lett, ebből lett a' vogul *sāt*, a' finn *seits*, lapp *čieč*, a' magyar *hét*; a' rövidülés azonban még tovább haladt a' *het-et*, *het-ed*, és a' *siz*, *sis* szókban. Itt egy úttal az előhangu *t*-nek *s*-sé és *h*-vá változását is megtaláljuk, a' minek több példáját nem hozzuk fel.

A' 8-asok és 9-esek kiváló figyelmet érdemelnek. Kezdjük a' mordvin *kaf-ksa* = 8 és *veh-ksa* = 9 szókban. Ezek utó-részen lehetetlen föl nem ismerni a' finn nyelvekbeli *ksa*, *ks*, *ce* utó-részt, a' mellyet ott a' 8-asokban és 9-esekben észrevettünk, 's a' mellynek értelmét ott nem találhattuk ki. De az lévén a' *kaf-ksa, veh-ksa*-nak is utó-része, tehát elő-részőkben sem lehet egyebet találni, mint a' 2-t és 1-et, habár az a' felhozott mordvin szóban nem világos is. Azonban ha itt hozzá tesszük, hogy az erszā-mordvinban *vü, vüjke* egy, mi a' moksa-mordvinban *ifkü*, vagy csak *fkü*: meggyőződünk, hogy *veh-ksa* csak ugyan 1—10. Annál kevesbbé lehet kétséges a' *kaf-ksa*, miszerint ez is 2—10.

A' magyar *nyolcz*-nak, *kilencz*-nek taglalását különösen a' vogul *ñalalu* = 8 és *antallu* = 9 segíti elő. A' vogul *ñala* a' 80-ban *ñol(-sat)*; ez a' *ñol*, mint látjuk, azonos a' magyar *nyol*-lal, melly után *cz* következik. A' *ñala* és *ñol* közt olyan viszony van, millyen a' magyar *vala* és *vol-t*, *hala* és *hol-t* közt, a' mellyekben a' zárt *l* előtt *a* *o*-vá lesz. Világos immár, hogy a' magyar 8-at így kell taglalni: *nyol-cz*. Mit jelent már mindenik rész? A' *cz* nyilván = *tíz*, a' *nyol* tehát szükségképen kettőt teszen. A' vogul *ñalalu* is = *ñala-lu*, 's az osztják 8 = *ñiged-lah*; a' *ñiged* a' vogul és magyar *ñala-nyol*-nak felel meg, a' miből kitetszik, hogy *ñiged* = *nal*, *nyol*. A' *lu* csak rövidebb alakja a' *lau* = 10-nek, melly azonos az osztják *lah*-val; a' *ñala*, *ñol* természet szerint azt teszi, mit a' magyar *nyol*. — A' *kilencz* szinte = *kilen-cz*, azaz *kilen-tíz*; mint a' vogul *antallu* = *antal-lu*. Ezekben a' *kilen* és *antal*, melly a' 90-ben *antel(-sat)*, bizonyosan *egy*et teszen. A' 4. lapon a' Strahlenberg által felhozott osztják számnevek közt a' *killien* = 9 fordul elő, melly után nincsen meg a' 10-nek képviselője. De a' *killien* szemlátomást egy a' magyar *kilen*-nel. Castrén nem hallotta a' *killien* szót: de Strahlenberg idejében megvolt még; lehet hogy máig is megvan egy osztják nyelvjárásban, vesd össze a' 7. és 8. lapon mondottat. A' két leghomályosabb szó a' magyar számnevek közt megvan tehát a' vogul és osztják nyelvben, mi nagy figyelemre méltó. Az osztják *är-jong* = *är-tíz*; az *är-t* szót lásd a' 90 alatt.

A' szirjän és votják 8-as: *kökjaamīs* és *t'amīs*, a' 9-es: *okmīs* és *ukmīs*. Ezeket így kell taglalni: *kökjaa-mīs*, *t'a-mīs*, *ok-mīs*, *uk-mīs*. Hogy az *ok*, *uk*, *og*, *ug* helyett van, 's egyet jelent, magától világos; hogy a' *kök* kettőt jelent, szinte bizonyos. De a' *t'a* a' *t'a-mīs*-ban, homályos volna, ha nem tudnók, hogy a' liv nyelvben a' 10 *kum* és *t'um*; minél fogva bátran állítjuk, hogy a' *t'a* a' *kak*-nak csonkája, *t'ak* helyett, 's kettőt jelent. De mit teszen a' fejtegetés alatti szók utó-része, a' *mīs*? Nyilván tizet teszen, ámbár ezt se az ugor, se a' finn nyelvek szavaibul nem lehet tudni. De valamint a' lapp nyelv 10-e (*loge*, *lokke*) a' vogul és osztják 10-ben (*lau*, a' déli nyelvjárásban *lauh*, az osztjában *lah*) találja meg hasonmását, — mert valamint a' vogul *lauh* e' helyett van: *lahu* (mint *paul*, *taul* e' helyett vannak: *fulu*, *talu*), *lahu* pedig, mi az osztjában is *lah*, *lag* helyett van, mi már szinte azonos a' lapp *loge*-val —: úgy a' szirjän és votják *mīs* is a' török nyelvben találja meg hasonmását, mint a' 60, 70 számnevekben látni fogjuk.

Az egyszerű 10 a' szirjänben, votjában *das*, a' magyarban *tíz*, a' vogulban *lau*, az osztjában *jong* (jon), a' mordvinban *kemen*. Ez utolsó a' finn nyelvek *kymmene*-jének hasonmása; a' *lau*, mint imént látók, a' lappban találja meg hasonmását; a' *das*, *tíz*-rül bővebben szólhatunk, ha a' 20-at nézendjük.

A' 20 a' szirjänben *küz'*, a' votjában *küzj*, a' magyarban *húsz*, osztjában *xús* (chűsz), vogulban *kús*; a' mordvinban *koms*. Ezek közt szembetűnő a' hasonlatosság, melly, ha a' *k*-nak *ch*-vá és *h*-vá változását tudjuk, szinte azonossággá lesz. Taglalásukat a' mordvin *koms* mutatja meg, miszerint ez, *kom-s*; a' *kom* nyilván a' *kaf-ta*, *kav-to* (az erszá mordvinban) első fele, melly kettőt jelent; az *s* nyilván a' *tíz*, *das*-féle szónak csonkája: ennél fogva *kom-s* annyí, mint két tíz. De valamint *kaf*-, *kav*-bul lett a' mordvin *kom*: úgy kell hogy ilyenfélebül lettek a' vogul *kú*, votják *küzj*, szirjän *kü*, osztják *xü* és magyar *hú* is, a' mellyek mindenikéhez a' *das*, *tíz*-féle csonkája, az *s* (sz) járult. A' magyar *harmincz* sem egyéb, mint: *harm-tíz* mellybül *härm-itz* lett; most a' régi *harm-itz*-ot *harmincz*-nak ejtjük és írjuk.

Itt az ideje, hogy a' finn 8-ak és 9-ek (*ksa*, *ks*, *sa*, *ce*) és a' mordvin 8-as és 9-es (*ksa*) utórészét magyarázzuk. Ezek mind a' *das* (*tas*), *tíz*-nek csonkái*). Már a' liv nyelvben láttuk,

*) Illő, hogy itt Révaira emlékezzünk. Ő már az *Elaboratio Grammatica Hungarica*-ja első kötetének (megjelent 1803-ban) 269. lapján így szóla: „Compositionem produnt *nyoltz* et *kilentz*, praesertim collata respondentibus Vogulorum numeralibus *nöllou*, octo, *ontollou*, novem. Vogulis *lou*, vel *low*, monosyllabo expressum, est *decem*. Hoc a priori ultro separatur, et claram ostendit comparisonem: *nöl-lou*, *ontöl-lou*. In nostris sonus literarum *ts* indicat certe nostrum *tíz* aequae *decem*, celeri pronunciatione *i* vocali de medio absorpta. Ea restituta luculentior est compositio, par Vogulice: *nyol-tíz*, *kilen-tíz*. Nostrum *nyol* congruit cum Vogulico *nöl*; non item *kilen* cum *ontol*. (Révai nem ismeri vala' a' Strahlenberg felhozta osztják *killien-t*.) — — —

Defectum a *decem* nos et Voguli, parte aliqua etiam Ostjaki, hoc modo expressimus: quem et Latini exprimunt, sed more suo, in denariis auctoribus, *duodeviginti* pro octodecim, *undeviginti* pro novemdecim. Eandem videntur mihi rationem sequi etiam Lappones, Fenni, et Esthones tam Revalenses, quam Dörptenses, sed expressione absorpta non completa: *kautzje* (kau-če, gau-ce, gav-ce), *ächtzje* (ok-če, ov-ce); *kahdexa*, *yhdexa* (kahde-ksa, yhde-ksä); *kahheksa*, *ühheksa* (kahe-ksa, ühe-ksa); *kattesa*, *üttesa* (katesa, üte-sa). Adsunt hic ubique nomina monadica *duo* et *unum*, cum particula *sa*, *sä*, hoc opinor valore: *duo de*, *unum de*, et subintelligitur *loge*, *log*, *kymmen*, *kümme*, seu *decem*; *duo de decem* pro octo, *unum de decem* pro novem. Simile est, vel fortasse plenius, Votjakorum *kiamisz*, *ukmisz*; etiam Permiorum *kökjamass*, *ukmuss*. Apud Tscheremissos suspicor nostram et Vogulicam rationem vigere: *kanda-se*, *inde-se*. Habent in his, non suum *lu*, cum Vogulico congruens *decem*, sed a Votjakis et Permiis acceptum *dasz*, *dass*. Doleo, non mihi ampliorem suppetere harum linguarum apparatusum ad ista penitus evolvenda. Ennyire vala Révai már 1803-ban! Abban csatlakozék, hogy a' finn nyelvek *ksa*, *ks*, *sa*, *ce*-jét nem ismerte fel annak, a' mi, — egyébiránt taglalása tökéletes.

Sjögrén az 1830-ban kiadott „Über den grammatischen Bau der Syrjänischen Sprache, mit Rücksicht auf die Finnische“ czímű munkájában (lásd itt az 55. lapot) így szól ezekről: „*Dass* (a' szirjän *tíz*) ist aus

hogy ott a' 10 = *kum* és *t'um*; láttuk a' 8-ban is, hogy ott *t'a* van *ka* helyett: ennél fogva alitjuk, hogy a' *das*, *tas* szó *kas* is volt, mely a betűk általvetése után *ksa* lett, mint a' *tíz-bül itz* lett a' *harm-itz*-ban; a' *ksa* azután *ks*, *sa*, *c*, *cz*-vé csonkult. 'S az így kiokoskodott *kas*-féle szó nem csak a' finn és ugor nyelvekben tűnik elő, hanem a' török nyelvek 8-aiban, 9-eiben, 80-aiban és 90-eiben is, így: *se-kiz*, *a-giz*, *si-giz*, *se-hez* (= 8), *do-kus*, *to-guz*, *to-goz*, *to-hoz* (= 9); *se-ks-en*, *a-gis-uon*, *si-giz-ön*, *se-hes-on* (= nyol-cz-van), *do-ks-an*, *to-gus-uon*, *to-gos-on*, *to-hos-on* (= kilen-cz-ven). Sőt a' török nyelvekben a' *tas* féle is megvan ezekben: *ol-tus*, *o-tus*, *ô-tos* (= *harm-itz*). A' *kas* és *tas* a' csuvasban *ker*, *ger*, *hur*, *gur*, melyek előhangjában a' *k*, *g*, *h*-nak ismeretes változásait is megtaláljuk, úgymint *sa-ker* = nyol-cz, *sa-ger-uonna* = nyol-cz-van; *tu-hur* = kilen-cz, *tu-gur-vuonna* = kilen-cz-ven. A' török *kas*-nak s-je a' csuvasban *r*-ré változik, mi gyakran szokott történni, mint ezt még a' maga helyén bővebben fogjuk látni; innen van, hogy a' török *ol-tuz* = *harm-itz*, a' csuvasban *vu-der*, vagy *vut-ter*. — Ezekből kitetszik, hogy a' *kas*, *kiz*, *tas*, *tiz* féle 10 a' finn, ugor és török nyelv-ágak közös tulajdona. —

A' 30 a' szirjában *komîn*, a' votjában *kvamîn*. Ezeket így taglaljuk: *ko-mîn*, *kva-mîn*, minél fogva a' *kolm*, *kujim*, *küjn-bül* csak *ko*, és *kva* maradt meg, a' *mîn* pedig tizet jelent, mint legitt látni fogjuk. — A' mordvin 30 *kolmagemen*, mi világos összetétel a' *kolma* és *kemen* szókbul; a' *kemen*-nek *k-ja g*-vé lágyulván az összetételekben. — Az osztják *xudem-jong* is világos összetétel = három tiz. — Leghomályosabb a' vogul 30, *vát*, mely csak a' csuvas 30, *vuder*, *vutter* által deríthető fel. E' csuvas szóban *vu* nyilván annyi mint 3, a' *der*, *ter* (tter) pedig, mint már is látók, megegyez a' török *tuz*, jakut *tus*, kojbal *tos*-sal, melyek = 10. A' vogul szót tehát így kell taglalni *va-t*, minél fogva *va* = csuvas *vu* = 3; *t* pedig = csuvas *der*, *ter*, török *tus* stb. = 10.

A' 40—90 a' szirjában világosak: *neljaa-mîn*, *vetii-mîn*, *kvajtii-mîn*, azaz négy tiz, öt tiz, hat tiz; a' *sisim-das*, *köjkaamîs-das*, *okmîs-das* szókban megint a' saját szirjában *das* kerül elé.

A' votjában ezen számnevek mind *don*-nal vannak összetéve, így: *nîl'-don*, *vit'-don*, *kvat'-don*, *sizim-don*, *t'amîs-don*, *ukmîs-don*, mely *don* egyfelől a' liv *t'um* = 10-höz másfelől az osztják *jong* (jon)-hoz és a' török-csuvas *on*, *von*-hoz közeledik.

dem Russischen *desjat* (mi nem áll) entlehnt; das verlassene und jetzt gänzlich in Vergessenheit gerathene Urwort steckt aber noch in den Zahlen 8 und 9, *köjkaamîs*, *okmîs*. Da nämlich *kyk* oder *kök* 2 heisst, *ök* ebenfalls aus *ötik* verkürzt, und so dem Finnischen *yks* (vagy inkább *yht*) noch näher ist, *-yss* aber am Ende beider eine Nominal-Endung (rag), das ablativ Vorwort *von* ausdrückt, so ist offenbar das ächte syrjänische Wort für die Zahl 10 *jam*, . . . und 8 bedeutet nach den Sprachregeln also eigentlich so viel als 2 von 10, 9 = 1—10. Hieraus entdeckt man aber zugleich, was es für eine Bewandniss mit den entsprechenden Finnischen Zahlen 8 u. 9 habe, dass sie nämlich auf eben solche Art gebildet worden. *Kahde* (*kahc*-) und *yhde* (*ylhe*-) sind offenbar 2 und 1, von *kymmenen* ist nur der Anfangsbuchstabe *k* nachgeblieben, und in *san* sehen wir die Syrjänische Ablativ-Endung = von, die im Finnischen, so viel ich mich erinnere, nur in diesen beiden Zahlen fortlebt.“ Andr. Sjögrén's Gesammelte Schriften. Band I. pag. 452. — Tehát Sjögrén 1830-ban a' finn *san*-ban ablativusi ragot lát, mint Révai 1803-ban.

Castrén az 1844-ben kiadott szirjában Grammatikájának (Elementa Grammaticae Syrjanac, Helsingforsiae) 46. lapján elveti a' Sjögrén ablativusát a' finnre nézve. „Nobis vero magis arripit eorum sententia, qui nomina numeralia *seitsemün*, *kahdeksan*, *yhdeksän*, *kymmenen* pro Genitivis habent Nominativorum: *seitsem*, *kahdeksa*, *yhdeksa*, *kymmen*, quae in compositis adhuc usurpantur, ex. gr. *seitsem-sarvi* (hét szarvu), *kahdeksa-jalka* (nyolcz lábu) stb.“ Ő tehát nem is taglalja a' *kahdeksa-t*, *yhdeksä-t*, mintha egyszerű névszónak tartaná. Ámde a' szirjában *köjkaamîs*- és *okmîs*-re nézve elfogadja a' Sjögrén véleményét. Annyira tévováz Castrén.

Schott már 1849-ben helyesen taglalá a' 8-asokat és 9-eseket, mit 1853-ban bővebben kifejté e munkájában: „Das Zahlwort in der tschudischen Sprachenklasse, wie auch Türkischen, Tungusischen und Mongolischen. Eine in der Akademie der Wissenschaften am 17. Februar 1853. gelesene Abhandlung. Berlin.

A' mordvinban is a' 40—90 rendes összetételek, így: *nílá-gemen*, *ved-gemen*, *kod-gemen*, *sis-gemen*, *kafksa-gemen*, *vehksü-gemen*.

A' magyar *negy-ven*, *öt-ven*, *hat-ven*, *het-ven*, *nyolcz-ven*, *kilencz-ven* szókban a' *ven van*, tizet jelent, melly hasonmása a' török-csuvas *on*, *von-nak* 's rokona a' vogul *men*, *pen-nek*.

Mert a' vogul *neli-men* = negyven, *it-pen* = ötven, *kat-pen* = hatvan. Ez a' *men*, *pen* nyilván hasonmása a' szirjän és votják *min-nek*; minél fogva erre nézve is közösség van az ugor (szirjän, votják, magyar, vogul) és a' török nyelvek közt.

A' vogul *sátlau* (sát-lau) szószerint: hét tíz. De a' vogul *nól-sat* = 80 és *antel-sat* = 90 ismét figyelemre méltók. A' nyelv a' 8-nak és 9-nek alkotásában a' kivonáshoz folyamodék, mint tudjuk, így: 2—10, 1—10; ezt az utat folytatá a' 80-nak és 90-nek alkotásában is, a' 2-öt és 1-et tizeseknek képzelvén. Mert *nól-sat* szószerint: kettő hiján száz, *antel-sat* meg szószerint: egy hiján száz: még is a' nyelv úgy veszi, mintha húsz hiján százat, tíz hiján százat jelentenének.

Az osztják a' 30—70 való számokat saját szavaibul teszi össze, így: *xüdem-jong* = három tíz, *hedá-jong* = négy tíz, *vet-jong* = öt tíz, *xut-jong* = hat tíz, *tábet-jong* = hét tíz. Az osztják 80 és 90 úgy vannak alkotva, mint a' vogul, mert *nít-söt* = *nól-sat*, *ár-söt* = *antel-sat*. A' *nít* csak összevonása a' *higed-nek*, mellyet a' *higed-lah-ban* = nyol-cz-ban találtunk; az *ár* is ott van az *ár-jong-ban* = kilen-cz-ben. Ez az *ár* nyilván egyet jelent, — de Castrén másképp magyarázza (Ostjakische Sprachlehre, 2-te Auflage, Petersburg 1858. — a' 33. lapon), a' mit most csak megemlítünk.

A' 100 az ugor nyelvágban is *sat*, *söt*, *šada*, *száz*, *šu*. Az 1000 pedig osztjákul *t'áres*, votjáku *šurs*, vogulul *sater*, magyarul *ezer*. Az osztják *t'ár-es*-nek első tagja = vogul *sater*, összehúzza *šár*, melly a' votják *šur-s*-nak első tagjában meg is van. A' vogul *sater*-nak hasonmása a' magyar *ezer*, 's mindkettőnek hasonmása az osztják *t'ár-es*. Ennek felfogására tudni kell, hogy sok magyar szó magánhangzóval kezdődik, mellynek megfelelője a' vogulban és osztjákban *t*-vel, *s*-szel kezdődik; továbbá, hogy sok vogul szónak *t*-je a' megfelelő magyar szóban *s*, lásd a' 87. lapon az 59. jegyzetet, 's a' 117. lapon a' 4. jegyzetet, a' mellyek tartalmát itt együtt adjuk:

Az elsőt bizonyítják:

a' magyar *ev*, *e-sz-em*, finnül *syö*, *syö-n*, vogulul *te*, *tém*;
a' magy. *egér*, finn. *hiir*, mordv. *šejer*, vogul. *tüger*, *tünger*;
a' m. *ér* (vena), vog. *tár*, *táres*;
a' m. *ered*, vog. *táremli*, *ereszt*, vog. *táremt*;
a' m. *arany* vog. *sarh*;
a' m. *arasz* vog. *taras*;
a' m. *ág* vog. *tag*, *tau*;
a' m. *ujj* vog. *tul'e* stb.

tehát *ezer* igen is lehet vog. *sater*.

A' másikat bizonyítják:

a' magyar *faz-ok* vogulul *put*;
" " *víz* " *vit*;
" " *száz* " *sat*;
" " *kéz* " *kát*;
" " *fész-ek* " *pít'*;
" " *tűz* " *tát*, *tôt*
" " " és *taut*;
" " *tegez* " *tägüt*,
" " " és *täuüt*;
" " " stb.

tehát *ezer* igen is lehet vogulul *sater*.

Visszatérünk még az 1-re és 2-re. Ha az első számot jelentő szókat tekintjük, azt kell látnunk, hogy a' lapp *okt* és a' finn *yht* talán legközelebb járnak azon közös alap-szóhoz, a' mellybül mind a' finn mind az ugor nyelvek 1-et jelentő szavai lettek. Ez az alap-szó *a k t* lehetett, mint Budenz József helyesen kitalálta (lásd a' Magy. Nyelvészet V. 25. l.). A' magyar *egy-et* nem rég *eggy-nek* irtuk és ejtettük: úgy látszik, ez a' teljes tőnek (melly *ehet*, *egyet* volt, v. ö. *egyed-ül*, *egyet-em*), összerántása, *egyed*, vagy *egyt* helyett. Az alap szónak belhangu torokbetűje

a' lappban *f*-vé, *v*-vé változott, innen *ofta*, *okta* helyett, és *ov-ce* kilencz. — A' második számot jelentő szók is azt mutatják, hogy a' finn *kaht* legközelebb jár a' közös alap-szóhoz, mely *k a k t* lehetett. A' magyar *két* nyilván *keht*-ből van; a' *két* azután a' *ket-tő*-ben még rövidebbé lesz. Itt nagyon figyelemre méltó, hogy a' magyar *kéttő* a' vogul *kiti*-nek, 's a' magyar *két* szó a' vogul *kit*-nek felel meg. A' vogul *kiti* kettősszámbeli alak, mert a' vogul nyelvnek dualisa van; *kiti* helyett a' teljesebb *kiteg* alakot is találni még, lásd itt a' 11. lapon a' 19. jegyzetet. A' magyar nyelvben is van még két dualisi alak: *monnó* ambo, és *kettő*. A' *monnó*-nak töje *mon*, mely a' finn *mol*-nak felel meg, ebben: *mol*-empi = uterque; dualisi ragja tehát *nó*. Ez a' *keht*-höz járulván, így: *keht-nő*, *n*-jét az erősebb *t*-hez hasonította, 's lett *keht-tő*, most *kettő*. — A' *kaht* alap-szónak belhangu torokbetűje a' lappban és mordvinban *f*, *v*-vé változott; innen van a' lapp *guoft* *kettő*, és *gaf-ce*, *gav-ce*, *gau-ce* nyolcz, meg a' mordvin *kafta* *kettő*, és *kaf-ksa* nyolcz. Az osztják egy, mely *i*, *it*, legjobban megcsonkult valamennyi 1-et jelentő finn és ugor szó közt: de az osztják *kettő* épen maradt meg, úgymint: *kathen*, a' mi dualisi alak, mint a' vogul *kiteg*, *kiti* 's a' magyar *kettő*; a' *kát* pedig dualisi rag nélkül való szó, mint a' vogul *kit* 's a' magyar *két*.

γ) A' **török nyelv-csoport** számnevei még jobban hasonlítanak egymáshoz, mintsem a' finnek, vagy az ugorok magok közt. 1—10 a' hasonlóság szinte azonosság, kivéve, hogy a' csuvas *visse* (= 3) a' többi *uč*, *üş*, *üs*-höz képest az előhangu *u*-t, *ü*-t *vi* által fejezi ki; hogy ugyancsak a' csuvas *pillik* (= 5)-ben egy képző van, mely hiányzik a' *beš*, *biš*, *biš*, *bis*-nél, minél fogva a' *pillik* törzse *pil*, mellynek utóhangu *l*-je a' többi szók *š*-je, *s*-je helyett van, melly változást a' csuvas *otmel*, *sitmel* (60, 70) is mutatnak a' török *altmš*, *jetmš* irányában; végre hogy a' csuvas *sakker*, *tuhhur* (8, 9) utóhangu *r*-je a' többi megfelelő szók utóhanguz-je helyett van.

Különösen a' 8 és 9 itt is összetett szók, így: *se-kiz*, *sa-ker*, *a-giz*, *si-giz*, *se-hez*; *do-kuz*, *tu-hur*, *to-guz*, *to-goz*, *to-hoz*, minélfogva a' *kuz*, *kiz*, *ker*, *goz*, *guz*, *giz*, *hur*, *hoz*, *hez* tizet, a' *sa*, *se*, *si* és *to*, *tu*, *do* pedig 2-t és 1-et jelentenek. A' jakut *a-giz*-ban az *a* még az előhangu *s*-et is elvesztette. — Ezen szók utó-része, a' *kuz*, *goz*, *guz*, *ker*, *kis*, *giz*, *hur*, *hez*, úgy láttuk, a' finn *ksa*, *ks*, *s*-nek, az ugor *cz*, *s*-nek hasonmásai; megtaláljuk-e valahol a' *sa*, *se*, *si*-t is, melly *kettőt* jelent? Meg, a' szamojéd nyelvcsoporthoz, a' hol az egyszerű 2 *set*, *sit*. Az 1-egyét jelentő *to*, *tu*, *do*-t azonban nem találjuk meg a' számnevek közt, az tehát elveszett már egyebűnnen.

A' 20 törökhöz *jigir-mi*, mellynek *mi*-je tizet jelent, 's a' *men*, *mel*, *mis* és *miš* csonkaja, — *jigir* pedig *kettő*, a' mellyhez legközelebb jár a' magyar *iker* szó, melly viszontag a' törökben *ikiz*; de a' *jigir*, *iker*, *ikiz* világos kapcsolatban állanak az egyszerű 2-vel, az *iki*-vel. A' török *jigir* a' csuvasban *sir*, a' jakutban *sür*, sőt a' kojbalban csak *d'i*, — 's a' török *mi* a' csuvasban *m*, a' jakutban *bä*, a' kojbalban *ber*, egy *ge* utótaggal: A' másutt meglévő *men*, *mis* stb. itt *ber* is. A' négy nyelvnek 20-a tehát így van: török *jigir-mi*, csuvas *sire-m*, jakut *sür-bä*, kojbal *d'i-ber* (ge). A' kargasz 20 otthonos összetétel: *ih-on* = két-tíz.

A' 30 törökhöz *o-tuz*, a' nogaji törökben *ol-tuz*, melly *ol* a' karagaszban *üd'*, a' jakutban *o* és a' kojbalban *ô*, a' csuvasban *vu*, *vut*. Ez az *ol*, *üd'*, *vut*, *vu*, *o*, *ô* szükségképen hármat jelent, 's a' szó az egyszerű 3-ban is rejlik, melly *uč*, *uš*, *üs*, *vis*. A' török *ol-tuz*-nak *tuz*-ja, melly azonos a' *tos*, és *tus*-sal (jakut *o-tus*, kojbal *ô-tos*) 's mellynek hasonmása a' csuvas *der*, *ter*, — tizet jelent, mint már láttuk.

A' 40 a' törökben *kirk*, a' csuvasban *xirik*, a' kojbalban *kerek*, — mellyet nem bírnak taglalni. A' jakut *tüört-on*, és karagasz *tört-on* világos otthonos összetételek.

Az 50 a' törökben *el-li*, a' csuvasban *al-la*, a' kojbalban *i-lix*. Ezek utótagja *la*, *lix*, *li* a' lapp *log*, az osztják *lah*, és a' vogul *lau*-nak csonkaja, 's mint emezekből tudjuk, tizet jelent. Első tagjok, az *al*, *el*, *i* nyilván 5-öt jelent 's *at*, *et* lehetett, mellynek *t*-je az utótag *l*-jéhez ha-

sonult. Ez az *at*, *et* pedig nyilván kapcsolatban van az ugor-finn *öt*, *üt*, *vet*, *vit*-tel; a' *vit* azután *i-vé* fogyott a' *kojbal i-lia*-ben. De mind ezek az egyszerű 5-tel, a' *beš*, *pil*, *biš*, *bis*, *bejš*-vel, kapcsolatban vannak — A' jakut *biš-uon* és karagasz *bed'-on* világos otthonos összetételek.

Általában a' karagasz 20—90-ig ilyen összetételek: 20 *ih-on*, 30 *üd'-on*, 40 *tört-on*, 50 *bed'-on*, 60 *alt-on*, 70 *t'et-on*, 80 *sehes-on*, 90 *tohos-on*.

A' *kojbal* csak 60—90-ig teszi úgy össze: 60 *alt-ôn*, 70 *d'et-ôn*, 80 *sigiz-ôn*, 90 *togoz-ôn*.

A' jakut 40—90-ig, így: 40 *tüört-uon*, 50 *biš-uon*, 60 *alta-uon*, 70 *sättü-uon*, 80 *ayis-uon*, 90 *togus-uon*.

A' csuvas és a' török 60—90-ig is egy nyomon járnak, mert 60 csuv. *ot-mel*, tör. *alt-miš*; 70 csuv. *šit-mel*, tör. *jet-miš*; 80 csuv. *sager-vonna*, tör. *seks-en*; 90 csuv. *tugur-vonna*, tör. *doks-an*.

A' 100 megint ugyanaz: tör. *jüz*, csuv. *šür*, jak. *süs*, *kojbal d'üs*, karagasz *t'üs*.

Az 1000 a' törökben, csuvasban, jakutban és *kojbalban biñ*, *pin*, *muñ*, *müñ*; a' régi 10,000 *tu-man* nyilván *tu*, mellyet másutt már *tuz* (tiz) alakban is találtunk, és *muñ* (ezer).

δ) A **szamojéd nyelv-csoport** számneveit nem akarjuk részletesen megvizsgálni, hanem csak általános tekintet alá vetni. Ez általános tekintet is azt mondja nekünk, hogy e' nyelv-csoport számnevei is nagyon hasonlítók egymáshoz, minélfogva méltán egy csoportba helyeztük. Azt mondja nekünk továbbá, hogy a' 8 és 9 itt is összetett szók, mit az osztják *szamojéd* legvilágosabban kimutat. Mert ebben a' nyelvben *oker* 1, *sede* kettő; továbbá *oker čaň* kilencz = 1—10, *sede čaň* nyolcz = 2—10; az összetétel tehát világos. A' *jurak szamojéd*ben meg *siden-d'ët* nyolcz, mellynek első része *siden* majdnem azonos az egyszerű 2-vel: *sidea*, *side*, a' *d'ët* meg azonosnak látszik a' *t'ët*, *tiet*-vel, melly mind az öt *szamojéd* nyelvben 4-et teszen; e' szerint *siden-d'ët* annyi volna, mint két négy. A' *jurak-szamojéd* 9 *hásava-ju'*. *Ju'* tizet jelent, *hásava* pedig ember, *szamojéd*; az összetett szó tehát azt jelentené, hogy: *szamojéd tiz*. Ezt annál inkább el lehet hinni, mert a' 10-et, melly *ju'*, egyszersmind *lúca-ju'*, azaz orosz tiz. Ebből azt tanuljuk, hogy a' *szamojéd* nyelvekben is 1—7 egyszerű számnevek, 8 és 9 pedig összetettek. Az összetétel módját legvilágosabban tünteti ki az osztják *szamojéd*, mert azt kétképen is kifejezi, így, mint láttuk: *sede čaň* nyol-cz, *oker čaň* kilen-cz, 's így: *sede sárm* nyol-cz, *oker sárm* kilen-cz. Ebben a' nyelvben három szó jelent 10-et, úgymint: *čaň*, *köt* vagy *küöt* és *sárm*. A' *čan* a' 8-ban és 9-ben fordul elő; a' *köt*, *küöt* az egyszerű tiz, melly azontul nem is fordul elő; *sárm* meg az összetett vagy sokszorozott tizeseket alkotja, így: 20 *sede sárm*, 30 *nak sárm*, 40 *tê sárm*, 50 *sombla sárm*, 60 *muk sárm*, 70 *sê sárm*. A' 80 és 90 megint különösen vannak alkotva, mint a' vogul és osztják nyelvekben, a' mennyiben a' kivonás 100-bul történik. 100 az osztják-szamojédben *ton* (tot, tát), 80 már *sede sárm čaň ton*, 90 meg *oker sárm čaň ton*. — *Sede sárm* = 20, ennél fogva 80 volna: *sede sárm ton* = 20—100; *oker sárm* = egy tiz = 10; ennél fogva 90 volna: *oker sárm ton*. De a' nyelv a' 8 és 9 kitételében a' *čaň*-hoz, 's a' 20—70 kitételében a' *sárm*-hoz szokván, a' 80-t és 90-et mind a' kettővel együtt fejezi ki, így: *sede sárm čaň ton*, *oker sárm čaň ton*. Ez a' nyelv tehát a' 80 és 90 kifejezésében kétszer ejti ki a' 10-et, 's egyszer a' 200-at: ellemben a' vogul és osztják nyelvek ugyanazon számok kifejezésében egyszer sem ejtik ki a' 10-et, hanem csak a' 100-at.

A' *jurak-szamojéd* a' 90-et úgy fejezi ki, mint a' vogul és osztják, így: *hásaja-jur*, mert *jur* száz.

A' *kamaszini szamojéd* 40 *kera'*, 50 *ilix*, 60 *althon* igen hasonlítanak a' *kojbal* törökhöz: *kerek*, *ilix*, *alt-ôn*.

A' 100 *jür* (*jurak-szamoj.*), *jü* (*jeniseji szamoj.*), *jir* (*tavgi sz.*), *ton*, *tot*, *tát* (*osztj. szam.*) *t'üs* (*kamaszini szam.*). E' két utolsó nyelvbéli nagyon hasonlít a' karagasz és *kojbal t'üs*, *d'üs*-höz, meg az osztják *sôt*-hoz.

Az 1000 össze van téve így: 10×100 , kivéve a' kamaszini számjéd *miñ*-et, melly a' török nyelvek *muñ*, *biñ*, *pin*-jéhez tartozik.

ε) A' **mongol és manžu számneveket** külön-külön tekintjük röviden.

A' mongol nyelvek csoportját az *irodalmi mongol nyelv* és a' *burját* képviselik itt. Számneveik végig lehetőleg megegyeznek egymással. A' 8-nak és 9-nek összetételei alig látszanak meg; de ha a' sokszorozott tizeket így taglaljuk:

20 xur-in, xor-in	60 žir-en, žar-an
30 guč-in, guš-in	70 dal-an, dal-an
40 düč-in, dōš-in	80 naj-an, naj-in
50 tab-in, tab-en	90 jer-en, jir-en

akkor a' 8-at így lehetne taglalni: *naj-man*, *naj-man*, 's a' 9-et így: *jis-un*, *jüh-ön*. Ennél fogva *naj* volna 2, 's *man* 10; *jis*, és *jüh* volna 1, és *un*, *ön* volna 10. De ekkor a' sokszorozott tizek utórésze is, melly *an*, *en*, *in*, mind 10-et jelentene, mi legalább is nagyon valószínű. Schott az idézett munkájában így taglalja és értelmezi. Az teszi bajossá a' mongol-burját számnevek taglalását és értelmezését, hogy az egyszerű számok is *an*, *on*, *un*, *en*-nel végződnek. Ezek és a' sokszorozott számnevek közt tehát kicsi a' különbség, mert:

1 nigen, nigen	
2 xujar, xojir	20 xurin, xorin
3 gurban, gurban	30 guč-in, guš-in
4 dūrb-en, dūrb-ön	40 düč-in, dōš-in
5 tabun, tabun	50 tabin, taben
6 žirgugan, zorgan	60 žiren, žaran
7 dologan, dolon	70 dalan, dalan
8 najman, najman	80 najan, najin
9 gisun, jühön	90 jeren, jiren
10 arban, arban	100 zagun, zun.

Azt kell tehát gondolnunk, hogy az egyszerű számnevek utótagja *an*, *on*, *en* nem számi jelelő. Ezt látszik az 1000-et jelentő számnév is bizonyítani, melly *minggan*, *meangan* lévén, a' török nyelvek *miñ* (ming), *muñ* (mung)-jával azonos, ha elvesszük az *an* toldalékot, melly csakugyan nem módosítja a' szó jelentését. Azért a' *tuman*, melly 10,000, nem kíván ily toldatot, a' szó teste maga *an* utótaggal bírván.

A' *manžu nyelvek* csoportját a' *manžu irodalmi nyelv* és a' *tunguz* képviselik. Ezek számneveik is nagyon egyezők egymással; de sokban hasonlítanak a' mongol számnevekhez, jelesen a' 4, 5, 20, 30, 40, 50, 1000, 10,000. A' 8-nak, 9-nek összetételei itt sem világosak: de a' sokszorozott tizek 60—90 különbözők az egyszerű számnevektől, mint:

6 ninggan, nungun	60 nin-žu, nungun-gi
7 nadan, nadan	70 nadan-žu, nadan-gi
8 žakôn, žapkun	80 žakôn-žu, žapkun-gi
9 ujun, jugin	90 ujun-žu, jugin-gi.

Hogy ezek *žu*-ja és *gi*-je tizet jelent, világos, annál fogva is, mert a' *manžu* 10 = *žuan*, a' *manžu* szók *žu*-ja tehát ennek rövidebb, *an* nélküli, alakja. A' *tunguz* 10 = *zan* nem egyez ugyan annyira a' *tunguz* szó *gi*-jével: mégis tagadhatatlan lévén, hogy a' *tunguz zan* (mintegy *žuan*) megegyez a' *manžu žuan*-nal, azt kell gondolnunk, hogy a' *tunguz* utótag *gi* csak a' *žu* (*žu-an*)-nak fogyatkozása.

Ez a' rövidebb hosszabb részletezés mutatja, hogy *mindenik nyelv-csoport számnevei egymáshoz hasonlítanak, sőt többnyire azonosak is.*

II. Azt állítottuk másodszor, hogy *a' nyelv-csoportokat vetvén össze, az ugor nyelv-csoport számnevei jobban hasonlítanak a' finn és a' török nyelv-csoportokéihoz, mint akár a szamojéd, akár a' mongol-manžu nyelvek számneveihez.* Erről pedig nemcsak a' szemlátomás győzi meg az embert, hanem még inkább az illető szók taglalása, a' melyet a' 266—273. lapokon megkísértettünk. A' szemlátomás lehető nagy hasonlatosságát mutatja a' lapp, finn, eszt, liv, szirjän, votják, mordvin, magyar, vogul, és osztják nyelvekbeli 1—7 számneveknek: ellemben ezek közt és a' török nyelvek 1, 3, 4 számnevei közt, a' szemlátomás mi hasonlatosságot sem mutathat fel; az 5 és 7 számnevek közt látható a' hasonlatosság, mert a' finn-ugor *öt, viit* hasonlít a' török nyelvek *beš bis-éhöz*; a' finn-ugor *čieč, seits, siz, hét* hasonlít a' török nyelvek *šičče, sittä, jedi-jéhez.* Továbbá a' finn-ugor 2 és 6, meg a' török 2 és 6 közt csak úgy tűnik elő hasonlatosság, ha a' *kaht, keht, kik*-nek, és a' *kuut, gut, kot, hat*-nak előhangu *k, g, h*-ját a' törökben elejtettnek gondoljuk, mert ekkor előállhatna a' török *iki, ili*; *alta, alti, olta.*

A' 8 és 9 számnevek összetételei, így: 2—10, 1—10 világosak a' finn és ugor nyelvekben; szinte olyan világosak a' török nyelvekben is. De a' finn és ugor nyelvekbeli összetétel előrésze, mely vagy a' saját 2-ből és 1-ből áll, vagy legalább az illető csoportban előforduló szóból lett, nem hasonlít a' török nyelvekbeli összetétel előrészéhez, mint a' szemlátomás bizonyítja, mert a' *kahd, kah, kaad, kuf, guv, t'a; nyol, iial, níged* nem hasonlítanak a' török *se, sa, a*-hoz, mint az *ghd, üh, üüd, ok, uk; veh, kilen, antal, ár* nem hasonlítanak a' török *do, tu, to*-hoz. — Az illető összetételek utórésze közös a' három nyelvcsoportban.

A' mennyiben az egyszerű számok hasonlítanak vagy különböznek: annyiban hasonlítanak vagy különböznek a' sokszorozott tizedek is a' finn, ugor és török nyelvcsoportban.

A' finn, ugor és török számnevek hasonlítanak egymáshoz az 5, 7, 2, 6-ra nézve, a' 8, 9, utórészeire nézve, 's a' sokszorozott tizedekre nézve is. De a' finn és ugor számnevek még azokra nézve sem hasonlítanak világosan a' szamojéd számnevekhez; miről a' szemlátomás tanúskodik. Azomban a' 8 és 9 a' szamojéd nyelvekben is össze vannak téve, így: 2—10, 1—10.

A' mongol-manžu számnevek legtávolabb állanak a' finn és ugor nyelvek számneveitől.

Tehát összevetvén a' nyelv-csoportok fejtegetett számneveit, általában azt találjuk, hogy az ugor nyelvek, a' számnevekre nézve a' finn és a' török nyelvek közzé jutnak, a' mennyiben az 1—7-re nézve amazokhoz szítanak inkább, a' 10-esekre nézve pedig a' török nyelvekhez állanak közelebb, a' mordvint kivéve, a' mely sokszorozott tizedeivel is a' finn nyelvek közzé illik. A' magyar számnevekre nézve pedig azt a' tanúságot vonhatjuk ki ez összevetésből, hogy a' magyar nyelv az ugor nyelvek közül a' vogulhoz áll legközelebb. Egyébiránt az ugor nyelvcsoportot jellemzi a' 20, és az 1000, azaz: *küz, küjz, koms, húsz, kús, xus* 's a' *šur-s, t'ár-es, sater, ezer.* A' török nyelvcsoportot jellemzi az 1, azaz: *bir, ber, per,* 's az 1000, azaz: *biñ, pin, muñ.*

III. Bármilyen különbség tűnik is elő az itt tárgyalt öt nyelvcsoport számnevei közt, *némi rokonság még is összeköti azokat,* 's természetszerint elválasztja mind az árja mind a' sémi számnevektől.

A' rokonság első bizonyítéka a' 8-nak és 9-nek ilyen szerkezete: 2—10, 1—10, mely világos a' finn, ugor, török és szamojéd nyelvekben, 's nagyon valószínű a' mongol és manžu nyelvekben is.

Második bizonyítéka az egyes számnevek hasonlósága, melyek azonos alapszóból származnak. Illyen például az említett egyszerű számneveken kívül a' 10, mely a' lappban *loge*, az osztjában *lau*, a' vogulban *lau* és *lu*, a' csuvasban *la* (al-la = 50), a' kojbalban *lix* (i-lix = 50), a' kamasziniben *lix* (i-lix = 50), a' törökben *li* (oszm. tör. el-li = 50); — a' 10, melynek

alap-szója *kas*, 's melly a' finnben *ksa* (*kahde-ksa* = 8, *yhde-ksä* = 9), az esztben *ksa* (*kahe-ksa* = 8), a' mordvinban is *ksa* (*kaf-ksa*, *veh-ksa* = 8, 9), a' livben *ks* (*kaadö-ks*, *uudö-ks* = 8, 9, 9); továbbá a' törökben *kuz* (*do-kuz* = 9), *gos*, *guz*, *hoz* (*to-gos*, *to-guz*, *to-hoz*); — a' 10, mellynek alap-szója *tas*, 's melly a' szirjában, votjában *das*, a' törökben, jakutban, kojbalban *tus*, *tuz*, *tos* (*o-tuz*, *o-tus*, *ô-tos* = 30), a' magyarban *tíz*, azután *itz*, *icz* (*harm-itz*), végre *s* (a' *kom-s*, *küj-z*, *hú-sz*, *kú-s*, *xu-s-ban*); — a' 10, melly *mis*, *miş*, *mel* (*ta-miş*, *uk-mis*) = 8, 9; *alt-miş*, *jet-miş* = 60, 70; *ot-mel*, *sit-mel* = 60, 70); — a' 10, mellynek alakja *von*, *van*, *ven*, *uon*, *on*, *jong*, *don*, azután *men*, *pen* a' törökben, csuvasban, jakutban, kojbalban, karagaszbán, magyarban, vogulban, osztjában, votjában, sőt a' mongol nyelvekben is.

Illyen a' 100, melly a' finn és ugor nyelvekben: *sata*, *sada*, *sat*, *sôt*, *száz*, *šu*; a' török nyelvekben: *t'üs*, *d'üs*, *süs*, *šür*, *jüz*; a' szamojéd nyelvekben: *tút*, *tot*, *ton*, *jur*, *já*, *jir*.

Illyen az 1000, melly azonos a' török, mongol és manžu nyelvekben, 's a' 10,000, melly azonos ugyanazokban a' nyelvekben. A' 10,000 = *tu-man* előrsze hasonlókép a' *tas*-féle 10-esekhez tartozik.

Világos ezekből, hogy az öt nyelvcsoporthoz a' számneveit közös forrásból merítette, 's azért általában rokonok egymáshoz. De a' rokonok közt ismét távolabb közelebb rokonság van, mint láttuk.

Itt van helye felhozni azt a' véleményt is, melly szerint idegen nyelvekből volnának kölcsönözve némelly finn és ugor számnevek. Talán *Fischer* támasztá először ezt a' véleményt, állítván, hogy a' magyar nyelvben sok perzsa szó fordul elő, p. o. a' számnevek közt: *tíz*, *ezer*, *száz* perzsa szók (lásd a' 12. lapot), minthogy ezek perzsául *deh* (*dah*), *hezâr* és *sad*. — *Sjögrén*, az itt idézett helyen (lásd a' 268. lapot) a' szirjában *das*-ot az orosz *desjat*-nak hiszi; *Castrén* is, Szirján nyelvtanának 47. lapján, ezt mondja: „*Das* in lingua Syrjaena est Russicum *desjat*. Russicae quoque originis sunt denominationes numeri centum: *šo*, *sata*, *čuohte* (Russ. *sto*) sic conformatae ob concursum duarum Consonantium.“ Nálunk is sokan hiszik azt, hozzá tévén az *egyed* is, melly hasonlókép a' perzsából jött volna hozzánk, mert ebben a' nyelvben *jek* (*jak*) = egy. — Az említett kölcsönző véleményeket az illető nyelvek számneveinek egybehasonlítása czáfolja meg. A' magyar *egy* bizonyosan nem a' perzsából került hozzánk, minthogy a' magyar szónak teljes töje *egyed* (egyetem) vagy *egyed* (egyedül), 's alapja *akat*, 'a' mellyet nem csak az ugor, hanem a' finn nyelvekben is találunk. A' *tíz* szót is nem csak magában, hanem sok összetételekben is találtuk, p. o. a' *hú-sz*, *harm-icz*, vogul *kú-s*, osztják *xü-s* szókban, a' mi maga lehetlenné teszi a' kölcsönvételt. 'S ha a' magyar *tíz* nem perzsa szó: a' szirjában és votjában *das* sem lehet orosz szó, melly ott *desjat* 10. — A' 100 számnév se nem orosz se nem perzsa, mert azt épen négy áltaji nyelv-csoportban találjuk meg, úgymint a' finnben, ugorban, törökben és a' szamojéd nyelvekben. Az 1000 sem perzsa, mert az ugor számnévnek alap-szava *tater*, mellyből lett egyfelül az osztják *t'âr-es* (mert *tater* = *t'âr*) 's votják *šur-s*, másfelül a' vogul *sater*, 's a' magyar *ezer*, még pedig a' hangok azon változásával, mellyet már kimutattunk (lásd a' 270. lapot). — Ama' kölcsönző vélemények úgy támadhattak csak, hogy az illető nyelvek egybehasonlítását mellőzték. Mert az összes áltajiságot kell az összes ártajisággal összevetni, ha meg akarjuk tudni, mellyik szó igazán áltaji, 's mellyik igazán ártaji, vagy mellyik lehet közös is mind a' két nyelvcsoporthoz. Csak némi tájékozásul tesszük egymás mellé a' következő áltaji és ártaji számneveket:

<i>Magyar.</i>	<i>Vogul.</i>	<i>Szanszkrit.</i>	<i>Perzsa.</i>	<i>Latin.</i>
egy	äkve	êka	jek	unum
kettő, két	kiti, kit	dvi	dü	duo
három	kórom	tri	se	tria
négy	nilä	čatur	čehâr	quatuor
öt	ät	pañcan	penž	quinque
hat	kat	šaš	šeš	sex
hét	sát	saptan	heft	septem
nyol-cz	ňala-lu	aštan	hešt	octo
kilen-cz	antal-lu	navan	nüh	novem
tíz	lau	dačan	deh (dah)	decem
hú-sz	kú-s	vin-čati	bist	viginti
harm-icz	vá-t	trin-čat	sî	triginta
negy-ven	neli-men	čatvârin-čat	čihil	quadraginta
öt-ven	ät-pen	pañčâ-čat	penž-âh	quinguaginta
hat-ven	kut-pen	šaš-ti	šas-t	sexaginta
het-ven	sát-lau	sap-ti	heft-âd	septuaginta
nyolcz-ven	ňol-sat	açî-ti	hešt-âd	octoginta
kilencz-ven	antel-sat	nava-ti	nev-ed	nonaginta
száz	sat	çata	sad	centum.

Ez összeállítás azt mutatja, hogy a' magyar-vogul (áltaji) számnevek általában nagyon különböznek a' szanszkrit-perzsa-latin (árja) számnevektől, minél fogva eleve is azt kell gondolni, hogy az egyezések vagy látszók csak, vagy abból a' mélyen fekvő okból származnak, melly szerint az árja és áltaji nyelveknek közösős alapjuk lehet. Az árja *êka*, *jek* csak látszólag egyez meg a' magyar és vogul *egy*, *äkve*-vel; mert e' kettőnek alapja *akat*; az árjában pedig nincsen utóhang *t*. — Az árja *dačan*, *deh*, *decem* is csak látszólag egyez meg a' magyar *tíz*-zel, a' szirjān és votják *das*-sal; mert a' *dačan*-nak, Bopp fejtegetései szerint (Vergleichende Grammatik stb. zweite Ausgabe. II. 77.), *dakan* az alapja, innen a' latin *dec*-em, a' görög *δέκα*, 's a' perzsa *deh*. Ha kölcsönvett szó volna a' *tíz*, *das*, alkalmasint *tik*, *dak* vagy *tih*, *dah* alakban jött volna az illető nyelvekbe, 's ebből bajosan alakult volna p. o. a' lapp *ce*, ebben: *gauc* = 8, *of-ce* = 9, vagy a' magyar *cz*, ebben: *nyol-cz*, *kilen-cz*. — A' *száz*, *sat* nagyon meg egyez a' szanszkrit *çata*, és perzsa *sad*-dal, mégsem lehet ennek kölcsönvétele, minthogy különben azt kellene gondolnunk, hogy a' vogulok, osztjások, finnek voltak a' kölcsönnevők, a' kik a' kész *sat*-ot vették által, 's hogy utóbb ezektől kapták a' magyarok és a' török népek, a' kik azt a' szokott hangváltozások szerint *száz-zá*, *süs-szé*, *jüz-zé*, *jur-rá* stb. változtatták el. De mikor lehettek a' finnek és vogulok déliebbek a' török népeknél, 's ezeknél is közelebbek az árjasághoz! Továbbá van még egy baj itt. A' szanszkrit *çata* eredetileg *kata*, innen a' görög *κατορ*, ebben: *ἐκατόν*, mi = egy száz, a' latin *centum*, azaz *kentum*, 's a' germán *hundert*, melly az ó-skandináv nyelvben is *hundrad*. A' finnek az ó-skandinávokkal és a' Balt-tengeri gótokkal érintkeztek legelőbb: mint lett az, hogy nem ezektől fogadták el a' *hundert* szót, talán a' *hante* alakban, a' melly csakugyan elő is fordul az általok kölcsönvett *tu-hante* = tusend, tausend szóban? De ha a' finnek a' déli árjáktól vették kölcsön a' *sata*-t, miért nem kölcsönözték már egy úttal a' szanszkrit *sahasra*-t is, a' mellyből lett az új-perzsa *hezâr*? 's miért fogadták el az éjszaki árja szót? Mind ezekből világos, hogy a' számnevek ügyvélt kölcsönvétele sok tekintet alá eső dolog.

Sokáig időztünk a' számnevek kihallgatásában, mert azt hisszük, hogy kimondásuk igen sokat bizonyít, 's hogy ez által rövidebbé tesszük a' következő vallatást, melly a' nyelvek szó-tári oldalát illeti. Mert azt keresvén, melly viszony van a' magyar és a' vogul nyelvek között, a' kettőnek viszonyát nemcsak az áltaji, hanem, a' mennyire lehet, a' többi nyelvekhez is, ki kell kutatnunk, hogy megbízassunk a' található feleletben. 'S e' tág téren való kutatásra különösen alkalmas a' számnevek megvizsgálása. Eredménye bizonyos kálaúz a' további vizsgálatban.

A' mit eddig tapasztaltunk, az ebben szorul össze : A' magyar számnevek legközelebb járnak a' vogul számnevekhez ; azután mind a' magyar mind a' vogul számnevek az ugor nyelvek számneveihez sorozhatók ; továbbá az ugor számnevek a' középső helyet foglalják el a' finn nyelvek és török nyelvek számnevei között ; végre a' magyar számnevektől a' szamojéd és mongol-manžu számnevek sokkal távolabb esnek, mintsem a' finnek és a' törökök, mind a' mellett, hogy azok az áltaji nyelvcsereg főbb sajátágaiban osztoznak, t. i. a' szó-nem hiányában, azután a' magánhangzók vonzatában (a' mongol és manžu nyelvek), meg a' tárgyi ragozásban (a' szamojéd nyelvek), a' miről többet a' maga helyén. Mikép kalauzolhat ez eredmény a' további vizsgálatban ? Úgy, mint a' természetes okoskodás következtetni kénytelen, a' melly így foly : Ha a' magyar számnevek a' vogulokhoz járnak legközelebb : lehetetlen, hogy az egész magyar nyelv legjobban ne hasonlítson a' vogul nyelvhez ; — ha az egész magyar nyelv a' vogulhoz hasonlít 's mind a' kettő ugor nyelv : lehetetlen hogy a' kettő együtt legjobban ne hasonlítson az ugor nyelvekhez ; ha az ugor nyelvek számnevei a' középső helyet foglalják el a' finn nyelvek és a' török nyelvek számnevei között : lehetetlen, hogy az egész ugor nyelvek ne legyenek ugyanazon helyen a' finnek és törökök közt ; ha a' szamojéd, a' mongol és manžu nyelvek, ámbár azon nyelvcsereghez tartoznak, a' mellyhez a' finn és az ugor és a' török nyelvek, mégis mindezeknél távolabbra esnek a' magyartul : lehetetlen, hogy bármelyik árja vagy bármelyik sémi nyelv, a' melly nem is tartozik az áltaji nyelvcsereghez, közelebb álljon a' magyar nyelvhez, mintsem a' manžu, mongol, szamojéd, török, finn vagy épen az ugor nyelvek. A' természetes okoskodás kényszerűségénél fogva kinek is juthat eszébe, fajbeli tekintetből, a' sinai nyelvet hasonlítani a' magyarhoz, mikor még a' sémi vagy árja nyelveket sem lehet fajbeli tekintetből ahhoz hasonlítani ; 's mikor még az ugyanazon fajhoz tartozó manžu, mongol, szamojéd nyelvek is távolabb esnek a' magyartul, mint a' török, ugor és finn nyelvek ? Más az, nembeli tekintetből hasonlítani nyelveket, a' mikor t. i. általában az emberi nyelveket, mint *egy* nemhez tartozókat, vizsgáljuk ; 's más, fajbeli tekintetből hasonlítani nyelveket, a' mikor az eltörölhetetlen jellemvonások által egymástul különböző nyelvcseregek vagy nyelvfajok közzül valamelyiket külön és maga magához hasonlítva vizsgáljuk. Már pedig, a' magyar nyelvnek viszonyát a' vogulhoz keresvén, okvetetlenül azokra a' nyelvekre szorítkozunk, a' mellyek a' kettővel együtt egy nyelvfajt, vagy nyelvcsereget tesznek.

De a' nyelvfaj, vagy nyelvcsereg csoportjai közt is, a' feladathoz képest, válogathatunk. Ha az egész áltaji nyelvcsereg mivoltának kikutatása és leírása volna feladatunk, annak minden nyelvcsoporthát egyenlő gonddal kellene vizsgálnunk. Itt azonban ez nem feladatunk, hanem csak az : *melly viszonyban áll a' magyar nyelv a' vogul nyelvhez ?* a' mit legtökéletesebben meg lehet fejteni, ha azon nyelvcsoporthat vizsgálgatjuk, a' mellyek legközelebb állanak a' magyar és vogul nyelvek csoportjához ; 's ezek, a' számnevek világos és félre nem érthető vallomásánál fogva, a' finn és török nyelvek csoportjai. Azt nyertük hát a' számnevek szasabb kihallgatásával, hogy ezentúl a' *finn, ugor és török nyelvcsoporthat* szorítkozhatunk

De feladatunkhoz képest még ezen három csoportnak mindenik egyes nyelvét sem kell egyaránt kihallgatnunk. Minthogy az egy-egy csoporthoz tartozó nyelvek mind abban a' sajátágban részesülnek, a' melly azt elválasztja a' többi csoporttól : mindegyik nyelv az egész

csoportját képviselheti, noha már a' számnevek tanúságából is megtanultuk, hogy nem csak a' csoportok, hanem még inkább az egyes csoportokhoz tartozó nyelvek is kiegészítik egymást. Ennélfogva hol egy, hol más nyelvben találhatni olyanokat, melyek leginkább hasonlítanak a' magyarhoz. Példa világosítsa fel. A' finn nyelvcsoporthoz bizonyosan a' tulajdonképi finn nyelv az, melyet kiváltképp kell vizsgálnunk és hasonlítani; mégis sokszor az eszt nyelv meglepőbb hasonlatokat mutat. Így *mos* a' finnben *pes*, a' reváli esztben is *pes*, de a' dorpati esztben *mösk*, mi jobban hasonlít a' *mos* igéhez, mint *pes*. Így finnül *ot* annyi, mint *ve'*, tehát *otan* = *veszek*; de esztül *vöt* = *ve'*, 's *vötan* *veszek*. A' *hús* mind a' finnben mind az esztben *liha*; de *hús-vét* csak az esztben *liha-vöt*, mint *hús-hagyó* (idő, nap) csak az esztben *liha-heit*. — A' lapp nyelv túl van a' finnen: mégis nem csak egyes szavaira, de különösen egyes nyelvtani alakjaira nézve jobban hasonlít a' magyarhoz, mit a' maga helyén föl is jegyezzünk. — Illyen tünemények láthatók az ugor és a' török nyelvcsoporthoz is. Mind a' mellett a' következő vizsgálatokban a' finn nyelvcsoporthoz leginkább a' *finn nyelv*, az ugor csoportot a' *magyar és vogul*, 's a' török csoportot az *oszmánli és csuvas* nyelvek fogják képviselni; a' nélkül, hogy bármikor is az illető csoportok más-más nyelvéhez nyúlni tartózkodnánk. Nem félünk attul, hogy a' közép-ázsiai törökség meg találja czáfolni a' török nyelvcsoporthoz jellemét. Egyik úgynevezett tatár nyelv sem lehet ugor csoportbeli: 's ha volna illyen, azt legott nem a' török, hanem az ugor nyelvcsoporthoz kellene számítani.

§. 3. Viszonyszók.

A' számnevek után a' viszonyszók bizonyítanak legtöbbet, mert azok eredeti névszók, melyekre a' nyelv már alakulása elején szorul vala, minthogy azokkal fejezi ki a' tárgyak fő viszonyait, a' melyek nélkül emberi beszédet gondolni sem lehet.

Lapp.	Finn.	Magyar.	Vogul.	Tör.-Tatár.	Csuvas.
vuol	al	al	jol	al, as	aj
		által	ult		
ouda, auta	ete	elő	aul	el, il-eri, ilik	
eri	eri, ära (eszt)	el	el		
birra, pira	perä	far	per		
bagje	pää	fe, fő, fej	päng, pong	baş	poš
bääle	puoli	fél	poál, päl		
		hát	kut		xış
		kass		karşı	
kov	kuva	kép	kém	gibi	
gaska	keski	köz	kvoť		xoža
		kü	kvo		
		le	lu		
mang		meg			
		mell	majl		
muoto	muoto	mód	moas, más		
	tyvi	tő	tit	dib	tüp
	tykö	tüg			
		vel		ile	
ala	yli	föl	äl	üz, üst	alla
tom	toma, toima				
täbme	(ta, tä)	talan	tal, täl	siz	sir

al, a' lappban *vuol*, vogulban *jol*, a' többiekben *al*, kivéve, hogy a' tatárban *as*, a' csuvasban *aj*. Mindenütt sok származékot ereszt, p. o. a' finnben *alenen* alacsony leszek, *alenan* alázok, *alahaise* alacsony; a' törökben is *alčak*, miből *alčakla*-mak alacsonyít-ani, *alčaklan*-mak alacsonyod-ni stb. — *Alatt*, *alá*, *alól* finnül: *alla*, *alle*, *alta*, vogulul: *joln*, *jole*, *jolel*. Mint viszonyító a' törökben *alt*, tatárul *ast*, mintha a' *t* a' szó-tőhöz tartoznék, 's ebből lesz p. o. *altimda* alattam stb.

által eléggé homályos szó, a' mint gyanítom = *ált-val*, tehát *álttal*, mert *miált*, *miá*, *miatt* is van, *val* nélkül; annál fogva ez *által*, az *által* olyan, millyen ez *úttal*, az *úttal*. — A' vogul *ult* nagyon megfelel az *ált*-nak, p. o. *tál ult* télen által, *ti uor ultü auves jüni vit* ez erdön által öntött ki nagy víz.

elő, **el**. Egynek látszik ugyan, de talán két különböző szó az, mit a' lapp, finn, eszt és vogul nyelvek bizonyítanak. Mert a' lapp *ouda*, *auta* elő, *auteb* előbb; a' finn *ete*, *ente*, *etise* *entise*, *esimäise*, *ensimäise*, elő, előlső, első, *edempi* előbb; — az eszt *ede* elő, *eemb* előbb, *eembäle*, előbbre, *esik* első szülött; a' vogul *aul* elő, és első; a' török *il-eri*, tatár *il-geri* elő, *ilek* első, a' csagataji *alli* eleje, *allida* előtte (lásd Abuska csagataji török szógyűjteménynek 7. lapj.), — 's a' norvég és svéd lapp *eri*, finn *eri*, *erä*, eszt *ära*, magyar *el*, vogul *el*, ebben az értelemben: *erüin-menen* (finn), *ära-menen* (eszt), *el-miném* (vogul), *el-megyek* (magyar), világosan a' két különböző szónak különböző jelentését mutatják. — Az eszt és a' vogul nyelv azt úgy köti össze az igével, mint a' magyar, p. o. *el-nyelek*, esztül *ära-neelen*, vogulul *el-halém*; *el-hagyok* esztül *ära-heitan*, vogulul *el-kul'ém* stb.

far, **fer**, **per** ¹⁾ norvég lappul *birra*, svéd lappul *pira*, finnül *perä*, esztül *perü* és *pera*, vogulul *per*. Ez is az esztben és vogulban az igékkel egyesül, p. o. esztül: *perü-annan* megadom, *perü-ajan* utána hajtok, *perü-kajeja* utána járó stb. vogulul: *per-jülem* vissza megyek (= svéd lappul *pira jolab*), *per-johtém* visszajutok, *per-jim* megjövök, *per-kartém* meghurczolok, *per-rajpém* megugrom = *rop-ok*, a' *ropni-tul*, *per-vurém* és *per-urém* megvárok stb. Ezekből világos, hogy a' *pira*, *birra*, *perü*, *per*, *far* szó, mint viszonzó, a' magyar *meg*-nek felel meg.

fe, **fej**, **fő**, mellyből valók a' *fel*, *felé*, *felöl*, *felett* viszonyítók, megfelel a' finn *pää*-nek (a' hosszú *ä* a' magyar szóban *ej*, vagy *öv* által van pótolva, így: *fej* és *föv*), a' mellyből hasonlókép a' *päällä*, *pääille*, *päältä* származnak. Az eszt nyelvben is *pea* fej, 's *peal*, *peale*, *pealt* viszonyítók. — Sajátságosak ezek: *fejebe* teszi a' kalapot, finnül is: *päähänsä* panee lakki; azután: *fizetés fejebe*, azaz *ért*, esztül is: *makso pähä*.

Nevezetes a' norvég lapp *bagj*, a' melly egyfelől a' magyar *fej*-nek, 's másfelül a' vogul *pog*-nak, 's a' szokott hangerősbüléssel való *pong*-nak ²⁾ felel meg. A' *bagj* szó csak is mint viszonyító él ott, így: *bagjel*, *bagjeli*, *bagjelist* = *fel*, *päällä*, *peal*; *felé*, *päälle*, *peale*, *felöl*, *päältä*, *pealt*; mert a' *fej* ott *oajve*, *ojve*. Tehát az eredeti szó annyira be volt gyökerezve a' nyelvbe, hogy megmaradtak viszonyítói, mikor maga, mint önálló névszó, megszűnt volt élni. Hason-

¹⁾ A' Nyelvtudományi Közlemények III. 268. lapján az ige-képzőkről szóltomban, azt állítám, hogy névszóbul *l*, *ol*, *ul* képző által lesz ige, igéből pedig *t* képző által lesz új ige, p. o. *boldog*-bul lesz *boldog-ol* ige, ebből *t* által egy más ige: *boldog-ol-t* lesz, melly azután *boldogoj-t*, *boldogéjt*, *boldogit-tá* válik. Ott azt is állítám, hogy némely igék alapnévszója kiveszett már, különösen a' *moz-og*, *moz-d-féle* igéké, a' mellyek *g*-je gyakori, *d*-je pedig egyszeri mozgást jelöl, 's mellyek így képződnek tovább: *mozog-tat*, *mozd-ul*, *mozd-ít* stb. Ezekhez tartoznak a' *far*, *fer*, *per* névszókból lett igék is, mint: *forog*, *fordul*; *forogtat*, *forogat*, *fordít*; *pereg*, *perdül*; *pereget*, *perget*, *perdít*. Vogulul *perém* fordulok, és *perdülök*, *permém* forgok, *peritém* és *peremtém* fordítok, forgatok.

²⁾ Már a' 40. lapon megjegyzők, hogy „némely vogul szónak utóhangja *n* vagy *m*-mel szokott meg-bővülni, p. o. *pang*, *pong* fej, *lunt* lúd, *kant* had stb. *amb* eb, *kump* hab“, — de vannak *r* és *l* hangú bővülések is, p. o. *part* pad, *kalt-ém* has-ítok stb.

lókép szerepel mint viszonyító a' svéd lapp *paje*, így: *pajel*, *pajele*, *pajelt*. — Viszontag a' vogul *pong*, *pang*, *päng* (mert mind e' három alakja előkerül) nem él viszonyító gyanánt, hanem helyette a' *nob*, *num* adja a' fel, felé, felől-féle viszonyítókat.

A' török *baş* = fej szótul, úgy lesznek viszonyítók, mint *alt*-tul; p. o. *başım* fejem, tehát *başında*, *başında*, *başıda* felettem, feletted, felette, a' mellyeknél szokottabak a' *jokarï*, *üst* és *üzzer*. A' csuvas *poš* sem divatozik mint viszonyító.

fél, azaz *oldal*, azután valaminek *egyik oldala*, vagyis *fele*. Viszonyítóji: *félen*, *felé*, *felől*; ha tehát mondjuk: út félen van, arra felé ment, onnan felől jő, a' *fél*, nem a' *fej* szóból való viszonyítókkal élünk. — A' finn *puoli*, a' norvég-lapp *bäüle*, és svéd-lapp *pale* hasonló viszonyítókat adnak. — Vogulban a' szó így hangzik: *poál* és *pál* = fél: viszonyítóji: *poál-t* és *pál-t*, *poál-ne* és *pál-ne*, *poál-el* és *pál-el*; tehát: *äm poáltem* = én felemen, azaz nálam, *näng poálten* = te feleden, azaz nálad, *täu poáltä* = ő felén, azaz nála; *poálnem*, *poálnen*, *poálné* felém, feléd, feléje. — A' török nyelvekben nincsen megfelelője.

Nevezetes az összetételekben is a' *fél*, *puoli poál*, *pál*, *pale*, *bäüle*, p. o. a' finnben: *küsi-puoli*, *jalka-puoli*, *silmä-puoli*, a' vogulban is: *kát-poál*, *lajl-poál*, *sem-poál*, magyarul: félkezű, féllábu, félszemű; azután a' finn *puoli-yö* = éjfél, mi a' vogulban *iét-kvot'l* = éj közepe. — Nem kevésbbé nevezetesek a' származékok, p. o. a' finn *puol-l*, a' magyar *felel*; a' finn *puoliso* 's a' magyar *feleség* stb.

hát, mellynek *hátul*, *hátra*, *hátrul* ragos alakjai néha viszonyítókul szolgálnak. Vogulban *kut* a' megfelelője; *kutn* megett, *kute* megé, *kutel* megöl. Úgy hiszem, a' *hát*, *kut*-hoz a' csuvas *xış* hasonlítható; *xizinže*, megett, *xizinžen* megöl, *xisnü* megé. — Ha fel lehetne tenni, hogy a' finn *taka* megfordított *kata*: akkor ez a' *taka* és a' lapp *duokke* is a' *hát*, *kut*, *xış*-hez tartoznának.

kass, magában szokatlan viszonyító. A' törökben *karşı*, tatárul *kaş* = ellen, p. o. *karşıja çikmak* ellenébe menni. A' magyar szó ezeknek megfelelője, a' midőn keresztül *kassul* (*kar-sul*)-t mondunk.

kép, viszonyítóji: *akképen*, *ekképen*, stb. Legközelebb állanak hozzá a' vogul *kém*, 's a' török *gibi*, ilyen szólásokban: *ponkü nong-almimä-kémt laui* fejét fölemelvén szól, mihelyt föl emelte, szól, — *geldikleri gibi* ök megjövén, vagy mihelyt megjövénnek. — A' lapp *kov*, finn *kuva* ugyanazt teszik, mit a' magyar *kép*. Még származékaik is megegyeznek, p. o. a' finn *ku-vaise* és *kuvaton*, magyarul *képes* (kinek tehetsége van) és *képtelen*.

köz, megfelelőji a' lapp *gaska*, finn *keski*, vogul *kvot'*, csuvas *xoža*. A' vogul *kvot'* szón látható hangváltozatok igen gyakran kerülnek elő; *k* helyett *kv* van a' következő *kvo* szóban is, melly a' magyar *kü*-nek felel meg; láttuk a' számnevekben is, hol a' lapp *guökte* a' finn *kahte*, 's a' szirjän-votják *kvajt* a' finn *kuute*, vogul *kat* a' magyar *hat* helyett van; — a' vogul *t*-nek pedig a' magyar *z* helyett való példáját a' számnevek *sata száz*, *sater* ezer is mutatták már. — A' csuvas *xoža*-nak viszonyítóji így vannak: *xoššinže* között, *xoššinžen* közül, *xoššinü* közzé, *xošşıbe* között át, között el, finnül: *keskitse* stb.

kü, most többnyire *ki*; *kin* vagy *kün*, *ki* hajdan *kive*, *kül* vagy kívül. Vogul megfelelője *kvo*; *kvon* = künn, *kvone* = küve, *kvonel* = kívül, mellyek tökéletesen azonosak.

le; *len*, *lent*, csak mint adverbiumok szerepelnek. Vogul megfelelője: *lu*, vagy *luo*; ennek viszonyítóji: *luon* = len, *longo* = le (lefelé), *luel*, *luil*, *lujl* = alulról; származéka: *lui* alsó.

meg; *megett*, *megé*, *megöl*. Csak a' lappban van megfelelője: *mang*, a' mellynek viszonyítóji: *mangen* vagy *mangel*, *mangele*, *mangelt* vagy *mangelest*.

mell, *mellett*, *mellé*, *mellől*. A' vogulban *majl* a' *mell*; de tudjuk, hogy a' magyarban *maly* is van, melly azonos a' vogul szóval.

mód, azon jelentésű, mint *kép*, p. o. azon *módon* stb. A' lapp és finn *muoto* is képet jelent, de a' finn szó viszonyító is, p. o. *yhdellä muotoa* egy módon, *nin muodoin* ezen módon, *ei millään muotoa* semmi módon stb. A' finn származékok is azon jelentésűek, mint a' magyarok, p. o. *muotoise* módos stb. A' vogul megfelelő *moas*, *mos*, *más* *), mellynek viszonyító jelentése a' *fej* és *kép* jelentésével egyez meg; de származékai *mosah*, *moskel*, a' mód jelentésével bírnak, p. o. *äm moskelom* szerintem, módom szerint, *äm moskelél* além én módjával élek.

tö, p. o. a' *hegy tövében*, *tövestül* = finnben *tyvin*, mert a' finn *tyvi* azon jelentésű, mint a' magyar *tő*. De a' török *dip* is az, mert *dağın dibinde* szószerint: hegynek tövében. A' vogul *tít* = *tö*, *töv*, a' magyar *v* utóhangon kívül *t-t* mutat, mi többször előkerül, p. o. az *ív*, *új* a' vogulban *jaut*, *jajt*, mellyben *jau*, *jaj* a' magyar *ív*, *új*-nek felel meg.

tykö igen szokott finn viszonyító, melly jelentésére majd a' *mellett*, *mellé*, *mellől*-nek, majd a' *nál*-nak felel meg. — A' magyar nyelv is megtartotta a' *tüg* szót, melly orczát teszen, de csak a' legrégibb bibliafordításban, p. o. ha ki csapand tegedet jog *tügödre*, tartsad annak a' másikat es, — ki csapandja egyik *tügödet*, tartsad neki a' másikat es (Régi Magyar Nyelvemlékek III. köt. 25. és 138. lapjain).

vel, törökül *ile* és *bile*, p. o. *senün ile* te veled; *bileje* együtt.

yli finn szó, a' melynek jelentése *föl*, tehát arra nézve a' *pää* szó viszonyítójával egyez meg, ámbár egészen különböző szó. Mint viszonyító így áll: *yllä* vagy *ylenä* = *föl*, *ylle* vagy *ylelne* = *föle*, *yltä* vagy *yletä* = *fölel*. A' lapp megfelelője: *al*; *ald* ugyanaz, mi a' finn *yltä*, p. o. ječčam *ald* ised *lääm* = magam fölött úr vagyok, azaz, magam ura vagyok. A' lapphoz legjobban hasonlít a' csuvas *alla*, *ällä* p. o. *xola-lla* város felé; *konda* itt, *onda* ott, tehát *kondalla* ide felé, *ondalla* oda felé. — Következik a' vogul *ül*, melly azonkép ellentéte a' *lu* = *le*-nek, mint a' finn *yli* az *ali*-nak, p. o. a' vogul *üli-vuat* = finn *yli-tuuli* = magyar *felső*; a' vogul *lui vuat* = finn *ali-tuuli* = magyar *al-szél*. Az ebből való viszonyítók: *üln* fölött, *üle*, de *ülge* is fölé, *üel* felől.

A' török *üz*, *üs-t* a' finn *yli*-höz csatlakozik, mint a' finn *ali*-hoz is a' tatár *as-t* (*al-t* helyett) jár legközelebb. Tehát: *üzre* fölé, *üst* fen, rajt.

talán vagy **atlan** tulajdonkép nem viszonyító, hanem tagadó szó, 's a' mennyiben a' viszonyragok az árja nyelvek úgynevezett *függő eseteihez* (casus obliqui)* hasonlítanak, anynyiban *nevező eset* (casus rectus), p. o. *szem-telen*, *haszon-talan*, *él-etlen*, *láb-atlan*. Legközelebb áll hozzá a' vogul *tal*, *tál*, p. o. *sop-tál* szájjatlan, azaz néma, *sem-tál* szemetlen, azaz vak. A' lapp és finn nyelvben a' szónak utóhangja *m*, *bm*, p. o. lappul *dorvo-tüäbme*, finnül *turva-tome* reménytelen; — de mint rag a' finnben *ta*, *tä*, p. o. *turva-tta*. — A' török *siz*, és csuvas *sir* jobban különböznék.

Húsz magyar szót hoztunk itt föl, mellyek vagy viszonyítók alapjai, vagy olyanok, a' mellyek megfelelői viszonyítók a' többi nyelvekben. A' húsz magyar szónak a' vogulban *tizenhat*, a' finnben *tizenkettő*, a' törökben *nyolcz*, a' csuvasban *hat* megfelelőjét találtuk meg. Tehát a' viszonyítók tanúsága szerint is a' magyar nyelv legközelebb áll a' vogul nyelvhez; de a' vogullal együtt, a' finn és török nyelvek seregéhez tartozik. 'S a' mit a' számneveknél láttunk, azt a' viszonyítóknál is tapasztaljuk, hogy vannak olyanok, a' mellyek majd egyik, majd másik nyelvben fordulnak elő. — Vannak olyan viszonyítók is, a' mellyek más-más szóból, de ugyanazt jelentőből, lettek, ilyenek p. o. a' magyar *be*-nek megfelelői a' vogulban, finnben

*) Feltetsző, hogy itt a' magyar *d* (t) utóhang a' vogulban *s*, holott megfordítva, a' vogul *t* szokott a' magyarban *z* (s) lenni, mint *kát* = *kéz*, *vit* = *víz*, *sata* = *száz*, *put* = *faz-ék* stb. De vannak *mód* = *más-félék* is, leggyakoribb eset a' múlt idő képzője *t*, melly a' vogulban *s*, p. o. *hal-t-am*, vogulul *kal-s-em*

és törökben. A' *be* a' *bél* szó csonkaja; magából a' *bél*-ből van *bel-é*, *bel-öl*; a' *ben* talán *belen*-ből (*beln*) lett, 's annyiban a' régi *benn* írás igazolva volna. A' vogul nyelv a' *keher* szóból, mely hast jelent, alakítja az illető viszonyítókat, a' *keher* szót előbb *keur*-re változtatván, így: *keur-n* ben, *keur-e* és *keur-ne* belé, *keur-el* és *keur-nel* belől. A' vogul *keher* nagyon közelít a' török *karın*, *karn*-hoz, mely hast jelent: de a' török nyelv is az *ič* = *bél*-ből alakítja a' viszonyítókat, innen *ič* ben, *ič-re* ben, *ičeri* belső, p. o. *sandık içine* a' ládában, *evni içerisine* a' házba, ház belsejébe stb. A' finn nyelvben *sisä* *bél*, 's ebből alakítja ő is a' viszonyítókat: *ssa*, *ssä* ban, ben; *sta*, *stä* ből, ből, lásd a' következő 10. §. c.

Mennyi tanúság van ezekben a' viszonzószókban! 'S ha most a' magyar nyelv viszonzószóit akár az árja, akár a' sémi nyelvekben található viszonzószókkal összevetjük: mennyire különböznek azok ezektől! A' sémi nyelvek viszonzószóji aránylag kevesen vannak, p. o. *b*, *l*, *min*, a' melyek mind az illető névszók előtt állanak, teszem: *b-jad* kézben, *l-jad* kéznek, kézre stb. A' héber *b* nagyon szúrta ugyan a' mi nyelvészeink szemét, mert íme az *ben*-t jelent. Ámde a' magyar *ben*-nek eredetét, miszerint az *bél* szóból lett, tudjuk, a' héber *b*-nek eredetét nem is sejthetjük: a' lehető hasonlítás a' héber *b* 's a' magyar *bél* között olly bizonytalan, hogy számba sem jöhet. Azután, ha egybehasonlítható volna is, — egy fecske nem csinál nyarat, 's az egy héber *b* sem teszi a' héber viszonzószókat áltaji félékké.

Számosabbak az árja nyelvek viszonzószóji, p. o. a' szanszkrit nyelvben vannak: *ati* túl, *adhi* rajta, fel, *anu* után, *antar* (latin *inter*) alatt, között, *apa* (latin *ab*) el, *api* felett, *abhi* nál, hozzá, *ava* le, *a* hozzá, *ut* fel, *upa* nál, hoz, *tiras* keresztül (latin *trans*), *ni* be, le, *nis* ki, *pára* vissza, *pari* körül, *puras* előtt, *pra* előtt, *prati* (görög *πρῶτι*, *πρῶς*) felé, *vi* el, *sam* (görög *σύν*) vel. Ezek is mind az illető szók előtt állanak. Közülök a' *pará*-t és *pari*-t lehetne összevetni a' finn-magyar-vogul *birra*, *pira*, *perü*, *par*, *per* — szóval, ha egy fecske nyarat csinálna: de egyébiránt nagyon-nagyon különböznek az elősorolt áltaji viszonzószóktól. Meggyőződhetünk tehát, hogy a' sémi és árja nyelvek a' viszonzószókra nézve sem egyenjogu nyelvek a' magyarral.

4. §. Az emberi test 's a' természeti tárgyak nevei.

A' számnevek és viszonzószók után bizonyosan az emberi test részeinek és a' természeti tárgyaknak nevei tartoznak a' nyelv legelső, legszükségesebb, 's azért legrégibb szavaihoz, a' melyekből tehát hasonlóképp sok tanúságot lehet kivonni. De a' mit nem csak a' számneveknél, hanem a' viszonzószóknál is észre vettünk, azt itt is tapasztalni fogjuk, hogy nem minden rokon nyelvben találjuk meg a' másik nyelvbéli szónak megfelelőjét. Ezt onnan lehet megmagyarázni, hogy a' nyelvek keletkeztenek korában az eleven képzelet egy-egy tárgyat sok szembeszökő oldaláról foga fel, 's neveze el, úgy hogy akkor sok nevűek valának a' tárgyak. A' sok közül azután egyik nyelv egyet, másik mást tartott meg. Ha föltesszük, a' mit föl is kell tenni, hogy az alakuló nyelvek és népek nagy földirati téren voltak elhintve, mit a' tárgyak soknevűsége is bizonyítani látszik: magától érthető, hogy a' helybeli körülmények szerint a' tárgyak elnevezésére más-más szók kaptak fel. Azért azon nyelvekről, a' melyekben egy-egy tárgynak ugyanazon nevét megtaláljuk, azt kell állítanunk, hogy e' névben a' valahai helyi közelségből egyeznek meg: viszontag azon nyelvekről, a' melyekben ugyanazon tárgynak más-más nevét találjuk, azt kell állítanunk, hogy a' valahai helyi távolság miatt nem egyeznek meg egymással. P. o. ha látjuk, hogy a' finn *vete*, a' vogul *vit* és a' magyar *víz*, továbbá a' finn *kätte*, a' vogul *kát* és a' magyar *kéz* azonosak: ellemben a' török *su*, a' csuvas *šiv* és *šu* = víz, a' török-tatár *el*, *elik*, a' csuvas *alla*, *al* = kéz, magok közt megegyezvén az előbbiektől különböznek: azt kell mondanunk, hogy e' két tárgyat a' finn, magyar és vogul nyelvek azért

nevezték el azonképen, mert egykor helyi közelségben állanak vala egymáshoz; ellemben a' török és csuvas nyelvek épen az ellenkező okbul nevezték el másképen.

<i>Finn.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Vogul.</i>	<i>Török.</i>	<i>Csuvas.</i>
	lél-ek	lil		
pää	fe, fej	päng, pong	baş beg, bej	poś πεχ (khazar)
hap-ena	haj	sau	sač	saza
	fan	pun		
	orr, orom	ur, urem	bur-un	
	has	keher	kar-in	hīrim
silmä	szem	sem		
kyynä, kyyny	köny	(sem-vit)		
suu	száj	sop		suv-ar
suute	szád	sunt		
kieli	nyelv	nielm	dil	čilgi
	fog	ponk		
ikene	íny	égn, én	enek	
kurkku	tor-ok	tur		
	melly, maly	majl		
	csecs	šakve		čiči
sydäme, }	szív	sim		
syömi }				
maksa	máj	májt		
	jonhó *)	{xon xonaj (osztják)		
	zsiger		žiger	
vere	vér	vér, vur		
käte	kéz	kát		
kynsi	köröm	kérem	dirnak	čirnä
syli	öl	täl	öl (öles-mek)	
jalka	gyal-og	jajl		
	tér-d		diz	čir
	újj	tule		
	arasz	taras	ariš	
	fül	peľ		
	szakál		sakal	
kusi	húgy	kunš		
nime	név	näm		
	jat		ad	jat
mieli	elme			
aisti	ész	us	us	
sana	szó	suj	söz	

*) A' viszonyyszók közt a' régi *tüg*-öt hoztam fel, a' melly a' finn *tykö*-vel azonos; itt legyen a' régi *jonhó*, melly hasonlókép a' régi bibliafordításban kerül elő (Régi Magy. Nyelvmelékek III. 22. és 55. lapján) így; *bódogok tiszta jonhóuak* = beati mundo corde. Az osztják megfelelő szó gyomrot jelent.

<i>Finn.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Vogul.</i>	<i>Török.</i>	<i>Csuvas.</i>
vete	víz	vit		
suo (mocsár)			su	šu, šiv
jää	jég	jäng		
pak	fagy	paľ		
tule	tűz	tol, taut		
kuu	hó (luna)	jong-op	aj	ojih
	hó (nix)	(tujt)	kar	jor
kuum-ehe	hév, hő			
pilvi	felhő	tul	bulut	pült
	húgy (csillag)	sau		
tuule	szél		jel	sil
talvi	tél	tél, tál	(kiš)	(xil)
syykse	ősz	täkus	küs	kür
syys				
kevähä	tavas	tuoja		
vuote	év	jis	jil	šol
	hét	sát		
	két hét	kit sát		
	négy hét ¹⁾	n'ilä sát ¹⁾		
ehtoo	est	iét, jét		
yö	éj	iét, jét ²⁾		
koi	haj-nal	kuj-p		
huome	hol-val (reggel)	kuol-t		
rajet, rakehe	ragya	räg, räh		
ilma (levegő)	in, em ³⁾	ilm, elm		
	ég		gök	
	arany	sarn		
	ólom, ón	aln		
	ezüst	(ezis (szirjän) šéš (vogul)		
vaski	vas	vogi		
puu	fa	iju, ju		iviš, juvis
tyve	tő, töv	tit	dip	tüp
oksa	ág	taj, tau		
juur	gyökér		gök	
lehti	lev-él	luopt		
taula	tapló	taplah		
	komló	komlah		
	borsó	parišah	burčak	
	bogyó	págve		

¹⁾ A' két hét, kit sát a' vogulban = félhó, hold tölte; a' négy hét, n'ilä sát a' vogulban hó-nap = mensis is, — azért hoztam fel.

²⁾ Már a' magyarban az est és éj majdnem hasonhanguak, a' vogulban az iét est, és iét éj tökéletesen hasonhanguak.

³⁾ Lásd e' §. végén.

<i>Finn.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Vogul.</i>	<i>Török.</i>	<i>Csuvas.</i>
	fű	pum		
	fonal	panel (kender)		
ohra	árpa		árpa	orba
	búza		bogdaj	(tola)
	dara		daru	
omena	alma		alma	olma
	ló	lu		
	ló-fi (csikó)	lu-pi		
kärkä	ökör	kär, kär	öküz	
		säur (tehén)	sigir	
vasikka	borju		buzagu	pru
	eb	amp	(et)	
	agár	ágár	zagar	
	kopó		köpek	
uuhi	jüh	oš		
tyny, {	disznó		doñuz	
tynykse {				
porsaha	(malacz)	poars		
voi	vaj	voj, vaj		
	bika		buga	
	ünő		inek	
	toklyó		toklu	
	teve		deve	
	oroszlán		arслан	
	borz		borzuk	
	hód	kunt-el	kund-uz	
näätä	nyest			
	nyuszt	nohs		
hiire	egér	tänger		
	áll-at	uj		
sulka	toll, tallu,	taul	tüj	fük
karnehe	holló	kullah	karga	
	sas	još, juoš		
kurki	daru	tari	tarna	
	lúd	lunt		
	hattyu	kóteng	kugu	
naïs	nős-tény	né		
	hím	kum		
pääsky	fecske	šekajt		
pesä	fész-ek	piť		
muna	mony (tikmony)	mong		
	tyúk, tik		tavuk, tauk	
	szúnyog		sinek	
	béka		baga	
kyy	kígyó			

Finn.	Magyar.	Vogul.	Török.	Csuvas.
mete	méz	mau	bal	pil
kala	hal	kul	balik	pola

A' 115 felhozott magyar szó a' vogul nyelvben 89, a' finnben 68, a' törökben 39 megfelelő szót talál. Ezen tanúság szerint is a' magyar nyelv a' vogulhoz áll legközelebb, azután következik a' finn, 's a' finn után a' török-csuvas. A' felhozott szók külsejére nézve meg kell jegyezni, hogy a' magyar előhang *h* sokszor a' finnben és vogulban *k*, de néha *s* is, mint:

húgy	kusi,	kunš	's hét	seitse,	sát
hó	kuu,	—	húgy (csillag	—	sau
hajnal	koi	koi-p	haj	—	sau
hol-val	—	kuol-t stb.		stb.	stb.

sőt néha $h = j = x$ is váltakoznak, mint: hó (luna) vogulul jong-op; osztják xon, xonaj, ó magyar jonhó. — A' magyar előhang *f* a' finnben és vogulban *p*, p. o. fű pum; felhő pilvi; fül pel; fog ponk; fagy pak, pal stb. Különösen a' *fej*-nek megfelelői érdekesek. A' finnben *päü*, vogulban *päng*, *pong*, törökben *baş*, de *beg*, *bej* is, 's Constantinus Porphyrogenetánál *πέχ* a' khazarok fejedelme; a' csuvasban *poš*.

Már a' számnevek alatt felhozók, hogy néha a' magyar magánhangzós elejű szónak megfelelő *s*-t, *t*-t mutatnak az előhangban. Illyenek itt: öl, finnül *syli*, vogulul *tül*; ősz, finnül *syys*, vogulul *tükus*; *új* vogulul *tul'e*; *arasz* vogulul *taras*, *ág* vogulul *tau*, *egér* finnül *hiire*, vogulul *tünger*. De a' vogul utóhangban is van néha *t*, p. o. *jét* éj, *majt* máj, *jajt* ív, *luopt* lev-él (luop = lev).

Az utóhangban a' magyar *z*, a' finnben, vogulban *t*, p. o. viz, finn. vite, vogul. vit; kéz, finn. käte, vogul. kát stb. Azt is megemlítők már, hogy, különösen a' vogul nyelv, az utóhang *g*, *k*-t *n*-nel, az utóhang *p*-t pedig *m*-mel szokta megerősíteni. Példák erre a' következők: fog ponk, fej päng, pong; hó jong-op, jég jäng, húgy (urina) kunš, szád sunt, hód kunt-el, a' törökben is kund-uz, eb amp.

Sokszor a' megfelelő szó egy képzővel bír, p. o.

fész-ek	pit	kunt-el	hód	jong-op	hó (luna)
tor-ok	tur	kund-uz	hód	öl-gi	dil (nyelv)
lél-ek	lil	tér-d	diz	kar-in	has stb.

A' felhozott szók közt a' finn *ilma* (levegő), a' magyar *in*, *em*, és a' vogul *ilm*, *elm* vannak egybevetve, pedig a' magyar *in*, *em* merő ismételtenek. Ezek egy kitérést tesznek szükségessé, melly talán megérdemli a' helyet. Minthogy azomban egy hasonlókép ismeretlen magyar szó: *vim*, csak úgy viszonylik a' finn *jumala* szóhoz, mint az *in*, *em* az *ilma*-hoz: a' kitérést erre is kiterjesztjük. Szólunk tehát az *in*-ről, azután az *em*-ről, 's végre a' *vim*-ről.

I. A' magyar *in*, melly azonos a' finn *ilma*-val és a' vogul *ilm*-*elm*-vel, magában nem fordul elő, hanem csak összetett szókban. A' finn *ilma*, melly az esztben és livben *ilm*, a' vot-jákban pedig *in*, levegőt, levegő eget jelent, de egyszersmind ürességet is; mert a' levegő üresnek látszik. Azért ebből a' szóból tagadó igehatározók, és tagadó szólások is lettek, p. o. a' finnben *ilman* = nélkül, *teki ilman avuta* = tevénélkül segítségtelen, azaz segítség nélkül tevén; *ilman aikoia* szószerint: idő nélkül, azaz *ingen*, *antoi ilman* adá ingyen stb. — az esztben *ilma aego* (= finn *ilman aikoia*) ingyen, *ei ilmas* soha stb. — a' livben *ilm ied* üresen maradni, *ilmö siina* hiú szó stb. Ez az *ilm* = *in* a' következő magyar szókban: *in*-cs, *in*-csen, a' *ne* tagadóval *n*-in-cs, *n*-in-csen, *in*-gyen, *in*-gyen sem = soha, *in*-ség. A' cs, csen-t félre hagyván, a' *gyen* az *in*-gyen szóban az *igen* által lesz megfejtethető. Az *igen* szó, mellynek származéka *igenes*,

vagy a' régi *jog*-bul (*jog* kéz, finnül *oikia käsi* = dextera manus), vagy egy elveszett *ig*-bül lett. A' régi *jog*-nak ismeretes változatja az *ig*-az; de minthogy *igaz* alhangu, nem tanácsos az *igen* szót erre 's közvetve a' régi *jog*-ra utasítani. Tehát egy felhangu *ig*-et veszünk fel, melynek megfelelője a' finn *ikä* = idő. A' mint a' finn *oikia*, az esztben *öige*, a' magyarban *jog* és *ig*-az: úgy a' finn *ikä*, az esztben *iga* = idő, a' magyarban *ig*-(en). Ennek utótagja *en* a' finnben casus esivus, p. o. *ikä-nä* = igen, *tunteva-na* = tudóan, *tuntevaise-na* = tudósan; mi azt igehatározói ragnak neveznök. 'S a' finn *ikänä* csakugyan „omnino“-t is teszen, mint a' magyar *igen*: méltán lehet tehát ezt amavval egybevetni. A' finn nyelv továbbá evvel az *ikänä*-vel a' *se* (ez, az) mutató névmás 's a' *ku* visszamutató névmás többesszámbeli adverbialisait kötvén össze, ilyen szó-lásokat alkot: *niin ikänä*, vagy *niin ikään*, 's *ikänä kuin*, magyarul: *igyen, hogyan*. A' magyar *így, úgy, hogy; igyen, ugyan, hogyan* nyilván = *ez-gy, ez-gyen, az-gy, az-gyan, ho-gy, ho-gyan*. Az *ez, az* a' *gy* és *gyen* előtt *i*-vé és *u*-vá lesz, mint *de, da* előtt is *i*-vé és *o*-vá (*i*-de, *o*-da) lett. Úgy-de az *i* és *u* a' finn mutató névmásnak, tehát a' *se*-bül lett *niin*-nek, felel meg: valószínű tehát, hogy a' *gyen* is a' finn *ikänä*-nek felel meg. De ha ennek felel meg, miért *gyen* és nem *igen*? Talán ép azért, mert az előhangu *i*-t, mely itt a' szó-tőhöz tartozik, nem akarta kivetni a' nyelv, tehát a' *g*-nek jésítésében fejezte ki, *i*-igen, *u*-igen helyett *i*-gyen, *u*-gyan-t ejtven. Ugyanez történt a' *ho-gy, ho-gyan*, szóban is. A' magyar *ho* megfelel a' finn *ku*-nak, innen *ho-l* = *ku-lla*, *ho-vá* = *ku-nne*, *ho-nnan* = *ku-lta*; tehát *ho-gyan* = *kuin-ikänä*, azaz *ho-igen*, 's a' magánhang-zói vonzat szerint: *ho-gyan*. A' különbség a' finn és magyar szó-szerkezetek között az, hogy a' finnben a' névmás is, akár előtte akár utána áll az *ikänä* szónak, többesszámi adverbialis casusban áll: ellemben a' magyarban a' névmásnak töje (*ho*), vagy épen csonka töje (*i* u, *ez az* helyett) tevődik össze az *igen* szóval. Sőt ez maga is, az adverbialis rag nélkül, áll, ha így mondjuk: *i-gy, ú-gy, ho-gy*, megnyújtván az *i*-t és *u*-t, mely rövid az *i-gyen, u-gyan*-ban.

A' *gyen* tehát az *igen*-bül való, 's az *ig* a' finn *ikä*-nek felel meg. Ennek a' finn *ikä*-nek van egy társa, az *aika*, mert *ikä* és *aika*, esztül *iga* és *aeg*, egyaránt időt jelent. Ha ezek elibe tagadó szót tesznek, *ilman*-t vagy *ei*-t, p. o. *ilman aikoia*, vagy *ei ikänä*, akkor az ilyen szószerkezetek *in-gyen*-t, *soha*-t jelentenek. Ha a' magyar nyelv a' finn *ilma*, eszt *ilm*-nak megfelelőjét, az *in*-et, a' *gyen* elibe teszi, ilyen szó-szerkezet áll elő: *in-gyen*, a' mely azt jelenti, mit a' finn *ilman aikoia* = gratis, 's azt, mit a' finn *ei ikänä* = nunquam. Már most visszatérven a' régi *in*-cs, *in*-csen-re, nagyon föltetszik, hogy a' *cs* és *csen* szakasztott olyan, a' millyen a' *gy* és *gyen*; azt kell tehát a' *cs* és *csen*-rül is állítani, hogy amaz adverbialis rag nélkül való, ez pedig avval van. 'S lehetséges, hogy a' *cs* és *csen* hasonló eredetű is a' *gy* és *gyen*-nel, t. i. rokon a' finn *ik-ä*, és *ik-änä*-vel.

De az *in*-cs és *in*-csen csak megerősíti az *in*-nek *im*-bül, *ilm*-bül való származását. Ha a' Régi Magyar Nyelvmélek. III. 49. l. ezt olvassuk: „Mit gondoltok tü bennetek, kevés hütöüek, mert kenyeretek *incsen*,” vagy u. o. a' 63. lapon. „A' napon vépének ő hozjá a' saduceusok, kik úgy mondnak, hogy *incs* felkelet” vagy u. o. a' 90. lapon: „Mire vattok félénkenyek 's sem hütötök *incsen*”: világos előttünk, hogy 1460. körül még érzik vala az *in*-nek tagadó erejét, azért *ne* nélkül is azt jelentette, mit most a' *nincs* és *nincsen*, a' mellyel egyébiránt már akkor is élnekvala. — Az idézett R. M. Nyelvmé. III. kötetének 308. lapján a' Jászay Pál készítette szó-magyarázatban ezt találjuk: „Nekem úgy látszik az *ingyen* (nec, neque), hegyaljai hangoztatás szerint: *ingen* (ma: *gratis* értelemben) is közel rokonságban van az *incsen*-nel.” A' mit Jászay az *ingyen* (*ingen*) és *incsen*-nek rokonságáról sejtett, az valóság: de az *ingyen*-nek egyik (rég) jelentése nem: *nec, neque*, hanem: *nunquam*.

II. A' finn *ilma* a' vogulban *elm* és *ilm*. A' vogul mondákból, jelesen a' *Teremtés mondájából* (lásd IV. a' 120. lapon) tudjuk, hogy *Elm-pi* teremtette a' földet, 's miután „az ember-év-

beli idő" (lásd ugyanott VIII. a' 122. lapon) eljött, az embert és az állatokat is (lásd ugyanott XVII. XIX. a' 126. lapon). Az embert pedig a' monda *elm-kals*-nak nevezi. Kifejtők a' maga helyén (a' 118. és 134. 135. lapjain), hogy az *Elm-pi* szószerint: ég-fi, levegő-fi, mint a' finn teremő monda szerint *Im-pi* is az; hogy az *elm-kals*, vagy *elm-kales*, vagy *ilm-kales* szószerint: ég-holt, levegő-holt, azaz: égből, levegőből származott, vagy égben, levegőben született halandó. Általában azt tartják a' vogul mondák, hogy a' jelesebb teremtmények Nuni Tarom (felső isten) által eresztettek le, tehát az égből származtak; így a' medve is, a' mit az *Égből leszállás éneke* hirdet, lásd a' 200. stb. lapot, 's a' mit a' finn monda is elbeszél, lásd a' 197. 198. lapot. Bizonyosnál bizonyosabb tehát, hogy az *elm-kals* = égi halandó, vagy égben született halandó-szónak keletkezte hitregéken alapszik, a' mellyek nem csak a' voguloknál, hanem a' finneknél is el voltak terjedve. Ha az eddigi nyelv-vallatás azt bizonyítja, 's a' következő még jobban be fogja bizonyítani, hogy a' magyar nyelv a' vogulhoz áll legközelebb, 's a' két nyelv az ugor nyelvcsoporthoz tartozik, melly szorosán a' finn csoporthoz simul: eleve is azt lehet gondolni, hogy a' pogány magyaroknál is hasonló hitregék lehettek, mellyek nyomai talán fel is találhatók a' magyar nyelvben. 'S valóban az *ember* szóban, mellyet így taglalunk: *em-ber*, találunk ilyen nyomot, ha t. i. a' magyar *em* = a' vogul *elm*, *ilm*, az *elm*-(ilm)-*kals*-ban. A' finn nyelvekből is hasonlót keríthetvén elő, a' taglalás és az *em*-nek jelentése támogatást nyer. Lássuk tehát, vajjon a' finn nyelvekben az *ég* és *ember* nevei közt látszik-e valami kapcsolat?

A' norvég lappban az *ég* *albme*, az *ember* *olmai* és *olmuš*,

" svéd	"	"	<i>alme</i> ,	"	"	<i>almač</i> ,
" "	"	"	égi	"	"	<i>almelač</i> , emberi <i>almolač</i>
az enari	"	"	az <i>ég</i>	"	"	<i>alme</i> , az <i>ember</i> <i>almaj</i>
				"	"	az <i>ember</i> <i>in-ihmise</i>
				"	"	<i>in-himise</i>
a' finnben az <i>ég</i>	"	"	<i>ilma</i>	"	"	— <i>ihmise</i>
	"	"		"	"	<i>im-eise</i>
	"	"		"	"	<i>im-ekno</i>
az esztben az <i>ég</i>	"	"	<i>ilm</i> ,	"	"	<i>in-imese</i>
a' livben az <i>ég</i>	"	"	<i>ilm</i> ,	"	"	<i>imi</i> .

Íme, a' lapp nyelvjárásokban az *ember*-név (*olmai*, *olmuš*, *almač*, *almaj*) világos kapcsolatban áll az *ég*-névvel (*albme*, *alme*); a' finn nyelvben az *ember*-név első tagja *in* és *im*, melly igen hasonlít nem csak az *im-pi*-nek első tagjához, hanem az *ilm*-hez is, melly a' votják nyelvben is *in*; az eszt nyelvben az *ember*-névnek első tagja *in*; a' livben pedig az egész név csak *imi*. Azt hiszem, nincs már kétség abban, hogy a' lapp *olm*, *alm*, a' többi finn nyelvekbeli *imi*, *m* és *in* ugyanazt teszik, mit a' vogul *elm*, *ilm* az *ember* (*elm-kals*, *ilm-kals*) szóban. Nem kell-e hát mondanunk, hogy azok azt is teszik, mit az *em-ber* szónak első tagja? — De mit teszen eme' szók másik tagja? A' vogul *kals* világos; a' finn *ihmise*, *ihmeise*, *imeise* csudást, rendkívülit jelent, az *ember* szó tehát a' finn nyelvben égi csudást teszen; a' magyar *ber* az *em-ber*-ben még homályos előttem.

III. A' legrégibb magyar nyelvemlékben azt olvassuk: „Vimagguc uromc kegilmet; — vimagguc szent achscin mariat; — vimagguc mend szentucut“ stb. Az *imádni* szó tehát akkor *vimádni* vala. Már a' Magyar Nyelvészet III. 114. stb. lapjain a' *vimádni*, *imádni* szót, így taglaltam: *vim-ádni*, *im-ádni*, az első tagban a' lapp *jumel*, *ibmel*, finn *jumala*, eszt *jumal*, csere-misz *jum*, szirjän *jen* szót sejtven, melly nálunk a' régi nyelvben *vim*, *uim* (uimaggomuc) volt, 's azután *im*-mé lett, mint a' régi *viz* (*vize* olly keserű vola, hogy megszakasztá torkukat) most

íz, — 's melly istent jelent; — a' másik tagban, az *adni*-ban, ugyanazt az igét látván, melly a' törökben *and* (eskü), a' finnben és esztben *vand* (vannon = esküszöm) 's *fogadni*-t jelent, a' melly az *átok* szónak is alapja. Tudniillik, istennek fogadni, ajánlani valamit, annyi volt a' pogány népeknél, mint azt az emberek közlekedéséből kivenni; azért a' latin *sacer* is szent és átkozott (auri sacra fames, innen *obsecrare* és *exsecrari*). Valamint *szid*-ni-ből *szítok* lett, úgy *ád*-ni-ből *átok*, miből azután *átkozni* stb. De az *adni* nem más mint *áldani*; a' régi *áldomás* nem csak evés-ivást tett, hanem isteni tiszteletet, *áldozatot*, fogadást is; a' mostani *áldozat* is az. Ezen fejtegetés szerint tehát *vim-adni*, *im-adni* = *vim-áldani*, azaz deo consecrare. — Most Budenz a' Nyelvtudom. Közlemények III. 160. lapján, ugyancsak Reguly cseremisiz hagyományaiból azt a' tudósítást közlé, hogy a' cseremisiz nyelvben *jumuld* és *jumolt* = imád, *jumuldomas* = imádság. Minthogy a' cseremisizben *jumo*, *jum* isten, eme' szó tehát = *jum-uld*, *jum-olt*, mi szakasztott magyar *vim-áld* (im-ád); 's a' cseremisiz *jum-uldomas* = vim-áldomás. Ez hát bizonyossá teszi előbbi taglalásomat. Ide pedig azért szorítottam ezt a' hosszú kitérést, mert felvilágosítja a' rokon nyelvek közti viszonyt.

5. §. Az élet működéseit kifejező igék.

Ollyan igéket akarok itt közleni, melyekre szüksége volt az embernek, mihelyt öntudatra jutott 's más emberrel társalkodni kezdett. Hogy jobban megértsük a' nyelvek ebbeli vallomását, tudni kell, hogy némelly igének jelentése már a' tőjénél fogva *átható*, másé meg *benható*, p. o. *tud* átható jelentésű, *hal* pedig benható. Erre nézve különbözhetnek a' rokon nyelvekben található megfelelő szók, mit két példa tegyen világossá. A' magyar *öl* szó átható, a' török *öl* pedig benható, mert ez *halni*-t jelent; mikor a' török, átható jelentésben akarja használni, az igetőhöz *dir* képzőt tesz, így *öldir*, 's ez jelenti azt, mit a' magyar *öl*. — A' finn *synt* benható, a' magyar megfelelő *szül* pedig átható; a' finn is csak képzőnek hozzájárultával lesz áthatóvá, így: *synny-t*, a' mi azután azt jelenti, mit a' magyar *szül*. Mi tehát az igék mellé b. h. teszünk, ha a' szó benható jelentésű, és á. h. ha átható jelentésű. Az ige-tők után néhol származékokat is hozunk fel, hogy ezeket is össze lehessen vetni.

Finn.	Magyar.	Vogul.	Török.	Csuvas.
synt (b. h.)	szül (á. h.)	tél (b. h.)		
synny-t-än	szülök	tél-t-ém		
synny-t-yks	szülés	tél-t-em		
elä	él	al		
elä-n	élek	al-ém		
elä-t-än	éle-t-ek (éltetek)	al-t-ém		
elävä	eleve-n	alp		
ime	em		em, im	üm
imee	emik		em-	
imejä	emö (csecs-emö)		emgek (csecsemö)	
ime-t-än	em-t-ek (emtetek)		em-zür-em	
syö	ev	te	je	sij
syöpi	evő	tép	jeüb	
syö-t-än	é-t-ek (étetek)	té-t-ém		
juo	iv	āj	ič	iz
juopi	ivó	āj-p	ičüb	
juo-t-an	i-t-ok (ítatok)	āj-t-ém	ič-dür-üm	

<i>Finn.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Vogul.</i>	<i>Török.</i>	<i>Csuvas.</i>
	alv	aj, al	uju	
	al-sz-om	aj-ém oj-ém	uju-r-um	
	al-uddogálok	aj-l-ém		
	ál-m-odom	ajl-m-etém		
uni	álm	ulm	ujuku	
men	men	min		
men-ém	men-ď-ek	min-ém		
	me-gy-ek			
men-im	men-ék			
	men-t-em	min-s-em		
mene-t-än	mene-t-ek	min-t-ém		
is	ül	unl	ol	
	ül-ök	unl-ém		
	ül-ő (szék)	unl-ep	ol-ox (jakut)	
is-tu-n	ül-et-ek	unl-t-ém	{ ol-oro-bun (jakut)	
			{ ol-er-ar-men (karagasz)	
is-tu-t-an	ül-te-t-ek		ol-or-toro-bun (jakut)	
	hág	kang		
	há-gok	kang-ém		
	hágó	kangep		
käy	kel	kuál	gel	kil
käy-n	kel-ek	kuál-ém	gel-er-im	
käy-t-än	kel-t-ek	kuál-t-ém		
	keletkezem	kuáltkatém		
täy	tel	tal	dol	tol
täypi	telik	tali	dol-ur	tol-ad
täy-t-än	tel-t-ek	tal-t-ém	dol-dur-um	
kul	(köl)	kol		
kuluu	(kölik)	kolí		
kulu-t-an	köl-t-ök	kol-t-ém		
	nevet (mevet)	mauint		
	nevet-ek	mauint-ém		
ant	ad			
annan (andan)	adok			
anna-t-an	ada-t-ok			
o- (b. h.) accipio	rev (a. h.)	vi (a. h.)		
o-t-an	ve-sz-ek	vi-m		
o-ta-t-an	vé-te-tek	vi-t-ém		
os- (b. h.) emo	rev (a. h.)	jou (b. h.)		
os-t-an	ve-sz-ek	jou-t-ém		
os-ta-t-an	vé-te-tek			
vi-	viv	vi-		
vien	vi-sz-ek	vim		
vie-t-än	vi-t-ek (vitetek)	vi-t-ém		

<i>Finn.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Vogul.</i>	<i>Török.</i>	<i>Csuvas.</i>
niel	nyel	n'al	jal	s'ola
nielen	nyelek	ńalem	jal-ar-ım	şol-ad-ep
niel-t-än	nyele-t-ek	ńal-t-ém	jal-dır-em	
nuol	nyal	n'al		
nuolen	nyalok	ńalém		
nuole-t-an	nyala-t-ok	ńal-t-ém		
kuol moritur	hal	kal	(öl)	(vıl)
kuolen	halok	kalém		
kuolo	halál	kalel		
kuol-nut	halt, holt	kals, kols		
kuul audit	hall	kul		
kuulen	hallok	kulém		
kuulu-t-an	halla-t-ok	kul-t-ém		
	hál cumbit	kul'	ko	
	hálók	kuľém	koj-ur-um	
	hála-t-ok	kuľ-t-ém		
	hál (fog)	kul'		
	háló (halász háló)	kuľp		
		kuľ-t-ém *)		
	emel	alm		
	emelek	{ alm-ém alm-t-ém		
pelj	fél	pil		
pelkään	félek	pilém		
peljä-t-än	féle-t-ek	pil-t-ém		
	jö	ji		
	jövök	jim		
näh	néz			
näen	nézek			
näy-t-än	néze-t-ek			
teh	ter			tuv
te'en	te-sz-ek			tuv-ad-ep
te'e-t-än	té-t-ek (tétetek)			
puh	fuv	pul'	pul (csagataji	
puhun	fuvok	puľém	pula-mak (infinit.)	
puhu-t-an	fuva-t-ok	puľ-t-ém		
puha-ll-an	fuva-ll-ok			

*) A' magyar *háló* (rete) igés név (participium-féle), a' mellynek igéje nincsen meg többé. A' vogul nyelvben megvan a' megfelelő ige: *kuľém* hálóval fogok, *kuľtém* a' hálót lemerítem, halászok; *kuľp* háló, mely *hálav* volt, ez pedig azonos a' vogul *kuľp*-val. A' *kuľtém* így is hangzik: *kuľitém*, 's ezzel a' szóval él a' *Teremtés mondája* a' 119. lapon. A' *má kuľitém majt* tehát szószerint: a' föld (kihálásának) vízből fölhozásának mondája.

<i>Finn.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Vogul.</i>	<i>Török.</i>	<i>Csuvas.</i>
puha-ll-un	fuva-l-kod-om	puol-ah-t-ém		
	fing	pong		
	fingik	pongvi		
pask	fos	poh	bok	
paskee	fosik	pohvi		
paske-t-an	fosa-t-ok	poh-t-ém		
kus	hugy	kunš		
kusen	hugyom	kunšém		
kuse-t-an	hugya-t-ok	kunš-t-ém		
	b-m	put -ém		
uj	u	uj		
uin	u-sz-om	ujém		
	uszkálok	ujgálém		
ol	val	ol	ol	pol
olen	va-gyo-k	olém	ol-ur-üm	pol-ad-ep
oli	vala			
	volt	ols	oldi	
lie	lev			
lienen	legyek			
lent	lend	l'ä		
lennän	lend-it			
lennikäise	légy	lām		

Ezek tanuságát a' következőkével együtt akarván kifejezni, jelenben az egybevetett szók külsejére pillantunk vissza. Nem csak azt vesszük észre, hogy a' hasonlító szók jelentései nem egyaránt áthatók vagy benhatók, hanem azt is, hogy némelly szó a' megfelelőhöz képest már képzővel bír. P. o. a' magyar *költ* = consumit, ige alapigének látszik, mert nincsen *köl* ige a' magyar nyelvben: ámde látván, hogy a' finnben *kulutan*, a' vogulban *koltém* tesz: *költök*, azoknak pedig *kul* és *kol* az alapjok, meggyőződünk, hogy a' magyar ige is így kell taglalni: *köl-t*, habár a' *köl* nincsen meg. A finn *otan* veszek, accipio, és *ostan* veszek, emo, alapigének látszanak: de a' magyarral való egybevetések kitünteti, hogy tulajdonkép *o* és *os* a' két finn igének alapja, a' melly a' magyar *vev*-vel egybeazonlítható, 's hogy a' *t* már képző. Igen tanúságosok a' magyar *ül* igének megfelelői. A' vogul *unl* az ismeretes *n*-féle bővítéssel bír, azért *ül* = *unl*. A' török nyelvek *ol*-ja is jobban megegyez a' magyar *ül*-vel, mint a' finn. Ámde az oszmanli törökben *otur* 's a' finnben *ist* teszi: *ül*. Hogy a' finn *is*-hez *t* képző járult, a' szemlátomás mutatja; 's hogy a' török *otur* e' helyett van: *ol-tur*, bizonyítja a' jakut nyelv, mellyben *ol-ox* ülő, székek, vogulul *unlep*; bizonyítja továbbá a' csagataji *ol-tur*, 's a' karagasz *ol-er* a' mellyhez csatlakozik a' jakut *ol-or*. Ezeknek *tur*, *or*, *er*-jök már képző, melly a' finn *t*-nek megfelel, 's *ol-or*, *ol-er*, *ol-tur* = *is-t*. Úgyde ezen képzős ige a' jelentésre nézve a' magyar *ül*-nek, s a' vogul *unl*-nak felelnek meg. Mikor tehát *ül-et-et*, vogulul *unl-t-et* mondunk, a' finn és török szóhoz még egy képzőt kell hozzátenni, így: finnül *is-t-ut*, jakutul *ol-or-tor*, karagaszul *ol-er-ter*.

Továbbá, az egybeazonlítás az egyhangú szókat is jobban megismerteti, azt mutatván, hogy eredetileg nem voltak egyhangúak. A' magyar *költ*-nek jelentése: consumit és surgere facit, 's könnyen azt gondolhatjuk, hogy az egy ige, melly a' *kél*, *kel*-ből lett, *kelt* helyett *költ-et*

mondván a' nyelv. De ha látjuk, hogy *kel*, *kél* a' vogulban *kuál*, 's a' consumere facit-féle igének alapja *kol*; hogy a' finnben is amaz *käy*, ez *kul*: meggyőződünk, hogy a' *kél* igének származéka *kelt* és *költ* ugyan, mint van *halt* és *holt*, de a' *költ*, mely consumere facit-ot jelent, a' *köl* alapigéből származik. — Így a' magyar *vev* ige tőnek jelentése accipit és emit, tehát vagy azt kell mondanunk, hogy a' *vev*, *veszek* igének két jelentése van, vagy azt, hogy van ugyan minde-
 nik jelentés számára külön ige, de azok tökéletesen egyhanguak. Mellyik vélemény már helyes? Látván, hogy az 'emit' jelentésű ige a' finnben *ost*, a' vogulban *jout*: ellemben az 'accipit' jelen-
 tésű a' finnben *ot*, a' vogulban *vi*: a' másik véleményt kell helyeselnünk. —

Ha összevetjük ezeket:

finn: juo,	vogul: äj,	magyar: iv,	iszik, ivám
" vie,	" vi	" viv	viszen, vivék
" teh,	" —	" tev,	teszen, tevék
" lie,	" —	" lev,	leszen, levék
" —	" aj, oj	" alv,	alszik, alvám stb.

látjuk, hogy a' magyar ige jelen idejében mutatkozó *sz* nem többi, minthogy nincsen a' múlt időben. Honnan került elő az *sz* 's mit jelent tulajdonképen, azt itt nem fejtegetjük, mert a' nyelvtani vallatáskor lesz reá idő és alkalom; de a' tényt itt kell megismerni. Úgy látszik, hogy ez idegen *sz* az *úszni* ighöz már hozzá nőtt, mert megmarad nem csak a' múlt időben, hanem az új igekezt alkotó képzők előtt is, mit hasonlóképen a' megfelelő finn és vogul ige bizonyít. Ugyanis a' finnben *ui* = uszik, *uin* uszám, *uinut* uszott, *uinen* uszám, *uitan* úsztatok; a' vogulban is *ujém* uszom, *ujgälém* úszkálók stb. Tehát a' finnben és vogulban sehol sincs *sz*, a' magyarban meg mindenütt megvan. — A' mi az *úszni* igevel már régebben történt, az szinte előttünk történik a' *vonsz* igevel. Erről még Pereszlényi azt tanítá (1682-ben): „Indicativi praesens tantum. Indeterminate: N. S. *vonszom*¹⁾, *vonszasz*, *vonszon*, N. P. *vonszunk*, *vonszotok*, *vonszanak*. — Determinate: N. S. *vonszom*, *vonszod*, *vonsza*, N. P. *vonszók*. Cetera supple ex *vonok* et *vonom*.” Pereszlényi tehát a' *vonsz* ige tőjét így ragozza mint a' *lesz*, *vesz*, *visz* stb. igekezt, mellyek hasonlóképen csak a' jelen időben tartják meg az *sz*-et, a' múlt időben pedig kivetik azt. Mi már nem érezzük a' *vonsz*-nak ezen sajátosságát, kik már *eszegetünk*, *iszogatunk* is, holott a' régiek talán csak *eddegéltek*, *iddegáltak*.

Az *aludni* szónak *álom* a' származéka, mellynek megfelelője a' vogulban *ulem*, *ulm*, a' votjákban *um* és *un*, a' finnben *uni*. 'S a' finn nyelv ebből származtatja p. o. az *unetan* facio ut dormiat, *uneksun* somnio, *unestan* dormiturio igekezt. Ezeket tehát nem lehet a' magyar *alv* igevel összehasonlítani, hanem az *álom*-ból származottakkal; miszerint *un-eksun* = *álm-odom*, *un-estun* = *álm-osodom*; az *un-etan*-nak megfelelője *álm-tatok* volna. |

6. §. Nemet és rokonságot jelentő szók.

Finn.	Magyar.	Vogul.	Török.
isä (atya)	ise ²⁾		isi
	atya	aže	ata

¹⁾ Pereszlényi a' *vonszom*, *múlom*, *váloom*, *botlom* igekezt így ragozza:

<i>vonszom</i>	<i>vonszasz</i>	<i>vonszon</i>
<i>múlom</i>	<i>múlsz</i>	<i>múlik</i>
<i>váloom</i>	<i>válsz</i>	<i>válik</i>
<i>botlom</i>	<i>botlasz</i>	<i>botlik</i>

Lásd Grammatica Lingvae Ungaricae. Tyrnaviae 1682. A' 123 és 124. lapon.

²⁾ A' *Látjátuk*-ban olvasható *ise-mukut* ős-nek akarják olvasni, de az a' nyelvemlék a' hosszú *ö*-t nem írja *i*-vel, hanem *u*-vel.

<i>Finn.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Vogul.</i>	<i>Török.</i>
	anya	ange	ana
ukko	ük	oikä	öge
emä	eme		
akka	(ach-szin) asszony	égva	(xatun)
poika	fiú	poh	
	fi	pi	
	lyány	áj	
väy	vő (vevő)	vuäp-s	
miniä	meny	män	
appi	ipa, ip	up	
anoppi	napa	anip	
	öz-vegy	vuäfp	
	(rakon) rokon	raunu ¹⁾	
nai	nő, né	né	
	hím (férj)	kum	
	férjhez megyen	kumne miní	
	nőt veszen	né vi	
naiva	nősző	ruop	
	ágy	uñ	inge (csagataj)
	nén	nin	
	öcs	apši	

A' vérség fokait és a' vérek egymáshoz viszonyait jobban meghatározzák a' mi nyelveink, mint az árják. Ezt már *Mir 'Ali-Sîr* emelé ki 1499-ben a' *Muhâkemet-ül-lugetejn* nevű munkájában, a' mellyet az Abuska ²⁾ szerzője is kiírt. *Mir Ali-Sîr* a' török nyelvnek elsőségét a' perzsához képest többi közt avval bizonyítja be, hogy „a' perzsák a' nagyobbik és kisebbik fi-testvért egyaránt *birâder*- (szanskrit. *bhratr*, latin. *frater*, németül *bruder*.)-nek mondják, míg a' törökök amaszt *اغا* *aga*-nak (bátya), emezt *اینی* *ini*-nek (öcs) hívják. Hasonlókép ők a' nagyobbik és kisebbik nőtestvért a' közös *xâher* (szanszkr. *svasri*, lat. *soror*, német *schwester*) szóval nevezik; a' törököknél amaz *ایکاجی* *igezi* (néne), a' másik *سینگل* *singil* (húg). Ezek az atya öccsét vagy bátyját *اباغه* *abaga*-nak, az anya öccsét vagy bátyját pedig *طغای* *tagaj*-nak nevezik; a' perzsáknak egyikre sincs külön nevök.“ (Nyelvtudományi Közlemények I. 124. lapján).

A' vogul nyelv vérségi és atyafisági neveit e' munka 111. és 112. lapjain adtuk elő, összevetvén azokat a' magyar nyelvbelleikkel, a' mellyeknek egy része feledékenységbe ment már; mert a' *sógor*, *mostoha*, *unoka* szláv szók; más része pedig jelentését kezdi veszteni, mint *testvér*, törökül *karndaş* = proles uterinae, *atyafi*, vogulul *jäupi* = proles carnales. — A'

¹⁾ A' vogul nyelv a' torok hangot nem csak a' szó belsejében, hanem az utóhangban is *u*-vá szeret változtatni; így *jägä*, *jäum* a' 120. lapon az 5. jegyzetben, innen *tegez* a' vogulban *täüüt*, *täüt* a' 210. lapon; *rakon* tehát: *raunu*.

²⁾ Szerencsések vagyunk mind az *Abuskát*, mind *Mir 'Ali-Sîr* „*Muhâkemet-ül-lugetejn*“ — a' két (török és perzsa) nyelv megbírlása című munkáját, irodalmunkban felmutathatni. Az *Abuskát*, melly a' kezdő szórul neveztetik így, a' Magy. Akademia adá ki, ezen cím alatt: *Abuska, csagataj-török szógyűjtemény*. Török kéziratból fordította Vámbéry Ármin. Előbeszéddel és jegyzetekkel kísérte Budenz József. Pesten, 1862. *Mir 'Ali-Sîr* munkájának első részét pedig a' Nyelvtud. Közlemények I. köt. 110.—130. lapjain közlő ugyan-csak Vámbéry Ármin.

votják nyelvben *huu* a' bátya, *vîn* az öcs; *akî* a' néne, *suzer* a' hûg; — a' moksa-mordvinban *batîj* a' bátya, *akaj* a' nén, a' többbit már nem fejezi ki. A' finn nyelvekbül, úgy látszik, kiveszett már a' *báty*, *öcs*, *nén* és *hug*-féle megkülömböztetés.

7. §. Foglalatosságra és míveltségre vonatkozó szók.

<i>Finn.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Vogul</i>	<i>Török.</i>	<i>Csuvas.</i>
	hajl-ék, hajl-ok	kvöl	köj	kil
ovi	aj-t-ó	auî		
	sarok	serah		
peit	fed	pänt		
peitän	fedek	päntém		
peittehe	fedél	päntil		
	falu	paul		
	vár	uos		
	vár-os	uos-ing		
joutsî	íjj	jajt	jaj	
nuoli	nyíl	nál		
	nyél	näl		
lyö	löv	li		
lyön	lövök	lim		
lyöpi	lő	li		
	tegez	tägät, täut		
saani	szán	sun		son
	kés	kesäj	kes-mek	
		sajrém (vágok)		
	sarló	sajrep		sorla
	él	elm		
	két élű kés (olló)	kit elmip kesäj		
	(arlanî) ar -ló, olló		or -ak	
	ara-t-nî		or-akla-mak	
	arató		arakčî	
sauva		su (nagy bot)	sopa	
pääkkä	fejsze			
sota	csata			
	had	kant		
	hadakozom	kantlahtém		
pun	fon	pan		
punon	fonok	paném		
panehe	fonal	panel		
kut	köt			
kudon	kötök			
köyte	kötél	kuáli		
	szö	säg		
	szövök	sägém, säjém		
	szövet	säu		

<i>Finn.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Vogul.</i>	<i>Török.</i>	<i>Csuvas.</i>
	ör	ur		
	ör-z-ök	ur-ém		
	ör-iz-ködöm	ur-katém		
	tolvaj	tolmah		
	tolvajlok	tolmantém		
(varkaha	orv		ogri	
(varj				
varastaa	orozni		ogurla-mak	
silta	hid			
	nyer-eg	ñair	ejer	
kaiva	kút		koju	
paista	föz-ni	pót-ung		
pata	faz-ék	pot, put		
kuva	kép	kiép, kém		
	monda	majt, (oszt- ják) monda		
	mondok	mondem		
	(ének)	ir, ér (ének)	ir	
	(énekes)	iring, éring	irla-mak	
oikia	jog		sag	

Már a' viszonyzóknál szembe tűnt, hogy a' magyar nyelv legtöbb szóra nézve a' vogul-lal egyez meg, azután a' finnel; az 5. 6. 7. §§.-ban közlött szók ugyanazon egyezési arányt mutatják. Ennélfogva az itt közlött szóhasznalatok azt vallják, hogy a' magyar nyelv legközelebb áll a' vogul nyelvhez, azután következik a' finn 's harmad helyen áll csak a' török. Mert az emberi testre és a' természeti tárgyakra vonatkozó névszóknak, a' nemet és rokonságot jelentő szóknak, az élet működéseit kifejező igéknek, végre a' foglalatosságra és míveltségre vonatkozó szóknak alig egy negyede vagy harmada olyan, melly közös a' török nyelvvel is. A' föl-tetsző egyezést a' magyar és vogul nyelv közt mutatják még a' képzők is, mellyeket imitt-amott felhoztunk. Pedig a' származott szókat nem soroltuk mind elő: de akármennyit hoznánk is elő, az egyezési arány az említett nyelvek közt ugyanaz maradna.

De vajjon, ha a' magyar szókat így kiszemelve, teszem a' perzsa vagy a' szanszkrit nyelv szavaival, vagy valamellyik sémi nyelvével vetnők össze: nem találnánk-e annyi hasonlatosságra ezek közt is? Bátran mondjuk: nem! A' kiszemelés, mint látjuk, nem volt ide-oda kapkodás, hanem bizonyos szó-nemekre való szorítkozás. A' számneveknél és a' viszonyzóknál magunk is elővettük az árja és a' sémi nyelveket, 's meg kellett győződünk, hogy az egybehasonlításra nézve nem egyenjogúak a' magyarral. Könnyű volna az emberi test részeinek 's a' természeti tárgyaknak neveire nézve is vallatni: akármellyik árja vagy sémi nyelvet, — mit itt azért nem teszünk, hogy felette hosszúra ne nyúlják az előadás — : 's ugyanazt tapasztal-nók. Épen így járnánk az élet működéseit kifejező igékkel, a' rokonsági 's a' foglalatossági és míveltségi szókkal.

8. §. A' nyelv saját eredeti szókincse, 's kölcsönvett szavai.

Az eddigi vallatás nem csak arrul győzött meg, hogy a' magyar nyelv az úgynevezett altaji nyelvekhez, 's ezek közt az ugor nyelvcsoporthoz tartozik: hanem egy úttal azt is mu-

tatta nekünk, melly szók igazán eredeti szók. A' mellyeket a' magyarban, a' vogulban, a' finnben, a' törökben stb. közöseknek találtunk, azok mind eredeti, vagyis az illető nyelvek ősi kincséhez tartozó szók; a' mellyek tehát mindenik hasonlított nyelvnek legsajátabb örökségét teszik.

De a' ki csak némi figyelemmel vizsgálja a' magyar nyelv szókincsét, hamar észre veszi, hogy egy nagy rakás szó van benne, a' melly a' török nyelv szavaival egyező, 's mellyet se a' finn se a' vogul nyelvben nem találunk fel. Illyen szók például, a' már felhozott *árpa*, *majom*, *oroszlán*, *teve*-féléken kívül:

bilekče	bilincs	koči	kocsi
bukagi	béklyó	kefe	kefe
bukagulamak	béklyózní	kefele-mek	kefél-ni
bileži	bölcs	kopuz	koboz
bilgü	bélyeg, bilyeg	kazan	kazán
bičak	bicskia	kopča	kapocs
bešik	bölcső	kerevet	kerevet
balta	balta	kulaguz	kalaúz
babuč	papucs	kurum	korom
bekjár	betyár	dingil	tengely
bazar	vásár	kender	kender
buzdugan	buzogány	tekne	tekenő
boza	bor (vogulban is pusä)	tepsi	tepsi
deli	deli	sat-mak	
kantırma	kantár	satiži	szatócs
kapu	kapu	stb.	stb.
kalpak	kalpag		

Ezekhez hozzá lehet adni még többet is, p. o. *tan*, miből *taniš*-mak tanakodni, tanácsolni, *tip*-mek tipegni, *tap*-mak tapogni, *tarag* taréj, fésű, *čirik* (csagataji) sereg stb. Ezek mind ollyanok, hogy inkább a' töröktől kölcsönvett szóknak, mintsem közösöknek lehet tartani, mert, úgyszólván, semmi hangváltozást nem mutatnak.

Egyébiránt vannak ollyan szók is a' magyarban, mellyek hasonlítanak ugyan török szókhoz, de hangváltozást mutatnak magokon, a' mi őket magyarokká teszi. Különösen utóhangban sőt belhangban is a' török *z* helyett a' magyar nyelv *r*-et vett föl, mint: iker ikiz, ökör öküz, tenger deñiz, borju buzagu, bor boza, tér-d diz, nyár jaz, ír-ni (finnül kirja-, esuvasul sir) jazmak, karó kazik, gyűrű jüzük, szűrni söz-mek. Más hangváltozást mutatnak: vez-et jed-, innen vezeték ló a' törökben jedik; búza bogdaj (bog = bú, daj = za); bog bogum, dú (praeda) dojum, tömlő tulum, japak gyappu, pamut pambuk, báj-olni bagal-mak és baj-mak, bájos bajži, büv bögi (mint fej beg), büvös bogiži, büvös bájos tehát bögiži bajgiži; — bö, böv baj és bol; kökény güvem, gyenge inže, gyöngy inži; ég jak; ép jap, épül-ni japil-mak; ér-ni jara-mak, erjed-ni eri-mek, ér-ni (valahová) er-mek, ér-ni (maturescere) er-mek, érkez-ni eriš-mek; — hom-ok kum, szám saj, csagataji san; sárga sarig; kö-szirt, nyak-szirt sirt (hát); sok čok, csuha čoha, čoka stb. Ha az előbbi csapat szókat a' kölcsönvettekhez lehet számitani: ezek nagyobb részt ollyanok, mellyek eredeti közösségre mutatnak.

'S illyenek vannak, természet szerint, a' finnben és törökben, továbbá a' vogulban és törökben is. P. o. a' finn kopra vagy koura = őszmarok névszó, *koura*-ta = kapni igét

ereszt, a' törökben *kavra*-mak; a' finn *itse* maga, a' törökben *öz*; *itsiäise* szabad, maga fejü, a' törökben *özli*; a' finn *unohd* (felejt) törökül *unut*; — a' finn *üäni* hang, törökül *öñ*; a' finn *sauva* nagy bot, törökül *sopa*; a' finn *sairaha* beteg, törökül *sajrë*; *sairaukse* betegség, törökül *sajrilik*; a' finn *sokia* vak, törökül *sokur*; a' finn *suku*, *su'un* nemzetség, törökül *suj*; a' finn *ta-pa*, *tavan* mód, erkölcs, törökül *tav*; a' finn *tap*, *tavata* találni, ó-törökül *tap*-mak, csuvasul *tob* stb. — Így a' vogul *ak* nagybátya, törökül *aga*; a' vogul *ag*, *au* folyik, *auém* folyok, a' törökben *ak*, innen a' vogul *auene vit*, törökül *akar su* = folyó víz; a' vogul *eri*, *eri* ének, törökül *ir*; a' vogul *ur*, *uar*, *vuar* erdő, a' törökben *orman* erdő stb. De ezek száma nem éri utol azokat, melyeket a' magyarban és törökben lehet találni.

Ha pedig szélyel nézünk a' török nyelvek közt, azt vesszük észre, hogy leginkább a' csuvas nyelvben vannak olyan hangváltozatok, melyek a' magyar szót a' rokon török szótul megkülönböztetik, jelesen az *r* a' török *z* helyett. Így a' török *buzagu* a' magyarban *borju*, a' csuvasban *pru* (poru); így a' török *kazan* a' csuvasban *xoran*, 's ezért kell a' magyar *kazán*-t inkább csak kölcsönvetnek tartani; a' török *jaz* a' csuvasban *sir*, a' magyarban is *ir*; a' török *kis* leány, a' csuvasban *xir*; a' török tagadó *maz* a' csuvasban *mar*; a' török *siz* = talán, a' csuvasban *sir*, melyet a' magyarban is megtalálunk, ebben: *kény-szer*, azaz *kénytelen*, innen *kényszeríteni* = *kényteleníteni* stb. — Más csuvas szók is inkább közelednek a' magyar szókhoz, p. o. a' török *jel* csuvasul *sil*, magyarul *szél* (ventus); a' török *dag*, *tau* hegy, csuvasul *tu*, mi már a' magyar *tő* = hegy-höz közeledik; a' török *jag*-mak esni, csuvasul *üg*, magyarul *es*, tehát *üger* = ejt; a' török *ben*, *min* (én) csuvasul *eb*, *üp*, vogulul *äm*, magyarul én; a' csuvas *šorla* a' magyarban *sarló*, vogulul *sajr* vág, *sajrém* vágok stb.

Vannak tehát a' magyar nyelvben olyan szók, a' melyek közösök mind a' magyar mind a' török nyelvben, azaz, melyek a' magyar nyelvben szintúgy eredetiek, mint a' törökben; vannak olyanok, melyek már igen régi időben kerülhettek a' magyar nyelvbe, még pedig nem egyenesen a' törökből, hanem más török nyelv közvetítése által; de vannak végre olyanok is, melyek egyenesen a' török nyelvből jutottak a' magyarba, talán csak mióta a' törökök Európában vannak. De ez utolsókat is gyakran másod kézből, jelesen a' szerbek és oláhok közvetítése által vehettük, minthogy e' két nemzet közte volt a' magyarnak és töröknek, a' mely csak amazok legyőzése után ért országunk határait, 's lassankint szívébe is.

De ha török kölcsönvéteket találunk a' magyar nyelvben, hogy ne találánk szláv kölcsönvéteket is, millyenek: ablak, asztal, gereblye, szolgál, pohár, barát, mostoha, unoka, sógor, koma, keresztyén, kereszt, vacsora, ebéd, szerda, csütörtök, péntek, szombat, dajka, pecsenye, veder, király, nádor, udvar, bálvány, bolha, beretva, drága, deszka stb. stb. Hasonlóképp kell német kölcsönvéteket is találunk, millyenek: rang, herczeg, gróf, báró, krajezár, sorompó (schrankenbaum) stb.

Mind ezek történelmi tanúságok, a' melyeket alább értelmezni fogunk.

B) Nyelvészeti bizonyítékok nyelvtani tekintetből.

§. 9. Tájékozás.

A' nyelvek grammatikája a' szók alakulásait, a' különböző szó-alakok jelentéseit, 's egymásközi viszonyait foglalja magában. Szó-képzés, szó-ragozás és a' szók mondatokba való szerkesztése tehát megannyi részei a' grammatikának. De nem az itt feladatunk, hogy a' finn-, ugor- és török-nyelvroportok grammatikáját adjuk elő, hanem csak, hogy nyelvtani tekintetben is feltüntessük a' magyar nyelv viszonyát a' vogulhoz. E' végre legalkalmasabb, a' szókép-

zés és szóragozás legkiválóbb részeit hozni elő, a' mellyeken, mintegy tengelyen, fordul a' nyelvtan. 'S minthogy se teljességet, se rendszert nem szándékunk közölni, összefoglaljuk a' ragozást és képzést, mégis külön tekintvén a' névszókat 's külön az igéket.

Az áltajiságot a' szó-nem *híja* és a' *magánhangzók harmoniája* jellemzi. De az első nem csak az áltaji nyelveket különbözteti meg az árja és a' sémi nyelvektől, hanem igen sok mást is; mert Európában a' baszk nyelv, Ázsiában a' sina nyelvek, továbbá a' tulajdonképi áfrikai nyelvek, végre Amerika és a' szigetek nyelvei mind szó-nem nélkül valók. Legtöbb nyelvnek tehát nincsen szó-neme. A' magánhangzók harmoniája egyedül az áltaji nyelvekben uralkodik, még pedig leginkább a' finnben, magyarban és a' török nyelvekben; de megvan a' mongol és mandsu nyelvekben is. Azértis nehéz megfognunk, mint vitézhették olly erősen nálunk a' magyar nyelvnek az árja nyelvekkel való rokonságát, mikor azt épen a' szó-nem híja és a' magánhangzók harmoniája megkülönbözteti emezektől! Igaz, leginkább a' perzsa nyelvvel akarták rokonítani a' magyart, 's a' perzsa nyelv nem fejezi ki a' szónemet. Úgyde ha ki nem fejezi, az nem a' nyelvnek faji sajátja, mert az ő faja, az árja nyelvek, kifejezi ám, hanem csak kopottsága 's talán az áltaji nyelvek reá való hatása miatt nem különbözteti meg a' szónemet. Európában az angol nyelv is oda jutott már, hogy a' *he-t* és *she-t* kivéve, a' nemi különböztetést nem bírja kifejezni: azért az angol nyelv ép úgy nem szűnt meg árja lenni, mint a' perzsa, 's ép úgy nem válik rokonná a' magyarral, mint a' perzsa. Egyébiránt magával a' szó-nem híjával nem mehetnénk sokra, ha egyéb rokonsági jeleket nem mutathatnánk fel, millyeket a' szótári hasonlításokban találtunk eddig elé, 's fogunk találni a' nyelvtani hasonlításokban. Hisz a' perzsa rokonság csak addig csábított vala, míg a' nyelvhasználat módja, — mi szerint mindenik nyelvet a' maga fajához kell hasonlítani, tehát az új perzsa nyelvet is legelőbb az ő perzsához és zendhez, azután a' szanszkrithez, még továbbá az európai árjakhoz (görög-latin, germán, szláv nyelvekhez) — fel nem találhatott; 's csak azokat csábította el, kik a' nyelvhasználat módjának feltalálása után is virágot fához, galyat gyökérhez, fűvet gombához szeretnek hasonlítani. Bezzeg, nem így tön *Révai* már 1800. tájban. Mi azomban nem *Révait* követtük, hanem *Beregszászit*; pedig a' kettő úgy különbözik egymástul, mint a' fűvész a' fű-kaszálótul.

Sokkal jelemzőbb a' magánhangzók harmoniája, mellynél fogva *a*, *o*, *u* az alhangu, *ä*, *ö*, *ü* a' felhangu, 's *e*, *i* a' közlő hangu osztályt tevén, azon szók, mellyek törzsében alhangu magánhangzók vannak, a' képzőket és ragokat mind alhanguakká változtatják; azon szók meg, a' mellyek törzsében felhangu magánhangzók vannak, a' képzőket és ragokat mind felhanguakká teszik; a' közlő hangu *e* *i* pedig mindenik osztály közt fordulhat elő. (A' magyar helyesírás szerint az *ä* = *e*, az *e* pedig = *é*.) Ezen törvénye a' magánhangzóknek egészen mássá teszi az áltaji nyelvek szóképzését és szóragozását, mint a' millyen az árja és sémi nyelvekben uralkodik. Az áltaji nyelvekben a' szótörzsek változatlanak, 's a' képzők és ragok változhatók: innen van, hogy e' nyelvek a' szók mindenik alkotó részét világosan megkülönböztetik; mert a' szótörzs a' képző vagy rag miatt nem vetközhetik ki eredeti mivoltából: a' képző és rag pedig nem forrhat elválhatlanul a' szó-törzshöz. 'S a' magánhangzók törvényének hatása tökéletesen megvan még azon finn és ugor nyelvekben is, a' mellyekben a' magánhangzók harmoniája nem látszik meg olly tisztán, vagy azért, hogy még nem fejlődött ki, vagy hogy már elkezd törlni — a' minek megvitatása nem ide való.

Ez általános tájékozáshoz nem akarom elhallgatni azt, mi külsőleg is megkülönbözteti a' finn-ugor nyelvcsoporthoz a' török, sőt a' szamojéd, mongol és mandsu nyelvcsoporthoz. A' szó elején csak a' finn és ugor nyelvekben találhatók *r*, a' többi áltaji nyelvcsoporthoz kerülnek az előhangu *r-t*. Nincsenek tehát a' török (és a' szamojéd, mongol, mandsu) nyelvekben ilyen szók:

<i>magyar</i>	roppan	<i>finn</i>	ropaht	<i>magyar</i>	ragya	<i>vogul</i>	rägve
"	ropog	"	ropis	"	rokon	"	raunu
"	rom	"	romu	"	riog	"	rang
"	roskad-ni	"	roskata	"	rév	"	raž
"	rozzan	"	rosaht	"	rág	"	rag
"	rogyan	"	rotkaht	"	ránt	"	rát
"	rogyant	"	rotkant	"	rop	"	rajp
"	stb.	"	stb.	"	stb.	"	stb.

10. §. A' névszó viszonyragjai.

a) A' **vogul** viszonzóknál több ízben említők a' ragokat is, p. o. *ül* föl, *ül-n* fölött, *ül-e* vagy *ül-ge* fölé, *ül-el* felől; *el* el, *el-n* előtt, *el-e* elé (= elővé), *el-el* elől; *jol* al, *jol-n* alatt, *jol-e* alá, *jol-el* alól; *kvo* kü, *kvo-n* kün, *kvo-ne* kive, *kvo-nel* kívül; *pál* fél, *pál-t* felett, *pal-ne* felé, *pál-nel* felől. Ezekben tehát a' *hol* kérdésre *n* és *t*, a' *hová* kérdésre *e* (ge) és *ne*, a' *honnán* kérdésre *el* és *nel* ragok felelnek. Szorosan véve két sor ragot találunk itt: *n*, *e*, *el* 's *t*, *n-e*, *n-el*, melyek közül négy (*n*, *e*, *el*; *t*) egyszerű, kettő (*n-e*, *n-el*) összetett rag. De az itt előforduló magyar ragok épen azonosak a' vogul ragokkal, mert azok is: *t**, *e*, *ól*, *öl*, 's *n*, *e*, *ól*, *öl*, mint *fel-(e)t*, *fel-é*, *fel-öl*; *bel-e-n* (*benn*), *bel-é*, *bel-öl*: *kü-n*, *kiv-é*, *kiv-öl* (*ül*), stb. Hogy ez a' legrégibb, legősiebb ragozás, bizonyítja épen az, hogy a' rokon nyelvekben is megvan. A' magyar nyelvben is tehát a' *hol* kérdésre *n* és *t*, a' *hová* kérdésre *é* (vá, vé), a' *honnán* kérdésre *ól*, *öl* (*ul*, *ül*) ragok felelnek, — 's e' négy egyszerű ragot a' vogulban is megtaláljuk. Megvan-e az összetett ragok is? Meg, azok a' tájszerint divatos *nít*, *ni*, *nul* (*nül*), p. o. *Pál-nít*, *Pál-ni*, *Pál-nul*, *Eszterék-nül*, lásd a' Kriza János kiadta *Vadrózsák* I. köt. 510. lapját; a' melyek Gömör megye némely vidékén így hangzanak: *nyut*, *nyüt*; *nyi*; *nyul*, *nyül*. A' magyar összetett ragok, melyeket eddig taglaltunk, az *n*-bül és az *é* (vá, vé)-bül, 's *ól*, *öl* vagy *ul*, *ül*-bül támadtak. Hogy a' *vá*, *vé* hajdan *já* *jé* is volt, elég példával megmutatta Révai az *Antiquitates Literaturae Hungaricae*-jének 43. 44. 45. 66. §§-aiban. Az *n* a' *jé*-vel összeszerkezvén, lett *njé* = *nyé*, *nyi*, vagy épen *ni*; mit azután a' nyelvszokás alap-viszonyítónak vevén, úgy alakította a' *nyut* vagy *nít* és a' *nyul*, *nyül* ragokat. Lehető hasonlítókat sőt azonosak tehát az első eredeti vogul és magyar viszonyragok:

<i>Vogul:</i>	<i>Magyar:</i>	<i>Vogul:</i>	<i>Magyar:</i>	<i>Vogul:</i>	<i>Magyar:</i>
<i>jol-n</i>	al-at(tt)	<i>kvo-n</i>	kü-n Pál-nít	<i>poál-t</i>	fel-e-t(tt)
<i>jol-e</i>	al-á	<i>kvo-ne</i>	kiv-é Pál-ni	<i>poál-ne</i>	fel-é
<i>jol-el</i>	al-ól	<i>kvo-nel</i>	kiv-ül Pál-nul	<i>puol-nel</i>	fel-öl.

b) A' **magyar nyelv** nem állapodott meg itt, hanem folytatta a' viszonyragok összetételét. A' mint az *n* ragot összetette az *é*-vel (va, ja, ve, je-vel) és *ul*-*ül*-vel: úgy összetette a' *t*-t is, melynek teljes alakja *ta*, *te* = az, ez volt; össze más viszonyítókat és ragokat is. A' *t*-hez a' *va*, *ve*-t tévén lett: *tova*, *teve* = oda, ide, ebben: *té-tova* = ide-oda; hozzá tévén az *ul*, lett *ta-ul*, *to-ul*, összerántva: *tól*, *tul*. — Így a' *raj*-hoz tévén *t*, *va*, *ul* ragokat, lett: *raj-t*, *raj-vá*

*) Szántszándékkal írok: *t-t*, nem *tt-t*. A' kettős *t-t* épen az egybehasonlítás által tisztába hozott nyelvtények nem igazolják, melyek csak *t-t* találunk mindenütt. A' kettős *t-t* nyilván az *az-t*, *ez-t*-bül lett *ott* (azt) *itt* (ezt, ett) alakok ajánlották nyelvtan-íróinknak, kik azt gondolják vala, hogy ezeket így kell taglalni: *o-tt*, *i-tt*, nem pedig így: *az-t*, *ez-t*. Még más két eset van helyesírásunkban, a' *bb* és a' múlt időnek képzője *tt*, a' melyekben a' kettőzés félreértésbül lett.

(rá, reá) *raj-ul* (ról, rul). A' viszonyyszók is fölvevették az egyszerű ragokat, 's lett p. o. a' *bél-bül*: *bel-n*, *bel-é*, *bel-ül* (öl), összerántva: *ben* (benn) *bé*, *ból*, *böl*.

A' *hol* kérdésre még *l* rag is felel a' magyarban; a' *honnan* kérdésre pedig *nan*, *nen* felel. Ez utolsó leginkább a' névmásokhoz járul, így:

ho-l	az-t = ott	ez-t = itt
hov-a	o-da	i-de
ho-(n)nan	o-(n)nan	i-(n)nen; az <i>l</i> különösen az <i>n</i> raghoz is

járul, melynek új teljes alakja *na*, 's mely az *l*-el a' *nál* új ragot képezi.

Figyelemre méltó az *oda*, *ide* szók alakulása, melyek *az-va*, *ez-ve*-bül lettek, minthogy azokban *z+v*-bül lett *d*, mit az igéknél a' *tudod*-féle alak ismétél, a' melyben *v+sz*-bül lesz *d*, tehát *tudov-sz-bul* lesz *tudod*, mint utóbb látni fogjuk.

A' *hoz* viszonyító csak a' *vá-t* veszi föl, 's lesz: *hozzá*. A' *köz* viszonyzó ellemben a' *t-t*, *vá-t* és *ul-t* veszi föl, 's lesz: *köz-t*, *köz-zé*, *köz-ül*, *köz-öl*.

c) A' *finn* viszonyragokat Ahlqvist szerint adjuk elő, mert itt a' finn tudósnak áll a' tekintélye *). Az első és eredeti ragok, úgymond, a' *hol* kérdésre: *na*, p. o. *ulko-na* kü-n, *koto-na* hon-n, *ylhä-nä* fen, *alaha-na* alatt; a' *hová* kérdésre: *ne* p. o. *sin-ne* ide, *tuon-ne* oda, *kun-ne* hová, *al-ne* (alle) alá, *yl-ne* (ylle) fölé; a' *honnan* kérdésre: *ta*, p. o. *ulko-ta* (ulko'a) kívül, *koto-ta* (koto'a) hazul, *taka-ta* (taka'a) hátul(rul) stb. Nagyon megegyeznek tehát a' vogul, magyar és finn első eredeti viszonyragok, így:

hol?	vogul	t és n	magyar	t, n és nyit	finn	na
hová?	"	e és ne	"	á, é (vá, vé) és ni	"	ne
honnan?	"	el és nel	"	ól, öl és nul, nül	"	ta (magy. <i>ta-ul</i>);

de, a' mint látjuk, a' vogul és magyar viszonyragok közt legnagyobb az egyezés.

A' finn nyelv azután a' *na*, *ne*, *ta* eredeti ragokat a' *sisä* és *luo* viszonyyszókhoz ragasztja, hogy a' belső és külső helyi viszonyokat is kifejezhesse. A' *sisä* = bél, a' *luo* = közel való, nál. Mint önálló szó a' *sisä* maga is felveszi a' ragokat, mit a' magyar *bél* is teszen, így: *sisä-nä* bélen, *sisä-lle* bélre, *sisä-ltä* bélről: *sisä-ssä* bélben, *sisä-stä* bélbül. A' *luo* is felvehet némelyeket, így: *luo-na* nál, *luo-ksi*, összehúzva *luo-s* hozzá, *luo-sta* és *luo-ta* től. De önállóságukat veszítve, a' *sisä*-bül csak *s*, a' *luo*-bul csak *l* marad meg; 's ezekhez járulván a' *na*, *ne*, *ta* ragok, lesznek a' belső helyi viszonyt jelelő ragok: *s-na*, *s-ne*, *s-ta*; a' külső helyi viszonyt jelelő ragok: *l-na*, *l-ne*, *l-ta*. Ez utóbbiakat így húzza össze, illetőleg hasonítja a' nyelv: *lla*, *lle*, *lta*; az elsőbbieket így: *ssa*, — *sta*; a' felhangu szók után: *llä*, *lle*, *ltä*; *ssä*, — *stä*. Csak a' belviszonyok középsője, a' *s-ne*, szenved nagyobb változást, *sen-né*, vagy *han*, *hän-né* változván. A' helyi viszonyragok tehát így állanak p. o. a' *kala* hal, és *pää* fej névszók után:

essivus:	kala-na	hal-o-n,	pää-nä	fej-e-n,
[latus:	ku-(n)-ne	ho-vá,	mi-(n)-ne	mi-be],
[ablativus:	luo-ta	tőle,	tykö-tä (tykö'ä)	tőle],
inessivus:	kala-ssa	hal-ban,	pää-ssä	fej-ben,
illativus:	kala-han	hal-ba,	pää-hän	fej-be,
elativus:	kala-sta	hab-bul,	pää-stä	fej-bül,
adessivus:	kala-lla	hal nál,	pää-llä	fej-nél
allativus:	kala-lle	hal-hoz,	pää-lle	fej-höz,
ablativus:	kala-lta	hal-tul,	pää-ltä	fej-tül.

*) Lásd: Om Ungerska språkets förvandtschap med Finskan. Af August Ahlqvist, — a' *Suomi*, Toimen Jakso, I. Osa-ban, Helsingfors, 1863. Lásd annak ismertetését is a' Magyar Nyelvtudományi Közlemények III. 18—36. lapjain (1864.)

A' magyarban még a' *ra*, *ról*-féle külső viszony is kifejezhető, melyet a' finn nem bír kifejezni; tehát:

essivus :	kala- <i>na</i>	hal-o- <i>n</i> ,	pää- <i>nä</i>	fej-ö- <i>n</i> ,
lativus :	—	hal- <i>ra</i> ,	—	fej- <i>re</i> ,
ablativus :	—	hal- <i>rul</i> ,	—	fej- <i>rül</i> .

d) A' **török nyelvek** viszonyragjai következők :

	<i>Jakut.</i>	<i>Török.</i>	<i>Csuvas.</i>	<i>Kojbal.</i>
a' <i>hol</i> kérdésre :	na	da, de	da, ra	da
a' <i>hová</i> kérdésre :	ga, xa	e, ge	a, na	ga
a' <i>honnan</i> kérdésre :	tan	den	dan, ran	dañ.

A' magánhangzók, természet szerint, a' szó-törzshöz képest, változnak. P. o. jakut. *bu* ez, *man-na* ebben, *ol* az, *on-no* abban; *ogo* fiú, *ogo-go* fiúnak, *ogo-tton* fiútul; — török. *ogul* fiú, *ogul-da* fiúban, *ogl-a* fiúnak, *ogul-dan* fiútul; — csuvas. *šugar* száj, *šugar-da* szájban, *šola* város, *šola-ra* városban; *jat* név, *jad-a* névnek; *šugar-dan* szájbul, szájtul stb.

Nem lehet tagadni, hogy ezen viszonyragok is nagyon hasonlítanak a' magyar-vogul és a' finn ragokhoz. Nagy egyezés tetszik ki az ilyen szólásokból is: *télen nyáron*, finnül *talvin suvin*, törökül *kišin jayın*; melly egyezés azután még különösökre is terjeszkedik, p. o. a' magyarban ilyenek vannak: *nyár-anta*, *tél-ente*, *hav-onta*, *nap-onta*, *est-ende*, sőt *fü-ente* is. A' mordvin nyelv is így mondja: *kiz* nyár, *kiz-indä* nyárantá; *ilüd* est, *ilüd-indä* estende; *t'al* tél, *t'al-inda* télente. Ezekben nyilván az *n* raghoz még *ta te* rag járult, minek példáját már a' *len-t*, *ben-t*, *fen-t*, *alan-t* is mutatják.

Jegyezzük meg tehát, hogy az első eredeti viszonyragok 's összetételeik a' magyar és vogul nyelvekben szinte azonosak, 's általában egyezők a' finn, ugor és török nyelvekben. De a' viszonyszókból és emez első ragokból lett új ragok, p. o. a magyar *ben*, *be*, *ből*, *rajt*, *reá*, *ról* és a' finn *ssa*, *sta*; *lla*, *lle*, *lta* nem egyeznek már annyira.

e) A' száma nézve annyiban különböznek az összes áltaji nyelvek, hogy az *egyesszámon* (singularis) és a' *többszámon* (pluralis) kívül, a' számójéd, finn és ugor nyelveknek *kettősszámuk* (dualis) is van. A' finn nyelvek közt csak a' *lapp*-nak, az ugor nyelvek közt a' *vogul*-nak és az *osztják*-nak van még kettősszáma. Ez a' szám a' régiségnek tisztos maradványa, mellynek nyomát a' magyar nyelv is mutatja még a' *kettő* (keht-nő) és *mon-nó* szókban, lásd a' 271. lapot.

Az egyesszám nevezője (nominativus) csak a' finn nyelvekben különbözik a' névszó tőjétől, bár itt sem mindenkor, mit a' következő példák bizonyítanak:

<i>Finn.</i>		<i>Vogul.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Török.</i>
<i>Szó-tő.</i>	<i>Nevező.</i>			
yhte	yksi	äkve	egy	bir
kahte	kaksi	kit	két	iki
ikenehe	ikenet	égn	íny	enek
sydäme	sydän	sim	szív	—
syöme	syömi			
kolmante	kolmas	kormit	harmad	—
sairaha	sairas	—	—	sajru
vete	vesi	vit	víz	—
käte	käsi	kát	kéz	—
viite	viisi	ät	öt	beš

<i>Finn.</i>	<i>Vogul.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Török.</i>
<i>Szó-tő. Nevező.</i>			
kuute kuusi	kat	hat	altı
vere veri	vér	vér	—
kolme kolmi	korm	harm	—
sulka sulka	taul	tallu	tüj
ilma ilma	elm	im	—
kylä kylä	kvol	hajl-ok	köj, kil (csuv.)
muoto muoto	mäs	mód	—
yö yö	ét	éj	—

Ezen példákból kitetszik, hogy a' finn nyelvben csak az *a ü*, *o ö* végzetű névszóknak egy a' tőjök és nevezőjök; a' többiek nevezője különbözik a' tőtől, nyilván az által, mert a' nevezőt egy rag képezi, melly már alig felismerhető. 'S e' rag mutató-névmásbeli természetű, mert a' finn nyelvekben a' nominativuson kívül *határozatlan eset* (casus infinitus) is van, melly a' nominativusnak ellentéte, p. o. *küsi* a' kéz, *kättä* kéz. Ez a' kettő, a' nominativus, mint casus finitus, és a' casus infinitus, a' finn nyelvsportnak sajátja.

Az ugor nyelvekben a' nevező nem veszen fel ragot, azért is ott a' szó-tő egyszersmind nevező. De másképp pótolják azt, mit a' finn nyelvek a' casus finitus és infinitus által kifejeznek. A' vogulban *t*, a' mordvinban *š* járulván a' névszóhoz, ez határozott, egyediesített jelentésűvé válik, p. o. a' vogulban *lu* ló, *ojkä* férj: de *lu-t* = a' ló, *ojkä-t* = a' férj; — a' mordvinban *avā* nő, *vir* erdő, vogulul *ur*; *kud* ház, vogulul *kvol*: de *ava-š* a' nő, *vir-š* az erdő, vogulul *ur-t*; *kut-š* (a' *d* a' következő *š* miatt lesz *t-vé*) a' ház, vogulul *kvol-t*. A' magyarban pedig, mint látjuk, *az*, *ez* tétetik a' névszó elibe, ha meg akarjuk határozni: *ló*, a' *ló*; *erdő*, *az* *erdő*; *ház*, a' *ház* stb. A' magyar *az* *ez* mutató névmás; a' vogul *t* és a' mordvin *š* is azok, mert *ti* = *ez*, *tä* *az*; a' mordvinban meg *sü* *ez*, *tä* *az*. Világos tehát, hogy e' három nyelvben a' mutató névmás határozza meg a' névszót, a' vogulban és mordvinban utána tevődven mint rag, a' magyarban elibe járulván mint önálló szó.

f) A' helybeli viszonyok kifejezésében a' *hol?* *hová?* *honnan?* kérdések szerint, azonosságot találtunk a' vogul és a' magyar nyelvek közt, 's nagy rokonságot a' finn, ugor és török nyelvek között, mert azon viszonyok kifejezése a' nyelv legelső szükségéi közé tartozik. Más viszonyok kifejezésében különböznek e' nyelvek.

Jelesen a' genitivusra nézve a' finn nyelvcsoport inkább megegyez a' török nyelvekkel, mintsem az ugorokkal, mert genitivusi ragja *n*, melly a' törökben *ñ*, a' tatárban és keleti törökben *ning*, *ning*, a' csuvasban *n*, *in*, *in*, *nen*, *nin*, *nin*. De a' jakutban, melly legéjszak-keletibb török nyelv, nincsen genitivus. Az ugor nyelvek közt csak a' mordvinnak van genitivusa, mellynek ragja *n*; a' magyar, vogul, osztják, szirjän, és votják nyelveknek nincsen saját genitivusok, hanem ezt a' nominativus vagy más eset ragja pótolja, p. o. a' szirjänben és magyarban *jen pi* = isten fija, *jen vom* = isten szája, vagy *jen-län pi*, *jen-län vom* = isten-nek fija, isten-nek szája. A' vogulban is *tárom pi* = isten fija; de *tárom piä* is, mi épen = isten fija. Azomban e' példák: *isten fija*, és *istennek fija* = szirjänül: *jen pi* és *jenlän pi* = vogulul: *tárom pi* és *tárom piä*, két tekintet alá esnek: a' genitivusi alá, és *az* alá, melly a' genitivus vonzatját illeti, vagy más szóval: a' birtokos és birtok tekintetei alá. A' genitivus, mint birtokos, külön rag nélkül van a' magyarban, vogulban, szirjänben (osztjákban, és votjákban), de a' magyarban, szirjänben (és votjákban) felveheti a' tulajdonító, vagy dativusi ragot (*län*, *nek*): a' genitivus vonzatja, mint birtok, a' szirjänben mindenkor birtokosi rag nélkül áll

(jen pi = isten fíja), a' vogulban mind nélküle, mind vele állhat (tárom pi és tárom pi-ä), a' magyarban csak birtokosi raggal lehet (isten fíja). A finn nyelvekben a' birtok mindenkor birtokosi rag nélkül áll (jumala-n poika = isten-nek fi), a' török nyelvben viszontag mindenkor csak birtokosi raggal állhat (teñri-nin ogl-ï). A' két tekintetre nézve a' nevezett nyelvek így különböznek egymástul és egyeznek egymással:

Finn:	Szirjän:	Vogul:	Magyar:	Török:
jumala-n poika	jen pi	tárom pi	isten fi-ja	tengri ogl-ï
	és	és	és	és
	jen-län pi	tárom pi-ä	isten-nek fi-ja	tengri-niñ ogl-ï

A' legteljesebb egyezést mutatják itt a' magyar és török nyelvek.

Az accusativusra nézve is különböznek e' nyelvek, minthogy nem mindenike fejezi azt ki saját és külön raggal. A' magyar accusativusi rag *t* (isten-*t*), melly a' finn nyelvben csak személyes névmásoknál fordul elő, p. o. meidä-*t* = minke-*t*, teidä-*t* = titeke-*t*, heidä-*t* = öke-*t*. E' nyelv rendesen az egyes számban a' genitivus, és infinitus esettel, mellynek ragja azomban *ta*, *tä*, többesszámban a' nominativussal meg az infinitussal fejezi ki az accusativust. A' szirjänben, votjákban, vogulban, mordvinban nincsen saját accusativus. A' török nyelvekben van, mellynek ragja *i* vagy *ni*; a' jakutban a' határozatlan accusativus *ta*, a' határozott accusativus pedig *i* vagy *ni*, melly ragok a' névszó magánhangzóihoz képest változnak. A' különbség mellett is hasonlójára talál a' magyar accusativusi *t* a' finn *t*-ben (meidä-*t*) és *ta*, *tä*-ben (jumala-*ta* = isten-*t*), és a' jakut *ta*-ban (aga-*ta* = atyá-*t*).

g) A' többesszám ragját a' lapp nyelv egymaga képviselheti a' finn és ugor nyelvek helyett, mert a' norvég vagy éjszaki lappban az a' rag *k*, az enari és svéd vagy déli lappban *h*, a' vefszeni lappban *t*. Úgyde a' *k* a' magyar nyelvnek is többesszámi ragja; a' *t* pedig nem csak a' finn, hanem a' vogul, osztják és mordvin nyelveké is. Vegyük például a' finn *jalka* = láb, szót, mellynek hasonmása a' magyar *gyal*-og, 's a' mordvin *jalga* = gyalog (— a' *g* nem tartozik a' szó-tőhöz, mert az képző, mint a' [bal] *bal*-og [ló] *lov*-ag szókban is; de a' finn szótól *jalk*, mellynek *k*-ja *g*-vé lágyul, vagy el is vész —), 's mutassuk meg ezen a' finn nyelvek többes ragját:

	Norv. lapp.	Enari l.	Svéd lapp.	Éjszaki csüd.	Finn.	Revali eszt.	Dorpati eszt.
Egy. sz.	juolge	juölge	juolke	jalg	jalka	jalg	jalg
Több. sz.	juolge-k	juölge-h	juolke-h	jalga-d	jala-t	jala-d	jal-a

Akármennyire különböznek is a' *k*, *h*, meg a' *t*, *d*: a' többesszámi ragot még is azonos szó maradványának lehet tartanunk, ha tekintetbe vesszük, hogy *k* és *t* felváltják egymást, p. o. a' livben *kum* és *tum* 10-et jelent; így a' finnben *hiekkä* és *hieta* homok, *täky* és *täty* tüdő, *tyнки* és *kynkki* *) tönk.

Az ugor nyelvekben a' többesszámi ragot a' *hím* szón mutatjuk fel, melly a' vogulban *kum*, osztjákban *kuj* és *xuj*, a' mordvinban *at'a*.

	Magyar.	Vogul.	Osztják.	Mordvin.
Egyes sz.	hím	kum	kuj, xuj	afa
Több. sz.	hím-e-k	kum-t	kuj-t, xuj-t	afa-t

A' török nyelvek többesszámi ragja különbözik mind a' finn mind az ugor nyelvekétül, mert az *lar* *lär*, melly azután *dar*, *tar*, *nar*, vagy a' magánhangzók szerint *där*, *tär*, *när*, sőt *dor*, *tor*, *nor*-rá is változik, de a' csuvas nyelvben *sam* a' többesi rag, így:

*) *käsi-tyнки* kéz tönkje; *tyнки* helyett *kynkki*, p. o. *tavoitti sitä kynkillänsä* = eléré azt keze tönkjével, csonka kezével (Suomen Kans. Satuja ja Tarinoita I. 148.). A' finn *tynkö* is az, mi a' magyar *tönkö* = stipes.

	Oszm. Török.	Csagataj.	Jakut.	Csuvas.
Egyes sz.	ad (név)	at	at	jat
Több. sz.	ad-lar	at-lar	at-tar	jat-sam.

Nagyon föltetsző az, hogy a' csuvas nyelv, mely annyira törökös, más többesszámi ragra tett szert: de az az ugor nyelvekben is előfordul, mert ott a' szirjän és votják nyelvek többesszámi ragja *jas* és *jös*, p. o. szirjänül *mort* ember, *mort-jas* emberek; votjákul *murt* ember *murt-jös* emberek. Még föltetszőbb, hogy a' cseremisiz nyelvnek két ága két különböző többesszámi raggal bír, mely *vlä, vülä* és *šamoč, šamüč*, p. o. *adem, ajdem* ember (a' muhammed hitü törököktől a' cseremisizbe és az ugor nyelvekbe, votjákba, osztjákba, sőt a' vogulba is jutott szó), a' többesszámban: *adem-vülä* és *ajdem-šamüč*. Tehát a' votják és szirjän, a' cseremisiz és a' csuvas nyelvek külön többes számi ragokkal bírnak.

Még azt is meg kell jegyezni, hogy a' magyar nyelvben a' közönséges többesszámi ragon kívül más többesi rag is van, mely *an, en*, p. o. *sok-an, keves-en, három-an, négy-en* stb. Illyen van a' finn nyelvben is, p. o. *kahd-en* = ketten, *kolm-en* = három-an, *kuud-en* = hatan stb. De ez a' többesi rag nem veheti fel a' viszonyító ragokat; nem mondhatjuk: *sokan-é, sokan-nak*, mint mondjuk: *sokak-é, sokak-nak* stb. A' finn nyelvben sem lehet azt viszonyítani. Kivételt teszen a' szirjän nyelv, a' melyben az *an, ün* többesi rag a' *pi* = fi, és *büd* = mind szóknál előfordul, így: *pij-an* fiak, *pi-jas* helyett, *büd-ün* mindenek; *pi-jan-li* fiaknak stb.

Abban megegyeznek a' finn, ugor és török nyelvek, hogy a' többesszám ugyanazon viszonyító ragokat veszi föl, mint az egyesszám.

11. §. A' birtokos ragok.

A' birtokos ragok kitüntetésére a' személyi névmásokat is előadjuk, melyekből a' birtokos ragok lettek.

Lapp.	Finn.	Mordvin.	Vogul	Magyar.	Csuvas.	Török.
mon	min-ä	mon	äm	én	ebe	ben, men
don	sin-ä	ton	näng	te	eze	sin, sen
son	hän	son	täu	ő	vul	ol, ul
mi	me, met	min	mán	mi, miv, mink	ebir	biz, bizler
di	te, tet	tin	nán	ti, tiv, tik	ezir	siz, sizler
si	he, het	sin	tán	iv, ök	vulzam	anlar

Az első személyre nézve legjobban egyeznek a' lapp és mordvin (*mon*), azután a' finn és keleti török (*men, min-ä*), a' melyekhez az oszmanli török és a' csuvas *ben, e-be* csatlakoznak; mert a' csuvas *e-be, e-ze, e-bir, e-zir*, a' török *ben, sen, biz, siz*-hez képest *e* fölös előhangot mutatnak. A' magyar és vogul (*äm, én*) itt is legközelebb állanak egymáshoz. — A' második személyre nézve ugyanazon egyezéseket találjuk, kivéve a' vogul *näng-et*, mely jobban különbözik a' magyar *te-tül*. — A' harmadik személyre nézve tudnunk kell, hogy a' csuvas és török *vul, ol, ul* egyszersmind mutató névmás, ezért, de a' szók termete miatt is, jobban egyeznek a' magyar *az* szóval, mintsem az *ő-vel*. A' magyar *ő* tulajdonkép *öv*, 's többese *iv*, mi elő is fordul a' Temetési beszédben *); az *öv* pedig a' vogulban *äu*, egy előhangu *t-vel* (*täu*), melylyet másutt is észrevettünk már, lásd a' 270. lapot.

*) A' három *miv, tiv, iv* világosan ki van téve ezekben: *miv isemucut* = mi isünket; *tiv látjatuc* = ti látjátok; *iv imadsaguc mia* = i imádságuk miá. Az *ő-t* így írja e' szöveg: *w*.

A' személyi névmások többes számu alakjai különböznek az illető nyelvek rendes többesszámu ragjátul, de nagyon megegyeznek magok közt, mi figyelemre méltó dolog. Láttuk ugyanis, hogy az ugor nyelvek (magyar, vogul, osztják, mordvin) és a' finn nyelvek többesszámi ragja: *k, h, t, d*, 's hogy a' szirjän és votják nyelveké: *jas, jos*. Ellemben a' magyar *mí, tí*, szirjän *mi, ti*, votják *mi, ti*, finn *me, te*, lapp *mi, di* azonosak. Láttuk, hogy a' török nyelvek többesszámi ragja *lar* (*nar, tar* stb.), de a' csuvasé *sam* (*zam*), mellyek nagyon különböznek az ugor és finn nyelvek többesi ragjátul. Ellemben a' magyar *miv, tiv* csak úgy megegyezik a' török *biz, siz*-vel, a' csuvas *e-bir, e-zir*-vel, mint a' mordvin *min, tin*-vel, vagy a' vogul *mán, nán*-val. Ezt az egyezést tehát ős réGINEK kell tartani, melly az ősi nyelvből jutott mindenik külön nyelvbe. Ámde a' különböző rendes többesi ragok is elötűnnek már a' személyi névmásoknál, p. o. a' magyar *mi(n)-k, tí-k*, a' finn *me-t, te-t*, a' török *biz-ler, siz-ler* alakokban, a' mellyekben kettős többesi jelelő van, az ősi korbeli, melly közös, 's az újabb korbeli, melly nem közös, hanem más-más. 'S e' törekvés, a' régi közös többeshez még a' saját külön is hozzáragasztani, a' régi magyar *iv* helyett az *ök*-et tette közönségesse. A' csuvas és török nyelvben a' harmadik személy mutató-névmás, mellynek rendes többesei a' *vul-zam, an-lar*.

Az ezekbül vált birtokos ragok következők már. Csak négy nyelvben mutatjuk fel, de mindjárt névszóhoz ragasztva:

Lapp.	Magyar.	Vogul.	Török.
{gietta-m	kez(e)-m	kát(e)-m	el(i)-m
{gietta-d	kez(e)-ed	kát(e)-n	el(i)-ñ
{gietta-s	kez-c	kát-ä	el-i
{gietta-mek	kez-mük(ünk)	kát-u	el(i)-miz
{gietta-dek	kez(e)-tek	kát-un	el(i)-ñiz
{gietta-sek	kez-vök(ök)	kát(a)n-l	el-eri
{giedaid-am	kezei-m	kátán-em	eler(i)-m
{giedaid-ad	kezei-d	kátán-en	eler(i)-ñ
{giedaid-es	kezei	kátán-e	eler-i
{giedaid-ämek	kezei-nk	kátán-u	eler(i)-miz
{giedaid-ädek	kezei-tek	kátán-en	eler(i)-ñiz
{giedaid-äsek	kezei-k	kátán-l	eler-i.

Mint látjuk, különösen a' lapp nyelv birtokos ragjai megegyeznek a' magyar birtokosokkal, mi többi közt egyik oka volt annak, hogy Sajnovics 1770-ben be akará bizonyítani: *Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*, lásd a' 13. lapot.

12. §. Némelly névszói képző.

a) A' számneveket általában igen tanuságosaknak találtuk; nem kevesbbé érdekesek a' képzők, mellyek a' sorszám-szókat képezik.

Finn.	Lapp.	Magyar.	Vogul.	Mordvin.	Jakut.	Török.
ensimäise	vuosta	első, egyed	aul	pervais	biris	birinži
toise	nubbe	másod, ketted	mót, kitit	omíc	ikkis	ikinži
kolmante	goalmad	harmad	kormit	kolmíc	üsüs	ücinži
neljänte	nállad	negyed	nelit	nilec	tördüs	dörtinži

<i>Finn.</i>	<i>Lapp.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Vogul.</i>	<i>Mordvin.</i>	<i>Jakut.</i>	<i>Török.</i>
viudente	vidad	ötöd	ätit	vetec	bäsis	bešinži
kuudente	guđad	hatod	katit	koťic	altis	altinži
seitsemänte	čiečad	heted	sätit	siseme	sättis	jedinži
kahdeksante	gavcad	nyolczad	ňalaluit	kafksic	axsis	dokuzinži
yhdeksänte	ovcad	kilenczed	antelluit	vehksic	toxis	sekizinži
kymmenente	logad	tized	lauit	kemenc	onus	oninži.
stb.	stb.					

<i>Magyar.</i>	<i>Mordvin.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Mordvin.</i>
egyed-ik	—	hatod-ik	koťic-es
ketted-ik	—	heted-ik	siseme-es
harmad-ik	kolmic-es	nyolczad-ik	kafksic-es
negyed-ik	nilec-es	kilenczed-ik	vehksic-es
ötöd-ik	vetec-es	tized-ik	kemenc-es.

A' sorszámozók közt az *első* és *második*, mint e' magyar szók bizonyítják, többnyire nem számszókbul valók; ilyenek a' finn *ensimäise*, mellynek gyökér szava: *ente* vagy *ete*, a' magyarnak *elő* (lásd itt a' *viszonyzókat* a' 278. lapon), miből való az *előlső*, összerántva *első*, 's a' vogul *aul*-nak felel meg. A' finn *ensimäise*, a' magyar *első* 's a' vogul *aul* tehát gyökerekre nézve egyezők. A' mordvin *pervais* az orosz *pervij*, *pervaja*, *pervoe*, az *s* mordvin képzővel.

A' finn *toise*, mordvin *omíc se* számszók, mint nem a' magyar *másod*, mellynek töje *ma*, *s* képzővel *más*. A' *más* szónak *ma* töje megvan a' finnben: *muu*, a' vogulban: *mó-t* sőt a' lappban is: *nubbe*. A' finn *muu*-nak másik *u*-ja a' lappban *b*, mintha *muv* = *nub* volna. Továbbá a' finn *muu*-hoz *se*, vagy *ise* képző járulván lesz: *muise*, 's ez felel meg tökéletesen a' magyar *más*-nak. A' vogul *mót*-nak *t*-je a' szó-töhhöz tartozik-e, vagy sorszámi képző, azt itt nem döntjük el. — A' jakut és török *első*, és *másod* számnevekből valók, *bir* egy, *ikki* és *iki* kettő lévén; tehát: *biris* egyed, *ikkis* ketted; ugyanez: *birinži*, *ikinži*.

A' sorszámi képző már a' finnben, lappban, magyarban és vogulban *t*, *d*, a' mordvinban *c*, a' jakutban *s*, a' törökben *ž*; tehát mindenütt ugyanaz. E' képző a' finnben *n*-et veszen maga elé, miszerint p. o. *kolma-nte* úgy áll a' magyar *harma-d*-hoz, mint *ant* áll *ad*-hoz, *tunt* áll *tud*-hoz, lásd a' 47. és 286. lapokat is. Ugyan ezt találjuk a' török képzőben is (*nž*). Azok kedviért, kik a' magyar számneveket az új perzsákhoz szeretik hasonlóknak *hinni* (mert annak *lát*ni lehetetlen), ide tesszük a' szanszkrit, új perzsa és latin sorszámozakat is:

<i>Szanszkrit.</i>	<i>Perzsa.</i>	<i>Latin.</i>	<i>Szanszkrit.</i>	<i>Perzsa.</i>	<i>Latin.</i>
1. —	jekum	—	6. šašta	šišum	sexto
2. dvitija	duvum	—	7. saptama	heftum	septimo
3. tritija	sivum	tertio	8. aštama	heštum	octavo
4. čaturta	čaharum	quarto	9. navama	nuhum	nono
5. pañčama	pañčum	quinto	10. dačama	dahum	decimo.

A' szanszkrit számnevek sor-képzője többnyire *ama*, melly a' perzsában mindenütt *um*, a' latinban *imo*; másféle képző csak a' szanszkritban és latinban tűnik elő. Már a' perzsa *um* képzőnek csakugyan semmi rokonsága a' finn, ugor és török nyelvekbeli *t*, *d*, *c*, *s*, *ž* képzővel!

'S a' magyar és mordvin sorszámi képző még egy ragot veszen föl, *ik*-et és *é*-et, melly névmási természetű, 's *ő* jelentésű, így: *másod-ik omic-es*, *harmad-ik kolmic-es*, *negyed-ik nilec-es*, *ötöd-ik vetec-es*, *hatod-ik koťic-es* stb.

b) A' tulajdonságot fokozó képző (comparativus és superlativus) nem egy érdekes felvi lágosítást szerez. A' finnben a' fokozó képző *pa*, mely a' névszó instrumentálisaihoz járul, még pedig az egyesszámu instrumentálisával a' másodfokot (comparativus), a' többesszámuval a' harmad vagy felső fokot képezvén. Vegyük a' *rakkaha* (kedves) és *väkevä* (erős) tulajdonságnevek egyesszámu instrumentálisát, úgymint: *rakkahan* és *väkevän*, 's tegyük hozzá a' *pa*-t, lesz: *rakkahan-pa*, *väkevän-pä* = kedves-b, erős-b; vegyük a' többesszámut, úgymint: *rakkahin*, *väkevin*, 's tegyük hozzá a' *pa*-t, lesz: *rakkahin-pa*, *väkevin-pä* = legkedves-b, legerős-b. De a' *pa* miatt az *n* rag *m*-né változik; írják és ejtik tehát: *rakkaham-pa*, *väkeväm-pä*-nek, *rakkahim-pa*, *väkevim-pä*-nek. Ezen új tök, a' finn nyelvek saját hangtani törvényei szerint, a' nevezőkben így változnak el: *rakkahampi*, *väkevämpi*, 's *rakkahin*, *väkevin*; de a' viszonyi ragok előtt ismét elötűnnek, mit itt fel is mutatunk:

	Másod fok.		Harmad fok.	
tő :	<i>rakkahampa</i>	<i>väkevämpä</i>	<i>rakkahimpa</i>	<i>väkevimpä</i>
nevező :	<i>rakkahampi</i>	<i>väkevämpi</i>	<i>rakkahin</i>	<i>väkevin</i>
genitiv :	<i>rakkahamman</i>	<i>väkevämmän</i>	<i>rakkahimman</i>	<i>väkevimmän</i>
adessiv :	<i>rakkahammalla</i>	<i>väkevämmällä</i>	<i>rakkahimmalla</i>	<i>väkevimmällä</i>
allativus :	<i>rakkahammalle</i>	<i>väkevämmälle</i>	<i>rakkahimmalle</i>	<i>väkevimmälle</i>
ablativus :	<i>rakkahammalta</i>	<i>väkevämmältä</i>	<i>rakkahimmalta</i>	<i>väkevimmältä</i>
	stb.	stb.	stb.	stb.

A' viszonyi ragok előtt, hangtani törvények szerint, az *mpa*, *mma*-vá lesz, sőt vissza is kerül, p. o. az essivus és illativus ragok előtt így: *rakkahampa-na*, *rakkahimpa-na*, *rakkaham-pa-han*, *rakkahimpa-han*.

A' finn nyelv tehát lehető elmésen képezi a' tulajdonság-fokozást, az egyesszámmal a' másod fokot, a' többesszámmal pedig a' felső fokot fejezvé ki.

Lássuk, mint jár el az eszt nyelv. A' világosság kedviért a' példakul vett szókat finnül is kiteszük, a' *rakkaha* helyett *armaha*-t vevén, mely a' finnben irgalmast, de az esztben kedvest teszen. A' finn *armaha* tőnek nevezője *armas*, instrumentalisa *armahan*; az eszt nevező is *armas*, de a' genitivus (mert az esztben nincs instrumentalis) *armsa*. A' finn *väkevä* tőnek nevezője *väkevü*, instrumentalisa *väkevän*. A' megfelelő eszt szó *vägev*, genitivusa *vägeva*. — A' finn többesszámu instrumentalisa *armahin*, *väkevin*, az esztben az nincsen. Ebből már szükségké az következik, hogy az eszt nyelv nem bírja a' harmad fokot kifejezni, azért körül írja *köige*, *keige*, = mind, által. A' finn *pa* képző az esztben *m* (de a' dorpati esztben *mb*), azért a' finn *armahampi*, az esztben *armsam*, a' finn *armahin* (*armahimpa*) pedig az esztben *köige armsam*; — a' magyarban: *irgalmas-b*, *leg-irgalmas-b*. Továbbá a' finn *väkevämpi* az esztben *vägevam*, a' finn *väkevin* (*väkevimpä*) pedig az esztben *köige vägevam*; — magyarul is: *erős-b*, *leg-erős-b*.

A' lapp nyelv világosan a' tőhöz teszi a' fokozó *b*-t, és *mus*-t, melyek elseje a' másod, utóbbika a' harmad fokot fejezi ki. Összehasonlítás végett egymás mellé tesszük már a' finn, eszt, lapp és magyar fokozást:

Finn.	Eszt.	Lapp.	Magyar.
<i>paha</i> (rosz)	<i>paha</i>	<i>bahha</i>	rosz
<i>pahempa</i>	<i>pahem</i>	<i>pahab</i>	roszab
<i>pahimpa</i>	<i>köige-pahem</i>	<i>bahhamus</i>	leg-roszab

<i>Finn</i>	<i>Eszt.</i>	<i>Lapp.</i>	<i>Magyar.</i>
nuore (ifjú)	noor	nuorra	ifju
nuorempa	noorem	nuorab	ifjab
nuorimpa	köige-noorem	nuorramus	leg-ifjab
jalo	jalo	jallo	jeles
jalompa	jalom	jalob	jelesb
jaloimpa	köige-jalom	jallomus	leg-jelesb.

Ebből kitetszik, hogy a magyar nyelv a felső fokot körülírva fejezi ki, mint az eszt. A fő kérdés a második fok képzőjére szorít, mely a finnben *pa*, a lappban *b*, a magyarban is *b*, az esztben *m* (*b*). Ámde a magyarban *bb*-t írunk, hol veszi magát a kettős *b*? Nyilván félreértésből. Tudniillik a jó tulajdonkép *jov*, a tö tulajdonkép *töv*; ezekhez *b* járulván, lett *jovb*, *tövb*, valamint *szép*-hez *b* járulván, lett *szezb*, 's törvényes hasonulás útján: *jobb*, *több*, *szebb*. Ez a három szó azon véleményre szolgáltat okul, hogy a magyar fokozó képző *bb*, mi az itt mondottak szerint nem állhat, de a mi magában is lehetetlen. Minden képző valami önálló szónak maradványa; ilyen maradvány pedig bajosan állhat kettős mássalhangzóból, mert ez magányhangzót is tartott volna meg.

A vogul nyelv fokozó képzője *nu*, mely ha *mu* helyett talál lenni, a *pa*, *b*, *m* képzőhöz volna sorozható. A *mu* a névszókhoz járul közvetlenül, p. o. *el* = elő, *el-nu* = előbb; *pong* = bő, *böv*, *pong-nu* = bővebb stb. A harmad fokot nem fejezi ki külön képzővel.

A többi ugor nyelvekben, még a török nyelvekben is, alig fejlődött ki a fokozás; az oszmanli törökben még is *rak*, *räk* a fokozó képző, p. o. *alčak* alacsony, *alčakrak* alacsonyabb; *eski* ó, *eskiräk* régibb stb.

c) Hogy a finn nyelv valóban casusi raghoz csatolhat képzőket, mutatja a *laise*, *läise*, *lise* képzőnek szerepe is; annál kevesebbé csudálkozhatunk azon, hogy a fokozó *pa* képző genitivushoz vagy instrumentalishoz járul. A *laise*, *läise*, *lise* képző *lai* és *se*-ből van össze téve; tekintsük tehát előbb a *se* képzőt.

Ez a *se* egyaránt közönséges a finnben és magyarban, p. o. *muoto* mód, *muoto-se* mód-o-s; *kala* hal, *kala-se* hal-a-s; *käte* kéz, *käti-se* és *käsi-se* kez-e-s; *silmä* szem, *silmä-se* szem-e-s; *raha* pénz, *raha-se* pénz-e-s stb. Illy jelentésű tulajdonságneveket a vogul nyelv *ng* képzővel alkot, mely a magyar *nyi* képzőnek felel meg; mert, a mint látni fogjuk, a vogul igének névi módja is *ng*-vel alakul, mi meg a magyar *ni*-nek (tájéjtés szerint *nyi*-nek) felel meg, p. o. *pong* bő, *pong-u-ng* bőnyi, azaz bőves; *men-u-ng* vagy *men-e-ng* menni, *té-ng* enni, *äj-u-ng* inni stb.

A vogul *ng*-s tulajdonság-név a *p*-ssel szeret együtt járni, mely *p* képző a magyar *u*, *ü* képzőnek felel meg, p. o. *tur-p* tork-u, *tur-i-ng* tork-o-s; *sem-p* *sem-i-ng* szem-ü szem-e-s, azaz nagy szemü; *kvonz-e-p* *kvonz-e-ng* körm-ü körm-ö-s, azaz nagy körmü stb.

A finn *se* képző a *lai* szóhoz is járul, mely miféleséget, hozzátartozást jelent, p. o. *Suome* Finnország, *Suoma-lai-se* Finn országbeli, finn ember; *Unkari* Magyarország, *Unkari-lai-se* magyar ember. De járulhat a mutató névmások genitivusához is, p. o. *tä* ez, *tän-läi-se*, vagy hasonló: *tälläise* illyes; *tuo* az, *tuon-lai-se* vagy *tuollaise* ollyas; *mi* mi, *min-läi-se* vagy *milläise*, sőt inkább *millise* millyes. E magyar szók így taglalhatók: *ez-lye-s*, *az-lya-s*, *mi-lye-s*. Ebből kitetszik, hogy a *lya*, *lye* képző azonos a finn *lai*, *läi* képzővel, mely azonkép veszi föl az *s* képzőt, mint a finn, így: *lya-s*, *lye-s* = *lai-se*, *läi-se*. A magyar képző felveszi még a *tän*, *tén* és *n* képzőket is, innen: *ollya-tén*, *illye-tén*; *ollya-n*, *illye-n*; sőt magában is áll, mint: *olly*, *illy*, *melly*, *milly*.

d) A' fosztó képző, vagy a' tagadást kifejező képző is azonos a' finn és ugor nyelvekben, bár külseje szerint különbözik is. A' finn nyelvben a' dolognevekhez *ta*, *tä* járul ragképen, p. o. *käte* kéz, *küde-ttä* kezetlen, vagy kéz nélküli; *raha* pénz, *raha-tta* pénz nélküli; *suu* száj, *suu-ttu* száj nélküli (a' kettős *t* pedig a' hangtörvény szerint kell). A' *toma*, *töma* képző pedig dolognevekből tulajdonság-neveket alkot, p. o. *küde-tömä* kezetlen, *raha-toma* pénzetlen *suu-toma* szájatlan. A' finn nyelv tehát különbséget tud tenni a' *nime-ttä* név nélküli, és *nimetömä* nevetlen között; amaz a' magy. *val*, *vel*-nek 's a' finn *kansa*-nak ellentéte, p. o. *név-vel*, finnül *nimen kansa*, 's ennek tagadása: *név nélkül*, finnül *nimetä*; a' *toma*, *töma* pedig a' magyar és finn *s*, *se* képzőnek ellentéte, p. o. *pénzes*, *rahaise*, 's ennek tagadása: *pénzetlen*, *rahatoma*. Az esztben *tu*, a' livben *töm*, a' lappban *tabme* a' fosztó képző. A' vogulban ez a' képző *tal*, vagy *tál*, p. o. *sop* = száj, *sop-tál* szájatlan, azaz néma; *sem* = szem, *sem-tál* szemetlen, azaz vak. — Az osztjákban *da*, *de*, p. o. *tut* vogulul *sunt* száj, *tut-ta* száj nélküli; *sêm*, *sîm* szem, *sêm-da*, *sîm-de* szem nélkül. A' mordvinban *ftîma* a' fosztó képző. — Ezeknél fogva *toma*, *ta*, *da*, *tu*, *tál*, *tal*, *talan* vagy átvetés útján *atlan* a' fosztó képző az egész finn és ugor nyelvcsoportokban. A' magyar *talan*-ban az *an* nem tartozik a' tőhöz, hanem járulék, melynek értelme kiveszett már. Annyi bizonyos a' vogul nyelv tanúsága szerint, hogy a' magyar képzőt így kell taglalni: *tal-an*; igen nagyon csalatkoznak tehát, kik a' fosztó vagy tagadó értelmet a' *lan*-ban keresik, 's a' *ta*, vagy *at*-ot járuléknak nézik, elfelejtván, hogy a' járulék nálunk a' szók után, nem előttök, szokott járni.

A' török nyelvekben *siz*, csuvasul *sir* a' fosztó képző, p. o. törökül *at-siz*, csuvasul *jat-sir* = nevetlen. Úgy látszik, a' kény-szer-ben a' csuvas *sir*-t találjuk fel, mit itt előre csak megjegyzünk. Általában, a' képzők összehasonlítása tanuságosabb, de nem folytathatjuk.

13. §. Az igező ragjai.

Az ige minden nyelvnek fő része; a' finn, ugor és török nyelvcsoportokban pedig annyira kifejlődött, hogy az ige-tannak mintája lehet. Azonkívül az ige az, mely leginkább elválasztja a' három nyelvcsoportot. Külön fogjuk tehát mindenik csoportnak igeragozását felmutatni, hogy világosabban lássuk az illető különbségeket; azután lesz helye az általános egyezéseket is megérinteni.

I. A' finn nyelvcsoport igeragozása.

Állító ige.

Jelen idő.

	<i>Lapp.</i>	<i>Finn.</i>	<i>Eszt.</i>	<i>Liv.</i>
logam	olvasok	lu'en	loen	lugub
logak	stb.	lu'et	loed	lugud
lokke		lukee	loeb	lugub
lokkap	olvasunk	lu'emme	loeme	lugum'
lokkabättet	stb.	lu'ette	loete	lugut
lokkek		lukevat	loevat	lugubud

Múlt idő.

lokkim	olvasám	lu'in	lugesin	lugîs
	és			
lokkik	olvastam	lu'it	lugesid	lugîst
logai		luki	luges	lugîs

<i>Lapp.</i>	<i>Finn.</i>	<i>Eszt.</i>	<i>Liv.</i>
logaimek	lu'ime	lugesime	lugizöm
logaidek	lu'ette	lugesite	lugistö
lokke	lukivat	lugesivat	lugistö.

Tagadó ige (nem olvasok stb.)

Jelen idő.

im	{loga	em	{lu'e	ei ma	{loe	äb	{lugu
ik		et		ei sa		äd	
i		ei		ei ta		äb	
äp	{loga	emme	{lu'e	ei meie	{loe	äb lügöm	{lugöt
äppet		ette		ei teie		äd	
äi		eivät		ei nemad		äb	

Mult idő.

im	{ lokkam	em	{ lukenut	ei ma	{ lugenud	is	{ lugu	
ik		et		ei sa		ist		
i		ei		ei ta		is		
äp	{ lokkam	emme	{ lukenut	ei meie	{ lugenud	is	{ lugöm	
äppet		ette		ei teie		ist		lugöt
äi		eivät		ei nemad		is		lugöt

A' lapp nyelvnek kettősszáma is van, melyet nem hozunk fel, minthogy a' finn, eszt és liv nyelvben nincsen meg. — Mind a' négy nyelvben *egy* igét „olvasok“ ragoztam. Az olvasót figyelmeztetjük a' szó hangjainak öregbülésére, vagy gyengülésére (*lokkam*, *lukenut*, *lugenud*, 's *logam*, *luen*, *loen*), mi a' finn nyelvet jellemzi; de a' mi az esztben már vész. Különösen figyelmeztetjük a' ragokra.

Az egyesszámu első személynek ragja: *m*, *b*, *n* (*loga-m*, *lugu-b*, *lue-n*, *loe-n*); az *n* nyilván az *m*-nek gyengülése, mert a' finn nyelv nem szenved utóhangban az *m*-et. A' többes számu első személynek ragja: *p*, *me* és *m*, melly baj nélkül származhat az illető névmásból. Az egyesszámu második személynek ragja: *k*, *t*, *d*; itt bajos a' lapp *k*-t a' *don*-ból kiszármaztatni; már a' *t*, *d* eredhet *sinä*, *sina*-bul. Az egyesszámu harmadik személynek ragja a' finnben tulajdonképen *va*, *vä*, vagy *pi*, innen *luke-va*, vagy *luke-pi*; a' többes számban ki is mutatkozik az, mert ott *vat* a' rag (*luke-vat*). 'S mert *va*, *vä* az egyes számu rag, azért van *b* az esztben és livben. — A' mult időben a' lapp többes számu első és második személynek (*mek*, *dek*) ragja nevezetes, mert nagyon hasonlít a' magyarhoz.

Mint látjuk, a' finn nyelvek a' tagadást nem igehatározóul teszik az ige mellé, hanem igésítik, azaz a' személyi ragokkal kötik össze, 's az igét személyi ragok nélkül teszik hozzá. Ez a' livben változást szenved, mert ott ragoztatik az ige a' többesszámban.

A' felmutatott igeragozáson kívül van még egy más is, melly az igének jelentését magára az alanyra irányozza. P. o. a' *muutan*, *muutat*, *muuttua*, *muutamme*, *muuttatte*, *muuttavat* ige azt jelenti: másítok, másítsz, másít stb.; az igének jelentése átható, külső tárgyra irányozó. De a' nyelv ezt is mondhatja: *muuttain*, *muuttait*, *muuttaikse*, *muuttaimme*, *muuttaitte*, *muuttaitvat*, mi azt jelenti: változom, vagy változtatom magamat stb.; ez igének jelentése nem kiható, hanem magára az alanyra ható. Lehetetlen ebben kétféle ragot nem látnunk: a' szokott *n*, *t*, *va* (melly *a*-vá lesz, így: *muutta-a*); *mme*, *tte*, *vat*, mellyeket *alanyi* ragoknak nevezünk, a' me-

lyek a' *ki*? kérdésre felelnek, — 's az *i* ragot, mely a' tárgyat jelenti, erre a' kérdésre: *mit*? *kit*? Tehát: *muuttain*; *ki* változtat = *muutta*? én, *n*; *mit* változtat? *enmagamat*, *i*. Ez az *i* nyilván az *itse*, *ihse* (= *maga*, *itseni* = *magam*) szóból lett rag. Tartsuk emlékezetünkben a' finn nyelvnek eme' sajátosságát.

A' finn csoport infinitivusa *t*, *ta*, *da*, mint: *lokket*, *luketa* (luke'a), *lugeda*.

II. Az ugor nyelvcsoporthoz igeragozása.

Jelenidő.

Szirjän.	Votják.	Mordvin.	Magyar.	Vogul.	
töda (tudok)	todo (tudok)	sodan (tudok)	tudok	vauém (tudok)	miném (megyek)
tödan	todod	sodat	tudsz	vauén	minén
töda, tödaz	todä, todoz	sodï	tud	vauí	miní
tödam	todom	sodõtama	tudunk	vauu	minu
tödännid	tododï	sodõtada	tudtok	vauén	minén
tödänis	todo, todozi	sodïht	tudnak	vauét	minét

I. Multidő.

tödi	todï	sodïn	tudék	—	—
tödin	todïd	sodït	tudál	—	—
tödi, tödiz	todïz	sodïs	tuda	—	—
tödim	todïm	sodïmä	tudánk	—	—
tödinnid	todïdï	sodïtä	tudátok	—	—
tödinis	todïzi	sodïst	tudának	—	—

II. Multidő.

—	—	—	tud-tam	vau-sem	min-sem
—	—	—	tud-tál	vau-sen	min-sen
—	—	—	tud-ott	vau-s	min-s
—	—	—	tud-tunk	vau-su	min-su
—	—	—	tud-tatok	vau-sen	min-sen
—	—	—	tud-tak	vau-set	min-set.

Föltételező: *tudnék*, *tudnál*, *tudna*; *tudnánk*, *tudnátok*, *tudnának*; a' vogulban: *vau-num*, *vaunun*, *vaunu*, *vaunuu*, *vaunuen*, *vaunut*: vagy *minnum*, *minnun*, *minnu* stb.

Az ugor nyelvcsoporthoz infinitivusa: a' szirjänben *töd-ni*, a' votjákban *tod-ïi*, a' magyarban *tud-ni*, a' vogulban *vau-ng*, *mine-ng* (a' mordvinban *sodama*.) Hogy a' vogul *ng* = a' magyar *ni*, *nyi*-vel azonos, már a' névi képzőknél említettük a' 309. lapon.

Tagadó igeragozás.

Jelenidő.

og	ug	af sodan	nem tudok	ät vauém	ät miném
on	ud	af sodat	nem tudsz	ät vauén	stb.
oz	uz	af sodï	nem tud	ät vauí	
og todä	um	af sodõtama	nem tudunk	ät vauu	
on todä	ud	af sodõtada	nem tudtok	ät vauén	
oz todniz	uz	af sodïht	nem tudnak	ät vauét	

Mult idő.

ig	ög	ašin	nem tudtam	ät vausem
in	öd	ašit	nem tudtál	ät vausen
iz	öz	ašis	nem tudott	ät vaus
ig tōda	öm	ašimä	nem tudtunk	ät vausu
in tōdä	öd	ašidä	nem tudtatok	ät vausen
iz tōdniz	öz	ašist	nem tudtak	ät vauset

E' csoport személyi névmásai:

a' szirjānben: a' votjākban: a' mordvinban: a' magyarban: a' vogulban:

me	mon	mon	én	äm
te	ton	ton	te	nän
sia	son	son	ő	täu
mi	mi	min	mí, miv, mink	mán
ti	ti	tin	tí, tiv, tik	nán
nāa	sojos	sin	iv ök	tán

Nem tartjuk fel az olvasót a' személyi ragok származásának kimutatásával, hanem sietünk a' hasonlításra. E' csoport legelőször is két multat tüntet elő, az I-söt, melyet a' finn csoportban is találtunk, 's melly a' vogulban nem látszik meg; 's a' II-dikat, melly csak a' magyarban és a' vogulban, még pedig azon egy képzővel fordul elő, mert $t = s$, mint a' *tod* és *sod* is mutatják; tehát *hiv-t-am* és *vau-s-em* egyenlő alakulások. — A' vogul *vau-ém* annyit teszen, mint *hívni*, hajdan: *hiuni*, és *tudni*, azért vettem fel a' *tod*, *sod*, *tud* igék mellé; a' vogul *min* = *men*. — Továbbá a' magyarban és vogulban feltételező mód van, *na*, *nu* képzővel, *tud-né-k*, *vau-nu-n*; *men-né-k*, *min-nu-n*; *halla-né-k*, *kul-nu-n*; *hal-né-k*, *kal-nu-n* stb. Még az infinitivus is egyező az ugor csoportban: *ni* és *ng*, mint láttuk; a' mordvinban az nincs meg.

A' tagadó igeragozás átmenetelt mutat, minélfogva a' szirjān és votjāk a' finn csoporthoz hasonlítanak; a' magyar és vogul a' tagadó szót nem ragozzák; a' mordvin pedig közli a' kettőt.

A' mordvin ige egy sajátságot mutat, mellyre figyelmeztetni kell az olvasót. Ha összehasonlítjuk a' jelen idő többesét a' mult idő többesével; így:

sodī-ta-ma	sodī-ma
sodī-ta-da	sodī-ta
sodī-ht	sodī-st

a' jelen idő első és második személyében a' *ta* (az elsőszemélybeli tárgyi rag előtt *sa*) tűnik szemünkbe, mellynek ott, látszólag, nincs jelentése, mert *sodī* = *tud*, *ma* = *unk*. Ehhez kapcsoljuk azon különös tény, mellyet már a' 293. lapon észrevettünk némelly magyar igében, és a' melly abban áll, hogy az ígető és az alanyi ragok közt a' jelen időben *sz* vagy *d*-féle hang tűnik elő, p. o. *sz-es* igék:

fekü-sz-(ö)m	fekvé-m	e-sz-(e)m	e-sz-ik,	evé-m
alu-sz-(o)m	alvá-m	i-sz-(o)m	i-sz-ik,	ivá-m
eskü-sz-(ö)m	eskvé-m	hi-sz-(e)k	hi-sz-en,	hivé-k
haragu-sz-(o)m	haragvá-m	le-sz-(e)k	le-sz-en,	levé-k
nyugo-sz-(o)m	nyugvá-m	te-sz-(e)k	te-sz-en,	tevé-k
menek-sz-(e)m	menekvé-m	vi-sz-(e)k	vi-sz-en,	vivé-k
törek-sz-(e)m	törekvé-m	ve-sz-(e)k	ve-sz-en	vevé-k.

A' *fekvém, alvám* stb. mult időkbeli igék töje *fekv, alv*, a' mellyhez *á, é* időképző, 's *m* alanyi rag járulnak. A' jelenidőben az igetőhöz nem járulhat időképző, ott tehát csak az (az igető) lehet (*fekü, alu, eskü, haragu, nyugo*, vagy *fekv, alv, eskv, haragv, nyugv*; a' *menekü, törekü* szokatlan, de *menekv, törekv* igen is szokott) meg az alanyi rag *m*, melly előtt a' kiejthetetés végett *o, ö, e* áll. Ez nem kell a' mult időbeli *á, é* képző után, azért van: *fekvé-m* stb. Úgy vannak az *evém, ivám, hivék* mult időbeli igék is. Ezek töji hasonlókép *ev, iv, hiv, lev, viv, vev*, a' mellyekhez az időképző *é, 's* az alanyi *m*, vagy *k* rag járulnak. A' jelenidőben itt nem lehet időképző, hanem csak igető, alanyi rag 's a' kiejthetetés végett szükséges *o, ö, e*. Az igető itt látszólag csak *e, i, hi, le, te, ve, vi*. Azomban az valóban *ev, iv* stb. — Mind az *evém* mind a' *fekvém* sorban a' jelenidő, az igető és az alanyi rag közt, *sz* hangot mutat fel, melly a' többi idő- és módalakokban nem mutatkozik, 's a' melly, mint már a' 293. lapon láttuk, a' megfelelő finn és vogul igékben sincsen. Bizonyos tehát, hogy ez az *sz* nem tartozik az igetőhöz, hanem valami más okból került a' jelenidőbe. A' *vonszon* igéről lásd a' 293. lap. A' *d-s* igék csak *megyen*, és *vagyon* (*van*), mint legitt látni fogjuk.

De azon igék, mellyek a' jelenidőben *sz-et* vesznek fel, az egyesszámu harmadik személy által is kiténnek, ha nem *ikes-ek* is, mert az: *leszen, teszen, hiszen, veszen, viszen*; még az I. multban is megtartják az *n-et*: *lön, tön, hün, vön, vün*. Illy *n-es* igék még: *vonszon, megyen, vagyon* (*van*). Ez figyelemre méltó tünemény! A' magyar ige, ha nem *ikes*, az egyesszámu harmadik személyben nem teszi ki az alanyi ragot, kivéve a' foglaló módbeli tudj-o-n, láss-o-n, nézz-e-n stb. féléket; tehát: tud vet, tudá vete, tudott vetett, tudna vetne, tudand vetend, mind alanyi rag nélkül valók. Azomban a' többes szám harmadik személynek ragja mindenütt *nak, nek*, mellynek *n-je* nem tartozik a' többesszám jelöléséhez, mert az csak *k*. Az *n* tehát magának a' harmadik személynek jelelője, a' mellyhez a' többesszámi jelelő, a' *k*, járult; valamint a' *tok, tük, tek*-ben is a' *t* a' második személy jelelője, a' mellyhez a' többesszámi *k* járul. Ez az *n*, mint a' harmadik személynek alanyi ragja, csak a' felhozott igéknél maradt meg; sőt a' *fekszik, aluszik*-félék is hajdan: *feküszön, aluszon* valának. 'S ép az *n-es* igék tüntetik fel azt a' különösséget, hogy a' jelenidőben *sz-et* vagy *d-t, d'-t* tűznek az igető és az alanyi rag közzé. A' *megyen* és *vagyon* igék töje: *men* és *val*, mint a' rokon nyelvekben is *min, men* és *val* (votjákban), *völ* (szirjänben), *ol* (finnben, törökben), *bol, pol* (tatárban, csuvasban). A' *men, val* tök tisztán maradnak a' mult és több időben: *mene, vala, ment, volt, men-ne, vol-na, menend*: de a' jelen időben *megyek- vagy megyek-vé, vagyok-vá* lesznek.

Azt mondják talán, hogy a' jelentő mód jelenidejének *sz-e*, vagy *d, d'-je* a' multban *v-vé* és *t-vé*, 's a' foglaló módnak *gy-je* hasonlókép majd *n-né* majd *t-vé* változik. — Az *sz* nem változhatik menten, ok nélkül, *v-vé, gy-vé, t-vé, n-né*. Az illető igék valóságos töje a' névi származékokból is kitetszik: *fek-vő, al-vó, eskv-ő* vagy *eskvü-ő, törekv-ő, nevek-ő* stb. *fekv-és, alv-ás* stb. *ev-ő, iv-ó, tev-ő, lev-ő* stb. *ev-és, iv-ás, tev-és, lev-és* stb. A' többeli *v* csak a' beszöktetett *sz* előtt vész el, minden egyebütt a' következő bötühöz hasonul, mellyet a' képző *ád, p. o. j*-hez a' foglaló, *n*-hez a' föltételező módokban, *t*-hez a' második multban, mint:

tev-jek helyett	tegyek	tev-nék helyett	tennék	tev-tem helyett	tettem
ev-jem	„ egyem	ev-ném	„ enném	ev-tem	„ ettem
iv-jam	„ igyam	iv-nám	„ innám	iv-tam	„ ittam
lev-jek	„ legyek	lev-nék	„ lennék	lev-tem	„ lettem
hiv-jek	„ higyek	hiv-nék	„ hinnék	hiv-tem	„ hittem
vev-jek	„ vegyek	vev-nék	„ vennék	vev-tem	„ vettem

Tehát *tegyek* stb. *tej-jek* stb. helyett van. A' *men* és *val* igetőkbul hasonlókép származnak: *men-ő, men-és, men-etel; val-ó; azok* utóhangja nem is hasonul a' mód- és időképzők előhangjához.

Íme, a' mordvin nyelv a' jelentő mód jelenidejének csak többes számában, 's ennek is csak első és második személyében tüntet fel egy betoldást, *ta-t*, *sa-t*: a' magyar nyelv a' jelentő mód jelenidejének mind két számában mutat *sz* és *d* betoldást. De ama' nyelv azt a' betoldást minden igében feltünteti: a' magyar ellemben csak némely igében teszi azt, mellyek egyúttal az egyesszámú harmadik személybeli *n* raggal nevezetesekek.

A' mit a' két nyelv csak részben vagy kivételkép teszen, azt az *osztják* nyelv szabálynak tartja. Példák mutassák meg mindjárt.

<i>Igető.</i>	<i>Jelen idő.</i>		<i>Mult idő.</i>	
vej = vev;	ve-d-(e)m	ve-sz-(e)k	veje-m	vevé-k
têv = ev;	tê-d-(e)m	e-sz-(e)m	têve-m	evé-m
pan = tev;	pan-d-(e)m	te-sz-(e)k	pane-m	tevé-k
men = men;	men-d-(e)m	men-ď-(e)k	mene-m	mené-k
		men-gy-(e)k		
jiv = jö, jöv;	ji-d-(e)m	jöv-(ö)k	jive-m	jövé-k
sêv = szö, szöv;	seu-d-(e)m	szöv-(ö)k	sêve-m	szövé-k
mej = ád;	me-d-(e)m	ad-(o)k	meje-m	adé-k
stb.	stb.		stb.	

E' néhány példából látható, hogy az *osztják* ige a' jelentő módja jelenidejében, az igező és az alanyi rag között *d*-t told be. A' példák négy elseje a' betoldásra nézve is azonos a' megfelelő magyar igékkel; a' három utóbbi példa ellemben olyan, mellyeknek magyar megfelelői nem veszik bé a' betoldást; együttvéve tehát igen tanuságosak. Az *osztják* *vej*, *jiv* tök hangszerint is nagyon megegyeznek a' megfelelő magyar *vev*, *jöv* tökkel, 's íme azok a' betoldott *d* előtt elhagyják az utóhangot (*j*, *v*), ép úgy, mint a' magyar *vev*; innen *ve-d-em* = *ve-sz-ek*, *ji-d-em* = *jöv-ök*; a' *sêv* = *szö*, u-vá változtatja az utóhangot, innen: *seu-d-em* *szövök*. A' *têv*, vogulul *te* (lásd a' 289. lapon a' *syö*, *ev* igezőt), a' *mej*, vogulul *mi* = *ád*, is elejtik a' *v-t* és *j-t* a' betoldott *d* előtt, mint a' magyar *e-sz-em*, *te-sz-em* igék. Végre a' *men* tönek jelenideje *men-d-em* szinte azonos a' magyar *men-ď-ek* (mengyek, megyek) igével. — A' felhozott *osztják* példákból kitetszik, hogy a' betoldott *d* nincs a' mult időben, valamint a' foglaló (*mengam* = menjek) és parancsoló (*mene* = menj stb.) módban sincsen.

De itt azt is megtudjuk, hol veszi magát a' *d*? Az a' jelenidőbeli igésnévből (*participium*) való, melly *vejda* = *vevő*, *têvda* *evő*, *panda* *tevő*, *menda* *menő*, *jivda* *jövő*, *sêvda* *szövő*, *mejda* *adó*. Az *osztják* nyelvben tehát a' jelentő mód jelenideje a' *participium*bul származik. Hát ilyen okbul lehetne-é a' néhány magyar igeének betoldott *sz-jét* és *d-jét* is, 's a' mordvin igeének *ta-*, *sa-ját* is kimagyarázni? A' feleletet későbbre halasztjuk.

Tárgyi igeragozás.

De az ugor nyelvcsoporthoz leginkább a' tárgyi ragozással tűnik ki a' finn és török nyelvcsoporthoz közlő. *Tárgyi igeragozásnak* azt nevezzük, melly az alanyi ragok elibe a' tárgyra vonatkozó ragot is fölveszi. Már a' finn ige magára az alanyra vonatkozó ragot vehet a' személyi rag elé, úgy hogy amaz tárgyi, ez pedig alanyi rag. Ez az *ikes* és *szenvedő* igék alakulása, miről itt nem akarunk szólni. Szorosan véve tárgyi igeragozásnak azt vesszük, melly az alanyon kívül más személyt teszen tárgynak. Ezen ragozást a' magyar, mordvin és vogul nyelvek fejezik ki legvilágosabban, minek felfogására ide tesszük a' puszta alanyi igeragozás mellé a' három nyelvnek tárgyi ragozását.

Alanyi ragozás.		A' harmadik személynek tárgyi ragozása.					
Magyar.	Mordvin.	Magyar.	Mordvin.	Magyar.	Mordvin.		
fuv-(o)k	fa-n	fuv-(o)m öt	fa-s-a	fuv-(o)m őket	fa-sai-nä		
fú-sz	fa-t	fuv-(o)d „	fa-sa-k	fuv-(o)d „	fa-sai-t		
fú	fa-i'	fú- ja „	fa-s-i	fú- ja „	fa-si-nä		
fuv-unk	fata-ma	fú- j -uk „	fa-sa-šk	fú- j -uk „	min fa-sa-šk		
fú-tok	fata-da	fú- já -tok „	fa-sa-št	fú- já -tok „	tin fa-sa-št		
fú-nak	fa-ih	fú- já -k „	fa-sa-z	fú- já -k „	sin fa-sa-z		

A' második személy tárgyi ragozása.

Magyar.		Mordvin.	Magyar.		Mordvin.
fú- l -ak	(téged)	fa- t -ä	fú- l -ak	titeket	mon fata- dä -z
—	—	—	—	—	—
fú	téged	fa- ta -nza	fú	titeket	son fata- dä -z
fuvunk	téged min	fätä- dä -z	fuvunk	titeket	min fata- dä -z
—	—	—	—	—	—
fúnak	téged sin	fata- dä -z	fúnak	titeket	sin fata- dä -z

Az első személy tárgyi ragozása.

Magyar.		Mordvin.	Magyar.		Mordvin.
—	—	—	—	—	—
fűsz	engem	fasa- ma -k	fűsz	minket	ton fasa- ma -št
fú	engem	fasa- ma -n	fú	minket	son fasa- ma -z
—	—	—	—	—	—
fútok	engem	fasa- ma -št	fútok	minket	tin fasa- ma -št
fúnak	engem	fasa- ma -z	fúnak	minket	sin fasa- ma -z

A' magyar tárgyi ragozás a' harmadik személyt *j* és *já*-val fejezi ki tárgyul, a' hol ez világosan látható; azért azt hiszem, hogy az egyesszám *m*-ben és *d*-ben lappang a' tárgyi rag, *v* alakban, miszerint a' tárgyi *v* az alanyi *k*-val *m*-mé, 's az alanyi *sz*-vel *d*-vé vált, mint *az*-*va*-bul lett *oda*, *ez*-*ve*-bül lett *ide*, lásd a' 301. lapot. De a' magyar nyelv ezt a' tárgyi ragot számi különbség nélkül alkalmazza; innen: *fuvom öt*, és *öket*. — A' mordvin nyelv a' harmadik tárgyi személyt *s*-szel, *sa*-val fejezi ki, még pedig úgy, hogy a' számi különbséget is kitünteti, jóllehet végig nem bírja megkülönböztetni. Innen: *fa-s-a* fuvom öt, és *fa-sai*-na fuvom őket; de *fa-sa*-šk fűjük öt és őket.

A' magyar tárgyi ragozás az *l* rag által a' második személyt fejezi ki tárgyul, de csak az első alanyi személlyel. — A' mordvin nyelv a' második személyt *t*, *ta*-val fejezi ki tárgyul mind az első, mind a' harmadik alanyi személlyel; sőt az a' többes számban is megkülönbözteti, a' *ta-t* *dä*-vé változtatván el. Itt a' második tárgyi személy előtt meghagyja a' főlebb ismertett *ta* betoldást is, melyet dőlt betűvel különböztet meg a' vastag betűvel írt tárgyi ragtul. *Fata-dä*-z *fuvunk tégedet* jelent, de a' nyelv meghagyja a' betoldást akkor is, mikor az *fúnak tégedet*, *fúlak titeket* és *fúnak titeket* is jelent.

A' magyar tárgyi igeragozás nem fejezheti ki az első személyt tárgyul: de a' mordvin kifejezi *ma* rag által, mely előtt a' *ta* betoldás *sa*-vá lesz; innen: *fasa-ma*-k fűsz engem, *fasa-ma*-n fú engem, *fasa-ma*-št fútok engem és fűsz minket. — Lássuk most a' vogul tárgyi igeragozást, hasonlóképp csak egy idő-alakban.

Alanyi ragozás.		A' harmadik személy tárgyi ragozása.					
Magyar.	Vogul.	Vogul.	Magyar.	Vogul.	Magyar	Vogul.	Magyar.
fuvok	puľém	puľi- l (e)m	fuvom	puľi- au -m	fuvom	puľi- ün -em	fuvom
fúsz	puľén	puľi- l (e)n	öt	puľi- ä -n	a' kettőt	puľi- ün -n	öket
fú	puľi	puľi- tä	stb.	puľi- äg -ä	stb.	puľi- ün -ä	stb.
—	dualis	puľi- l -ämen	ketten	puľi- äu -men	ketten	puľi- ün -men	ketten
—		puľi- l -äen	fújuk	puľi- äg -en	fújuk	puľi- ün -n	fújuk
—		puľi- ten	öt stb.	puľi- äg -en	a' kettőt	puľi- ün -nen	öket stb.
fuvunk	puľu	puľi- l -u	sokan	puľi- ä -u	sokan	puľi- ün -u	sokan
fútok	puľiën	puľi- l -en	fújuk	puľi- ä -en	fújuk	puľi- ün -n	fújuk
fúnak	puľét	puľi- ünl	öt stb.	puľi- ä en	a' kettőt	puľi- ünl	öket stb.

A' vogul tárgyi igeragozás a' harmadik személyt teszi tárggyá, de kifejezvé a' számbeli külömbiséget. Az egyesszámu tárgyi rag az első és második személybeli alanyi rag előtt mind a' három számban *l*; a' harmadik személybeli rag pedig *tä*, *ten*, *ünl*. A' kettősszámu tárgyi rag mind a' három számban *ag*, *äg*, *äu*, vagy csonkán *ä*. A' többesszámu tárgyi rag ugyancsak mind a' három számban *ün*. — A' vogul nyelv a' második személyt is teheti tárggyá, még pedig hasonlóképp *l*-lel, de csak az első személybeli alanyi raggal. *Puľi-l-ém* tehát azt teszi : fuvom őt, és fú-*l*-ak. Ebben is tökéletesen egy a' magyarral.

III. A' török nyelvcsport igeragozása.

E' csoport jellemzésére csak a' török és csuvas nyelvből veszünk egy jelenidőbeli és mult időbeli alakot, melléjük tevén a' tagadó igeragozást.

Török.			Csuvas.		
sev-er-im szeretek	sev-m-em	nem szeretek	tuv-ad-ep	te-sz-ek	tu-me-p nem teszek
sev-er-sin szeretsz	sev-mez-sen	nem szeretsz	tuv-ad-en	te-sz-el(sz)	tu-me-n stb.
sev-er	sev-mez	stb.	tuv-at	te-sz	tu-me
sev-er-iz	sev-mez-iz		tuv-at-pir	te-sz-ünk	tu-me-bir
sev-er-siz	sev-mez-siz		tuv-at tir	te-sz-tek	tu-mi-r
sev-er-ler	sev-mez-ler		tuv-at-če	te-sz-nek	tu-mi-s
sev-dim szerettem	sev-me-dim	nem szerettem	tu-rem	tettem	tu-mä-rim nem tettem
sev-diñ stb.	sev-me-diñ	stb.	tu-ren	stb.	tu-mä-rin stb.
sev-di	sev-me-di		tu-re stb.		tu-mä-re stb.
sev-dik	sev-me-dik		bol-dem	voltam	bol-ma-rim nem voltam
sev-diñiz	sev-me-diñiz		bol-den	stb.	bol-ma-rin stb.
sev-diler	sev-me-diler	stb.	bol-de stb.		bol-ma-re

Az itt ragozott igezők : *sev* = szeret és *tuv* = tev, teszen. A' *sev*-hez a' török nyelv *er* (a' tö magánhangzóihoz képest *ar*, *or*) tagot told, a' csuvas nyelv a' *tuv*-h oz *ad*-ot (a' tö magánhangzóijhoz képest *ad*-et), melly *er*, *ad* nincs a' mult idő-alakban. A' török *er*, *ar*, *or* névszói képző, melly az igéből ige-snevet (participiumot) alkot; tehát : *sever* = szerető, 's *sever-im* szerető-én, azaz szeretek. A' csuvas nyelv hasonlóan jár el, jóllehet önálló *tuvat*-féle participiuma nincsen; de *tuvad-ep* azt teszi : tevő-én = teszek. Látjuk, hogy a' török és csuvas nyelv eljárása a' jelenidőbeli alak származtatásában teljesen megegyez az osztják nyelvével, mellyet a

315. lapon előadtunk, 's mellyhez a' mordvin *ta, sa*, 's a' magyar néhány igében látható *sz, d* vagy *d'*-féle betoldási tünemény csatlakozik. Az egyezésnek világosabbá tételére hadd álljon itt is egy-két magyar, osztják és csuvas példa:

Magyar.	Csuvas.	Osztják.
iv, i- sz -om	iz, iz- ad -ep	jënd, jënt- t -em
vev, ve- sz -ek	il, il- äd -ip	vej, ve- d -em
tev, te- sz -ek	tu, tuv- ad -ep	ver, ver- d -em
ev, e- sz -em	sij, sij- ad -ep	têv, tê- d -em
em, (emek)	üm, üm- äd -ip	em, em- d -em
men, men- d' -ek	—	men, men- d -em.
men- gy -ek	stb.	

Nagy az egyezés a' csuvas és osztják nyelv között, 's az osztják és magyar példák közt; alkalmasint hát egy okbul is származik a' betoldás. A' török, csuvas és osztják nyelvek az igésnévi képzőhöz adván az alanyi ragokat, úgy képezik a' jelentő mód jelenidejét: vajjon volt-e valaha a' magyar nyelvben is *sz, d*-féle participium, legalább *v, n, l* utóhangu igék után? — Van két feltűnő szó, a' *fél-sz*, és *mer-sz*, mellyet névszó gyanánt használunk (*fél-sze* van, nem volt *mersze*): lehet, hogy ezek ilyen alkotásu igésnevek. A' vogulban *s* által gyakrabban képeződnek igékből névszók, p. o. az igen gyakran előforduló *kal-s* = halandó, a' *ka-lém* = halok igéből. — Akármit mutat is most a' magyar és mordvin nyelv: a' jelentő mód jelenidejébéli betoldások bizonyosan az osztják, csuvas és török nyelvek által fejthetők meg.

A' török csoporti nyelvek a' tagadást az igető és az alanyi ragok meg időképzők között teszik, mint a' ragozott igékből kivesszük. Az ige tagadósítására nézve is a' finn és török csoport a' két szélén, az ugor csoport a' közepén áll, a' magyar és vogul nyelvek kivételével, melyek a' tagadást adverbiumnak veszik.

A' török multidő képzője *d*, melly alakjára nézve a' magyar *t*-nek és vogul *s*-nek felel meg (ol-*d*-um, vol-*t*-am, ol-*s*-em); de az a' csuvasban bizonyos betűk után *r*-ré is változik, innen van tu-*r*-em, = tettem, tu-*d*-em helyett.

A' török nyelvek infinitivusa *mak, mek*, a' csuvasé *as, üs*, melly a' finn *at, ta, üt, tü*-hez hasonlít.

A' török nyelvcsoporthoz nem ismeri a' tárgyi igeragozást.

14. §. Az igeszó képzője.

A' finn, ugor és török nyelvcsoporthoz az igeszószármazékok nagy bőségével tűnnek ki, 's köztük legdúsabb és szabályosabb a' török nyelv. Sok tehát a' három nyelvcsoporthoz képzője, a' mellyeket itt nem lehet előhozni. Csak azt említjük meg, hogy a' *t* képző mind a' három nyelvcsoporthoz cselekvő és cselekedtető igéket alkot; 's hogy azon kívül is sok képző keresztül vonul mind a' három. Egyes képzők azonban a' vogult és magyart tüntetik ki, p. o. a' vogul *kat* (*küt*), 's a' magyar *kod, koz* (*köd, köz*); a' vogul *gal*, 's a' magyar *kál*; p. o. a' magyar *mez* ruha, mellyet a' *mez-telen* és *mezít-láb* szókban ismerünk, megvan a' vogul nyelvben mint igető, innen: *mäs-ém* öltözöm, *mäs-t-ém* öltöztetek, *mäs-kät-ém* öltözködöm. Így *kuál* kél, *kuál-t-ém* keltek, *kuál-t-kat-ém* keletkezem. Így *ujém* úszom, *uj-gal-ém* úszkállok stb.

Visszatekintvén a' felhozott nyelvtani tényekre, ismét kérdezni lehet: van-e az árja vagy a' sémi nyelvek közt egy is, a' melly a' névszó és igeszó ragozására, vagy a' képzőkre nézve

annyira hasonlítana a' magyarhoz, mint akár a' finn, akár a' török nyelv? vagy a' melly épen a' vogulnál is hasonlítóbb lenne a' magyarhoz? De tulajdonképen azt kell felelnie annak, ki csak némi figyelemmel követett is minket a' nyelvvallatásban, 's képes felfogni a' tények tanuságát, hogy e' kérdés immár lehetetlenné vált.

C) Eredmény.

15. §. A' bizonyítékok összefoglalt tanusága.

Végig hallgatván a' finn, ugor és török nyelvek vallomásait, arra az eredményre kell jutnunk, hogy az említett nyelvek, mind a' szó-anyagra nézve, a' számnevektől kezdve végig, mind a' szók alakaira nézve, akár a' szó-nem híját, akár a' magánhangzók egybeférhetését vagy harmoniáját, akár a' szó-ragozást tekintjük, annyira hasonlók egymáshoz, a' mennyire különböznek az árja és sémi nyelvektől. Egy finn, ugor vagy török nyelvről sem lehet állítani, hogy árja vagy sémi jellemű volna, tehát inkább az árja vagy sémi nyelvekhez, mintsem a' finn, ugor és török csoporthoz tartoznék. Továbbá akármelyik finn vagy ugor nyelv is jobban hasonlít a' török nyelvekhez, mintsem akár valamelyik árjához, akár valamelyik sémihez; ugyanezt kell mindenik török nyelvről is állítani, hogy jobban hasonlít bármelyik finn vagy ugor nyelvhez, hogysem árjához vagy sémihez. Szóval a' finn, ugor és török nyelvek együtt külön rokonságot tesznek, melyet *áltaji rokonságnak* nevezünk. Ezt tehát a' közös szókön felül, mellyek közt a' számnevek és a' viszonzyszók szinte legnevezetesebbek, leginkább a' következők jellemzik: 1) A' 8-at és 9-et jelentő számnevek összetételei, miből azt kell következtetnünk, hogy az áltaji nyelvekben hajdan *hetes* számrendszer uralkodott volt, 's a' *tizedes* számrendszer azután lőn divattá. A' *hetesség* alkalmasint a' hold járásán és változásain alapszik; mert mindenik változása úgymint: *újhold, első negyed, holt tölte, hold fogyta*, hét napig tart, 's *négy hét* teszen egy hónapot. A' voguloknál, osztjákoknál és más népeknél tizenhárom hónap van, mellyek összesen ($28 \text{ nap} \times 13 \text{ hóval} = 364 \text{ napot}$) tesznek. Ámbár közöltük már a' vogul hónapokat (a' 114. lapon), mégis az osztjákok havaival egybevetés végett, ide is felírjuk:

A' Konda melléki vogulok hónapjai:

1. *pol' jongp* = fagy-hó, április;
2. *kul'um šes' jongp*, homályos nevezet, Reguly szerint *kátra pom jongp* avar fű-hó (május);
3. *tári náj jongp* = fenyő fény-hó, Reg. *tári il' j.* fenyő lé-hó;
4. *kál' náj jongp* = nyír lé-hó;
5. *jáni tots jongp* = nagy szárazság hava;

A' Szoszva melléki vogulok hónapjai.

1. *jüni pol' jongp* = nagy fagy-hó;
2. *jang natne jongp* = jég folyó hó, mikor a' folyók zajlani kezdenek;
3. *lopta jongp* = levél-hó, mert a' fák leveledzni kezdenek;
4. *tuv kotil jongp* = nyár közepének hava;
5. *ojt-túr jongp* = réti tó hava (mikor az áradó folyók tavakat képeznek a' síkon);

Az osztjákok hónapjai:

1. *xüjem tîlis* = ívó-hó; mikor a' halak ívnak, április;
2. *unž ele tîlis* = fenyő héj-hó;
3. *sümet ele tîlis* = hárs héj-hó;
4. *var tîlis* (vogul. *arp-jongp* volna) = hal geréb-hó;
5. *püm verda tîlis* = fű csi-náló (szénacsinaló) hó;

6. <i>viš tots jongp</i> = kis szárazság hava ;	6. <i>vor túr jongp</i> = hegyi tó hava (mikor hegyi tavakban halásznak) ;	6. <i>tunt-vása-menda tîlis</i> = lúd-récze menő hó ;
7. <i>Semno kâdel jongp</i> = Si-meon napja hava ;	7. <i>soher jongp</i> = lazacz-hó ;	7. <i>vêlek-jux tîlis</i> kopasz fahó ;
8. <i>Pührou jongp</i> = fátyol-hó (orosz ünnep: <i>Mária fátyla</i> ünnepe ?)	8. <i>mán tahus jongp</i> = kis ősz-hó ;	8. <i>kurang xuj tîlis</i> gyalog ember-hó ;
9. <i>viš tükus jongp</i> = kis ősz-hó ;	9. <i>jüni tahus jongp</i> = nagy ősz-hó ;	9. <i>tavang xuj tîlis</i> lovag ember-hó ;
10. <i>jüni tükus jongp</i> = nagy ősz-hó ;	10. <i>sank jonkep</i> (Ahlqvist szerint <i>sank</i> = derék, tehát azon hónap, melyben derékig ér a' hó ;	10. <i>êne tet čenč tîlis</i> = nagy öl hát-hó ?
11. <i>tál jüt jongp</i> = télközepének hava ;	11. <i>tál kotil jongp</i> = tél közepének hava ;	11. <i>áj tet čenč tîlis</i> = kis öl hát-hó ?
12. <i>jasi jongp</i> = botos hó ? mert botosban vadászni kezdenek ?	12. <i>redin josü jongp</i> (Reguly réting juos uj.j. = ravasz sas hó ;	12. <i>vôt tîlis</i> = szél hó ;
13. <i>šah jongp</i> világosodó hó.	13. <i>mán pol' jongp</i> kis fagy-hó.	13. <i>varngaj tîlis</i> = varnyú hó.

Reguly sem sejti vala, hogy lehet tizenhárom hónap is ; de Ahlqvist följegyzé az itt közlött vogul hó-neveket, 's *Castrén* az osztjákokat *).

A' Kondamellékieknél a' 7. 's 8. hónap-nak már keresztyén neve van. — Látjuk, a' vogulok és osztjákok a' tavasszal kezdik az évet ; 's bár nem mindenik hónapnak neve világos előttünk, azt mégis kiértjük, hogy melyik mely évszakba való. — Nem csalatkozunk tehát, ha azt állítjuk, hogy az áltaji népek legrégibb számrendszere hetes vala 's a' hõld járásán és változásain alapult. De azután elfogadták a' tizedes rendszert, mert most ezt találjuk mindenütt. Mikor történék az, nem tudhatjuk : a' 10-et jelentő szók sokaságából annyit következtethetünk, hogy akkor az áltaji népek már némileg el voltak széledve. Mert ha még akkor is olly közel laktak volna egymáshoz mint azelőtt, alkalmasint a' 10-et jelentő szók is annyira egyeznének egymással a' finn és ugor nyelvcsoporthoz, mint megegyeznek az 1—7-ig való számnevek.

2) Az áltajiságot jellemzi a' szó-nem hja, legalább az árja és sémi nyelvek irányában ; mert tudjuk, hogy sok más nyelvben sincs szó-nem, lásd a' 299. lapot.

3) Jellemzi a' magánhangzók harmóniája, minél fogva azok három osztályra oszlanak 's egymással csak a' felhanguak és az alhanguak külön-külön férhetnek meg ; a' közlő hanguak pedig mindenik osztállyal előfordulhatnak. Ez a' jellemvonás elválasztja az áltaji nyelveket nem csak az árjáktól és sémiektől, hanem szinte minden más nyelvektől is. — Külömböznek ugyan az áltaji nyelvek a' névszó ragozása de kiváltképp az igeszó ragozása által is mind az árjáktól mind a' sémiektől : a' három kijegyzett jellemvonást mégis legáltalánosabbnak, 's az árja és sémi nyelvek irányában legeldöntöbbnek tartjuk. — A' magyar nyelv tehát az áltaji rokonsághoz tartozik.

De hogyan támadhatott e' rokonság ? A' régi magyar nyelvben a' *ra*kon, *ro*kon, 's a' vo-

*) A' 114. lap jegyzetében idézve van Ahlqvist közlése ; a' *Castrén* feljegyzését lásd : *Ostjakische Sprachlehre*. Zweite Auflage, 116. lapon. Pétervár 1858.

gul nyelvben a' *raunu* szók első jelentésök szerint azt jelentik, a' mit most szláv szóval *szomszéd*-nak nevezünk; a' *rokon*, *raunu* tehát szomszéd. Az egy örökségen lakozó nemzetségbeli okvetetlenül szomszédok is. A' rokonság ennél fogva egymáshoz közel-lakást föltételez; ez pedig úgy vérségi származást mint külső csatlakozást teszen föl. Nemzet keletkeztét vérségi származás és külső csatlakozás nélkül gondolni nem lehet ugyan: mégis a' nemzet legelső magvát vérségi származás teszi, valamint az első csatlakozás is bizonyosan vérségi rokonokat fűzött össze. Csak számosabb egyedekből álló nemzet-mag olvaszthat magába idegen származású csatlakozókat; ilyen beolvasztás nélkül egy nemzet sem vált volna azzá, a' mi. Az egyes nyelvnek támadását sem tudjuk másképen gondolni, mint vérségi származás és külső csatlakozás által; mert az emberek előbb beszéllettek vala 's azután alkotának nemzeteiket. Az első nyelvcsatlakozás is bizonyosan vérségi rokonokat fűzött egybe, kik hasonló nyelven beszéltenek vala, más különben egy nyelv sem vált volna azzá, a' mi. ***Ezt kell a' nyelv alakulása legrégibb korának tartani.*** A' mi közösség van az áltaji nyelvekben, azt mind ebből a' korból öröklötték és tartják meg mai napig. Az igen sok említett felül még egy nagy tényt akarok felhozni, melly talán abból a' legrégibb korból maradt meg az egyes áltaji nyelvekben, 's az a' kéz ***negyedik*** újjának neve, a' ***nevetlen***, vagy ***névtelen*** újj.

Hazánk sok vidékén ismerik még a' *nevetlen* újjat; a' székelynél is *nevetlen* újj = nevedék újj (Krizsa, Vadrózsák, 510. lapon); *Molnár Albert* szótárából közli a'szót *P. Pápai*, 's utána *Kresznerics* is; az újabb közönséges szótárakban nem találjuk. E' különös név megvan a' finn nyelvben: *nime-tön* sormi; meg a' votjákban: *nim-tem* cini; a' szirjában: *nim-täm* čuñ; a' vogulban: *näm-tal* tuľe; a' mordvinban: *lem-ftemä* sur; —

megvan a' csuvasban: *at-sir* porne, turkmenben: *at-sir* parmak; tatárban: *at-siz* parmak; jakutban: *ata-suox* = neve-nincs; —

megvan a' jurák szamojédben: *nim-d'eda* tea;

megvan a' mandsuban: *gebu-akô* = neve nincs, lásd *Schiefner-t*, a' „Castrén's Grundzüge der Tungusischen Sprachlehre XIV. 1. (Petersburg 1856.)“ 's *Böhtlingk-et* „Über die Sprachen der Jakuten.“ „Wörterbuch“ 3. lapján. A' *nevetlen* újj nevezet tehát megvan az összes áltajiságban. Azt nem tudjuk, mi lehet oka e' nevezetnek: de azt tudjuk, hogy a' magyar nyelvbe csak az ősi örökség útján juthatott be; 's így jutott az a' finnbe, az ugor nyelvekbe, a' török, szamojéd és mandsu nyelvekbe is. Ez örökség tehát közös. Úgyde ha közös, föl kell tennünk, hogy a' *nevetlen* név már akkor megvolt az áltaji népeknél, mikor még együtt valának. Mert ha az elszéledés után támadt volna valamelyik ágban, tessen a' finn ágban, nem kerülhetett volna a' mandsukhoz, 's megfordítva. Csak hitbéli fogalmak, képek 's neveik terjeszkednek el rokon és nem-rokon nyelvű népekre is: ámde az elszéledés után egy áltaji nép közt sem támadt új hit, melly rokonok és nem-rokonok közt elterjedt volna. Még hódítás útján sem vihették a' „*nevetlen* újj“ nevet a' mongolok vagy törökök a' finnekhez: annál fogva hinnünk kell, hogy az a' legrégibb időből való, a' mellyben az összes áltaji népek még közel laktak vala egymáshoz, 's a' mellyből való az áltaji nyelvek azon közös jelleme, melly külön fajjá teszi azokat.

De *Pott* (Die quinare und vigesimale Zählmethode bei Völkern aller Welttheile, a' 184. l.) a' *sinaiknál*, *Böhtlingk* pedig (lásd a' Jakut nyelvtan idézett helyét) a' *tibetieknél* és *hinduknál* is megtalálta e' nevezetet! — Míg azt valamennyi sinai nyelvű népeknél, 's valamennyi árja nyelvekben meg nem találják: addig teljes joggal állíthatjuk, hogy e' különös nevezet áltaji örökség, 's abból jutott a' sinaiakhoz, tibetiekhez és hindukhoz, valamint eljutott az oroszokhoz is a' *bez-jimjünojoj* palec, — alkalmasint a' mongolok hódításainak útján, a' melyen a' finnekhez nem juthatott el. — —

Meddig tartott az áltaji nyelvek közös alakulásának ideje, azt nem tudhatjuk, mert az túl ér minden történelmi tudáson. Hosszunak kellett lenni, mert az alatt erősödött meg az áltajiség jelleme, mely azólta eltörölhetetlen; 's mert nagy a' közös örökség, melyet mindenik áltaji nyelv megőrzött. Az együttlakást nem is lehet valami szűk helyen összeszorulónak képzelni; az ősi áltaji nép bizonyosan nagy téren hullámoz vala sokáig. A' kik szélsők valának, mind szélebbre mozdulának; erőszakos mozgalom is szét roppanthatá a' laza egységben lakott népet, mely azután külön csoportokra vagy ágakra kezdte oszlani.

Egyik nagy szakadás volt az, mely a' finn-ugor népeket elválasztotta a' török, szamójéd, mongol-mandsu népektől. Ennek eredménye gyanánt vehetni azt a' különbséget, mely általában egyfelül a' finn-ugor nyelvek közt 's másfelül a' török meg a' többi nyelvek közt tetszik ki, 's a' melyet némely példa által is kitüntethetünk. Mondtuk már (a' 299. 300. lapon), hogy a' török (a' szamójéd, mongol és mandsu) nyelvekben nem igen találhatik *r*-rel kezdődő szó: ellemben a' finn-ugor nyelvekben az előhang *r* igen közönséges. Ily föltétző különbség csak az elválás után támadhatott. A' *nevetlen* újrral beszéltünkben azt találók, hogy a' *név* szó a' finn-ugor nyelvekben *nüm, nim*: a' török nyelvekben *at*; a' *talán* fosztó képző a' finn-ugor nyelvekben *toma* (finn nominativus *ton, tön*), *tübme, ftema, tüm, tem, tal*: a' török nyelvekben *siz, sir*. Így a' *szem* az összes finn-ugorságban *sem, silm, sin*: a' törökségben *kor, gor, köz*; — a' *kéz* amott *kát, küt*: itt *al, el* stb. stb. Hasonló különbséget találunk a' számnevek közt, p. o. a' finn-ugorban *négy, nelj, nil* van: a' törökben *tuort, dört, tuvatta*. Meglátszik a' különbség a' többesszám képzőjében, mely a' finn és ugor nyelvekben *k, h, t*, a' törökökben *lar, nar, dar, tar*; meg a' tagadó szóban, mely a' török nyelvekben mint képző az ígető után 's az idő-képző elibe jő, így: *sev-me-dim*: a' finn és ugor nyelvekben pedig nem forr össze az ígetővel, p. o. finnül *en* rakasta; magyarul *nem* szeretek stb. Ezeknél fogva azt kell állítanunk, hogy a' magyar nyelv szótárilag és nyelvtanilag közelebb áll a' finn nyelvekhez, hogysen a' törökhöz; 's a' kik talán ellenkezőleg látják a' dolgot, azok épen nem látják azt, a' mit már ezentul lehetetlen lesz nem látniok.

Egy más nagy szakadás történt akkor, mikor a' finn nyelvek elválának az ugor nyelvektől. Megtörténvén ezen elszakadás, a' finn és ugor nyelvcsoportok is külön-külön kezdének alakulni. A' mely különbség a' két nyelvcsoport közt találhatik, azt mind a' külön lét alatt eredettnak kell tartanunk, máskülömben nem lehetne megfejteti. Az elszakadást azomban nem úgy kell venni, mint valamely elvágást, mely szorosán és rögtön elválasztja a' részeket, hanem szószertinti elszakadásnak, mely eminnen amonnan hágy foszlányokat maga után. Így magyarázhatók meg a' csoportbeli különbségek mellett találtató egyezéseket, melyeket a' magyar nyelvben majd finnségnek majd törökségnek lehetne nevezni, e' névvel azt akarván kifejezni, hogy hová szít egy vagy más egyezés; — 's a' melyeket e' szerint a' finn nyelvben is majd törökségnek majd magyarságnak nevezhetnénk. A' csoportbeli alakulás idejének hosszát sem lehet tudnunk, de bizonyosan az sem volt rövid, mert az alatt fejlődött ki a' nyelvcsoportok jelleme. A' hosszú időn kívül helyi egységet is kell föltenni, mert ha sokáig együtt nem laktak volna azon népek ősei, kiknek utódjait most finneknek és ugoroknak nevezzük, 's a' kik épen nyelveiknél fogva különböznek egymástul: lehetetlen, hogy a' finnség és ugor-ság kifejlődött volna. **'S ez a' csoportokra oszlás 's mindenik csoportnak hosszú ideig való külön élete, az áltaji nyelvek történeteinek második szakasza.**

A' finn és ugor nyelvek csoportbeli jellemét az előbbieken láttuk ugyan: mégis újra megemlíjtük, hogy az ugor csoportot a' számnevek közt a' 20 és az 1000 (lásd a' 274. lapot), a' nyelvtani alakok közt pedig leginkább az *igének tárgyi ragozása* (lásd a' 315—317. lapot) jellemzik, minél fogva a' magyar nyelv az ugor csoporthoz tartozik.

Az egy csoportbeli nyelvek közt is kisebb vagy nagyobb közelség, vagyis rokonság tűnik elő. Az igen sokat magában foglaló nyelvvaltatás közben mindenkor azt találtuk, hogy a' magyar nyelv minden ugor nyelv közül, a' vogulhoz közeledik legjobban; azt meg a' vogul nyelvtenban és szótárban fogjuk tökéletesen átlátni, hogy a' vogulhoz olly közel jár az osztják, mint egy erősen kifejtett nyelvjárás. A' magyar nyelvnek közelvolta a' vogulhoz kitetszik a' számnevekből (a' „nyol-cz“ szónak első tagját világosan csak a' vogulban, a' „kilen-cz“-ét világosan csak egy osztják nyelvjárásban találtuk meg); kitetszik a' viszonyszókból, 's minden egyéb szó-csoportból; de kitetszik az eredeti viszonyragok első összetételeiből, 's az ige-ragozásból. Ezt megint csak abból lehet megfejtetni, hogy a' magyar nyelv legtovább maradt a' vogul (és osztják) nyelv közelében.

A' nyelvek történeteinek azon második szakasza, melly alatt csoportbeli jellemők kifejlődött, hasonlóképp túl ér a' történelmi világos tudáson; mert a' mit az összes ugorságról, mint még egyes nemzetekre nem oszlott tömegről, tudhatunk is, az nem a' magyar, nem a' vogul, nem a' mordvin stb. népnek története, hanem mindnyájok közös elődeié.

Végre a' különös nyelvcsoporthok is megoszlanak, 's kezdődék az egyes nyelvek és népek saját egyedi élete. Itt és ekkor éri, ha ugyan érheti, mindenik népet a' történelem világossága. Mikor kezdődék a' magyar nemzetnek és a' magyar nyelvnek saját egyedi élete, azt hasonlóképp nem tudhatjuk. Maga a' nyelv és a' nemzet sem tudja, mint az egyes ember nem tudhatja születését; más nyelvek és nemzetek sem tudják, mert ezek csak megemberedett nemzettrül vehetnek tudomást. De azólta folynak a' magyar nemzetnek és nyelvnek történetei, mellyek hát részint tul vannak a' történelem tudásán, részint, 's azt hisszük, legnagyobb részint, a' történelmi tudásba foglalvák. **Azért méltán nevezzük ezt a' kort a' magyar nyelv és nemzet történelmi szakaszának.**

Valami vonzó báj ömlik el a' nemzetek és nyelvek bölcsőjének táján; azért vágyódunk azt felkeresni, mint vissza kívánczik minden felkölt vagy költői elme az elveszett édenbe. Csak az állat nem tekint vissza a' mult felé, 's nem reménykedik a' jövőndőbe; a' melly ember és embernyom nem csupán élelmet kereső, az szeret a' multnak alkonyán 's a' jövőndőnek hajnalán merengeni, sőt vizsgálódni. 'S a' nemzet homályos multjához ép a' nyelv ígérkezik kalauzolni, mert benne tükröződnek a' történelmi tudást megelőző viszontagságok.

E' munka folytában több ízben találánk olyanokra, mellyek méltán megleptek, 's a' mellyeket itt, legrövidebben bár, elő kell hozni.

A' 73. lapon a' vogul folyók szirján nevein csudálkozhattunk, mellyek is: két *Losz-va*, két, sőt három *Szosz-va*, *Szig-va*, *Szin-ja*, *Lob-va*, mert nagyon emlékeztetnek a' *Szin-va*, *Zagy-va*, *Zsit-va*, *Lend-va*, *Bit-va*, *Csor-va* nevü magyar folyókra (a' *va*, vogulul *já* vizet jelent). Nem kevesbbé föltetszenek a' vogul és osztják helységek nevei: *Ehing-paul* = Enying-falu, *Ol's*, *Sob*, *Munkes* = Munkács-e? *Jujl*. — Azt tudjuk, hogy a' vogul *tárom* eget, időt, időjárást, nagyot, végre istent jelent, a' *tárom* szónak magyar megfelelője: *terem*, miből *természet*; a' vogul *tárom* = isten *táreti* = eredtet, ereszt (teremt), mert *tári* ér, *táres* = ér, vena, *táremi* ered stb. lásd a' 116. lapot. Más vogul szó a' *sátí*, melly megfelel a' magyar *ád*, *áld*-nak, lásd az *imádság* szó fejtegetését a' 288. stb. lapon; a' *sát* úgy viszonylik az *ád*-hoz, mint *sater* az ezer-hez, *sarí* az arany-hoz, lásd a' 270. l. *Sátmém* tehát imádkozom; *sátahtém* igézek, átkozom, lásd a' 164. lapon. — Hogy a' vogul elm-kals a' magyar *em*-ber-nek felel meg, a' 288. stb. lapon van kifejtve. — A' vogul *kantém*, *küntém* tesz: haragszom, káromkodom, igézek, l. a' 163. lapot; a' vogul *jurém*, *jirém*, *irém* tesz: áldok; *jurkatém*, *jirkatém*, *irkatém* = áldozom, imádkozom, bűbajoskodom, lásd a' 163. lapot. A' magyar nyelvben is megvan a' *kanta-ír* = unguentum veneficum, *kanta-íring*, szó és alak szerint, = *kanta-íres*; tehát mind a' két vogul szó együtt

találtatik nálunk; az *iralni* is csak annyi, mint *irkatung* = áldozni, büvölni. Egy régi lakodalmi *gajdban* (lásd „Régi magyar vitézi énekek“ I. 351. lapján, kiadta *Thaly Kálmán*) olvasuk: „Félszemü füzfa mellett bucsút hirdetének, *Kanta-irral* az ágnak mint oda csellegnek“ stb. — A' vogul *térne* igénév, lidérczet, bolygó tüzet jelent, 's azt *sát nélmep térne ul'e*-nak, azaz hét nyelvű térn tűznek, lidércz-tűznek nevezik. A' szónak töje *tér*; mind ennek, mind a' *térne*-nek származéka: *téring* és *térning*. Nyelvünkben a' *tering-ette* szó él, melly nyilván az *ördög-adta*-nak hasonmása, mellyben az *adta* szó a' *tering* miatt úgy lett *edté-vé* (*etté-vé*), mint a' *nap* szó az *in*-miatt *nep-pé* (*innep*) lett. Hogy mind ezek a' régi vallásbul valók, 's azért homályosak, mert csak e' néhány szó maradt meg belőle, az kétségtelen. 'S ha tudjuk, hogy p. o. a' magyar *menny* szó a' mordvinban *menel*, hogy a' *vim*, *im*, mellyet az *im-ádni* szó örzött meg, a' votják és szirjān nyelvben is megvan: azt kell mondanunk, hogy eme' szók a' régi ugor népek közös vallásául tesznek tanúságot. Vajjon hát az *isten* szó perzsa volna, 's nem ugor, azaz eredeti magyar? Fischer, ki a' *tiz*, *száz*, *ezer* szókat perzsáknak véli vala, az *isten*-szót is a' perzsa *jez-dan*-nak hitte. De ha Fischer ezeket tudja, mellyeket itt előadtam, bajosan állítja, a' mit állított. Vannak perzsa szók az ugor nyelvekben, p. o. *nán* (szirjānül, votjákul, osztjákul, vogulul) kenyér, perzsául نان (*nán*); *šan*, *tušmen* a' vogulban lélek és rosz, perzsául جان (*žán*), és دشمن, *düşmen*, görögöl is *δυσμαρής*, szanszkritul *durmanas* stb., de az ugor népek vallásában, mellyet épen itt tanulunk megismerni, perzsaságot nem találunk. Mikor is voltak a' perzsák térítők? A' mágusi hit alig bírt otthon is megmaradni, 's a' midőn, a' vélemény szerint (630. tájban Kr. u.) a' magyarok a' perzsákkal érintkezének: akkor a' perzsa hit már az iszlámság alá vala kerülendő. Idegen népek nem szoktak azon valláshoz állani, melly bukó félben van. A' melly áltaji népek Perzsaország határain a' Mohammed hitével találkoznak azon időben, azok mind az Iszlámhoz álltak, mint a' török népek. — Az *isten* szó áltaji, ha szorosan véve nem ugor. *Is* (isemucut) atyát, öreget, nagyot teszen, a' jéniszej osztjában is *ész* isten és menny; a' *ten* alkalmasint az, mi a' török *teñri*, *tañri* = menny; *is-ten* tehát = öreg-menny, nagy-menny, azután a' menny személyesítése, mint a' vogul *tárom*.

A' 185—193. lapokon a' vogulok költészetét a' finn költészethez hasonlítván, azt találók, hogy mindenikben az *előrim* (allitteratio) és a' gondolat *kétszeres kifejezése* (paralellismus) uralkodik; mind kettőnek nyomát a' magyar régi költészetben 's a' közmondásokban is feltaláltuk. Ez hát tanúság volna az ősi közös miveltségről is, mi a' közös hitbeli maradványai mellett nem csuda. — Ím ekként tükröződnek a' nyelvben a' történelmi tudást felülmúló viszon- tagságok!

Módunk vala észrevenni (lásd a' 297. lapot), hogy a' magyar nyelvben nem csak egy rakás olyan szó van, mellyet a' török nyelvből kölcsönzöttnek lehet, sőt tán kell is, tartani, hanem van egy rakás olyan is, melly törökös ugyan, de nem lehet kölcsönvett.

Arra is emlékezzünk, hogy azon törökös szók a' csuvas nyelv szavaihoz hasonlítanak. Vala módunk azt is észrevenni, hogy némelly magyar ige (hiszen, veszen, viszen, teszen, le-szen, megyen, vagyon; eszik, iszik, fekszik stb.) a' jelenidőben valamit mutat fel, a' minek hasonlóját az osztják és a' csuvas igék kivétel nélkül tartják. Mind ama' szókra nézve, mind a' kivételes igékre nézve különbözik a' magyar nyelv a' vogul nyelvtől: kell tehát, hogy ő azokat a' vogul nyelvtől való elválása után vette légyen föl, a' mikor már egyedi, 's talán történelmi életét éli vala. A' magyar nyelvnek ezen tapasztalását (ha szabad így neveznem) még belső életéhez tartozónak vesszük, melly nagyon különbözik a' későbbiektől, mellyeket a' keleti és déli szlávoktól érzett. Azt a' belső tapasztalást csak úgy lehet megfejteti, ha föltesszük, hogy a' magyar nemzet és nyelv, az ugor népektől és nyelvektől elválta után is, egyfelül az osztjakok elődeivel, másfelül csuvas-török nyelvű népekkel volt sokáig érintkezésben.

A' nyelvek vallomásai azt tanúsítják, hogy a' magyar nyelv, minden most ismeretes rokon nyelvek közül, leginkább hasonlít a' vogul nyelvhez: vajjon hát a' magyarok az ugor földről származnak-e, a' mely ma is a' vogulok hazája? Lássuk most, mit felelnek erre a' történelmi bizonyítékok.

II. FEJEZET.

TÖRTÉNELMI BIZONYÍTÉKOK.

16. §. A finn, ugor és török népek földrajzi viszonyai a' jelenben.

A' történelmi bizonyítékokat a' finn, ugor és török népek mai földrajzi helyzetök leírásával akarjuk megkezdeni, a' jelen állapotban keresvén a' kiindulási pontot.

A' *finn nyelvcsoporthu népek* ma a' lappok, finnek, esztek, livek, vesziék, vótok, vagy az úgynevezett éjszaki csúdok, 's a' karjalaiak a' Fehér-tenger nyugati partjain; továbbá a' közép Oroszországban elhintett finn maradványok; Svédország és Norvégország belsejében is laknak finnek. Azt lehetne mondani, hogy a' Fehér-tenger, az Onega-tó, 's általában a' keleti hosszúság 55° teszi a' finnség keleti határát, 's a' szélesség 56° teszi déli határát. Ők magokat a' *Suomi* névről *suomalais*-oknak, a' lappok is *sabmelač*-oknak nevezik *). Az idegen íróknál a' *finn*, *eszt*, *lapp* nevezetek divatoznak csak, a' *finn* és *eszt* már régibb időtől fogva. *Ptolemaeus* *qirroi*-nak nevezi; *Tacitus*nak világosabb tudomása van a' Balttenger lakosairól. Megkülömbözteti a' svédok őseit a' *gótokat* és a' *szveaiakat*; nagyon hihető, hogy ezek keleti és éjszaki szomszédaikról is, az esztekről és finnekről, biztos tudománya volt. „Trans Lygios *Gotonas* regnantur, paulo jam adductius, quam ceterae Germanorum gentes, nondum tamen supra libertatem. Protinus deinde ab Oceano Rugii et Lemovii. — — — *Suionum* hinc civitas ipso in Oceano praeter viros armaque classibus valent. . . . Trans *Suionas* aliud mare pigrum ac prope immotum. . . . Ergo jam dextro *Suevici* maris litore (a' Balt tenger keleti partján) *Aestorum* gentes adluuntur, quibus ritus habitus *Suevorum*, lingua Britannicae propior. Matrem deum venerantur. insigne superstitionis, formas aprorum gestant. id pro armis omniumque tutela: securum deae cultorem etiam inter hostes praestat. Rarus ferri, frequens fustium usus. Frumenta ceterosque fructus patientius, quam pro solita Germanorum inertia, laborant. Sed et mare scrutantur ac soli omnium succinum, quod ipsi *glesum* vocant, inter vada atque in ipso litore legunt.“ (Tacitus Germ. XLIII. XLIV. XLV.)

„Hic Sueviae finis. Peucinorum Venedorum et *Fennorum* nationes Germanis an Sarmatis adscribam dubito. . . . *Fennis* mira feritas, foeda paupertas: non arma, non equi, non penates: victui herba, vestitui pelles, cubile humus. sola in sagittis spes, quas inopia ferri ossibus asperant. idemque venatus viros pariter ac feminas alit. passim enim comitantur partemque praedae petunt. nec aliud infantibus ferarum imbrionique suffugium, quam ut in aliquo ramorum nexu contegantur. huc redeunt juvenes, hoc senum receptaculum. sed beatius arbi-

*) *Thierry* azt hiszi, hogy a' *Suomi* név már Strabonál előfordul („on trouve déjà dans Strabon le nom de *Zoumi* appliqué à un peuple finnois“, Histoire d' Attila I. 5.). Strabo csakugyan elbeszéli, hogy Marobd a' markomanok fejedelme, a' *Λούτους τὸ μέγα ἔθνος, καὶ Ζούμους, καὶ Βούτονας, καὶ Μουγίλωνας* stb. hatalma alá veté (Strabo, VII. liber. 201. ed. Casauboni). 'S ha *Βούτονας* helyett *Γούτονας*-t, a' *Plinius Guttones*-ét lehet olvasni, mint Casaubonus véli, a' *Ζούμοι* név illethetné a' *Suomi*-t.

trantur, quam ingemere agris, inlaborare domibus, suas alienasque fortunas spe metuque versare. securi adversus homines, securi adversus deos rem difficillimam adsecuti sunt, ut illis ne voto quidem opus esset. — Cetera jam fabulosa: Hellusios et Oxionas ora hominum vultusque, corpora atque artus ferarum gerere. quod ego ut incertum in medium relinquam.“ (Tac. Germ. XLVI.)

Előttünk mindegy, akár a' tulajdonképi lappokat írja le Tacitus, akár igazán az esztek és finneket: annyit látunk, hogy a' *fennek* neve alatt olyan vadásznépet ír le, millyenek a' lappok és finnek csakugyan valának, ha bár nem úgy bölcsekedtek is mint Tacitus. Azon sem fogunk fennakadni, hogy az esztek nyelvét a' brit, azaz kelt, nyelvhez hasonlítóknak mondja. Tacitus a' kora germánjaitul, németeitül, vette tudomását; ezeknek *est, aest* = ost a' Balt tenger keleti partja, azért nevezik *vala eszteknek* annak lakosait; nekik volt *glesum*, azaz fénylő, a' *gyantakő* (succinum, a' német *bernstein*-ből lett a' *borostyán*, mellyhez még a' *kő* szó járul, így: *borostyán-kő*), nekik látszik *vala az idegen eszt* (finn) nyelv olyannak, mint a' brit, vagy kelt, a' melly hasonlóképp idegen volt előttük. — Az tehát bizonyos, hogy a' finn népek egy része már Krisztus születése táján a' Balttenger körül, és Skandinávia északi részein tanyázik *vala*. — —

Az ugor népek ma a' *szirjänek* a' Dvina mellékeitül fogva az északi Ural hegységig; a' *permiek* a' Káma folyó mellékein; a' *votjakok* a' Vjätka folyó mellékein dél felé az 56°-ig: ez a' három nép a' *permiség* alatt ismeretes. Továbbá a' *mordvinok* a' szélesség 52° és a' hosszúság 70° alatt; a' *tulajdonképi ugor* népek, a' *vogulok* és *osztjakok*, az Ural lejtősegeitül fogva kelet felé az Irtisig, 's délen a' szélesség 58°-átul fogva éjszak felé a' szamojédekig. Végre a' *magyarok*. A' 72—78 lapokon előadtuk ezen népek saját neveit, mellyek mind a' folyókrul vannak véve. Így a' *votják ud-murt*, azaz *Vót* (Vjätka) folyó embere; a' *permi komi-murt*, azaz Kámai ember; a' *szirjän is komi-murt*, vagy *komi-jas* azaz Kámai ember, vagy Kámai nép; a' *vogul és északi osztják pedig män-si, män-ši, vagy män-či*, azaz Mán népe, melly *Mán* folyó a' *szirjänek*nél *jögra* = *ogor*, ugor (?), az oroszoknál *vogul*; innen *szirjänül jögra-jas* = *vogul nép*, oroszul *vogulči*. — Az ugor nyelvű népek nem laknak ma egy csoportban, mert a' *mordvinok és magyarok* külön vannak szakadva a' *permisegtől és a' tulajdonképi ugarságtól*.

A' *török nyelvű* népek mindenütt, sokféle nevezet alatt, mellyek közt a' tatár-név legelterjedtebb, az ugor népeknek déli és keleti szomszédjai. Legkelet-északiabb águk a' Léna melléki *jakutok*; legdélebb sarjadékok az *oszmanli törökök* Európában és Kis-ázsiaiában; a' *csuvasok* a' Volga mellékein, a' *baskirok* a' Jajk (Ural) és Volga közt tanyáznak. Középázsiaiában dél felül a' perzsák és tibetiek, kelet felül is a' tibetiek és mongolok veszik körül a' török nyelvű népeket. Ezek tehát most is a' legnagyobb földrajzi tért foglalják el; azután következnek, a' földrajzi terjedésre nézve, a' finnek; az ugor nyelvű népcsoport, melly a' finnség és törökség közt foglalt helyet, ma legkisebb földrajzi térséget bír. Mind hármárul *Jordanis*-ben, *Procopius*-ban és *Theophylactus*-ban igen régi és hiteles tudósításokat találunk.

Jordanis (Kr. u. 550. táján íra) gót létire a' gótok történeteit akarván megírni, legelőbb is *Skandináviát*, a' honnan jöttek *vala ki a' gótok*, és *Scythiát* írja le más írók után is, de a' népeket saját tudomása szerint nevezi és helyezi el*). „In Scandza insula, unde nobis sermo est, licet multae et diversae maneat nationes, septem tantum nomina meminit Ptolemaeus. [Itt a' kiadó megjegyzei, hogy a' mi Ptolemaeusunkban csak hat nemzetet találunk a' L. II. c. 11, 35-ben: „κατέχουσιν αὐτῆς (Σκανδίας) τὰ μὲν δυτικὰ Χάρδαιοι, τὰ δ' ἀνατολικὰ Φανόνοι καὶ Φιράϊ-

*) *Jordanis de Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis*. Edid. Car. Aug. Closs. Stuttgartiae 1861.

σοι, τὰ δὲ μεσημβρινὰ Γούται καὶ Δανυλῶρες, τὰ δὲ μέγα Ασῶροι]. Apum ibi turba mellifica ob nimum frigus nusquam reperitur. In cujus parte arctoa gens *Adogit* consistit, quae fertur in aestate media quadraginta diebus et noctibus lucem habere continuas, itemque brumali tempore eodem dierum noctiumque numero lucem claram nescire Aliae vero ibi sunt gentes *Rerefennae*, qui frumentorum non quaeritant victum, sed carnibus ferarum atque ovis avium vivunt; ubi tanta paludibus foetura ponitur, ut et augmentum praestent generi, et satietatem et copiam genti. Alia vero gens ibi moratur *Suehans*, quae velut Thuringi equis utuntur eximiis. Hi (*Suehans*) quoque sunt, qui in usibus Romanorum sappherinas pelles commercio interveniente per alias innumeras gentes transmittunt, famosi pellium decora nigredine. Hi quum inopes vivant, ditissime vestiuntur. Sequitur inde diversarum turba nationum. *Theutes* stb. . . . Hi omnes excisis rupibus quasi Castellis inhabitant ritu belluino. Sunt et his exteriores Ostrogothae, Raumariciae, Ragnaricii, *Finni mitissimi*, Scandzae cultoribus omnibus mitiores“. . . . Pag. 14—19.

Jordanis a' scandináv népek közt világosan két finn népet említ meg, a' *rerefenn*-eket, és a' *finnek*et. Azok nyilván *lappok*, mert, úgymond, csak vadászatul élnek; az utóbbiak, a' *finnek*, már földmivelők valának. Az író tudja, hogy a' legmagasabb éjszakon nyárban egy hónapnál tovább nem áldozik le a' nap, viszontag télben ugyanannyi ideig nem támad fel az. Emlékezzék itt az olvasó, hogy a szélesség 66° 20' alatt csak egyszer nem áldozik le a' nap; de 67° 18' alatt a' nyári nap már egy hónapig, 69° 44' alatt épen két hónapig tart. Jordanis tudomása tehát a' nyári nap hosszára nézve *Enontekis* tájékaig ért fel.

A' Skandináv félsziget után Scythiát írja le, mellynek határait így tudja: „Habet ab oriente Seres, in ipso sui principio ad littus Caspii maris commanentes; ab occidente Germanos et flumen Vistulae; ab arctoo, id est septentrionali, circumdatur oceano; a meridie Persida, Albania, Hiberia, Ponto atque extremo alveo Histri, qui dicitur Danubius ab ostio suo usque ad fontem.“ Pag. 24. „In cujus Scythiae medio est locus, qui Asiam Europamque ab alterutro dividit, *Riphaei scilicet montes*, qui Tanaim vastissimum fundunt intrantem Maeotida.“ Pag. 25. Azután Scythiának népeit előszámlálván, így folytatja: „Ad litus autem Oceani, ubi tribus faucibus fluenta Vistulae fluminis ebibuntur, Vidivarii resident, ex diversis nationibus aggregati; post quos ripam Oceani item *Aesti* tenent, *pacatum hominum genus omnino*. Quibus in austro assedit gens *Acatzirorum* fortissima, frugum ignara, quae pecoribus et venationibus victitat. Ultra quos distenduntur supra mare Ponticum *Bulgarum* sedes, quos notissimos peccatorum nostrorum mala fecere. Hinc jam *Hunni* quasi fortissimarum gentium foecundissimus cespes in bifariam populorum rabiem pullularunt. Nam alii *Ultziagiri*, alii *Saviri* nuncupantur, qui tamen sedes habent divisas: juxta Chersonesum *Ultziagiri*, quo Asiae bona avidus mercator importat, qui aestate campos pervagantur effusos, sedes habentes, prout armentorum invitaverint pabula, hieme supra mare Ponticum se referentes. *Hunuguri autem hinc sunt noti, quia ab ipsis pellium murinarum venit commercium*: quos tantorum virorum formidavit audacia.“ Pag. 28. 29. A' Hermanarik gót király által legyőzött népek közt (a' 90. lapon) a' *Merens*, *Mordemsimnis* nevűeket is felhozza.

Jordanis tehát megnevezi a' *rerefenn*eket (*lappokat*), *finnek*et, *eszt*eket; meg azután az *akaczi*rokat, *bolgá*rokat, *hunn*okat és *hunugur*okat, ez utóbbiakról azt mondván, hogy tőlök kerülnek kereskedésbe a' becses bőrök, 's hogy őket sok vitéz nép rettegte volt már. A' *merens*, *mordemsimnis* neveket abba hagyván, a' *rerefenn*ek, *finnek* és *eszt*ek a' finn nyelvű, az *akaczi*rok, *bolgá*rok, *hunn*ok és *hunugur*ok pedig, Jordanis földrajzi tudomása szerint, az ugor nyelvű népekhez volnának sorozhatók. A' *rerefenn*ek alkalmasint a' Procopius Σκυθικοι-jnek felelnek meg.

Procopius Justinianus (527—567.) történetírója, 's így Jordanis kortársa vala. Ez a' gót háború II. könyvében a' Skandináv-félszigetről beszéltében, melyet *Thule*-nak nevez, a' *skrithifin*-eket írja le, mint Thulenak egyetlen vad népét, τῶν δὲ ἰδρυμένων ἐν Θούλῃ βαρβάρων ἐν μόνον ἔθνος, οἱ Σκριθίφιναι ἐπικαλοῦνται, θηριώδη τινὰ βιοτὴν ἔχουσιν. Mert úgymond, „se ruhát se lábbelit nem viselnek, se bort nem isznak, se földtermést nem esznek. Magok nem művelik a' földet, 's feleségeik sem dolgoznak nekik, hanem férfi és nő együtt csak a' vadászatra gondolnak. Mert mind erdeik, mellyek igen nagyok, mind hegyeik nagyon bővelkednek vad és egyéb állatokkal. Az elfogott vadak húsaival élnek, 's bőreikkel ruházkodnak, nem lévén nekik se lenők se mivel varhassanak; azért is a' vadak idegeivel kötözik össze a' bőröket, 's így öltik azokba egész testöket. Még csecsemőjüket sem szoptatják úgy mint más emberek; mert a' skrithifinneknél gyermekei nem táplálkoznak az asszonyok tejével, nem is illetik anyájuk emlőjét, hanem csak az elfogott vadak velőjével nevelkednek. Mihelyt a' nő elszülte gyermekét, borbegöngyöli, egy fára függeszti, velőt tevén a' szájába, 's mindjárt vadászni megyen.“ Procop. de bello Gothico, II. 15. Ím Procopius úgy írja le a' *skrithifinneknél* (lapok) vadász életét, mint Tacitus a' finnekét 's Jordanis a' rerefennekét. De azt is tudja, a' mit Jordanis a' hosszú nyári napról és hosszú téli éjről beszél. Mert ő is azt mondja: „Ott évenként csudálatos mi történik (ἐνταῦθα γίνεται ἀνὰ πᾶν ἔτος θαυμάσιον). A' nyári fordulóban t. i. a' nap mintegy negyven napig nem áldozik le, hanem azon egész időben a' föld felett süt: de hat hónap múlva megint negyven napig nem látszik meg a' nap Nekem ugyan nem volt módóm elmenni oda, 's azt magamnak látni, bármint ohajtottam is: de azoktól, a' kik onnan mihozzánk kerülnek, megtudakozám, hogy mint van az stb.“ — Vala tehát közlekedés a' szélső európai éjszak és Konstantinápoly közt Procopius idejében, úgyhogy ez is azt írható, mit Jordanis, kinek elei magok is Skandináviából származtak volt. Annál inkább elhihetjük, a' mit Cassiodorus, Theodorik gót király jegyzője mond, hogy eszt követség látogatá meg ajándékokkal Theodorik királyt Olaszországban, mert jól emlékeznek vala a' gót uralkodásra, a' mellyel szövetkezettek voltak, mielőtt a' hunnok megrohanása eltörlötte a' gót birodalmat a' Balt és Fekete tengerek közt *).

A' *turkok* és *ugorok* neve Kr. u. 545. tájban lön először ismeretessé a' keleti császárságban, tehát Justinianus idejében. A' turkok győztes fejedelme az Áltaji hegyek azon vidékein tanyázik vala, mellyeken által az Irtis folyik. Theophylactus Simocatta, Heraclius (612—640.) kortársa, közli a' következő érdekes tudósítást: „Miután a' Kaukasz és az éjszak felé lakó skythákról emlékeztünk, hadd beszéljem el ama' nagy népek történeteit azon időben. E' nyárban a' keleten lakó híres turkok khagánja Mauricius császárhoz követektől levelet küldö [Mauricius 574—582-ig uralkodék] a' mellynek ez vala felirata: „A' római királynak a' nagy khagán, a' hét nemzetség ura, 's a' lakott föld hét részeinek fejedelme, — τῷ βασιλεῖ τῶν Ῥωμαίων ὁ Χαγᾶνος ὁ μέγας δεσπότης ἐπὶ τὰ γενῶν καὶ κύριος κλιμάτων τῆς οἰκουμένης ἐπὶ τὰ.“ Mert a' khagán valóban legyőzte volt az abdelaiakat, az úgy nevezett eftaliták (Εφθαλιτῶν) fejedelmét, 's szolgaságba ejtette az avar népet. „De ne vélje valaki, hogy rosszul beszéllem el azon időnek

*) Cassiodorus írja meg a' köszönő levelet, melyet a' követség haza vitt a' népnek: „Hestis Theodoricus rex. Illo et illo, legatis vestris venientibus, grande vos studium notitiae nostrae habuisse cognovimus, ut in Oceani litoribus constituti, cum nostra mente jungamini . . . succina, quae a vobis per harum portitores directa sunt, grato animo fuisse suscepta.“ Cassiodori Varia V. epist. II. Ez idézetet a' finn történetíró Koskinen György könyvéből (Tiedot Suomen--suvun munaistuudesta = a' finn nemzetség régiségeiről való tudomány, 105. l.) vettem. Lásd még: Geschichte der Ostseeprovinzen Liv-, Esth- und Kurland, von Otto von Rutenberg. Leipzig, 1859. I. köt. 9. lapján. Koskinen Gy. munkája megjelent Helsingforsban 1862.

történeteit, tudván, hogy Európában, Pannoniában laknak avarok, a' kik Mauricius előtt költöztek vala oda. Mert az Iszter mellékein lakó barbarok hazugságbul viselik az avar nevet, a' mint ki fog tetszeni. Visszatérvén tehát az előbbi beszédre, a' legyőzött (ázsiai) avaroknak egy része a' taugasziakhoz meneküle. Taugaszt egy híres turk gyarmati város, Indiának szélén Más része a' mukri nemzethez folyamodék A' khagán pedig azután egy más nagy vállalathoz is foga, tudnillik maga alá veté az *ogorokat* mind. Az *ogor* nép igen hatalmas vala mind számra, mind hadi gyakorlatra nézve. Ők keleten a' *Til* folyó mellékein laknak, mellyet a' turkok *feketének* neveznek. Az *ogorok* legrégibb fejedelmei *Uar* (*Var*) és *Cheunni* (*Οὐάρ, Χεουννί*) valának, kiktől némelly *ogorok* *Uar*, *Var*-nak és *Chunn*-nak neveztetnek.“

„Ezekből a' var- és chunn-októl Justinianus császár idejében elszakada egy kis rész, 's jöve Európába, magokat *avarok*-nak, 's fejedelmöket *khagánnak* nevezvén el dicsekedésből. Mi alkalommal történt ez, elmondom a' valóság szerint. A' *szarszeltek*, *unnugunok*, *szabírok* és más hun népek, midőn láták, hogy a' varok és chunok egy része az ő földjökre tódul, nagyon megijedének, azt gondolván, hogy avarok érkeznek. Azért biztosságuk kieszközlése végett nagy ajándékokkal tisztelék meg a' szökevényeket. A' varok és chunok észrevevén, hogy szökésük sikerül, a' tisztelkedők csalódását hasznukra fordíták, 's magokat *avarok*-nak nevezék el; mert a' skyth népek közt legjelesebb az avar nép. Az ál-avarok pedig, mert így kellene őket tulajdonkép nevezni, mai napig külön nemzetségekre oszlanak a' régi nevek szerint, kik *Varok*, kik *Chunnok* lévén.“

Itt találunk először és világosan az *ogor*, *ugor* névre. Az *ogorok*, ezen tudósítás szerint, a' *fekete Til* mellékein laknak vala. A' tatárok vagy török nyelvű népek mai napig *Til*-nek, *Etil*-nek hívják a' Volgát és a' Kámát, valamelyikét talán *feketének* is nevezvén *): a' Theophylactus *ogorjait* tehát ott találjuk, a' hol ma is ugor nyelvű népek laknak. Hogy e' szerint a' pannoniai avarok is ugorok voltak, illő megjegyeznünk; az is nevezetes, hogy Eginhardt szerint a' Nagy Károlyhoz küldött avar követek *jugurok* (*missi quoque Hunnorum Cagani et Jugurri*). — De a' Jordanis *hunugur*-jai is csak *hun-ugorok*, vagy *hun-ogorok*; sőt a' Theophylactus által előszámlált hun népek is *ogor* népek valának. Ezzel Jordanis sem ellenkezik, midőn mondja, hogy a' hunnok a' bolgárokon túl (kik pedig a' közép Volga mellékein tanyáznak vala) következnek.

Régiek tehát a' *finn*, *ugor* és *török* nevezetek, 's méltán elfogadjuk a' nyelv- és nép-csoportok elnevezésére és jellemzésére. Sőt az *ogor* név a' vogul mondákban is előfordul, hitregei alakban; de vagy azért is a' régiség tisztos maradványa lehet. A' hitregei monda *Meng* és *Poripanne-ater* két őrjasnak viadalát beszéli, a' mellyben *Meng* legyőzeték, 's kilehelvén életét ezt kiáltá: *ogor! ogor!* Ezért nevezik a' patakot, melly a' viadal helyéhez közel foly a' Szoszvába, *Ogor* folyónak, 's torkolatját *Ogor száj*-nak (*Ogor-sunt*), lásd a' 138. és 139. lapot. — Ebben nyilván egy régi történetnek emlékezete lappang.

Ezen rövid földrajzi tájékozás után lássuk, mit tanulhatunk a' vogulok és a' magyarok történeteiből az egymáshoz való viszonyra nézve.

17. §. A' vogul történeti bizonyítékok.

Jordanisnál azt találjuk, hogy az *ugorok* igen félelmes nép valának (*Hun-uguri, quos tantorum virorum formidavit audacia*); Theophylactusnál is olvassuk, hogy az *ogor* nép egyike a' leghatalmasbaknak mind sokaságánál, mind hadi gyakorlatánál fogva (*ἑθνος τοῦτο [Οὔρωρ] τῶν*

*) A' 73. lapon olvasható, hogy a' Kámát *fehér Edel*nek hívják: lehet hogy megfordítva is áll a' dolog.
VOGUL NÉP.

ισχυροτάτων καθέστηκεν διὰ τε τὴν πολυανδρίαν καὶ τὴν πρὸς τὸν πόλεμον ἔνοπλον ἄσκησιν). De vajjon a' mai vogulok igazán a' régi ugorok utódjai-e? vagy inkább a' mai vogul föld a' régi Ugor országnak része-e?

Reguly, mint a' 78. lapon előadók, a' vogulok lakta földet az éjszaki szélesség 58°—65° és a' hosszúság 76°—84° között fekvőnek találta, az éjszaki Uralnak keleti lejtőjén az Ob folyóig, 's éjszakon a' Szigva forrásától a' Tavda torkolatjáig délen. A' terület nagyságát 3780 □ mérföldre becsülé, lakosainak számát pedig csak 6342-re teheté, lásd a' 62. lapot. Ez az ország ilyen kevés lakossal lehetett-e híres valaha? E' kérdést más és külömb országok mai állapotja hiúvá teszi. Mi volt hajdan *Assyria* és *Babylonia*, 's mik most? Mi volt hajdan *Palæstina* és *Phoenícia*, 's mik most? A' vogulok földje ma üres és pusztá, de hajdan más lehetett.

Ugor ország, mint *Jugria*, *Juharia*, az orosz czárok címei közt kérkedik ugyan, még sem tudták az újabb időben, vajjon az Uralon innen vagy túl kell-e azt keresni; annyira el volt enyészve nyoma még az oroszok tudományában is, míg azt *Lehrberg* úgy szólván újra fölfedezte *). *Lehrberg* fölfedezésének nagy eredménye a' következőkben foglaltatik:

A' *Jugor*, *Ugor* (*Jugria*, *Ugria*, *Jugoria*) ország elavult név a' földrajzra nézve: de gyakran előkerül a' régi orosz évkönyvekben és okmányokban, 's mai napig áll a' czári címben. Már ennél fogva is megérdemli a' vizsgálónak figyelmét, ha nem tudnánk is semmit a' régi mondárról, melly szerint ebből az országból származnak a' magyarok. — Moszkvában 1599-ben rajzolák az orosz birodalom egyetemes térképét, mellyet azután czári meghagyásból 1627 és 1680-ban le-lemásolásának, 's a' két másolathoz leírásokat is készítenek, mellyek sok becses adatot foglalnak magokban a' régi orosz birodalom ismeretére. A' két nagyon egyező leírásban ez áll az *Ob* folyóról: „Torkolatjától fogva fölfelé a' folyó mentiben (tehát dél felé) az *obdori* városok vannak, 's ezeken felül a' *jugor* városok, 's még ezeken túl a' *szibir* városok vannak.“ Továbbá előszámlálván a' *Szigva* és *Szoszva* mellékein levő városokat, azt mondja a' leírás: „'S e' városok *Jugriát* teszik.“ Ebből világos, hogy még a' XVII. század vége felé *Jugriának* nevezik vala ezeket a' vidékeket. De a' régiebb időben ahhoz nem csak az *obdori*, hanem a' *szibir* városok is tartoztak; „mert ugyanaz a' nép, a' melly a' *Szigva* és a' *Szoszva* mellékein volt honos, *Obdor* és *Szurgut* körül és a' *Tura* folyó mellékein is lakik vala.“ 'S ez a' nép nem volt *tatár* (török nyelvű), a' mint talán gondolni lehetne, ha az újabb szokáshoz ragaszkodunk, melly szerint az egész közép- és éjszaki Ázsia tatárságnak neveztetik. A' tatárok újabb jövevények. A' tatárok még ma sem érnek *Narim*-nál lejjebb a' felső Obon, 's az *Irtis* keleti vidékein *Demianszkoi-Jamnál*. Az *Irtis* nyugati vidékein pedig a' tatárság és az utóbbi baskirság csak az *Iszet* folyóig terjeszkedett dél felül; *Tyumenben* és *Turinszkban* később telepedtek le, mindenütt *ugorokat* találván. — A' *szurguti* vidék még egy, 1557-ben kiadott czári parancsban, melly a' jugor fejedelmeknek és jugor népnek szól (jugorskim knázem i jugričem), Ugor országhoz számíttatik. „A' régi Jugor ország tehát az éjsz. szélesség 56°—67° között az Uraltól fogva az alsó Obon túl az obi öbölbe szakadó *Nadim* folyóig 's a' *Szurguton* felül az Obba szakadó *Agan* folyóig terjed vala; hozzá tartozván még az alsó *Irtis* vidékei, s a' *Tavda*, *Tura* és *Csuszovája* mellékei. Dél felé a' tatárok, éjszak felé a' szomójédek érnek vala hozzá; nagysága mintegy 16,000 □ mérföldnyi volt.“ — Ezen terjedelménél fogva lakosai nem csak a' vogulok hanem az osztjások is valának, kik nyelvre és vallásra nézve mai napig testvérek, 's kik az éjszaki vidékeken ma is egy nevet viselnek, a' *mán-si*, *mán-si* vagy *mán-či*

*) Über die geographische Lage und die Geschichte des im Russisch-Kaiserlichen Titel genannten Jugrischen Landes. Lásd: Untersuchungen zur Erläuterung der ältern Geschichte Russlands. Von A. C. Lehrberg. St. Petersburg, 1816.

nevet; jóllehet a' déliebb osztjások magokat vagy *konda-ku*-nak (kondai ember), vagy *ás-jah*-nak (Ob-nép) vagy *tangat-jah*-nak (Irtis-nép) nevezik ¹⁾. Ha pedig a' mai vogulok és osztjások a' régi *Jugor*, *Ugor* ország lakosainak utódjai: Jordanis hun-*ugor*-jai, 's Theophylactus *ogor*-jai is azoknak elődjai.

Hát ha a' vogulok és osztjások beköltöztek oda, a' hol most laknak, 's talán Jordanis és Theophylactus kora után költözének be! ekkor nem volnának utódjai a' régi *ugoroknak* vagy *ogoroknak*, kiket a' két író, hírbül ugyan csak, de még is saját hírbül, félelmes, hatalmas nemzetnek tud vala! — A' vogulok és osztjások beköltözéséről való véleményeket felhoztam a' 71. és 72. lapon; ott olvasható Ahlqvist czáfoló véleménye is, miszerint „nemcsak a' még vogul lakta földnek, hanem sokkal déliebb és nyugatiabb tartományoknak is, melyekben már nem laknak vogulok, a' folyó-, tó-, és hegy-nevei azt bizonyítják, hogy valaha vogulok nevezték el; tehát első lakosaik vogulok voltak. Végre, úgymond Ahlqvist, a' vogul nyelv bősége is ezen földek természeti sajátosságának elnevezésében azt tanúsítja, hogy igen rég óta él itt e' nép? — Nekünk a' hely-neveken kívül leginkább a' hitregei mondák lehetnek bizonyosságunk, hogy Ahlqvist állítása igaz. Az újabb fölfedezések, úgy látszik, mind hátrább tolják a' *földszülötte* (*αὐτόχθων*), vagyis őseredeti népeket, kivált miután az európai tavak fenekén emberi lakokra találtak; 's azután épen a' mamut csontok léte (lásd a' 89 és 90. lapot) azt mutatja, hogy azon északi részek, melyeket Ugor ország foglalt el, valaha melegebb égaljuak is lehettek; tehát a' régi ugorokat sem lehet talán *föld szülöttei*-nek tartani. 'S magok a' vogul hitregei mondák is egy elenyészett őrjás népről mesélnek, mely erdőkben és barlangokban lakott vala, 's mellyet az utóbbi lakosok isten fiainak vagy félisteneknek hisznek vala. De megtanulván a' vogul hitregéket, 's látván, hogy történeteik a' vogul föld hegyeihez, folyóihoz vannak kötve; hogy *Numi Tárom* meghagyásából az *Elmkals* vogul embert teremtett hóbul és földbül; hogy az vogul emberek számára teremtette a' vogul hegyek és erdők vadjait, vogul emberek számára hozta le az égbül az Obnak, a' kisebb folyóknak és a' tavaknak halait stb.: azt kell állítanunk, hogy a' vogul és osztjások azon értelemben földjök szülöttei, a' mellyben az árják az Indus mellékei, 's a' régi hellének a' magok földjéé. Történelmi szempontból ítélve, a' hellének *Deukalion*-ja nem mutat oly őseredségre, mint a' vogulok *Elmkals*-ja; 's ebben a' tekintetben a' vogulok és osztjások ősi eredeti lakosai a' földnek, mellynek *ugor*, *ogor* nevét a' VI-dik század óta ismerjük. Ismeretes pedig annyi idő óta a' természet adományainál fogva is, mellyek a' becses szörű vadak, kivált a' *nyuszt*, *nyest* és *hód*.

Visszatérvén most *Lehrberg* nyomozásaihoz, itt azt találjuk, hogy *Herberstein* előtt *Michoviai Mátyás* említé Ugor országot, ezt írván 1517-ben: „Post Moschoviam sunt gentes et regiones inter Septentrionem et Orientem, in fine Asiae Septentrionalis, quae proprie Scythia dicitur, principi Moschoviae subjectae, scilicet Perm, Baskird, Czirmeissa, *Juhra*, *Corela* ²⁾. *Paulus*

¹⁾ Az osztják nyelvbül csak az igének jelenidejét mutattuk fel, a' melly által némelly magyar igének úgy nevezett rendhagyó jelenje megfejtetik; e' munka II. kötetében, melly a' vogul nyelvtant és szótárt foglalja magában, az osztják nyelvet is mindenkor szem előtt tartjuk. Addig is lássa az olvasó, hogy a' vogul *tárom* osztjákul *târem*, *tôrem*, hogy a' vogul *tur* torok, osztj. *tur*; vog. *sem* szem, osztj. *sem*, vog. *vér* vér, osztj. *ver*; — kő, osztj. *keu* (vogul. *ahles*); tó, osztj. *teu*, vog. *tur*; kéz, osztj. *kêl*, vog. *kát*; daru, osztj. *toru*, vog. *târi*; újj, osztj. *tuj*, vog. *tul e*: nyuszt, osztj. *n'ogós*, vog. *nóhs*; — osztj. *têbem* magy. *tévedék*, *têbettem* = *téveszték*; osztj. *juv*, vogul *jít*, magy. *jöv*, *-juvem* = *jövék*; osztj. *meredem* = *meríték* - *prgda* = *fekete*; *melek* = *meleg* stb. stb. Hogy miért hasonlítom a' *mond'em*-et a' *mondék*-kal, vagy a' *juvem*-et a' *juték*-kal stb. annak okát lásd a' 315. lapon, a' hol kifejtem, hogy az osztják igének jelenideje az igésnévbül lett, tehát egy *d*-t told az igető és az alanyi rag közzé.

²⁾ Matthias a' Michovia († 1523.) munkája: *Descriptio Sarmatarum*, Cracoviae 1521. könyvtárainkban is megvan.

Jovius is Rómában 1522-ben becses tudósítást vön egy orosz követül, melyet le is írt a': *Liber de legatione Basilii magni, principis Moscoviae ad Clementem VII. Pont. Max.* — De *Jovius*nál is ötven évvel előbb egy más olasz tudós, *Julius Pomponius Sabinus*, igyekvők utazó oroszoktól Scythiáról, a' *Riphei* hegyekről, biztos hírt szerezni, a' melyet a' *Virgilius*ra írt jegyzeteibe fölvet, 's a' mellyekben többi közt azt mondja, hogy a' legtávolabb éjszaken, közel a' Jeges tengerhez lakó „*Ugari*“-knak vagy „*Ugri*“-knak nincsenek ugyan fémjeik, de a' helyett nyusztjaik 's négyféle más becses szőrü vadjaik vannak; 's hogy nem csak szomszédjaikkal, hanem a' *szavolocsiakkal* (cum *Zauolocensibus*), azaz az éjszaki finnekkal is, kereskedést üznek. — Tudnak erről a' kereskedésről az arab írók is, p. o. *Bakui*, ki a' Káspi tenger melléki Baku városába való, hol atyja 1403-ban 77 éves öreg vala, 's ki azt írta, hogy a' Bolgár országon túl éjszak felé *Jura* nevű ország van, közel a' sötétség tengeréhez (azaz a' Jeges tengerhez), a' mellybe a' bolgárok kereskedni járnak. *Abulfeda* 1321 táján ezt írta: Az oroszoktól éjszak felé olly népek vannak, mellyek az oda járó karavánokkal bőr-kereskedést üznek. — Tud erről *Marco Polo* is, ki 1270—1295-ig utazgata Ázsiában, 's annak éjszaki részeiről sok becses hírt szed vala össze. „Van még több ország is ott éjszaken, úgymond. Az egyik teli van hegyekkel, 's bővelkedik vadakkal, úgymint nyusztokkal stb. (Bergeron fordításában: „et produit divers animaux, comme des *Rhondes* *), des *Armelines* stb. dont les habitants tirent de fort belles pelleteries, et que nos marchands y vont acheter pour apporter en nos pays,“) mellyekről a' lakosok szép szőrü bőrt kapnak. Oda, úgy mond alább, mindenféle országból gyűlnek össze a' kereskedők, 's minden évben nagy mennyiséggel hoznak onnan ilyen bőrt.

Hogy Novgorod korán részt vett ebben a' kereskedésben, *Nestor*tól, a' legrégibb orosz krónika-írótól (1100. táján) tudjuk, ki így ír erről: „Négy évvel ez előtt, egy novgorodi ember, *Togorovics Gyuri*, ezt beszéllé nekem: Elküldtem volt, úgymond, szolgálmat Pecsorába, mellynek lakosai a' novgorodiaknak adót fizetnek. El is mene oda, 's onnan *Jugoriába*. A' jugoriaiak vad nép, a' szamojédeknek határosai. Ők ezt mondák szolgáltnak: Rendkívüli csudát fedeztünk fel, a' mellyről az előtt semmit sem tudtunk, mert csak három éve, hogy fölfedeztük. A' Lukomoriába (a' Jeges tenger partvidékeibe) vezető úton hegyek vannak, a' mellyek tetőji égbe látszanak felnyúlni. Azon hegyek közt irtózatossá zajt és kiabálást lehet hallani; ott emberek vannak, kik a' hegyekben vágnak, mintha azokon utat akarnának kivágni. Ha az ember nekik vasat ad, legyen az kés vagy fejsze, becses szőrü bőrt adnak érte. De az út, a' melly azon hegyekre vezet, sok mélység és szoros völgy miatt járhatatlan, 's mert mind teli van hóval és erdővel. Azért nem juthatunk mindenkor hozzájuk.“ (Nestor az 1096-dik év történeteiben.) Nemcsak ismerik a' novgorodiak Ugor országot és becses vadjait, hanem az utat oda el is titkolják vala, mesés dolgokat terjesztvén róla, hogy mások ne versenyezzenek velök az ottani vásárban. — Tehát a' VI. századtól fogva híres vala Ugorország.

A' hol kereskedés foly, ott gyűlnek az élet kényelmei, szaporodik a' lakosság, 's némi társadalmi fejlődés indul meg. Ugor országot mind *Jordanis*, mind *Theophylactus* hatalmasnak ismerék hírből, mi annál kevesbbé tetszhetik föl, mióta tudjuk, hogy az Uralon innen is a' szé-

*) *Ramusio* olasz kiadásában ehhez ezt írja: „Perchè la pelle zibellina, s' ella è tanta, che sia à bastanza per un paro di veste, vale due mila bisanti d' oro (vagy, mint *Lehrberg* hozzá teszi, mintegy 2460 hollandi aranyat), s' ella è perfetta; ma s' ella è commune, ne vale mille, et li Tartari la chiamano *regina delle pelle*, et gli animali li chiamano *Rondes* della grandezza d' una fuina.“ *Lehrberg* az 52. lapon. Tehát egy kitűnő nyuszt-bőr 2000, egy kevesbbé kitűnő bőr 1000 bizanczi aranyat ér vala. Ebből megértjük, mennyire kereshették akkor a' becses szőrü vadak bőreit, 's mi nagy jelentőségű kereskedést üznek vala Ugor országban a' föld különböző vidékeinek kalmárai!

lesség majdnem azon magasságában, a régi Perm hasonlókép híres volt kereskedésénél, és lakosságának miveltségénél és vagyonosságánál fogva. A' Volga, Káma és a' Dvina folyóji eszközlik vala a' forgalmat Ázsia és éjszaki Európa közt. A' permiek sokáig boldogok valának, míg a' IX. században egy *Othar* nevű norvég kalandor részint a' végett, hogy megtudja, meddig ér éjszak felé a' föld (Skandinávia), részint a' már becsült és keresett mamut csontok szerzése végett, Norvégia partjait körülhajózá, 's az éjszaki csúcsához érvén, keletre fordula, melly uton a' Fehér tengerbe juta, mellyben dél felé egy folyó torkolatjába (a' Dvináét) ére, 's a' folyón fölfelé törekedvén, mivelt földeket, és falvakat talál. Fölfedezé tehát a' *Bjarmaland*-ot, mert ezután így hitták, mellynek gazdagságát, szépségét kihíresztelvén, a' vállalkozó normannokat az oda való járásra ösztönte. Eleinte kereskedének; utóbb olcsóbbnak találák, erőhatalommal elvenni a' mihez férhettek, 's áru helyett fegyverrel fizetni az elvettét. Sokáig az vala híres a' norvégiek közt, ki *Bjarmaland*-ba járt egy-egy csapat rablókkel, kiket akkor hősöknek neveznek vala. A' permieket hát előbb a' norvegiek, utóbb az orosz birodalomnak hasonlókép a' normannok által történt megalapítása után, az oroszok, 's kiváltkép a' novgorodiak, látogatták meg, folyvást fegyverrel, míg adózókká tették.

Permből (a' szirjének földjéről) az Uralon által Ugor országba is igyekvének eljutni, magok akarván a' becses szőrü bőrökért menni, a' mellyeket addig csak a' permieknél, 's másod kézből kaphattak. Illyen igyekezetű ember vala Nestor tudósítója is, a' novgorodi Togorovics; 's mások ugyanazt tevék. Kereskedni vagy adó-behajtani menni, egy vala akkor: a' vállalkozó csapat meglepé a' lakosokat, 's rabolt ha lehetett, vagy halálát lelte, ha szerencsétlenül járt. Illyen szerencsétlen vállalatrul 1193-ban beszélnek a' novgorodi évkönyvek. *Andrej* vajdával kiindulának a' novgorodiak *Jugriába*, adót behajtani. Egy kerített helységben egy ugor fejedelmet kezdenék ostromolni. Már öt hétig tartott volt a' megszállás, midőn a' ravasz ugor üzenetet küldé ki a' megszállóknak: „Mi ezüstöt és nyusztbőröket szedünk számatokra, minek rontjátok hát szolgáljtokat és adótokat?“ 's behívá a' városba a' vajdát tizenkét előkelő társával, miután titkon a' környékről sereget gyűjtött volt össze. A' vajda tizenharmad magával elfogadá a' meghívást, de megöleték társaival együtt. Azután harminczat, utóbb ötvenet hívá be az ugor fejedelem, a' novgorodiak nem sejtvén a' veszedelmet; 's mind megölék. Végre kitörének a' városból, 's levágák a' megszállókat; csak 80 előbbkelő menekülhete haza, hol régen aggodalommal lesik vala a' hadjárat híré. — Előbb is 1187-ben megölték vala az adószedőket nemcsak Ugor országban, hanem *Pecsorában* és *Szavolocsában* is.

Ezután más nagy mozgalom elfeledteté némileg az ugorokat. A' mongolok hódításai mind közelebb-közelebb érének Oroszországhoz. 1235-ben a' Volga és Káma mellékeit járák; 1236-ban a' mordvinokat, és Bolgárországot hódíták meg; 1237—1239-ig az orosz fejedelmeket hajták igájok alá, egész *Tverig* és *Jaroslavig* (Novgorodig nem jutottak a' mongolok); azután Magyarország elpusztítása után visszatérének 1242-ben, 's a' mordvinokon, bolgárokon és baskirokon keresztül Ugor országot is meglátogatták. De az alsó Volga mellékein telepedvén le, az éjszaki vidéket nem bántják vala nagyon.

Novgorod illetetlen marada, az hát lassankint ujra kezde adót szedni, vagy kereskedni, szerződéseket is kötven ugor fejedelmekkel, kik adóra kötelezék magokat. Illy szerződés több marad az utókorra. Bennök Novgorod adó-fizető tartományai elő vannak számlálva, többnyire e' rendben: 1) *Szavolocsa*, azaz a' Dvina mellékei, az *Onega* folyótul a' *Mezenig*; 2) *Tre*, azaz a' novgorodi Lappország (vajjon nem a' *rerefennek-e?*); 3) *Perm*, vagyis a' *Vicsegda* és a' felső Káma mellékei, a' mellyeket szirjének és permiek laknak vala; 4) *Jugra* vagy is Ugor ország. Novgorod a' beszedett adónak egy részét a' nagyfejedelemnek tartozik vala fizetni, ki,

a' krónikák szerint, különösen a' *sza-kámi* ezüstöt*) követelé egyszer. *Sza-kámi* országot említ az 1557-diki czári parancs is; az hát a' régi magyarság szerint *Káma-el-föld*, azaz Kámán túl lévő föld, melly Ugor ország; mert az a' Csuszovája mellékeit is magában foglalja.

Mig Novgorod egyfelül igyekezett hatalma alá vetni az ugor fejedelmeket: az alatt *Dsin-giz* khán utódai is nyomják vala ezeket. — *Batu*-khán, nyugati hódításai után, az alsó Volga mellékein telepedék le, az úgynevezett *kapcsaki ordát* (tábort) alapítván, mellynek a' nyugat adózik vala, többi közt Novgorod is. De már a' XIV. század közepén bomladozni kezdé Kapsak, egyes részei önálló urodalmakat képezvén. Így keletkezék a' *szibir* khánság is, *On* vagy *Onsom* khán alatt, ki az *Isim*-nek az *Irtis*-be való szakadásánál a' *Kiszil-Tura* nevű erősségben lakott volt. Ez a' khánság a' déli vogulokra és osztjákokra is kiterjeszkedik vala. *Onsom* fíja *Taibuga*, *Tyumen*ben uralkodék sokáig; 's utána fíja *Khodsa* következék. Ennek idejében, 1455-ben, egy vogul fejedelem *Aszik* a' vicsegdai vidékre töre, 's ott az ütköztben esék el a' permi püspök *Pitirim* (a' permieket t. i. már a' XIV. század másik felében *István* püspök térítette volt a' keresztyénségre, új betűket is találván ki, hogy a' szent írást a' permi nyelvre fordíthassa). Ezt megboszulandó 1467-ben Vjatkából és Permből egy sereg indúla ki, a' melly elfogá a' vogul fejedelmet, ki azután magát kiváltá. Illyen háborgások folynak vala mindenkor.

A' moszkvai nagyfejedelem *Iván* hatalma megváltoztatá a' volt viszonyokat, véget vetvén *Novgorod* szabadságának 1477-ben, legyőzvén 1487-ben a' *kazani* khánt, ki magát *Bolgár* ország urának nevezte volt, utóbb 1497-ben minden *kazani* fejedelmet hatalma alá vetvén. *Iván* természetesen *Novgorod* nyomdokait követé az ugorok ellen is, kik sok fejedelemeik alatt megoszolván gyakran bánták a' szomszédokat, még gyakrabban visszázkodának magok közt, ez által hol a' *szibir* khánoknak, hol a' nyugoti határosoknak Permben, Vjatkában, okot szolgáltatván a' beavatkozásra. Az ellenségeskedés *Iván* részéről már 1465-ben kezdődék; 1483-ban nagyobb erő indúla ki az ugorok ellen, kiket a' *Pülm* (*Pelym*) folyó beszakadásánál a' *Tavdába* legyőzének; de *Aszik* fíja, *Jumsan* megmeneküle. Ez a' következő évben, 1484-ben *Kalpa*, *Pitkej* és *Moldan* fejedelmekkel együtt, Moszkvába mene, hódolni a' nagyfejedelemnek. De az ugorok oszlottsága mellett se hódolat se győzelem nem szüntetheté meg a' kölcsönös bántalmakat. 1499-ben tehát nagyobb hadi erő indúla ki a' permi tartomány felől az ugorok ellen. A' sereg november havában általkelvén az Uralon, *Lápina* nevű vogul kerített városhoz ére, hol az obdori ugor fejedelmekkel szövetkezvén (kik tehát rokonaik ellen hadakoznak vala), *Jujl*, *Munkosz*, vagy *Munkesz* nevű vogul városokat, 's azután még többet, számszerint 32-t, foglala el, 's az előkelő lakosok közül ezernél több foglyot és 50 fejedelmet kerítvén hatalmába, 1500-ban tére vissza Moszkvába. Ezentúl a' Nagyfejedelem az Ugor vagy Jugor országot is viselte címében.

Ezen hadjáratokrul szerze tudomást *Herberstein*, ki V. Károly császár és Ferdinánd osztrák főherczeg, 's utóbb magyar király, nevében követtséget visele *Iván* fejedelemnél Moszkvában; 's ezen hadjáratok leírása következtében ír ő ezt: „*Haec est Juharia, ex qua olim Hungari progressi, Pannoniam occuparunt, Atillaque duce multas Europae provincias debellarunt. . . . Ajunt Juharos in hunc diem eodem cum Hungaris idiomate uti, quod an verum sit, nescio. Nam etsi diligenter inquisierim, neminem tamen ejus regionis ho-*

*) Emlékezzünk itt a' *kémi* ezüstre, mellyet a' vogul énekekben találtunk, p. o. a' 201. lapon: „šaperaln šuňing janil jun janien; *kémi aln* šuňing janil jun janien (VII. versszak). Minthogy *šüreng aln* = szirjän ezüst is van ott (a' XXVII. v.): valószínű, hogy a' *kémi* ezüst annyi mint kámai ezüst; 's minthogy a' *Káma-el-föld* Ugorország: lehet, hogy az ugor ezüst az énekekben is szerepel. Az 1193-ik évi eseményben is a' vogul fejedelem azt mondja, hogy nyusztokat és ezüstöt szednek a' novgorodiaknak.

minem habere potui, quocum famulus meus, linguae Hungaricae peritus, colloqui potuisset“ (lásd az 1. 2. lapokat).

Nem is csodálkozunk azon a' véleményen, mely Moszkvában, Herberstein idejében, el vala terjedve, hogy az ugorok olyan nyelven beszéltek volna, millyen a' magyar. Mert nagy lévén a' nyuszt- és hölgymenyét-bőrökkel való kereskedés: bizonyosan ugor kereskedő ember Moszkvába is kerül vala, valamint orosz kereskedők mind Ugor- mind Magyar-országban járnak vala, 's magyarországi kereskedők legalább Moszkváig juthattak. De Moszkvába ugor fejedelmek is jelenének meg több ízben, a' kik nyelvéről csak vesznek vala némi tudomást. Végre ne felejtjük el, hogy Nagy Iván uralkodása Mátyásunk uralkodásával egykoru; hogy Moszkva és Buda közt sem hiányzék a' közlekedés. Annyi tehát bizonyos, hogy Moszkvában Nagy Iván idejében nem csak vogulul, hanem magyarul beszéllő embereket is láttak és hallottak, 's a' rokon hangu beszédet csak olyan könnyen tarthatják vala egy beszédnek, mint *Sajnovics* a' rokon hangu lapprul állítá: „Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse.“ Pedig az itt előadott nyelvvallatásbul kitetszik, hogy a' vogul nyelv sokkal közelebb áll a' magyarhoz mint a' finn nyelvek, tehát mint a' lapp is.

A' vogulok száma Reguly szerint 6342; az osztjákoké Köppen szerint 18,840¹⁾: de 1844. óta is bizonyosan fogytak, mert terjed köztök a' keresztyénség, mely oroszosítja, 's a' szegénység, mely írta, vesd össze a' 96. és 102. lapokon elmondottokat. E' fogyasztó okok, legalább a' szegénység, Iván idejétől fogva működnek; különösen *Jermak* tetézé azokat, ki 1578-ban kezdé hódítgatni Szibériát, véget vetvén a' szibir khánságnak, 's újra meg újra kipusztítván az osztjákokat és vogulokat. E' hódítással járó betegségek is nagyon ártottak, különösen a' *hímlő*, mely 1631-ben mutatkozáék először a' vogulok és osztjákok közt, 's majdnem az élők felét elragadá²⁾.

Más lehetett a' lakosság száma és állapotja a' régibb időkben. A' száz évvel az Iván hadjáratai után készült térkép az alsó Ob mellett fel az Irtis beszakadásáig, 18 helységet, a' Szigva és Szoszva mellett 11, a' Tura, Tavda és a' mellékfolyók mellett 7, az Ob feletti Irtis mellett 10, összesen tehát 46 helységet számlál elő, a' melyek legnagyobb részét *városnak*, *kerített helységnek* nevezi. Ez most másképp van. A' Reguly térképén csak *paul* (falu)-kat látnunk; némelly osztják helység mellett áll az orosz *gorod* szó, mely várost jelent.

A' vogulok és osztjákok sohasem egyesültek egy fejedelem alá, azért valának gyengék 's lőnek alattvalói a' hatalmasabb szomszédoknak.

18. §. Magyar történelmi bizonyítékok.

A' magyar történelmi bizonyítékokbul csak azok tartoznak ide, melyek a' magyarok eredetéről vallanak. Az újabb időknél kezdvén, hátrafelé fogunk menni, a' meddig abbeli bizonyítékok vezetnek.

¹⁾ Russlands Gesamtbevölkerung im Jahre 1838. A' Mémoires de l'Académie Imp. des sciences de St. Pétersbourg, VI. Série T. VI-e-ben.

²⁾ „Die ersten nachrichten von dieser ansteckenden seuche sind aus *Turuchanskoje Simovie des Mangaseischen gebietes*, vom jahr 1631, da so wohl Osztajen (Wogulen) als Samojeden von dieser krankheit eine grosse niederlage in der allerrauhesten winterszeit erlitten; welches desto betrübter für diese arme völker war, je weniger sie im stand waren, durch gute pflege, diät und gemässigte wärme den schädlichen folgen dieser seuche vorzubeugen; die in vorigen zeiten, durch ganz Sibirien und Kamtschatka, so weit die russische Herrschaft gehet, abscheulich gewüthet, und wie man sagt, zwar nur alle 10, 12 oder 15 jahre sich eingestellt, aber alsdann so erschrocklich gehauset hat, dass jung und alt, fast bis zur helfte des ganzen volkes dahingerissen worden.“ *Fischer, Sibirische Geschichte* 439. 440. lapon.

1) Első bizonyíték a' Bonfinius tudósítása, mely ez : „Pius pápa . . . egy veronai ember tanúságát hozza fel, ki a' Don eredetéig hatolván, ott magyar nyelven beszélő népre találta. Mátyás királyunk is, ki a' dolgot orosz (sarmatici mercatores) kereskedőktől hallotta volt, tudja vala ezt, azért is követeket és kémeket indíta oda, kik a' rokon népet Pannoniába, mely a' folytonos háboruk miatt igen néptelenné vált, édesgessék, ha lehetne; — mit ha eddig véghez nem vihetett is a' király, de ha élend, talán kiviszi.“¹⁾ — Az a' veronai ember tehát a' Don forrásáig ért volna: de mi tudjuk, hogy akkor még összezavarják vala a' Dont a' Volgával, 's ezt a' Kámával. A' kémlelő kereskedő csakugyan a' Donról a' Volgába juthatott, 's ezen fölfelé menvén a' Kámába, mely éjszakkeletről foly a' Volgába, melyet a' tatárok szintúgy mint a' Volgát, *edel-*, *etil-*nek neveznek vala, 's a' mely azon tartományok felől jő, melyekben a' becses bőrű állatok tenyésznek. Jelesen a' *Visera*, a' Kámának egyik folyója, a' vogul föld úgyszólván legclassicusabb részén származik. Szinte bizonyossággal állíthatjuk, hogy a' veronai ember a' Volgából a' Kámába jutott, 's ezen ment fölfelé addig a' meddig; 's azon csakugyan ugorokat (jugorokat) kellett találnia. Ugyanott járának azon orosz kereskedők is, kikül Mátyás királyunk vette volt annak hírért, hogy ott valahol magyarul, — azaz, a' magyar nyelvhez rokon nyelven, beszélő nép van. Budán tehát 1484 tájban ugyanazt hiszik vala, mit Moszkvában.

2) A' második bizonyítékot Kézai Simonbul olvassuk. Kézai Simon, ki Kún Lászlónak ajánlotta krónikáját, így írja le azt az országot, melyből a' magyarok kijöttek:²⁾ „Scythia tartománya Európában fekszik 's kelet felé terjed; egy felül az Éjszaki tenger, más felül a' Rif hegyek (montes Rifei, az Ural) zárják be; a' forró égájtól távol esik. Kelet felül Ázsiával van egybekapcsolva. Két nagy folyóvíz is ered benne: egyik neve *Etöl* (Etul), másiké *Togora*. Az abban az országban termett nemzetek pedig henyességbe merültek, hiábavalóságoknak hódolók, fenhéjázó természetűek, bujaságra hajlandók, rablásra áhítoznak, 's általában inkább barna mint fehér színűek. A' Scythia országgal keletre határos a' *Joriabeliek* országa (regnum Jorianorum), ezután *Tarszia*, 's végre *Mangalia*, hol Európa végződik. . . . A' Don folyó, melyet a' magyarok *Etöl*nek neveznek, Scythiában ered ugyan, hanem a' mint folytatában a' Rif hegyeken átmegy, *Donnak* nevezik, mely is azután a' síkra kiérvén az alánok földén foly, azután pedig három ágon szakad a' Kerek tengerbe. A' Togora folyó pedig Scythiából ered, 's pusztá erdőkön, mocsárokon és havas hegyeken át folydogálván, hol a' köd miatt a' nap soha sem süt, végre Irkániába szakad az éjszaki tengernek tartva. . . . Scythiának földje buja, ligetekkel, erdőkkel, legelőkkel ékes, különbféle vadakban csuda gazdag és tele. Nyugot felől szomszédjai a' *besenyők* és *fehér kúnok*. Az Éjszaki tenger körül pedig, mely vele szomszéd, *Susdal* országáig emberi nemzetnek járhatatlan sivatag erdő van, mely, mint mondják, nagy messze terül, hol kilencz hónapokon át sűrű köd fekszik; ott a' napot sem láthatni, hanemha csak június-, július- és augusztusban, azt is csak napjában annyi ideig, a' mennyi hat órától kilenczig van. Az említett sivatag hegyeiben kristályt találnak és griffek fészkelnek, 's vadászsólyom madarak költenek, melyeket magyarul *kerecsetnek* hívnak. Scythia országa egy területbe van ugyan foglalva, de uralkodásra nézve három országra, *Baskar*-(Barsacia, Bascardia), *Dent*- és *Magyar*-országra (Mogoria) oszlik.“

A' hunnok, vagy (Kézai szerint) az első magyarok, hazájokból megindulván, a' *besenyők* és *fehér kúnok* földén vonulának által, azután *Susdaliába*, *Rutheniába* és a' *fekete kúnok* földére nyomulván, végre minden kár nélkül a' Tisza vizéig jutának. — Közbe szúrjuk ezt is,

¹⁾ Szalay László, Magyarok története a' III. 349. lapján. Bonfinius Dec. I. lib. II.

²⁾ Szabó Károly fordítása szerint, lásd : *Kézai Simon mester magyar krónikája*. Pesten, 1862.

hogy „Etele király czímerén, melyet tulajdon pajzsán szokott volt hordani, koronás fejű madár vala ábrázolva, melyet magyarul *turulnak* hívnak.“ — Kézai tehát a' maga korának földrajzi viszonyait a' IV. század vége felé levőknek gondolja, a' mikor besenyőkrül, kúnokrul, Susdáljárul, Rutheniárul nem tudnak vala semmit, a' mint Jordanis is bizonyítja. — Végre az igazi magyarok bejöveteléről így ír, hogy : „átkelének a' *besenyők*, a' *fehér kúnok* országain és Kiev városán, 's azután az Ung nevezetű folyónál szálának meg, hol várat építének, melly folyótól nevezték őket a' nyugati nemzetek *hungaroknak*.“ Ez ide illő földrajzi kép.

Kézai eme' földrajzi tudósítását jobban fogjuk érteni, ha a' két következő bizonyítékot is hozzácsatolandjuk.

3) Julianus barát fölfedezése. ¹⁾ „Julianus domokosrendi szerzetesnek a' nagy magyarországi útjáról szóló tudósítása Rómában a' vatikáni könyvtárban maradt fön, a' mellyből először Desericius közlé (De initiis ac majoribus Hungarorum, Tom. I. 170 etc. pp.) ²⁾ azután Endlicher, végre Theiner is. Ebben a' tudósításban olvassuk, hogy „a' keresztyén magyarok tet-teiben találtató hír után tudva lévén, hogy van másik nagyobb Magyarország, mellyből a' hét vezér népeivel kijött vala, II. András uralkodásának vége felé a' predikátor barátok négy társakat küldének el, ama' másik ország felkeresésére, 's az ottani pogány magyaroknak a' keresztyén hitre való térítésére. A' négy lelkes barát közül véghetetlen sok inség után csak Julianus marada meg, ki „nem tudván hogyan boldogulhasson, egy szaraczén (mohammedán) pap és neje szolgájává lön, ki Nagy-Bolgárországba vala indulandó, hová együtt el is jutának. Nagy Bolgárország nagy és hatalmas ország, gazdag városokkal : de mind pogányok. — Ez ország-nak egy nagy városában a' barát egy magyar asszonyra akada, kit azon földről, melyet keres-e vala, azon tájra adtak volt férjhez. Az megmagyarázá a' barátnak az utat, mellyen majd men-jen, állítván, hogy két napi járó földre magokat a' magyarokat, kiket keres vala, kétség nélkül megtalálhatja. Mi úgy is történt. Mert találá őket nagy Ethil folyó mellett. Kitők látva, 's hogy magyar, megértvén, megérkezten nem kissé örvendének, körül hordozván őt házanként és falvan-ként, 's keresztyén véreik királyáról és országáról híven tudakozódván. És bármit akara nekik akár a' hitről akár egyébről előadni, a' legszorgalmatosabban hallgatják vala, mivel nyelvök teljességgel magyar vala, és megértik vala őt és ő azokat. Pogányok, istenről semmi ismeretök sincs. De bálványokat sem imádnak, hanem úgy élnek mint a' vad állatok. Földet nem művel-nek, ló-, farkas-, 's efféle húst esznek ; ló-tejet és vért isznak. Lóban, fegyverben bővölködnek és igen serények a' hadakban. Tudják a' régiek hagyományaiból, hogy azon magyarok tőlök származnak, de hogy hol vannak, nem tudják vala. („Est vero *Magna Bulgaria* Regnum mag-num et potens, opulentas habens civitates ; sed omnes sunt pagani. . . . In una magna ejusdem provinciae civitate, de qua dicuntur egredi 50,000 pugnatorum, Frater unam mulierem *Un-garicam* invenit, quae de terra, quam quaerebat, ad partes illas tradita fuit viro. Illa docuit fra-trem vias, per quas esset iturus, asserens, quod ad duas diaetas (két nap járó föld) ipsos posset *ungaros*, quos quaerebat, procul dubio invenire. Quod et factum est. Invenit enim eos juxta fluvium magnum *Ethil*. Qui eo viso, et quod esset *ungarus*, intellecto, in adventu ipsius non mo-

¹⁾ Nagy-Magyarország dolgáról. (De facto Ungariae Magnae). Szabó Károly fordítása szerint, a' *Rogeriuss mester siralmas éneke* után. Pesten 1861.

²⁾ Desericius ezt írja a' 170. lapnak c.) jegyzetében : „Fuit autem et Factum (*De Facto Ungariae Magnae*) hoc consignatum aut inventum, et Ungaria Magna in Asia reperta sedente Gregorio IX. Ordo si-quidem Praedicatorum coepit et approbatus fuit sub Honorio III, anno 1215 ; Gregorius porro IX. succes-sit Honorio anno 1227, et vixit usque 1241. Convixit proinde *Belae IV.* Ungarorum regi minimum sex annis ; utpote cum *Bela IV.* acclamatus fuerit circa 1235, et regnavit usque ad 1275. Extra dubium autem est initiis Regis *Belae IV.* sub Gregorio IX. fuisse ordinem Praedicatorum in Ungaria.“ Desericius ezt a' neve-zetes tudósítást 1745-ben fedezé föl, lásd Tom. I. 169. p.

dicum sunt gavisi; circumducentes eum per domos et villas, et de rege et regno christianorum fratrum ipsorum fideliter perquirentes. Et quidcunque volebat tam de fide, quam de aliis eis proponere, diligentissime audiebant; quia omnino habebant ungaricum idioma, et intelligebant eum et ipse eos. Pagani sunt, nullam Dei habentes notitiam, sed nec idola venerantur, sed sicut bestiae vivunt. Terras non colunt; carnes equinas, lupinas et hujusmodi comedunt; lac equinum et sanguinem bibunt. In equis et armis abundant, et strenuissimi sunt in bellis. Sciunt etiam per revelationes antiquorum, quod isti *ungari* ab ipsis descenderant: sed ubi essent ignorabant.“) A' tatár nemzet szomszéd velök. De ezen tatárok hadakozván velök, nem győzhették meg őket hadban, sőt az első csatában ők győzték meg azokat. Miért is feleikké és társakká választák őket, 's így egyesülve, tizenöt országot pusztítottak el egészen.“ A' tatár fejedelem követével is találkozáván, „ki tud vala magyarul, oroszul, kúnul, németül, szaraczénul és tatárul,“ 's attul megtudván, hogy a' tatár sereg Németország ellen akar menni, Julianus haza siet, hogy közölje fölfödözésének hírért. A' magyarok egy másik útra tanítván, mellyen hamarabb juthasson haza, megindula haza felé három nappal Keresztelő sz. János ünnepe előtt (1237. június 21-kén. Sz.), 's útjában, mind szárazon, mind vizen néhány napot pihenvén, úr születése (karácsony) után másodnap (1237. december 27-kén. Sz.) lépe be Magyarország kapuján; — pedig Ruthén- és Lengyelországon keresztül lóháton jött.

Az említett Magyarországról való visszatértében a' folyón (Volgán) tizenöt nap utazá át a' mordvánok országát, kik pogányok 's kik jósaiktól úgy értvén, hogy keresztyénekké kell lenniök, küldének Nagy Vladimir fejedelméhez, melly velök határos ruthén föld, hogy küldjön hozzájuk papot, ki őket megkeresztelje. „Cum igitur vellet reverti, docuerunt eum idem Ungari viam aliam, per quam posset tutius pervenire. . . In redeundo transivit in fluvio regnum *Morduanorum* quindecim dies. . . Isti a prophetis suis accipientes, quod esse debeant christiani, miserunt ad ducem *Laudemeriae*, quae est terra Rhutenorum illis vicina; quod eis mitteret Sacerdotem, qui ipsis baptismum conferret. . . Per Rhuteniam et Poloniam eques venit. . . Secundo die post nativitatem Domini Ungariae portas intravit.“

4) A' legrégibb magyar történeti tanubizonyságot, úgy hisszük, a' Béla Névtelenje adja, ki így írja le azt az országot, mellyből kijöttek a' magyarok¹⁾: „Scythia igen nagy föld, melyet kelet felé *Dentmagyernek* neveznek, mellynek határa az éjszaki résztől a' Fekete tengerig terjed, mögötte pedig vagon a' *Tanaïs* nevezetű folyó nagy ingoványokkal; holott szerfölött bőven találkozik a' nyuszt, úgy hogy nem csak nemes és nem-nemes abból ruházkozhatnak, hanem a' gulyás, kanász és juhász is avval ékíti öltözőjét azon a' földön. Mert ott aranynek és ezüstnek bőve van, és azon föld folyóiban drága kövek és gyöngyök találatnak. A' scythiai föld pedig széltében és hosszában igen terjedelmes, és a' népet, melly lakja, *Dentmagyernek* nevezik mai napiglan. Úr születésének 819-ik esztendejében Ögyek (Ugek) vala Scythiának valami igen nemes vezére, ki nejlül vevé Dentmagyerben az Önedbeli (Eunedu-beliani) vezér leányát, *Emes* nevezetűt, kitől nemze fiat, kit Álmosnak neveztek. Urunk születésének 884-dik esztendejében, miként az esztendők szerinti krónikákban megvagon, a' hét fejedelmi személy, kiket *Hétmagyernek* (Hetu Moger) nevezünk, megindult a' scythiai földről nyugot felé. Sok nap jövén pedig pusztaságokon, az Etil vizén pogány szokás szerint tömlőre ülve usztattak át (fluvium Etyl super tulbou sedentes), és soha város vagy lakhely nyomára nem találtak, sem ember készítettét nem ettek, mint szokásuk vala, hanem hússal és hallal éltek, mig nem Oroszországba értek, mellyet *Susdálnak* neveznek²⁾.“

¹⁾ Hasonlóképp Szabó Károly fordítása szerint: Béla király névtelen jegyzőjének könyve a' magyarok tetteiről. Pesten 1860.

²⁾ A' „nec labores hominum comederunt“ bajosan teszi „sem ember készítettét nem ettek“, hanem

E' történelmi bizonyítékok méltánylására először is a' szerzők korát kell szem előtt tartanunk. Kézai Simon 1270. és 1290. között írta; Julián barát 1237-ben vala Nagy-Magyarországban; mikor élt a' Béla király Névtelen jegyzője? I. Béla 1061—1063-ig, II. Béla 1131—1141, III. Béla 1173—1196, IV. Béla 1235—1270-ig uralkodának; melyik Bélának jegyzője volt tehát Névtelenünk? Könyvének szelleméből azt olvasom ki, hogy lehetetlen I. Bélának tartanunk. Az író magyar születésű, az idegeneket alkalmasint lenéző, buzgó keresztyén, de a' pogányságról nyugodtan beszél, sőt Álmos születésével azt némi költői színben mutatja be; — mind olly jellemvonások, melyeket I. Béla idejében majdnem lehetetlen vala született magyarban felfedezni. Tegyük, hogy Névtelenünk I. Béla király jegyzője volt: akkor 1060-ban legalább már 30 évesnek kell gondolnunk; ő tehát, ezen fölvetel szerint, 1030 tájban született 's Péter, Sámuel idejében és I. András uralkodásának elején tanult volna. Lehet-e gondolni, hogy abban az időben, mikor a' pogányság sz. Gellértet, a' magyarok első tanítóját, a' Dunába veté, 's folyvást és nagy erővel háborog vala a' gyökerezni törekvő keresztyénség ellen, két magyar ifju együtt lévén az iskolában (in scholario studio), a' trójai háborúval Darius Phrygiusból mulasson, 's egyik a' másikat arra kérje: „hogy írja le neki Magyarország királyai és nemesei származását, miképen szállott alá a' scythiai földről a' hét fejedelmi személy, kiket hét magyarnek nevezünk“ 's hogy a' fölkerült iskolai társ „a' különböző történetírók hagyományai után“ megírhatá munkáját; lehet-e továbbá gondolni, hogy I. Béla idejében már „*Turda episcopus*“ volt, „a progenie Velek“, mint a' XIX. fejezetben olvassuk? Én ebben csupa lehetetlenséget látok. A' Névtelen könyvében megállapodott társadalmi rend van; a' keresztyénség nem csak hogy legyőzte már a' pogányságot, sőt nem is irtózik többé a' pogány emlékeztetésektől; 's a' szerző részint ezekből, részint „különböző történetírók hagyományaiból“ szerkesztette művét, az esztendőket számát úgy adván, „miként az esztendő szerinti krónikákban meg vagyunk“ (sic in annalibus continetur cronicis). Ezt egy 1030 tájban, vagy még előbb, tán 1020-ban született magyar nem írhatta Salamon vagy sz. László idejében, ki még 1092-ben is büntetést szab a' pogány áldozókra; I. Bélának nem igen lehele magyar születésű „notáriusa.“

'S van egy nagy külső bizonyíték is, mellynél fogva Névtelenünket I. Béla idejénél sokkal későbbre kell tenni. Az író elbeszéli többi közt, hogy midőn Álmos vezér a' seregét Kiev mellett elhozta, a' kievi herceg a' kúnokat hívá segítségül: de a' magyarok győzvén, a' kúnok tar fejeit úgy szeddelék, mint a' nyers tököket („et tonsa capita Cumanorum Almi ducis milites mactabant tanquam crudas cucurbitas“); utóbb az eszökre tért kúnok egyesülének a' magyarokkal. — A' magyaroknak Kiev melletti eljövételéről csak az orosz író, Nestor tud, ki mást is hitelesen beszél a' magyarokról, lásd a' 42. 43. lapot 's a' 36—38. jegyzeteket: de arról, hogy már 883—888 tájban valának *polovczok* (mert így híjják Nestor és az orosz írók az általunk *kún*-nak nevezett népet) Kiev környékén, nem tud semmit. Nestor szerint a' *polovczok* vagy *kúnok* először 1061-ben támadák meg az oroszokat, — „6569-ben (vagy Kr. u. 1061-ben először jövének a' polovczok Oroszországba hadakozni. *Vszevolod* eléjük mene februar. 2-kán, 's midőn ütközetre került a' dolog, *Vszevolod* legyőzeték . . . *E' vala az első szerencsétlenség, mellyet az oroszoknak ez a' pogány és gonosz ellenség okozott.*“ Magyarországot is csak ezentúl érék a' kúnok.

Konstantinus császár, kivel utóbb bővebben fogunk megismerkedni, 's ki legjobban tudja a' népek földrajzi és egyéb viszonyait a' IX. és X. században, — ez a' császári író sem

inkább hogy „nem találtak feldúlni valót.“ — *Susdal*-t Szabó *Sacsdal*-ra fordítja, és *Suža* városnak gondolja. — *Susdal* orosz fejedelemség volt, mellynek másik városa *Vladimir*, 's azért Vladimiri fejedelemségnek is nevezik vala.

emliti a' kúnokat, kiknek hely sem jut vala az akkori népek közt a' Kárpátokon innen és túl. Névtelenünk talán egy más népnek egyesületét hallotta volt a' magyarokkal, 's minthogy a' maga korában épen a' kúnok valának ilyen csatlakozók, ezeket a' IX. század vége felé gondolá, midőn róluk nem vala még emlékezés.

Ha Névtelenünk IV. Bélának notáriusa volt, úgy könyvét 1270. után írta volna, Kézai Simonnal egy időben, — mi azután megfejtene Névtelenünk szelídségét a' kúnok iránt, kik IV. Béla első idejében annyi bajt szerettek volt az országra, mert Kézai Simon sem haragszik azokra. — De a' magyar szerzetesek, kik a' hátramaradt magyarokat fel akarják keresni, Névtelenünk könyvét olvashatták. Nagy valószínűség szerint a' Julianus barát fölfedezéséről írt tudósításban eme' szók: „Inventum erat in gestis Hungarorum“ a' Névtelenünk könyvére vonatkoznak; ez annál fogva 1230 előtt élt. Véleményünk szerint tehát e' könyv szerzője II. vagy III. Bélának volt jegyzője; miből azután világossá lesz, miért nem egyez meg írónk geographiája a' 900, vagy 1000 tájbeli néprajzi viszonyokkal.

A' három magyar történeti bizonyíték geographiája igen megegyez egymással, ámbár mind a' Névtelen, mind Kézai Simon olyan neveket és dolgokat is említenek, melyekről Julianus mit sem hallott. Jelesen Kézai Simon az Ural hegyeket írja le, mintha Herbersteinből kiolvasta volna, vagy mintha ez Kézait írta volna ki. Herberstein Moszkvában szedé tudósításait; hogy Kézait ismerte volna, nem igen lehet állítani, miután e' könyv Zsámboki könyvtárával került csak a' bécsi császári könyvtárba (lásd Szabó K. említett fordításának VII. lapját). Kézainak tehát biztos forrásai voltak, a' melyekből kiírta azt, hogy az Ural hegyein „avesque jägerfalk, quae hungarice *kerechet* appellantur, procreare pullos dignoscuntur.“ — A' folyók, melyeket említ, *Etil* és *Togora*; az *Etil* lehet a' Volga, de lehet a' Káma is, mely inkább csak folytatja a' Volga dél-éjszaki irányát; a' *Togora* bizonytalan, de meghatározza az író, azt mondván, hogy Scythiában ered és éjszak felé foly, hol Irkániaiba szakad, az éjszaki tengernek tartván. Szabó Károly helyesen jegyzi meg, hogy a' *Togora* folyó a' mai *Tobol*, 's „miután, úgymond, ezen folyó az *Irtisbe* szakad, Kézai szövegét, ki *Yrcania*-t ír, romlottnak, 's ez *Yrcania* névben az *Irtis* nevét hihetjük eltorzítottnak“ (a' 11. lap 5. jegyz.). De a' Kézai szövege nem is torzítja el a' folyó nevét, mert az *Ikar* vagy *Ikran* még az 1663-ban meghalt Abulgaziban is az Obot jelenti*). A' Tobol folyó, mint tudjuk, közel ered a' Jajk folyó eredetéhez, csak hogy ez dél felé a' Kaspi tengerbe, az meg éjszak felé az Irtisbe, evvel az Obba 's úgy a' Jeges tengerbe foly.

Kézai szerint Scythia három országra, *Baskar*-, *Dent*- és *Magyar*-országra oszlik; nyugat felé pedig sorban a' *besenyők*, *fehérkúnok*, és *Susdal* voltak.

A' Névtelen is *Dentu Mogeria*-nak nevezi a' magyarok ősi hazáját, mit bizonyosan egynek kell tartani a' Kézai *Dentjével*. Névtelenünk is a' magyarokat a' Dent-magyarországból kihozván, őket sok napokig pusztaságon vezeti keresztül, 's az Etelen átúsztatja, sehol városnak vagy lakásnak nyomát nem találván (nunquam viam civitatis et habitaculi invenerunt), míg Russziába, melyet *Susdal*-nak nevez, nem juttatja. A' Kézai-féle besenyő- és fehér-kúnföld a' Névtelennél pusztaság (loca deserta). Mind Kézai mind Névtelenünk hidegnek írják le azt az országot, melynek az utóbbi különösen nyusztjait emlegeti; mind két író tehát a' Volgán vagy Kámán túli éjszaki országból származtatja a' magyarokat. Egyébiránt a' Névtelennél előforduló *Picenati*, *Bisseni*, terra *Bular* nevek, a' besenyőket és a' volgai bulgárokat illetik.

*) Lásd Lehrberg „Untersuchungen“-jét, a' 41. és 42. lapján. Lehrberg azt *Ob*-nak tartja, de a' szó talán „folyó“-t jelent, 's teszi mind az Obot mind az Irtist, valamint az *Etil* név mind a' Kámát, mind a' Volgát illeti.

Julján szerzetes Bulgáriából jut a' magyarokhoz; Bulgária pedig a' Káma és Volga mellékein volt. Haza akarván térni, ismét a' Nagy-Magyarországból a' Volgára ér, mellyen tizenöt napig megyen (hajón, mint nálunk a' Dunán a' gőzhajózás előtt Pozsonyból Pestre két hétig is utaztak) mind a' mordvinok országán keresztül, kik Julianus idejében Vladimir fejedelméhez papért küldének. Úgyde Vladimir-fejedelemség és Susdal-fejedelemség egy, mert a' név a' két város neve. Julján geographiai tudomása tehát ez: Nyugat felül van Susdal, vagy Vladimir-fejedelemség (melly orosz), evvel határos kelet felé a' mordvánok és a' bulgárok földje, még pedig úgy, hogy déliebbek a' mordvánok, éjszakiabbak a' bulgárok — egyébiránt a' mordvánok a' bulgárokkal egy hatóságot ismernek vala el; még tovább kelet-éjszak felé van Nagy-Magyarország, melly a' Tobolt, sőt az Irtist is érhet. Látjuk — el tudván még a' Dentu-mogeriát, — hogy Julján barát, a' Névtelen és Kézai geographiai tudomásai igen egyezők, — csak hogy az első szemmel látott tanu, a' többi kettő csak könyvekből és hagyományokból alkotják össze az illető országok képét; de azok a' hagyományok nem képzelethűl valók, hanem valóságnak emlékezetei vagy hírei.

Becses földrajzi tudósítást ad *Plano Carpini János* is, kit IV. Ince pápa 1246-ban a' mongol Nagy-khánhoz küldött. Ez Lengyelországon keresztül Kievbe, 's onnan a' tatárok birodalmába utazék. Legelőbb a' *kúnok* (polovczok) országán mene által, melly nagy síkság a' Deneper, Don, Volga és Jajk mellékein; Batu-khánt a' Volgánál találá egy szép sátor alatt, melly IV. Béla magyar királyé vala. — „A' *kúnok* (polovczok) országa éjszak felül Russziával, a' *mordvinokkal*, *Bulgáriával* és a' *baskirokkal*, a' *magyarok hazájával*, határos; délfelől azt az *alánok*, *cserkeszek* és *khazarok* érik.“ (Nous traversâmes tout le país des *Comans*, qui est en une plaine, par où passent quatre grandes rivières. La première *Nieper*, . . . La seconde *Don* La troisième *Volga* la quatrième *Jaac*

Ce prince *Bathy* tient une grande et magnifique Cour Ses tentes sont de fine toile de lin et fort grandes, elles avoient été autrefois au roi de *Hongrie*.

Ce país de Comanie a immédiatement au Nord après la Russie les *Morduins* et *Bileres*, c'est à dire la grande *Bulgarie*; les *Bastargues*, qui est la grande *Hongrie*, puis les *Parosites* et les *Samogedes*.) Lásd: Voyages fait principalement en Asie, par Bergeron. Tom. II. 5. 6. 7. p. —

Carpinit csak 10 évvel előzte meg Julianus; Carpini tehát még azokat a' föld- és néprajzi viszonyokat találá, mellyeket Julianus talált volt. Ha ennek Nagy-Magyarországot a' baskirok földére vagy mellékére tesszük, mindenre nézve egyező a' két utazónak földrajzi tudósítása. De Kézai geographiája is az; ő is az *Etil* mellékein *Bascariát*, *Mogeriát* és *Dentiát* tudja; e' három ország mind Julianus, mind Carpini tudósításai szerint egy, vagy egymás mellett levő.

Hasonlítsuk a' mai néprajzi állapotot ahhoz, mellyet Julianus, Carpini és Kézai leírnak. Az éjszaki szélesség 56—58° között, ha a' vladimiri kormányzóságbul (a' hajdani Susdal vagy Vladimir fejedelemségbul) keletnek indulunk, előbb a' *cseremiszek* földére jutunk a' Volga balpartján, kiknek déli szomszédjaik a' *csuvasok* a' Volga jobb partján; a' cseremiszek keleti határosaik a' *Vjatkán* túl és a' *Kámán* innen (melly földet ma is *kam-kozip* = Káma-köz-nek*) neveznek) a' *votjakok*; továbbá a' Kámán túl kezdődik a' *baskirok* földje, kik most kelet felé nem érik ugyan el a' Tobolt, annál kevesebbé az Irtist, de Carpin és Julianus idejében mind éjszak, mind kelet felé messzebbre terjeszkedhettek. A' baskirok ma a' Volga és Jajk (Ural) között tartják a' szélesség 57—51° között. Ha az éjszaki baskirok földjéről Magyarország felé akarnánk utazni, mint Julianus, a' Kámán lefelé hajóznánk a' Volgába Szimbirszk tájékáig, melly

*) Klaproth, Ázsia polyglottájának 185. lapján.

útazás tutajon ma is mintegy 15 napig tartana; a' Volgát elhagyván és Kiev irányába folytatván útunkat, a' *mordvinok* földjén kellene által mennünk, kik most számos és igen nagy földön elszórt szigeteket képeznek, de kik Julianus idejében még sokkal tömörebb nemzet valának: — mert ez az irány a' legegyszerűsebb és legrövidebb utat mutatja Magyarországra, Ruthenián és Galliczián keresztül ¹⁾. Ennyire egyezők a' mai néprajzi viszonyok a' Carpini, Juliánus idejebeliakkal, melyeket Kézai is valamely forrásból merített, 's melyek a' Névtelennek tudomásával sem ellenkeznek. Kézai határozottan még éjszakiabbra is útal, leírván az Ural hegységét (montes Rifei) 's annak nevezetességeit, 's azt tevén hozzá, hogy Scythia — mely ő szerinte *Bascardia*, *Dentia* és *Mogoria*, Carpini szerint pedig csak *Baskir* ország, a' magyarok hazája — keletre határos a' *joriabeliek* országával (regnum Jorianorum) stb. A' *jorianus*, *joriana* név alatt a' *jugar*, *ugor* név lappang bizonyosan, melyet Kézai forrása délebbre terjeszt ki, mint 1499-tájban volt; vagy a Kézai *Bascardia*, *Dentia*- és *Mogoriája* éjszakabbra nyúlt, mint a' mai baskirok földje. Annyi bizonyos, hogy a' melly nép az alsó Irtis mellékein tanyázott, az a' Tobol (Kézai Togor-ja) mellékeire juthatott; 's viszontag a' felső vagy közép Tobol népe az Irtishez, sőt az Obhoz is kerülhetett, a' természet ott semmi határt nem vonván. A' Kézai *Mogoriája* tehát éjszak-kelet felül az ugorokkal, éjszak-nyugátfelül a' votjákokkal, nyugat-délfelül a' mordvinokkal volt határos: úgyde az ugorok (vogulok, osztjákok), a' votjákok és mordvinok nyelvei a' magyarral együtt egy külön nyelvesoportot tesznek, melly különbözik a' finn nyelvesoporttól, 's még inkább különbözik a' török nyelvektől.

De a' baskirok mai nyelve nem tartozik ám az ugor nyelvekhez, hanem a' török csoporthoz! Talán Strahlenberg ²⁾ közlé először azt a' hírt, hogy a' baskirok szőkék, a' tatárok pedig, kik körülveszik most, vagy közöttük is laknak, barnák; hogy tehát a' baskirok, kik színöknél fogva a' finn-magyarokhoz tartoznak, finn-magyar nyelvökért a' tatár nyelvet fogadták el. — A' finn tudós Ahlqvist, ki 1857-ben járt nálok, külsejökre nézve semmi különbséget sem talált köztök és a' tatárok közt; a' baskir szőkeség vagy soha sem létezett, vagy tökéletesen elenyészett már. Alkalmasint úgy lesz nyelvökkel is, az talán soha sem volt más, mint a' mai. Mert a' népek nem cserélgetik el a' nyelveket; de igen is kisebb számu nép más számosabb, de rokon nyelvű nép közt, elenyészhetik, azaz, a' kisebbik szám eltanulja lassankint a' nagyobb számnak nyelvét, 's elfelejti a' magáét. Az pedig épen szokott tünemény, hogy egyik nyelv a' másikból szed fel sok szót, de a' nélkül, hogy megváltoztatná jellemét. Ha tehát valóban a' mai baskirok eleji közt találá Juliánus és Carpin az ottani magyarokat: ezek kisebb számuak voltak, 's elenyésztek lassankint, a' nagyobb számnak nyelvét fogadván el, melly úgyis rokon vala az övével. Sőt lehet, hogy Mátyás királyunk idejében még voltak látható maradványai a' magyaroknak, kik az elhatalmazó török-tatár elem közt mind jobban enyésznek vala; lehet azomban, hogy a' XV. században a' délebb ugorok (vogulok, osztjákok) nyelvét magyarnak, 's nem csak rokonának hiszik vala.

A' mi a' föld- és nép-rajzi tudósításokon kívül még a' magyar történeti bizonyítékokban találtatik, azt jobban megértjük, ha a' külföldi történeti bizonyítékokat meghallandjuk.

A' külföldi történeti bizonyítékok legnyomósabbikát *Constantinus Porphyrogenitus* adja, kinek *Liutprandus* és *Regino*, a' prumi apát, csak kiegészítőji lesznek. *Constantinus* 911—959-ig uralkodék; *Liutprandus*, előbb ticinói levita, azután cremonai püspök, 946-ban II. Berengarius itáliai királynak követe vala Konstantinápolyban, hol alkalmasint magyar követséget is láta; *Regino* végre 892—899-ig a' prumi monostor apátja vala, tehát Árpád kortársa. Mind

¹⁾ Ezt a' néprajzi leírást a' Köppen Oroszország ethnographiai térképén (Petersburg, 1851.) találjuk.

²⁾ Lásd a' 7. lapot.

hármán két, sőt három századdal előzik meg a' magyar forrásokat, melyeket ismerünk; az események, a' melyekre itt vonatkozunk, szinte szemmellátott tanúi; ezenkívül Constantinusnak olly nép- és földrajzi tudományban volt módja, mint egy, általunk ismert, írónak sem azon korban.

Constantinus 946 előtt írta, mert *Svütoslavot* (*Σφενδοσλάβος ὁ υἱὸς Ἰγγωρ τοῦ ἀρχοντος Ρωσίας*) Igor orosz fejedelem fiát említi meg; Igor pedig, Rurik fíja, 912—945-ig uralkodék; az előtt, Rurik halála után, Oleg tartván a' hatalmat 879—912-ig. A' konstantinápolyi politika abban mesterkél vala, hogy a' keleti birodalmat szorongató éjszaki népeket egymás ellen uszítsa; Constantinus idejében a' *paczinakiták* *) (*besenyők*) valának ezen politikának nyilalóji; egész oktatása, melyet „De administrando Imperio“ című munkájában előad, arra tanítja fiát, mint lehet azokkal a' turkokat (magyarokat), roszoikat, kazarokat, bulgárokat stb. féken tartani; a' paczinakiták vagy besenyők, úgy látszik, akkor egész nyers erejökben, mint új eszköz, ajánlkoznak vala. A' néprajzi viszonyok 945 körül ezek: A' turkok (magyarok) mai hazájokban vannak; éjszak-keleti határosaik a' besenyők, kik a' Szeret, Prut, Neszter, Deneper folyók mellékeit tartják, úgy hogy a' Deneper felső részein a' roszokkal, a' Szeret és Pruth alsó részein a' dunai bulgárokkal, a' Don felé a' kazarokkal érintkeznek; Constantinus úgy adván elő az illető távolságokat, hogy a' besenyőktől a' kazarokhoz és uzokhoz 5 nap járó föld, az alánokhoz 6, a' mordiakhhoz (mordvinok, ἀπὸ δὲ Μορδίας) 10, a' roszokhoz egy, a' turkokhoz (magyarokhoz) 4, végre a' bulgárokhöz, az alsó Duna éjszaki mellékein, fél nap járó föld van. A kazarok a' Don mellékein terjeszkedvén, melly mellett a' 832-ben épült főváruk, *Sarkel* (*Σαρκελ*) van, nyugatra a' besenyőkkel, keletre és délre az alánokkal, éjszakra a' fekete bulgárokkal (a' Káma és Volga mellett) és az uzokkal érintkeznek; a' Mordia-föld tehát a' bulgárok nyugati részein van. Közbe szúrjuk ide, hogy Const. csakugyan nem talál helyet a' kúnoknak, a' magyarok szomszédai közt. Az ő idejében, ha az *uzok* neve alatt érthetők a' kúnok, mint Lehrberg gondolja (a' 63. lap, 2. jegyzet.), ők még a' besenyőkön túl valának. —

De ötven évvel előbb mások voltak a' néprajzi viszonyok. Akkor, úgymond Constantinus, a' besenyők az *Atel* (Etel) és *Jajk* (*Αττλ και Γεηκ*) közt laktak (hol ma a' baskirokat találjuk), éjszaki határosaik lévén a' kazaroknak; a' turkok pedig — mert így nevezi az író a' magyarokat — akkor közel laknak vala a' kazarokhoz, tehát nyilván éjszak-nyugati, vagy dél-nyugati határaikon, *Lebedia* nevű helyen, hol *Chydmos* folyó van, melyet *Chingylos*-nak is neveznek. Azon időben nem nevezik vala őket turkoknak, hanem savartoiasphaloiaknak (*Σαβαρτοιασφαλοί*), valami okból. Hét nemzetségre vannak osztva, urat se honít se idegent nem ismernek vala (*ἀρχοντα δὲ εἰς αὐτοὺς εἶτε ἴδιον εἶτε ἀλλότριον ποτὲ οὐκ ἐκτίσαντο*), de valának fejedelmek, vajdáik, kik közül Lebedias tűnt ki, a' kazar khagán veje, kinek neje magzatlan vala. Három évig éltek volt szövetségben a' kazarokkal, mikor ezek az uzokkal együtt, kik nyilván keleti határosaik valának, a' besenyők ellen szövetkezének, 's azokat kiszoríták helyeikből, a' melyeket az uzok foglalának el. A' kiszorult besenyők most a' savartoiasphalokra esnek, seregöket két felé bontják, minek következtében az egyik fél keletre, Perzsia felé (*πρὸς ἀνατολὴν εἰς τὴν Περσίδος μέρος κατέκησαν*) keres lakást, a' másik fél pedig Lebediassal az *Atelkuzu* nevű helyekre (*εἰς τόπους τοὺς ἐπονομαζομένους Ἀτελκούζον*) vonul, a' melyeken most a' besenyők laknak. Kis idő multával a' kazar khagán Lebediast tanácskozássra hívja meg, mellyben a' turkok fejedelemiségével kínálja, hogy engedelmes legyen a' khagán rendeleteinek.

*) Regino *pecinaci*-nak, Névtelenünk egyszer, alkalmasint könyvekből, *pícenati*-nak, többször, talán korának kiejtése szerint, *bisseni*-nek nevezi, 's ez az ejtés legközelebb jár a' magyar *besenyő* ejtéshez.

Lebedias megköszöni a' szivességet, 's maga helyett *Salmutzes*-t (*Σαλμουτζης*) vagy fiát *Árpádot* ajánlja. A' khagán evvel is megelégszik, Lebediassal embereit küldi a' turkokhoz, kik azokkal értekezvén (*συλλαλήσαντες*), inkább Árpádot választák meg, a' kit is a' kazarovok szokása szerint pajzsos emelének föl, úgy iktatván be a' fejedelmi méltóságba, mert Árpád előtt nem volt fejedelmök a' turkoknak.

Azon időtájban a' kazarovok közt is meghasonlás történék, — a' nemzetségek összeháborodának, — 's az egyik, a' *kabar* nemzetség, elválék a' többiektől, 's a' turkokhoz állá. Azért a' kabarok a' turkokat a' kazar nyelvre tanították, mellyet mai napig tartanak, de megtartották a' másik nyelvet is t. i. a' turkok nyelvét (*ὅθεν καὶ τὴν τῶν Χαζάρων γλῶσσαν αὐτοῖς τοῖς Τούρκοις ἐδίδαξαν, καὶ μέχρι τοῦ νῦν τὴν αὐτὴν διάλεκτον ἔχουσιν; ἔχουσι δὲ καὶ τὴν τῶν Τούρκων ἑτέραν γλῶτταν*).

A' kabarok egyesülése után nyolcz törzsből vagy nemzetségből állott az összes nemzet: a' *kabarok* nemzetségből, 's a' *nek*, *meger*, *kurtigermat*, *tarian*, *genakh*, *kar* és *kasz* nemzetségeiből; a' kabarok az elsőséget követelik vala a' csatákban. Ekkor (886-ban) Leo császár a' turkokat a' Dunamelléki bulgárok ellen szólítá fel, kik is három ütközetben győznek egymásután. Arról, hogy azután Arnulf a' morvaiak ellen felszólította a' turkokat, nem emlékezik Constantinus, csak azt tudja, hogy ekkor Simeon, a' bulgár fejedelem, a' besenyőket szítá fel a' turkokra, kik is távollétökben elfoglalák lakó helyeiket; 's ezután menének a' turkok a' mai országukba, legyőzvén Svatopluk fiait.

Az új hazájokban „a' nyolcz nemzetség illető fejedelmeinek nem alattvalóji, hanem egyesség van köztök a' folyók szerint, hogy a' kik ellen háboru támad, azokat minden igyekezettel és gyorsan segítsék. De a' fő a' nagyfejedelem, ki örökösödés szerint az Árpád nemzetségből való; azonkívül van még két méltóság, a' *gylas* és a' *karchas*, mellyek nem tulajdon nevek.“ Úgy tudja Constantinus, hogy *Kale* karchas fia *Bulcsu* (*Βουλτζούς*), ki hasonlóképp karchas. Mert, újra mondja, „a' karchas méltóság, mint a' *gylas*: de ez nagyobb a' karchasnál.“ —

Constantinusnak a' magyarok három lakhelyéről van tudomása, a' lebediai, az atelkuzi és az utolsó állandó lakhelyükről. A' lebediainak földrajzi viszonyai határozatlanok, mert a' *Chydmas*, vagy *Chingylus* folyót nem könnyű kitalálni; az ha déli Oroszországban kereshető, csak kisebb folyó lehet, mivel a' nagyobbakat, a' Pruthot, Szeretet, Nesztet, Denepert, Dont, Atel-t vagy Volgát megnevezi. Ha éjszaki Oroszországban kereshető, ott sem tudjuk, mellyiket illette a' név. Van ugyan a' szirjének földjén egy oroszul úgynevezett *Chidmor*, szirjünül *As-va*, folyó, melynek neve nagyon is megegyez a' *Chidmas* névvel: de ha ezt kell annak tartani, Lebedia a' mai votják földnél is éjszakiabbra esett volna. *Jerney* (Keleti utazása, Pesten, 1851. a' II. köt. 53. 54. lapján) a' Molocsna vize és tava közelében, mellyben a' Csinhul és Tokmak patak egyesül, a' *Lepetika* nevű pusztaságban ismeri fel a' régi Lebediát, melly hát eszszerint a' Chersonesushoz közel volt volna. — Nagyobb valószínűséggel lehetne az ukraini *Lebedin* nevű várost a' régi *Lebedia* nyomának tartani a' *Psiol* folyó déli mellékén, *Achtyrka* és *Szumë* városok közt, melly régi név előfordul a' *Descriptio Moscoviae et Tartariae*-nek 199. lapján is. Ha oda (az éjsz. szélesség 50° alá) tesszük *Lebediát*, akkor az *Kiev*-vel egy szélesség alatt, de kelet felé vagy 4—5 foknyi távolságban terült volna: mi sokkal jobban megegyez a' Constantinus földrajzi adataival, 's a' másunnan ismert történetekkel. — Constantinusból nem lehet tudnunk, mennyi ideig laktak a' magyarok Lebediában; a' *három év*, mellyet ott olvasunk, nyilván hiba, valamint az is hiba, hogy Lebedias fejedelem nevéől kapta volna a' vidék a' *Lebedia* nevet. Constantinus világosan mondja, hogy a' magyarok a' fejedelmeiknek nem alattvalóik, hogy Lebedias is csak akkora méltóságu vajda volt, mint

a' többi vajda: mint történt volna hát, hogy Lebediaszrul nevezték el az országot? mint történhetett, hogy *három* évig való szállásolás geographiai emléket hagyott volna Konstantinápolyban? — Constantinus azt mondja továbbá, hogy Lebediában laktukkor a' hét nemzetség neve nem *turk*, hanem valami okbul *savartoiasphal* volt. Ez a' tudósítás felette nyomós. A' Constantinus hét nemzetsége (*γενεαὶ ἑπτὰ*) igazolva van a' Névtelennek *hetu moger*-ei által; vagy inkább a' sokkal később élt Névtelennek tudósítása a' Constantinus *γενεαὶ ἑπτὰ*-ji által van igazolva. Akkor nem *turk* vala a' nevök, hanem *savartoiasphal*. Ez a' név nyilván össze van zavarva; talán az eredeti név és a' görög fordítás rejlik benne. Az utórész: *asphaloi* = *ἀσφαλοι*? *ἀσφάλιος* lehet, mi tartót, védőt jelent; az előrész *savar* = *σαβας* mi lehet? Ha magában Constantinusban kereshetünk útmutatást, azt lehetne mondanunk, hogy mivel ő az *Álmos* szót *salmutz*-nak írja, a' *savar* szót *ávar*-nak vagy *ábar*-nak kellene olvasnunk. Ingyen sem lehet azomban az *avarok*ra gondolni, mert azokat Constantinus is *άβας*-nak írja. Jobban sikerül-e a' *savartoiasphaloi* név megfejtése, ha a' Jordanis szavirjait (a' 327. l.) és a' Procopius szabir — *σαβαιο*-jait a' Constantinus *σαβας*-ja helyébe tesszük? Azt lehet, sőt azt kell is gyanítanunk, hogy abban az eredeti név és talán a' görög fordítás össze van írva, és eltorzítva. Constantinus a' besenyőkrül is mondja, hogy előbb *kangar* nevet is viseltek volt „nemességök“ és „bátorságuk“-ért (*ἐπ' ἐγγενεῖα καὶ ἀνδρείᾳ*): talán a' magyar szót is meg akarta magyarázni.

Constantinus *savartoiasphaloi*-féle nevével nem nagyon boldogulván, nézzük, honnan származtatják honi forrásaink a' magyarokat, 's mint lehetne a' *magyar* szót megfejteni? A' Névtelen *Dentu Mogeriá*ból származtatja őket; Kézai is *Mogeriát* és *Dentiát* említi, hozzá tevéen, hogy keletre a' *jorianok* országa határos, miben *Jugor* vagy *Ugor* országot kell felismernünk, annál is inkább, mert az európai nemzetek *ugorok*nak (uger, unger, ungar, hungar) nevezték és nevezik mai napig a' magyarokat. Mert azt már eddig is észre kellett vennünk, hogy az *unger*, *ungar* név, melly a' IX. század végétől fogva él a' latin íróknál, nem más, hanem az *ugor*, *jugor* név. — Mit jelenthet a' *dent*-név? Az az *Irtist* jelenti. A' vogul és osztják nyelvben, a' derék folyónak mellékfolyóit újjaknak, vogulul *taget*, *taut*, *tajt*, *tüjt*-nek nevezik. A' vogul szónak megfelelője néha a' magyarban is *n*-nel bővül meg, p. o. *majt* a' magyarban *mond*; de a' vogul *majt* az osztjákban is *mant* és *mont*, a' vogul *majtém* mesélek, elbeszéllek, az osztjákban *mondem* és *mundem*; így lett másutt is *ugor*-ból *unger*. A' déli vogul *tüjt* igen is lehetett a' régi magyar nyelvben *tünt*, *dent*, annál is inkább, mert az osztjákok máig az *Irtist* *tangat*-nak nevezik, melly szó a' vogul *taget*, *tajt*, *tüjt*-nek felel meg, lásd a' 75. lapot. A' *Dentu Mogeria* tehát az *Irtis* melléki magyarok földje; miből az tűnik ki, hogy 800 körül a' magyarok az ugor nép- és nyelvesoportnak legkelet-délebbjei, valamint akkor a' mordvinok a' legnyugat-délebbjei valának, a' kiknek költözéséről mitsem tud Constantinus, jóllehet őket megemlíti. Már ott és talán még előbb is a' kazarak dél-nyugati határosaik lehettek; onnan jövének a' magyarok is nyugat felé, a' mint a' kazarak nyugat-délre nyújtóztak. Kijöven onnan, Constantinus *Lebediában* tudja őket, mellyet Kievtől keletre talán a' széless. 50° alatt találunk fel, tehát igen messze az *Irtist*ül. Nagyon valószínű előttem, hogy azt az *atelkuzui* szállással össze-zavarja. Ezt Constantinus egyszer *Atelkuzu* (*Ἀτελκούζου*), másszor *Etelkuzu* (*Ετελκούζου*), harmadszor *Atil* és *Kuzunak* (*Ἀτὴλ καὶ Κοζού*) írja; 's kétszer mondja, hogy ebben most a' besenyők laknak. Mégis, mikor szorosán leírja a' besenyők újabb lakhelyeit, nem említi az *Atelkuzu*-t, hanem az ott levő Szeret, Pruth, Bug, Neszter, Deneper folyókat. Világos ebből, hogy Constantinus oly kevéssé van tisztában az *Atelkuzu*val, mint a' *Lebediá*val. De mint-hogy a' *Volgát*, 's nem más folyót, nevezi *Atel*-, *Etel*-nek (a' *Kámát*, melly a' *Volgának* egyenes folytatása, nem ismeri, vagy meg nem különbözteti a' *Volgátul*), az *Atelkuzuban* a' *Volgát* és a' *Kámát* kell találunk. Igen valószínű, hogy a' *dent*-mogerek, vagy *irtisi magyarok* előbb

a' Volga és Káma mellékein szállásoltak, azután érenek *Lebediába*, honnan mind Kievbe, mind a' mai Moldovába veheték magokat. Így könnyebb a' hazai és az orosz tudósításokat a' Constantinuséval megegyeztetni, ki arrul nem tud semmit, hogy a' magyarok Kiev mellett vonulának el.

Ha *dent-moger* annyi mint irtisi magyar : mit teszen a' *moger* szó? Azt egyszer az *ujgur* szóval igyekezém megfejteni: de miután világosan látjuk, hogy a' magyar nyelv nem a' török nyelvcsoporthoz, hanem az ugorhoz tartozik, a' nép-nevet sem lehet a' töröknyelvű népek neveivel megmagyarázni, — lásd az *ujgur* számneveket a' 10. l.

Föltetsző, hogy a' finn *maa* (terra) szónak nincs megfelelője a' magyarban, pedig az megvan minden finn és ugor nyelvben. Jelesen a' vogulban *mu, mo, má, mü* a' föld, *kär* pedig hím, ember, p. o. *kuša kär* parázna ember, *poaj kär* gazdag ember; *kär kalem* ember holtja = halott; továbbá *kär* és *kürem* (mint *má* és *mám* egyaránt a' föld) a' kicsinyítő képzővel: *kärku, kärkve, küremkve* = gyerek és gyermek (hím-nemű, mint a' magyar nép is mondja még „nem gyermek, hanem leány”); ezek szerint *mo-kär, ma-kär, mü-kär* (*mo-ger, ma-ger, me-ger*) annyi volna, mint föld embere. Így híjják magokat a' finn és ugor nyelvű népek mai napig; az eszt nem is tudja más nevét, csak ezt: *maa-mies* = a' föld embere; a' vogul ma így nevezi magát: *ma-kum*, vagy *ma-gum*, vagy *mám-kum* = föld embere. Valamint most is a' vogul az *Elmkales*-on a' mythologicus embert, a' *magum*-on pedig a' mai embert érti: úgy lehetett a' magyaroknál is, hogy az *ember* a' mythologicus embert, a' *mä-ger, ma-ger, mo-ger* pedig a' történeti, a' földet bíró embert jelentette.

A' magyar tehát az irtisi ország embere = *dent-mo-ger* volt, minek hírét a' szókban tartotta fen a' Névtelen: de hol veszi ez Scythiának többi leírását? Könyvekből, névszerint a' prumi apát, „Regino“ könyvéből, ki a' 889. év alatt a' „*gens Hungarorum**) *ferocissima*“-ul kezd egy, „chablon-i“ leírást adni, megvallván, hogy az írókat követi „*historiographorum dicta sequens*“, melyben Scythia nagysága széltilben hosszában meg van határozva, a' scythiabeliek vad-sága, gazdagsága, szaporodása, vitézsége Cyrus, Darius, Magnus Alexander ellen stb. ki van dicserve, a' mikkel Névtelenünk és Kézai is gyönyörködtetik az olvasót, de a' miből kár volna történeteket csinálni. Azt tudja az apát, hogy a' magyarokat a' *pecinaci*-k kiverték volt lakóhelyeikből, mit a' Névtelen és Kézai elhallgatnak. De úgy látszik, már akkor ismeretesek valának azon mesék is, hogy Nagy Sándor hegyek közzé rekesztett volt egy scytha népet, mely sok századok után kivágta magát, mint 1100 tájban az orosz Nestor beszéli; mert már Liutprandus mondja, hogy a' magyarokrul azelőtt semmit sem tudnak vala, mert el voltak rekesztve, hogy se dél- se nyugat felé nem bírtak kitörni („*quibusdam namque difficillimis separata a nobis erat interpositionibus, quas clusas nominat vulgus, ut neque ad meridianam, neque ad occidentalem plagam exeundi habuerit facultatem*“). Hogy leírások is járnak vala a' magyarokrul 888 után, az is Liutprandusban olvassuk, ki azt mondja: a' mint egy könyvből, melynek czíme: „*a' magyarok eredete*“ tanultam, tehát a' magyar anyák a' gyermekeik képeit (a' fiúkéit), mihelyt világra jönnek, mindjárt késsel megvagdadják, hogy előbb érezzék a' sebnek fájdalmát, mintsem az anyatejet. — A' rémület szülé azokat a' meséket, melyeket a' külföldiek közül is csak azok hisznek el, kik a' históriát mesének tartják. Ezekből látjuk, hogy a' hazai forrásokban Scythiáról, a' tulajdon neveken kívül, melyeket csak hazai hagyománybul tudhattak, biztos geographiai tudósítást nem találhatunk.

Constantinus azt beszéli többi közt, hogy a' magyarok első összeütközésökkor a' bese-nyőkkel, kétfelé válának, egyik fele keletre vonulván Perzsia részei felé, hol az még Constan-

*) Fejér György, az: „*Aborigines et incunabula Magyarorum*“-ában, Budán 1840, — a' 23. lapon ezt írja ki Reginoból: *Parthi gens ferocissima* stb. Pertznél *hungarorum* áll, a' variánsokban is: *hungarium, ungarium* stb. a' *parthi* szónak nincs ott legkisebb nyoma.

tinus idejében viseli vala a régi *savartioiasphal* nevet, másik fele pedig Lebediaszszal Atelkuzuba vevén magát. Errül a' szétválásról egyik hazai forrás sem tud semmit; de valónak kell tartani, minthogy Constantinus azt is tudja, hogy „a' nyugati magyarok (a' turkok) az ő idejében is követeket szoktak vala küldeni keleti rokonaikhoz, 's meglátogatják őket, 's tőlök sokszor vesznek feleleteket. A' „Perzsia felé“ (*εἰς τὰ τῆς Περσίας μέρη*) szókön nem azt kell érteni, hogy nem tudom mennyire nyomultak kelet-dél felé, hanem azt, hogy visszamentek a' Jajk mellékeire, mellyek a' konstantinápolyi ember előtt keletnek látszottak. — Ezek utóbb megint engedhettek azon ösztönnek, melly az ázsiai népeket nyugat felé hajtja vala, 's újra érének egyszer a' Volga mellé, hol utolsó maradványaikat Julianus barát találá és Carpini János tudomásul vevé.

A' turkok annak előtte a' *savartioiasphal* nevet viselték volt, azt mondja Constantinus, 's nem tudja miért. Az eltorzított névben, mint oda fent megmutatók, az eredeti név lappanghat, mellyet nem bírnak kifejteni, mert a' gyanítható *szavir*-bul nehéz a' *jugor*, *ugor*, *ogor* nevet kihozni. Előttünk nem az csodálatos, hogy a' Constantinus turk-jai másképp nevezték magokat; hanem inkább az, miért nevezik így a' magyarokat Leo császár és Constantinus, holott azok, nyelvök világos és megczáfолhatatlan tanubizonyossága szerint, nem tartoznak a' török nyelvű népekhez. Két történetet tudunk, mellyért a' külföldiek, jelesen a' byzantinus írók — mert Liutprand is, a' ki többnyire hungari-nak nevezi 's csak elvétve turci-nak, ezt Konstantinápolyban tanulhatta meg, — turkoknak híjják a' magyarokat. Egyike a' kazarokkal való szövetség 's a' veleek vagy szomszédságokban volt lakás; másika a' kazar nemzetségnek, a' kabaroknak, egyesülése a' magyarokkal. — Tehát török nyelvűek voltak-e a' kazarok?

Klaproth (*Mémoire sur les khazars*, a' Párisban 1824-ben megjelent *Mémoires relatifs à l'Asie*-nek 147—157. lapjain) ezt írta a' kazarokról:

A' kazarok (*خازر*, *khazar*) a' khoreni Mózes tudósítása szerint *khazis* név alatt, Kr. u. 178—198 tájban törének be Arméniába. 449-ben minden kazar törzs Atillát uralja vala; ennek halála után visszanyerék szabadságukat, de csak hamar a' *maggarok* (hongrois, ugorok?) *bolgárok* és *szarogurok* hatalmába esének.

A' byzantinus írók először 626-ban említik a' kazarokat, kiket *turkok*-nak, vagy keleti turkoknak neveznek. 860 tájban a' keresztyénség is kezde nálók felkapni. Milly nyelvű és eredetű nép a' kazar, arról nem nyilatkoznak a' középkori írók: de az újabb korbeliak többnyire török nyelvűnek tartják, leginkább három okból: 1) mert a' byzantinusok turkoknak nevezték vala; 2) mert fejedelmeik czíme *khagán* és *beg*, *bej* (*πέχ*), a' fejedelem-nőé pedig *khatun* vala, 's ezek török szók; 3) mert *Ibn Haukal*, egy X-ik századbeli arab író azt mondja, hogy a' kazar nyelv olyan, mint a' török. Azomban az első ok nem sokat ér, mivelhogy a' byzantinusok a' legkülömbözőbb eredetű népeket is összezavarják vala; a' második sem ér többet, mert ugyanazon fejedelmi címeket külfölbféle népek szokták elfogadni; a' harmadik ok meg nem is való, hisz *Ibn Haukal* az ellenkezőt állítja, azt, hogy a' *kazarok* *nyelve különbözik mind a' török mind a' perzsa nyelvtől*, 's hogy a' *bolgárokéval egy*. Ugyanezt írja *Ahmed ben Foszan*, kit Moktadir khalifa (Kr. u. 921-ben) a' bulgárokhöz küldött volt, 's ki követségi tudósításában azt mondja, hogy a' kazarok nyelve mind a' turkok mind a' perzsák nyelvével különbözik; hogy a' kazarok nem is hasonlítanak a' turkokhoz, mert *fekete hajjuk*, 's két fajból valók, egy részök *fekete kazarok* (kara khazar), más részök *fehér kazarok* lévén. [Klaprothnak tudnia kellett volna, hogy a' színnel való megkülömböztetés az áltaji népeknél az uralkodást és nem-uralkodást teszi. A' *fehér kazar* = uralkodó törzs, a' *fekete kazar* = nem uralkodó, millyen volt p. o. a' *kabarok* törzse.] A' *Sarkel* szóból is azt akarták kihozni, hogy török nyelvűek

valának. De erre nézve *Lehrberg* javaslata sem elfogadható, ki *szari kala'h* = *صاري قلعه*-t javasol olvasni *), mi „sárga erősséget“ teszen, mert az nagyon elűt a' Constantinus *Σάρκελ*-jétől.

Én tehát más magyarázatot ajánlok a' *Sarkel* név megfejtésére. A' vogul nyelvjárásokban *sar*, *sarni*, *sorni* fehéret jelent, *kel*, *kella*, *kuel*, *kual*, *kol* pedig lakást; (a' csuvas nyelvben is *kil* lakás). „A' vogulok a' keleti finnekhez tartoznak, 's a' mai magyarok eleji. A' kazarak tehát ugyanazon fajhoz valók, mert *nyelvök azonos vala* a' vogulokéval. Ez a' tény szükségesképen megváltoztatja a' mai napig elfogadott néprajzi rendszert a' nagy nép-költözésre nézve. Ez azt is bizonyítja, hogy a' Nestor által említett *fehér magyarok* (hongrois blancs) nem mások, mint a' byzantinusok kazarjai.“

Nyelvvallatásunk után lehetetlen Klaproth véleményét elfogadnunk, 's a' vogul *sarni kel* szóból, mellyek csakugyan hasonlítanak a' Constantinus *Σάρκελ*-jéhez, azt következtetnünk, hogy a' kazar nyelv vogul volt. Mert ime a' csuvasban is *šor kil* = fehér lakás ('s e' szók még jobban is hasonlítanak a' *Σάρκελ*-hez): ám azért nem állíthatjuk, hogy a' csuvas nyelv azonos a' vogul nyelvvel, miután tudjuk, hogy miben áll a' finn, ugor és török nyelvek rokonsága, 's mi teszi abban a' rokonságban a' *finn*, *ugor* és *török* nyelvcsoportok különbségeit.

Mi is állítjuk, hogy a' kazarak török nyelvű nép valának, 's nem csak azért, mert Constantinus a' kazar fejedelmeket *khagán*-nak és *beg*-nek (*χάγαν* és *πέγ*) nevezi 's a' Don mellett épült *Sarkel*-t (*Σάρκελ*) fehér szállásnak magyarázza, mi a' mai csuvas nyelvben szózerint *sara-kil* és *šore-kil* = fehér hajl-ok, — hanem a' magyar nyelv tanuságánál fogva is.

Láttuk az előbbieken, hogy a' magyar nyelv, alapjánál fogva, előbb ugor, azután finn, utoljára csak török jellemű; mind a' mellett van egy rakás török-féle szó benne, mellyek a' finn és a' többi ugor nyelvekben nincsenek meg; vannak azután olyan török szók is, mellyek a' magyar nyelvben hangváltozást mutatnak, még pedig olyat, melly a' csuvas szókat jellemzi a' török szók irányában (a' 297. 298. lapokon). Mintha törökséggel, még pedig csuvasos törökséggel volna beszínezve, olyannak látszik a' magyar nyelv a' többi ugor nyelvek közt. A' magyar nyelvnek eme' sajátságát tökéletesen megérteti velünk Constantinus tudósítása, melly szerint a' magyarok nemcsak a' kazarak szövetségesei voltak, hanem velek egy kazar nemzetség egyesült is, úgy hogy a' kazar nyelv közönségessé vált a' másik, a' magyar, nyelv mellett. Ím ez az oka, miért nevezték a' byzantinusok turkoknak a' magyarokat; de ez az oka, miért van annyi törökösség a' magyar nyelvben, a' mennyi nincsen meg a' finn és a' többi ugor nyelvekben.

Névtelenünk a' kabarok egyesüléséről sem tud a' magyarokkal; e' helyett a' Kiev mellett történt hét kún nemzetség csatlakozásáról beszéll. — 888 tájban nem valának még kúnok, vagy polovczok déli Oroszországban, legalább Constantinus és Nestor nem tudnak semmit azokról abban az időben; ők szinte egy századdal később tolakodának a' besenyők után Európába, 's mutaták magokat azután Magyarországon is. Azt kell tehát gondolnunk, hogy a' sokkal később élt Névtelen a' kazarak nemzetségét, a' kabarokat, tartotta kúnoknak — ha erről tudomása volt, — vagy a' később beköltözött kúnokat hibásan Árpád idejébe helyezte.

Ezek hát a' magyar történelmi bizonyítékok: A' magyarok, mint *dent-mogerek*, legelőször az Irtis mellékein tűnnek fel, mint határozottan egyedi, tehát a' rokon ugoroktól külön vált nép. Legdél-keletiebb ága lévén az ugoroknak, éjszak felé az osztjákokkal és vogulokkal, délfelé a' kazarakkal érintkeznek vala. Engedvén az osztönnek, melly az éjszak-keleti népeket, mondjuk, az áltaji népeket, nyugat felé hajtja vala, 's talán vivődén a' megindult nép-áradatban is,

*) Lásd *Lehrberg*: Über die geographische Lage der Chasarischen Festung *Ssarkel*, az „Untersuchungen“-jében.

a' magyarok lassankint a' Jajk és Volga közének éjszaki vidékeire és a' Káma mellékeire jutnak. Általuk a' Volgán, még mind a' kazarak közelében tanyáznak vala; 's a' későbbi *Susdal* és *Vladimir* fejedelemségek irányában nyugat-dél felé tartának, a' mai *Lebedin* — *Kiev* városok tájékaira. Ezentul világos a' költözködésök mind Constantinusnál, mind Nestornál, mind a' nyugati latin íróknál. A' magyarok tehát csakugyan *ugorok*, 's helyesen nevezik őket a' nyugati nyelvek *unger*, *ungar*, *hungar*-oknak; továbbá a' magyarok csakugyan a' régi *Ugor* ország déli vidékeiről valók, mellyek az Irtis és Tobol mellékein terültek vala el; a' kazarokkal nemcsak szövetségben éltek vala, hanem egy törzsököt magokba vevék és felolvaszták; 's minthogy a' byzantinus írók a' kazarak által ismerék meg őket, azért híjják vala *turkok*nak. Herberstein tehát olyan mondát közle, melly a' magyarok kiköltözésének biztos emlékeztétét őrzi vala.

Századok óta él az a' vélemény, hogy a' magyarok háromszor jövének ki, először a' *hunok*, azután az *avarok* 's végre saját nevök, vagy a' nyugati külföldiek szerint, *ugorok* (ugor, uger, ungar, hungar) neve alatt. Eddig csak az úgynevezett harmadik kijövetelig értünk: lehet-e vagy kell-e a' második és az első kijövetelig is, az itt alkalmazott nyelvészeti és történeti úton felhatolni? Ha lehet, tehát kell is. De nem lehet ám! Miért nem? Mert a' nyelvészeti fonal elszakad már, az tovább nem bír ariadnei fonalunk lenni.

Az avarok nyelvéről legkisebb tudomásunk nincsen; nem tudjuk, vajjon a' finn, vagy az ugor, vagy a' török nyelvcsoporthoz tartozott-e. Csak tulajdonnevek maradtak róluk: de a' tulajdon nevekből magokból mi kevésre lehet menni, mutatják a' magyar tulajdonnevek, melyeket Constantinusnál találunk. Ha a' magyar nyelv és az ugor nyelvek olly ismeretlenek volnának előttünk, mint az avarok nyelve: semmikép sem lehetne tudni, hová tartoznak a' savartoi-asphalok és a' turkok. Az avarok eredetét nem vethetjük a' nyelvek tanúsága alá, azért nem használhatjuk a' történeti tanúságot is. Lehetnek ugorok az avarok; legalább Theophylactus Simocatta azt beszéli, hogy a' Justinianus császár idejében (527—565) az *ogorok*, kik a' Til mellékein laktak, mellyet a' törökök *fekete Til*nek (azaz Kámának?) neveznek, 's kik annak előtte *Uar* és *Cheunni* fejedelmeikről az *Uar-chun* nevet is viselték volt, az ázsiai török avarok nevét vevén fel, betörték Pannoniába stb., hogy tehát az Európában ismeretes avarok, tulajdonképp *uar-chun*-nok. — Mennyire hasonlít az *uar* szó az odafen gyanított *ávar* (σαβαρ) szóhoz? mi volna könnyebb, mint azt mondani, hogy az ugor nyelvekben *uar* erdőt, *kum*, *kun*, *chun* embert, férfit jelentvén, az *uar-chun* tehát annyi mint *erdei ember* lévén, melly szó az *Ural*-ra vezet, mi elvégre se jelent mást, mint hegyi erdőséget, — az avarok is ugorok voltak, mint a' magyarok? De az avar nyelvet nem tudván — haszontalan minden okoskodás.

Tudunk e' többet a' hunokról? Ezek nyelvét még Jordanis *hunnivar*-ja segítségével *) sem ismerjük, azonképen tulajdon neveikkel sem lehet többre mennünk, mint mehetnénk a' magyar tulajdon nevekkal, ha olly ismeretlen volna a' magyar nyelv, mint a' hún. De azt beszéli a' Névtelen, hogy Usubu és Velek magyar vezérek elibe a' *Couroug* (juxta fluvium Couroug)

*) Jordanis így szól: „Cogniti ergo, ut Attilae filii contra Gothos, quasi desertores dominationis suae, velut fugacia mancipia requirentes venirent, ignarisque aliis fratribus super Valamir solum irruerent. Quos tamen ille, quamvis cum paucis, excepit, diuque fatigatos ita prostravit, ut vix pars aliqua hostium remaneret, quae in fugam versa eas partes Scythiae peteret, quas Danapri amnis fluentia praetermeant, quae lingua sua *Hunnivar* appellant.“ A' *hunnivar* szó a' Deneper ágait teszi, nem *várakat*. Tehát mit jelent a' *var* szó? Magyarban nem jelent folyó-ágot; a' törökben *or* árkot jelent, 's *or-kapu*, mintegy árok-kapu, Prekop nevű város volt a' *krimi* szoroson. De *var* ér is lehetne, a' hangok törvényes változásánál fogva. A' *hunnivar* lehetne tehát *hún-ér*, és *hún-árok* — ha tudnók a' hun nyelvet!

folyó mellett a' székelyek jövének, kik előbb Attila népei voltak (qui primo erant populi Attillae regis): a' székelyek tehát húnok, 's minthogy a' székelyek magyarok, ezek is húnok. — 'S nemcsak ez egy adattal, hanem egész történeti elbeszéléssel azt bizonyítja a' Névtelen, hogy a' hunok a' magyarok elődjai. Nem különben Kézai Simon. Igazán nemzeti hagyományokból írták-e ezt a' Névtelen és Kézai Simon, 's rajtok kívül az újabbak is?

A' hunokról kétféle vélemény forog az írók előtt, az egyiket Deguignes támasztá, a' másikat régiebbek és újabbak vallják. *Deguignes* (Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mongols et des autres Tartares orientaux. Paris 1756—1758.) szerint a' hunok, a' kiknek eredeti lakása Sinaország északi határain túl vala, hódításaikat kelet felé a' tengerig, észak felé Szibériáig, nyugat felé az Irtis folyóig terjeszték ki, úgy hogy ellenük épült fel a' nagy sinai köfal Kr. e. 300 tájban. — Utóbb Kr. e. 171—87 a' sinaiak győzének, a' midőn a' *Szienpi*-ek (keleti törökök) boszújokat kitölték a' hunokon. Ezek egyik része, a' sinaiak főhatalma alá meneküle, másik vitézibb része nyugat felé indula, 's részint az Oxus mellékein szállt meg, az úgynevezett *fejér hunok* vagy *euthalita*-k, *nephthalita*-k, a' byzantinus írók szerint; részint a' Volgára törekedék, ott az Európaiak előtt *Balamber* vezetése alatt tűnván fel Kr. u. 370 tájban. — *Neumann* (Die Völker des südlichen Russlands in ihrer geschichtlichen Entwicklung, Zweite Auflage, Leipzig 1855.) így adja elő ezeket: A' sinaiak, úgymond, Kr. e. 2205—1766 tájban, a' *Hia* nemzetség uralkodása idejében, tudák meg az északi népnek, a' *hun-jo*-knak, nevét. Sokat szenvedének tőlök, azért mindenféle gúnynevekkel illetik vala, jelesen a' *hiong-nu* névvel, melly kutyát vagy kiabáló rabszolgát jelent; 's az a' *hiong-nu* név lassankint feledségbe juttatta a' *hun-jo* nevet. Ezen keleti *hun-jo*-k kétségen kívül a nyugati *hun-ok*¹⁾. Kr. e. 207 tájban *Mao-tun*, *Csen-ju*-nak az első történelmileg ismert hun fejedelemnek idősbik fija, gyilkosság útján, uralkodásra jutván, nagy birodalmat szerze össze, 's a' sinai birodalmat is meg akará hódítani. De a' sinaiak, a' szienpiek és a' tingling-ek (ezek a' Bajkal-tó mellékeiről) feltámadának a' *hun-jo*-k ellen, 's legyőzék, úgy hogy egy részök a' sinaiaknak, más részök a' szienpi-eknek vala kénytelen hódolni. De legtöbben észak-nyugat felé vonulának, új hazát keresni. Az előre törekvő hunok a' történelem elejétől fogva ott lakó finn, török és kalmuk népekkel háborúba keveredének, a' miről a' sinai írók is tudnak, jelesen arról, hogy a' hunok az alánokat megtámadák. A' melly időben, a' sinai történetírók szerint, a' hunok *Juepan*ban letelepedének, 's az *alánok* földének egy részét elfoglalák, azon időben kezdik a' nyugati írók is (*Dionysius Periegetes*) a' *hun* nevet és népet ismerni. — *Neumann* tehát bizonyosnak tartja, hogy a' *hun-jo*-k, *hun-ok* és *mongolok* egy nép-fajhoz tartoznak, mit különben a' szemlátomás is mutat. Mert mai napig lehet a' magyarok egy részében a' mongolok utódjait felismerni!²⁾ — —

A' másik vélemény a' hunokat ugor nyelvű népnek tartja, megegyezőleg a' IV. század íróival; ezt a' véleményt vallja nem csak *Fejér György* (*Aborigines et Incunabula Magyaro-*

¹⁾ Die Hun-jo des Ostens sind ohne Zweifel die Hunnen des Westens. — *Neumann* a' 26. lapon.

²⁾ „Welcher umsichtige Geschichtsforscher möchte wohl jetzt, nach dieser bis ins Einzelste übereinstimmenden Schilderung der Hun-jo, Hunnen und Mongolen in den östlichen Quellen der Jahrhunderte vor Christus und in den westlichen des vierten, fünften und dreizehnten Jahrhunderts, noch daran zweifeln, dass alle diese Völker zur mongolischen Rasse gehören? Auch hat Edwards, heutigen Tages noch, einen Theil der Ungern, welcher sich nach der Auflösung des Reichs des Atilla mit den Finnen verbunden haben mag, bei dem ersten Anblick als ächte Nachkommen der Hunno-Mongolen der Völkerwanderung erkannt, und in der Weise die glückliche Entdeckung Visdelous oder Deguignes durch physiologische Gründe bekräftigt, [lásd: Edwards, des caractères physiologiques des races humaines. Paris 1829.]. *Neumann*, a' 31. lapon.

rum, Budae 1840.) ¹⁾, hanem *Thierry* is (*Histoire d' Attila et de ses successeurs*, Paris, 1856. ²⁾), hogy csak e' két író említsem. Azomban *Thierry* némileg egybe is köti a' két véleményt, azt írván: „Nagyon hihető, hogy a' hun uralkodás kelet felé török nyelvű népeket, nyugat felé finn nyelvűeket foglal vala magában; 's egy nem kevesebb valószínű fölvetel szerint, az *ural-kodó nemzetség mongol faju volt*, melly az ázsiai természeti jellemet erősebben tünteti vala ki, mint a' finn népek. Igazán csak a' kalmuk jelleg túlzásával festi előttünk a' történelem Attilát és a' hun nemzet egyik részét.“

Ha valamikor, itt érezzük annak igazságát, hogy a' nemzetek eredetének kérdésében a' nyelvészeti bizonyítékok hitelesebbek, mint a' történelmie. A' két előadott vélemény közül melyik ér többet a' másiknál?

Neumann (és Deguignes) szerint a' *hun-jo-k*, kik már Kr. előtti 2000 év tájban lőnek ismeretessé a' sinaiak előtt, egyek a' nyugati hunokkal, azaz *egy* népet tevők; azután a' magyarok a' hunok utódjai, mint azt a' magyar arcok egy része mai napig tanúsítja, — tehát a' *hun-jo-k*, *hunok* és a' *magyarok* mongolok. — A' magyar arcok mongol jellegét félretévén (mert én a' mongol jellegét nem ismerem) a' magyar nyelvre hivatkozom, a' melly sokkal hitelesebb bizonyíték, mint Edwards és Neumann physiologiai tudománya. Eléggé bő nyelvvallásunk arrul győzött meg, hogy a' finn-ugor nyelvek nagyon régen elváltak a' török és mongol-mandsu nyelvektől; mert ezekben *r* előhangú szó nem található (lásd a' 299. 300. lapokat), a' mongol és mandsu számnevek nagyon különböznek a' többi áltaji nyelvekéitől stb. stb.; hogy a' magyar nyelv az ugor nyelvekhez tartozik, mert tárgyi igeragozása van, a' melyet nem ismernek a' finn és a' török nyelvek, annál kevesebb a' mongol-mandsu nyelvek; hogy az ugor nyelvek közelebb állanak a' finn, mintsem a' török nyelvekhez, ámbár különösen a' magyar nyelvben sok török szó és némely törökös alak is van. Ezeknél fogva legtávolabb a' magyar és a' mongol nyelvek közti rokonság az áltajiságban; mert a' magyar nyelvhez közelebb állanak a' török nyelvek, még közelebb a' finn nyelvek; legközelebb állanak pedig hozzá az ugor nyelvek. — A' melly rokonsági viszonyt ma mutatnak a' nyelvek, azont kellett ezer és két ezer év előtt is mutatniok; 's a' melly rokonsági viszonyt mutatnak ma, 's mutatnak vala régebben a' nyelvek, azont kell ma és kellett hajdanta is a' népeknek mutatniok. Mert a' midőn valamelly népről, mint nemzetiségről kezd tudni a' történelem: akkor az már csoportjával együtt kivált a' közös fajból. A' mongolok soha sem lehettek ugorok is, finnek is; mert mihelyt

¹⁾ Ex Ugoria, tanquam foecundissimo cespite, ut cum Jornande dicam, Hunni Occidentem Orientemque versus pullularunt. Pars, quae Occidentem petiit, Fenorum, seu Finnorum terras obsedit stb. a' 36. lapon.

²⁾ Au IV-e siècle, les nations finnoises, fort espacées à l'ouest et au nord, mais nombreuses et compactes à l'est autour du Volga et des monts Ourals, exerçaient sur le Germain et le Slave une pression dont le poids se faisait déjà sentir à l'empire romain. — À l'est, le nom des nations finniques disparaît sous des dénominations de confédérations et de ligues qui, formées autour de l'Oural, agissaient tantôt sur l'Europe, mais plus fréquemment sur l'Asie. La plus célèbre de ces confédérations paraît avoir été celle des *Khounn*, *Hounn*, ou *Huns*, qui, au temps, dont nous parlons, couvrait de ses hordes les deux versants de la chaîne ouralienne et la vallée du Volga. Elle y existait dès le second siècle de notre ère Qu'il nous suffise de dire, qu'au IV-e siècle la confédération hunnique s'étendait tout le long de l'Oural et de la mer Caspienne, comme une barrière vivante entre l'Asie et l'Europe, appuyant une de ses extrémités contre les montagnes médiques, tandis que l'autre allait se perdre, à travers la Sibérie, dans les régions désertes du pôle. Très-probablement, la domination hunnique renfermait a' l'orient des populations de race turke, des Finnois à l'occident, et, suivant une hypothèse non moins vraisemblable, une tribu dominante, de race mongole, offrant le caractère physique asiatique plus prononcé que les Finnois. En effet, c'est avec l'exagération du type calmouk que l'histoire nous peint Attila et une portion de la nation des Huns. Tom. I. pag. 5. 6. 7. 8.

mongolokká lőnek, legott nem lehettek többé akár ugorok akár finnek. A' mai magyar nyelv nem mongol, tehát ezer és másfél ezer év előtt sem lehetett mongol; azért a' régi magyar nép is olly kevéssé lehetett mongol, mint nem az a' mai.

A' másik vélemény, a' hunokat ugor népnek tartja. Ezt a' nyelvészeti bizonyítékok se igazolni se czáfolni nem bírják, mert nem ismerjük a' hun nyelvet. De ha igazán ugorok voltak a' hunnok: tehát azon nyelvcsoportozáshoz tartoznak vala, a' melyhez a' magyar nyelv is tartozik. Ennyiben valószínű, hogy a' hunok a' magyarok elődjai: de nem bizonyos, minthogy sok ugor nyelv van, 's a' hun nyelv tanuságának híjával lévén nem tudhatjuk, mely ugor nyelvhez tartozott a' hun. Ezt a' híjat semmi sem bírja kipótolni, legkevesebbé pótolhatják a' tulajdonnevek, a' mellyeket épen a' hun nyelvből kellene megfejteni. Maga a' *hun*, *xun* (*chun*) szó embert jelenthetne, mert a' vogul és osztják nyelvekben *kum* embert, férfit teszen; az *uar*, *var* erdőt jelenthetne, mert a' vogul és osztják nyelvekben *var*, *uar*, *ur* erdőt, erdős hegyet teszen; a' *hunni-uar* e' szerint hun-erdőt is jelenthetne, nemcsak hun folyót, mint Jordanis mondja. Mind ez, 's temérdek sok más nem válhatik soha bizonyossággá, mert nem ismerjük a' hun nyelvet, még ha megengedjük is, hogy az ugor nyelvcsoportozáshoz tartozott.

Azomban a' magyar krónika-írók, a' *Névtelen*, *Kézai Simon* 's utánok mindnyájan, azt írják és bizonyosnál bizonyosabbnak állítják, hogy *Álmos vezér Attila utódja*, 's a' magyarok *hunok voltak*. Különösen a' székelyek a' hunok igenes maradványai volnának. — Ebben nincsen lehetetlenség, ámde történelmi bizonyossággá sem lehet tenni. Ha vannak és voltak hagyományok a' székelyek közt a' hunokról: azokat már az a' tény is támaszthatta volna, hogy a' hunok az ugor nyelv- és nép-csoportozáshoz tartozván (ha ez való), mindenesetre közelebb rokonok a' székelyekhez és magyarokhoz, mint más áltaji néphez. De magokra nem bizonyítanak sokat a' népi hagyományok, a' mellyek nem mindenkor a' nép ajkáról jutnak az irodalomba, hanem vajmi sokszor az irodalomból kerülnek a' nép ajkára. Hogy mellyik eset történt nálunk és a' székelyeknél a' hun hagyományra nézve, azt itt nem kutathatjuk; mégis egy körülményre nagyon figyelmeztetjük az olvasót.

A' nyugati krónikák, a' mellyeket Pertznel találunk, az avarokat sokszor *hunok*-nak nevezik, de még inkább országukat nevezik *Hunniá*-nak, minél fogva azt kellene hinni, hogy az avarokat is azért nevezik hunoknak, mert Atilla országában laknak vala, mint akár most is az irodalmi negéd *pannonoknak* nevezi a' magyarokat. Nagy Károly rendesen „contra superbissimam gentem *Avarorum* in *Hunniam*“ indul ki seregével. — Ellemben a' magyarokat ugyanazon krónikák mindenkor *ungri*, *ungari* soha sem *hunni* névvel nevezik.¹⁾ Sz. Bruno is *terra Ungrorum*, *Ungri* neveket használ a' II. Henrik német királyhoz írt levelében.²⁾

E' körülmény, hogy az itt, a' jegyzetben előszámlált krónikák, továbbá *Regino*, *Liutprandus* és Sz. Bruno a' magyarokat csak *ugrok*-*ungarok*-nak nevezik, nem *hunoknak*, igen is számbevehető. *Constantinus Porphyrogeneta* sem hallott semmit a' magyarok hunságáról, pedig ha valahol, Konstantinápolyban dicsekedtek volna a' magyar követek, hogy a' magyar nép a' hunok

¹⁾ Így az *Annales Alamannici*, *Annal. Sangallienses*; *Weingartenses*; *Augienses*; *Colonienses*; *Fuldenses*; *Ekkerhardi IV. casus S. Galli* is a' 925. 933. évről *ungri*-t mond; — *Ann. Lobiienses*, *Winburgenses* (a' 918. 928. 1037. 1041. 1042. 1043. 1047 évekről *ungari* és *ungarit*) stb. Csak az *Annal. Sangallienses majores* a' 899. 902. 908. 909. 913. 943. 955 évekről az ugorokat *agaren*-nek nevezik, tudóskodásból, de *Ekkerhardus*, a' 958 évről írván, ezt teszi hozzá: „Qui autem *Ungros Agarenos* putant, longa via errant.“ —

²⁾ Lásd a' levelet a' Magy. Nyelvészet III. kötet. 157—160. lapjain. Abban nevezetes e' hely: „Ego autem nunc flecto ad *Pruzos* *Audivi enim de nigris Ungris*, ad quos *S. Petri prima legatio venit*.“ Bruno István királynál lévén, az itteni magyarokat *fejérek*nek tartja: a' *feketé*k mellyek?

utódja és örököse. Tehát a' IX. X. sőt XI. században ismeretlennek látszik a' magyarok hunsága : mikor és mi által kapott hát fel?

Én azt vélem, hogy a' keresztes hadak, a' mellyek Magyarországon keresztül vonulának, 's a' mellyek a' *Niebelungen*-t is előszólitották, ujták meg a' hunok emlékezeteit; azok támaszták fel a' magyarok hunságát is. Valamint a' Nagy Károly idejének íróji, 's a' közvetlenül utánok következők, az avarokrul írván Hunniát emlegették : úgy a' XII. és XIII. században a' keresztes hadaknak és a' *Niebelungen*-nek emlékezetei által felindított írók is a' magyarokrul írván Hunniát emlegetik vala. Hunniában bizonyosan hunok laknak; a' magyarok Hunniában laknak : tehát a' magyarok hunok, — ez okoskodás öntudatlanul is elfoglalhatta az írók elméjét. Annyi bizonyos, hogy a' XIII. századbéli magyar krónikákban is (a' mellyek egészen a' nyugati szerzetesek szellemében vannak írva) a' magyarok hunok. 'S a' milly bizonyossággal p. o. a' Névtelen azt beszéli : „Ugek de genere Magog, qui fuit filius Japhet,“ olyannal beszéli ezt is : „Et inde equitantes, juxta fluvium Couroug castra metati sunt, et omnes *Siculi*, qui primo erant populi *Athilae regis*, audita fama Usubuu obviam pacisci venerunt stb.“ A' krónikákból, épen az egyházi férfiak által, sok mehetett a' nép közzé; lassankint bizonytalanná lett, vajjon a' krónika-írók, vagy a' nép támasztotta-e a' mondai történeteket.

19. §. Végeredmény.

Régolta azt állítják a' külföldi írók, hogy a' magyarok a' voguloktul származnak, 's hogy általában a' magyarok finn eredetűek. A' belföldi vélemény és irodalom egy nagy része visszautasítja vala ez állítást, keletről származtatván a' magyarokat, 's a' hunok utódjainak mondván. Legujabban, 's látszólag legügyesebben, *Gérando* fejezé ki a' vogul és finn ellenes magyar véleményt*). A' külföldi írók nyelvészeti bizonyítékokból következtették, 's azokkal támogatták állításukat : a' belföldi írók leginkább a' magyar krónikák előadásaiból indulnak vala ki, megvetvén vagy ferdén használván a' nyelvészeti bizonyítékokat. A' külföldiek többnyire úgy fejezték ki állításukat, mintha a' magyarok a' finnektől és voguloktul, mint fiak apáktul, származtak volna : viszontag a' belföldi írók, azon hevőkben, hogy mendtől inkább meggyőzőek magokat és az olvasókat arról, hogy a' magyarok nem finnek vagy vogulok, azt sem látják, vagy értik vala, a' mit a' Névtelen és Kézai Simon a' magyarok ősi hazájáról mondanak, a' mi pedig épen a' vogul származás mellett szólna. *Gérando* p. o. sok helyütt a' Volga forrásait emlegeti, mintha onnan származtatná valaki a' magyarokat, pedig arra egy nyugati vagy byzantinus író sem gondol, hanem a' Kámára, a' melly a' Volgának folytatása az éjszaki Ural felé. *Gérando* a' külföldiek nyelvészeti bizonyítékait is le akarja rontani : de maga nem lévén nyelvész, nem tudhatta, hol hibáznak vagy nem hibáznak a' külföldiek. Így például a' 76. lapon ezt írja : „Les historiens modernes écrivent à tort *Kuturgur*, *Uturgur* . . . d'où on a fait ces noms de peuple *Kuturgures*, *Uturgures* etc. Il faut écrire *Kuturgur*, *Uturgur* etc.“ mert a' magyar nyelv az *úr* szót a' tulajdonnevek után teszi; tehát nem voltak *kuturgur*, *uturgur* stb. nevű hun népek, hanem *Kuturg* és *Uturg* urak. (Ám de sehol sem találjuk az *Arpadur*-at, hanem mindenkor csak *Arpad*-ot, *Ἀρπάδης*-t; hogy pedig az említett népnemek így is taglalhatók : *kut-ugur*, *ut-ugur*, ingyen sem gondolja *Gérando*.)

Reguly el akará dönteni a' kérdést; helyette én igyekeztem kitűzni és megjárni az utat, a' mellyen arra feleletet lehet találni. A' nyelvek, a' népek eredetének kérdésében legbizonyosabb tanúk és legrészrehajlatlanabb bírák; a' történelmi emlékezések, a' krónikai előadások,

*) Essai historique sur l'origine des Hongrois, par A. de Gérando. Paris 1844.

csak amazok tanúságai által érthetők meg. 'S a' nyelvek megczáfolhatatlan tanúságai szerint a' magyar nyelv az áltaji nyelvfajhoz, ennek pedig ugor nyelvcsoporthoz tartozik, a' melly a' középső helyet foglalja el a' finn és a' török nyelvcsoporthoz közt. A' magyar nép tehát, nyelvének bizonyításánál fogva, az áltaji népfajhoz, 's ennek ugor nyelvű csoportjához tartozik, a' melly a' középső helyet foglalja el a' finn és a' török nyelvű népek közt. Továbbá a' magyar nyelv, mint különösen ugor nyelv, a' vogul és osztják nyelvekhez áll legközelebb, érintkezvén a' török nyelvvel is, jelesen a' csuvassal: a' magyar népnek ősi hazáját tehát ott kell keresni, a' hol egyfelül a' mai vogulok és osztjások elődjei neki szomszédjai lehetnek, 's a' hol másfelül a' kazar néppel is érintkezhetik vala. Ez az ősi haza az alsó Irtis és a' Tobol mellékein vala, a' hová a' magyar krónikák is teszik. Ott azomban a' magyarok nem származtak volt a' voguloktól, annál kevesbbé a' finnektől, hanem mind kettejökkel együtt közös törzsből származtak ki, mint egyediség a' többi egyediségek közt. Viszontagságaik nyomait a' nyelvökön hordozzák, millyenek a' török szók és alakok, a' temérdek sok szláv szók, végre a' német szók, mellyek mind meg annyi hiteles bizonyosságai azon történeteknek, a' melyeket a' magyar nemzet tapasztalt.

TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
A.			
abä medve	235	Bél Mátyás	6
abä saut kis gönczöl	235	Béla király Névtelenje	338
Ahlqvist Ág. a' baskirokrul	7	Berezov = Kal' uos = Nyírváros	225
Ahlqvist a' vogulokhoz utazik	57	berezovi vogulok meglátogatják Regulyt	53
„ Tobolszkban	58	<i>betű változások :</i>	
„ Pelimben	59	belhangu <i>h, k, f</i> -vé változik	265. 271
„ az éjszaki Szoszvához utazik	63	magy. előhangu <i>h</i> a' vogulban és finn-	
„ Berezovban	65	ben <i>k</i>	286
„ jellemezi a' vogulokat	101	magy. előhangu <i>h</i> a' vogulban és finn-	
Allgemeine Nordische Geschichte	13	ben <i>s is</i>	286
Alp tettei	237	előhangu <i>r</i> nem találhatik a' török és	
az áltaji nyelvek jellemzése	299	mongol nyelvekben	299
az áltaji nyelvrokonság	319. 320. 321	előhangu <i>h, s, t</i> váltakoznak	267. 270
által = ált-val = vogulul ult	279	a' <i>g, k, l</i> hangok <i>n</i> -nel bővülnek meg	
az árja nyelvek számnevei különböznek		a' vogulban	286
a' magyar és vogul számnevektől	283	<i>h</i> váltakozik <i>g, x, k</i> -val	266. 268. 269. 286
az árja nyelvek viszonzszavai különböznek a' magyar és vogul viszonz-		hosszú magán- vagy ikerhangzó egy	
szóktól	382	elenyészett belhangu <i>g, k, p, t-t</i> he-	
Aszik vogul fejedelem	334	lyettesít	267
Atel-kuzu	343. 345	<i>k</i> felváltatik <i>t</i> -vel	265. 266. 268. 269. 305
atya-fi = jäu-pi	23	<i>l</i> váltakozik <i>d</i> -vel	267
Atel, Etel folyó	345	a' <i>p</i> hang <i>m</i> -mel bővül meg a' vogulban	286
avarok	329. 349	magánhangzóval kezdődő magy. szók-	
B.			
Bahtjár, Reguly vogul kísérője	52. 56	nak megfelelői a' rokon nyelvek-	
„ éneke	68	ben sokszor <i>h</i> -val, <i>s</i> -sel vagy <i>t</i> -vel	
„ imádsága	68	kezdődnek	87. 117. 270. 286
barabai síkság	3	<i>s</i> és <i>č</i> váltakoznak	266
Basart vagy Paskatir a' magyarok őshazája	11	utóhangu <i>s</i> és <i>š</i> váltakoznak <i>l</i> -lel	271
Baskar, Dent, Magyar	336. 340	utóhangu <i>s</i> váltakozik <i>r</i> -vel	269
a' baskirok szökek volnának	5	magyar utóhangu <i>z</i> -nek, <i>sz</i> -nek a' finn-	
„ nyelvcsereje	7. 342	ben és vogulban <i>t</i> felel meg	270. 281
Bjarmaland	333	a' vogul utóhangu <i>t</i> gyakran nincsen	
		meg a' megfelelő magyar szókban	286
		a' birtokos ragok	305
		bogatir, batr = bátor	141. 169
		bulgar	341. 343. 347

	Lap		Lap
C.		F.	
Castrén Sándor munkái	56	<i>f</i> és <i>p</i> váltakoznak	23. 59. 76. 280
Castrén leírja az osztjakokat	98—101	far, fer, per	279
Castrén véleménye a' 8-as és 9-es szám- nevekről	269	a' fehér színnek jelentése	347
Comania	341	fél = pál, poál	280
csuvasok	326	a' finn nyelvű népek földrajzi viszonyai	325
csuvas nyelv	3. 298. 305. 317	a' finn nyelvek nominativusa	302
D.		a' finn igerzó ragjai	310
Demonstratio idioma Ungarorum et Lap- ponum idem esse	13. 355	a' finn igeragozás, a' melly az alanyra mutat	311
Dent-Magyar ország és nép	340	a' finn tagadó igeragozás	311
dualis	302	a' finn névszó ragjai	301
dualis a' magyarban	271	a' finn 8-as és 9-es	266. 268. 271
E.		a' finn vadász ének	195. 196
az 1—7 számnevek egyszerűek	265. 266	Fischer Ján. Eberh. Sibirische Geschichte	10
az egyhangu szók különböző töjűek	292. 293	„ Quaestiones Petropolitanae	12
egyenjogu nyelvek a' rokon nyelvek	261	„ a' vogulok lakásáról	10
<i>egy, tíz, száz, ezer</i> szók nem perzsák	12. 275. 276	„ a' magyarok első lakásáról	11
elm-kals, elymchols, ilmkals	22. 120. 287. 288	„ a' magyar nyelvről és vallásról	11. 12
elm-pi	121. 135	„ a' csuvas nyelvről	10
az előhangu <i>r</i> elválasztja a' finn és ugor nyelveket a' török, mongol, szamo- jéd nyelvektől	299	„ a' magyarok rokonságáról a' vo- gulokkal	10. 11
az előrim 's a' gondolat kétszeri kifeje- zése a' finn-ugor költészetnek erede- ti sajátága	190—193	„ számnévi hasonlatai	11
első- és másod jelentésű szók	15	„ szibériai szótára	12. 13. 18—33
em-ber	287. 288	„ szerint a' Deguignes hunjai nem lehetnek a' magyarok eleji	13
az emberi test részeinek nevei	283	a' fokozó képző a' finnben, magyarban vogulban	308
<i>en, an</i> többesi rag a' magyarban és finn- ben	266	a' folyók vogul nevei	77. 81
erdei és vízi lények	153	a' fosztó képző	309
eredeti és kölcsönzött szók	297	a' föld és ég felállításának éneke	238
milyen eszközökkel lehet a' nemzetek eredetét kikutatni	258. 259	G.	
az esztek követsége Theodorik királyhoz	328	a' genitivusi viszony a' finn, vogul, ma- gyar és török nyelvekben	303. 304
az eszt nyelv meglepő hasonlatai	278	<i>gyan, gyen</i> az ugyan, ilyen szókban	287
az evetbör pénz	22. 64. 105	Gyarmathi	16
az 1000-es számnév eredetileg áltaji	270	H.	
ezüst rubel	102	<i>h</i> és <i>k</i> váltakoznak	286
		<i>h</i> és <i>s</i> váltakoznak	286
		hajl-ok = kvöl, kväl	110
		háló = kulp	291
		hasonlító szókból nyelvrokosságra lehet következtetni	38
		a' hegyek vogul nevei	80. 81

Herberstein a' vogulokról	Lap 1
" a' magyarok eredetéről 2. 334. 335	
a' <i>hetes</i> számrendszer a' hõld járásán	
alapszik	319
hetevény = finn. seitsemä	266
hetu-moger	338
hét magyar nemzetség	345
himlõ a' vogulok közt	335
Hoffman, der nördliche Ural	49
" véleménye a' <i>jugor</i> név eredetéről	77
a' holdi évnek tizenhárom hónapja van 319. 320	
húsos hét, csontos hét	199. 203
20 az ugor nyelvekben	268

I.

a' vogul idő-felosztás	113
az igező képzõji	318
az igezők hol benható hol átható jelentésük	289
ilma, ilm, im, in	286. 287
im-ád = jum-olt	289
in, in-cs, in-gyen, in-ség	286. 287
Ircania = Irtis folyó	336. 340
a' hol nincs irodalmi nyelv, ott sok a' tájnyelv	39
az „isten“ szó	40
„isten“ a' jéniszeji osztjában <i>ejs</i> , a' kojbalban <i>eš</i>	12. 324
az isten-fiak	137
István permi püspök	334
Iu-tó	219. 220
Nagy Iván a' vogulokat meghódítja	334

J.

Jégva pí-piriš	235
Jelping tó	219
Jermák	335
jiring náj ákve	215. 217
jonhó = xonaj (szív)	283
jonkop és jongep = hó-(I)d	114. 286. 319
Jordanis vagy Jornandes	11
" a' finnekrül	326. 327
" az ugor népekrül	327
Julián barát	337. 338

Jurkina Regulynak vogul tanítója	Lap 52
" énekei	
" imádságai	165

K.

Kal uos = Berezov = Nyírváros	225
Káma folyó	72. 80
" = kem; ak-edel = fejer folyó	74
Kam-kosip = Káma köz	74
Káma-elföld	334
Káma-elföldi (sza-kámi) ezüst	334
Káma fejdelem asszony	238
kanta-ír	323
Kaszimov Elek	54
Kaslah falu	215. 219
Kaslah-éri	215—220
kazar nép	347
a' kazar Sarkel	17. 348
a' Kálteš nõ mondája	143—152
Kélim rač éri	225—233
kem folyót jelent	72
kémi aln = kámai ezüst?	201
kémi réz	200
kép = kiep, kem = kuva = kov	280
a' képzõvel bíró szóknak megfelelõji néha képzõ nélküliek	286. 292
a' keresztyénségi szók a' szláv nyelvek hatását bizonyítják a' magyarokra	255
a' keresztyénség a' vogulok közt	163
Kézai Simon	43. 336
kettõ = kiti, kiteg	11. 271
kilen-cz	267
killien	4. 267
kit sát = két hét = fél hónap	287
Klaproth	16
" szerint a' hunok ugorok	17
" " az unogurok magyarok	17
" " a' vogulok lakó helyei	17
" " a' kazarok ugor-finnek	17. 348
Kojp hegy	83
komi murt (permi)	73. 326
Konda folyó	85
konda-ku (osztják)	8
Kul-ater	133. 139
kul-ater kaj-sau	166—167

a' kúnok később tűnnek elő . . .	Lap 333
kvojv büvész dob . . .	160

L.

lai, läi = magy. lya, lye képzővel . .	208
a' lapp nyelv birtokos ragjai . . .	306
" " fokozó képzője . . .	308
" " igeragozása . . .	310
Läpina város . . .	215. 219. 334
Lebedia . . .	343. 344
Lehrberg . . .	2. 330—334
Louhi . . .	195
Lúd, vár, lúd fejedelem . . .	137

M.

magyar, magyar, moger . . .	346
A' magyar Akademia a' magyarok eredetére nézve kérdést intéz Regulához . . .	45
a' magyarok honnan jöttek ki? . .	43
a' magyarok talán a' mágusi vallást tartották . . .	12
a' magyarok hunok . . .	350
a' magyarok nem a' hunok utódjai . .	12
a' magyar fokozó képző <i>b</i> . . .	309
a' magyarok Juháriából valók . . .	2
a' magyarokat Jordanis megemlíti . .	11
a' magyarok első lakása a' Jajk mellékein; 's az Irtis mellett . . .	11. 346
a' magyar és kazar nyelv . . .	344. 348
a' magyar ige-ragozás . . .	312
a' magyar ige tárgyi ragozása . . .	316
a' magyar névszó-ragozás . . .	300—302
a' magyar nyelvet egyenjogú nyelvekkel kell összehasonlítani . . .	259
a' magyar nyelvben sok perzsa szó volna . .	12
a' magyar sz-es igék . . .	313—315
a' magyar számnevek legközelebb járnak a' vogul számnevekhez . . .	268
a' magyar viszonzyszók leginkább a' vogul viszonzyszókhoz hasonlítanak . .	278
a' magyarok a' vogulok rokonai . . .	10. 17
a' magyar-vogul számnevek nagyon különböznek a' perzsa számnevektől . .	276
a' mamut . . .	89
a' Mán folyó . . .	76

a' máncsi (vogul) . . .	Lap 75. 76
a' máncsi istentisztelet . . .	159
mardurinae (adó) . . .	22
mart-mä . . .	204
märt-mä lah = hadak útja (lactea) . .	204
máster nemzetség . . .	216
Mátyás király követeket küld a' rokon magyarokhoz . . .	331
a' medve = abä = öreg . . .	235
a' medvének eredete a' finn költészet szerint . . .	195—198
a' medvének eredete a' vogul költészet szerint . . .	199—207
a' medve az esküt meghallja . . .	94. 105.
	200. 208. 234
a' medve Numi Tarom lánya . . .	199
a' medvének tagjait másképen híjják . .	234
a' medve-tisztelet az aino-knál . . .	194
a' medve-tisztelet a' voguloknál . . .	105. 199
a' medve-tor . . .	197. 198. 200. 207. 208.
	214. 224
Messerschmidt vogul szavai . . .	8. 9
a' méz szó a' rokon nyelvekben . . .	85
Mielikki . . .	197. 198
Mir Ali Sîr a' török nyelvet előbb valónak tartja a' perzsánál . . .	294
moger . . .	338. 346
mód = muoto, moas, más . . .	281
monnó . . .	271
a' mongol-mandsu számnevek . . .	273
a' mongolok Ugorországot is elérik . .	333
Mordia, mordvin . . .	338. 341. 343
mordvin ige-ragozás . . .	312
mordvin ige tárgyi ragozása . . .	316
morti-mä lah = hadak útja . . .	235
Mungel tó . . .	225
Munkes, Munkos város . . .	338

N.**a' népek nevei:**

a' votják <i>ud-murt</i> . . .	72
a' permi <i>komi murt</i> . . .	73
a' szirjän <i>komi-murt, komi-jas, komi-vojtir</i> . . .	63
az osztják <i>as-jah</i> . . .	76

	Lap
a' vogul <i>man-ši</i> v. <i>man-či</i>	75. 76
mindenike magát föld népének nevezi	346
a' nevetlen (névtelen) újj	321
a' névszók viszonyragjai	
a' vogulban	300
a' magyarban	300. 301
a' finnben	301
a' török nyelvekben	302
Novgorod	332—334
Numi Tárom	117
Numel vajlim éri	199—207
a' nájt-ok	159
a' nyelv nem születik az emberrel	42
a' nyelvrokonság, nemzetrokonság	41. 42
a' nyelvrokonság keletkezése és időszaki	321—324
nílā sāt = négy hét = egy hónap	285
nyol-cz	267

O.

Az Ob folyam	83
ob-dori ugor fejedelmek	334
Ogor folyó	139
ogorok, ugorok	329. 349
Ols-Mán-já (folyó)	77
orjások :	
vuor-já-áterek	137
más áter-ek	138
az orjások sajátságai	141
„ lakóhelyei	142
orjás nők	140
osztják = as-jah	8
az osztják igének jelen ideje	315

P.

Pallas	13
„ szóhasonlatai	14. 15
„ a' vogulok közt	92
„ az osztjákok közt	94
a' paskatir nyelv egy a' magyarral	17
paul = falu	101. 111. 199
a' Pecsóra folyó	77. 81
a' Pelim (Pälm) folyó	84
Nagy Péter állítása a' magyarokrul	6
Quaestiones Petropolitanae	12. 13

	Lap
Plano Carpini János	341
pogatur, poatr, bátr = bátor	169
Procopius a' finnekrul	328
pubi	141. 142
pubi nagy meleg	216

R.

r előhangú szó nem található a' török, mongol, mandsu és szamojéd nyelvekben	299
Reguly készülése	43
„ Finnországban	45
„ a' magy. Akademiának ír	45
„ véleménye a' magyar nyelv rokonairul	45. 46
„ Sz. Péterváratt	47
„ térképe az éjszaki Uralrul	49
„ az Uralra utazik	50
„ Vszevolodszkojban	52
„ két vogult, Jurkinát és Bahtjárt, fogad maga mellé	52
„ Tobolszkban	53
„ a' Konda mellett	54
„ Pelimben	54
„ az éjszaki Szoszához utazik	59. 60
„ Tyóbingnál	61
„ az osztjákok közt	65
„ Obdorszkban	65
„ Berezovban	65
Reguly hozta vogul és osztják nyelvemlékek	66—67
„ a' vogulokat jellemzi	96
Révai fejtegeti a' <i>nyolcz</i> és <i>kilencz</i> szókat	286
Rudbeck Olaf	6

Sz.

S és se finn névi képzők	309
az sz-es magy. igék megfejtése	313. 314.
	315. 318
a' számnevek	261
„ a' finn nyelvcsoporthban	262
„ az ugor nyelvcsoporthban	262
„ a' török nyelvcsoporthban	263
„ a' szamojéd nyelvcsoporthban	264
„ a' mongol nyelvcsoporthban	265

	Lap
Schlözer	13
Sjögrén András munkái	55. 268
Sjögrénnek véleménye a' 8-as és 9-es számnevek eredetéről	269
sok = sau	247. 248
šorp saut = nagy gönczöl	235
šore kil = Sarkel	348
sor-számi képző a' finn, ugor és török nyelvekben	306
sor-számi képző az árja nyelvekben	306. 307
Schott helyesen taglalja a' 8-ast és 9-est	269
Šuša = Csuszovaja folyó	80

a' t mutató névből lett rag a' hatá-	
rozott nevezőt jelöli	208. 303
Tacitus a' finnekrül	325
Tangat = Irtis	75
Taget, Tajt, Tavda	75
Tapio	195. 197
a' târom szónak jelentései	116. 117
Târom-pit valtim éri	208—214
Tasim folyó	219. 220
Tavda folyó	85
Tellervo	195
Tép-äjm	140
a' teremtés mondái :	
1) az éjszaki voguloknál	
a) nagyobbik	119—134
b) kisebbik	136
2) a' déli voguloknál	238. 239
Tére folyó (Tura)	92
a' természeti tárgyak nevei	283
teringette	324
Térn	140
Theophylactus Simocatta az ugorokról	328. 329
Tirting folyó	219
tíz, száz, ezer, nem perzsa szók	40. 270
Tobolszk városa	58
Togora folyó	336. 340
Toma éneke	239
a' többes számi rag	304
a' török nyelvű népek földrajzi viszonyai	326
a' török nyelvek viszonyragjai	302

	Lap
a' török nyelvek igeragozása	317
a' török számnevek fejtegetése	271
török szók a' magyar nyelvben	297
törökös, de eredeti magyar szók	297
tulajdon nevek	71
túr = tó	81
Tura folyó	84
turkok	328
turkoknak nevezik a' magyarokat	343. 344
Turul, Atilla czimere	337
tüg, finnül tykö	281

Ty.

Tyóbing gazdag vogul	61
Tyumenben jugor fejedelem	2

U.

Ugor, jugor felföld volna	16
az Ugor ország régi terjedelme	390
ugor fejedelmek Moszkvában hódolnak	334
az ugor nyelvű népek földrajzi viszonyai	326
az ugorok híresek voltak	326. 329
az ugor nyelvek számnevei	263
„ „ nyelvek 8-asa és 9-ese	267. 271
„ „ nyelvek nevező esetét a' mutató névmás képezi	303
„ „ nyelvek személyi névmásai	313
„ „ nyelvek igeragozása	313
„ „ nyelvek tárgyi igeragozása	315
az ujugur számnevek	10
az ujugurok nem lehetnek a' vogulok elődjai	10
az unogurok, szaragurok és urogurok Atilla után törnek be Európába	17
uos = város	111. 199
ur, urem, urom = orom	80
az Ural hegység a' világ öve 2. 79. 124. 125	
az Ural átkelője	51
a' középső Ural	79
a' középső Uralnak folyója	80
uroči	154. 217
ustek, ustäk nem osztják	7. 10
ül = unl = ol = is	292

V.

	Lap
jó vadász kutyának becse a' voguloknál	102
Váta kum	159—182
Väinämöinen	195
egy veronai ember magyarul beszélő népre talál	336
a' vérség fokait jelentő szók	293. 294
a' Visera folyó	336
a' vogul föld határai és terjedése	78
„ „ „ növényei	86
„ „ „ állatai	87
a' vogulok autochthonok	331
vogulok hajdani terjedése	330
„ a' Tura mellett	13
vogulok Tarja paulban	14
a' vogulok verhoturjeiek, cserdiniek, pelimiek, berezoviak	54
vogul áldozat, imádság	163. 165
vogul bűbájosság	143. 152. 160
a' vogul ember fenyűfa alatt imádkozik	103. 164
„ halászat	103. 107
„ hit	105
a' vogul íjj millyen fából készül	129. 232
a' vogul idő-felosztás	113. 114
vogul igézések	162
vogul isteni tisztelet	159
a' vogul költészet	185—191
„ lakások	103. 110
a' vogul mondákbeli időkörök	115
a' vogul nyelv viszonyragjai	300
„ „ nevezője	302. 303
„ „ „ személyi névmásai	305
„ „ „ birtokos ragjai	305. 306
„ „ „ sorszámái	306
„ „ „ név-képzője	309
„ „ „ igeragozása	312. 313
„ „ „ tárgyi igeragozása	317
„ „ „ számnevei	263
„ „ „ viszonzszavai	278
a' vogul özönvíz	155. 156
a' vogulok panasza	106
vogul paul	103. 110
a' vogul pénz az evet-bör	105
vogul ruha	104. 109. 109
a' vogul társadalom	112. 113. 183

	Lap		Lap
a' vogulok társadalmi emlékezetei	169	a' vogul vadászat	102. 107
a' vogul teremtés mondái	119—134.	a' vogul vadász kutya igen áros	102
	136. 238. 239	a' vogul városok nagy száma hajdan	335
a' vogul teremtés mondája összevetve a'		a' vogul vérségi nevek	111
finnel	134. 135		Z.
a' vogulok története	334	z+v-bül 's v+sz-bül d lesz	301

TOLDÁSOK ÉS JAVÍTÁSOK.

Lap		Lap	
8. Müller Miksa „Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprachen“-jéből (Leipzig. 1863.) tudtam meg az olta, hogy Messerschmidt naplója ezen cím alatt jelent meg: „Messerschmidts Reisen in Sibirien 1729—1739.“ Lásd Müller Vorlesung. 355. lapján.		„ alulr. 12. „ kolah talán kalah halni helyett ezt olvasd: kolah a' tatároktól vett خلق kalk = nép szó	
9. felülr. 14. sor. czibolya helyett olvass czirbolya		39. felülr. 15 és 21. sorban bas helyett olv. baš	
„ alulr. 3. „ Messerschmidt jól írta a' hattus szót, mert a' déli vogul nyelvben athus az ólom, 's ez a' Messerschmidt hattus-ja.		40. „ 15. يوز juz helyett olv. يوز жүз	
„ „ 1. „ nem türen, hanem ären, melly megvan a' déli vogulban; ez igazolja tehát a' Messerschmidt herren-jét. Egyébiránt a' kondai osztjájában (? talán vogulban) uln az ólom, l. Schlözer Allgem. Nordisch. Geschichte-nek 309. lapját. Úgy látszik tehát, hogy az éjszaki vogul aln, a' kondai vogul uln és a' magyar ön azonosak.		53. alulr. 24. sor. Az Ivdel a' Loszvába foly; az tehát se a' Viserának se a' Szoszvának nem ága.	
17. alulr. A' jah, vagy jach-nak stb. h. olv. A' jah, vagy jach nem lehet többes száma a' chuj-nak,		56. felülr. 21. „ Elementa linguae Tscheremissae helyett (mit csak emlékeztetül írtam) olvass: Elementa Grammaticae Tscheremissae. Kuopio. 1844.	
25. felülr. 18. sor. vestris helyett olv. vestis		72. alulr. 12. „ Fischer is tudja, hogy a' tatárok a' Jeniszejt kem-nek hívják. „Kem ist ein nomen appellativum, und und bedeutet nichts mehr als Fluss.“ Sibir. Geschichte, 386. lapján az 52. jegyzet.	
„ alulr. 2. „ sellä „ „ sella		75. alulr. 25. „ يكي helyett olv. يكي	
„ „ 18. „ ocræ „ „ ocreae		„ „ 24. „ jeñ vagy ينع jenek helyett olv. ينع vagy ينع jeñ	
26. felülr. 5. „ äak „ „ äau		78. „ 1. „ европеекци helyett olvass: европеекой.	
„ alulr. 8. „ órob (szekér, nem kerék). A' csuvasban ooba szekér és kerék.		80. felülr. 21. „ a' Nejva Fischer szerint (Sib. Geschichte 432. lapján) vogulul Növ-já.	
33. felülr. 10. „ A' szemöld a' törökben قاش kaš; a' vogul kasyn, kasil, kasem szók ehhez hasonlíthatók.		83. alulr. 16. „ délnyugati hely. olv. éjszaknyu-	
35. „ 12. „ اوجان nemkemény, csak tűzhely.		84. „ 19. „ A' Pelim folyónak neve a' vogul päl'm szótul ered, melly darazsat jelent, neve tehát Darázsfolyót teszen. 'S ebbe a' Darázsfolyóba a' L'üm-já is szakad, mi Légy-folyót jelent.	
36. alulr. 21. „ eke sopan; tedd hozzá, hogy ez tatár szó.		87. „ 6. „ je-re-m hely. olv. je-r-em; 's jeüp hely. olv. jeüp	
„ „ 13. „ komak helyett olv. kumak		88. „ 6. „ orosz h. olv. szláv	
37. felülr. 4. „ pogar helyett olvass pogar és potur		89. felülr. 2. „ širk h. olv. širh	
		„ „ 10. „ tauilung h. olv. taulung	

Lap

105. alsó szakaszához tedd ezt, hogy a' finneknél is *raha* (bőr), 's a' liveknél *nahk* (bőr, Sjögrén Livische Sprache nebst Sprachproben, I, LXV.) pénzt jelent, továbbá, hogy Schaffarik (Slavische Alterthümer II, 64.) szerint a' kazaro is a' szlávoktól adóba evetbőröket követelnek vala; valamint az avarok is (u. o. 68.). Vesd össze II. Andrásunk 1222-dik évi törvényének 27. cikkelyét: Mardurine juxta consuetudinem a' Colomanno rege constitutam solvantar, lásd itt a' 22. lapot.
106. alulr. 15. sor. kopekánál olv. kopekával
95. " 4. " a' VII. alatt helyett olvass IV.
111. " 15. " *ajmah* = helyett olv. *ajmah* (jakutban és tatárban is) =
114. " 4. " redin josä jonkep (?) Ehhez tedd a' 320. lapon levő's ugyan ezen óra vonatkozó magyarázatot Regulytul.
121. felülr. 5. " ä'niliten h. olv. äñiliten
122. " 20. " Näng poältem h. o. Näng poälten
123. " 10. " kaleš h. olv. kales
- " " 20. " viten h. olv. viten'
- " alulr. 14. " jöli h. olv. joli
124. felülr. 11. " anyšeén? h. olv. añšeén?
- " alulr. 6. " ezen baj ért engem h. o. esett baki
125. " 17. " kitni h. olv. kitnti [jom ez
127. " 8. " manerl h. olv. mänerl
128. " 12. " älne h. olv. älne
129. felülr. 11. " lém? h. olv. lén?
- " " 20. " A' kemény hajlós fának ogy hajlatját vágd le, h. olv. A' kérges fának kérges részét vágd le.
130. " 9. " értn äm, p)- h. olv. értn, äm p)-
131. alulr. 4. " untilém, h. olv. untilén,
132. felülr. 5. " unteempel h. olv. unteémpel
- " " 18. " añše h. olv. añšne
- " alulr. 23. " leánya nőt, a' fia szá- h. olv. leánya nőtt, a' fias embernek fijasza —
- " " 4. " šäl- h. olv. šäl-
143. felülr. 9. " Kältes h. olv. Kälteš
- " alulr. 19. " neeng h. olv. néeng
144. felülr. 14. " kosít h. olv. kosit
- " " 18. " äk h. olv. ät
- " alulr. 13. " ,Ne ménem néing sám k' eri, h. o. ,Né menem néing sám k' éri,
145. felülr. 20. sor után ezt igtasd be: Äk kätel äk lajlel ti minei.

Lap

146. felülr. 1. " Äü h. olv. Äu
146. alulr. 7. " A' 11 jegyzetbe való: A' *mür* szó alany is lehet, melyet az elbeszélés azután részletez, így: *mür* (a' közönség) t. i. a' pónéval hálászó ember, a' hálóval hálászó ember stb. a' ház földjén . . . kecségét pisztrángot fognak.
147. felülr. 3. " keurn h. olv. keurn'
- " " 12. " urén h. olv. uren
- " alulr. 8. " nometn h. olv. nometn'
148. felülr. 8. " Tägám näng, h. olv. Tägám, näng
- " " 10. " jälsem h. olv. jälšen
- " alulr. 11. " ätt h. olv. ät
150. " 10. " mänern h. olv. mäner
- " " 18. " l'ul'n h. olv. l'ul'n'
151. felülr. 5. " jurtt olí. h. olv. jurtt ät olí.
- " " 16. " ojkä jägä h. olv. ojkä pi, jägä
- " alulr. 3. " kašipi. h. olv. kášipi.
- " " 1. " jähtl' h. olv. jähtläues
152. " 14. " kätel h. olv. kätel
153. felülr. 4. " kelengyét h. olv. kelengyét
- " alulr. 5. " kudlén h. olv. kudlsen
154. " 9. " Tont, tedd hozzá, hogy a' finben is *tonthu* nevű lény van.
156. " 15. " Tä poru tärmel sau änaurem h. o. Tä poru tärmel sau äj, sau änaurem
157. " 8. " szákvétaues, h. olv. säkvétaues,
158. felülr. 11. " letelepödnek h. olv. letelepödnek.
- " alulr. 7. " olszet h. olv. olset.
161. " 14. " sajrep näjtähtung h. olv. sajrepl näjtähtung
162. felülr. 4. " büvölök h. olv. büvölök.
164. alulr. 12. " Add hozzá ezt: A' vogul ember fa alatt szeret imádkozni; azt a' fát azért *kvašpeiu*-nak (imádkozó fának) nevezi.
164. alulr. 11. " A' *küj* szó magyarázatához hozzá lehet tenni a' *käl'n* hang, *käl'nung* hangos szokat, miszerint a' *küj* így is írható volna: *kül'* (*kül'n* helyett). 'S e' *kül'*, *kül'n*, *küj* szó fejtené meg a' régi magyarságb. előforduló *kégy* szót, mely stadium-ot jelent, de tulajdonképen hangot teszen. A' rokon nyelvű népeknél a' távolságnak egyik közönséges mértéke az, a' meddig elhallik a' hang; minél fogva „hang hallásnyira“ = mélyföld (míl-

Lap

- föld, a' latin mille-tül). A' mordvinban *vajgel pe* a' mélyföld, lásd Ahlqvist „Versuch einer Mokscha-mordvinischen Grammatik“, a' 16. lapon: „*vajgel pe* eigentlich eine *Stimmweite*, vgl. Finnisch *penin-kuulema*, *penin-kulma*, d. h. soweit man den Hund hört, [in Norddeutschland „einen Hundeblass weit“]. Ennél fogva a' *kégy* szónak jelentése *hangot* tenne, 's a' *kédltani*, *kiáltani* igével volna rokon, melynek töje *kéa*, *kéja* (kéá-l, kéá-l-t).
- 64 alulr. 2. „ Reguly jegyzeteiben, tedd hozzá, kivéve azt, hogy *n'al tus* (orr-száj) álarcz a' *medve-ün-nepnél*.

Lap

167. felülr. 5. sor. az almao szórul nincs megmondva, hogy érthetetlen szó.
169. felülr. 3. és 4. sor. a' 67. lap. III. alatt hely. olv. a' 67. és 68. lapon megneveztem,
174. „ 20. és 21. sorb. ajles. a-kum h. olv. vajles. ta-kum
189. „ 7. és 8. sor. kifejezése, tehát mint h. olv. kifejezése tehát, mint
197. „ 20. „ kazánkba h. olv. kazánokba
237. „ 17. „ az atyás öreg hely. olv. az atyás fiú öregének
255. alulr. 1. „ svät h. olv. svätet
260. felülr. 19. „ panča h. olv. pančan
265. „ 19. „ jiren h. olv. 90. jeren
266. „ 13. „ ykde-llä h. olv. yhde-llä
267. alulr. 2. „ âr-t szót h. olv. âr szót
272. „ 9. „ 200-at h. olv. 100-at
281. „ 14. „ turva-tome h. olv. turva-toma
295. „ 15. „ arakči h. olv. orakči